ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАДБИРКОРЛАР ВА ИШБИЛАРМОНЛАР ҲАРАКАТИ-
ЎЗБЕКИСТОН ЛИБЕРАЛ–ДЕМОКРАТИК ПАРТИЯСИ СИЁСИЙ
КЕНГАШИ ИЖРОИЯ ҚЎМИТАСИ

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ

Республика илмий-амалий конференцияси
ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР ВА МАЪРУЗАЛАР ТЎПЛАМИ

2016 йил 4 июнь

ТОШКЕНТ – 2016

Ўзбекистон республикаси озиқ-овқат саноатини барқарор ривожлантириш ва экспорт салоҳиятини ошириш омиллари: Республика илмий-амалий анжумани илмий мақолалари ва маърузалари тўплами. –Т.: ТДИУ, 2016. – 400 б.

“Ўзбекистон республикаси озиқ-овқат саноатини барқарор ривожлантириш ва экспорт салоҳиятини ошириш омиллари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳамда Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати Ўзбекистон Либерал–Демократик партияси Сиёсий кенгаши ижроия Қўмитаси ҳамкорлигида ўтказилмоқда.

Ушбу илмий-амалий анжуманнинг илмий мақолалари ва маърузалари тўплами ҳозирги кунда республика иқтисодиётининг таянч тармоқларида ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш асосида импортни қисқартириш ва кооперация алоқаларини ривожлантиришга бағишланган мукаммал тўпламни ўзида мужассамлаштиради. Шунингдек, ушбу тўпламда ТДИУ “Саноат иқтисодиёти” кафедрасида Давлат илмий-техника дастурларининг **Ф-1-59-“Ўзбекистон агросаноат мажмуасини жаҳон аграр ва озиқ-овқат бозорларига интеграциялашувининг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш”** мавзусидаги фундаментал илмий тадқиқот лойиҳаси доирасида олиб борилган илмий-тадқиқот натижалари ҳам ўз аксини топган.

Тўпламдаги маъруза тезислари мамлакат озиқ-овқат саноатини барқарор ривожлантириш ва экспорт салоҳиятини ошириш масалаларини ҳал этишга ижобий таъсир кўрсатади.

Масъул муҳаррир: иқтисод фанлари номзоди, доц. К.Б.Ахмеджанов
иқтисод фанлари номзоди, доц. Р.Хакимов

Таҳрир ҳайъати:
и.ф.н., доц. О.Қ.Рихсимбоев,
т.ф.н., доц. Н.Н.Қодиров,
и.ф.д., проф. Г.Н. Ахунова,
и.ф.н., доц. И.А. Ахмедов,
и.ф.н., доц. М.Ю. Исаков,
и.ф.н., доц. А.А.Исломов,
и.ф.н. А.М.Исмаилов

Тақризчилар:
и.ф.д., У.У.Шарифходжаев,
и.ф.д., проф. Б.Т.Салимов

Мазкур тўпламга киритилган материалларнинг мазмуни, ундаги статистик маълумотлар ва меъёрий ҳужжатлар санасининг тўғрилигига ҳамда танқидий фикр-мулоҳазаларга муаллифларнинг ўзлари масъулдирлар

© Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2016.

1-ШЎЪБА. ИҚТИСОДИЁТНИНГ РЕАЛ СЕКТОР ТАРМОҚЛАРИДА ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Салимов Б.Т., Ходиев М.М.	Реал сектор тармоқларида қўшма корхоналар фаолиятини ривожлантириш масалалари	12
Вахидов С.В., Салимова М.Б	Формирования мониторинг результатов финансовой отчетности	13
Вахидов С.В., Салимова М.Б.	Бухгалтерский учет в процессе формирования финансовой информации о затратах	16
Хакимов Р.	Мустақиллик йилларида озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиш масалалари	18
Исломов А.А.	Иқтисодиётнинг реал сектори тармоқларида амалга оширилаётган таркибий ўзгаришларнинг миллий ва ҳудудий тараққиётга таъсири	28
Каюмов Р.И.	Пути решения проблем привлечения иностранных инвесторов в экономику республики	29
Бўстонов М.М., Хайдарова Н.	Барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш ва унда енгил саноатнинг ўрни, аҳамияти	31
Мардиев Н., Шукуров Т., Аллаёров А., Исмаилова Г.Т.	Инвестициявий лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш усуллари	33
Имомов Ҳ.Ҳ., Хожиев Ж.Д.	Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда реал сектор корхоналарининг инвестицион фаоллигини ошириш омиллари	34
БўстоновМ.М., Каримжанова Р.	Инновацион фаолиятни ривожланиши ва саноат корхоналарининг технологик инновацияларга бўлган талабни белгиловчи омиллар	36
Сабиров О.Ш., Муминова Д.Д.	Повышение роли лизинга в инновационном развитии экономики Узбекистана	39
Пўлатов М.Э., Рихсимбоев О.К.	Интеллектуал капитал концепциясида бизнес рискларини пасайтириш	40
Холбеков Р.О., Рахимова У.А., Холбекова Ф.Р.	Ахборот жамияти шароитида опционлар усули	42
Мукумов З.А., Махкамов К.	Реал опционлар назарияси	44
Дадабаев Ш.Х., Ирматова З.	Кўзга кўринмайдиган опционлар	46
Охунов Б.А., Ғуломов Ғ.Ғ.	Бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлашда солиқ сиёсатини такомиллаштириш	47
БўстоновМ.М., Шерматов А., Хурамова Х., Хайдарова Н.	Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида инновация фаолиятини бошқариш тажрибаси	50

Мажидов А.А., Норматова Г.Х., Худайбердиева И.	Тикув-трикотаж тармоғидаги таркибий ўзгаришлар хусусида	53
Лутфуллаева Х.	Роль экспорта в экономике страны	56
Сабиров О.Ш.	Опыт организации финансирования субъектов малого бизнеса в развитых странах	58
Асқарова М.Т.	Макроиқтисодий сиёсат йўналишларини такомиллаштириш- иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлаш омили	60
Насриддинов Ф., Омилов Б.А.	Банк тизимида инвестицион кредитларни бошқариш ва мониторингини ташкил этиш амалиётини такомиллаштириш	64
Раҳимов Й.М., Раҳимов С.Б.	Ўзбекистондамашинасозликсаноатитармоғиниривожлантиришимкониятлари	67
Abulqosimov A.B., Haydarov B.	Real sektortar mog'i korxonalarini yangi texnika va texnologiyalar bilan qayta jihozlashda lizing xizmatlaridan foydalanish samaradorligi	69
Nasriddinov F.N., Ergashev D.H.	Effective bank assets–the important source of economic growth	71
Сафаров Б.Ж., Абдуюсупов Х.А.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналари товар сиёсати ва стратегиясини шакллантириш масалалари	73
Сафаров Б.Ж., Кадирова З.Н.	Актуальные вопросы политики ценообразования промышленных предприятий в условиях модернизации национальной экономики	74
Галимова Ф.Р., Якубов Ф.К., Юлдашев А.А.	Развитие логистической инфраструктуры в экономике Узбекистана	75
Дадабаев Ш., Пўлатова Ш.	Товар-моддий захиралар инвентарлаш ҳисоби	77
Ишмухамедова Л., Ахмедова С.М.	Ҳудудлар иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш асосида инновацион тиизимнинг ҳолатини комплекс баҳолаш услублари	79
Исмаилов А., Собирова И.	"Ўзфармсаноат" акционерлик компаниясида маҳаллий-лаштириш асосида ишлаб чиқаришни ривожлантириш	84
Ядгаров А., Назаров С.	Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш асосида «Ўзагросаноатмашхолдинг» акционерлик холдинг компанияси иқтисодий ривожланиш омиллари	86
Исмаилов А., Хасанова Л.	Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш муаммолари	88
Султанов Б.Т.,Базарбаева У.	Енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспортини ривожлантиришда инвестицияларнинг роли	91
Бозорбоев Х.Т.	Саноат тармоқларида инвестицион муҳитни яхшилаш ва уни такомиллаштириш йўналишлари	94
Бозорбоев Х.Т.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналарида амалга оширилётган инвестиция сиёсати	97

Исамухамедов Б.	Илмий-таълим марказлари базасида олий иқтисодий таълимни ривожлантириш	99
Пўлатов Қ.Ш., Пўлатов И.Ш.	Иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштиришда банк хизматининг ўрни	101
Хусанбоев А.Ғ., Абдуллаев Ш.С.	Марказий банк монетар сиёсатининг иқтисодиётни модернизация қилишдаги ўрни	103
Ирматова З.А., Махкамов К.А.	Интеллектуал капитал концепциясига асосланган жорий молиявий натижалари кўрсаткичилари таҳлилини такомиллаштириш	105
Акбаров Н.Г.	Пахта тозалаш корхонасининг рақобатбардошлигини босқичма-босқич баҳолаш услуби	106
Адилова М.Т.	Минтақа инновацион салоҳиятидан самарали фойдаланишда махсус иқтисодий зоналарни аҳамияти	109
Хожиматов Р.Х.	Фонд бозорлари иштирокчиси банк фаолиятини самарадорлигини ошириш йўллари	113
Яхьяева И.К., Шамсиддинов О.	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий ривожланиш тенденциялари	115
Деҳқонова Н.С.	Қишлоқ хўжалик корхоналарининг инновацион стратегиясини шакллантириш	116
Джуманиязов Ш.	Ижтимоий соҳа инфратузилмасини ривожлантириш йўллари	118
Джумаев З.А.	Тошкент шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш омиллари ва натижалари	120
Эрназаров Ғ. Б.	Уй-жойкоммунал хўжалигини ислоҳ қилиш йўллари	124
Суннатов М.Н., Исмаилова Г.Т.	Институционал ўзгаришларда кичик тадбиркорлик институтининг ўрни	127
Шаропова З.Ф., Мирзаева С.Р.	Бошқарувни самарали ташкил этишнинг ўзига хос томонлари	129
Джураева М.Т., Муратова Д.А.	Ёш мутахассисларни муваффақиятли иш излашлари ва унга қўйиладиган талаблар	131
СултановБ.Т., Юлдашев Ғ.Т.	Қишлоқ хўжалиги тармоқларини модернизациялаш ва рентабеллигини ошириш йўллари	133
Суннатов М.Н., Саидов Ф.Р.	Корпоратив бошқарувнинг самарали омилларини жорий этиш тизими	136
Раҳматов Д.Н.	Диверсификацияланган иқтисодиёт: муаммо ва ечим(хорижий давлатлар тажрибаси мисолида)	138
Чулпанова Х.Т.	Иқтисодий таълимда масофавий ўқитишнинг дидактик асослари	141
Нормаматов И.Б.	Истеъмол бозорида маркетинг тадқиқодларини амалга ошириш усуллари	143
Джумаев З.А.	Хизматлар соҳасини ривожлантириш ва мамлакат иқтисодий ривожланишидаги ролни оширишнинг айрим назарий ва амалий масалалари	144
Хакимов А.Л.	Банк актив операциялари маркетинги вауни бошқариш	148
Наринбоева Г.К.,	Қишлоқ хўжалигида инновацион технологияларни ўрни	149

Расулова М.		
Раҳматов Д.Н.	Проблемы гармонизации системы пассажирской логистики в крупных агломерациях	152
Деҳқонова Н.С., Болтаев Н.Ш., Ёвқочев С. Д.	Кўп тармоқли фермер хўжаликларининг ривожланишини иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий жиҳатларига таъсири	154
Qiyomova Q. A.	Some challenges in food processing	156
Fayzullayev J.S., Yangiboev S.J.	Determinants of foreign investment flows to “Uzbekistan railway” joint-stock: a cross-sectional analysis	158
АхмедоваД.Қ., Шодиева Л.С.	Тижоратбанкларидаинновационхизматларданфойдалан ишнингмуҳиммасалалари	161
АтаниязоваМ.Б., Шукуров А.Ш.	Ўзбекистон Республикасида пул муомаласини бошқариш амалиёти таҳлили	163
Қодиров У.А., Мўминов А.Д.	Тижорат банкларида банк хизматлари самарадорлигини баҳолаш масалалари	164
Рахматов Т.С., Ниғматжонов А.	Ўзбекистон тижорат банкларининг молиявий ресурсларини ошириш йўллари	165
Қиёмова Қ.А., Худойбердиев Ж.	Мамлакатимизда енгил саноат тармоғини ривожлантиришда тадбиркорлар ва хорижий инвесторларга яратиб берилаётган имкониятлар	168
МахамадиеваС., Таваккалов Ж.Т.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида рақобатчилик муҳитини ўзгариш тамойиллари	172
Jabborov M, Shonazarov Y	The importance of the improvement of the secondary stock market	174
Матчанова М.М., Akramov A.A.	Mamlakatimizda innovatsion bank xizmatlarining roli va ahamiyatini oshirish	175
Джумаев А.Э.	Кичикбизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти самарадорлигини ошириш тараққиётнинг муҳим омилидир	177
Fayzullayev J.S., Sobirjonov A.	Some problems of foreign investment strategy of the development of Republic of Uzbekistan	178
Набиев О. А.	Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш-турмуш даражаси ошишининг манбаи	180
Абдуллаева Д.	Коллеж ёшларини бошқарув фаолиятига тайёрлаш омиллари	182
Ғаниева М., Мадорова З.	Коллеж битирувчиларини иш билан таъминлаш муаммоси	183
Юлдашева Д. Абдуқаххарова М.	Замонавий ўқитишнинг ўзига хос жиҳатлари	185
Sharipova G.B., Kuldasheva F.K.	Ta’lim tizimida elektron kutubxonalarning yaratilishi va markazlashtirilishi	187
Холматова М.	Ёш мутахассисларни иш излашлари ва унга қўйиладиган талаблар	188
Айсарова Р.Т., Хамидова Ш.	Коллеж ўқувчиларини иқтисодий тафаккурини ривожлантириш усуллари	189
Ким Е.Р.	Экспортная деятельность субъектов малого бизнеса	190
Даминов А.Т.	Иқтисодиётни реал секторини ривожлантиришда	193

	тижорат банкларининг ролини ошириш йўналишлари	
Самандаров М.М.	Развитие нефтегазовой промышленности в узбекистане	194
Пулатов И.	Иқтисодиётни реал секторини ривожлантириш жараёнида тижорат банкларини хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш масалалари	197
Мукимов Д.Ф.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ишлаб чиқариш корхонаси асосий фондлари ва қувватларини бошқаришнинг замонавий усуллари	200
Ихтиёров Ш.А.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналари рентабеллигини оширишда тадбиркорлар ва хорижий инвесторларга яратиб берилаётган имкониятлар	201
Махмудов Н.С.	Пул оқимларини ҳисоботда акс эттиришнинг услубий асослари	203
Воҳидов С.В.	Тижорат банклари конверсион валюта операцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлаётган муаммолар	205
Воҳидов С.В.	Тижорат банклари конверсион валюта операцияларини ривожлантиришга оид таклифлар	208
Омонов Б.К.	Учет лизинговой деятельности: узбекистан и мировой опыт	210
Raxmanov B.R. Babayev J. X.	Korxonalar moliyaviy faolligini tartibga solishda soliqlarning ahamiyati	212
Begamov S.X., Raxmanov B.R	Development and legislation of the tax system in Uzbekistan	213
Shamsiyev A.	Investment projects as a means of developing the company future	214
Ихтиёров Ш.А.	Номенклатура товаров и его роль в деятельности предприятия	216
Рахманов Б.Р.	Ўзбекистонда экспорт салоҳиятини юксалтиришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш йўллари	218
Мақсумов А.	Тошкент вилоятида саноат тармоқлари рақобатбардош-лигини оширишда сифатни бошқариш тизими	221
Ҳакимов Ҳ.	Angren maxsus industrial hududida sanoat korxonalarini rivojlantirish yo'nalishlari	222
Мирзаалиева Ғ.	Миллий валюта барқарорлигини таьминлаш масалалари	224
Аюбжонов А.А.	Актуальные вопросы качественного развития субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане	226
Назаров С.	Ўзбекистон енгил саноат корхоналарини модернизация қилиш учун хорижий инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш	227
Холмуродов Р. Х.	Тижорат банклари активларини самарали бошқаришга таъсир қилувчи инновацион фаолият турларини амалиётга жорий қилиш имкониятлари	229
Ражабов М.	Хоразм вилояти ҳудудий иқтисодиёти реал секторининг ривожланиш йўналишлари	231

Begamov S., Raxmanov B., Nazarov D.	Export as an important factor in the development of the economy	234
Hakimov H. A.	Iqtisodiyotni modernizatsiyalash dasturlari barqaror rivojlanish omili	235
Зохидов И.	Мамлакатимиз саноат соҳасини модернизациялашда инвестицияларнинг ўрни ва ролини ошириш	237
Abdusalomov A.B.	Sug'urta faoliyatini tashkil etishda axborot ta'minotini optimal shakllantirish	239
Abdusalomov A.B.	Sug'urta kompaniyasi boshqaruvini takomillashtirish va zamonaviy sug'urta xizmatlarini yo'lga qo'yishda innovatsion texologiyalardan foydalanish	240
Ахмадбеков Ж.А.	Халқаро фонд бозорларида банклар инвестицион фаолиятининг ўрни	241
Бегматов Ш.А.	Озиқ-овқат маҳсулотларини самарали тижоратлашда интернет - маркетингнинг роли	243
Абдувалиева Х.А.	Международная практика бухгалтерского учета и его практическое состояние в Узбекистане	245
Бахтиёрова И.А.	Тижорат банклари инвестицион фаолиятидаги рискларни бошқариш ва уларни тартибга солиш йўллари	247
Ғаппоров Ф.Қ.	Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида инвестицион ва инновацион фаолиятлар самарадорлигини ошириш	248
Мавлонқулова Н.	Олий таълим муассасаларида асаларида кадрлар бўлимининг ахборот тизимини яратиш технологиялари	251
Ибрагимова Д.	Банкротлик ва унинг ҳуқуқий асослари	253
Jalolova N.	O'zbekistonda elektron hukumatning holati va uning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tutgan o'rni	255
2-ШЎБА. ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЎПАЙТИРИШ, СИФАТИНИ ЯХШИ ВА ЭКСПОРТИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ		
Hakimova M., Azadova B.Ф., Sharipova N.B.	Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko`paytirish, sifatini yaxshilash omillari va istiqbollar	258
Махмудов Н., Бўстонов М.	Ишлаб чиқаришда қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш ва маҳсулот сифатини яхшилаш йўналишлари	260
Hakimova M., Azadova B., Sharipova N.	Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi va zahirasini mustahkamlash	263
Исаков М.Ю.	Иқтисодиётда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш истиқболлари	265
Мадияров Ғ., Казаков О.С.,	Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини ривожлантиришда агрокластерни ўрни	269

Убайдуллаев Л.		
Турсунов У.С., Бўстонов М.М.	Маҳсулот сифатини ошириш ва иқтисодий самарадорлик	270
Мадияров Ғ., Бўстонов М.	Наманган вилоятида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқиш стратегияси	273
Исломов А.А., Жумаев Б.Н.	Глобал даражада намоён бўлаётган озиқ-овқат хавфсизлигининг таъминлашда Ўзбекистонинг ўрни	275
Рафиков И.Э., Азизкулов Б.Х.	Пахтачилик тармоғида агротехник тадбирларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари	279
Рафиков И.Э., Азизкулов Б.Х.	Ресурстежовчи агротехнологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш зарурияти	281
Казаков О.С., Мадияров Ғ.	Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришнинг муқобил усуллари	284
Юсупов Э.Д., Юсупов Ж.Э.	Ўзбекистонда ижтимоий сиёсат ва озиқ овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари	286
Шафкаров Б.Х.	Аграр соҳани таркибий ислоҳ қилиш жараёнида узум етиштириш ва уни қайта ишлаш тармоғи ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари	289
Бабаходжаев Г.Н., Исмоилова Г.Т.	Ўзбекистон республикаси фермер хўжаликлари фаолиятини бошқаришда илмий изланишлар асосида бошқарув қарорларини қабул қилиш	291
Икромова Н., Аллаёров Б., Яхшимуратов Н.	Маҳаллийлаштириш асосида озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш	294
Алиев Я.Э.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар бозорларини мутаносиб ривожлантириш йўналишлари	297
Юсупов А.С., Юсупов М.С.	Республикада озиқ-овқат саноатини ривожлантириш-нинг устувор йўналишлари	299
ПулатоваР.Х. Расулова М.Б.	Қишлоқ хўжалигида инновацион фаолиятни ривожлантиришда ривожланган мамлакатлар тажрибаси	302
Пулатова Р.Х., Холбоев С.Т.	Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифатини яхшилаш омиллари таҳлили	305
Исломов А.А., Ибрагимова Д.	Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари	307
Адуллаева М.К.	Озиқ-овқат секторини ривожлантиришнинг асосий жиҳатлари	311
Собиров А., Шарипов И.Т.	Озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари	313
Ўрақов Н.И., Инатов Ҳ., Инатова З.	Озиқ-овқат саноати корхоналарини янада ривожлантириш йўллари	314
Асқаров Н.Н.	Кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш масалалари	316
Мадаминова З.Р., Халимов А.Ж.	Сув хўжалигида инвестицион лойиҳаларни ўзлаштириш ва жалб этиш тизимини такомиллаштириш	318
Алтибаев А.И.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш	320

	тизимида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолияти самарадорлигини ошириш	
Джумаев З.А., Ҳакимов Ҳ.А.	Озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари	321
Исламов Ф.Р., Якуббаев П.Қ., Элмирзаев А.А.	Ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашга йўналтирилган инвестициялардан самарали фойдаланишни йўллари	323
Бозорбоев Х.Т.	Озиқ-овқат саноатини янада ривожлантиришнинг истиқболли омиллари ва йўналишлари	325
Бозорбоев Х.Т.	Ўзбекистон Республикаси пахтасаноат корхоналарида халқаро сифат менежмент тизимидан самарали фойдаланиш	327
Умиркулов Б.	Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳамда қайта ишлаш ҳисоби: муаммо ва ечимлар	331
Абдуллоев А.Ж.	Озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш муҳим масала	332
Tog’ayeva M.A.	Oziq-ovqat tarkibidagi ruxning biologik ahamyati va iqtisodiy samaradorligi	334
Наринбоева Г.К., Рўзиева Д., Норбўтаев Ж.	Қишлоқ хўжалигида рақобатбардошликни ошириш йўналишлари	336
Алиева Н.А., Ғайбуллаев О.Б., Ғаффоров О.А.	Мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотларни амалга ошириш заруриятлари	339
Алиева Н.А., Ғайбуллаев О.Б., Исахонов М.	Боғдорчилик маҳсулотларини етиштириш ва уни экспортини ривожлантиришдаги муаммолар	341
Юлдашев Ғ., Холматов Э.	Автомобилсозлик тармоғида кооперация алоқаларининг ривожланиш истиқболлари	344
Muhammadaminova M.T.	Qishloq xo’jaligida tovar ishlab chiqaruvchilarni soliqqa tortishda soddalashtirilgan soliqqa tortish tizimini o’ziga xos xususiyatlari	347
Заниддинов Ш.Р.	Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотлари етиштирилишини янада такомиллаштириш йўллари	348
Юлдашев Ғ.Т.	Обеспечение конкурентоспособности продукции агропомышленного комплекса	350
Мамарахимов Б.Э.	Иқтисодиёт тармоқларида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари	351
Юлдашев Ғ.Т., Султанов Б.Т.	Вопросы развития экспортного потенциала региона	353
Янгибоев Х.Б.	Аграр соҳада инновацион фаолиятни ривожлантириш	356
Рахманова Д.Қ.	Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш, сифатини яҳшилаш омиллари	358
Рахимов П.К., Исмоилова Г.Т.	Интеграцион шароитда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш имкониятлари	359

Яхшимуратов Н.	Ҳудудларда озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг истиқболли йўллари	362
Рахимов А., Джураев Б.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида маркетинг таҳлили	364
Юсупов М.С.	Мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлашнинг устувор йўналишлари	366
Азизов Ш.Ю.	Кичик турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқарувчи хўжаликлар ривожланишининг хорижий тажрибалари	370
Рахматалиев М., Баҳромқулова С.	Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда паррандачилик тармоғининг ўрни	372
Рахматалиев М.Э., Азизова Д.Х.	Паррандачилик тармоғини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари	374
Халилов У.М.	Ғаллачилик тармоғини ривожлантириш борасидаги хорижий тажрибаларнинг муҳим жиҳатлари	375
Husanova G., Hakimov H.A.	Qishloq xo‘jaligini yanada isloh qilish- oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash omili	378
Олимов М.К., Ўтбосаров А.А.	Енгил саноат товарлари бозорида рақобат ва уни ривожлантириш асослари	379
Михлиев М.А.	Халқаро сифат стандартларини жорий этиш асосида озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозорига экспортини ошириш	382
Чоршанбиев Ғ.У., Исаев А.Т.	Реал секторнинг озиқ-овқат саноати кароналарида маҳсулот ассортиментини шакллантиришнинг ташкилий - иқтисодий механизмлари	385
Жумаев Б.Н., Сайдақулов Р.	Реал сектор корхоналарида айланма фонлар маблағларидан самарали фойдаланиш йўналишлари	387
Хидиров Т., Хушвақтова Т., Бақоев С., Аслонов Ф.	Агросаноат комплексида рақобатбардош маҳсулотларни етиштиришда инновацион технологияларнинг ўрни	389
Рахимберганов А.	Пахтани қайта ишлаш корхоналарида харажатлар ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари	392
Шодмонқулов Д., Ибрагимова Ж.Й.	Фермерлик иқтисодиётига инвестицияларни жалб қилиш муаммолари	394
Исмоилова Г.Т.	Қишлоқ инфратузилмаларини мувофиқлаштириш ва ривожлантиришда инновация - иқтисодиётимиз таянчи	396
Абдурахмонов В., Тўйчиев А.Ғ.	Тўқимачилик кичик бизнеси кооперацион алоқаларини ривожлантиришда молия-саноат гуруҳларининг ўрни ва аҳамияти	400
Мухаммадиева М.З.	Инновационно-маркетинговой ацпекты развития экономики региона	403
Ишмуратова В.Х.	Мева-сабзавотчилик тармоғи рақобатбардошлигини таъминлашда соҳада маркетинг фаолиятини ривожлантириш истиқболлари	406

и.ф.д., проф. Б.Т.Салимов,

магистрант, М.М.Ходиев,ТДИУ

Реал сектор тармоқларида қўшма корхоналар фаолиятини ривожлантириш масалалари

Республикамиз “иқтисодиётини таркибий ўзгартириш, тармоқларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир лойиҳаларни амалга ошириш учун инвестицияларни жалб қилиш борасида бажарилаётган ишлар алоҳида эътиборга лойиқ. 2015 йилда ана шу мақсадларга барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 15 миллиард 800 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестициялар жалб этилди ва ўзлаштирилди. Бу 2014 йилга нисбатан 9,5 фоиз кўп демакдир. Жами инвестицияларнинг 3 миллиард 300 миллион доллардан зиёди ёки 21 фоиздан ортиғи хорижий инвестициялар бўлиб, шунинг 73 фоизи тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларидир[1]”.

Бугунги кунда иқтисодиётни модернизациялаш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, янги ишлаб чиқариш қувватлари ва асосий фондларни яратиш, амалда фаолият юритаётгантехника ва технологияларни янгилаш, уларни қўллаб-қувватлаш инвестицион жараёнларни нечоғли тўғри ва самарали амалга оширишга боғлиқдир. Шу боисдан ҳам, Ўзбекистон Республикаси давлат раҳбари ва ҳукумати томонидан иқтисодиётни модернизациялаш жараёнларини изчиллик билан амалга оширишда инвестицион сиёсатни тўғри ва аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда олиб боришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунинг учун марказлашган, марказлашмаган жамғармалар маблағлари, хорижий инвестициялар ва кредитларни ўзлаштиришга ҳамда улардан самарали фойдаланиш масалаларига урғу берилмоқда.

Рақобат кучайиб бораётган бир шароитда “дунё бозорига кириб бориш, ўрин эгаллаш ғоят оғир вазифа. Аммо, бу қанчалик мураккаб бўлмасин, биз жаҳон бозорида ўзимизга муносиб ўрин эгаллашимиз шарт. Шу борада, авваломбор, юксак технологияларга асосланган қўшма корхоналарни, яъни хорижлик ҳамкорларимиз билан биргаликда янги ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил қиляпмиз ва айни шу йўл билан ташқи бозорга йўл очилади. Шу маънода қўшма корхоналар бизнинг эртанги кунимиз, десак, ҳеч хато бўлмайди[2]”.

Хорижий сармоялар иштирокида фаолият кўрсатаётган қўшма корхоналарнинг сони бугунги кунда 5038 тани ташкил этган. Шундан: ҳудудий таркибда 4592 та, тармоқ таркибида 446 тани ташкил этади. Биргина 2015 йилда хорижий сармоялар ҳисобида ташкил этилган корхоналарнинг сони – 494 тани ташкил этади.

Ҳозирги кунда хорижий инвестициялар иштирокидаги қўшма корхоналарни ривожлантиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш муҳим:

- саноат корхоналарини кенг миқёсда модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, уларни энг замонавий юқори технологик ускуналар билан жиҳозлаш, саноат тармоқларида замонавий илмий ютуқлар ва илғор инновация технологияларини жадал татбиқ этиш, саноат учун юқори малакали кадрлар тайёрлашни кенгайтириш;

[1] Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир.// Халқ сўзи. 16 январ 2016 йил.

[2] Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. –Т.: Ўзбекистон, 2015. -137 б.

- ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, маҳаллий хом ашёни чуқур ва сифатли қайта ишлаш негизида экспорт салоҳиятининг барқарор ўсиб боришини, экспортга мўлжалланган рақобатдош саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни кўпайтиришни, уларни ташқи бозорларда сотиш кенгайтирилишини таъминлаш;
- ички саноат кооперацияси ва ишлаб чиқариш маҳаллийлаштирилишини янада ривожлантириш, саноат тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, саноат корхоналарини мамлакатнинг барча минтақаларида жойлаштириш ва шу асосда импорт ўрнини босадиган маҳсулот ишлаб чиқарилишини, янги иш жойлари яратилиши ҳамда аҳолининг иш билан бандлиги ўсишини, одамларнинг даромадлари ва турмуш даражаси янада ошиб боришини таъминлаш;
- республика иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб қилишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;
- республикамизда жаҳон даражасидаги технологияни етказиб бераётган, иқтисодиётнинг замонавий таркибини вужудга келтиришга кўмаклашаётган хорижий сармоядорларга имтиёз ва преференцияларни тақдим этиш;
- маблағларни республика мустақиллигини таъминлайдиган ва рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган энг муҳим устувор йўналишларга йўналтириш;
- ташқи иқтисодий фаолиятда рақобат қила оладиган ва валюта тушумини таъминлайдиган етакчи тармоқларни қўллаб-қувватлаш;
- энергия тежамкор ва атроф муҳитга кам зарар етказадиган юқори технологик, замонавий ускуналарни ўрнатиш;
- маҳаллий шароитларга мос келадиган илғор хорижий технологияларни татбиқ этиш, ўзимизда яратилаётган ихтироларни рағбатлантириш ва билимлар иқтисодиётига маблағлар йўналтириш.

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб, мамлакатимизда чет эл инвестицияларини маҳаллий корхоналарга жалб этишнинг қуйидаги устувор йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин: табиий хом-ашё ресурсларини, шу жумладан, нефт ва газни қазиб чиқариш, қайта ишлаш бўйича экологик тоза ишлаб чиқаришни ташкил этиш; илм талаб ва жаҳон бозорларида рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш; транспорт ва телекоммуникация инфратузилмасини ривожлантириш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ихчам, арзон техника ва технологиялар асосида қайта ишлаш соҳаларини ривожлантириш; ресурс ва энергияни тежамкор асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш; дори-дармонлар тиббиёт техникаси ва асбобларини ишлаб чиқариш; туризм индустриясини ривожлантириш.

проф. Вахидов С.В
Салимова М.Б., ТДИУ

Формирования мониторинг результатов финансовой отчетности.

Мониторинг финансовой отчетности выполняется с целью определения согласованности финансовой отчетности с установленными правилами ведения бухгалтерского учета и определенными критериями. Данный мониторинг проводится сторонними ревизорами, приглашенными компанией. Отчеты и коэффициенты проверяются. Результаты мониторинг финансовой отчетности публикуются и

рассылаются широкому кругу пользователей – владельцам акций, кредиторам, органам государственного регулирования.

Специальный мониторинг – проверка конкретных вопросов в деятельности хозяйственного субъекта, соблюдение определенных процедур, норм и правил, имеющих целью подтвердить законность, добросовеность и эффективность деятельности управляющих, правильность составления налоговой отчетности, использования специальных фондов и другие.

Проводя мониторинг, бухгалтер должен проверить не только состояние бухгалтерского учета, законность совершения финансово-хозяйственных операций в проверяемой организации, но и качественно провести анализ показателей ее финансовой деятельности. Целью мониторинг является оценка финансовых результатов и финансового состояния организации в анализируемом отчетном периоде и определение ее потенциала в предстоящей перспективе. Мониторинг проводится по показателям бухгалтерской отчетности и используются показатели бухгалтерского баланса и других форм отчетности, а также учетных регистров: главной книги, журналов-ордеров, ведомостей и других форм. Финансовые состояние предприятия включает анализ доходности и рентабельности, финансовой устойчивости, платежеспособности и кредитоспособности, использования капитала. Финансово устойчивым является такой экономической субъект, который за счет наличия собственных средств может обеспечить покрытие средств, вложенных в активы предприятий, не допуская неоправданных дебиторской и кредиторской задолженностей и в установленные сроки расплачивается с партнерами по своим обязательствам.

Финансовые отчеты отражают различные аспекты финансово-хозяйственной деятельности и представляют собой целое.

- Бухгалтерский баланс – форма №1;
- Отчет о финансовых результатах – форма №2;
- Отчет о денежных потоках – форма №4
- Отчет о собственном капитале – форма №5;

Проверка финансового состояния предприятия является очень важной частью при проведении мониторинга. Анализируя финансовую отчетность специалист дает точную картину финансовому состоянию предприятия что позволяет пользователям как внутренним, так и внешним правильно принимать решения.

Под анализом финансовой отчетности предприятия понимается выявление взаимозависимостей между различными показателями его финансово-хозяйственной деятельности, включенными в отчетность. Результаты анализа позволяет заинтересованным лицам и организациям принимать решения на основе оценки финансового положения о деятельности компании за предшествующие годы и ее потенциальных возможностей на предстоящие годы.

Наиболее важными приемами анализа являются чтение отчетности, горизонтальный анализ, вертикальный анализ, трендовый анализ, а также использование так называемых финансовых коэффициентов. Чтение отчетности или простое ознакомление с ней позволяет сделать выводы об основных источниках привлечения средств предприятием, направлениях их вложения, основных источниках полученной за отчетный период прибыли, основных источниках получения денежных средств, применяемых методах учета и изменениях в них, организационной структуре предприятия и направлениях его деятельности, дивидендной политике и т.д. Однако эта информация, несмотря на всю ее значимость

для принятия управленческих решений, в том числе решений финансового менеджмента, не позволяет оценить динамику основных показателей деятельности компании, ее место среди аналогических предприятий страны и мирового рынка. Это достигается посредством сравнительного анализа.

Горизонтальный анализ позволяет определить абсолютные и относительные отклонения различных статей отчетности по сравнению с предшествующим годом. Вертикальный анализ с целью выявления удельного веса отдельных статей в общем итоговом показателе, принимаемом за 100 фоиз (например, удельный вес различных статей актива и пассива в общей сумме соответственно средств предприятия и источников формирования этих средств и др.).

Трендовый анализ основан на расчете относительных отклонений показателе отчетности за ряд лет от уровня базисного года, для которого все показатели принимаются за 100фоиз). Мониторинг показателей финансовой отчетности необходимо проверить:

– Главную книгу (соответствие записей в отчетных формах остаткам по счетам в главной книге; определение счетов, корреспондирующих со счетами затрат и реализации; определение счетов, корреспондирующих со счетом прибыли и убытков, кроме счетов реализации; определение счетов, по которым происходило накопление и использование прибыли и др.);
– Правильность отнесения затрат на себестоимость продукции;
– Доходов от реализации продукции;
– Доходов и расходов от прочей реализации;
– Проверка доходов и расходов от внереализационных операций;
– Порядка начисления и выплаты заработной платы;
– Порядка накопления и использования прибыли;
– Порядка ведения кассовых операций;
– Правильность учета, оприходования отпуска в производство материальных ценностей;
– Правильность начисления и своевременность уплаты налогов;
– Правильность расчетов и своевременность уплаты сборов, отчислений и обязательных платежей в бюджет и во внебюджетные фонды;
– Расчеты с дебиторами и кредиторами.

При проведении проверки аналитику необходимо:

а) выделить наиболее важные разделы бухгалтерского учета в зависимости от вида предприятия, цели проверки и основных пользователей данной вида бухгалтерской (финансовой) отчетности и сосредоточиться на этих разделах;

б) обязательно проверить, хотя бы в общих чертах, все разделы бухгалтерского учета на данном предприятии. Многие ошибки и незаконные действия удается обнаружить уже первом знакомстве с представленными документами.

Проверка начинается с общего обзора отчетных форм. При прежде всего общается внимание на заполнение адресной части форм. Здесь должно быть указано полное наименование предприятия в соответствии с учредительными документами. Вид деятельности должен соответствовать его Уставу, а в случае лицензирования данного вида деятельности необходимо проверить наличие у предприятия лицензии и срока ее действия. Следует иметь виду, что запись в учредительных документах о том, что предприятие может заниматься «… и другими видами деятельности, не запрещенными законодательством…», не дает основание акционерному обществу,

созданному, например, для производства холодильников, заниматься операциями с ценными бумагами. Определение вида деятельности предприятия необходимо для правильного разграничения доходов и расходов предприятия по основной и прочей деятельности.

Затем проверяется правильность заполнения отчетности по форме (наличие всех предусмотренных показателей, отсутствие подчисток и помарок) и определяются те участки учета, где аудиторский риск наиболее значителен, то есть где наиболее вероятна возможность мошенничества или ошибок в учете и отчетности для данного клиента. В зависимости от этого выявляются те операции и активы, которые должны быть проверены более тщательно и те, где можно довериться информации клиента. Далее необходимо провести счетную проверку, т.е. проверить сопоставимость и взаимоувязку показателей, отраженных в различных формах бухгалтерской отчетности.

Проверка правильности составления баланса основывается на следующих основных моментах:

а) данные статей баланса на начало периода должны соответствовать данным баланса за предшествующий период. При изменении вступительного баланса на начало года по сравнению с отчетным за предыдущий год должны быть даны соответствующие разъяснения;

б) данные статей баланса на конец отчетного периода должны быть обоснованы результатами инвентаризации;

в) суммы статей баланса по расчетам с финансовыми, налоговыми органами, учреждениями банков должны быть согласованы с ними и тождественны;

г) данные заключительного баланса должны соответствовать оборотам и остаткам по счетам главной книги или другого аналогичного регистра бухгалтерского учета на конец отчетного года;

д) данные балансов на начало и конец года должны быть сопоставимы.

Любые расхождения в методологии формирования одной и той же статьи вступительного и заключительного балансов должны быть объяснены.

Необходимо отметить, что среди исходных показателей оценки имеются итоговые результативные показатели, характеризующие объем продукции, прибыль за отчетный период. Вместе с тем показатели баланса имеют одномоментный характер, т.е. исчислены на начало и конец отчетного периода. Представляется нецелесообразным осуществлять расчет этих показателей на начало либо на конец периода. Наиболее целесообразно расчет вести к усредненным значениям статей баланса.

проф. С.В.Вахидов,М.Б.Салимова, ТГЭУ

Бухгалтерский учет в процессе формирования финансовой информации о затратах (издержках)

В системе управления торговой деятельностью большую роль играет своевременность и полная обеспеченность экономического анализа и соответственно управления необходимой информацией,позволяющей обеспечивать достоверную оценку результатов хозяйственной деятельности торговой организации. Хозяйственный учёт, последовательно отражая и систематически контролируя хозяйственную деятельность, обеспечивает органы контроля информацией,

необходимой для оперативного, текущего, перспективного управления общественным производством.

Значение учёта неуклонно возрастает в современных условиях осуществления мер по углублению хозяйственной самостоятельности и измерению форм собственности. Возникает необходимость отказа от констатации уже свершившегося факта и изложения ретроспективных данных. Появляется на их базе необходимость выработки наиболее перспективных, выгодных направлений развития, в связи с чем большое внимание уделяется управленческому учёту.

Бухгалтерский учёт позволяет своевременно отражать произведённые расходы и контролировать ход выполнения плана по издержкам обращения, расходования материальных, трудовых финансовых средств. Он способствует строжайшему соблюдению сметно-финансовой дисциплины и режима экономии, повышения рентабельности предприятия.

Для правильной организации бухгалтерского учёта издержек обращения первостепенное значение имеет своевременно и надлежащим образом оформленная первичная документация.

Учёт издержек обращения строится в соответствии с порядком их планирования. При планировании и учёте должны быть обеспечены единство и сопоставимость показателей и издержек в плане, учёте и отчётности. Данные учёта издержек обращения используются для оценки выполнения плана в целом по торговому предприятию.

Учёт издержек обращения предполагается правильное и своевременное оформление документов всех расходов и отражение их в учётных регистрах. Синтетический учёт издержек обращения ведётся на счёте 9400 «Расходы периода». Записи в дебет этого счёта осуществляется на основе документов, оформленных должным образом и отражающих расходование доходов, заработной платы, денежных средств, материальных ценностей, как правило по мере их совершения.

В практике работы торговых организаций и предприятий возникает производственная необходимость предварительной оплаты некоторых работ и услуг, которыми будут пользоваться в предстоящие периоды (выписка периодической литературы, авансовая оплата за аренду помещений и др.). В таких случаях с целью равномерного отражения затрат по периодам и получения реальных финансовых результатов всю сумму произведённых расходов на 3100 «Расходы будущих периодов» с последующим равномерным списанием на издержки обращения. Аналогично, в целях равномерного отражения предстоящих расходов в издержках обращения, в учётном процессе применяется счёт 8900 «Резерв предстоящих расходов и платежей». На этом счёте в организациях и предприятиях торговли резервируют расходы по товарным потерям в пределах норм естественной убыли, расходы на текущий ремонт, оплату очередных отпусков. Все расходы, являющиеся издержками обращения, собирают в течение месяца по дебету счёта 9400 «Расходы периода». В конце месяца определяют долю издержек обращения, относящуюся к реализованным товарам и к остатку товаров.

На остаток товаров относят долю транспортных расходов иплату за пользование банковским процентом в пределах ставки Центрального Банка Республики Узбекистан. Все другие виды затрат относятся к реализованным товарам. Таким образом, сальдо конечно по счёту 9400 «Расходы периода» - сумма транспортных расходов на остаток товаров и банковского процента.

Издержки обращения на реализованные товары списываются с кредита счёта 9400 «Расходы периода» в дебет счёта 9900 «Конечный финансовый результат».Транспортные расходы и банковский процент распределяетсямежду реализованными товарами и остатком нереализованных товаров по среднему проценту.

Сумма транспортных расходов и банковского процента наостаток товаров определяется путём умножения среднего процента на сумму остатка товаров. Издержки обращения на реализованные товары определяются следующим образом:

Издержки обращения на остаток товаров на начало месяца(сальдо начальное по счёту 9400 «Расходы периода») + Всего издержек обращения за отчетный месяц (дебетовый оборот по счёту 9400 «Расходы периода») - Сумму транспортных расходов и банковского процента на остаток товаров (сальдо конечное по счёту 9400 «Расходы периода»).

Синтетический учёт издержек обращения ведётся в Главнойкниге. Аналитический учёт ведётся в специальной ведомости, построенной по счёту 9400 «Расходы периода». В ведомости находятотражение данные о фактических издержках за отчётный месяц.

В ведомости по 9400 «Расходы периода»находят отражение данные с разных журналов-ордеров: журнал- ордер № 1«Касса», журнал-ордер № 2 « Расчётный счёт », журнал-ордер № 6 « Расчёты споставщиками », журнал-ордер № 7 «Расчёты с подотчётными лицами, счёт № 6700 журнал-ордер № 8 «Расчёты с разными дебиторами и кредиторами », данные сводной ведомости начисления заработной платы; ведомости расчёта стоимости и амортизационных отчислений основных средств; разработочной. Выявленные в ведомости по 400 «Расходы периода» кредитовые обороты записывают в Главную книгу по корреспондирующим счетам. Дебетовые суммы издержек обращения, показанные в ведомости, списываются на остаток нереализованных на конец отчётного периода товаров. Издержки обращение следует учитывает на оснований международных стандартов.

доцент, Р.Хакимов, ТДИУ

Мустақиллик йилларида озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришнингиқтисодий-ижтимоий ривожланиш масалалари

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жуда қадим замонлардан деҳқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик, илм-фан ўз замонаси учун юксак даражада тараққий топган. Тарих ҳукмига кўра XVIII-асрнинг охирига келиб, чор россияси мустамлакасига айланди. 1920 йилларга собиқ шўролар давлати таркибига киритилган Ўзбекистон, советлар давлати иқтисодиётини хом ашёбилан таъминловчи аграр республика сифатида ривожлантирилди. Дастлаб чор россияси, кейинчалик шўролар давлатининг олиб борган сиёсати натижасида Ўзбекистон Республикасида жуда мураккаб, ижтимоий-иқтисодий муаммолар юзага кела бошлади ва улар йиллар давомида чуқурлашиб борди. Чунки собиқ Иттифоқ таркибида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти бир ёқлама ривожлантирилди. Ишлаб чиқариш кучларининг жойлашуви, иқтисодиётнинг ихтисослашуви асосан иттифоқ манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ўз ечимини топди. Бу жараёнда республиканинг

демографик, маданий ва миллий хусусиятлари ҳисобга олинмаганлиги ўзининг салбий оқибатларини йиллар давомида кўрсатиб келди ва айниқса бу ҳолат 1980 йилларда чуқурлашди, аҳолининг турмуш даражаси пасайиш тенденциясига эга бўлиб, 1990 йилларга келганда сезиларли даражада ёмонлашди. Турли мақсад ва сабабларга кўра республика қишлоқ хўжалигида етиштирилган пахта хом ашёсининг, қоракўл терининг, пилланинг, мева, сабзавот ва полиз маҳсулотларининг салмоқли қисмини бошқа республика ва давлатларга олиб кетилар эди. Шу билан биргаликда айнан Ўзбекистонда етиштирилган ҳом ашё бошқа республикаларга олиб кетилиб, шу хом ашёдан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар аҳоли истеъмоли учун олиб келинар эди. Жумадан, республикада 5 миллион тоннадан ортиқ пахта хом ашёси етиштирилган ҳолда оддийгина пахта толасидан тайёрланган газмоллар, кийи-кечаклар республикага олиб келинганлиги собиқ Иттифоқ даврадаги иқтисодий масалаларнинг қандай ҳал этилганлигинидан далолат беради.Ўзбекистонда ишлаб чиқарилаётганқишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш саноатини ривожлантириш республика учун фойдали бўлган бўлар эди. Чунки етиштирилаётган хом ашёни республиканинг ўзида қайта ишлашни ташкил этиш аҳолини иш билан бандлилик даражасини, уларнинг даромадининг ошишишини, энг асосийси, халқни истеъмол моллари билантаъминланишини кескин яхшилаган бўлар эди. Шу билан биргаликда хом ашёни республиканинг ўзида қайта ишлаш унинг иқтисодиёти учун қўшимча даромад келтирган бўлар эди.

Собиқ Иттифоқ даврида республика иқтисодиётининг номақбул иштисослаштирилганига ва унинг салбий оқибатларига баҳо бериб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленумида сўзлаган нутқида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов "... республика халқ хўжалиги бирёқлама, айтиш мумкинки, ҳаддан ташқари номақбул ихтисослаштирилган. Натижада шундай аҳвол вужудга келдики, қишлоқ хўжалиги билан бир қаторда саноатда ҳам асосан ҳом ашёни бирламчи қайта ишлаш тармоқлари устунлик қилмоқда, тайёр маҳсулот, биринчи навбатда халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарувчи тармоқлар эса арзимас салмоққа эга. Ҳозир қишлоқ хўжалиги хом ашёсининг талайгина ҳажми (пахта толаси, ҳом ипак ва бошқа кўпгина хом ашё маҳсулотлари) республикадан олиб кетилмоқда, айни вақтда эса аҳолининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини қондириш учун 8-9 миллиард сўмликка яқин тайёр маҳсулот олиб келинмоқда".[3]– деб таъкидлаган эди.

Катта табиий қазилма бойликларга, ишлаб чиқариш ва фан-техника имкониятларига ҳамда малакали меҳнат ресурсларига эга бўлган республика 1990 йилларнинг охирига келиб иттифоқдаги ўртача даражадан сезиларли миқдорда ортда қолганлигининг сабабларини белгилаб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов 1990 йил 5 июнда Ўзбекистон Компартиясининг XXII съездида сўзлаган нутқида "Назиримда, бунинг жавоби шундай бўлмоғи керак: 30-йилларнинг бошларида иқтисодиётга раҳбарлик қилишнинг маъмуриятчилик, буйруқбозлик

[3]Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов. –Т.: "Ўзбекистон", 2011. – 48 бет

усуллари ғалаба қозониб, Ўзбекистонни, унинг ишлаб чиқарувчи кучларини ривожлантиришга яроқсиз ёндашувлар тобора қарор топиб борди. Хўш, бу иллатлар нималарда намоён бўлди? Аввало шундаки, бизнинг республикамиз асосан хом ашё базаси, саноат министрликлари ва идораларининг мўмай хом ашё манбаи деб ҳисобланар эди. Ўлканинг маҳаллий, ижтимоий-иқтисодий хусусиятларига баъзан етарлича, баъзан мутлақо баҳо берилмади, баъзан эса бу хусусиятлар писанд ҳам қилинмади. Иқтисодий ва ижтимоий соҳани комплекс, жадал ривожлантиришнинг, умумиттифоқ меҳнат тақсимотида Ўзбекистон ССРнинг мавқеи ва ўрнини ўзгартиришнинг муқобил йўллари эътиборга олинмади."[4] Натижада собиқ иттифоқ даврида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг таркиби рационал шаклланмади. 1990 йилда ялпи ижтимоий маҳсулотда қишлоқ хўжалигининг улуши 33,4, саноатники 17,6, хизматлар 33,8, товар ва хизматлар экспорти 3,3 ва товар ва хизматлар импортининг улуши 2,7 фоизни ташкил этар эди. [5] 1990 йилда саноатнинг ялпи ижтимоий маҳсулотдаги улуши 17,6 фоизни ташкил этган. Лекин саноатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг 50 фоизга яқини тайёр маҳсулот бўлганлиги, бу соҳада ҳам жуда катта номутоносибликлар бўлганлигини кўрсатади. Чунки республика саноатида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларининг 50 фоиздан ортиқроғи ярим тайёр маҳсулот бўлганлиги сабабли улар республикадан ташқарига олиб кетилган. Натижада шу турдаги маҳсулотлардан олинадиган қўшимча қиймат бошқа республикалар иқтисодиётида юзага чиққан.

Узоқ йиллар собиқ иттифоқда олиб борилган иқтисодий сиёсат оқибатида шаклланган иқтисодиётнинг таркиби республика манфаатларига тўлиқ мос бўлмасдан, асосий тармоқ сифатида қишлоқ хўжалиги ривожлантирилганлиги Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётидаги номуттоносибликлар, аҳоли турмуш даражасининг талаб даражасида бўлмаслигига олиб келувчи асосий сабаблардан бири бўлган. Республика қишлоқ хўжалиги умумиттифоқ меҳнат тақсимотидаги вазифасини виждонан бажарган ва унинг салбий оқибатларини ҳам бошдан кечиришга мажбур қилинган эди. Мустақиллик йиллари арафасидаги республиканинг иқтисодий-ижтимоий ҳолатига баҳо бериб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов "... шу нарса шак-шубҳасиз ва очиқ-ойдиндирки, республика барча асосий иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар бўйича Иттифоқдаги ўртача даражадан ҳам анча орқада бўлиб, мамлакатда охирги ўринлардан бирида турибди. Биз бу рақамларни илгари ҳам неча марталаб айтганмиз, аммо бугун уларни яна бир бор идрок этмоқ керак. Ўзбекистон киши бошига ялпи ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича мамлакатда 12-ўринда турибди, аҳоли жон бошига миллий даромад ишлаб чиқариш бўйича кўрсаткич эса Иттифоқдаги ўртача даражадан икки ҳисса паст.Саноатдаги меҳнат унумдорлиги жиҳатидан республика мамлакатдагидан 40 фоиз, қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлиги жиҳатидан эса икки баробар орқада

[4]Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов. –Т.: "Ўзбекистон", 2011. – 168 бет.

[5]Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2011 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2012-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. – Т.: "Ўзбекистон", 2013. – 4 ебт.

қолмоқда. Республикада аҳоли жон бошига халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ўртача Иттифоқ даражасининг атиги 40 фоизини ташкил этади. Биз даромад даражаси жиҳатидан, асосий турдаги маҳсулотларни истеъмол қилиш жиҳатидан иттифоқдош республикалар орасида энг охирги ўринлардан бирида турибмиз.

Ўзбекистон аҳолиси ўрта ҳисобда гўшт маҳсулотларини, сут ва сут маҳсулотларини, тухумни, умуман мамлакат аҳолисига нисбатан икки баробар кам истеъмол қилмоқда. Ойига ўрта ҳисобда 75 сўмдан камроқ ялпи даромад оладиганлар аҳолининг улуши мамлакатда 12 фоиздан сал кўпроқ бўлса, бизнинг республикамизда 45 фоизга боради. Бир миллионга яқин киши ижтимоий ишлаб чиқаришда ўзининг қўлидан келадиган ишни топа олмаяпди.

Ижтимоий инфраструктура тармоқлари: соғлиқни сақлаш, халқ таълими, мактабгача болалар муассасалари жуда оғир аҳволга тушиб қолган. Мактаб ва касалхоналарнинг 60 фоизи нобоб биноларда жойлаштирил-ганлигини айтишнинг ўзи кифоя. Жуда ўткир иқтисодий ва ижтимоий муаммолар рўйхатини яна давом эттириш мумкин. Буни аввало шундан кўрса бўладики, инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши бир ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаяпди.”[6]

Ўзбекистон Республикаси аграр соҳага ихтисосланганлиги масаланинг бир томони бўлса, унинг бизнинг фикримизча энг номақбул томони қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш бўйича ҳам республиканинг ихтиёри ўз қўлида бўлмаганлигидадир. Қишлоқ хўжалиги республика ва унинг аҳолиси манфаатлари талабларидан келиб чиқиб эмас, балки собиқ иттифоқ манфаатларидан келиб чиққан ҳолда жойлаштирилган. Бу ҳолат ҳақида тўхталиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов “Қишлоқ хўжалигимиз мамлакатдаги пахтанинг учдан икки қисмини, қоракўл терининг учдан бир қисмидан кўпроғини, пилланинг 60 фоизидан зиёдини, кўп миқдордаги қаноп, мева, узум, сабзавот ва полиз маҳсулотларини етиштириб бермоқда.”[7]– деб таъкидлаган эди. Шу сабабли ҳам аҳоли эҳтиёжи учун зурур озиқ-овқат маҳсулотларининг катта қисмини импорт ҳисобига таъминлашга тўғри келган. Жумладан, 1990 йилда буғдойнинг 82,5, гўшт ва гўшт маҳсулотларининг 50,0, сут ва сут маҳсулотларининг 40,0 ва картошканинг 50,0 фоизи республикада ишлаб чиқарилган. Қолган қисми иттифоқдош республикалардан келтирилган.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги асосан пахта етиштиришга ихтисосланган бўлиб, жами экин майдонинг 60 фоизга яқини пахта экини билан банд бўлган. Марказдан, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигига 6 миллион тонна пахта хом ашёси етиштириш вазифаси юкланиб, бу миқдордаги пахта хом ашёсини етиштириш учун соҳада мавжуд ресурсларнинг асосий қисми жалб этилган.Бир гектар пахта майдонидан йил давомида олинадиган ўртача даромад 2,3-2,5 минг сўмдан ошмас

[6]Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – 167 бет

[7]Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – 169 бет

эди. Ҳудди шундай бир гектар мева 5-5,5 минг, сабзавот эса 6-7 минг сўмдан ортиқроқ даромат келтирар эди. 2237,9 минг гектарга пахта экилгани сабабли республика иқтисодиёти учун йўқотилган даромадни ҳисоблаш унча катта қийинчиликни туғдирмайди. Сиз мамлакатнинг пахтага бўлган эҳтиёжини қондираверинг, республика эҳтиёжи учун етишмайдиган ун, дон, кортошка, гўшт ва гўшт маҳсулотлари, сут ва сут маҳсулотларини биз етказиб берамиз қабилида ишни ташкил этиш, Ўзбекистон аҳолисига жуда катта иқтисодий, маънавий зарар етказди. Бу ҳолатга баҳо бериб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов "... пахта яккаҳокимлиги, илмий асосланган алмашлаб экишлар бузилганлиги, ернинг тинка-мадорини қуриб кетганлиги, сув манбаларининг имкониятлари тобора камайиб борганлиги қишлоқ хўжалигига ҳалокатли таъсир кўрсатди. Натижада озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш чеклаб қўйилди ва аҳолини шу маҳсулотлар билан таъминлаш муаммолари кескинлашди."[8] – деб таъкидлаган эди.

Мустақиллик йилларида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш мақсадида олиб борилган туб ислоҳотлар натижасида пахта майдонлари камайтирилиб, пахтадан бўшаган ер майдонлари аҳоли истеъмоли учун керакли маҳсулотлар, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришга ажратилди. Бу тадбир ўзининг самарасини берди ва республикада иқтисодий-ижтимоий вазифтни кескинлашувининг олдини олди. 2014 йилнинг 6 июн куни Тошкентда "Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари" мавзусида ўткизилган халқаро конференцияда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов "Бу борадаги кўрилган чора-тадбирлар туфайли биз ғўза экиладиган майдонларни икки баробар қисқартирдик ва пахта етиштиришни 6 миллион тоннадан 3 миллион тоннадан сал кўпроқ бўлган даражагача камайтирдик. Пахтадан бўшаган ерларни озиқ-овқат учун ажратиб бердик." [9] - деб таъкидлади. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида экин майдонлари таркиби мамлакат манфаатларидан келиб чиқиб ўзгартирилди.

1913 йилда Ўзбекитсон ҳудудида 2188,7 минг гектарга экин экилган бўлиб, экин майдонида буғдойнинг улуши 42,6 фоизни, пахта 19,4, картошка 0,3, сабзавотлдари 0,7, полиз экиндлари 0,9, ем хашак экинлари 7,5, бошқа экинлар 28,6 фоизни ташкил этган. Мамлакатда 27 минг гектар мевали боғлар ва 31 минг гектар узумзорлар бўлган. Бу кўрсаткичлари 1990 йилга келиб, мос равишда 10,7, 56,3, 0,74, 1,9, 1,6, 13,8 фоизларни ташкил этган. Шу даврда экин майдонлари ҳажми 1785,3 минг гектарга кўпайган. 1990 йилга келиб Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги экин майдонларида жуда кучли таркибий ўзгаришлар юз берганлигини кўрамиз. 1913 йилда жами экин майдонларининг 73,1 фоизи озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга банд этилган бўлса 1990 йилга келиб бу кўрсаткич 29,9 фоизга тушиб қолган. Бу ҳолат ўз навбатида қўшимча 1785,3 минг гектар янги экеин

[8]Каримов, И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов. –Т.: "Ўзбекистон", 2011. – 172 бет

[9]Президент Ислом Каримовнинг "Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари" мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. Халқ сўзи 2014 йил 7 июнь 2-бет.

майдонлари қўшилган ҳолда юз берганлиги республикада озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш имкониятлари нақадар қисқариб кетганлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни тубдан яхшилаш, тўлиқ озиқ-овқат мустақиллигига ўтиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида мустақиллик йилларида соҳада чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. 2015 йилга келиб Ўзбекистон Республикаси экинг майдонларининг 55,6 фоизи озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришга жалб этилди. Шу билан бирга мевазорлар 1990 йилдагига қараганда салкам 3 баробар ва узумзорлар 1,7 мартага оширилди. Эътибор берилса инсоннинг кундалик истеъмоли учун зарур бўлган, соғлигини яхшилашга хизмат қиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришгаажратилган ер майдонларининг ошганлиги ислоҳот-ислоҳот учун эмас, инсон ва унинг манфаатлари учун, деган қоидага қанчалик амал қилинганлигини кўриш мумкин.

Маълумотлар, 1990 йилга нисбатан 1913 йилда қишлоқ хўжалиги экин майдонлари тракиби инсон манфаатларига анча яқин бўлганлигиникўрсатади. 1913 йилда жами экин майдонида пахта майдонининг улуши 19,4 фоизни ташкил этган. Қолган 80 фоизга яқин экин майдонлари бевосита инсоннинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида фойдаланилган. Хусусан, 1913 йилда жами 2188,7 минг гектар экин майдонларининг 1539,4 минг гектарига ёки 70,3 фоизига донли экинлар, жумладан, 42,6 фоизига буғдой экилганлигини ва катта миқдорда сабзавот, полиз экинлари учун ажратилганлигини кўрамиз. Турли объектив ва субъектив сабабларга кўра совет ҳокимияти даврида эса Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришдан анча узоқлашганлигини кўрамиз. 1990 йилларга келиб жами экин майдонларининг 56,3 фоизига пахта жойлаштирилди. Буғдой учун 10,7, картошка учун 0,7, сабзавот ва полизга 3,5 фоиз экин майдонларининг ажратилганлиги аҳолининг эҳтиёжлари учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш бўйича Ўзбекистон Республикасининг чидаб бўлмас даражада орқада қолганлигини кўрсатади. Мустақилликнинг илк кунлариданноқ бу адолатсизликни олдини олиш ва қишлоқ хўжалигини аҳоли манфаатлари учун хизмат қиладиган соҳага айлантириш жараёни устида кенг кўламли иқтисодий-ижтимоий ислоҳотлар олиб борилди.

Мулкий муносабатлар такомиллаштирилди, саҳада хусусий мулкка асосланган фермер хўжаликлари шакллантирилди ва ривожлантирилди. Уларга ғалла ва пахта етиштириш бўйича давлат буюртмалари бериладиган бўлди. Қишлоқ хўжалиги субъектларига соддалаштирилган солиқ солиш тизимидан ўрнатилди. Уларга имтиёзли банк кредитлари бериш тартиби йўлга қўйилди. Соҳанинг фаолияти учун ҳуқуқий меъёрий база бозор талаблари асосида шакллантирилди ва улар такомиллаштирилмоқда. Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича давлат дастури ишламоқда.

Қишлоқ хўжалигининг моддий техника базаси энг замонавий техникалар билан таъминланмоқда. Энг муҳими уларни ишлаб чиқариш юртимизда йўлга қўйилмоқда, жумладан Германиянинг “Класс” ва “Лемкен” компаниялари бу борада ҳамкорлик

қилишмоқда. Қишлоқ хўжалиги субъетлари учун 1,5 мингдан зиёт минибанк, 20 мингга яқин машина трактор парклари, 2,5 миндан ортиқ ёқилғи, маданли ўғит ва кимёвий воситалар сотиш шаҳобчалари ҳамда 350 та консалтинг марказлар ва 1,5 минг сув истеъмолчилари уюшмалари ташкил этилган. Юқорида қайд этилган чора-тадбирлар ва олиб борилган ислоҳотлар натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кескин ўсганлигини кўришимиз мумкин.

1913 йилдан 1990 йилгача, яъни 77 йил ичида мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ўсишига эътибор берилса, шу даврда аҳоли учун энг зарур озиқ-овқат маҳсулоти бўлган дон ишлаб чиқаришнинг салкам икки мартага ошганини кўрамиз. Шу билан биргаликда 77 йил ичида пахта хом ашёси ишлаб чиқариш салкам ўн карра, гўшт етиштириш 8,8 баробар ошган. Шу йиллар ичида сабзавот, полиз, сут ва тухум ишлаб чиқариш 12-14 каррага ошган. Аммо бу кўпайишни 77 йил ичида юз берганлигини инобатга олсак, совет даврида республика қишлоқ хўжалигидаги ўсиши нақадар секин юз берганлигини кўрамиз. Мустақилллик йилларида эса республика қишлоқ хўжалиги мисли кўрилмаган ютуқларга эришганлигининг гувоҳи бўламиз. Мустақилликнинг дастлабки 1991-1996 йилларда иттифоқдош республикалар ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг жуда заифлашганлиги, айрим соҳаларда эса бутунлай узилиб қолганлигини инобатга олганда, эришилган ғалабалар ҳақли равишда ақл бовар қилмасдаражада юксак эканлигига шоҳид бўламиз. 1990-2015 йилларда мамлакатда дон ишлаб чиқариш салкам тўрт баробар, картошка 7 карра, мева 3,4, гўшт 2,3, сут 2,6 ва тухум 3,6 мартага ошди. Шуниси эътиборлики мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсиши интенсив омиллар эвазига, яъни ҳосилдорликнинг ошиши ҳисобига юз берган.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси аҳоли жон бошига асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикаси, кг

	1913	**1990**	**1990 йил 1913 йилга нисбатан, %**	**2000**	**2010**	**2015**	**2015 йил 1990 йилга нисбатан, %**
Буғдой	236,4	100,3	42,4	158,3	254,2	259,1	258,3
Пахта	119,3	248,8	208,5	131,6	116,8	110,2	44,3
Картошка	10,7	16,5	154,2	30,0	68,9	76,8	465,4
Сабзавотлар ва полиз	98,6	174,3	176,8	130,7	258,5	381,5	218,8
Мева	-	32,5	-	31,9	58,7	78,2	240,6
Узум	-	36,6	-	25,1	33,9	47,4	129,5
Гўшт, тирик вазнда	41,8	38,8	92,8	33,9	53,7	61,6	158,7
Сут	53,9	149,3	276,9	146,4	211,8	264,6	490,9
Тухум (дона)	20,1	60,6	301,5	50,5	105,1	151,9	250,6

Қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги маълум маънода мамлакатда шаклланган илмий-техникавий салоҳиятни ўзида акс эттиради десак асло ҳато қилмаган бўламиз. Чунки экинлар ҳосилдорлигига мамлакатда мавжуд барча омиллар, шарт-шароитлар таъсир кўрсатади. Унинг асосида қишлоқ хўжалигини юритиш тизими, техникалар ва илғор технологиялар билан, маъданли ўғитлар, касалликлар ва заруркунандаларга қарши кимёвий воситалар, янги навлар, инсонларнинг билими ва малакаси каби омиллар ётади. Жадвал маълумотлари 1913 йидан 1990 йилларгача, яъни 77 йилда буғдой, пахта ва сабзавотлар ҳосилдорлиги салкам икки мартага яқинроқ ошганлигини кўрсатиб турибди. Мустақилликнинг 1990-2013 йиллари ичида эса буғдой ҳосилдорлиги 3,5, картошка 2,6, мева 2,4, полиз экинлари 1,7 мартага ошганлигини кўрамиз. Бу рақамлар мустақиллик йилларида аграр соҳада олиб борилган туб ислоҳотларнинг нақадар ҳаётбаш ва тўғри эканлигини ифодалаб турибди. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш борасида эришилаётган ютуқларнинг асосида ётган ислоҳотларга тўхталиб, 2014 йилнинг 6 июн куни Тошкентда “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари” мавзусида ўткизилган халқаро конференцияда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов “Истиқлол йилларида, яъни ўтган 22 йил давомида қишлоқ хўжалигида амалга оширилган туб ислоҳотлар натижасида ғалла етиштириш ҳажми 1 миллион тоннадан, 7,8 миллион тоннага етди ва Ўзбекистон ғалла экспорт қиладиган мамлакатлар қаторидан жой эгаллади. “Ҳозирги вақтда биз умумий қиймати қарийб 5 миллиард доллар бўлган озиқ-овқат, биринчи навбатда, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилмоқдамиз. Сўнги уч йилда экспорт қилинаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 3 барбардан зиёд ошди.Мамлакатимизнинг маҳсулот етказиб берадиган корхоналари халқаро кўргазма ва ихтисослаштирилган ярмаркаларда фаол иштирок этмоқда. Биз дунёнинг 80 та давлатига 180 турдан ортиқ сархил мева-сабзавотлар ва уларни қайта ишлаш асосида тайёрлагган маҳсулотларни экспорт қилмоқдамиз. Ўзбекистон ўрик, олхўри, узум, ёнғоқ, карам ва бошқа кўплаб мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми бўйича дунёда шундай маҳсулотларни етказиб берадиган ўнта етакчи давлат қаторига кирамиз.” [10] Айниқса ғалла етиштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси мустақилллик йилларида катта ютуқларга эришди. Мустақиллик йилларида дон, жумладан, буғдой экин майдони кескин кўпайтирилди. Ғалла етиштиришни таъминлашга хизмат қиладиган илмий текшириш институтлари, дончиликка ихтисослашган махсус марказ ва станциялар ташкил этилди. Ихтисосланган техникалар, донни қабул қилиш пунтлари, элеваторларнинг қувватлари кенгайтирилди ёки янгидан ташкил этилди. Бунинг натижасида дончилик агросаноат мажмуаси шаклланди ва ривожлантирилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов “Аввалари биз аҳолимизни боқиш учун 5 миллион тонна буғдойни четдан сотиб олишга мажбур эдик. Эндиликда биз ғалла мустақиллигига эришибгина

[10]Президент Ислом Каримовнинг “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. Халқ сўзи 2014 йил 7 июнь 2-бет

қолмасдан, жуда сифатли буғдойни қўшни давлатларга экспорт қилишга ҳам муваффақ бўлмоқдамиз.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2 баробардан зиёд ошди. Бу мамлакатимиз аҳолисининг қарийб 10 миллион кишига ёки 30 фоиздан ортиқ кўпайишига қарамасдан, жон бошига тўғри келадиган гўшт истеъмоли 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотларини 1,6 карра, картошкани 1,7 баробар, сабзавотларни 2 мартадан зиёд, меваларни қарийб 4 баробар ошириш имконини берди.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида аҳоли жон бошига асосий озиқ-овқат маҳсулотларининг истеъмол қилиниши, кг. ҳисобида

	1990	**2000**	**2010**	**2015**	**2015 йил 1990 йилга нисбатан, %**
Нон ва нон маҳсулотлари	170	167	160	154	90,6
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	31	34	38	42,6	137,4
Сут маҳсулотлари	183	162	239	261	142,6
Тухум (дона)	97	47	138	152	156,7
Сабзавотлар, жумладан полиз	107	128	238	264	246,7
Картошка	29	36	45	48	165,5
Ўсимлик ёғи ва бошқа мойлар	12	12	13	13	108,3
Шакар	12	16	17	17,7	147,5
Мева, жумладан, узум	23	42	83	102	443,5

Мамлакатимизда ҳар йили 16 миллион тоннага яқин мева ва сабзавот етиштирилмоқда. Аҳоли жон бошига қарийб 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум тўғри келмоқда. Бу оптимал, яъни мақбул деб ҳисобланадиган истеъмол меъёридан уч баробар кўпдир.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган Озиқ-овқат дастури аҳолининг тўлақонли ва мутоносиб рацион асосида овқатланишини таъминлашдек муҳим вазифани ҳал этиш имконини берди.

Истеъмол қилинадиган овқатнинг овқатнинг таркиби ва рационини яхшиланиши бошқа омиллар билан бирга аҳоли, аввало, болалар саломатлилигини тубдан яхшилашга ижобий таъсир кўрсатди.”[11]– деб таъкидлаган эди.

Мустақиллик йилларида Республикада аҳоли жон бошига қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ўсиб бормоқда.

Республика қишлоқ хўжалигида аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўсиши тенденциялари унинг 1913-1990 йилларда жуда секинлик билан ўсганлигини кўрсатади. Мустақиллик йилларида аҳоли жон бошига қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш эса кескин ўсган. Бунинг асосий

[11]Президент Ислом Каримовнинг “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. Халқ сўзи 2014 йил 7 июнь 2-бет

сабаблари бўлиб, фермер хўжаликларининг ривожлантирилганлини ва моддий манфаатдорликнинг талаб даражасида йўлга қўйилганлиги, қишлоқ хўжалиги субъектлари учун берилган имтиёзлар деб қараш мақсадга мувофиқ.

Мустақиллик йилларида аҳоли жон бошига озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиш таркибини ўзгаришига ва яхшиланишига олиб келди. Жумладан, 2015 йилда 1990 йилга нисбатан жон бошига нон ва нон маҳсулотлари истеъмол қилиш 9,4 фоизга камайди. Унинг ўрнига гўшт ва гўшт маҳсулотлари истеъмоли 1,4, сут ва сут маҳсулотлари 1,4, тухум 1,5, картошка 1,6, мева 4,4 каррага ошган. Бир пайтлар бу маҳсулотларнинг асосий қисмини импорт эвазига қоплаган бўлсак, мустақиллик туфайли ўзимизни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлаш билан бир қаторда уларни кўплаб миқдорда экспорт қиладиган давлатга айландик.

Мустақилликкача бўлган даврда қишлоқларда инсонлар турмуш шароити учун ечилмаган масалалар кўпайиб бормоқда эди. Бу масалага эътибор қаратиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов “республикадаги социал аҳволнинг, одамларнинг социал таъминоти ва уларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг мутлақо қониқарсизлигидир. Қишлоқ аҳолисининг атиги 5 фоизи канализация ва водопровод билан, салкам 50 фоизи – ичимлик сув билан, 17 фоизи табиий газ билан таъминланганини нормал аҳвол деб ҳисоблаш мумкин эмас.”[12] – деб таъкидлаган эди.

Мустақиллик йилларида аҳолининг турмуш даражаси ошди, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал даромад 9 баробардан кўпроққа ўсди. Аҳолининг яшаш шароти яхшиланиб, турмуш даражаси ўсиб бормоқда.

Сўнги 10 йилда вазни тиббиётда кўзда тутилган меъёрдан кам бўлган болалар сони икки баробардан зиёд (4 фоиздан 1,8 фоизга) қисқарди, уларнинг бўйи ўртача 3 сантиметрга ўсди, бизнинг минтақамизга хос бўлган жиддий касаллик, яъни хотин-қизларда камқонлик даражаси 2,5 марта пасайди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон аҳолисининг ўртача умр кўриши 7,5 йилга (66 ёшдан 73,5 ёшга) хотин-қизларнинг ўртача умр кўриши эса 75 ёшга узайганини алоҳида таъкидлашни истардим.”[13]- деб таъкидлаган эди. Бу ютуқлар том маънода асрларга арзугиликдир. Мустақиллик ўз тақдримизни ўзимиз яратиш имконини берди. Ўзбекистон Республикаси фуқаролари манфаатини кўзлаб, илмий асосланган, ҳар томонлама пухта ўйланган, ривожланишнинг “ўзбек модели” деб ном олган йўлни танлади ва ҳақли равишда ўзига муносиб ўрин эгаллаб олди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси аҳолисини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, уларни ўзимизда етиштириш масаласи тубдан ҳал этилди. Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланган энг олдинги давлатлар қаторидан жой олди.

Эндиги навбат Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат саноатининг экспорт салоҳиятини оширишга қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат

[12]Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – 49 бет.

[13]Президент Ислом Каримовнинг “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. Халқ сўзи 2014 йил 7 июнь 2-бет

саноатини жадал ва барқарор ривожлантириш учун мавжуд барча имкониятларни ишга солиш давр талабига айланди.

и.ф.н., доц. А.А.Исломов, ТДИУ

Иқтисодиётнинг реал сектори тармоқларида амалга оширилаётган таркибий ўзгаришларнинг миллий ва ҳудудий тараққиётга таъсири

Ўзбекистоннинг ижтимоий иқтисодий тараққиёти шу жумладан, иқтисодий ўсиш суръати жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг эътироф этилмоқда. Халқаро ташкилотлар томонидан мамлакатимизга берилган юксак баҳо даставвал унинг саноат ишлаб чиқариши билан боғлиқ бўлиб, тарихан қисқа даврда қолоқ, аграр республикадан замонавий ишлаб чиқариш тармоқларига эга мамлакат даражасига кўтарилиб, “Ўзбек модели”ни жаҳон миқёсида тан олинишига замин ҳозирлади. Бинобарин, мустақиллик йилларида мамлакат иқтисодиёти 5,5 мартадан ортиққа ўсиб, унда саноатнинг улуши 25 фоиздан ортди, экспортбоп ва рақобатбардош маҳсулотларнинг 60 фоизи юқори технологияларга асосланган соҳаларда тайёрланмоқда.

Мамлакат иқтисодиёти таркибий жиҳатдан ўзгартирилиб, саноат диверсификация қилинаётгани туфайли янги-янги ишлаб чиқариш тармоқларига асос солинаяпти. Хусусан, юқори технологияларга асосланган озиқ-овқат саноати истиқлол йилларида шаклланиб, бугунги кунда иқтисодиётимизнинг етакчи тармоқларидан бирига айланди. Чунончи, мустақиллик арафасида республикамиз аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотлари, шу жумладан, дон, картошка, гўшт, сут ва қандолат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи импорт ҳисобидан қопланган бўлса, ҳозирги вақтда уларнинг 96 фоизи ўзимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар эвазига таъминланаяпти. Бу даврда аҳоли жон бошига гўшт истеъмоли 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотлари 1,6 баробар, қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари 4 баробар ортганини инобатга оладиган бўлсак, соҳанинг бугунги тараққиёт даражаси янада аниқ намоён бўлади.

Озиқ-овқат саноати қисқа вақт ичида иқтисодиётимизнинг кенг тармоқли соҳасига айланди. Натижада тизим корхоналари ички бозорни ёғ-мой, қандолатчилик, чуқур қайта ишланган мева-сабзавот, гўшт ва сут маҳсулотлари, шунингдек, чанқовбосди ичимликлар билан тўлдиришда етакчи кучга айланди. Озиқ-овқат саноати корхоналарининг Австрия, Германия, Хитой, Корея Республикаси, Болгария, Литва, Польша сингари дунёнинг 20 дан ортиқ мамлакатларида ишлаб чиқарилган замонавий технологик ускуналар билан жиҳозланиши натижасида охирги 10 йилда мева шарбатлари экспорти 2, бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари экспорти эса ўртача 1,5 баробар кўпайди.

Мамлакатимизда яратилган қулай ишбилармонлик муҳити саноатда янги уфқларни очмоқда. Негаки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига тақдим этилаётган имтиёзлар йирик ишлаб чиқариш корхоналари пайдо бўлишига мустаҳкам замин ҳозирлаяпти. Бундай қулайликлардан оқилона фойдаланилгани туфайли “Ангрен шакар”, “Сиёб саховати”, “Ренесанс дизайн”, “Мармакс”, “Агромир групп”, “Голд драй фруктс”, “Гринворлд”, “Афросиёб мева”, “Тошкент сифат сут”, “Мастер деликатес”, “Теген групп”, “Тўхтаниёз ота” каби кичик корхоналар қисқа вақт ичида салоҳиятли субъектлар қаторидан жой олди.

Саноат ишлаб чиқаришини таркибий ўзгартириш, модернизация ва диверсификация қилиш, муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт

инфратузилмасини ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш, шунингдек, тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича ўрта муддатли дастурлар ишлаб чиқилиб, тасдиқланди. Ушбу дастурларнинг амалга оширилиши иқтисодиётимизни янада юксалтириш, ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, муҳим саноат тармоқларини ривожлантиришни янги, юқори босқичга кўтариш, замонавий ва ривожланган инфратузилмани шакллантиришга хизмат қилмоқда. Шу боис, мамлакат ҳукумати томонидан 2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш давлат дастурлари доирасида бўйича умумий қиймати 40,8 миллиард долларлик 846 лойиҳа, муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмаси объектларини қуриш ҳамда ривожлантиришга доир умумий қиймати 9,8 миллиард долларлик 141 лойиҳа, шунингдек, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича умумий қиймати 5 миллиард доллардан зиёд 602 лойиҳани амалга ошириш кўзда тутилган. Таҳлилларга кўра 2010 - 2015 йилларда ҳар йили ўртача 100-130 турдаги янги истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ўзлаштирилмоқда. Биргина 2015 йилда 208 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестиция жалб этилиб, 1045 та лойиҳа амалга оширилди, маҳаллийлаштириш дастури доирасида 60 миллиард сўмлик янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилди. Натижада 10 минг 545 та янги иш ўрни ташкил этилиб, қўшимча равишда 100 минг тоннадан ортиқ маҳсулотлар тайёрлаш имконияти яратилади.

Инвестиция ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича 2015 йилга мўлжалланган ҳудудий дастурларда кўзда тутилган янги ишлаб чиқариш объектларининг 57,2 фоизи енгил ва озиқ овқат саноати ҳиссасига тўғри келиши давлат даражасида соҳага бўлган эътибордан дарак беради. Умуман олганда, модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, янги ишлаб чиқариш объектлари ва қувватларини ишга тушириш саноатнинг етакчи тармоқларини таркибий ўзгартириш ҳамда диверсификация қилиш жараёнларини янада чуқурлаштириш имконини берди. Хусусан, ўтган йилда саноатнинг юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган тармоқларини жадал ривожлантириш таъминланди. Жумладан, енгил саноат 2014 йилга нисбатан 120 фоиз (жумладан, ип газлама ишлаб чиқариш 120,1, трикотаж маҳсулотлари 114,5, тикувчилик маҳсулотлари 120,6, чарм маҳсулотлари 118,4 фоиз), қора металлургия 111,9, ёғочни қайта ишлаш 108,9, озиқ-овқат 114,8, фоизга ўсиши таъминланди. Табийки, ушбу ўзгаришлар яқин келажакда мамлакат саноатлашув даражасини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

к.э.н., доц. Р. И. Каюмов, Налоговой академии при Налоговом комитете Республики Узбекистан

Пути решения проблем привлечения иностранных инвесторов в экономику республики

В целях создания благоприятных условий для широкого привлечения прямых иностранных инвестиций, коренного повышения эффективности деятельности акционерных обществ, обеспечения их открытости и привлекательности для потенциальных инвесторов, усиления роли акционеров в стратегическом управлении предприятиями был принят Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по

внедрению современных методов корпоративного управления в акционерных обществах» от 24 апреля 2015 года № УП-4720. Одним из основных направлений дальнейшего развития системы корпоративного управления в данном Указе было определено приоритетное создание акционерных обществ с участием иностранного капитала, формирование благоприятных условий для широкого привлечения в акционерные общества иностранных инвестиций.

Привлечение иностранных инвестиций в экономику республики, в первую очередь, обусловлено необходимостью модернизации оборудования и внедрения инновационных технологий.

В рамках реализации этого пункта Указа было принято Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по привлечению иностранных инвесторов в акционерные общества» от 21.12.2015 г. N ПП-2454 введен порядок, в соответствии с которым в акционерных обществах доля иностранного инвестора в уставном капитале должна составлять не менее 15 процентов. По преследуемым целям иностранные инвесторы подразделяются на стратегических и портфельных инвесторов. Цель стратегических инвесторов заключается в приобретение достаточного пакета акций для реализации собственных планов по будущему переустройству деятельности компании.

В Постановлении речь идет о привлечении портфельных инвесторов, цель которых получение доходов с дивидендов без вмешательства в производственно-хозяйственную деятельность компании. Таких инвесторов в деятельности компании интересуют только данные, касающиеся стоимости акций, размера дивидендов и перспектив их роста. Следовательно, АО, при раскрытии информации о своей деятельности, должны в первую очередь, представлять сведения, освещающие эти аспекты их деятельности. В связи с этим возникает необходимость в определении следующих вопросов: какая информация и в каком виде она должна предоставляться.

Согласно теории стоимостной модели рынка рыночная стоимость акций рассистент, читывается как сумма дивидендов, каждого года в будущем, дисконтированных по стоимости капитала. Поэтому для привлечения портфельных инвесторов компаниям следует раскрывать больше и подробнее информацию о стратегических целях АО, направленных на поддержание финансовой устойчивости, повышение производительности труда, рост показателей производства, конкурентоспособности продукции, экспорта, осуществление инвестиций, включая модернизацию, техническое и технологическое обновления производств, которые ведут к росту прибылей в будущем и, следовательно, повышению стоимости акций.

Для определения рыночной стоимости акций необходим расчет и публикация значений следующих показателей:

- стоимость капитала, под которой понимают ставку доходности, при которой инвестиции в данные акции имеют смысл (становятся целесообразны). Эта ставка доходности является дифференцированной по видам бизнеса;

- стоимость капитала компании, рассистент, читываемая как средняя арифметическая средняя взвешенная по удельным весам видов бизнеса компании в структуре ее активов;

- средняя взвешенная стоимость капитала по источникам формирования активов (WACC).

Первые два показателя стоимости капитала отражают минимальную доходность акций, а третий характеризует минимальную доходность всех инвестиций в компанию.

При этом надо иметь в виду что, если АО хочет добиться роста стоимости своих акций (соответственно, и стоимости бизнеса) на рынке, то она должна осуществлять новые инвестиции со ставкой доходности выше стоимости капитала. Публикуемая информация должна быть легко воспринимаемая и, соответственно, позволяющая быстро принимать решения. Для этого представляется целесообразным:

- размер выплачиваемых дивидендов показывать в абсолютном выражении, а не в процентах к номиналу акций. Инвестора интересует доходность его вложений в акции, которая рассистент, читывается как отношение дивидендов к цене приобретения акций. Определение доходности акций через размер дивидендов к номиналу требует двойного расчета, что может отпугнуть потенциального инвестора;
- информацию по котировкам акций предоставлять в форме соответствующей общепринятой международной практике, взяв за образец форму публикации котировок газетой Waltstreetjournal, с обязательным освещением значений показателя P/E. Данный показатель характеризует отношение цены к прибыли компании и, по своей сути, является обратным показателем доходности. Он используется для упрощения расчетов рыночной стоимости акций;
- всю информацию по котировкам дополнять данными фундаментального и технического анализа, комментариями и прогнозами специалистов, экспертов и консультантов.

Отдельно требуют своего решения вопросы конвертации и вывоза своего капитала иностранными инвесторами, полученного в форме дивидендов. Без решения этих вопросов будет сложно привлечь портфельных иностранных инвесторов в нашу республику.

и.ф.н., доц. М.М.Бўстонов, НамМТИ
ўқитувчи Н.Хайдарова, Наманган хизмат кўрсатиш КҲК

Барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш ва унда енгил саноатнинг ўрни, аҳамияти

Миллий иқтисодиётни охирги беш йил мобайнидаги ривожланиш хусусияти шундаки у глобал молиявий-иқтисодий инқироз шароитида содир бўлди. Жаҳон мамлакатларини ривожланишини қиёсий таҳлили кўрсатишича жаҳон инқирози аксарият мамлакатларда шу жумладан, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларини иқтисодий ривожланишини жиддий секинлаштирди. Ўзбекистон иқтисодиёти эса глобал инқирозга нисбатан ўта барқарорлигини намоён этди, юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлади ва юқори макроиқтисодий барқарорлик даражасини кўрсатди.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан тараққий эттириш ва шу асосда жамият аъзоларининг моддий ва маънавий фаравонлигини таъминлашда етакчи тармоқлардан бўлган енгил саноатни баркарор ривожлантириш мавқеи жиҳатидан алоҳида ўрин эгаллайди.

Енгил саноат тармоғи ҳозирги пайтда товар ва хизматлар бозорининг ажралмас бир бутун бўлаги сифатида қараш мумкин. Енгил саноат миллий иқтисодиётни тармоқлари орасида халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқарувчи ва бозор муносабатлари тизимида аҳоли эҳтиёжларини қондирувчи энг катта тармоқ ҳисобланади. Ишлаб чиқаришга савдо буюртмалари, шартнома тизими орқали таъсир этиб, ўз хизматлари маҳсулотларини истеъмолчига савдо тўрлари, савдо шоҳобчалари орқали етказади. Бу билан енгил саноат, истеъмолчиларнинг ўз маҳсулотларига бўлган талабини қондиради. Талабни қондириш эса иқтисодиётнинг

ҳаракатлантирувчи кучи, иқтисодий фаолиятни рағбатлантирувчи импульси ҳисобланади. Мамлақатимизда олиб борилаётган ташкилий ислоҳотлар ва улар олдига қўйилган вазифаларни амалга ошаётганининг аниқ далили сифатида, енгил саноат соҳасидагикескин ривожланишни кўрсатишимиз мумкин.

Иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда енгил саноат қатор муҳим функцияларни бажаради:

1. Енгил саноат товарларни ишлаб чиқариш ва уларни охирги истеъмолчига етказиш функциясини бажариб, пул айланмасининг ташкилотчисиҳисобланади., Ўзида савдо жараёнлари бўлишига қарамай, бу ерда банк пул алмашинуви пайдо бўлади. Солиқлар ва тўловлар орқали бюджетгакеладиган можиявий маблағлар иқтисодиётнинг бошқа тармоқлариниижтимоий жиҳатдан таъминлаша юборилади. Банк пул алмашинувини мустаҳкамлаш, бутун иқтисодиётни ривожланишига, барқарор фаолият кўрсатишга шарт- шароитлар яратиб беради.

2. Енгил саноат бошқа тармоқларни рентабел фаолият юритишини таъминлайди. Юқорида айтиб ўтилганидек, енгил саноат ўз маҳсулотларини истеъмолчига етказиб беради, бу билан у нафақат товар, ресурслар ва хизматларнинг айланмасини таъминлайди, балки хом ашёлар айланмасини ҳам таминлаб беради. Бу жараёнда иштирок этиб бошка тармоқлар ҳам ўз фойдаларини оладилар.

3. Енгил саноат тармоғи аҳолига хизмат қилувчи, товар алмашинувини ва товар ишлаб чиқаришни ташкил қилувчи, жамиятга фойдали тармок бўлиб ҳисобланади. У аҳолининг енгил саноат маҳсулотларига бўлган талабини қондиради, истеъмол товарларига бўлган тўлов қобилиятининг ҳажмини, ишлаб чиқаришга бўлган эҳтиёжини аниқлайди, меҳнат жараёнларини фаоллаштиради.

Шундай қилиб, енгил саноат ижтимоий жараёнларга ўз таъсирини ўтказади ва муҳим ижтимоий масалаларни ечиб беради. Енгил саноатда аҳолининг ишсиз қисми ўз тадбиркорлик фаолиятини юргизиши ва бу билан банд бўлиши мумкин.

4. Енгил саноат тармоғи аҳоли эҳтиёжлари ва талабларига мақсадли хизмат кўрсатиш тизимини шакллантиради ва бунинг натижасида иқтисодий ўсишни, унинг ижтимоий йўналтирилганлиги ва бақарорлигинитаъминлайди.

5. Енгил саноат тармоги бозор ҳудудини кенгайтиради. Унинг доирасида халқаро, ҳудудий ва ҳўжалик алоқалари мустаҳкамланади.

Шундагина истеъмолчиларнинг ва мижозларнинг сони кўпаяди ва ишлаб чиқариш ҳажми ошади.

6. Енгил саноат тармоғи рақобатчилик муҳитини яхшилашга шароитлар яратади. Бозорда товарлар кўпайиши билан рақобат кўпаяди, бу эса товар сифатининг ва ассистент, ортиментининг ошишига ва истеъмолчиларнинг эҳтиёжини бутунлай қондиришга имкон беради.

Ўз навбатида республика товар ишлаб чиқарувчилари товар бозорининг конъюнктурасини янада чуқурроқ ўрганадилар ва ишлаб чиқаришларини яхшилашга ҳаракат қиладилар[14].

Республикамизда катта хом-ашё базасининг мавжудлиги, саноат потенциалининг яратилганлиги, меҳнат ресурсларининг кераклиги микдордалиги, ҳамда ички истеъмол бозорининг талаблари Республикада йирик тўқимачилик саноатини яратишнинг зарур ва муҳимлигини талаб этмокда. Бу эса тез суратлар билан мамлакат енгил саноатнинг сифатли ривожланишни, минтақавий ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишни ва Узбекистон Республикасининг бой хом-

[14] А.Ортиқов. Саноат иқтисоди. Дарслик. Тошкент, ТДИУ, 2011-236 б.

ашёсидан рационал равишда фойдаланишни жаҳон бозорига чиқишни ва мамлакат экспорт салоҳиятини оширишни муҳим вазифалардан этиб тайинламокда.

доц., Н.Мардиев, Т.Шукуров, А.Аллаёров, ТДАУ,
магистрант, Г.Т.Исмаилова, ТДИУ

Инвестициявий лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш усуллари

Мамлакат иктисодиётида таркибий ўзгаришларни янада чукурлаштириш, корхоналарнинг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чикаришни модернизациялаш ва диверсификациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта куроллантириш дастурларини амалга оширишда инвестицион лойиҳалар самарадорлигини ошириш жуда муҳимдир.

Инвестициявий лойиҳаларни кўп мезонли баҳолаш ва оптималлаштириш муаммоларига кўплаб тадқиқотлар бағишланган бўлсада, бу йўналиш доимо далзарб ҳисобланади, чунки, биринчидан муаммонинг фан ва амалиёт учун муҳимлигидан, иккинчидан кўрсаткичларни сонли ва сифатий биргаликда баҳолаш, баҳолашнинг кўпдаражали эканлиги, кўпмезонли кўпдаражали автоматик баҳолаш учун дастурий воситалар ишлаб чиқиш каби масалалар етарлича ишланмаганлигидандир.

Инвестициявий лойиҳа ечимларининг энг яхши вариантларини танлаш учун энг мақул ёндошув бизнингча қуйидагича ечим вариантларини баҳолаш ва танлашдир:

1. Оптималлик мезонлари билан биргаликда ечим қабул қилувчи шахс томонидан қўшимча эвристик маълумотларни жалб қилиш талаб қилинади;

Вальднинг максималлик мезони ёки кафолатланган натижа принципи, оптималлик сифатида W_i вариант танланади, бунда матрицадаги меъёрлашган кўрсаткичнинг минимал қийматларидан максимали танланади:

$$W_i = \max_i \min_j \overline{P_{ij}},$$

Гурвиц мезони (пессимизм-оптимизм мезони деб аталиб, лойиҳа вариантларини баҳолашда ўта пессимизмга ҳам, ўта юзаки оптимизмга ҳам берилмасдан баҳолашни таклиф қилади) қуйидаги кўринишга эга:

$$H_i = \max_i \{\alpha \min_j \overline{P_{ij}} + (1-\alpha) \max_j \overline{P_{ij}}\},$$

бу ерда α – коэффициент, қийматлари 0 ва 1 оралиғида бўлади.

Лаплас мезони вариантлар кўрсаткичларининг нафақат “энг ёмон” ва “энг яхши” қийматларини, балки барча қийматларини ҳисобга олади, оралиқ қийматлари қуйидаги кўринишда бўлади:

$$\max S_j = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{m} P_{ij}$$

Бу ерда n – устун бўйича кўрсаткичларнинг умумий сони.

Сэвидж мезони бўйича ҳар бир вариант учун баҳолар тўпламидан баҳонинг максимал қиймати танланади ва ҳосил бўлганлар ичидан минимали танлаб олинади:

$$C = \min_i \max_j (\max_i P_{ij} - \overline{P_{ij}}).$$

2. Аддитивлик мезони векторли мезонларни таққослаш усулларидан биридир. Бу ҳолда қўшимча эвристик маълумотлар ечим қабул қилиш соҳасининг етук мутахассислари бўлган экспертлар гуруҳидан олинади. Бундай маълумотлар оғирлик коэффициенти сифатида қўлланилиб, дастлабки кўрсаткичлар тўпламига бериладиган

устунликни характерлайди. Умуман олганда ҳар бир вариант бўйича баҳолаш шкала ранги сифатида ифодаланади.

Аддитивлик мезонида аҳамиятли ўринни эксперт баҳолаш усулига асосланган α_j эгаллайди. Вариантлар қуйидаги формула бўйича баҳоланади:

$$\min F(X) = \sum_{j=1}^{s} a_j P_{ij}^{-}(x) - \sum_{j=s+1}^{m} a_j P_j^{+}(x),$$

бу ерда $P_{ij}^{-}(x), P_j^{+}(x)$ - кўрсаткичларнинг қийматлари мос равишда минималлаштирилади (j=$\overline{1,s}$) ёки максималлаштирилади (j= $\overline{s+1,m}$);

3. Ранглар бўйича ёки ранглар суммаси бўйича интеграл рейтинг, бунда юқоридаги иккала ёндошув бўйича натижавий баҳолар умумлаштирилади, бу эса вариантларни нисбатан объектив натижавий баҳолаш имконини беради.

Қўйилган лойиҳавий ечимларни кўпмезонли кўпдаражали баҳолаш ва уларнинг энг яхшисини танлаш учун дастурий таъминот ишлаб чиқилган.

Ишлаб чиқилган дастурий таъминот қуйидаги функцияларни автоматлаштиришни таъминловчи алгоритмик ва дастурий воситалар мажмуидан иборат: инвестицион лойиҳанинг янги вариантларини шакллантириш; инвестицион лойиҳанинг мавжуд вариантларини ўзгартириш; фойдаланувчи билан мулоқат жараёнини ташкил қилиш; инвестицион лойиҳаларни оптималлик мезонлари бўйича баҳолаш ва таҳлил қилиш; лойиҳани танлаш ва қабул қилиш ва ҳ.

Дастурий воситалар қуйидаги масалаларни ечишга мўлжалланган:

- Бир неча мезонлар бўйича инвестицион лойиҳа вариантларини баҳолаш ва таҳлил этиш;
- лойиҳаларнинг жалб қилувчанлигини кўпмезонли баҳолаш, бу лойиҳаларни дастлабки ишлашда, ҳамкорлар учун унинг инвестицион жалб қилувчанлигини баҳолаш мақсадига хизмат қилади. Баҳолаш қуйидаги асосий кўрсаткичлар орқали амалга оширилади: капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлиги; капитал қўйилмаларнинг фойдалилик даражаси; лойиҳани қоплаш муддати; лойиҳа бўйича инвестициявий ва операциявий фаолият натижаларига кўра лойиҳа самарадорлигини баҳолаш;

Лойиҳаларни баҳолаш ва ўзаро таққослаш қуйидаги кўрсаткичлар бўйича амалга оширилади: соф дисконтланган фойда; фойдалиликнинг ички меъёри; даромадлилик индекси; инвестиция рентабеллиги;

- капитални кўп даврли меъёрлаштиришда лойиҳаларни баҳолаш. Бу модулдан инвестиция учун мумкин бўлган фондларнинг чекланганлик ҳолатида фойдаланилади.

Ушбу алгоритмик ва дастурий воситалар конкрет инвестицион лойиҳаларда апробациядан ўтган.

и.ф.н., доц. Ҳ.Ҳ.Имомов,
ассистент, Ж.Д.Хожиев, ТДИУ

Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда реал сектор корхоналарининг инвестицион фаоллигини ошириш омиллари

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизациялашда реал сектор корхоналарини инвестицион фаоллигининг иқтисодий самарадорлигини оширишда солиқ юкимасаласи муҳим аҳамият касб этади. Бугунги

кунда ҳар бир мамлакат иқтисодиётининг келгуси тараққиёти, асосан, инвестицияларга боғлиқлигини деярли ҳар бир мутахассис ва хўжалик юритувчи субъект яхши англайди. Шунга кўра, ҳозирги кунда республикамиз иқтисодиётига инвестицияларни, хусусан, реал сектор корхоналарига инвестицияларни кенгроқ жалб этиш уларнинг мамлакатимизда ўтказилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг самарали ижросини таъминлашнинг муҳим асосига айланганлиги билан боғлиқлигини тушуниб олиш қийин эмас.

Мамлакатни ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ривожланишида инвестицияларининг жумладан, хорижий инвестицияларнинг аҳамияти каттадир. Маълумки, ҳар қандай давлат дунёдан ажралган ҳолда, жаҳон тажрибаларини ўрганмасдан, дунёнинг етакчи давлатлари илм, фан ва техника соҳасида эришган ютуқларини қабул қилмасдан ривожланиши мумкин эмас. Шу билан бирга барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда реал сектор корхоналарининг инвестицион фаоллигини оширишнинг муҳим омиллари бевосита солиқ юкига ҳам боғлиқ бўлади.

Ҳар қандай солиқ тизимининг ажралмас, қолаверса энг мураккаб жиҳатларини намоён этувчи ҳолат бу солиқ юки ҳисобланади. Солиқ турлари бўйича солиқ юкини доимо ўрганиш муҳим аҳамият касб этадики, бунинг сабаблари қуйидагилардадир:

- солиқ юкини таҳсил этиш ва уни тўғри аниқлаш солиққа тортишнинг адолатлилик тамойилини юзага чиқишини таъминлайди;

-солиқ юки бу солиқ тўловчиларнинг солиқларга бўлган муносабатларини аниқлашга имкон яратади;

-солиқ юкини таҳлил этиш иқтисодиёт тармоқларидаги ўзаро мутаносиблик ҳолатини ўрнатишга (йўналиш беради);

- солиқ юкини давлатнинг иқтисодий (солиқ) сиёсатининг самарасини аниқловчи омил бўлиши билан бирга уни тўғри белгилаб бориш давлатнинг иқтисодиётга оқилона таъсир этишини таъминлашга хизмат қилади.

Бу соҳада мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислоҳотлардаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириб боришда солиқ юкини йилдан-йилга тушуриб бориш масаласи амалда аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги ютуқ ва марраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратмоқда.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда реал сектор корхоналарининг инвестицион фаолиятида иқтисодий самарадорликни оширишни такомиллаштириш,давлат инвестиция ва солиқ сиёсатини амалга оширишнинг устувор йўналишлари-дан бири бўлиб келмоқда.

Реал сектор корхоналарнинг инвестицион фаолиятини иқтисодий самарадорлигида солиқ юкинингпастлиги бевосита инвестиция фаолияти самарадорлигини оширишга, инвестициялар ҳажми кўпайишига хизмат қилади. Бу эса, ўз-ўзидан инвестиция фаолиятини молиялаштиришнинг янги манбаларини аниқлаш ва яратилишига олиб келади.Ушбу соҳа ривожланишида муаммолар мавжудлиги инвестиция фаолиятини эркинлаштириш жараёнини изчиллик билан амалга оширишни янада чуқурлаштириш заруратини келтириб чиқармоқда. Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш жараёнида инвестицияларни, дастлаб ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш масалаларига, бунда солиқ юкини пасайтиришга алоҳида эътибор бериш зарур.

Барқарор иқтисодий ўсишни ва ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлаш, аҳоли турмуш даражаси ва бандлигини ошириш, асосий капитални янгилашдаги муаммоларини ҳал этишга реал сектор корхоналарининг инвестицион фаолияти самарадорлигини оширишда солиқ юкини пасайтириб бориш орқалигина эришиш мумкин. Бу борада қилинадиган ишлар сифатида қуйидагиларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Маълумки, ўзи ишлаб чиқарган товарлар, ишлар, хизматлар экспортининг (ишларни бажариш, хизматларни кўрсатиш жойидан қатъи назар) эркин алмаштириладиган валютадаги ҳиссаси қуйидаги миқдорларни ташкил этадиган корхоналар учун амалда белгиланган фойда солиқ ставкаси, сотишнинг умумий ҳажмида 15 фоиздан 30 фоизгачани ташкил этганда 30 фоизга, сотишнинг умумий ҳажмида 30 фоиздан ортиқ фоизни ташкил этганда 50 фоизга пасайтирилади. Мазкур корхоналар учун амалда белгиланган фойда солиқ ставкасини уларнинг ишлаб чиқарган товарлар, ишлар, хизматлар экспортининг ҳажмидаги улуши (экспорт потенциали)га қараб 100 фоизга пасайтириш. Бунда тушган валюта маблағларини экспортининг ҳажмидаги улушига қараб, Ўзбекистон Марказий банки томонидан ўрнатилган курслар бўйича Республика валюта фондига мажбурий сотишдаги мажбуриятини 60 фоизга кўтариш лозим. Бу ҳолат мамлакатнинг экспорт потенциалини ошишига ва натижада валютанинг барқарор тушумларини таъминлайди.

Корхоналарни қўшимча маблағлар билан таъминланишини амалга ошириш мақсадида аҳолининг бўш пул маблағларини инвестицион жараёнларга жалб қилиш ва қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш, турли қимматли қоғозларни муомалага чиқариш (масалан, уй-жой сертификатлари ва уй-жой облигациялари)да дивиденд шаклида оладиган даромадлардан олинадиган фойда солиғи ставкасини 10 фоиздан 8 фоизга тушириш лозим. Бу аҳолини инвестицион жараёнларида фаол қатнашиши билан бирга корхоналарни қўшимча маблағлар билан таъминланишига олиб келади.

доц., и.ф.н., М.М.Бўстонов
ўқитувчи Р.Каримжанова, НамМТИ

Инновацион фаолиятни ривожланиши ва саноат корхоналарининг технологик инновацияларга бўлган талаби белгиловчи омиллар

Ҳозирги кунда ташқи дунё билан икки томонлама ўзаро манфаатли алоқаларимиз ривожланиб бормоқда. Иқтисодиётни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича дастурларни амалга оширишимизда хорижий мамлакатларнинг илғор технологияларига асосланган инвестицияларига эҳтиёж мавжуд. Қолаверса, жаҳон бозоридаги талабнинг пасайиб бориши маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналаримизни экспорт кўламига жиддий таъсир кўрсатади.

Шунга асосланган ҳолда, ҳукуматимиз томонидан инқирозга чоралар дастури ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур дастурда талабни рағбатлантиришга йўналтирилган бир қатор молиявий имтиёзлар ва барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминловчи чора-табдирлар мажмуи ўз аксини топди.

Инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг норматив – ҳуқуқий базаси ишлаб чиқилди. Ушбу йўналишдаги ўйидаги хужжатлар инновацион фаолиятни рағбатлантириш учун хизмат қилмоқда:

• Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 7 августдаги “Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 436-сон Қарори;

• Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июлдаги “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 916-сон Қарори;

• Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 10 ноябрдаги “Илмий, илмий-тадқиқот муассистент, асалари ва ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 241-сон Қарори;

• Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 15 октярдаги “Технологиялар Трансфери Агентлиги" Давлат унитар корхонаси фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 228-сон Қарори.

• Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 14 январдаги Р-3557-сонли Фармойишига биноан №1 –сонли Эксперт гурухи ташкил этилган ва “Инновациялар ва инновацион фаолияти ҳақида”ги янги Қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиб, кенг жамоат муҳокамасига қўйилган.

Бугунги кунда республикамизда 220 дан ортик ташкилотлар илмий фаолият олиб бормоқда, жумладан;

- 96 илмий-тадқиқот ташкилотлари
- 69 олий таълим муассистент, асалари
- 18 тажриба-конструкторлик ташкилотлари
- 8 илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари
- 11 инновация марказлари
- 20 дан ортиқ бошқа ташкилотлар

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2008-йил 15-октябрдаги, 228-сонли «Технологиялар трансфери агентлиги давлат унитар корхонаси фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»гиҚарорига кўра Агентликнинг асосий вазифалари ва фаолияти йўналишлари қуйидагича белгиланган:

- инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- инновацион технологияларни, шу жумладан, хорижий инновацион технологияларни мустақил экспертизадан ўтказиш, мослаштириш ва мамлакатимиз амалиётига жорий этиш;
- илмий-техник ишланмаларни тижорат сотуви объекти сифатида ишлаб чиқаришга жорий этиш лойиҳаларини тузиш ва амалга ошириш;
- илмий-техник ишланмалар натижаларини тижоратлаштириш соҳасида халқаро илмий-техник ҳамкорликни амалга ошириш.

1-жадвал

Илмий ва инновация фаолиятини молиялаштириш

Давлатлар	Бюджет харажатлари фоиз	Компаниялар, хусусий бизнес ажратмалари, фоиз
АКШ	30	70
Европа Иттифоки	40	60
Узбекистон	90	10

Манба: www.nova.uz

Ярмарканинг бош мақсади илмий ҳажмдор, юқори технологик ишлаб чиқаришнинг ўсиши, шу жумладан кичик инновацион тадбиркорликнинг барқарор ривожланиши учун шарт-шароит яратишдир.

Ярмарканинг саноат; қишлоқ хўжалиги; соғлиқни сақлаш ва фармацевтика; ахборот технологиялари; фан ва таълим йўналишлари бўйича 100 дан ортиқ илмий-тадқиқот, олий таълим, тажриба-конструкторлик ташкилотлари, кичик инновация корхоналари ва ихтирочилар ўзларининг 655 дан ортиқ технологиялари, ишланмалари ва ғоялари билан иштирок этдилар. Ярмаркада қатнашадиган ишланмаларнинг 50 тасидан ортиғи “Трансфер ва коммерциализация” алоҳида бўлимида намойиш этилди.

Шунингдек ярмаркада ёш олимларни илмий-тадқиқот ишларига ва инновация фаолиятига жалб қилишни рағбатлантиришни мақсадида олий таълим муассистент, асалари талабаларининг 75 ишланмаси ва “Келажак овози” республика танлови ғолибларининг 15 ишланмаси ҳам тақдим этилди.

2-жадвал

I - VИнновацион ярмарка доирасида тузилган шартномалар сони

Инновацион ярмарка	**Сони**	**Миқдори (млрд.сум)**
I - 2008 й.	201	8,2
II - 2009 й.	297	8,8
III - 2010 й.	391	8,0
IV - 2011 й.	332	8,0
V - 2012 й.	324	11,7
Жами I – V (2008 – 2012 йй.)	1545	44,7
Шу жумладан, тадбиркорлик субъектлари, фермер хўжаликлари, кичик корхоналар, ихтирочилар ва бошқа ташкилотлар		
I - 2008 й.	111	4,9
II - 2009 й.	178	4,7
III - 2010 й.	269	4,5
IV - 2011 й.	223	3,9
V - 2012 й.	121	6,2
Жами I – V (2008 – 2012 йй.)	902	24.2

Манба: www.nova.uz

Сўнги йилларда мамлакат иқтисодиётининг етакчи тармоқлари корхоналарининг техник-иқтисодий салоҳиятини янада ошириш ва келажакда ушбу корхоналарда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда. Бироқ, айрим йирик саноат корхоналарида технологик жиҳатдан маънавий эскирган ва ейилган асбоб-ускуналар салмоғи юқорилигича қолмоқда. Шу нуқтаи назардан, республиканинг йирик корхоналари ва ишлаб чиқаришларда технологик асбоб-ускуналар ва технологияларнинг техник аудитини ўтказишни ташкил этиш, корхоналарга замонавий ва жаҳон даражасидаги

муввафақиятли синаб кўрилган технологияларни жадал жорий этиш орқали мамлакатимиз саноат салоҳиятини янада мустаҳкамлаш мақсадга мувфиқдир.

к.э.н., О.Ш. Сабиров, ТГЭУ
преподаватель, Д.Д. Муминова, ТХТИ

Повышение роли лизинга в инновационном развитии экономики Узбекистана

Структурные преобразования в экономике Узбекистана, углубление экономических реформ, а также модернизация производства и сферы услуг, развитие предпринимательства требуют изыскания дополнительных финансовых ресурсов для технического обновления функционирующего основного капитала. Сравнительная ограниченность внутренних финансовых ресурсов национальной экономики, порождает необходимость поиска нетрадиционных источников финансирования инвестиций, в качестве которых в мировой практике уже давно выступают миграция иностранного капитала, создание совместной, корпоративной собственности, привлечение иностранных кредитных линий, межгосударственных займов, а также привлечение во владение, распоряжение и пользование новых технологий и оборудований на основе лизинга.

Анализируя состояние рынка лизинговых услуг приходится признать, что на современном этапе социально-экономического развития готовность хозяйствующих субъектов к переходу на инновационные методы инвестирования остается совершенно недостаточной.

Очевидно, что для экономики страны в целом, лизинг служит средством стимулирования вложений в основные средства, что ведет, в свою очередь, к увеличению продаж новой техники, обновлению основных производственных фондов, повышению производительности труда и капитала, а также увеличению выпуска новой конкурентоспособной продукции.

Проблема финансирования достижений НТП является одной из наиболее актуальных и важных задач для современного этапа развития национальной экономики. Очевидно, что ресурсов, в том числе и финансовых, с точки зрения своевременности внедрения и реализации эффективных инновационных проектов недостаточно на всех уровнях национальной экономики.

Основываясь на статистические данные, можно утверждать, что далеко не все хозяйствующие субъекты способны полноценно финансировать НТП за счет собственных средств, что связано с их сравнительной ограниченностью. Следовательно, в сложившейся ситуации одним из основных источников финансирования достижений НТП на промышленных предприятиях должен стать лизинг, как внутренний, так и международный.

Исходя из всего вышеизложенного, можно предположить, что переоценить воздействие лизинга на социальный и экономический потенциал развития страны и ее регионов весьма трудно. Однако следует учитывать тот факт, что региональный лизинг отличается более сложной организацией не только по числу субъектов данных отношений и специфике выполняемых ими функций, но и непосредственно по особенностям региональных инвестиционных лизинговых проектов, предполагающих осуществление комплекса организационно-правовых, финансовых, технических, маркетинговых и производственных процессов.

Эффективное использование лизинга на региональном уровне имеет ярко выраженный долгосрочный эффект. Принимая во внимание специфику развития региональной экономики, можно утверждать, что долгосрочный лизинговый эффект складывается как из объективного преимущества более оперативного использования результатов НТП, увеличения масштабов деятельности производства, минимизации затрат и интенсификации всего производственно-технологического процесса, так и улучшения основных макроэкономических показателей развития региона.

Использование лизинга дает экономический эффект и социальный, который выражается в сохранении и реконструкции значительного числа ныне устаревших и слабо технически оснащенных рабочих мест, а также создание новых, улучшении социальной защищенности работников предприятий. Следовательно, это будет способствовать снижению социальной напряженности и устойчивому росту реальных денежных доходов.

Принимая во внимание вышеперечисленные особенности долгосрочного лизингового эффекта, можно утверждать, что лизинг является своеобразным экономическим мультипликатором, дающим мощный импульс развитию всех звеньев региональной экономики.

Еще один немаловажный аспект заключается в том, что использование лизинговых схем кредитования влияет на развитие малого бизнеса и частного предпринимательства. Поэтому исключительно большое значение для развития малого бизнеса и частного предпринимательства имеет активное использование преимуществ схемы лизингового привлечения ресурсов для получения возможности владения, распоряжения и использования объекта лизинга.

Использование механизмов финансирования лизинга в промышленном секторе объединяет различные области экономики региона, одновременно способствуя их взаимодействию и взаиморазвитию, следовательно, лизинг, являясь ключевой точкой роста, оказывает положительное влияние на социально-экономическое развитие инфраструктуры отдельных регионов и всей экономики страны.

В ближайшем будущем лизинг, обеспечивающий упорядоченные и защищенные отношения между всеми участниками финансово-инвестиционной цепочки, модернизации основных отраслей экономики и региональной инфраструктуры, может стать одним из перспективных инструментов обеспечения более устойчивого развития и расширения инновационной экономики Республики Узбекистан.

доц., М.Э.Пўлатов, О.К.Рихсимбоев, ТДИУ

Интеллектуал капитал концепциясида бизнес рискларини пасайтириш

Ахборот жамиятида рискларни ялпи бошқариш бизнес қийматининг муҳим омили мақомига эга бўлади. Ҳозирги вақтда ўсиш, таннархни пасайтириш, активлардан фойдаланиш унумдорлигини ошириш орқали даромадни ошириш вазифасига қўшимча равишда аксарият компаниялар рискларни бошқаришни мажбурий кўрсаткичлардан бири, деб ҳисоблашади. Ўтказилган таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, ҳозирги вақтда профессионал баҳоловчилар ва таҳлилчилар томонидан қўлланиладиган рискларни ҳисобга олиш усуллари ҳозирги шароитда бизнес қийматини бошқариш ва баҳолаш учун унчалик мос келмайди. Масалан, фаолият кўрсатиб турган корхона (бизнес) қийматини баҳолаш учун энг кўп

қўлланиладиган пул оқимини дисконтлаш усули ўзининг классик кўринишида электрон тижорат ва ҳозирги юқори рискни бизнес шароитлари учун мослашмаган. Ушбу усул компанияни беқарор муҳитда инвестициялардан ўзини тийишга ундайди, чунки юқори даражадаги ваколатиллик дисконт ставкаларининг юқори даражасини ва соф келтирилган қийматнинг анча паст кўрсаткичларини назарда тутади. Лекин пулларнинг дисконтланган оқими – бу фирмада унга муайян тарзда ҳаракат қилиш ҳуқуқини берувчи кутилмаган ёки алоҳида ҳолатларнинг пайдо бўлиши имкониятини ҳамма вақт ҳам ҳисобга олмайдиган "нуқтали" прогноз ҳисобланади.

Анъанавий услубларнинг доимий равишда пул оқимларини таъминламайдиган, лекин уларнинг фирма қийматини ошириш салоҳияти туфайли аҳамиятга эга бўлган активларни мос тарзда кўриб чиқа олмаслиги уларнинг муҳим камчиликларидан яна бири ҳисобланади. Масалан, доимий равишда фойдаланилмайдиган, лекин келгусида катта миқдордаги пул оқимларини келтириши мумкин бўлган қийматли маҳсулот патентига эга бўлган фирма баҳолашнинг анъанавий услубларидан фойдаланишда етарлича баҳоланмаслиги мумкин[15].

Сўнгги 20 йил мобайнида ўтказиб келинаётган молиявий кўрсаткичлар соҳасидаги тадқиқотлар шуни кўрсатдики, бизнес хатарларини ҳисобга олишнинг анъанавий услублари концепцияси заиф ҳисобланади, чунки улар менежерларга лойиҳани амалга ошириш жараёнида ўз тактикасини ўзгартириш имконини бермайди[16]. Ушбу усулларнинг доғули жиҳатлари ҳам мавжуд: улар ундан кўплаб ташкилотлар азият чекаётган “тўсқинлик қилувчи тафаккурни” ҳам тарбиялайди. Ходимларни улар эришиши мумкин бўлган энг юқори натижа учун эмас, балки белгиланган режани, бюджетни, графикни бажарганлик учун рағбатлантиради. Бундай шароитда кутилаётган шарт-шароитлардан ҳар қандай четга чиқиш салбий тарзда қабул қилинади. «Риск» сўзи «салбий» сўзининг синонимига айланиб бормоқда. Фақат салбий салоҳият билан бир қаторда рискли лойиҳаларнинг ижобий салоҳиятини ҳам баҳолашга қодир бўлган компаниялар мазкур салоҳиятни амалга ошириши мумкин. Агар фақат олдинга қўйилган вазифаларга эришиш баҳоланса, у ҳолда бу - сиз эришадиган энг кўп нарса. Албатта, ҳозирги шароитда бундай тафаккур фирмага рақобат жиҳатдан устунликларни таъминлай олмайди.

Бизнинг фикримизга кўра, рискларни ҳисобга олишнинг классик услубларига муқобил вариантлар сифатида ғоят ҳаракатчанлик, тезлик ва оптималлаштириш шароитида яратиладиган қийматни баҳолаш учун ўзига хос базани ўзида намоён этувчи реал опционлар усулидан фойдаланиш мумкин. Реал опционлар усули шуни назарда тутадики, лойиҳа иштирокчилари техник ечимларни эксперимент қилишлари, маҳсулот хусусиятига тузатишлар киритишлари, истеъмолчилар томонидан маҳсулотнинг фойдаланишининг қўшимча вариантларини тадқиқ этишлари мумкин. Лойиҳани амалга ошириш жараёнида бундай тузатишларни киритиш имконияти «реал опционлар» деб номланади[17]. Ўзининг нисбий янгилиги ва фойдаланиладиган математиканинг қиёсий мураккаблиги туфайли опцион усул бугунги кунда баҳолаш фаолияти ва фирмани жорий бошқариш амалиётида нафақат бизда, балки Ғарбда ҳам унчалик кенг қўлланилмайди.

Шу нуқтаи назардан, ушбу тадқиқот методологияси рискларни ҳисобга олиш опционлар усулининг анъанавий услублардан муҳим устунликлари қуйидагилардан иборат.

---

[15]Есипов В. Оценка бизнеса / В.Есипов, Г.Маховикова, В.Терехова; Под ред. В.Есипова. - СПб: Питер, 2009.
[16]Пикфорд Дж. Управление рисками./Пер. с анг. О.Н. Матвеевой. М.: ООО «Вершина», 2008.
[17]Пикфорд Дж. Управление рисками./Пер. с анг. О.Н. Матвеевой. М.: ООО «Вершина», 2004.-367с.

Биринчидан, опционлар усули бизнес капиталини динамикада кўриб чиқади, бу “турғун актив” тушунчасига қараганда кўпроқ унинг моҳиятига мос келади. Анъанавий услублар билвосита тарзда ташкилот активларини пассив равишда ушлаб туришини назарда тутади. Уларда мазкур активларга қўйилган опционлар – улардан фойдаланиш тажрибали менежерлар бизнес қийматини оширишлари мумкин бўлган имкониятлар ҳисобга олинмайди. Бошқача айтганда, анъанавий услублар бошқарув қадриятларини ҳисобга олмайди. Бизнес қийматини баҳолашда опционмоделларни қўллашнинг афзаллиги шундан иборатки, ушбу қиймат кўпинча фирмага нисбатан қатор ташқи шароитларга боғлиқ бўлган ўзгарувчан катталик ҳисобланади. Шундан келиб чиққан ҳолда, бизнес қиймати келгуси пул оқимлари ва уларга қўйилган миллионлаб опционлар суммаси сифатида кўриб чиқилади.

Иккинчидан, опционлар усули бизнесни ривожлантириш имкониятларининг кўзга кўринадиган доирасини максимал тарзда қамраб олиш имконини беради. Оддий молиявий мезонлар (дисконт кўпайтирувчилари)асосида лойиҳа қийматини баҳолашнинг анъанавий усули, агар унда олдиндан айтиб бўлинмайдиган имкониятлар катта роль ўйнаса, лойиҳа қийматини етарлича баҳоламайди. Ахборот жамиятида эса ҳудди илгариги каби қийматни яратиш учун оригинал бизнес-ғоя (масалан, Интернет ва умуман замонавий ахборот бизнесининг асосида ётувчи "глобал тармоқ" ғояси) муҳим аҳамият касб этади. Лекин ғоя (ахборотва умуман билим сифатида) – олдиндан айтиб бўлмайдиган нарса: унинг ҳаётга татбиқ этилиши фирманинг харажатларини қоплаши ҳам, уни катта миқдорда зарар кўришига олиб келиши ҳам мумкин. Олдиндан натижани 100 фоиз даражасида аниқ ҳисоблаб чиқиб бўлмайди. Ҳамма вақт бошқарув қарорларини қабул қилишда ва уларнинг оқибатларини иқтисодий таҳлил қилишда ҳисобга олиш лозим бўлган хатар ҳамма вақт мавжуд. Юқорида баён этилганлардан келиб чиқиб, бизнес-жараёнда олдиндан айта олишга зарурат қолмайди. Ҳозирги вақтда юқори даромадли имкониятлар олдиндан айтиб бўлмаслиги туфайли раҳбар учун мавжуд имкониятларнинг бутун доирасини тадқиқ этиш ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Учинчидан, опционлар усули “эртанги кун ҳақиқатини” ҳисобга олиш имконини беради, ахборот жамиятида рақобат жиҳатдан устунликларнинг асоси ҳисобланади. Янги шароитда бизнес қиймати бугунги куннинг беқарор даромади билан эмас, балки динамик ва олдиндан айтиб бўлмайдиган келажак шароитида даромадни ҳосил қилишнинг платформаси ҳисобланади. Бунда ана шундай келажак мослашувчанлик ёки опционлик билан тавсифланувчи инвестициялар орқали баҳоланади. Янги реал активлар ёки қисқа муддатли даромадларга қараганда бўлажак опционлар бизнес қийматининг катта қисмини белгилаб беради.

доцент, Р.О.Холбеков, У.А.Рахимова,

Ф.Р.Холбекова, ТДИУ

Ахборот жамияти шароитида опционлар усули

Ахборот жамияти шароитида опционлар усули бизнесхатарларини ҳисобга олишнинг асосий воситасига айланиб бормоқда.Бошқа усуллар, масалан, қарорлар дарахтини таҳлил қилиш техникаси билан уйғунликда у махсус номолиявий таркибий қисминтеллектуал капиталбизнес қийматини ошириши мумкинлигини тушунишга ёрдам беради.

Азалдан «опцион» тушунчасидан молиявийактивларни бошқариш назариясида фойдаланиб келинган. Ўзининг классик кўринишида -бу қандайдир активни муайян вақтда ёки ушбу белгиланган вақтгача бўлган давр мобайнида муайян нархда харид қилиш ёки сотиш ҳуқуқи. Опционлар ўз эгаларига активларни опционни ижро этиш нархи, деб номланувчи олдиндан келишилган нарх бўйича опционнинг давомийлиги, деб номланувчи олдиндан келишилган муддатда харид қилиш ёки сотиш ҳуқуқини беради.

Тарихан «опцион» тушунчаси ўз моҳиятига кўра яқин бўлган хатарларни диверсификациялаш ваинвестиция воситалари портфелини хежирлаш ғояларидан келиб чиққан. Диверсификациялаш сиёсатининг фойдали томони –молия соҳасидаги энг муҳим ғоялардан бири бўлиб, у 1990 йилдаНобел мукофотига сазовор бўлди. Диверсификация фойдали, чунки у йўқотишлар хатарларини тақсимлайди. Хежирлаш ғояси, ўз навбатида, мунтазам инвестицион хатарларни пасайтириш мақсадида инвестиция портфелини диверсификациялаш ғоясидан ёки, агар ушбу компания ёпиқ бўлиб, унинг акциядорларида ўз инвестицияларининг мунтазам хатарини пасайтириш имконияти деярли бўлмаса, инвестицияларининг номунтазам хатариникамайтириш мақсадида хўжалик фаолиятини диверсификациялаш ғоясидан келиб чиқади. Хежирлаш ғояси қимматли қоғозлар хилидаги молиявийактивларга капитал қўйилмалар нуқтаи - назаридан анча чуқур ишлаб чиқилган. Лекин, ўша хежирлаш ғояси ҳозирги вақтда, масалан, харид қилинадиган жисмоний мулк ёки бизнес-лойиҳалар сингари исталган бошқаинвестиция воситалари учун ҳам фаол ишлаб чиқилмоқда.

Шундай қилиб, қуйидаги хулосаларни таъкидлаш лозим: опционлар азалдан рискларни бошқариш воситаси сифатида назарда тутилган. Шунинг учун уларни бизнесрискларини ҳисобга олишнинг замонавий классик услубларига муқобил вариант сифатида танлашмантиқий ҳисобланади.

Опционларнинг иқтисодий моҳияти уларни харид қилишдан эришиладиган самарани ҳисоблаб чиқишнинг қуйидаги базавий формулаларини очиб беради

$F_c = S_T - X - C_T$, агарда$S_x > X$ ва

$F_c = 0 - C_T = - C_т$, агар $S_T < X$

$F_p = X - S_T - P_T$, агар $X > S_x$и

$F_p = 0 - P_T = -P_т$, агар$X < S_T$,

бу ерда

F_c – акцияни сотиб олиш учун опционни харид қилишдан олинадиган фойда;

F_p – акцияни сотиш учун опционни харид қилишдан олинадиган фойда;

T – опционнинг тугаш муддати;

S_x – хежирланадиган акциянинг прогноз қилинаётган нархи;

$C_т$ – акцияни сотиб олиш учун опцион нархи;

$P_т$– акцияни сотиш учун опцион нархи;

X – тегишли опционни ижро этиш нархи.

Хежирлаш ғояси асосида опцион нархини шакллантиришнинг моҳияти қуйидагилардан иборат. Агар сармоядор қўлидаги маблағларнинг бир қисми, T вақтда янада катта миқдордаги айрим даромадли, лекин хатарли активга тикилиш ўрнига ушбу активни сотиб олиш учун ижро этиш муддати T вақтга тенг бўлган опционни харид қилишга йўналтирилса, у ҳолда сармоядор опционни ижро этиш нархи активнинг эҳтимолий амалдаги бўлажак нархидан кам (яъни $X < S_T$) бўлганида, ўзига опциондан қўшимча фойдани таъминлайди (S_T — X). Чунки T вақт ўтгач, у қимматбаҳо активнибозор нархидан паст нархда харид қилиши мумкин, лекин ушбу

ҳуқуқ унга қўшимча $C_т$ суммага тушади. Аммо активнинг амалдаги бўлажак нархи опционни ижро этиш нархидан паст ёки унга тенг даражагача пасайиб кетса ($S_T < X$), сармоядор $C_т$ маблағни йўқотади, чунки опцион фойдаланиш учун маъно касб этмайди. Лекин сармоядор ушбу суммадан кўп маблағ йўқотмайди, агар у нархини йўқотаётган активни харид қилиш учун $C_т$ маблағни сарфлаганда эди, анча кўп маблағ йўқотиши мумкин эди. Инвестицион актив нархи ўсиши билан бир қаторда у қанчалик кўп тушиб кетса, шу тариқа бир вақтнинг ўзида воқеалар ривожининг оптимистик сценарийси ҳолатида даромадни камайтирган ҳолда катта миқдордаги йўқотишлардан қутилиб қолиши мумкин.

Опционларни керакли тарзда баҳолаш масаласи кўплаб илмий тадқиқотлар предмети бўлган. Моделлаштириш чоғида мураккаб математик аппаратдан фойдаланишга қарамай, жавоб кутилмаган ва оддий бўлиб чиқади: ноаниқлик қанчалик юқори бўлиб, опцион ҳаётининг муддати қанчалик узоқ бўлса, қачонлардир келгусида опционнинг ижро этилиши фойда келтириши имконияти шунчалик кўп бўлади.

З.А. Мукумов, Б. К.Махкамов, ТДИУ

Реал опционлар назарияси

Опционлар назарияси ҳозирги вақтда инвестицион активларнинг исталган тури учун фаол тарзда ишлаб чиқилмоқда. “Реал опционлар назарияси”яратилмоқда. Мазкур назарияга мувофиқ опцион – бу шартнома шартлари билан берилган мажбуриятларни бажариш усули, шакли, улар ҳажми ёки фойдаланиш техникасини танлаш ҳуқуқи ёки шартнома шартлари билан берилган мажбуриятларни бажаришдан бош тортиш ҳуқуқи[18].

Тор маънода реал опционлар концепцияси молиявий опционлар назариясида ишлаб чиқилган усулларнинг номолиявий ёки реал активларни таҳлил қилиш учун қўлланилишини англатади. Реал опционлар, молиявий опционлар сингари шу билан тавсифланадики, улар ўз эгаларига келгусида муайян ҳаракатларни қўллаш мажбуриятини эмас, балки ҳуқуқини беради. Бу ҳуқуқлар ва мажбуриятлар ассиметрияси реал опционларни қийматни ҳосил қилиш ва хатарни бошқаришнинг жозибали воситасига айлантиради. Реал опционлар айрим бошқа жиҳатларда молиявий опционларга ўхшаб кетади. Масалан, иккала опционнинг ҳам қиймати ноаниқликнинг ўсишига қараб ортади.

Реал опционлар назарияси "опцион" тушунчасида фақат энг асосийси – инвестицияларнинг базавий предметидан даромаднинг эҳтимолий йўқотилишининг ўрнини тўлдирувчи даромад қилиш имкониятини қўлга киритишни қолдирган ҳолда ушбу тушунчанинг ўзини анча кенг маънода тушунади. Бунда хатар кўнгилсиз якун сифатида эмас, балки қандайдир учта яхлит омил сифатида кўриб чиқилади. Ҳар қандай хатар уч хил ўзгаришга эга: хатардан фойда олиш; хатардан кўнгилсизлик; фойда ва кўнгилсизликлар эҳтимоли[19]. Реал опционлар назариясига асосланган хатар-менежмент стратегиясининг асосий қоидаси шундан иборатки, оқибатлар юки ҳамма вақт кўнгилсиз якуннинг кутилаётган эҳтимолидан юқори бўлиши керак.

[18] Краткий курс МБ А / Р.Ф.Брунер, М.Р.Икер., Р.Э.Фримен и др.;Под ред. Р.Ф.Брунера / Пер. с англ. - М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2000. с-217.

[19] Революция в корпоративной отчетности: как разговаривать срынком канитала на языке стоимости, а не прибыли / Р.Д.Экклз, Р.Х.Герц,Э.М.Киган и др.: Пер. с англ. Н.Барышниковой. — М.: "Олимп - Бизнес",2002. с-160.

Кўнгилсиз якун – бу йўқотишлар бўлиши шарт эмас; у имкониятлардан фойдаланмасликни ҳам англатиши мумкин.

Реал опционлар назариясидан бошқарув қарорларини қабул қилиш амалиётида фойдаланишнинг долзарблиги шу билан боғлиқки, ўзининг академик келиб чиқишига қарамай, ушбу назария замонавий иқтисодиётда деярли ҳар қандай бизнес-вазиятга нисбатан қўлланилиши мумкин. Ташкилотлар томонидан қабул қилинадиган барча асосий бошқарув қарорлари, аслида, учта хилдан иборат бўлади: ҳозирдаёқ инвестиция киритиш; келгусида инвестиция киритиш ҳуқуқини сақлаб қолиш учун қандайдир чораларни кўриш; умуман ҳеч қандай ҳаракатларни қўлламаслик. Айнан шунинг учун барча инвестициявий ва бошқа бошқарув қарорлари опционлар атамаларида кўриб чиқилиши мумкин.

Реал опционлар назарияси асосида қарорлар қабул қилишнинг биноминал модели [20] опцион модель базавий моддий ва номоддий даражада қай тариқа ишлашини кўрсатиб турибди.

	B (яхши)	D(яхши, яхши)
A		E (ёмон, яхши) ёки (яхши, ёмон)
	C (ёмон)	F (ёмон, ёмон)

1-расм. Реалопционлар назарияси асосида қарорлар қабул қилишнинг биноминал модели

1-расмда қандай қилиб опцион ёрдамида ноаниқликни камайтириш ва ундан фойдаланиш мумкинлиги кўриниб турибди. А нуқтада опционга нақд қўйилмалар амалга оширилади. Муваффақиятга эришилган тақдирда бошланғич фойда (В нуқта) опцион нархи чегирма қилинган ҳолда қўлга киритилган устунликларнинг умумий суммасини ташкил қилади. Ва, аксинча, муваффақиятсизлик ҳолатида дастлабки йўқотишлар фақат опцион нархига мос келади, чунки у амалга оширилмаган эди. Бошқарув қарорларини қабул қилишнинг иккинчи босқичи биринчи босқични такрорлайди. Ҳатто агар иккала босқичдаги ҳаракатлар ҳам муваффақиятсизликлар билан кузатилса, умумий зарарлар фақат опционлар нархларининг суммасини ташкил қилади. Бундай схема фирма менежментига бизнес учун янада юқори фойда келтириши мумкин бўлган вариантларни танлаган ҳолда катта хатарга қўл уриш имконини беради. Шундай қилиб, реал опционларнинг бизнес қийматини яратишга қўшадиган ҳиссаси фирманинг улар ёрдамида кутилмаган ҳолатлардан устунликларни қўлга киритиши имкониятида.

Замонавий ахборот жамиятида хўжалик юритувчи субъектларнинг бизнес қийматини шакллантиришда асосий ҳисса фирманинг кўзга кўринмайдиган активларига интеллектуал капиталга тегишли. Шу муносабат билан кейинги тадқиқотлар интеллектуал капиталга асосланган ташкилотлар хатар-менежментининг методологик масалаларига бағишланади.

Реал активларнинг ўзига хос белгилари молиявий опционлар назарияси асосида нисбатан мустақил реал опционлар назариясини шакллантириш заруратини келтириб чиқаргани каби, интеллектуал капиталнинг ўзига хос хусусиятлари уларни “кўзга кўринмайдиган опционлар назарияси” деб номланувчи янги йўналишда ҳисобга олишни талаб қилади.

[20] Мине Г. Метакапитализм и революция в электронном бизнесе:какими будут компании и рынки в XXI веке / Г. Мине, Д.Шнайдер: Пер. сангл. - М.: Альпина Паблишер, 2001. с- 228.

Реал опционлар назарияси азалдан инвестициявий активларнинг ҳар қандай турига татбиқан ишлаб чиқилганлиги боис, реал опционларнинг фақат интеллектуал капитал моҳиятига мос келувчи хилларини кўриб чиқиш мумкин.

доц, Ш.Ҳ.Дадабаев, З.Ирматова, ТДИУ

Кўзгакўринмайдиган опционлар

Интеллектуал капитал концепциясига мувофиқ интеллектуал капитал “кўзга кўринмайдиган опционлар”дан фойдаланиш рискларини оптималлаштирувчи опционларнинг қуйидаги тизимлари “Кўзга кўринмайдиган опционларнинг ушбу тизими оддий бизнес-мантиқ асосида таклиф этилган, шу муносабат билан қўшимча изоҳларни талаб қилмайди, унга асос қилиб олинган тизим унсурлари ўртасидаги ўзаро боғлиқликлар тамойилининг моҳиятини баён этиш ҳамда алоҳида ўзига хос опционлар бўйича қисқача изоҳ беришлар бундан мустасно.

Тизим унсурлари ўртасидаги ўзаро боғлиқликларнинг умумий тамойили интеллектуал капиталнинг учта яхлит моҳиятига асосланган. У шундан иборатки, “кўзга кўринмайдиган опционлар” бизнес қийматини яратишга реал ҳиссани фақат, улар интеллектуал капиталнинг таркиби бўйича синхронлаштирилган тақдирда, киритади.Масалан, фирманинг босқич ниҳоясига етгач, мижоз билан тузилган фойдасиз шартномадан “чиқиши” эҳтимоли, агар мижоз капиталини пасайтириш учун ушбу опцион инсон капитали ва ташкилий капитални пасайтиришнинг тегишли опционлари: мазкур шартнома учун мўлжалланган фирманинг ахборот ва интеллектуал ресурсларини, шунингдек ишчи кучини сақлаб туриш учун харажатларни мос тарзда қисқартириш имконияти билан мустаҳкаманган бўлса, бизнес қийматини реал тарзда камайтириши мумкин.

Қисқача изоҳларни қуйидаги опционлар талаб қилади.

1) Янги бизнес - ғояга синов қўйилмалари. Йирик компаниялар нафақат мавжуд маҳсулот ва жараёнларни доимий равишда такомиллаштириш ҳисобидан, балки инқилобий сапчишлар туфайли ривожланади. Маваффақиятни мустаҳкамлаш учун бозор эҳтиёжларига, компаниянинг ишлаб чиқариш ва тадқиқот имкониятларига мос келадиган бошқа ғояларни излаш лозим. Бунинг учун фирма аксарияти самарасиз бўлган кўплаб ноаниқ ва пишиб етилмаган ғояларни ишлаб чиқишга пул тикишига тўғри келади. Ушбу синов қўйилмалар фирмага, агар дастлабки натижалар умид қилиш учун асос бўлса, тадқиқотни давом эттириш имкониятини тақдим этади, агарда бундан кейин ҳам ҳаммаси муваффақиятли кетса, у ҳолда лойиҳани тижорат мақсадида ишлаб чиқиш масаласи пайдо бўлиши мумкин.

2) Ташкилий капиталдан фойдаланиш-ишлаб чиқариш жараёнлари ва услубларнинг технологик мураккаблиги учун опционлар, янгилик киритишдан фойда олишга ёрдам беради, чунки мураккаб маҳсулот ёки жараённи такрор тиклашга оддий маҳсулот ёки жараённи такрор тиклашга қараганда қийироқ. Агар ноу-хауни билиш мутахассислар жамоасини талаб қилса, кимдир ушбу билимни рақобатчиларга сотиши қийин.

Компания менежменти томонидан “кўзга кўринмайдиган опционлар”нинг мазкур тизимидан оқилона фойдаланилиши бизнеснинг қўшимча қийматини яратишга ёрдам беради.

Анъанавий тўсқинлик қилувчи тафаккурга таянувчи ташкилотда лойиҳа иштирокчилари қўшимча воситалардан фойдалана олишмайди, чунки бу–режадан

четга чиқишни билдиради. Шунинг учун ошириш салоҳияти истисно этилади, айни пайтда пасайиш салоҳиятиқолади. Натижани олдиндан айтиш мумкин: лойиҳалар натижалари ўртача режалаштирилганга қараганда ёмонроқ-чизиқчали линия даражасида бўлади.

Лойиҳанинг ривожланишини кузатилганда ва агар ишлар ёмонлашса, лойиҳадан воз кечиш ёки уни тўхтатиб туриш имкониятига эга бўлиш мумкин. Воз кечиш опционлар лойиҳанинг ёмон якунларини истисно этиши мумкин ва, шунинг учун, унинг кутилаётган қийматини оширади. Такомиллаштириш опциони лойиҳанинг якуний параметрларини яхшилаш имкониятини кузатиш ва, агар улар пайдо бўлса, фойдаланилаётган ёндашув ва тактикани ўзгартириш имконини беради ва ниҳоят, бошида ҳатто прогноз қилинмаган имкониятларни аниқлаш ҳам мумкин. Агар уларни қандайдир тарзда аниқлаб, улардан фойдаланса, у ҳолда бизнес-лойиҳа қийматини янада ошириш мумкин.

Сақлаб қолиш опционлари бизнеснинг қўшимча қийматини яратмаслиги аниқ. Лекин улар фирмага компания мустақил равишда буни уддалай олмайдиган ҳолларда иқтисодий фойда олиш имконини беради. Бошқача айтганда, масала шундай қўйилади: фирма бошқа компания билан кооперацияда технологик жиҳатдан ягона жараён бўлган буюртмани бажаради ёки мазкур фирма уни бажаришдан бош тортишга мажбур бўлади. Албатта, кооперация, шу тариқа, бизнеснинг қўшимча қийматини билвосита тарзда яратади, чунки ҳар қандай фирмада ҳар бир муайян вақтда кўпроқ улардан кооперацияда фойдаланиш мумкин бўлган вақтинча бўш турган ресурсларнинг бир қисми бўлади.

и.ф.н., Б.А.Охунов,
магистрант, F.F.Fуломов,ТДИУ

Бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлашда солиқ сиёсатини такомиллаштириш

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, «бозор муносабатларига ўтиш шароитида солиқлар иқтисодий сиёсатни амалга оширишда энг муҳим бошқарувчи омил бўлиб қолади».[1]Уларнинг орасида солиқларнинг энг муҳим омил эканлигини эътироф этилиши бежиз эмас. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий сиёсатни амалга оширишнинг энг маданийлашган, энг соғлом йўли ҳақиқаттан ҳам солиқлардир. Буни жаҳон тажрибаси яққол кўрсатиб турибди, бу жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатларида ҳам узил-кесил эътироф этилган.

Иқтисодиётни макроиқтисодий барқарорлаштиришда фискал сиёсат муҳим восита бўлиб ҳисобланади. Фискал ва пул-кредит сиёсати усуллари устун даражада иқтисодиётни тартибга солишнинг билвосита усулларига таллуқлидир. Улар хўжалик юритувчи субъектлар ўз фаолиятларини амалга оширишлари учун иқтисодий муҳитни яратади. Давлат харажатлар таркиби ва солиқларни ўзгартириш йўли билан тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириши, ишсизлик ва инфляцияга таъсир кўрсатиши мумкин.

Давлат томонидан тартибга солишнинг бевосита усуллари жумласига давлат харидларини, ижтимоий дастурларни, ишлаб чиқарувчиларга молиявий ёрдам шаклларини қайд этилган нархларни ҳамда экспорт ва импорт қилинадиган товарларга квоталарни киритиши мумкин.

Давлат бу усулларнинг барчасидан бир-бирига мос равишда фойдаланади. Ялпи

талаб ва ялпи таклифга таъсир этади ва натижада ялпи миллий маҳсулотнинг мувозанатлашган даражасини, уни ишлаб чиқариши мумкин бўлган ҳажмга яқинлашишини таъминлайди.

Республикамизда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида солиқ сиёсатининг қуйидаги устувор йўналишларини кузатиш мумкин:

- солиққа тортишда асосан, фискалликка эътибор берилиши;
- даромад солиқлари ставкаларини пасайтириш тенденцияси;
- истеъмол товарларини ишлаб чиқаришни рағбатлантириш;
- турли хил солиққа тортиш тартибларининг қўлланилиши;
- ресурс солиқлари аҳамиятининг ошириб бориш;
- эгри солиқлар улушининг кўпайиб бориши ва улар воситасида истеъмол даражасини бошқариш сиёсатининг олиб борилиши;
- бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар ролининг кескин ошиши;
- солиқлар воситасида протекционизм сиёсати юритилишига катта эътибор берилиши ва бошқалар.

Республикамизда солиқ сиёсатини юритишда ижобий силжишлар билан бир қаторда бир қанча муаммолар ҳам сақланиб қолмоқда. Уларнинг асосийлари қуйидагилардир:

- тадбиркорлик фаолиятини эркинлаштириш ва фаоллигини оширишда солиқлардан етарли даражада самарали иқтисодий восита сифатида фойдаланмаслик;
- маҳсулот, иш, хизматлар нархларининг шаклланишида солиқлар нисбатан юқори рол ўйнаётганлиги;
- солиқ имтиёзларининг мукаммал тақдим этилмаслиги оқибатида солиқдан қочиш ҳолларининг юз бериши ёки мавжуд имтиёзлардан иқтисодиётни ривожлантириш мақсадларида фойдаланиш имкониятларининг чегараланганлиги;
- хусусий корхоналарда солиқ юкининг реал даражада пасайтириш имкониятларининг камлиги;
- солиқ базасини ва унинг элементларини сунъий равишда кенгайтиришга мойилликнинг сақланиши;
- солиққа тортиш тизимининг барқарор эмаслиги ва ўзгаришларнинг кўплиги;
- солиқлар бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг юзага келаётган ҳолатларга тўлиқ жавоб бера олмаётганлиги;
- солиқ тўловчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ муаммоларнинг мавжудлиги;
- солиқларнинг йиғилувчанлиги билан боғлиқ муаммолар;
- солиқлар ва бошқа иқтисодий ҳамда маъмурий механизмлар орқали миллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун тегишли шарт-шароитларни яратмасдан туриб, протекционизм сиёсати олиб борилиши айрим салбий оқибатларга, шу жумладан, божхоналарда солиқлар, тўловларнинг бюджетга тўлиқ ундирилмай қолаётганлиги ҳолатларининг мавжудлиги;
- солиқ тўлашдан бўйин товлашнинг нисбатан ривожланганлиги ва солиқ маданиятини шакллантириш билан боғлиқ муаммолар;
- солиқ маъмурчилигининг (солиқ бошқарувининг) яхши ривожланмаганлиги ва бошқалардир.

Мамлакатимизда юритилган солиқ сиёсати асосан макроиқтисодий барқарорликни сақлашга қаратилди. Аммо, бозор муносабатларига ўтишнинг ҳозирги босқичида солиқ сиёсатини фақат макроиқтисодий сиёсатга боғлаш эмас, балки

микродаражада тадбиркорликни қўллаб- қувватлашга қаратиш даркор. Зеро, микродаражада эришилган молиявий барқарорлик пировард натижада макроиқтисодий барқарорликни таъминлайди.

Бозор шароитида солиқ функцияларининг аҳамияти ошади. Улар иқтисодий регуляторлар сифатида майдонга чиқади. Энг муҳими умумдавлат вазифаларни ҳал этиш учун корхона ва фуқаролар олган даромадларининг бир қисмини солиқ тўловлари сифатида олиш йўли билан давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантириш солиқлар фискал функциясининг энг муҳим жиҳати ҳисобланади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бюджет-солиқ сиёсатининг асосий вазифалари иқтисодиётда ишлаб чиқариш жараёнининг пасайиб кетишига йўл қўймаслик, яъни ишлаб чиқаришни рағбатлантиришга йўналтирилган чора-тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат. Бунинг учун солиқ сиёсати соҳасида солиқ ставкаларини пасайтириш, янги инвестициялар учун солиқ имтиёзлари ва преференциялар бериш, тезлаштирилган амортизацияни қўллаш каби тадбирлар амалга оширилади.

Мамлакатимиз бюджет-солиқ сиёсатининг ўзига хос ҳусусиятлари сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- ҳукумат ижтимоий-иқтисодий ва бюджет-солиқ сиёсатининг ўзаро боғланганлиги ва бир-бирини тўлдириши;
- бюджет-солиқ сиёсатининг макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий юксалишни рағбатлантиришга эришиш ҳамда уни мустаҳкамлашга йўналтириш;
- солиқ йиғимини оқилона усулда ташкил этиш ва солиқларнинг рағбатлантирувчи ролини таъминлаш;
- бюджет харажатларини ижтимоий мақсадларга йўналтириш.

Бюджет-солиқ сиёсати давлат хазинаси билан солиқларнинг рағбатлантирувчи роли ва бюджет харажатларининг энг мақбул тузилмаси ўртасидаги ўзаро нисбатнинг самарадорлигига эришиш имконини яратди. Ўз навбатида, даромадлар бўйича бюджетнинг барқарор ва тўла қонли ижроси бюджетда белгиланган барча тадбирларни ўз вақтида ва тўла молиялаштиришни таъминлайди. Макроиқтисодий жиҳатдан эса давлатнинг самарали бюджет сиёсати инвестиция иқлимини яхшилаш, молиявий барқарорлик, пул ва молия бозорлари ривожи, корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва аҳолининг реал даромадлари ўсишига имкон беради.

Солиқ тадбирлари бюджет тадбирларини тўлдириб туради ва улар биргаликда талаб мажмуасини ривожлантиришга, натижада эса ишлаб чиқаришни ҳам ривожлантиришга олиб келади. Бюджет-солиқ сиёсати пул- кредит сиёсати каби давлатнинг яхлит тадбирларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Иқтисодий ҳолатни кўтариш даврида давлат бюджет-солиқ ва пул- кредит сиёсатида қарама-қарши тадбирларни мужассистент, амлаштириб туриш сиёсатини ўтказади. Ушбу даврдаги бюджет-солиқ сиёсати солиқлар ставкасининг кўтарилиши, давлат харажатларининг қисқариши, амортизация сиёсатини ўтказиш доирасида чегараланишлар билан характерланади.
2. Молиявий барқарорликни таъминлаш. Бунинг учун, энг аввало, иқтисодий ислоҳотларни муваффақиятли ўтказишнинг асоси сифатида пул муомаласини барқарорлаштириш бўйича зарур чоралар кўриш даркор. Фақат барқарор пул тизими яратилган шароитда хўжалик механизмининг барча қатнашчилари ва ташкилий қисмлар ўртасида алоқалар ўрнатиш мумкин.
3. Инвестицион фаолликни ривожлантириш ва унинг миллий даромаддаги улушини кўпайтириш.

4. Бюджетнинг давлат дотациялари бўйича алоҳида моддий ишлаб чиқариш соҳаларига ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш. Харажатлар орқали бюджет, иқтисодиётни бошқариш ва ривожлантиришнинг муҳим дастаги бўлиб хизмат қилади.

5. Бюджетнинг даромад базасини, солиққа тортишни такомиллаштириш ва солиқларни тўлиқ тўланиши бўйича назоратни кучайтириш ҳисобига барқарорлаштириш. Солиқлар орқали корхоналар фаолиятини рағбатлантириш рақобатбардошликни оширади, капитал йиғилиши учун қулай шароит яратади. Бунда турли солиқлардан имтиёзлар берилиб, иқтисодий ривожланиш учун замин яратилади.

6. Давлат харажатларини мақсадли ва самарали ташкил қилиш бўйича молиявий назорат тизимини шакллантириш.

Ҳозирги кундаги энг долзарб масалалардан бири бу бюджет даромадлари ва харажатлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлашдан иборат. Бунда асосий ўринни бюджет-солиқ сиёсати яхлитлигига эришиш масаласи эгаллайди.

доц., и.ф.н.М.М.Бўстонов, А.Шерматов, НамМТИ,
ўқитувчилар Ҳ. Хурамова, Н.Хайдарова
Наманган хизмат кўрсатиш КҲК

Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида инновация фаолиятини бошқариш тажрибаси

Бозор муносабатларига ўтиш даврида давлатнинг илмий-техник сиёсатининг асоси - республикада товар ва хизматларга бўлган ички истеъмолни тезроқ қондириш ва жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадида иқтисодиёт тармоқлариииг тубдан янгиланишига ёрдам берувчи илмий ва технологик ишланмаларни яратишга хизмат кўрсатишдир.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, техник янгиликларнинг ҳаракатлантирувчилари - бу ўз фаолиятида давлат ёрдамига таянувчи кичик илмий-техник ва инновация фирмалари ҳисобланади. Масалан, АҚШ да технологик янгиликларни жорий этиш 80-йиллардан бошлаб иқтисодий жараёнларни давлат томонидан бошқаришнинг ўзига хос хусусиятларидан ва нуфўзли жиҳатларидан бирига айланди.

Инновация муҳитида кичик корхоналар фаолиятини бошқаришнинг соф бозор механизмлари самарасизлиги саноати ривожланган давлатлар ҳукуматини кичик инновация бизнесини қўллаб-қувватлаш дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга мажбур қилади. АҚШ да бундай дастурлар 1982 йилда "Кичик бизнесда новаторлик тадқиқотларини ривожлантириш тўғрисидаги Қонун" қабул қилингандан сўнг кенг қўлланила бошлади. 1992 йилда Small Business Technology Transfer – STTR дастури бошланиб, у кичик бизнес корхоналари учун давлат тадқиқот ташкилотларининг шартномавий фаолиятини қўллаб-қувватлаш билан шуғулланади [21] . Дастурнинг асосий мақсади - кичик компанияларнинг янги технологиялар асосида рақобатбардош товарлар яратиш учун зарур молиявий имкониятларни кенгайтириш, шунингдек, давлат тадқиқотчилик ташкилотларини қўшимча маблағ ва воситалар билан таъминлашдан иборатдир. Бундан ташқари, дастурнинг яна бир мақсади - университет ва федерал илмий марказлар учун улар

[21] Инновационный менеджмент: Учебник для вузов /С.Д.Ильенковой.-М.: Банки и биржи, ЮНИНТИ, 1997г., стр.26.

томонидан ишлаб чиқиладиган юқори технологик маҳсулотларни кичик бизнес корхоналарининг тижорат борасидаги тажрибасидан фойдаланган ҳолда бозорга чиқариш борасида зарур имкониятларни яратиш ҳисобланади.

Илмий сиёсатни амалга оширишда АҚШ ҳукуматининг роли куйи дагиларни:

- фундаментал илмий гоялар заҳирасини яратади ва янги технологияларни ишлаб чиқиш учун зарур мутахассисларни тайёрлашга ёрдам беради;

- илмий - техник лойиҳалар молиявий хатарини камайтиради;

-академик ва амалий фанлар ўзаро муносабатларини ташкил этишда воситачилик функциясини амалга оширади;

- илмий соҳада мувозанатсизликни тўғрилайди, илм-фан моддий- техник базаси қолоқлигини бартараф этади, илмий тадқиқотларнинг ахборот базасини ривожлантиради.

Илм-фан соҳасидаги сиёсатдан ташқари, турли давлат маҳкамалари доирасида ижтимоий ҳарактердаги тадбирлар ҳам амалга оширилади. Улар бевосита молиявий кўмакни кўзда тутувчи бизнеснинг инновация фаоллигига қаратилган бўлади, (масалан, кичик фирмаларда янгиликларни жорий этишни қўллаб-қувватлаш дастурлари бўйича фаолият). Амалий тадқиқотларни юритиш учун Миллий илмий жамгарма маблағларидан фойдаланилиб, улар янгиликларни жорий этиш марказларини шакллантиришга ёрдам беради ва давлат маблағлари ҳисобидан инновация фирмаларига таваккал капиталини ажратадилар. Таваккал капитал учун мақсадли жамгармалар, шунингдек, ўз бюджети ҳисобидан маблағлар ажратувчи алоҳида штатлар ва шаҳарлар миқёсида ҳам шакллантирилади.

Европада фаолият юритувчи асосий инвесторларнинг америкаликлардан фарқли жиҳати шундаки, Европада давлат инвестициялари ҳиссаси каттароқдир (1 - жадвал).

1 - жадвал

Европа Иттифоки давлатларида венчур индустрияучун капнтал манбаларининг ҳиссаси

Инвестор	Европа	Австрия	Дания	Буюк Британия
Пенсия жамгармалари	24,2	8,8	5,8	40,1
Банклар	21,7	48,8	29,0	9,6
Суғурта	12,9	12,7	16,4	14,7
Жамгармалар	11,4	0	7,2	13,6
Корпорациялар	10,9	4,4	8,7	8,0
Хусусий инвесторлар	7,4	10,1	10,6	6,3
Ҳукумат	5,6	15,9	16,4	3,7
Бошқалар	5,9	0	5,9	4,1
Жами, фоиз	100	100	100	100

Манба: EYCA, 2002 йил

Финляндияда венчур индустриянинг шаклланиши мутлоқ давлат маблағлари ҳисобидан амалга оширилган. Юқори технологик соҳада бошланғич бизнесни молиялаштирувчи асосий молия ташкилоти сифатида Финляндия Миллий тадқиқотлар ва тараққиёт Жамгармаси SITRA қатнашди. Мазкур жамгармаси парламент ваколатига эга мустақил давлат жамгармаси статусига эга ва у ҳукумат агентлиги сифатида эмас, балки жамгармаси сифатида бошқарилади.

Буюк Британия давлатнинг венчур молиялаштиришда иштироки Олий таълим Инновация жамгармаси – Higher Education Innovation Fund (HEIF) томонидан амалга оширилади. HEIF 2000 йилда ташкил этилган бўлиб, у ҳудудий хусусиятларни инобатга олиб, венчур лойиҳаларни молиялаштириш учун маблағлар ажратади.

Гонконгда ҳукумат инновациялар ва технологияларни қўллаб- қувватлаш Дастурини (The Innovation and Technology Suppor + Programme – ITSP) амалга оширади. Унинг асосий мақсади - саноатни инновация ва технологик қайта тўзишга йўналтирилган ИТТКИ ни амалга оширишда рагбатлантириш фаолиятини кўрсатишдир. Дастур иштирокчилари асосан университетлар, илмий ташкилотлар, компаниялар ва савдо уюшмалари бўладилар[22].

Ривожланган ва ривожлаётган мамлакатларда инновацион жараёнларни ташкил килиш шундан далолат берадики, реал сектордан ИТТКИларни молиялаштириш ривожланаётган давлатларда ривожланган давлатларга нисбатан 5.5. мартда кам[23]. Асосан ривожланаётган мамлакатларда ИТТКИ давлат тарафидан молиялаштирилади (2 - жадвал).

2 – жадвал

Инновацияларни жорий килиш

Курсаткичлар	Ривожланган мамлакатлар	Ривожланаётган мамлакатлар
Патентлар: АҚШ	0,35	0
Европа хамжамияти[x]	0,15	0
ИТТКИ билан бандлар[x]	16,6	3,87
ИТТКИ харажатлар[xx]	1,58	0,41
Реал сектор билан молиялаштирилаётган ИТТКИ[XX]	0,74	0,13
Чет элдан молиялаштирилаётган иттки[xx]	0,04	0,01
Реал секторда амалга оширилган ИТТКИ[XX]	0,96	0,25
Олий таълим тизими билан амалга		
оширилган ИТТКИ[XX]	0,34	0,12
Давлат сектори билан амалга оширилган ИТТКИ[XX]	0,28	0,22

[x]) 10 минг ахолига нисбатан [xx]) ЯИМдаги улуши

Манба: Доклад о мировом развитии, 2005 г.

[22] Кругликов А.Г. Системный анализ научно-технических нововведений. М.: Наука, 1991г., стр.120.

[22]Как сделать инвестиционный климат благоприятным для всех.Доклад о мировом развитии. М.: Весь мир. 2005. стр. 271.

[22]Как сделать инвестиционный климат благоприятным для всех.Доклад о мировом развитии. М.: Весь мир. 2005. стр. 271.

Шундай қилиб, ривожланган иқтисодиётли мамлакатларда давлатнинг инновация фаоллигига таъсири қуйидаги йўналишларда ўз аксини топади:

- биринчидан, давлат илмий-техник ғоялар таклифини ва ишланмаларни амалга ошириш учун зарур инфратузилмасини шакллантиришнинг омили сифатида;

-иккинчидан, давлат инновация корхоналари ўз фаолиятини амалга оширадиган иқтисодий муҳитни шакллантиришнинг муҳим омили;

- учинчидан, давлат маҳкамалари харидлари кейинчалик хўжалик амалиётида кенг тарқаладиган ва қўлланиладиган кўпгина янгиликларни жорий этиш борасида бошлангич талабни шакллантирувчи омил сифатида қатнашадилар.

Инновациявий фаолият, ишлаб чиқариш ва инсон ҳаётий фаолиятининг бошқа соҳалари эҳтиёжларини қондиришнинг муҳим услубларидан бири ҳисобланган ҳолда, у фойдаланиладиган маҳсулотларнинг сифат ўзгаришлари, фаолият воситалари ва услубларини янгилаш йўли билан амалга оширилади. Шундай қилиб, инновация ва янгиликлар инновациявий фаолият натижасида юзага келади, улар ўзаро боғлиқ ва бири иккинчисиз мумкин эмас. Уларнинг асосий фарқи шундаки биринчи ҳолатда - янги маҳсулот шаклланиши жараёни рўй берса, иккинчисида - уни тижоратлаштириш жараёни амалга оширилади.

т.ф.н, доц. А.А.Мажидов
ассистент, Г.Ҳ.Норматова
талаба И.Ў.Худайбердиева, ТТЕСИ

Тикув-трикотаж тармоғидаги таркибий ўзгаришлар хусусида

Мамлакатимизда устувор тармоқлардан ҳисобланган тўқимачилик саноати, унинг таркибида тикув-трикотаж тармоғи жадал суръатларда ривожланмоқда. Тармоққа хорижий инвестициялар асосида замонавий техника ва илғор технологиялар жорий этилмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида “...мамлакатимизда иқтисодиётни таркибий ўзгартириш, тармоқни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир лойиҳаларни амалга ошириш учун инвестицияларни жалб қилиш борасида бажарилаётган ишлар алоҳида эътиборга лойиқ. Бироқ, 2015-йилда ана шу мақсадларга барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 15 миллиард 800 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестициялар жалб этилди ва ўзлаштирилди. Бу 2014-йилга нисбатан 9.5 фоиз кўп демакдир. Жами инвестицияларнинг 3 миллиард 300 миллион доллардан зиёди ёки 21 фоиздан ортиғи хорижий инвестициялар бўлиб, шунинг 73 фоизи тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларидир. Инвестицияларнинг 67.1 фоизи янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этишга йўналтирилди. Бу эса 2015-йилда умумий қиймати 7 миллиард 400 миллион доллар бўлган 158 та йирик ишлаб чиқариш объекти қурилишини якунлаш ва фойдаланишга топшириш имконини берди”.

Шунга асосан тармоқни ривожлантиришда маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлашни таъминлайдиган, юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришларни ташкил этишга қаратилган инвестиция лойиҳаларига устувор аҳамият берилмоқда. Бундай лойиҳаларни амалга оширишда ишлаб чиқаришга илғор

технологияларни жорий этилаётганлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Натижада, замонавий корхоналарда ишлаб чиқарилаётган рақобатбардош маҳсулотларнинг 80фоиз ортиғи жаҳон бозорларига экспорт қилинмоқда.

Мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган пахта толасини чуқур қайта ишлаб чиқариш асосида юқори қўшилган қийматга эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш тўқимачилик саноати олдида турган устувор вазифалардан ҳисобланади. Шунинг учун, ҳар бир технологик жараёндаги дастгоҳларни "харажат-сифат-унумдорлик" нуқтаи назардан танлаш лозим. Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатадики, юқоридаги тизимни жорий қилиниши, яъни замонавий технологиялар асосида пахта толасини чуқур қайта ишлаш ташқи ва ички бозорда юқори талабга эга бўлган тайёр, экологик тоза тўқимачилик ва енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2030 йилда 5,6 марта ошириш имконини беради”, деб таъкидлаб ўтдилар. Шу нуқтаи назардан, пахта толасини чуқур қайта ишлаш жараёнида охирги босқич ҳисобланган “Ўзбекенгилсаноат” АЖ таркибидаги тикув-трикотаж тармоғини ривожлантиришга кейинги йилларда катта аҳамият берилмоқда. Натижада, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни экспорт қилиш имконияти оширилди. Шунингдек, ички бозорларда тикув-трикотаж маҳсулотларига бўлган эҳтиёж ҳам қондирилмоқда.

Республикамизнинг ҳозирги кундаги тикув-трикотаж тармоғи фаолиятининг таркибий таҳлили 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Тикув-трикотаж тармоғи фаолиятини 2014 йилдаги таркибий таҳлили

Кўрсаткичлар	Корхоналар сони	Товар маҳсулотлари ҳажми, млрд. сўм	Ходимлар сони, киши	Маҳсулот экспорти, млн дона
Тикув-трикотаж тармоғи бўйича жами:	1793	1164,1	41225	228.3
Шу жумладан, ,,Ўзбекенгилсаноат” АЖ таркибига кирувчи корхоналар	135	777,4	20431	203,0
“Ўзбекенгилсаноат” АЖ таркибидаги тикув-трикотаж корхоналарининг салмоғи, фоиз	7,5	66,8	49,6	88,9
Тўқимачилик саноати бўйича, жами	2683	3384,7	84794	790423
Тикув-трикотаж тармоғининг тўқимачилик саноатидаги салмоғи,фоиз	63,5	34,4	48,6	0,03

Манбаа: “Ўзбекенгилсаноат” АЖ маълумотлари асосида муаллифлар ишланмаси

Республикамиздаги жами тикув-трикотаж корхоналарининг 7,5 фоиз, товар маҳсулотлари ҳажмини 66,8 фоиз, ишловчи ходимларнинг 49,6фоиз ва маҳсулот экспортини 88,9 фоиз “Ўзбекенгилсаноат” АЖ таркибидаги корхоналарга, қолганлари эса турли мулкчилик шаклидаги бошқа корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Эътиборлиси шуки, жами корхоналарнинг 92,5 фоиз, уларда фаолият кўрсатаётган ходимларнинг 50,4 фоиз турли мулкчилик шаклидаги кичик корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу ўз навбатида, ижтимоий масалаларни ҳал этишда муносиб ҳисса

деб қаралади. Шу билан бирга ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг экспортини 92,5 фоиз “Ўзбекенгилсаноат” АЖ ҳиссасига тўғри келиши хусусий тадбиркорлик субъектларида бу борада фойдаланилмаган ички имкониятлар мавжудлигини кўрсатади.

“Ўзбекенгилсаноат” АЖ таркибидаги жами 135 та корхоналардан 114 таси тикув-трикотаж тайёр маҳсулотларини, 12 таси эса пайпоқ ишлаб чиқарувчи корхоналардан иборат. Тармоқда, 2014 йилда 2013 йилга нисбатан халқ истеъмоли товарларини ишлаб чиқариш ҳажми 138,4 фоиздан ошиб 427,5 млрд. сўмни ташкил этди. Шунингдек, 2015 йилда трикотаж буюмларини ишлаб чиқариш ҳажми 138,6 млн. дона (133,1фоиз), пайпоқ буюмлари 25,5 млн. жуфт (113,3фоиз), тикувчилик буюмлари 37,2 млрд. сўм (103,2фоиз) ўсиш суръатлари таъминланди.

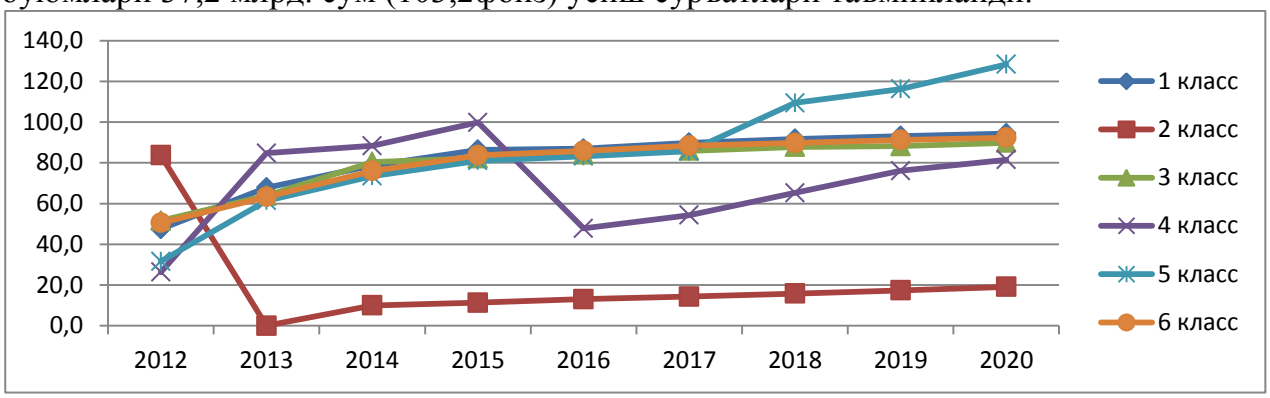

Расм 1. Трикотаж буюмларини ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишни синфлар кесимидаги даражаси, фоиз

Трикотаж буюмларини ишлаб чиқаришни қувватларидан фойдаланиш даражасини республика ҳудудларини классларга бўлиш асосида гуруҳлаб тадқиқ этилди (расм). Таҳлил шуни кўрсатдики, трикотаж буюмлариниишлаб чиқариш қувватларини асосий салмоғи I, V ва VI классларга ҳиссасига тўғри келади. Тадқиқот жараёнида республика ҳудуд(вилоят)лари қуйидагича классларга бўлинди: Фарғона, Андижон, Наманган-1 класс; Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм - 2 класс; Қашқадарё, Сурхондарё - 3 класс; Бухоро, Навоий - 4 класс; Жиззах Сирдарё, Самарқанд - 5 класс; Тошкент вилояти, Тошкент шаҳри - 6 класс .

2-жадвал

Тикув-трикотаж корхоналарини ҳудудлар кесимидаги жойлашуви

Класлар	Сони	Ишлаб чиқариладиган маҳсулот турлари
I	30	Эркаклар ва аёллар футболкаси, поло, майка, чойшаблар, ички кийимлар, тунги кўйлаклар, одеяла, пайпоқ буюмлари
II	1	Тикув буюмлари
III	2	Тикув буюмлари, ички кийимлар
IV	3	Тикув буюмлари
V	7	Футболка, поло, ички кийимлар, майка, тунги кўйлаклар, мато
VI	75	Спорт костюмлари, болалар шортиси, трико, майка, поло, футболка, болалар трикотаж буюмлари, аёллар ички кийимлари, тикув буюмлари, муҳр ёрлиқлари ва этикеткалар, қўлқоплар, пайпоқ буюмлари, аёллар кўйлаги, куртка, мато, сочиқлар
Жами	**118**	

Тикув-трикотаж тармоғи корхоналарини республика ҳудудлари бўйича жойлаштиришда бу соҳа анъанавий ривожланган ҳамда аҳоли зич жойлашган ҳудудларда барпо этилиши иш билан таъминлаш даражасини оширишга олиб келади.

Қабул қилинган ҳукумат Қарорларига асосан белгиланган тартибда янги енгил саноат маҳсулотларини ўзлаштириш ва ишлаб чиқариш йўналишида доимий равишда ишлар олиб борилмоқда.

Жадвал таҳлилидан кўриниб турибдики, жами 118 та корхонанинг 85,6фоиз аҳолиси нисбатан зич жойлашган ҳудудларда барпо этилган. Биргина 2015 йилда тармоқ корхоналарида 160 та янги тикув-трикотаж буюмлари ўзлаштирилди, жумладан, қуввати йилига 7,2 млн. дона тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга тенг бўлган “Лубо текстиль” хорижий корхона (ХК) МЧЖ ташқи ва ички бозорлар учун турли савдо маркалари ва брендлари (“KIR PI”, “MARK MORADO”) билан маҳсулотлар ишлаб чиқармоқда.

Тармоқда маҳсулотни рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини оширишга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Ҳозирги кунда ўртача 60фоиз маҳсулот экспорт қилинмоқда. Хусусан, 2015 йил январь-сентябрь ойларида 162 млн. доллардан ошиқ маҳсулот экспорт қилинган. Экспорт қилувчи корхоналарнинг сони 101 тани ташкил этади. Шулардан 14 таси 2014 йилда ташкил этилган янги экспортчи корхоналар ҳисобланади. Тайёр маҳсулот экспортини географияси ҳам кенгайиб бормоқда. Маҳсулотлар 35 та давлатга, жумладан, МДҲ, Корея, Туркия ва Европа Иттифоқи мамлакатларига экспорт қилинмоқда.

Тармоқда олиб борилаётган кенг кўламли иқтисодий ислоҳотлар тармоқни истиқболи ва жозибадорлигини таъминлайди.

к.э.н., доц. Н.ҲЛутфуллаева, ТГТУ

Роль экспорта в экономике страны.

Но сама она не приносила стране дополнительного дохода. Сегодня выгоды внешней торговли видятся по-другому. В каждой стране экспортная квота разная. По экспортной (импортной) квоте определяют степень участия страны в мирохозяйственных связяҳ Польза экспорта заключается в следующем:

- способствует росту ВВП, совокупного спроса, рабочих мест;
- обеспечивает финансирование роста ВВП за счет доходов иностранного государства;
- становится источником притока иностранной валюты в страну.

Увеличение экспорта как части ВВП ведет к росту итогового показателя развития страны, и значит, способствует ее экономическому росту, активизирует инвестиционный спрос и занятость. Примерно 1/5 доходов развитых стран и 1/3 доходов развивающихся непосредственно зависят от экспорта. Получив выручку, экспортеры могут тратить ее на инвестиции, осуществлять заказы смежных отраслей, способствуя развитию внутреннего рынка. Приток валюты, которую экспорт приносит в страну, позволяет оплатить импорт, расширить круг и ассортиментпотребления страны. Как правило, экспорт товаров увеличивает ВВП, совокупный спрос. Прогрессивная миссия импорта состоит в активизации движущих сил перехода на более высокую ступень эффективности производства. Польза импорта в развитии страны стала постепенно осознаваться, что привело к возрождению старых идей свободы торговли, получившей новое название открытой

экономики, или либеральной модели развития. Открытая экономика формируется, когда хозяйственное поле страны не имеет запретов для проникновения иностранных товаров и капиталов.

Экспортоориентированная модель экономического развития состоит во всемерном поощрении производств, ориентированных на экспорт своей продукции. Основные поощрительные меры направлены на развитие и поддержку конкурентоспособных экспортных отраслей. Приоритетной задачей считается производство конкурентоспособной продукции и выход с ней на международный рынок. Происходит ориентация промышленности страны на мировую конъюнктуру с целью захвата как можно большей доли мирового рынка. Правительство проводит политику создания через налоговые и таможенные льготы, кредитование предприятий-экспортёров, поддержку низкого валютного курса и т. п. благоприятных условий для функционирования и развития экспортоориентированных отраслей. Важными преимуществами этой модели является включение страны в мировое хозяйство и доступ к мировым ресурсам и технологиям; развитие сильных конкурентных отраслей экономики, которые обеспечивают мультипликативный эффект развития остальных “внутренних” отраслей и являются основным поставщиком денежных средств в бюджет; привлечение валютных средств в страну и их инвестирование в развитие производства и сферы услуг национальной экономики. Сырьевой экспорт, вполне может стать локомотивом и спонсором экономического подъёма, однако злоупотреблять им не стоит.

Модель импортозамещения представляет собой стратегию обеспечения внутреннего рынка на основе развития национального производства. Импортозамещение предполагает проведение протекционистской политики и поддержание твёрдого курса национальной валюты (тем самым предотвращается инфляция) . Импортозамещающая модель способствует улучшению структуры платёжного баланса, нормализации внутреннего спроса, обеспечению занятости, развитию машиностроительного производства, научного потенциала. Поскольку целью данной модели является насыщение внутреннего рынка, при том, что производимая продукция неконкурентоспособна и не пользуется спросом на внешнем рынке, государство вынуждено реализовывать её, ограничивая реализацию более качественной импортной продукции, что не идёт на пользу не национальному производству, ни потребителям. При всех импортозамещающих тенденциях в узбекской экономике, отечественные товаропроизводители не в состоянии удовлетворить внутренний спрос, отдавая солидную его часть на откуп импортируемым товарам, которые зачастую являются далеко не высшего качества. Экспорт – результат достижения конкурентоспособности товара на внешнем рынке.

Осуществление экспорта, как результат достижения конкурентоспособности товара на внешнем рынке, свидетельствует одновременно об эффективной работе предприятия, как с точки зрения его контрагентов, так и с точки зрения внешнего окружения. В этом заключается двойственность экспорта с позиций его участия в обеспечении эффективной деятельности предприятия: экспорт одновременно выступает и как фактор, и как результат эффективной работы предприятия.

Подобная роль экспорта свидетельствует о том, что интенсификация внешнеэкономической деятельности (ВЭД) отечественных предприятий, в частности их ориентация на зарубежные рынки сбыта продукции, в настоящее время должна выступать ключевым направлением программы посткризисных мероприятий,

реализуемых на промышленных предприятиях и пришедших на смену антикризисным.

Таким образом, в настоящее время необходимым условием устойчивого развития и роста экономики как на макро-, так и на микроуровнях является интенсификация экспорта совместно с активизацией инновационно-инвестиционных процессов, повышением эффективности использования рыночных инструментов, согласованным решением задач формирования соответствующих технологической, финансовой, институциональной и организационной структур, основной целью которых выступает объединение всех необходимых элементов в общий воспроизводственный контур нового технологического и социально-экономического укладов, создание благоприятных условий для модернизации и повышения эффективности деятельности промышленных предприятий.

Развитие элементов экспортного потенциала оказывает прямое воздействие на увеличение эффективности деятельности промышленного предприятия. Осуществляется оно по двум направлениям: развития фактически достигнутого экспортного потенциала и вовлечения во внешнеторговый оборот нереализованных по разным причинам экспортных позиций. При развитии фактически достигнутого экспортного потенциала повышаются объемы экспорта, уровень валютной выручки и чистой прибыли промышленного предприятия. Экспортная выручка является составляющей совокупного дохода экспортоориентированного предприятия, следовательно, растут объемные и стоимостные показатели предприятия в целом. Уровень этого роста определяется долей экспортной продукции в общем объеме выпуска предприятия и долей затрат в общей себестоимости. У продукции экспортного ассортиментана каждом рынке может быть своя цена и свои затраты. Они могут существенно отличаться от цены и затрат аналогов, идущих на внешний рынок.

к.э.н., О.Ш.Сабиров, ТГЭУ

Опыт организации финансирования субъектов малого бизнеса в развитых странах

Развитие малого бизнеса является обязательным условием успешного функционирования национальной экономики страны. В финансово развитых странах малые предприятия выполняют ряд важных социально-экономических функций, как обеспечение занятности, формирование конкурентной среды, поддержание социальной стабильности. В странах Европейского Союза в малом бизнесе работают около 60-70фоиз, а в таких странах как Ирландия и Греция этот показатель доходит до 80фоиз.

Одним из приоритетных направлений исследования проблемы финансовой поддержки малого бизнеса является системное изучение передового опыта зарубежных стран, достигших наилучших результатов в данной сфере, с целью выработки долговременной стратегии развития и формирования собственной модели финансово-кредитной поддержки малого предпринимательства в Узбекистане.

В финансово развитых странах финансово-кредитная поддержка и стимулирования развития малого бизнеса не только не ослабевает, но и усиливается благодаря финансово-кредитному стимулированию посредством льготного

кредитования инвестиционных проектов малых предприятий с использованием различных механизмов государственных гарантий.

Проанализировав опыт организации финансирования инвестиционных потребностей частного бизнеса в финансово развитых экономиках, можно выделить три основные модели кредитования малого предпринимательства.

1. Американская модель предполагает параллельное и независимое друг от друга существование государственной инфраструктуры поддержки малого бизнеса и коммерческих кредитных организаций, осуществляющих кредитование за свой счет.

2.Немецкая модель финансово-кредитной поддержки малого бизнеса основывается на государственном финансировании частных финансовых институтов, которые в свою очередь осуществляют кредитование малого бизнеса.

Опыт США интересен тем, что американские банки операции с малым бизнесом рассматривают как стратегический сектор своей деятельности, что позволяет им разрабатывать и применять в отношении малого бизнеса новых инструментов управления прибылью и рисками.

По опыту США целесообразно принять нормативный акт, предусматривающий создание базы данных по управлению рисками, что даст возможность банкам снизить риски при кредитовании проектов малых предприятий.

Опыт Германии вызывает интерес с точки зрения оказания информационной поддержки путем экономической и технической поддержки начинающим предпринимателям, а также в сфере развития системы их льготного кредитования. Развитие такой системы кредитования позволит решить проблему стартового капитала начинающим отечественным предпринимателям, не имеющим кредитной истории.

Опыт Франции может быть полезным в таких направлениях, как:

- создание на государственном уровне специализированной организации, которая участвовала бы своими средствами в страховании кредитного риска, при этом не вмешиваясь в деятельность банка или другого финансового института, работающего с малым бизнесом (по типу Sofaris);
- развитие сферы консультационных и обучающих услуг предпринимателям;
- развитие системы предоставления государственных гарантий и создание обществ взаимных гарантий (ОВГ)

Наибольшую актуальность приобретает для отечественных банков развитие следующих направлений сотрудничества с малыми предприятиями:

- разработка и внедрение банковских продуктов для малых предприятий (факторинг, содействие в инвестиционном проектировании, страховые и гарантийные услуги);
- формирование политики "сопровождения клиента", что позволит повысить уровень и улучшить имидж банка, усилить доверие предпринимателей.

В связи с тем, что малые предприятия осуществляют финансирование своих потребностей по-другому, чем крупные компании, знание источников и видов финансирования, выявление имеющихся в этой сфере проблем имеют существенное значение при проведении исследований и принятии соответствующих решений в области государственной экономической политики.

В целом опыт финансово развитых стран доказывает, что добиться высокой эффективности финансово-кредитного обеспечения малого бизнеса невозможно без глубокого знания объектов, на которые оно направлено. Неправильная оценка реального состояния малых предприятий и их нужд приводит к принятию

неадекватных мер и законов. В связи с этим целесообразно перенятие опыта других стран, без которого проблематично проведение целенаправленной и эффективной государственной политики в области малого предпринимательства.

доцент, М.Т.Асқарова, ТДИУ

Макроиқтисодий сиёсат йўналишларини такомиллаштириш- иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлаш омили

Макроиқтисодий барқарорлик таъминланишининг инвестициялар ҳажмининг ортиши, ЯИМнинг ўсиши, аҳоли турмуш даражасининг юксалишидаги аҳамияти катта. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2016 йилда мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг устувор вазифаларини белгилаб берар эканлар “Мамлакатимизни демократлаштириш ва модернизация қилиш борасида бошланган тизимли ислоҳотларни, иқтисодиётимизда, аввалambор, саноат ва қишлоқ хўжалигида туб таркибий ўзгаришларни сўзсиз давом эттириш, хусусий мулк, тадбиркорлик ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш ва бу соҳа вакиллари манфаатларини ҳимоя қилиш, макроиқтисодий мутаносибликни таъминлаш 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишига айланиши зарур.

Жорий йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 7,8 фоиздан иборат бўлишини таъминлаш, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 8,2 фоиз, қишлоқ хўжалигида 6,1 фоизга ошириш, чакана савдо айланмасини 14 фоиз, хизматлар кўрсатиш ҳажмини 17,4 фоизга кўпайтириш вазифаси қўйилмоқда. Инфляция даражасини 5,5-6,5 фоиз доирасида сақлаб қолиш, аҳолининг реал даромадларини 9,5 фоизга, ўртача иш ҳақи, пенсия, стипендия ва нафақаларни, солиқ имтиёзларини инобатга олган ҳолда, 15 фоизга ошириш кўзда тутилмоқда”, деб таъкидладилар. Айни пайтда Ўзбекистон иқтисодиётининг янада кучли, барқарор ва мутаносиб ривожланган ҳолда майдонга чиқиши, жаҳон бозорларида ўзимизнинг мустаҳкам ўрнимизни эгаллаш, шулар асосида изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада ошириш бўйича олдимизда турган устувор вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш чораларини кўриш лозим.

Шу билан бирга бугунги ижтимоий-иқтисодий вазиятда макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлашга қаратилган илмий тадқиқотлар кўламини кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда ҳар бир давлат иқтисодий сиёсатнинг бевосита ва билвосита дастакларидан фойдаланади. Иқтисодий сиёсатнинг бевосита дастакларини инновацион - технологик прогресс ва табиий бойликлардан самарали фойдаланиш, инвестиция сиёсатини юритиш, юқори меҳнат унумдорлигини рағбатлантириш каби чора - тадбирлар ташкил этади.

Иқтисодий сиёсатнинг билвосита дастакларини макроиқтисодий сиёсат дастаклари деб ҳам аталади ва улар давлатнинг солиқ-бюджет (фискал) сиёсати ва пул-кредит (монетар) сиёсатидан иборатдир.

Пул-кредит сиёсати давлат томонидан белгиланади ва уни Марказий Банк амалга оширади. Унинг ёрдамида ҳар қандай давлат мамлакатда иқтисодий барқарорликни таъминлаш вазифасини ҳаётга тадбиқ этади.

Пул-кредит сиёсатини амалга оширишнинг пировард мақсадлари иқтисодий ўсиш, тўлиқ бандликни, баҳоларнинг ҳамда тўлов балансининг барқарорлигини таъминлашдан иборат.

Халқаро валюта фондининг экспертлари -У.Александер, Х.Балино ва Ч.Енохлар монетар дастакларни билвосита ва бевосита турларга ажратишади. Уларнинг фикрига кўра, бевосита ва билвосита монетар дастакларнинг бир-биридан фарқи қуйидагилардан иборат:

- бевосита дастаклар нархларни (фоиз ставкаларини) ёки миқдорни (кредитни) бслгилаш ёхуд чеклашни назарда тутади, билвосита дастаклар эса бозор орқали пулга бўлган талаб ва таклифга таъсир кўрсатади;
- бевосита дастаклардан кредит лимитлари сифатида асосан тижорат банкларининг балансига таъсир қилиш учун фойдаланилса, билвосита дастаклардан марказий банк баланси ҳолатини яхшилаш учун фойдаланилади.

Ҳозирги кунда жаҳон амалиётида эса пулга бўлган талаб ва таклифни тартибга солиш, шу жумладан, пул массасини, молия бозорларини, банк тизими ликвидлигини тартибга солиш ҳамда миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш мақсадида марказий банклар ҳисоб ставкаси, очиқ бозор операциялари, мажбурий захиралар нормаси, валюта интервенсияси ва бошқа маъмурий дастаклардан фойдаланилади.

Бюджет-солиқ сиёсат - давлатнинг ўз харажатларини қоплаш мақсадида марказлашган жамғармаларини шакллантириш билан боғлиқ сиёсатидир.

Иқтисодиёт назариясида бюджет-солиқ (фискал) сиёсатини машҳур иқтисодчи олим Джон Майнард Кейнс номи билан боғлаб, «кейнсча йўналиш» («Keynesian view») деб ҳам аташади. Фискал сиёсатнинг асосий дастаклари бўлиб солиқлар ва давлат харажатлари ҳисобланади.

Жаҳон амалиётига кўра макроиқтисодий барқарорлик даражаси билан барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ўртасида бевосита боғлиқлик мавжуд. Масалан, инфляцияни юқори даражаси иқтисодиётни инвестициялашни мавжуд манбаларини сўндиради, ишлаб чиқаришни модернизациялаш суръатларига салбий таъсир кўрсатади, шунингдек:

- ЯИМ ўсиш суръатининг бир фоизга пасайиши, иқтисодий ўсиш пайтидаги солиқ базаларини қисқартирилиши ҳисобига тушумларни тахминан, биринчи уч йилда ЯИМнинг 0,86 % и миқдорида қисқартиради. Йўқотишлар ҳажми кумулятив тарзда ўсиб боради;
- ишсизликнинг юқори даражаси, худди иқтисодий ўсишнинг паст суръатлари каби, солиқ базасини ўзгартирмасада, ишсизлик бўйича нафақалар ҳажмини оширади. Ишсизлик даражасининг бир фоизга ортиши, бюджетнинг аҳволини тахминан, ЯИМнинг бир фоизи миқдорида камайтиради;
- юқори банк фоиз ставкалари, давлат қарзлари бўйича фоиз тўловларини оширади. Фоиз ставкаларининг бир фоизга ортиши, тақчилликни тахминан, ЯИМнинг чорак фоизи миқдорида кенгайишига олиб келади;

- инфляциянинг бир фоизга ўсиши давлат бюджетини ЯИМ нинг 0,02 фоизи миқдорида тақчиллигига олиб келади.

Иқтисодий маслаҳатчилар кенгашининг қарашларига кўра фискал ва монетар сиёсатнинг асосий мақсади иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳолининг турмуш даражасини юксалтиришдан иборатдир. Яъни фискал сиёсат мамлакат ички балансини, яъни давлат бюджетини тартибга солиш орқали ва монетар сиёсат унинг ташқи балансини, яъни тўлов балансини тартибга солиш орқали иқтисодий ўсишни таъминлаши лозим.

Бугунги кунга келиб дунё марказий банклари, жумладан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки фаолиятининг бош мезони – бу нархлар барқарорлиги, инфляцияни назорат қилиш самарадорлигидир. Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Дунёнинг энг йирик давлатлари марказий банклари томонидан реал активлар билан деярли таъминланмаган пулларни чиқариш давом этаётгани, шунингдек, сунъий молиявий воситалар – деривативларнинг назоратсиз чиқарилаётгани кўплаб нуфузли халқаро таҳлил марказлари ва экспертларда жиддий ташвиш уйғотмоқда. Молия ва банк бозорини ортиқча ликвидлик билан тўлдириш, бундай сиёсатни давом эттириш улкан спекулятив “кўпиклар” ҳосил бўлиши, захира валюталари ва миллий валюталарнинг қадрсизланиши, инфляция даражасининг ўсиш хавфини туғдирмоқда”.

Кейинги йилларда мамлакатимизда инфляцияни жиловлаш, самарали бюджет-солиқ сиёсатини олиб бориш, солиқ юкини камайтириш, давлат бюджети харажатларини янада оптималлаштириш, банк тизими барқарорлигини мустаҳкамлаш, банкларнинг кредитлаш салоҳиятини ошириш, иқтисодиётни модернизация қилиш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишга жалб қилинаётган инвестициялар (жумладан, хорижий инвестициялар) ҳажмини кўпайтириш, экспорт ҳажмини ошириш ва уни диверсификациялаш борасидаги чора-тадбирлар, макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ва барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун хизмат қилади.

Келгуси истиқболда инфляцияни тўлақонли таргетлаш тартиби ва сўмнинг эркин сузувчи курсига ўтиш – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг стратегик муҳим мақсадларидан ҳисобланади. Аммо пул-кредит сиёсатининг ягона мақсадли мўлжали сифатида инфляцияни тўлақонли таргетлаш, умуман пул-кредит сиёсатини такомиллаштиришда бугунги кунда Марказий банк олдида турган муаммолар ва уларнинг ечимларини топиш макроиқтисодий барқарорлик ва изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш нуқтайи назардан муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда молиявий бозорлар ва умуман бозор иқтисодиётининг ривожланиш даражасини ҳисобга олиб, бугунги кунда мажбурий захира талаблари Марказий банк олиб бораётган монетар сиёсатнинг таянч инструменти эканлиги асослидир. Аммо жаҳон амалиётида ушбу инструментдан тўлиқ воз кечилаётган (Австралия, Канада, Дания, Янги Зеландия, Норвегия ва Швеция) ёки “заҳира” инструменти сифатида фойдаланилаётган бир пайтда мамлакатимизда захира нормаларининг юқори даражада ва ушбу нормаларнинг сўнгги 7 йил мобайнида

ўзгаришсиз қолдирилаётгани мунозаралидир. Тижорат банклари депозитларининг миқдори ва муддатига кўра табақалаштирилмаганлиги, ҳозирги вақтда депозит базасининг 60 фоиздан ортиқ қисмини талаб қилиб олгунча депозитлар ташкил этаётганлиги банкларнинг ресурс базасига салбий таъсир этмоқда. Булар ўз навбатида, Марказий банкнинг мажбурий захира инструментини либераллаштириш заруриятини юзага келтирмоқда.

Марказий банк сиёсий ва иқтисодий мустақилликнинг расмий белгиларига эга, аммо макроиқтисодий бошқарув амалиётида у манфаатдор томонлар тарафидан доимий босимга дучор бўлади. Марказий банк сиёсати Ҳукуматнинг, жумладан Иқтисодиёт вазирлиги ва Молия вазирлиги томонидан олиб бориладиган умумий иқтисодий сиёсатига боғлиқ. Ҳар йили Марказий банк монетар сиёсатнинг келгуси йилга мўлжалланган мақсад ва вазифалари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ўтган йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда жорий йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида белгилаб бериладиган вазифаларнинг бажарилишига қаратилади.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда инфляциянинг ўсиши асосан номонетар омиллар яъни рақобатнинг камлиги ҳисобидан юз бермоқда. Бунда айниқса савдо ва қурилиш тармоқларининг “ҳиссаси” катта бўлиб қолмоқда.

Ҳукуматнинг таъриф сиёсати, инфляцияни назорат қилиш нуқтайи назардан биринчи ўринда туриши зарур. Инфляциянинг мақсадли мўлжалларига мувофиқ равишда коммунал хизматлар (газ, электр ва бошқалар), нефт маҳсулотлари, транспорт хизматлари ва бошқа ташқи омиллар бўйича нархларнинг ошишини ҳисобга олиш даркор. Таърифли бошқарув инфляциянинг мақсадли мўлжалларига бўйсунувчи алоқада бўлиши зарур.

2016 йилда бюджет-солиқ сиёсатида амалга оширилиши режалаштирилаётган чора-тадбирлар ҳам мамлакатда макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини қўллаб-қувватлашга қаратилган бўлиб, Давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари прогнозларидан келиб чиққан ҳолда бюджет тақчиллигини ялпи ички маҳсулотга нисбатан 1 фоиздан оширмасликни ҳамда унинг тўлиқ ноинфляцион манбалар ҳисобидан молиялаштирилишини назарда тутади.

Ўз навбатида, 2016 йилда иқтисодиётнинг барча тармоқларида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва маҳсулот таннархини пасайтиришга қаратилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ҳамда жаҳон бозоридаги хомашё ва товарлар нархлари динамикаси прогнозини инобатга олиб, 2016 йил учун инфляциянинг мақсадли кўрсаткичи 2015 йилдаги даражада, 5,5-6,5 фоиз доирасида белгиланмоқда.

Жорий йилда монетар сиёсатни амалга оширишда Марказий банк томонидан асосий эътибор инфляция даражасини белгиланган мақсадли параметрлари доирасида бўлишини ҳамда банк тизимининг барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилади. Ўз навбатида, 2016 йилда пул массасининг ошишида тижорат банклари томонидан иқтисодиётни кредитлаш ҳажмининг кенгайтирилиши ҳамда мамлакат

ташқи савдо балансининг ижобий сальдоси ҳисобига банк тизими соф ташқи активларининг кўпайиши асосий омиллар бўлиб хизмат қилиши кутилмоқда.

2016 йилда ҳам Марказий банк муомаладаги пул массасини тартибга солишда монетар сиёсатнинг бозор инструментларидан фойдаланади ҳамда уларнинг самарадорлигини ошириб бориш бўйича ишларни давом эттиради. Инфляция даражасининг белгиланаётган мақсадли параметрлар доирасида бўлишини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотнинг кўзда тутилаётган ўсиш суръатини молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда, 2016 йилда ўртача йиллик пул массасининг ялпи ички маҳсулотга нисбатини 0,7 фоиз банддан юқори бўлмаган миқдорида ошириш кўзда тутилмоқда.

Умуман олганда, юқорида қайд этилган чора-тадбирларнинг уйғунликда амалга оширилиши ва монетар сиёсат инструментларини қўллаш механизмларини бозор тамойиллари асосида такомиллаштириб борилиши Марказий банк томонидан олиб борилаётган пул-кредит сиёсатининг макроиқтисодий кўрсаткичларга таъсир каналларини кучайтиришга, банк тизими ликвидлигини таъминлашга ва пул бозорида ижобий фоиз ставкаларининг шаклланишига хизмат қилади.

Хулоса қиладиган бўлсак, иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашда иқтисодий сиёсатнинг бевосита дастакларидан фойдаланиш билан бир вақтда, унинг фискал ва монетар дастакларидан ҳам унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида макроиқтисодий барқарорликни таъмилашда иқтисодий сиёсатнинг билвосита дастаклари унинг бевосита дастакларига нисбатан анча самарали бўлиб, иқтисодий ўсишнинг ўзига хос «катализатори» вазифасини бажаради.

и.ф.н., Ф.Н.Насриддинов,
магистрант, Б.А.Омилов,ТДИУ

Банк тизимида инвестицион кредитларни бошқариш ва мониторингини ташкил этиш амалиётини такомиллаштириш

Республикамизда фаолият юритаётган банкларда инвестицион кредитлаш анъанавий ва лойиҳали молиялаштириш доирасида кредитлаш усулларида амалга оширилади.

Одатда, анъанавий инвестицион кредитларнинг мақсади фаолият юритиб турган корхонани ривожлантириш, яъни қўшимча янги ускуналар ва корхона ривожи учун зарур махсус техника ва бошқа турдаги транспорт воситалари сотиб олиш ҳамда фаолиятини кенгайтириш мақсадида янги бўлимлар, цехлар ташкил этиш кабиларга қаратилган бўлиб, келгусида банк кредити ва ҳисобланган фоизларни тўлашда асосий манба бўлиб, корхона фаолиятидан олинадиган даромад тушунилади ва кредит ҳисобига молиялаштириладиган лойиҳадан келадиган даромад қўшимча манбаа сифатида қаралади.

Кредитлашнинг ушбу турида банк олдидаги кредит риски минимал даражада бўлишини корхонанинг ушбу соҳада муваффақиятли фаолият юритиши ҳамда жорий пул оқимларига эга эканлиги таъминлайди, яъни лойиҳани амалга оширишда юзага

келадиган муаммолар шароитида кредиторлар билан ҳисоб-китоб қилиш учун корхонада жорий пул оқимлари мавжуд бўлади.

Лойиҳали молиялаштириш эса анъанавий инвестицион кредитлашдан фарқли ўлароқ, лойиҳани ишга тушириш ҳисобига олинадиган даромад банк кредитини қайтаришнинг ягона манбаи ҳисобланади, яъни лойиҳа ўзини-ўзи таъминлайди ва лойиҳа ташаббускорларининг даромади роль ўйнамайди.

Шундай экан, банк лойиҳали молиялаштиришда анъанавий инвестицион кредитлар ажратилган мижозлардан фарқли ўлароқ, лойиҳадан келадиган даромаднинг маълум бир қисмига шерик сифатида ва ушбу турдаги мижозларга ҳамкор сифатида қараши мақсадга мувофиқ.

Бугунги банк амалиётида аксарият тижорат банкларининг кредит шартномалари шартларида графикка асосан кечиккан тўловлар учун юқори фоиз ставкалари қўлланилиши ҳамда пенялар ҳисобланишини кузатиш мумкин. Бунинг натижасида ўзаро зид вазият юзага келади, яъни тўловлар миқдори ошган сари уларни қайтариш қийинлашади ва графикка асосан муддатида тўланмаган кейинги тўлов учун яна фоиз ставкани кўтариш ва пеня ҳисоблаш зарур бўлади.

Юқорида келтирилган фикрлар инвестицион кредитларни бошқариш ҳамда уларни мониторинг қилишда ҳар бир лойиҳанинг ўзига хос жиҳатлари, бозордаги жорий ҳолат ҳамда корхона таъсисчилари ва бошқаруви имкониятларидан келиб чиққан ҳолда банклар томонидан ноанъанавий ёндашувни талаб этмоқда.

Фикримизнинг исботи сифатида инвестицион кредитларни бошқариш ҳамда уларни мониторингини олиб боришнинг бугунги кундаги амалиётида кенг қўлланилаётган услубларга тўхталиб ўтишни лозим топдик.

1) Қарздор томонидан кредит шартномага асосан мажбуриятларининг бажарилишини назорат қилиш жараёнида хавотирли ҳолатларни аниқлаш. Ушбу ҳолатларни икки гуруҳга ажратиш мумкин.

- корхонанинг бошқарув тизимидаги хавотирли ҳолат ва ўзгаришлар;
- иқтисодий (молиявий) кўрсаткичлардаги салбий ўзгаришлар.

2) Ажратилган кредит сифатини яхшилаш имконини берувчи чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш.

3) Банк ва мижоз ўртасида юзага келиши мумкин бўлган низони ҳал этиш имкониятларини топиш.

Кредит сифатининг ёмонлашувини бошланғич босқичда аниқлаш банкнинг муаммони ҳал этиш имкониятларини кенгайтиради. Бунинг учун банкнинг кредит сиёсатида муаммоли кредитларни ҳал этиш бўйича тадбирлар аниқ акс эттирилиши шарт.

Ушбу усулларга батафсилроқ тўхталсак, қуйидаги ҳолатларни аниқлаш мумкин.

1. Корхонанинг бошқарув тизимидаги хавотирли ҳолат ва ўзгаришлар сифатида қуйидагиларни кузатиш мумкин.

- қарздор томонидан молиявий ҳисоботларнинг асоссиз равишда кечиктирилиши ёки тақдим этилмаслиги;
- қарздорнинг молиявий кўрсаткичларини изоҳлашдан бош тортиши;
- қарздор томонидан фаолият режасининг кескин ўзгартирилиши, товарлар ва хомашё бозорининг алмаштирилиши;
- қарздор корхона бошқарув тизимидаги туб ўзгаришлар;
- кредит тўловлари муддатларини узайтириш бўйича мурожаатларнинг кўпайиши.

2. Муаммога айланиши мумкин бўлган кредитнинг иқтисодий (молиявий) белгилари банкнинг кредит мутахассиси томонидан корхонанинг молиявий ҳисоботларини таҳлил қилиш жараёнида кузатилади.

Бундай салбий таъсир этувчи омилларнинг олдини олиш учун кредит мутахассиси кредит бўйича доимий мониторингни амалга ошириши, қарздорнинг молиявий-хўжалик фаолиятини ҳар томонлама таҳлил қилиб бориши ва кредит таъминотига қабул қилинган гаров объектларининг мавжудлиги, ҳолати ва етарлилигининг банк меъёрий ҳужжатлари талабларига жавоб бериши юзасидан кенг қамровли текширув ўтказиши талаб этилади.

Ҳозирда қарздорнинг инқироздан чиқиши ҳамда банк олдидаги мажбуриятларини тўлиқ бажаришига имконият яратадиган ташкилий, молиявий ва бошқа турдаги банк ёрдамидан иборат тадбирлар ҳам мавжуд бўлиб, буларга биринчидан:

- кредит бўйича қарздорлигини реструктуризация қилиш (кредит ва фоиз тўловлари графигини ўзгартириш);
- қарздор корхона раҳбарияти билан ҳамкорликда муаммони тўлиқ аниқлаш ва ечимини излаш;
- банк номидан қарздорга бошқарувчи, маслаҳатчи ва куратор тайинлаш;
- қўшимча кредит ажратиш, муддати ўтган кредитларни жорий кредитларга ўзгартириш;
- таъсисчилар ёки қўшимча инвестор жалб этиш орқали корхонанинг хусусий капиталини ошириш кабилар киради.

Иккинчидан, қисқа муддатларда кредитни қайтаришга қаратилган тадбирлар:

- кредит таъминотини сотиш;
- қарздорнинг қарзини учинчи шахсга сотиш;
- кафилларга мурожаат этиш;
- банкротликка ҳужжатларни расмийлаштириш киради.

Ушбу ҳолатларда банк билан қарздор ўртасида юзага келадиган низони ҳал этишнинг амалдаги 4 та йўлини, фикримизча, алоҳида эътироф этиш мақсадга мувофиқ:

- биринчидан, кредит шартнома шартларини қайта кўриб чиқиш, яъни кредит тўлови муддатларини узайтириш ва фоиз ставкасини пасайтириш, бунда кредит шартномаси шартларини қарздор фойдасига ўзгартиришга корхонанинг рентабеллиги юқорилиги ва банкнинг узоқ муддатли доимий мижози эканлиги туртки бўлиши мумкин;
- иккинчидан, қўшимча кредит ажратиш. Ушбу ҳолатда мавжуд муддати ўтган кредитлар жорий кредитларга айланади, натижада банк томонидан қарздорнинг инқирози вақтинчалиги ҳамда ушбу мижоз билан узоқ муддатли ҳамкорликда ишлаш банк учун фойдали эканлиги тан олинади;
- учинчидан, қарздор билан кредит шартномасини бекор қилиш орқали корхона активларининг бир қисмини қарздорликни қоплаш мақсадида сотиш. Ушбу ҳолатда корхона активларининг бир қисмини сотиш қарздорнинг розилиги билан амалга оширилиши лозим, чунки қарздор банк олдида гаровга қўйилган мулклар доирасида жавобгар ва гаровга қўйилган мулклар кредит қарздорлигини қоплашга етмаслиги мумкин;
- тўртинчидан, кредит таъминоти сифатида гаровга қўйилган активларни мажбуран сотиш ва бу ҳолатда банк билан мижоз ўртасидаги ҳамкорлик тўлиқ тўхтатилади.

и.ф.н., Й.М.Раҳимов,
магистрант, С.Б.Раҳимов, ТДИУ

Ўзбекистонда машинасозлик саноати тармоғини ривожлантириш имкониятлари

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб республикада барқарор иқтисодий ўсиш ва аҳоли фаровонлигини таъминлаш учун иқтисодиётимизнинг таркибий тузилишида туб ўзгаришлар қилиш муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб олинди.

Ўзбекистонда саноат маҳсулотлари таркибий тузилишида маълум ижобий ўзгаришлар юз бермоқда. Ёқилғи-энергетика, кимё ва нефт кимё саноати, машинасозлик ва металлни қайта ишлаш саноатининг улуши ортиб бормоқда. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида металлургия саноатининг хўжалик фаолиятини муваффақиятли юритиш, тижорат фаолиятини ривожлантириш ва рақобатбардошликни кучайтириш ушбу соҳага эътиборни янада оширишни талаб этади. Металлургия саноати жаҳон хўжалигини, асосан, конструксиябоп материаллар - қора ва рангдор металлар билан таъминлайди.

Кишилик жамияти тараққиётида меҳнат қуроллари ва қурол-яроғлар жуда муҳим аҳамият касб этган. Улар, асосан, ёғоч, суяк, тош (қ. Тош даври) ва темирдан (қ.Темир даври) тайёрланган. Қора металлургия халқ хўжалигининг кўпгина тармоқларини ривожлантиришнинг асоси ҳисобланади. Кимё саноати, рангли металлургия, қурилиш материаллари саноати маҳсулотлари билан бирга қора металлар машинасозлик ва қурилишда асосий конструкцион материал ҳисобланади. Ўзбекистонда етакчи машинасозлик тармоқлари ишлатадиган конструкцион материалларнинг умумий ҳажмида қора металлар асосий ўринни эгаллайди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2015 йилда саноатнинг бир қанча тармоқларида динамик ривожланиш қайд этилди. Хусусан, енгил саноат (ишлаб чиқариш ҳажми 2014 йилга нисбатан 116,6 фоизга ўсди), ёғочни қайта ишлаш ва целлюлоза-қоғоз саноати (115,6 фоиз), озиқ-овқат саноти (114,4 фоиз), қурилиш маҳсулотлари (114,1 фоиз) ва машинасозликсаноати (111,1 фоиз) сингари тармоқларда ўсиш таъминланди.

Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши таркибида энг катта улуш озиқ-овқат саноати ҳиссасига тўғри келди.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси берган маълумотларга кўра, 2015 йилда Ўзбекистонда 91 705,3 млрд. сўмлик, яъни 2014 йилнинг шу даврига нисбатан 8,0 фоиз кўп саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилган. Саноатда ўсиш суръатлари юқори қайд этилган ҳудудлар сифатида Хоразм вилояти ва Қорақалпоғистон Республикаси эътироф этилмоқда. Жиззах, Наманган, Самарқанд вилоятлари ва Тошкент шаҳрида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилишининг ўсиш кўрсаткичи 13 фоиздан ортди. 2015 йил давомида машинасозликкорхоналари томонидан 20 75,6 млрд. сўмлик, яъни 2014 йилнинг мос даврига нисбатан 111,1 фоизга кўп маҳсулот ишлаб чиқарилган. Саноатнинг умумий ҳажмида мазкур тармоқнинг соф улуши 2,3 фоизга тенг бўлди.

Машинасозлик маҳсулотларини энг кўп ишлаб чиқарган корхоналар Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳрида жойлашган(1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси қора металлургия саноати ривожланишининг асосий кўрсаткичалари

Кўрсаткичлар	2010 й	2011 й	2012 й	2013 й	2014 й

Маҳсулот ҳажми, *млрд.сўм*	829,8	1077,3	1306,3	1458,9	2063,5
Маҳсулот ҳажмининг ўсиш суръати, *фоиз*	107,7	105,8	106,5	102,8	116,5
Рўйҳатдаги ҳодимларнинг ўртача сони, *минг киши*	12,8	13,6	13,8	14,4	16
Ўтган йилга нисбатан, *фоиз*	103,6	106,0	101,8	104,3	110,8
Асосий турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш:					
Тайёр прокат, *минг тонна*	691,6	709,9	710,5	718,0	740,8
Ўтган йилга нисбатан, *фоиз*	102,1	102,6	100,1	100,1	103,2
Пўлат қувурлар, *минг тонна*	90,6	92,1	123,5	152,3	194,9
Ўтган йилга нисбатан, *фоиз*	121,6	101,7	134,0	123,4	128
Эгилган пўлат профиллар, *минг тонна*	44,5	52,5	72,7	115,7	193,7
Ўтган йилга нисбатан, *фоиз*	113,2	118,0	138,5	159,1	167,4
Эмалланган пўлат идишлар, *минг тонна*	1,2	2,2	2,2	2,3	2,5
Ўтган йилга нисбатан, *фоиз*	116,6	134,9	100,5	107,4	107,4

Манба: Жадвал ЎзР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган

Кичик бизнес субъектлари, тадбиркорлар фаолиятининг қўллаб-қувватланиши машинасозликмаҳсулотлари ишлаб чиқарилишида уларнинг улуши ошишига сабаб бўлди. Хусусан, жами ишлаб чиқарилган машинасозликмаҳсулотларида тадбиркорларнинг улуши 2014 йилга нисбатан 56,8 фоизга кўпайди. Тармоқнинг умумий ҳажмида тадбиркорларнинг маҳсулотлари соф улуши 20,2 фоизни ташкил этди. Бугунги кунда республикада 536 та машинасозликкорхоналари ишлаб турибди, уларнинг 299 таси метиз, 99 таси оловга чидамли маҳсулотлар, 54 таси қора металл ишлаб чиқариши билан шуғулланади. 2015 йил давомида тармоқда 44 та корхона ташкил этилди. Ўзбекистонда машинасозлик саноати тармоғини тез суръатлар билан ривожлантиришнинг асосий йўналишлари сифатида қуйидаги вазифалар белгиланади:

- мамлакат аҳолисининг машинасозлик саноат маҳсулотларига бўлган талабини максимал қондириш;

- ҳар бир минтақанинг машинасозлик хомашё базаси ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни яхшилаш;

- машинасозлик саноати тармоқлари ва корхоналарига инвестицияларни жумладан хорижий инвестицияларни жалб этиш суръатини ошириш.

Республикамизда машинасозлик саноати тармоқларини ривожлантириш учун асосий захиралар ва чет эллик инвесторларни ўзига жалб этадиган жозибадорлик омиллари сифатида тармоқнинг қуйидаги ўзига хос жиҳатларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

Ўзбекистон ҳукумати томонидан машинасозлик саноати тармоғини ривожлантириш устувор йўналиш сифатида қўллаб-қувватланиши;

тармоқни ривожлантиришга қаратилган имтиёзлар ва енгилликлар, жумладан, солиқ ва чет эл инвесторларига бериладиган рағбатлардан иборат аҳамиятли имтиёзларнинг яратилганлиги.

Бизнингча мазкур вазифаларга эътиборни кучайтириш ва ҳал этиш ушбу тармоқни янада ривожлантириш имконияти орттиради.

i.f.n.dos., A.B. Abulqosimov,
magistrant B.Haydarov, TDIU

Real sektor tarmog'i korxonalarini yangi texnika va texnologiyalar bilan qayta jihozlashda lizing xizmatlaridan foydalanish samaradorligi

Mamlakatimiz mustaqillik davrlarining ilk kunlaridan boshlab ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini amalga oshirib kelmoqda, bunday maqsadli rivojlanishga qo'yilgan qadamlarimizga Yurtboshimiz tomonidan ishlab chiqilgan va bugungi jahon mamlakatlarida "o'zbek modeli" deb nom qozongan besh tamoyil dasturiamal vazifasini o'tamoqda. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganiga chorak asr bo'ldi, bu qisqa davrda qilingan va amalga oshirilgan ishlar dunyo mamlakatlarida katta qiziqish uyg'otmoqda. Respublikamiz iqtisodiyotini bugungi kunda eski xom ashyo yetishtirishga ixtisoslashgan agrar mamlakatdan jahon bozorlariga o'z tayyor mahsulotlari ekspoti bilan chiqadigan sanoatlashgan davlatga aylantirish jarayonidagi sa'y–harakatlar o'zining ijobiy tasdig'ini topmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston jahon hamjamiyatida tenglar ichra teng bo'lib, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari yuksak qadriyat bo'lgan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyat barpo etish yo'lidan dadil qadamlar bilan bormoqda.

Iqtisodiyot barqaror amal qilib turgandagina bozor munosabatlariga muvaffaqiyatli o'tish mumkinligi bugungi kunda yana bir bor o'zini oqlamoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 4 martdagi "2015 – 2019 yillarda ishlab chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish va tarkibiy o'zgartirishni ta'minlashning dasturiy chora – tadbirlari to'g'risida"[1] gi PF – 4707 sonli Farmoni qabul qilindi. Ushbu hujjat asosida mamlakatimiz iqtisodiyotini keyingi besh yilda yanada o'sishini ta'minlash asosida qaysi sohalarda islohotlarimizni davomiyligini ta'minlash zarurligi belgilab qo'yildi.

O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va raqobatdoshligini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblangan qulay ishbilarmonlik hamda investitsiya muhiti chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga qaratilgan faol investitsiya siyosati samarasi bu borada erishilgan yutuqlarni o'rganish chet ellik investorlarga taqdim qilinayotgan imtiyoz hamda preferinsiyalar ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanishimizda o'zining ijobiy natijasini bermoqda.

Iqtisodiyot tarmoqlaridagi tarkibiy o'zgarishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, erishilayotgan yutuq va muvaffaqiyatlarning asosida iqtisodiyot va uning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash jarayonlarining o'rni beqiyos hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlarning mohiyati va tamoyillarini tahlil qilish va modernizatsiya va ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish jarayonining nazariy va metodologik asoslarini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu o'rinda, modernizatsiya va diversifikatsiya atamalarining mazmuniga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. "Modernizatsiya – ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar (ish va xizmatlar) raqobatbardoshligini oshirishga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni texnologik yangilanish jarayonidir. U korxonalarning texnologik qoloqligini bartaraf etish vositasi bo'lib, mehnat, moddiy va xom ashyo resurslardan samarali foydalanish darajasiga keskin ta'sir ko'rsatadi.

Modernizatsiya, texnik va texnologik yangilash natijalari yuqori texnologik, raqobatbardosh ishlab chiqarishning jadal rivojlanish shartini belgilab beradi”[24].

Vaholanki, iqtisodiyot va uning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashga olib keladi. “Diversifikatsiya – yuqori qo’shilgan qiymat o’sish dinamikasini ta’minlovchi ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar assortimentining oshishi va kengayishi jarayonidir.

Diversifikatsiya jarayoni iqtisodiyot tarmoqlarida olib borilayotgan modernizatsiya va tarkibiy o’zgarishlar bilan bevosita uyg’unlashgan”[25].

Umuman olganda, iqtisodiyot va uning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash ushbu tarmoqlarda ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashga olib keladi, pirovardida mamlakat, korxona va mahsulotni ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligi, aholini ish o’rinlari va turmush darajasining yuksalishi hamda mamlakatning barqaror iqtisodiy o’sishi ta’minlanadi

Jahon tajribasining ko’rsatishicha, korxonalarni yangi texnika va texnologiyalar bilan qayta jihozlashni amalga oshirish bu o’z-o’zidan bo’ladigan jarayon emas albatta. Bu esa, mamlakatimizda lizing mablag’larini, investitsiyalarni, xususan, turli sohalardagi investitsiya loyihalarini amaliyotga samarali tatbiq etish bilan ta’minlanadi.

Amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalarining hajmiga qarab iqtisodiyotda yuz berayotgan o’zgarishlar va siljishlar haqida xulosa chiqarish mumkin albatta.

Real sektor korxonalarini yangi texnika va texnologiyalar bilan qayta jihozlashda lizing mablag’lari asosida belgilangan loyihalarni amalga oshirishning ahamiyati nihoyat katta.Buning natijasida quyidagi afzalliklarga erishish imkoniyatni keltirib chiqaradi:

- xorijiy investitsiyalar ko’magida korxonalarga zamonaviy texnik-texnologiyalar joriy qilib, eksportga mo’ljallangan mahsulotlar ishlab chiqarish rivojlanadi;
- import o’rnini bosuvchi ishlab chiqarishni yo’lga qo’yish, va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo’naltirish va pirovardida aholining turmush darajasini oshirish imkoni yaratiladi;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qishloq xo’jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o’sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlashga ko’maklashadi;
- korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlari, moddiy-texnik bazasi yangilanadi va texnik qayta qurollanadi;
- tabiiy resurslarni qayta ishlovchi korxonalar barpo etiladi;
- hududlarda sanoat korxonalari barpo etilishiga zamin yaratiladi.
- So’nggi yillarda O’zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda moliya – bank va kredit – lizing sohasida erishilgan yutuqlar Xalqaro valyuta jamg’armasi, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan yuqori baholanmoqda.

Bugungi kunga kelib real sektor tarmoqlarining moddiy texnik bazasi yangidan modernizatsiyalandi ya’ni zamonaviylashtirilib kelinmoqda.

Ayniqsa, lizing sohasida ro’y berayotgan tarkibiy o’zgarishlar e’tiborga molik. Istiqlol yillarida mamlakatda samarali qonunchilik bazasi, xorijiy sarmoyadorlar uchun keng ko’lamli huquqiy kafolatlar va imtiyozlar majmui yaratildi, xorij kapital ishtirokidagi lizing kompaniyalar faoliyatini rag’batlantirish bo’yicha yaxlit chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqildi.

---

[1]Иқтисодиёт тармоқлари ва корхоналарнинг техник модернизация ва диверсификация қилиш даражасини баҳолаш бўйича услубий тавсиялар. Тавсия Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги (№2-1-7/49, 22.09.2010 й.) ва Давлат статистика қўмитаси (№04-8, 14.09.2010 й.) томонидан тасдиқланган.

[2]O’sha manba.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda Respublikamizda lizing bozori holati ham sifat bilan birga son jihatidan o’sib yildan yilga rivoj topib bormoqda. Lizing kompaniyalari iqtisodiyotimizning real sektor tarmog’i korxonalarini yangi texnika va texnologiyalar bilan ta’minlanishida o’zining munosib hissasini qo’shmoqda. Mamlakatimizda yaratilgan qulay ishbilarmonlik muhiti asosida respublikamiz hududiga chet el investitsiyalarini jalb qilish jarayoni tobora ortib bormoqda. Bu jarayonda mavjud lizing kompaniyalari ham o’z faoliyatlarida imtiyozli va uzoq muddatli xalqaro kreditlarni jalb etishga mo’ljallangan dasturlarni ishlab chiqishlari zarur deb o’ylayman.

Barchamizga ma’lumki, so’nggi yillarda respublikamizda bir qancha xalqaro konferensiyalar o’tkazildi. Shunday ekan, bugungi kunda O’zbekistonda ham iqtisodiyoti taraqqiy etgan mamlakatlar qatori moliya – bank tizimi va lizing kompaniyalari faoliyati ham yuqori darajada rivojlanmoqda. Bu esa Respublikamizda yana bitta xalqaro konferinsiya o’tkazish zarurligini bildiradi. Ya’ni xalqaro lizing forumini tashkil etib unga dunyoning yetakchi xalqaro banklari va investitsion kompaniyalari va yuqori darajadagi sifat belgisiga ega bo’lga ishlab chiqarish texnikalarini ishlab chiqaruvchi kompaniyalarini taklif etish mqasadga muvofiq bo’lardi. Chunki, mavjud lizing kompaniyalarimizni imtiyozli xalqaro investitsion kreditlardan foydalanishi ularni xorijiy valyutada amalga oshirilishi mo’ljallanayotgan lizing loyihalariga bo’lgan ehtiyojlarini ta’minlanishiga erishish mumkin bo’ladi. Bunday jarayonda lizing kompaniyalariga davlatimiz tomonidan berilgan soliq sohasidagi imtiyozlar muddati uzaytirilishi va buning natijasida lizing mablag’lariga to’lanadigan foizlar hajmini pasayishiga erish mumkin bo’ladi.

ph.d. F.N.Nasriddinov,

magistracy student D.H.Ergashev,TSUE

Effective bank assets – the important source of economic growth

In the conditions of liberalizing the economy the improvement of financial stability and capitalization of commercial banks, further strengthening of their position in the financial market is of actual importance as the priority directions of economic reforms. In the basis of these problems there are issues such as further improvement in financial mediation role of banks in the economy, the constant increase of the volume of transactions related to assets.

In the activity of commercial banks the share of transactions related to the profit assets is high. For the purposes of getting profits by bank the ground of these transactions are completed by the measures on provision of positive adequacy of local and attracted funds.

While extension the participation sphere of the banks of Uzbekistan in economic processes, the volume of their assets is proportionally increased as well (table 1):

Table 1

Growth rates of assets of the banks of Uzbekistan

For the period from 01.01.2010 to 01.01.2015 years. (intrln. UZS)[26]

Years	01.2010	01.2011	01.2012	01.2013	01.2014	01.2015
The size of assets	15,7	20,7	27,5	33,7	43,9	56,2

[26]The picture is made on the basis of data of official site of Central Bank of the Republic of Uzbekistan www.cbu.uz

Table's data show that the volume of assets of the republican banks from 2010 year as of 01.01.2015 year, has increased in 3,8 times. In turn, fast growth of bank assets growth requires analyzing the indices of assets efficiency.

Central Bank of the Republic of Uzbekistan, traditionally, making analysis of the condition in money-and-credit sphere for each date of the year, determines the main directions of monetary policy for the next year. In the result of rational performance of priority tasks, established regarding effective placement of bank assets in these directions, the financial opportunities of the banks increase.

The increasing of the efficiency of transactions associated with the assets of commercial banks is included in the number of issues having the important macro- and micro-economic significance.

Macroeconomic efficiency of bank assets is determined by the influence of transactions with inter-bank assets on international capital assets and market condition of financial market. Notably, the wastage of bank credits, on international scale, brings to high risk, leading to the crisis in the world's economy.

Microeconomic efficiency of bank assets is revealed as follows:

- active operations are the main source of increase of profitability of banks. This requires effective placement, proper diversification of Bank assets

- growth in the volume of active operations of banks facilitates the creation of new production system in such basic industries as oil and gas production, their refining, motor-car construction, textile and food industry, the introduction into the economy of modern technology, advanced methods of marketing and management. Finally, these situations in the economy lead to the creation of new working places and qualitative increase in productivity;

- efficient use of bank assets in the economy takes the important place in the development of investment processes, being the major factors of economic growth;

- Bank assets as the loan are very important in social protection of population. In particular, the allocation of consumer and mortgage loans to the wide population stratum gives the opportunity to increase their purchasing power and thus, the ability to support domestic manufacturers.

Actual analysis of commercial banks activity demonstrates a number of aspects on assets placement:

- legal issues
- organizational issues
- economic issues

As the practice shows, at the evaluation of bank assets profitability, application of economic methods and models tested in international practice is of actual importance. In particular, at present time, in bank practice the importance of financial condition of bank on the basis of recommendations of Basel Committee on bank supervision grows. The present method gives opportunity to determine serious influence on the efficiency of assets of factors such as the system of evaluation of liquidity level, operation activity, market price, management and risks.

Besides, it is wise to pay attention for the extension of practice of modern procedure for banking activity on scoring analysis for client's creditworthiness. The results of the analysis are of great importance for efficient management of bank assets and passives as well as for increase in their quality.

Summarizing,it can be said that the increase in effectiveness of commercial banks assets creates the ground for formation of banking-financial system in national economy

fully complying with the modern market requirements and strengthening of banks competitiveness in internal and international financial markets.

и.ф.н.,доц., Б.Ж.Сафаров,
магистрант, Ҳ.А.Абдуюсупов,ТДИУ

Иқтисодиётнимодернизациялашшароитидасаноаткорхоналаритоварсиёсат ивастратегиясинишакллантиришмасалалари

Саноат корхоналари савдо ташкилотлари ва корхоналарига йилига минглаб турдаги товарларни таклиф қилишади. Мазкур давр мобайнида савдода юзлаб янги ва эски турдаги товарлар ассистент, ортиментдан чиқарилади. “Олди-сотди” муаммосининг комплекс ва кўп қиррали характери бошқарув ва тизимли ёндошувларни талаб қилади. Мазкур ёндошувлар жамият ҳаётидаги товарларнинг аҳамиятлилигига асосланади ва шунинг учун бошқа ёндошувлар сингари муҳим ўрин тутади.

Хозирги вақтда рефлексия (ўз-ўзини билиш, англаш) кўпинча товар ишлаб чиқарувчи корхоналарни ўзининг мақсадли объекти сифатида танламоқда. Истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондирилиши, товарларнинг истеъмол қиймати, сифати ва рақобатбардошлиги асосий ҳолат бўлиб ҳисобланмоқда. Бунда товар ишлаб чиқаришдаги ассортмент муаммоси савдодаги ассортиментмуаммосига айланиб бормоқда. Бу ҳолат савдодаги оптимал ассортиментқўплаб товарларнинг майда саноат коллекцияларидан шаклланиши билан изоҳланади. Бу муаммо бир томондан саноат ишлаб чиқаришининг янада ривожланган ихтисослашуви, иккинчи томондан савдонинг “универсаллашуви” натижасида кескинлашмоқда.

Ривожланиш масаласини ҳал қилиш қобилияти - замонавий менежментнинг асосий тавсифномаси ҳисобланади. Хозирги кунда максимал самарадорликка бўлган йўналиш ривожланиш самарадорлиги йўналишига алмаштирилди. Ишбилармонлик ривожланиши концепцияси корхонанинг хужумкор стратегиясининг ўзига хос қирраларидан ҳисобланади. Мазкур хужумкор стратегия корхонанинг ресурсларини ўзгармас кўринишда сақлаш учун эмас, балки корхона фаолиятини кенгайтириш учун ишлаб чиқилади.

Кўпчилик саноат корхоналарида агар маҳсулот яхши техник тавсифномага эга бўлса, у ҳолда истеъмолчини мазкур маҳсулотнинг бошқа маҳсулотдан устунлигига ишонтириш қийин эмас деб ҳисоблашар эди.

Хозирги пайтда кўпчилик саноат тармоқларида корхоналарнинг фаолият юритиш усуллари бир-бирига ўхшаб кетмоқда. Бундай шароитда ишбилармон кишиларга бўлган эҳтиёж янада ошиб бормоқда. Кўпчилик менежерлар корхоналарни сотиб олишади ва ўзларига тегишли бўлган айрим хўжалик бўлинмаларини ёки айрим мулкларни сотишади. Улар қолган мулкни шу даражада майдалашадики, натижада хўжалик бўлинмаси самарали структурага эга бўлади.

Тадбиркорлик (хўжаликбирлиги) ўзфаолиятинибизнеснингўзигахосконцепциясиасосидаолибборадивамаълумбирбозор дафаолияткўрсатади. Хўжалик бирлигини бундай тушуниш, унга маълум бир фаолиятга жавоб берувчи бизнеснинг ўзига хос қисми сифатида қарашни кўзда тутади. Бунда хўжалик бирлигини бизнеснинг бошқа соҳалари билан боғловчи омиллар ва функцияларга эътибор қаратиш зарур бўлади.

Хўжалик бирлиги учун стратегияни белгилашда корхона фаолият кўрсатаётган бозор билан боғлиқ бўлган тармоқлардаги рақобат вазиятини таҳлил қилиш зарурдир.

Замонавий бизнес, ресурслардан оқилона фойдаланиш муаммоси билан маҳсулотни истеъмолчилар томонидан баҳолаш масалалари бир қаторда туришини талаб қилмоқда.

Истеъмолчиларнинг хоҳиш ва истаклари ва талаблари структурасини эътиборга олиш тадбиркорлик фаолиятининг муваффақиятини таъминловчи асосий ҳолат бўлиб қолади.

и.ф.н.доц., Б.Ж.Сафаров,
магистрант, З.Н.Кадирова, ТДИУ

Актуальные вопросы политики ценообразования промышленных предприятий в условиях модернизации национальной экономики

В условиях рыночной экономики коммерческий успех промышленного предприятия во многом зависит от правильно выбранной стратегии и тактики ценообразования на производимую продукцию. Сложность ценообразования состоит в том, что цена - категория конъюнктурная. На ее уровень оказывает существенное влияние комплекс политических, экономических, психологических и социальных факторов. Сегодня цена можеть определиться фактором затрат, а завтра ее уровень может зависеть от психологии поведения покупателей.

Преобразования, осуществляемые в нашей стране, направлены на формирование эффективной экономической системы и повышения на данной основе жизненного уровня населения. В указанном плане актуальным остается вопрос создания рынка на микроуровне, т.е. на уровне деятельности предприятий, организаций. В этом отношении рынок следует рассистент, матривать как экономическую среду, в которой функционирует предприятие. Предприятие изменяет свое поведение в рыночных условиях, в связи с новыми социально-экономическими взаимоотношениями хозяйствующих субъектов на рынке используя полную экономическую самостоятельность и обособленность.

Принимая определенные хозяйственные решения, хозяйствующие субъекты должны учитывать резко возросшее влияние внешних факторов, неопределенность рынка для того, чтобы постоянно поддерживать гибкость своего функционирования.

Ценовая политика – исключительно важный инструмент фирмы-товаропроизводителя, однако его использование сопряжено с риском, поскольку при неумелом обращении с ним могут быть получены самые непредсказуемые и отрицательные по своим экономическим последствиям результаты.

Под ценовой политикой предприятия понимается система представлений, концептуальных положений о том, какие принципы должны составлять основу ценообразования и как маневрировать ценами для достижения генеральных целей предприятия и решения соответствующих маркетинговых задач.

Иначе говоря, ценовая политика в маркетинге – это установление определенных цен и способов маневрирования ими в зависимости от положения на рынке, которое позволяет овладеть заданной долей рынка, получить расчетную прибыль, а также решить другие стратегические и оперативные задачи.

Влияние рынка на хозяйственное поведение предприятия проявляется через изменение подходов к ценообразованию, ориентации производства на реальный спрос, развитие прямых межхозяйственных связей, повышение технического и экономического потенциала, диверсификации производства.

При рыночной организации сбыта продукции уровень цены определяет возможный объем продаж и, соответственно, возможный масштаб производства. Между тем и экономическая теория, и бухгалтерский учет признают, что от масштаба производства прямо зависит величина удельных затрат на производство единицы продукции.

Сопоставляя подходы к ценообразованию менеджер не должен вставать на путь пассивного ценообразования, когда его решения в этой области определяются необходимостью покрыть фактические затраты и получить желаемую величину прибыли при уже сложившихся условиях деятельности.

к.э.н., Ф.Р.Галимова,
магистрант, Ф.К.Якубов,
студент А.А. Юлдашев,ТГАУ

Развитиелогистической инфраструктуры в экономике узбекистана

Современная логистика располагает современным инструментарием, который успешно применяется в мировом бизнесе для повышения качества менеджмента фирм, что является одним из существенных факторов обеспечения их конкурентоспособного развития. Важное значение для реализации ее потенциала имеет создание современной логистической инфраструктуры, отвечающей мировым стандартам, с соответствующими микроэкономическими, национальными и международными характеристиками.

Объекты логистической инфраструктуры можно обособить в три основные группы. К первой группе относятся объекты местного значения, чаще всего называемые логистическими парками или центрами, на территории которых концентрируются мощности для оказания определенного вида услуг, связанных с управлением товарными потоками отдельных фирм и их сетевых объединений. Вторая группа объектов (региональные логистические центры) осуществляет более полный комплекс логистических услуг на территории с хорошо развитой транспортной инфраструктурой и созданной информационной системой. Таким образом создаются условия для более эффективного управления входящими и исходящими потоками различного вида продукции на национальном и региональном рынке. Третья группа объектов – международные логистические центры, которые представляют собой сконцентрированные на относительно большой территории комплексные инфраструктурные сооружения, построенные в непосредственной близости к важным объектам транспортной инфраструктуры (порты, аэропорты, железнодорожные узлы, интермодальные терминалы). Используя современные информационные и коммуникационные технологии, эти центры осуществляют необходимую координацию с целью качественного выполнения полного комплекса логистических услуг, соответственно сокращения времени для реализации продуктов по всей цепи доставок и привлечения транзитных товарных потоков через территорию страны.

В современных условиях постепенного увеличения объема, обогащения и расширения охвата логистических услуг, а также ускорения процесса их предоставления специализированным фирмам, в развитых странах уже прогнозируют формирование логистической индустрии. Вот почему все более возрастает их заинтересованность в создании современной логистической инфраструктуры с характерными для нее международными логистическими центрами. Под влиянием

динамично развивающегося процесса интернационализации бизнеса, либерализации и увеличения товарообмена между отдельными странами, эти объекты постепенно объединяются в сеть, в т.ч. за пределами национальных границ. Это позволяет повысить уровень их взаимодействия, способствует интегрированному управлению товарных потоков в поиске оптимальных логистических решений, рациональному использованию ресурсов, снижению расходов с экономией на масштабах и сокращению времени доставок, и в целом более полному удовлетворению запросов клиентов.

Этот вид объектов логистической инфраструктуры создается на подходящих местах с учетом интенсивности товарных потоков, при наличии интермодальных транспортных терминалов, обеспеченных современными коммуникационными средствами и необходимым оборудованием, позволяющим выполнять широкий комплекс логистических видов деятельности.

Одним из важных факторов расширения номенклатуры транспортно-логистических услуг и повышения их качества является обновление поколений объектов транспортно-логистической инфраструктуры.

Сегодня большую роль в построении сильной экономики с разветвленной системой производства играет транспортно-транзитная инфраструктура. В настоящее время в Республике Узбекистан реализуется масштабная программа развития транспортной инфраструктуры, основу которой составляют современные технологии и международные стандарты.

Развитие транспортных артерий и инфраструктуры всегда было одним из главных направлений экономики Узбекистана. В конце 2010 года отрасль получила новые ориентиры, утвержденные Программой ускорения развития инфраструктуры, транспортного и коммуникационного строительства в 2011-2015 годаҳ Она была принята для обеспечения опережающего развития отраслей производственной, транспортной и инженерно-коммуникационной инфраструктуры в тесной увязке с реализуемыми программами перспективного развития экономики и регионов страны.

В Узбекистане в ближайшие пять лет будет проведено комплексное и опережающее развитие транспортных коммуникаций, современных телекоммуникационных систем, объектов инженерной инфраструктуры. Этого планируется достичь за счет дополнительного привлечения иностранных инвестиций, современных технологий, обновления строительного и индустриального комплексов. Прежде всего это касается проектов по созданию единой национальной автомобильной транспортной системы, надежно соединяющей регионы республики.

Сегодня в Узбекистане идет строительство и реконструкция участков дорог, входящих в состав Узбекской национальной автомагистрант, антали, где применяется современное цементобетонное и асфальтобетонное покрытие, отвечающее высоким требованиям международных стандартов, реконструируется важнейшая магистрант, анталь через перевал Камчик.

Немаловажный момент, что теперь при строительстве и эксплуатации объектов транспортной инфраструктуры будут внедряться современные энергосберегающие и ресурсосберегающие технологии, обеспечивающие экономное использование сырья, материалов и энергоресурсов. За счет этого планируется снизить производственные затраты и себестоимость возведения объектов.

доцент, Ш. Дадабаев, Ш.Пўлатова, ТДИУ

Товар-моддий захиралар инвентарлаш ҳисоби

Ўзбекистоннинг ўз вақтида танлаб олган иқтисодий тараққиёт моделининг нақадар тўғри эканини ва амалда ўзини тўла оқлаганини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда. Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотлар ва модернизациялаш шароитида хўжалик юритувчи субъектларнинг маблағларини ошира бориш муҳим ҳисобланади. Айниқса товар-моддий захиралар миқдорининг ўсиб бориши, субъектларнинг тўловга лаёқатлилиги даражасини мустаҳкамлайди. Демак субъектлардаги мавжуд бўлган товар-моддий захиралар устидан қатъий назоратни ўрнатиш ва улардан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Товар – моддий захираларни тўлиқлиги ва ўз вақтида ҳисобга олиниши устидан назорат қилишнинг энг муҳим дастаги - бу уларнинг инвентарлашни амалга оширишдир. ТМЗларни инвентарлашнинг асосий мақсад товар-моддий бойликларнинг ҳақиқатда мавжудлигини аниқлаш, ҳақиқатда мавжуд товар-моддий бойликларни бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан қиёслаш, мажбуриятлар ҳисобда тўғри акс эттирилганлигини текширишдан иборат.

Хўжалик юритувчи субъектларда молиявий ҳисоботни тузиш олдидан, инвентарлаш ҳисобот йилининг 1 октябридан кечиктирмай ўтказиладиган мол-мулкдан ташқари. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 17 июлдаги 1595-сон билан рўйхатга олинган “Товар-моддий захиралар” деб номланган 4-сон БҲМСга биноан товар-моддий захиралар бир йилда камида бир марта инвентарланади.

Шунингдек, айрим жойлар ва мавсумий тусда ишлайдиган хўжалик субъектларида товар-моддий захиралари улар энг кам миқдорда қолганда қуйидаги ҳолларда инвентарланади:

биринчидан, товар-моддий бойликлар қайта баҳоланганда;

иккинчидан, моддий жавобгар шахслар алмашганда;

учинчидан, ўғирлик ёки суиистеъмол, шунингдек, бойликларни ишдан чиқариш фактлари аниқланганда;

тўртинчидан, табиий офатлар, ёнғинлар, фалокатлар ёки ғайритабиий шароитлар юзага келтирган бошқа фавқулодда вазиятлар юз берганда;

бешинчидан,хўжалик юритувчи субъект тугатилганда (қайта ташкил этилганда) тугатиш (ажратиш) балансини тузиш олдидан ва қонунчиликда назарда тутилган бошқа ҳолларда. Товар-модий захираларни инвентарлаш жамоа раҳбари ўзгарганда, жамоадан унинг эллик фоиздан ортиқ аъзолари чиқиб кетганда, шунингдек жамоанинг битта ёки бир нечта аъзоси талаби билан ўтказилади (1-расм).

Товар-моддий захираларнинг ҳақиқатда мавжудлигини аниқлаш, уларнинг сотиш соф қийматини тасдиқлаш ва уларнинг бут сақланишини назорат қилиш мақсадида хўжалик юритувчи субъектлар томонидан вақти-вақти билан, лекин йилда камида бир маротаба товар-моддий захираларни инвентарлашни ўтказиш уларнинг ҳисоб сиёсатида белгилаб олинади.

Инвентарлашни ўтказиш ҳар бир сақлаш жойлари ва моддий жавобгар шахслар бўйича ҳамда уларнинг иштирокида ўтказилади. Шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, хўжалик юритувчи субъеклардаги товар-моддий бойликлар инвентарлашни ўтказиш бўйича республикамизда унинг ҳуқуқий-меърий базаси шакллантирилган.

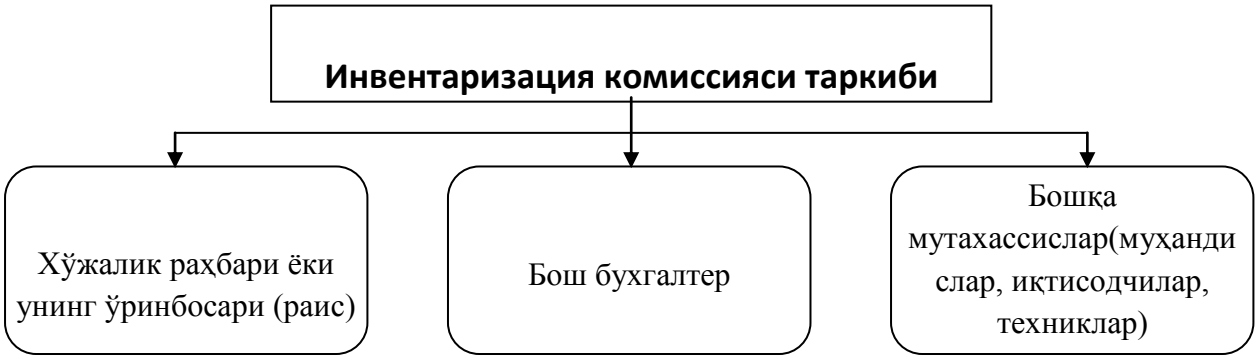

1-расм. Инвентарлашни ўтказиш учун хўжалик юритувчи субъектлар таркиби

Инвентарлаш жараёида аниқланган ва саналган қийматликлар тўғрисидаги маълумотлар инвентарлаш рўйхатига киритилади, улар камида икки нусҳада тузилади ва инвентарлаш комиссияси аъзолари томонидан имзоланади. Ҳисоб маълумотларидан фарқлар аниқланган товар-модий қийматликлар бўйича солиштириш қайдномалари тузилади. Аниқланган фарқлар инвентарлашда аниқланган натижалар қайдномасида ҳам ўз аксини топади.

Хўжалик субъектлари томонидан тузилган доимий ишлайдиган инвентарлаш комиссиялари зиммасига товар-моддий захираларни сақланишини таъминлашга доир профилактика ишларини ўтказиш, зарурат бўлганда ўз мажлисларида бойликларнинг сақланиши масалалари бўйича цех, бўлим, шуъбалар раҳбарларининг ахборотларини тинглаш вазифалари қўйилади. Энг муҳими, товар-моддий захиралар камомади ёки уларни шикастлашга, шунингдек, бошқа бузилишларга йўл қўйган шахслардан олинган тушунтиришларни кўриб чиқади ва аниқланган камомадлар ҳамда бойликларни шикастлашдан кўрилган талафотларни бир изга солиш тартиби тўғрисида таклифларни бериб боришлари керак бўлади.

Товар-моддий захиралар инвентаризациясида ортиқча ва кам чиққан бойликларнинг қиймати солиштириш қайдномаларида уларнинг бухгалтерия ҳисобидаги баҳосига мувофиқлаштирилади. Инвентарлаш натижаларини расмийлаштириш учун ягона регистрлар қўлланиши мумкин, уларда инвентарлаш рўйхатлари (далолатномалари) ва солиштириш қайдномаларининг кўрсаткичлари бирлаштирилади.

Хўжалик юритувчи субъектга тегишли бўлмаган, лекин бухгалтерия ҳисобида қайд этилган (масъулиятли сақланишда бўлган, ижарага олинган, қайта ишлаш учун олинган) бойликларга алоҳида солиштириш қайдномалари тузилади. Солиштириш қайдномалари ҳисоблаш ва бошқа техника воситаларидан фойдаланиб, шунингдек, қўлда тузилиши мумкин.

Товар-моддий захираларни инвентарлаш натижалари инвентарлаш тугаган ойдаги ҳисоб ва ҳисоботда, йиллик инвентарлашда эса йиллик молиявий ҳисоботда акс эттирилиши керак. Ҳисобот йилида ўтказилган инвентарлашлар натижалари маълумотлари инвентарлашда аниқланган натижалар қайдномасида умумлаштирилади.

Хулоса қилиб таъкидлаш мумукинки, инвентарлаш вақтида аниқланган захиралар ҳақиқатда мавжудлиги билан бухгалтерия ҳисоби маълумотлари ўртасидаги тафовутларни тартибга солиш тўғрисидаги таклифлар кўриб чиқиш учун хўжалик юритувчи субъект раҳбарига тақдим этилади. Бу эса хўжалик субъектини

оқилона бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятини беради ва бухгалтерия ҳисоби маълумотларини ўз вақтида тўғри ва аниқ бўлишини таъминлайди.

доцент, Л.А.Ишмухамедова,С.М.Ахмедова
ТДИУ ҳузурида "Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари" ИТМ

Ҳудудлар иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш асосида инновацион тиизимнинг ҳолатини комплекс баҳолаш услублари.

Инновацион тизимларни фаол шакллантириш жараёни, бутун жаҳонда иқтисодий тизимларни инновацияларни идрок этишга сифат жиҳатдан тайёрлигини баҳолашни билиш заруратини белгилаб беради. Инновацион тизимларни баҳолаш усулларини баҳолаш усулларини мавжуд тадқиқ этиш натижалари, инновацион идроклиликни ҳудудни инновацион тараққиётнинг бутун ҳаётийлик даври жараёнларини амалга оширишга ҳудуднинг қобилиятини акс эттирувчи муҳим тавсифлар сифатида кўриб чиқиш зарур. Инновацион тараққиётга иқтисодий тизимнинг берилувчанлиги яхлит ресурс-ҳудудий, институционал, ишлаб чиқариш-технологик ва бошқа кичик тизимларига эга макроиқтисодий тизимларининг элементи сифатида ҳудуднинг ўзига хослиги билан белгиланади. Ҳозирги шароитда минтақавий иқтисодий тизимларнинг инновацион мойиллигини баҳолашнинг умумқабул қилинган усуллари йўқлиги ушбу тизимни ўрганиш заруратини таъкидлайди ва инновацион мойиллик даражасини таърифлашга асосий ёндашувларни анқлаш имконини беради.

Инновацион мойиллик остида иқтисодий тизимларнинг олиб борилган ҳудудий инновацион сиёсат доирасида мавжуд шароит ва ресурслардан келиб чиққан ҳолда инновацион жараёнларни амалга оширишнинг иқтисодий тизимларининг қобилияти ва мавжудлигини тушуниш қабул қилинган.

Ҳозирги жаҳонда минтақанинг комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожланиши унинг ҳудудига нафақат ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва жойлаштириш билан, балки саноат корхоналарининг барқарор амал қилиши ва турли инновацион хизматларни амалга ошириш билан ҳам аниқланади.

Бу ерда рақобат курашининг зарур ва муҳим воситаси, ушбу стратегияни амалга ошириш учун мавжуд ресурс салоҳиятини қиёслашга асосланган минтақани ривожлантиришнинг тўғри танланган зарур инновацион стратегияси бўлди.

Минтақавий иқтисодий тизимниг шакллантиришнинг муҳим босқичи муайян минтақада инновацион жараённи бошланғич шартлари таҳлили ҳисобланади, унинг мақсади инновацион жараённи ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи ва рағбатлантирувчи омилларни аҳамиятли салбий ва ижобий йўналишларини аниқлашда, шунингдек минтақада ушбу тизимнинг барпо этилиш истиқболларини баҳолашдан иборат.

Шундай қилиб, самарали минтақавий инновацион тизимни шакллантириш уни тузиш учун етарли ресурс базаси мавжуд бўлганда, минтақанинг, шунингдек инновацион маҳсулотга зарур ресурслар трансформациясини амалга оширувчи ташкилий-иқтисодий тизимнинг хусусиятларини ҳисобга олиб амалга оширилиши лозим.Элементларнинг ушбу йиғиндиси алоҳида иқтисодий тоифа, яъни – минтақанинг инновацион соҳасини эҳтимолий ривожлантириш даражасини тавсифловчи инновацион салоҳият сифатида иштирок этади. Шундай қилиб,

инновацион ривожланишга минтақанинг қобилияти минтақавий инновацион салоҳитят даражасига боғлиқ.

Юқорида таъкидланганларга якун ясаган ҳолда, минтақанинг инновацион ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун қуйидаги дастлабки шароитлар зарурлигини таъкидлаб ўтишимиз жоиздир:

- инновацион жараённи ишга тушириш учун интеллектуал ва технологик салоҳият;

- инновацион ривожланишга қаратилган институционал тизим(расмий сингари, норасмий элментлар). Инновацион ривожланиш жараёнларининг барча иштирокчилари фақат мавжуд институтлар доирасида ўзаро таъсирлашиши мумкин.Ижтимоий стереотиплар (қонунда белгиланган одат, анъана, меъёр, кўрсатма) ёки ижтимоий фаолият юритиш институтлари ҳеч қайси жамиятда амал қила олмайди.

- минтақада инновацион талаб (хўжалик юритувчи субъектларнинг инновацияларга эҳтиёжи).

Ушбу дастлабки шаротларга қуйидаги омилларни ҳам киритиш лозим:

- инновацион инфратузилмани шакллантириш;

- интеллектуал мулк ҳимояси;

- кадрлар таъминоти;

-инновацион жараёнлар иштирокчиларининг сони доимий ўсиши.

Бугунги кунда, минтақаларда инновацион жараёнларни фаоллаштириш учун қулай шароитларни яратиш Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айлангани жуда муҳим.

Минтақалар инновацион тараққиётининг бирламчи ва интеграцияланган индикаторларини аниқлаш. Кейинги вақтларда жаҳонда индикаторлар (кўрсаткичлар) ёрдамида иқтисодий ривожланиш баҳолари тарқала бошлади. Юз бераётган жараёнларни инструментли баҳолаш зарурати, уларни ўтган давр учун баҳолашва келгусига назар ташлаш тегишли индикаторлар ва миқдорий кўрсаткичларни шакллантиришни талаб этади.

Ҳудуд иқтисодиётининг инновацион ривожланишини баҳолаш учун қўлланиладиган кўрсаткичларни шартли равшда қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- инновацион ривожланишнинг умумий кўрсаткичлари (инновацион товарлар, ишлар, хизматларнинг жўнатилган товарлар ва бажарилган иш, хизматлар умумий ҳажмдаги улуши, ҳар минг нафар кишига тўғри келадиган берилган патентлар сони, бажарилган иш ва хизматлар, импортни технологик характердаги хизматлар экспорти билан қоплаш коэффициенти ва бошқалар);
- инновацион ривожланишнинг ташкилий кўрсаткичлари (ташкилотларнинг инновацион фаоллиги, технологик инновациялар турлари бўйича харажатлар, инновацион фаолият турлари бўйича технологик инновацияларга сарфланган харажатлар таркиби, ташкилотларнинг мулкчилик шакли бўйича технологик, ташкилий маркетинг инновацияларга қилинган харажатлари, технологик инновацияларни амалга оширувчи ташкилотларда илмий-техник ишланмаларни муҳофаза қилиш услублари рейтинги ва бошқалар);
- инновацион фаолиятни кенгайтириш (рағбатлантириш) кўрсаткичлари (янги маҳсулотларни, хизматларни, уларни ишлаб чиқариш жараёнларини тақдиқот этиш ва ишлаб чиқиш, товар, иш, хизматлар тўпламини кенгайтириш, янги технологияларни харид қилиш, дастурий воситаларни қўлга киритиш, технологик инновацияларга тўсқинлик қилувчи омиллар рейтинги ва бошқалар);

− инновацион ривожланишнинг илмий–тадқиқоти таъминоти кўрасткичлари (тадқиқот ва ишланмаларда банд бўлганларнинг умумий банд бўлганлар салмоғидаги улуши, илмий-тадқиқот, лойиҳа-конструкторлик бўлинмаларига эга бўлган ташкилотларнинг салмоғи, инновацион товарлар, ишлар ва хизматларнинг илмий-тадқиқот ва ишланмаларни бажаришдаги инновацион технологик ҳамкорлиги ва бошқалар).

Иқтисодиётни инновацион ривожланиш кўрсаткичлари тизимининг асосий камчилиги бу инновацион ривожланиш натижаларини баҳолашга хизмат қилувчи кўрсаткичларнинг етарли эмаслиги ҳисобланади. Бундай кўрсаткичлар фақатгина корхона ва ташкилотларнинг инновацион фаолияти статистикасидагини қўлланилади ва инновацияларни тадбиқ этиш натижаларини уларнинг фаолиятинатижаларига таъсири даражасини баҳолаш учун мўжалланган. Фақат мавжуд кўрсаткичларни қўллаган ҳолда инновацион фаолиятнинг иқтисодиётга ва унинг тармоқларига таъсирини объектив баҳолаш имкони мавжуд эмас.

Инновацион ривожланиш кўрсаткичлари тизимининг яна бир жиддий камчилиги инновация соҳасида ва уларнинг ривожланишида бўладиган ўзгаришларга зарур даражада ва ўз вақтида мослаша олмаслигидир. Мисол учун, инновацион ривожланиш статистикаси ҳудудлар иқтисодиёти учун аҳамияти ошиб бораётган қувват тежамкорлиги, муқобил энергия манбалари каби соҳаларда инновацион технологияларни қўллаш кўрсаткичларини ўз ичига олмайди, шунингдек, ахборот-коммуникация тизими ривожланишининг инновацион асосини ифодаловчи кўрсаткичлар рўйхати деярли янгиланмайди.

Юқорида келтирилган барча кўрсаткичлар гуруҳи орасида корхона ва ташкилотлар инновацион фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар нисбатан долзарброқ ҳисобланади.

Рақобатбардошликни интеграл баҳолашга индикаторларнинг учта хусусий индикаторлари асосида олиш мумкин(1-жадвал).

Иқтисодий салоҳият, минтақавий самарадорлик, рақобат устунликлари ва бевосита рақобатбардошлик даражаларининг интеграл индикаторлари синтези учун статистик таҳлилнинг нопараметрик усулларидан фойдаланиш мумкин.

1-жадвал.

Минтақанинг рақобатбардошлигини баҳолаш индикаторлар тизими

Минтақанинг иқтисодий салоҳияти индикаторлари тизими	**Минтақавий самарадорлик индикаторлари тизими**	**Рақобат устурнликлари индикаторлари тизими**
Иқтисодий фаол аҳоли сони, минг киши.	Иқтисодий минтақада 1 банд кишига ЯММ (ЯҚҚ), минг. сўм./киши	Иқтисодиётда 1 банд кишига асосий фонд қиймати, минг сўм.
Кичик корхоналарда банд бўлган ишчиларнинг ўртача сони, минг киши	Саноатда яратилган ЯҚҚ ишлаб чиқариш, минг, сўм./киши	Минтақа асосий ишлаб чиқариш фондларнинг яроқлилик даражаси, фоиз
Иқтисодиёт тармоқлари асосий фондлари қиймати, млн. сўм.	Минтақа асосий фондлари қийматларининг 1 сўмга ЯММ (ЯҚҚ) ишлаб чиқариш	Минтақа аҳолисининг 1 киши бошига тўғри келувчи асосий капиталида инвестициялар ҳажми, минг. сўм.
Қишлоқ хўжалиги ерлари	Асосий саноат	Минтақада умумий банд

ва ҳайдалган ерлар майдони, минг гектар	фондининг 1 сўм қийматида саноатда яратилган ЯҚҚ ишлаб чиқариш, сўм.	бўлган сонида кичик корхоналарда банд бўлганларнинг солиштирма оғирлиги, фоиз.
Тадқиқ этиш ва ишлаб чиқишга ички ҳаражатлар, минг. сўм.	ЯИМ (ЯҚҚ) нинг 1 сўм қийматида иш ҳақи сарфлари, сўм.	Умумий бандлар сонида хусусий мулк шаклидаги корхоналарда банд бўлганларнинг солиштирма оғирлиги, фоиз.
Минтақанинг сальдолаштирилган молиявий натижаси, млн. сўм.	Кичик корхоналарда меҳнат унумдорлиги, сўм.	Темир йўлларнинг зичлиги, 1000 км^{2}терр км йўллар
Асосий капиталга инвестициялар, млн. сўм.	Саноат ЯҚҚ ишлаб чиқариш, 1 сўмга.	Автомобиль йўлларининг зичлиги, 1000 км^{2}терр км.га
Ялпи минтақавий маҳсулот, млн. сўм.	Саноат ташкилотининг сотилган маҳсулотнинг рентабеллик даражаси (иш, хизматлар), фоиз.	Сўнгги 5 йилда чигит ва дон экинларининг ўртача ҳосилдорлик, ц/гектар

Эслатма: ички минтақавий маҳсулот (ЯММ), асосий ишлаб чиқариш фондлари(АИФ), ялпи қўшимча қиймат (ЯҚҚ).

Манба: илмий адабиётларни умумлаштириш асосида тузилган.

Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш даражаси минтақада аҳолининг фаровонлик даражаси сингари бевосита битта бевосита ўлчанувчи кўрсаткичда ифодалаб бўлмайди.Тегишли адабиётни ўрганиш иқтисодий ўлчашлар методологиясида фаровонликни минтақавий ривожлантириш даражасининг кўплаб тавсифларини акс эттириш учун учта асосий ёндашув қўлланилиши асос бўлади.

Биринчи ёндашув.Чекловчи шартлар кўринишида бошқа мавжуд индикаторларнинг қийматларини белгилаб бориш (ёки тартибга солиш) ва асосий индикаторларини ажратишни ўз ичига олади. Масалан, ЯММ қийматини танлаш асосий индикатор, чекловчи шартлар эса (энг кам зарур даражалар кўринишида) аҳолини уй-жой ва ижтимоий инфратузилма, меҳнат шароити (қулайлик, хавфсизлик нуқтаи назаридан), атроф-муҳит сифати билан таъминлаш бўлиши мумкин.

Иккинчи ёндашув. Мақсадли индикаторлар орасида муросани ҳисобга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг энг яхши ҳолатига эришиш тартиботи сифатида бир неча индикаторлар бўйича кўп мақсадли оптималлаштиришдан иборат;

Учинчи ёндашув. Интеграцияланган (жамланган) ижтимий-иқтисодий индикаторларни қуришга асосланган.

Минтақавий тизимларни математик моделлаштиришда дастлабки иккита ёндашув қўлланилади. Шунинг учун бу ерда учинчи ёндашувнинг моҳиятини кўриб чиқамиз. Бирламчи ва гуруҳий индикаторларни танлаш ва ўлчаш тамойиллари билан фарқланувчи интеграцияланган индикаторларни тузишга оид қатор усуллари маълум. Фикримизча, бирламчи индикаторларнинг рўйхати қуйидаги тўққиз блок билан шаклланувчи қуйидаги ҳолатга эътиборни тортади(2-жадвал).

2-жадвал

Бирламчи индикаторларнинг рўйхати

№	Блокнинг номи
1	Минтақани умумий ривожлантириш даражаси.
2	Ишлаб чиқаришнинг муҳим тармоқлари ҳолати.
3	Минтақанинг молиявий ҳолати.
4	Инвестицион фаоллик
5	Аҳолининг даромадлари.
6	Бандлик ва меҳнат бозори
7	Ижтимоий соҳа ҳолати
8	Экологик ҳолат
9	Халқаро иқтисодий фаоллик

Манба: илмий адабиётларни умумлаштириш асосида тузилган.

1-блокка саккизта индикатор киради, бошқа блокларга тўрттадан индикатора киради. Шундай қилиб, умумий рўйхат 40 та бирламчи индикаторни ўз ичига олади.

Ҳар бир минтақа ҳар қайси индикатор бўйича қуйидаги баллар билан баҳоланувчи ўз даражаси(ўрни)га эга.Барча индикаторлар бир хил қийматга эга деб тан олинади. Кейин ҳар бир блок бўйича ва умумий ҳолатда ҳақиқатдаги балларни максимал эҳтимолликка эга балларга тақсимлаш орқали ҳисобланади.Бундан, барча стандартлаштирилган баҳолар (0,1) ораликда бўлади. Баҳолаш қиймати қанчалик юқори бўлса, тегишли минтақа энг яхши ҳолатда бўлади.

Сўнгги йилларда интеграцияланган индикаторлар ғояси турли минтақаларда иқтисодий фаолиятнинг тегишли турларини ривожлантириш шароитлари тўғрисидаги тасаввурларни объективлаштириш мақсадида тадбиркорлик ва инновацион иқлим, минтақанинг инвестицион ва ташқи савдо жозибадорлиги “индекслари” ва “рейтинглари”ни тузишда кенг тарқалган.

Мазкур индикаторларга асосий талаблар қуйидагилар ҳисобланади:

1. Минтақани инновацион ривожлантиришни стратегик бошқариш жараёнларини услубий кузатиш учун зарур ахборотни акс эттириш.

2. Минтақанинг инновацион ривожланишини ҳудудий, таркибий, вақтинчалик йўналишга эга тармоқлар бўйича устунликларини муайянлаштирувчи ва интеграцияланган индикаторларнинг мазмунини янада тўлиқ тавсифловчи бирламчи индикаторлар тўпламини танлаш.

3. Бирламчи индикаторларни ҳисоблаш усулини ишлаб чиқиш ўз услубини ишлаб чиқиш ёки мавжуд услубини мослаштиришни кўзда тутади. Инновацион ривожлантиришни миқдорий ва сифат кўрсаткичларини ҳисоблаш ва индикаторлар ўзгаришини баҳолаш имконини берувчи математик усулларга устунлик берилади.

4. Асосий интеграцияланган индикаторлар ўртасидаги ўзаро алоқани аниқлаш имконини берувчи жамланган инновацион ривожланиш индкаторларини ҳисоблаш усулини ишлаб чиқиш.

Фикримизча яна бир муҳим ҳолатни келтириб ўтиш муҳимдир.Индикаторлар ва улар билан боғлиқ вазифалар ва мажбуриятларни тақсимлдаш билан боғлиқ жараёнларни таъминлашнинг институционал механизмлари муҳим аҳамиятга эга. Барқарорлик индикаторлари амалий ва таъсир этувчи инструментларни намоён этишлари учун улар концептуал даражада сингари, амалиётда ҳам муайян тадбирлар ва фаолият кўрсаткичлари, сиёсат мақсадлари ва вазифаларига боғланиши лозим. Халқаро тажрибага кўра, барқарорлик индикаторларининг ишлаши учун асос

сифатида мавжуд институционал тузилмалардан фойдаланиш сезиларли ижобий самарани таъминлаши маълум бўлди.

и.ф.н., доц., А.Исмаилов,
магистрант, И.Сабирова, ТДИУ

“Ўзфармсаноат” акционерлик компаниясида махаллийлаштириш асосида ишлаб чиқаришни ривожлантириш

Маълумки, фармацевтика саноати ҳар бир мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида катта аҳамият касб этади. Ҳозирги кунда Ўзбекистон фармацевтика саноати жадал ривожланиб бормоқда. Аҳолига сифатли дори воситаларини етказиб бериш энг муҳим омиллардан ҳисобланади.

“Ўзфармсаноат” АК таркибидаги корхоналар ишлаб чиқарилган дори воситаларини турлари қуйидаги расмда келтирилган. Ўзбекистонда бугунги кунда рўйхатдан ўтказилган дори воситаларининг жами сони 7728 та, шундан 1740 та маҳаллий, 5988 та хорижий. Маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан 231 турдаги инъекцион препаратлар, 45 та инфузион эритмалар, 76 та флаконли антибиотиклар, 3 та вакцина ва зардоблар, 528 номда таблетка ва капсулалар, 307 та суртма, тиндирма, эритма ва бошкалар. Ҳозирда республикамизда фармацевтика маҳсулотларининг асосий турлари жами 5781 номда етказиб берилмоқда.2016-йил 5-январда “Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди. Мазкур қонун фармацевтика фаолияти бўйича Жаҳон соғлиқни сақлашташкилоти стандартлари жорий етиш масалари белгиланган. [27] Ушбу қонучиликка “ножўя реакция” тушунчаси киритилди.

Маҳаллийлаштириш дастури доирасида корхоналарнинг ўзаро ҳамкорликда ишлашга қаратилган мақсад ва вазифалар қатор корхоналар олдига қўйилган бўлса, мазкур компания бу вазифани ўзининг Устав фондида мақсадалирдан бири сифатида шакллантирган [28] .Магистрлик диссертациясининг объекти сифатида танланган **.** “Ўзфармсаноат**”** АКнинг мақсад ва йўналишлари ҳам маҳаллийлаштириш дастурига жуда мос тузилган бўлиб, шулардан бири- фармацевтика саноатини замонавийлаштириш, ислоҳ қилиш ва техника билан қайта жиҳозлашга йўналтирилган ягона техника сиёсати ўтказиш, ресурсларни тежайдиган самарали технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқаришни ва бутловчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни такомиллаштириш саналади**.**

Маҳаллийлаштириш дастури мамлакатимизда мавжуд саноат тармоқларини ижтимоий-иқтисодий, техник-технологик ҳамда инновацион фаолиятини чуқурлаштириш юзасидан истеъмол бозорини қондириш, уни кенгайтириш, модернизация ва диверсификация қилишга мазкур компания кўплаб ишларни режа ва дастурлар доирасида амалга оширган бўлиб, улар диссертациянинг навбатдаги параграфларида батафсил келтирилган.

Ҳар бир корхонанинг асосий фаолият кўрсаткичлари таҳлил қилиниши маълум. Аввалambор корхонанинг ишлаб чиқараётган маҳсулоти - унинг ўсиш суръатини,

[27]2016-йил 5-январда “Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрири

[28]**“**Ўзфармсаноат” акциядорлик компаниясининг Устави (янги таҳрири). 2015 йил

бозордаги улушини, меҳнат ресурсидан фойдаланиш даражаси ҳамда молиявий ҳолатин чуқур ўрганишга асосий таянч маълумот саналади.

“Ўзфармсаноат”АКнинг асосий фаолият кўрсаткичлари маҳаллийлаштириш доирасида 4-жадвалда келтирилган бўлиб, унга таъсир этувчи омиллар ҳам инобатга олинган. Маҳсулот товарларини ишлаб чиқариш 2011 йилдан 2015 йилга қадар кескин суъратда ўсиб борган. Хусусан, 2015 йил кўрсаткичи олдинги йилларга қараганда 671,0 млрд сўм натижа берган. Бу эса, 2015 йилнинг ўзи 2011-йилга нисбатан бир ярим баравар кўп товар ишлаб чиқилганлигини кўрсатмоқда. 2011-2015 йиллар давомида ўсиш суръати 100 фоизли кўрсатикичлардан юқорилигини жадвалдан кўришимиз мумкин. Бу эса ушбу тармоқнинг барқарор ўсишини кўрсатмоқда.

Экспорт мамлакат иқтисодиёт мўмай даромад олиш манбаидир. Маҳаллийлаштириш дастури доирасида экспорт операцияларинн бажариш корхонанинг тобора ривожланаётганидан далолат беради. Экспорт прогнозини бажарилиши 2011 йилда энг юқори натижани кўрсатган бўлиб, 2012 йилда кескин пасайди. Сўнгра 2015 йилдан бошлаб экспорт прогнозининг бажарилиши ижобий ўсган. Йиллар бўйича кўрсаткичлар орасида дефицит бўлмасада 2015 йил олдинги 5 йилга нисбатан ўртача 12 фоизга эскпорт прогнозини бажарилиши юзасидан орқада эканлигини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Бунинг сабабини компания фаолияти доирасида тадқиқ этилганди. Ўзкимёсаноатнинг маҳсулот товарларини асосий ҳажмини янги ташкил этилаётган, маҳаллийлаштиришда хомашё сифатида бошқа саноат тармоқлари фойдаланганлиги ва буни натижасида ички бозорни тўйинтирилишига асосий эътибор берилганлиги экспорт операцияларини сусайтирган.

Маҳаллийлаштириш доирасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳар бир корхона учун янгидан фаолият бошлаш билан тенгдир. Бундай мураккаб масалани бажаришда. “Ўзфармсаноат”АК юқори муваффаққиятларга эришди.

1-жадвал.

“Ўзфармсаноат” АКнинг асосий фаолият кўрсаткичлари

Номланиши	**Кўрсаткичи**	**2011 йил**	**2012 йил**	**2013 йил**	**2014 йил**	**2015 йил**	**2015й. 2011й. нисбатан %**
1. Маҳсулоттоварлариниишлабчиқариш	Млрд .сўм	438,3	476,0	517,4	550,0	671,0	153,1
Келгусийилучунўсишсуръати	%	106,0	108,6	108,7	106,3	122,0	1,2
2. Экспорт прогнозинибажарилиши	%	119,0	100,1	100,6	110,8	107,0	-61,0
3. Маҳаллийлаштиришдастуридоирасидамаҳсулотишлабчиқариш	Млрд сўм	142,5	164,2	176,3	277,8	333,9	234,3
5. Янги ишчиўринларинияратиш	Сони	873,0	823,0	980,0	930,0	1054,0	1,2
Шу жумладанмаҳаллийлаштиришдастуридоирасидаишўрин	Сони	43,0	47,0	49,0	64,0	58,0	1,3

лари							
7. Молиявийсармояларва инвестиция	Млн. долл	80,8	105,8	107,8	109,4	114,1	1,4
Шу жумладанхорижий инвестиция	Млн. долл	11,2	12,8	14,6	13,8	14,4	128,6

Манба: “Ўзфармсаноат” АК маълумоти асосида муаллиф ишланмаси.

Маҳаллийлаштириш дастури доирасида маҳсулот ишлаб чиқаришдан олинган даромад 2015 йил 2011 йилга нисбатан олинганда деярли 2,3 баробар кўп миқдорни ташкил этиши маҳаллийлаштириладиган маҳсулотнинг умумий маҳсулот ҳажмидаги улушини ошишига ҳам таъсир этади

Маҳсулот ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади.

1. Ишлаб чиқариш ускуналарини эксплуатацияга 15 ва ундан кўпроқ йил муддатга амортизация асосида киритилиши эскирган услуб сифатида қаралади. Бу эса ишлаб чиқариш ускуналарини эксплуатацияга 15 ва ундан кўпроқ йил муддатга амортизация асосида киритилиши номақбул ҳисобланиб ускуналарнинг узи маънавий эскиришига олиб келади.

2. Пудратчи ёки шартномавий ташкилотлар ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатишда маҳаллийлаштиришга доир маълумотларни бериб бориш.

3. Бино-иншоотларни ижарага олиш ва амортизация ажратмаларига доир маълумотларни маҳаллийлаштириш жараёнида тақдим этиш.

4. Маҳсулотларни умумий ҳажмда ишлаб чиқаришни дастлабки нархига тегишли солиқлар, акцизлар ва жамғармаларга доир маълумотларни тақдим этиш.

Бундан ташқари яна бир муҳим жиҳат, саноат корхоналарини махаллийлаштириш бўйича дастурларни тузишда хўжалик юритувчи субъектлар ташаббус кўрсатаётган ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш лойиҳаларини, импорт килинадиган маҳсулотларнинг ҳажми, таркиби ва турларини чукур таҳлил килиш, ташки бозорлар конъюнктурасини ўрганиш, халкаро саноат ярмаркаси ва кооперация биржаларида тузилган контрактлар ва шартномаларни тизимли ўрганиб боришга бевосита боғлиқ ҳисобланади.

доцент, А.Ядгаров,
магистрант, С.Назаров, ТДИУ

Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш асосида «Ўзагросаноатмашхолдинг» акционерлик холдинг компанияси иқтисодий ривожланиш омиллари

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ривожланишида бошқа тармоқлар сингари саноат тармоқлари ва уларда маҳсулот ишлаб чиқаришни модернизацион ҳолда диверсификациялаш ҳамда унинг фаоллигини ошириш долзарб вазифа ҳисобланади. Чунки саноат тармоғи аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаровонлигини оширишда жуда ката роль ўйнайди. Қолаверса, саноат тармоқларини модернизациялаш натижасида импорт ўрнини боса оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан аҳоли турмуш даражаси сифатини яхшилашга кўмаклашиш мумкин.

«Ўзагросаноатмашхолдинг» акционерлик холдинг компанияси маълумотларини тахлил қилар эканмиз 2015 йилда «Ўзагросаноатмашхолдинг» АХК таркибидаги корхоналар томонидан 291.0 миллиард сўмлик маҳсулотларлар ишлаб чиқарилди (Ўсиш суръати 115.2 % ни ташкил этди). Шу жумладан 749 дона тракторлар, 200 дона пахта териш машиналари, 153 дона прицеплар, 275 дона плуглар, 231 дона дон терувчи комбайнлар, 562 дона култиваторлар, 251 дона пахта екиш машиналари, 6 дона дон екиш машиналари, 33 дона маккажўхори майдалагичлар, 240 дона минерал ўғит тўкувчилар, 11 дона органик ўғит тўкувчилар, 141 дона ўриш ускунаси ва 91 дона чизел култиваторлар ишлаб чиқарилди (1-жадвал).

1-жадвал

«Ўзагросаноатмашхолдинг» АХК таркибидаги корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар таркиби

Номланиши	**Сони**
Тракторлар	749
Пахта териш машиналари	200
Прицеплар	153
Плуглар	275
Дон терувчи комбайнлар	231
Култиваторлар	562
Пахта экиш машиналари	251
Дон екиш машиналари	6
Маккажўхори майдалагичлар	33
Минерал ўғит тўкувчилар	240
Органик ўғит тўкувчилар	11
Ўриш ускуналари	141
Чизел култиваторлар	91
Жами:	2551

Экспорт ҳажмикўрсаткичлари 2015 йилда 110.8 фоизни ташкилэтди. Улардан «Тошкентқишлоқхўжалигитехникаси заводи» АЖ 103 фоизни, «Чирчиққишлоқхўжалигитехникаси заводи» АЖ 115.2 фоизни, «Технолог» АЖ 109.1 фоизни ва «Агрегат заводи» АЖ 113.4 фоизни ташкилэтди.

Ҳисобот даврида компания таркибий корхоналари қуйидаги мамлакатларга махсулотларни экспорт қилди: Қозоғистон - 50.5 фоиз (312.9 минг доллари.). Туркманистон - 38.9 фоиз (241.0 минг доллар.). Тожикистон - 8.7 фоиз(53.9 мингдоллари.). Россия - 1.8 фоиз (11.1 мингдоллари..) (2-жадвал).

2-жадвал

Қўшни давлатлар билан экспорт алоқалари

Қозоғистон		**Туркманистон**	**Тожикистон**
Экспорт кўрсаткичлари	50.5 фоиз	38.9 фоиз	8.7 фоиз
Эспорткўрсаткичиминг АҚШдоллари	312.9	241.0	53.9

Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилга мўлжалланган инвестиция дастурини бажариш мақсадида Компания корхоналари томонидан 11.45 миллион АҚШ доллари миқдоридаги маблағларни жалб этиш ва ўзлаштириш кўзда тутилган 6 та инвестицион

лойиҳалари амалга оширилмоқда. 2015 йилда соҳа корхоналари томонидан 11.48 миллион АҚШдолларига тенг маблағ жалб қилинди (прогнозга нисбатан 100.3 %).

Янги иш ўринларини яратиш дастури бўйича ҳисобот даврида 598 иш ўрни ташкил қилинди (прогнозганисбатан 2.9 баробаркўп). Мазкур кўрсаткичлар корхонанинг ривожланиш кўрсаткичлари ижобий эканлигини кўрсатибгина қолмай ундаги ишчилар сонининг ортиб борганлиги ва уларнинг даромадларининг мунтазам ортиб борганлигини кўриш мумкин. Корхонадаги маҳаллийлаштириш дастури асосида олиб борилаётган ишлар самараси кўп турдаги махсулотларни мамлакатимизда ишлаб чиқариш имконини бермоқда. Маҳаллийлаштириш асосида ишлаб чиқаришни нафақат мамлакатимизда ташкил этиш балки ишлаб чиқариш харажатларини мунтазам камайтириб боришга ҳам эришилади.

Маҳаллийлаштириш асосида ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблашда қуйидагилар муҳимдир:

- хом-ашё, материаллар, бутловчи қисмлар- бозорга кириш нархларини олиш маҳалийлаштириш маълумотларига пропорционаллигини таъминлашда ёрдам беради;

-ишчиларнинг иш ҳақи маоши, Ўзбекистон Республикаси резидентлари ва тегишли солиқлар, бутун ҳажми асосида;

-ишчиларнинг иш ҳақи маоши, Ўзбекистон Республикаси норезидентлари, мазкур иш ҳақи маошига солиқ ставкаси суммасига тенг маҳаллийлаштириш жараёни;

-ускуна ва асбобларни, қурол-аслаҳаларни, транспорт таъминоти, ташкилий ва идоравий техника воситаларининг амортизациясини уларни маҳаллийлаштириш маълумотларини пропорционал тақдим этиш имконини яратади.

Махсулот ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади.

1. Ишлаб чиқариш ускуналарини эксплуатацияга 15 ва ундан кўпроқ йил муддатга амортизация асосида киритилиши эскирган услуб сифатида қаралади. Бу эса ишлаб чиқариш ускуналарини эксплуатацияга 15 ва ундан кўпроқ йил муддатга амортизация асосида киритилиши номақбул ҳисобланиб ускуналарнинг узи маънавий эскиришига олиб келади.

2. Пудратчи ёки шартномавий ташкилотлар ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатишда маҳаллийлаштиришга доир маълумотларни бериб бориш.

3. Бино-иншоатларни ижарага олиш ва амортизация ажратишга доир маълумотларни маҳаллийлаштириш жараёнида тақдим этиш;

4. Маҳсулотларни умумий ҳажмда ишлаб чиқаришни дастлабки нархига тегишли солиқлар, акцизлар ва жамғармаларга доир маълумотларни тақдим этиш.

Маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни маҳаллийлаштиришда маълумотларнинг аниқлиги маҳаллийлаштириш жараёнига кириш даражасини осонлаштиради ва шу билан корхонанинг иқтисодий ривожланишига имкон беради.

и.ф.н., доц. А.Исмаилов,
магистрант, Л.Хасанова, ТДИУ

Ўзбекистонда озиқ-овқат махсулотларини етиштириш муаммолари

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб халқимиз фаровонлигини ошириш, миллий иқтисодиётни юксалтириш ва мустаҳкамлаш борасида давлат томонидан жорий этиб келинаётган кўпқиррали ислоҳотлар ўзининг ижобий натижаларини бериб

келмоқда. Бугунки кунда жаҳон энергетика ва хомашё бозорида юзага келаётган мураккаб вазиятлар ва муросасиз рақобат кечаётган бир пайтда глобал муаммоларидан бири-аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш бўлиб, бунда, ер, сув ҳамда бошқа моддий бойликлардан унумли фойдаланиш мақсадида узоқни кўзлаб ишлаб чиқилган давлат дастурларининг босқичма-босқич амалга оширилиши республикамиз ҳар бир фуқароси хонадонининг тўкин-сочин бўлишини таъминламоқда.

Президентимиз Ислом Каримов "...2015 йилда мамлакатимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО)га аъзо давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида Мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришгани учун бериладиган мукофотига сазовор бўлган 14 та давлатдан бири сифатида эътироф этилди"[29] деб таъкидлаб ўтган эдилар. Бу ҳам мамлакатимизда озиқ овқат етиштириш соҳасининг ривожланганлигини кўрсатувчи муҳим кўрсаткичлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Озиқ-овқат махсулотларини ишлаб чиқарувчи саноат корхоналари Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси тизимида фаолият кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 31 октябрдаги "2012-2015 йилларда республикада озиқ-овқат саноатини ривожлантириш ва бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорига асосан "Ёғ-мой ва озиқ-овқат саноати" хамда "Ўзгўштсутсаноат" уюшмалари бирлашиб Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси ташкил этилган.

Ўтган 2015 йилда республикамизда ишлаб чиқарилаётган жами озиқ-овқат махсулотларида уюшма таркибидаги корхоналарнинг улуши қарийб 40 % ни, хусусан, ўсимлик ёғи, маргарин, шакар, атир совун ва хўжалик совуни ишлаб чиқаришдаги улуши 100 % ни ташкил этган. Уюшма таркибида 150 дан ортиқ ёғ-мой, гўшт-сут, мева-сабзавот махсулотларини қайта ишлаш ва бошқа озиқ-овқат саноати корхоналари фаолият юритган. Уларда мингдан зиёд турдаги махсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қуйилган бўлиб, ўсимлик ёғлари, маргарин, шакар. минерал сувлар, қандолатчилик, сут, гўшт ва мева-сабзавот консерва махсулотлари тайёрланмоқда[30].

Республикамизда озиқ-овқат саноати ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичларини таҳлил этиш бу тармоқнинг мамтакатимиз иқтисодиётида, шу жумладан саноатда муҳим ўрин тутишини кўрсатади.Таҳлил этилаётган 2000-2014 йиллар оралиғида озиқ-овқат ялпи махсулоти қиймати жорий нархларда 250,3 млрд. сўмдан 11 389,4 млрд. сўмга ёки 45,5 мартага усган. Озиқ-овқат саноати ялпи махсулотининг жами саноат ялпи махсулотидаги салмоғи 2000-2006 йилларда 13,3 %дан 8,9 %гача камайиб борган бўлса, 2008 йилдан бошлаб ўсиб бориш тенденциясини намоён этган ва 15,1 % га етган. Озиқ-овқат саноати махсулоти қийматининг 2000-2014 йиллар оралиғидаги ўртача йиллик ўсиш суръати 14,4 %ни ташкил этди.

Қишлоқ хўжалиги махсулотларини қайта ишлаш асосида озиқ-овқат саноатининг барқарор ривожланишига тўсик бўлаётган муаммолар сифатида куйидагиларни келтириш мумкин:

- республикадаозиқ-овқатсаноатикорхоналарисонинингетарлидаражадаэмаслиги;
- корхоналар учун йил давомида ҳомашё билан мунтазам равишда таъминлаш имконияти мавжуд эмаслиги ёки сақлаш омборхоналарининг етишмаслиги ва кам тараккий этганлиги;

[29]Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. "Халқ сўзи" 2016 йил 16 январь, № 11 (6446).

[30]www.oziq-ovqat.uz/all_moduJes/view/o_nas_ru.

- қайта ишлаш корхоналарини кувватларидан фойдаланиш даражасининг пастлиги, қайта ишлаш корхоналарида моддий ва маънавий жихатдан эскирган асбоб-ускуналарнинг сақланиб қолаётганлиги ва замонавий технологиянинг етишмаслиги;

- ёғ-мой саноатидаҳомашёбазасиниетишмаслиги;

- гўшт ва сут махсулотларини қайта ишлаш корхоналарига етказиб берувчи фермер ва дехкон хужаликлари ўртасида ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга ошириш учун накд пул маблағларининг етишмаслиги;

- ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат махсулотлари сифати ва товар кўринишининг жахон стандартлари талабларига мос келмаслиги;

- қайта ишлаш корхоналарининг ҳомашё етказиб берувчилар, ички ва ташқи бозорлардаги сотувчилар билан барқарор, мустаҳкам ва узоқ муддатли интеграцион алоқаларининг етарли даражада йўлга қўйил- маганлиги ва бошқалар.

Қишлоқ хўжалиги махсулотларини етиштириш ва қайта ишлаш даражасини ошириш асосида озиқ-овқат саноатини ривожлантириш ва тармоқнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини юксалтириш йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлмоғи мақсадга мувофиқ:

- Қишлоқ хўжалиги махсулотларини қайта ишлаш кўламини кенгайтириш ва ривожлантириш, қишлоқ жойларда бу сохада замонавий мини-технологиялар билан қуроллантирилган корхоналар тармоғини кенгайтириш, тайёр махсулотлар ишлаб чиқариш ассортименти ва сифатини янада яхшилаш, худудларнинг ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш салохиятини юксалтириш учун максадли давлат дастурларини мунтазам амалга ошириш;

- хомашё сифатини яхшилаш учун уруғчилик-селекция ва наслчилик ишлари самарадорлигини ошириш, тупроқ унумдорлигини ошириш ва ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш;

- дехкон ва фермер хўжаликлари ҳамда қайта ишлаш корхоналарининг кооперациясига асосланган қишлоқ хўжалиги махсулотларини сақлашга ихтисослашган совитиш камералари, қишлоқ хўжалиги махсулотларини саралаш ва қадоқлаш пунктлари ва уларни ташиш билан шуғулланувчи махсус транспорт-логистика тармоғини кенгайтириш;

- дехкон ва фермер хужаликлари хамда қайта ишлаш корхоналарига маслаҳат-сервис хизматларини кўрсатувчи консалтинг хизматлари тармоғини янада кенгайтириш;

- дехкон ва фермер хужаликлари ва қайта ишлаш корхоналарига минитехнологиялар ҳамда замонавий ускуналар харид этиш учун имтиёзли кредитлар бериш механизмини янада енгиллаштириш;

- қайта ишлаш саноати махсулотлари таннархининг ошиб кетиши олдини олиш, уларга солиқ, кредит ва божхона имтиёзларини кенгайтириш;

- озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш борасида максадли давлат дастурларини мунтазам равишда амалга ошириш;

- озиқ-овқат саноати корхоналарининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлаш учун зарурий инфратузилмаларни шакллантириш (сув, газ, электр энергияси, транспорт, мухандислик-коммуникация тармоқлари ва бошқалар);

- тармоқни ривожлантиришда банк кредитларидан ва хорижий инвестициялардан фойдаланиш хажмини ошириш;

- махаллийлаштириш дастури ва халкаро саноат ярмаркаси хамда кооперация биржаси доирасида яратилган имтиёз ва преференциялардан кенг фойдаланиш;

- қишлоқ хўжалиги махсулотларини етиштирувчи ва уларни қайта ишловчи корхоналар ўртасида дебитор ва кредитор карздорлик ортиб кетишининг олдини олиш ва

хисоб-китобларни ўз вактида амалга ошириш, сохада ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг самарали тизимини шакллантириш.

Миллий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларда, иқтисодиётнинг тармоқ ва ҳудудий таркибини такомиллаштиришда, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда илмий-техника тараққиёти омилидан самарали фойдаланиш, бу салоҳиятни доимий равишда ошириб бориш талаб этилади ва бу мамлакатимизда озиқ овқат саноати тармоғини жадал суръатлар билан ривожланишига туртки бўлади деб ҳисоблаймиз.

катта ўқитувчи, Б.Т.Султанов,
магистрант, У.Базарбаева, ТДИУ

Енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспортини ривожлантиришда инвестицияларнинг роли

Бугунги кунда Ўзбекистон ташқи бозорида талаб катта бўлган махсулот - пахта толасининг асосий ишлаб чиқарувчиси ва етказиб берувчисидир. Республика пахта толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда тўртинчи ва уни экспорт қилиш бўйича иккинчи ўринда туради[31].

Енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган «Ўзбекенгилсаноат» акциядорлик компанияси фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилар:

– ташқи ва ички бозорларда маркетинг тарқиқотлари ўтказиш, тўқимачилик, трикотаж, тикувчилик ва чиннисозлик саноати маҳсулотларига бўлган талаб динамикасини ўрганиш ва истиқболларини аниқлаш;

– республика истеъмол бозорларини юртимизда ишлаб чиқариладиган юқори сифатли, аҳоли эҳтиёжига мос келадиган енгил саноат маҳсулотлари билан тўлдиришни таъминлаш;

– тармоқнинг экспорт салоҳиятини мустаҳкамлаш, компания таркибидаги корхоналар томонидан рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва уларни ташқи бозорларга олиб чиқишни ташкил этиш;

– пахта толасидан, бошқа турдаги хом ашё ва материаллар манбаидан комплекс фойдаланиш ва уни мукаммал қайта ишлаш, ҳозирда импорт орқали олиб келинаётган бутловчи буюмлар ва фурнитураларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;

– тармоқда ягона техник ва инвестицион сиёсатни олиб бориш, тўқимачилик, трикотаж ва тикувчилик саноати корхоналари ўртасида ўзаро муносабатларни ривожлантириш, маҳаллий хом ашёлардан республиканинг аҳоли зич жойлашган худудларида маҳсулот ишлаб чиқаришни амалга ошириш;

– замонавий технологияларни жорий этиш учун чет-эл инвестицияларини тўғридан-тўғри жалб қилиш, янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, тармоқ корхоналарини техник қайта жихозлаш ва модернизатсиялаш;

Компания корхоналарига кадрларни тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш ва бозор муносабатларига ўтишдаги қайта қуришда амалий ёрдам бериш.

Мазкур йўналишлар мамлакатимиз енгил саноатининг экспорт салоҳияти юксалишига хизмат қилади. Бунда «Ўзбекенгилсаноат» акциядорлик жамияти соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш ва ушбу йўналишдаги ўқув муассасалари битирувчиларини иш билан таъминлашга бағишланган илмий амалий анжуманлар ўтказиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Унда акциядорлик жамиятининг етакчи

[31] http://uzpaxta.uz/faq/ маълумотлари

мутахассислари, тармоқ корхоналари, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти вакиллари иштирок этадилар.

Мустақиллик йилларида Президентимиз раҳнамолигида енгил саноат миллий иқтисодиётимизнинг жадал ривожланаётган тармоқларидан бирига айланди. Айни пайтда енгил саноат тизимида замонавий технологиялар ва ускуналар билан жиҳозланган 300 дан ортиқ корхона фаолият кўрсатмоқда. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, чет эл инвестициясини жалб этишга асосланган ривожланиш стратегияси рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажмини кенгайтиришга хизмат қилмоқда.

«Ўзбекенгилсаноат» акциядорлик жамиятининг ишлаб чиқариш бош бошқармаси мутахассисларининг таъкидлашича, тармоқ корхоналари бир йилда 490 минг тонна калава ип, 296 миллион квадрат метр мато, 96 минг тонна трикотаж полотноси, 271 миллион дона тикувчилик-трикотаж ва 71 миллион жуфт пайпоқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш имкониятига эга. 2016 йилнинг дастлабки уч ойида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш суръати ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 18 фоиз ошди[32]. 2016 йилнинг январь-март ойларида тармоқ корхоналари томонидан 18 турдаги янги маҳсулот ишлаб чиқариш ўзлаштирилиб, 178 турдаги енгил саноат товарлари – 3,1 миллион квадрат метр мато, 24 моделдаги 5,8 миллион дона тайёр тикувчилик ва трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Ишлаб чиқариш кўрсаткичларининг ўсиши экспорт ҳажмининг кенгайиши билан боғлиқ. Бугунги кунда «Ўзбекенгилсаноат» акциядорлик жамияти корхоналари маҳсулотлари Европа, Осиё, Шимолий ва Жанубий Америкадаги 55 мамлакатга экспорт қилинмоқда. 2016 йилнинг биринчи чораги якунларига кўра, экспорт қилинган маҳсулотлар миқдори 206,1 миллион долларга етди. Бу 2015 йилнинг шу даврига нисбатан 6,2 фоиз кўпдир. 2016 йилнинг охиригача тармоқда экспорт ҳажмини янада кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар амалга оширилади.

Мамлакатимиз енгил саноати ишлаб чиқариш салоҳиятини янада юксалтиришдаги кенг имкониятлардан бири илмий амалий-таълим ҳамкорлиги анжуманлари ҳисобланади.Яъни, юқори малакали кадрлар тайёрлаш дастури бу борада муҳим аҳамият касб этмоқда. Хусусан, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти ҳар йили «Автоматлаштириш ва бошқарув», «Тўқимачилик саноати технологияси», «Пахта саноати технологияси», «Енгил ва матбаа саноати технологияси» каби йўналишларда 1000 дан ортиқ мутахассис тайёрламоқда. 2016 йилда битирувчиларни иш билан таъминлаш мақсадида Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтида бўш иш ўринлари ярмаркаси ўтказилди. Унда тармоқнинг 50 га яқин корхонаси иштирок этди. «Uztex» компаниялар гуруҳи, «Rieter Uzbekistan» хорижий корхонаси, «Алким текстиль», «Нонна текстиль» каби корхоналар шулар жумласидандир. Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти талабалари томонидан инновацион ғоя, технология ва лойиҳаларни ривожлантириш бўйича иш олиб борилаётгани эътиборга лойиқ. 2016 йилги инновацион ярмаркада институт талабалари бешта истиқболли ишланма тақдим этганлар.

"Ўзбекенгилсаноат" 2020 йилга қадар 56 та янги лойиҳаларни амалга оширишни режалаштирган. Компания чет эл инвестицияларини жалб этган ҳолда 21 истиқболли лойиҳаларни ҳам амалга оширишни мўлжаллаган.

[32]Мехрибон Маметова, ЎзА-17.05.2016

Демак, иқтисодиёт реал сектори базавий тармоқларининг иқтисодий ўсиши барқарор суръатлари ва макроиқтисодий мутаносиблиги ҳамда барқарор ишлашини таъминлаш, аҳоли бандлигига кўмаклашиш, экспорт қилувчилар, саноатнинг етакчи тармоқлари корхоналари ҳамда кичик бизнесни аниқ манзилли қўллаб-қувватлашда қуйидагилар[33]:

- энг аввало иқтисодиётнинг базавий тармоқларида модернизация, техник ва технологик қайта жиҳозлаш жараёнларини фаоллаштириш, сифатли, экспортга йўналтирилган рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлайдиган замонавий мослашувчан минитехнологияларни татбиқ этиш;
- ички ва ташқи бозорларда мамлакатимиз ишлаб чиқарувчилари маҳсулотларининг рақобатбардошлигини янада ошириш, экспорт қилувчи корхоналар томонидан янги товарлар турларини сотиш ҳажмларини кенгайтириш ҳамда маҳсулот сотишнинг истиқболли бозорларини ўзлаштириш;
- иқтисод қилишнинг қаттиқ тартибини жорий этиш, жумладан, технологик жараёнларни рационализациялаш, ишлаб чиқаришда материаллар, электр ва энергия сарфини ҳамда бошқа сарф-харажатларни камайтириш ҳисобига ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини кескин камайтириш;
- техник ва ишлаб чиқариш интизомига риоя қилиш, маҳсулот сифатини бошқаришнинг халқаро стандартларини татбиқ этиш;
- мослашувчан нарх-наво сиёсатини амалга ошириш, жаҳон бозорларида нарх-наво конъюнктураси тез ўзгариб бораётган шароитда экспорт механизмларини такомиллаштиришҳал қилувчи омиллари деб ҳисобланади.

Рақобатбардош юқори сифатли ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва турларини кенгайтиришни рағбатлантириш, ички истеъмол бозорини улар билан янада тўлиқроқ бойитиш, тайёр ноозиқ-овқат товарлари ишлаб чиқарувчи янги маҳаллий корхоналарни ташкил этиш ҳамда мавжудларини модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, бунинг асосида аҳоли бандлигини таъминлаш, инсонларнинг даромадлари ва фаровонлик даражасини ошириш мақсадида 2018 йил 1 январгача бўлган даврда ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарга солиқ ва божхона имтиёзлари ҳамда преференциялари берилган34.

Шунингдек, Тижорат банкларига Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг: ишлаб чиқарувчи корхоналарга-технологик ускуналар харид қилиш, ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш учун зарур бўлган хом ашё ва материаллар сотиб олиш учун; улгуржи савдо корхоналарига-маҳаллий ишлаб чиқарувчилардан ноозиқ-овқат истеъмол товарларини харид қилиш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг қайта молиялаш ставкасидан ошмайдиган фоизли ставка бўйича белгиланган тартибда кредит бериш ва лизинг хизматлари кўрсатиш учун банк кредит портфелининг камида 20 фоизи миқдорида (марказлаштирилган манбалар ва халқаро молия институтларининг жалб этилган маблағлари ҳисобидан

[33]Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида. 2008 йил 28 ноябрь, ПФ-4058-сон.

34 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 22 декабрдаги ПҚ-2455-сонли қарори — ЎР ҚҲТ, 2015 й., 52-сон, 646-модда.

берилган кредит ҳажмларидан ташқари) махсус кредит линиялари очиш тавсия этилган[35].

ўқитувчи, Ҳ.Т.Бозорбоев, ТДЮУ

Саноат тармоқларида инвестицион муҳитни яхшилаш ва уни такомиллаштириш йўналишлари

Миллий иқтисодиётни таркибий тузилишини такомиллаштириш, янги ва замонавий ишлаб чиқариш тармоқларини ташкил этиш, мавжудларини модернизациялаш халқаро стандартларга жавоб берадиган маҳсулот ишлаб чиқаришнинг муҳим шарти бўлиб, тўғридан тўғри инвестицияларни жалб қилиш бўйича қулай шарт шароитлар яратиш долзарб аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, бугун Ўзбекистон мамлакат иқтисодиётини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш, айниқса, хусусий секторни ривожлантирар экан, саноат тармоқларида инвестицион муҳитни яхшилашни жадаллаштириши лозим.

Бинобарин, Ўзбекистоннинг саноати жадал ва мутаносиб равишда ривожланмоқда, унинг асосий тармоқларини диверсификация қилиш ҳамда экспорт салоҳиятини юксалтиришга қаратилган таркибий туб ўзгаришлар тоборо чуқурлаштирилмоқда, саноат тармоқлари ва корхоналарни модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник хамда технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ва рақобатдошлиги ошмоқда.

Фаол инвестиция сиёсати мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг энг муҳим шарти ва манбаи бўлмоғи керак.Ўзбекистонда сўнгги беш йил мобайнида инвестицияларнинг йиллик ўсиш суръати 9 фоиздан зиёдни ташкил этмоқда ва бу дунёдаги юқори, барқарор кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.Жаҳон миқёсида глобал молиявий-иқтисодий инқироз давом этаётганини инобатга оладиган бўлсак, бугунги мураккаб шароитда биз эришган бу натижанинг аҳамияти янада яққол аён бўлади.[36]

Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг асосий ҳажми ички ресурсларни сафарбар қилиш ҳисобидан амалга оширилади. Келгуси йилларда бу кўрсаткич ялпи капитал қўйилмалар ҳажмининг 76 фоизини ташкил этади.

Бу маблағлар, аввало, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашни амалга ошираётган корхоналарнинг ўз маблағларини кўпайтириши, солиқ юкини янада камайтириш, тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш ва аҳолининг тадбиркорлик фаолиятидан оладиган даромадларини ошириш ҳисобидан ҳосил бўлади.

Стратегик муҳим, биринчи навбатда, инфратузилмани шакллантириш, ишлаб чиқаришни реконструкция қилиш ва модернизация этишга қаратилган лойиҳаларни амалга оширишга ички ресурсларни жалб этишда Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси алоҳида ўрин эгаллайди. Мазкур жамғарманинг таркибий ўзгаришлардаги тобора ортиб бораётган ролини инобатга олган ҳолда, яқин йилларда унинг ҳисобида 10 миллиард доллардан зиёд маблағ жамланади.

---

[35] Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Маҳаллий ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш кенгайтирилишини рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2009 йил 28 январь, ПҚ-1050-сон.

[36] Каримов.И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислоҳотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. // Халқ сўзи, 2013 йил 19 январь, № 13 (5687).

Мазкур жамғарманинг энг муҳим вазифаларидан бири стратегик инвестиция лойиҳаларини биргаликда молиялаштириш мақсадида йирик хорижий инвестор ва шерикларни жалб этишдир. Масалан, Япония халқаро ҳамкорлик агентлиги ва Осиё тараққиёт банки иштирокида амалга оширилаётган, умумий қиймати 1,28 миллиард долларга тенг бўлган Толимаржон иссиқлик электр станциясида иккита буғ-газ мосламасини қуриш лойиҳаси шулар жумласидандир.

Келгуси йиллардаги устувор йўнилишлардан бири мамлакатимизда, энг аввало, жалб қилинаётган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини ошириш, чет эл инвесторлари учун кафолатлар яратиш ҳамда уларнинг ишончини мустаҳкамлаш мақсадида янада қулай инвестиция муҳитини шакллантиришдан иборат.

Иқтисодиётни таркибий ўзгартиришда Ўзбекистон йирик халқаро молия институтлари, ҳукумат ташкилотлари ва хорижий банкларни, биринчи навбатда мамлакатимиз билан йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш бўйича ўзаро ҳамкорлик алоқаларини кенгайтиришга катта қизиқиш билдираётган Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Ислом тараққиёт банки, Япония, Жанубий Корея ва ХХР тараққиёт банклари, қатор араб давлатларининг инвестиция фондларини жал этиш масаласига катта аҳамият беради.

Айнан ана шу ҳамкорликнинг молиявий кўмагида келгуси йиллар давомида Ўзбек миллий автомагистрали участкаларини қуриш, ичимлик суви билан таъминлаш тизимларини барпо этиш ва реконструкция қилиш, қишлоқ хўжалиги ерларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, поливинилхлорид ва каустик сода ишлаб чиқариш бўйича янги мажмуа барпо этиш, қишлоқ хўжалиги техникаси ва автомобиль шиналарини ишлаб чиқаришни ташкил этиш каби кўплаб лойиҳалар амалга оширилади.

Бир сўз билан айтганда, 2012-2016 йилларда жами хорижий инвестиция ва кредитлар ҳажми 18,6 миллиард долларни ташкил этиши ёки ўтган беш йилдагига нисбатан 2 баробар кўп бўлиши прогноз қилинмоқда. Уларнинг 75 фоиздан ортиғини тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ташкил этади. Бу борада қарз маблағлари узоқ муддатли асосда фақат ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмаларини ривожлантириш, иқтисодиётнинг стратегик тармоқларини модернизация қилиш, шунингдек, хорижий молиявий институтларнинг кредит линияларини мамлакатимиз тижорат банклари орқали қайта молиялаштириш йўли билан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга қаратилган инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга жалб этилади.

Биргина ўтган 2015 йилда иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалари томонидан жами 18463,0 миллиард сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилган бўлса, бунда хорижий компания ва корхоналарнинг ҳиссаси 36,4 фоизни ташкил қилган. Саноат корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган товар ва хизматларни экспорт қилиш натижасида 2661,9 миллион АҚШ доллари ҳажмида валюта тушуми ҳосил қилинган бўлса, бунда хорижий компаниялар улуши мавжуд бўлган корхоналарнинг ҳиссаси 18,8 фоизни ташкил этган. Саноат маҳсулотлари импорти эса 5045,9 миллион долларни ташкил этган. Ушбу кўрсаткичда хорижий компаниялар сармояси эвазига тузилган қўшма корхоналарнинг улуши 42 фоизни ташкил қилди.

Мазкур кўрсаткичларни вилоятлар кесимида қараб чиқадиган бўлсак, Тошкент шаҳрининг улуши мос равишда 36,6; 36,2; 44,4 фоизларни ташкил қилади. Аммо Андижон вилоятида фаолият юритаётган қўшма корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари вилоятда ишлаб чиқарилган умумий саноат маҳсулотларининг қарийб 79 фоизини ташкил қилиб, республикамиз вилоятлари

ичида энг юқори кўрсаткични намоён этган. Саноат маҳсулотлари экспортидан келиб тушаётган маблағларнинг 89,1 фоизи, импортнинг 95 фоизи, айнан, хорижий сармоя улушига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳиссасига тўғри келади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон ҳудудида хорижий компаниялар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш жараёни асосан ниҳоясига етқазилди ва амалда қўлланмоқда. Бу фаолиятни рағбатлантиришга йўналтирилган чора-тадбирларнинг қуйидаги тизими ишлаб чиқилган:

- хусусийлаштириш жараёнида хорижий инвестицияларнинг қатнашиши;
- техникавий қайта қуролланиш;
- халқ истеъмоли ва экспортга мўлжалланган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш.

Ўзбекистон Республикаси хорижий инвестицияларнинг давлат фойдасига мусадара ва реквизиция қилинмаслигига кафолат беради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, қўлга киритилаётган ютуқ ва муваффақиятларнинг асосида иқтисодиётни модернизациялаш жараёнининг ўрни аҳамиятли ҳисобланади. Шунга кўра, ҳозирда модернизация жараёнининг назарий ва методологик асосларини тадқиқ этиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

- Ҳар қандай мамлакатда мақсадга мувофиқ инвестиция сиёсатини юритиш иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларида ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга ижобий таъсир кўрсатади. Инвестициялар – фойда (даромад) олиш ва ижобий ижтимоий самарага эришиш мақсадида тадбиркорлик объектларига ва бошқа фаолият турларига киритиладиган пул маблағлари, мақсадли банк қўйилмалари, пайлар, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар, технологиялар, машиналар, ускуналар, лицензиялар, шу жумладан, товар белгиси, кредитлар, бошқа ҳар қандай мулк ёки мулкий ҳуқуқ, интеллектуал бойликлардир.
- Инвестиция муҳитини шакллантириш давлат инвестиция сиёсатининг муҳим шартларидан бири бўлиб, у мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлаништириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш, ишлаб чиқариш субъектлари ўртасида рақобат муҳитини яратиш, бозор инфратузилмасини такомиллаштириш каби муҳим устувор масалаларни ҳал этишга кенг имкониятлар яратади.
- Ҳозирда инвестицион мухитни яхшилашнинг кучли механизмларини ишлаб чиқишда, инвестицион мухит билан боғлик муаммоларнинг молиявий асослари етакчи ўрин тутади.
- Хорижий инвестицияларни жалб этишга жиддий эътибор каратиш иктисодиётни модернизациялашда катта ахамият касб этади. Бирок, инвестицион мухит билан боғлик муаммоларнинг молиявий асослари ислохотлар марказидан ўрин олишини асослаш жиддий масалалардан хисобланади.
- Инвестицион мухит билан боғлик муаммоларнинг молиявий жихатларини хал этиш учун уларни бевосита ва билвосита маблағлар билан таъминлашнинг замонавий воситаларини аниклаш ва улардан амалиётда самарали фойдаланиш механизмини йулга қўйиш керак.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, юқорида келтирилган ишларни ва тадбирларни амалга ошириш натижасида саноат тармоқларида сезиларли даражада жозибадор инвестицион мухит яратилишига ишончимиз комилдир.

ўқитувчи, Ҳ.Т.Бозорбоев, ТДЮУ

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналарида амалга оширилётган инвестиция сиёсати

Иқтисодиётни модернизациялаш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, янги ишлаб чиқариш қувватлари ва асосий фондларни яратиш, амалда фаолият юритаётганларни техник ва технологик янгилаш инвестициялар асосида амалга оширилади. Шу боисдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан иқтисодиётни модернизациялаш жараёнларини изчиллик билан амалга ошириш асносида, инвестицион сиёсат тўғри ва аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда олиб борилмоқда. Бунинг учун марказлашган маблағлар, турли марказлашмаган жамғармалар маблағлари, хорижий инвестициялар ва кредитларни ўзлаштиришга ҳамда улардан оқилона фойдаланиш масалаларига жиддий эътибор берилмоқда.

Хусусан, иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларини мутаносиб ривожланишини таъминлаш, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини инобатга олган ҳолда, шунингдек, жойларда аҳоли бандлигини ошириш мақсадида ҳар йили умум республика инвестицион дастури ва ҳудудий инвестицион дастурлари ишлаб чиқилиб амалиётга татбиқ қилиниб келинмоқда. Айтиш жоизки, инвестицион сиёсатни амалга оширишда қуйидаги тамойилларга асосий урғу қаратилмоқда:

- ❖ республика иқтисодиётига бевосита капитал маблағларни кенг жалб этишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;
- ❖ республикамизда жаҳон даражасидаги технологияларни етказиб бераётган, иқтисодиётнинг замонавий таркибини вужудга келтиришга кўмаклашаётган хорижий сармоядорларга имтиёз ва преференцияларни тақдим этиш;
- ❖ маблағларни республика мустақиллигини таъминлайдиган ва рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган энг муҳим устувор йўналишларга йўналтириш;
- ❖ ташқи иқтисодий фаолиятда рақобат қила оладиган ва валюта тушумини таъминлайдиган етакчи тармоқларни қўллаб-қувватлаш;
- ❖ аҳоли бандлигини таъминлайдиган ва миллий даромадни оширишга қаратилган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш;
- ❖ энергия тежамкор ва атроф муҳитга кам зарар етказадиган юқори технологик, замонавий ускуналарни ўрнатиш;
- ❖ маҳаллий шароитларга мос келадиган илғор хорижий технологияларни татбиқ этиш, ўзимизда яратилаётган ихтироларни рағбатлантириш ва билимлар иқтисодиётига маблағлар йўналтирилмоқда.

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб, мамлакатимизда чет эл инвестицияларини маҳаллий корхоналарга жалб этишнинг қуйидаги устувор йўналишлари белгиланган: табиий хом-ашё ресурсларини, шу жумладан, нефт ва газни қазиб чиқариш, қайта ишлаш бўйича экологик тоза ишлаб чиқаришни ташкил этиш; илм талаб ва жаҳон бозорларида рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш; транспорт ва телекоммуникация инфратузилмасини ривожлантириш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ихчам, арзон техника ва технологиялар асосида қайта ишлаш соҳаларини ривожлантириш; ресурс ва энергияни тежамкор асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш; дори-дармонлар тиббиёт техникаси ва асбобларини ишлаб чиқариш; туризм индустриясини ривожлантириш.

Жаҳон иқтисодиёти глобаллашиб, савдо йўлидаги тўсиқлар қисқариб, солиқ қонунчилиги ва тартибга солувчи режимлар эркинлашиб бораётган ҳозирги шароитда четдан киритиладиган инвестиция оқимлари тез суръатлар билан ўсиб бормоқда.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси уларнинг иқтисодий юксалишида фаол инвестиция сиёсати марказий ўринни эгаллашини тасдиқлайди. Юртимизда хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва тартибга солишда Ўзбекистон Республикасининг "Чет эл инвестициялари тўғрисида", "Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида", "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги Қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатлари ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Ушбу қонун ҳужжатларида чет эл инвесторлари, асосан, даромад (фойда) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа турдаги фаолият объектларига қўшадиган барча турдаги моддий ва номоддий бойликлар ва уларга доир ҳуқуқлар, шу жумладан, интеллектуал мулкка доир ҳуқуқлар, чет эл инвестицияларидан олинган ҳар қандай даромадлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестициялари, деб эътироф этилади.

Хорижий инвестициялар бу - чет эл инвесторлари томонидан юқори даражада даромад олиш, самарага эришиш мақсадида мутлақ бошқа давлат иқтисодиётининг, қонун билан тақиқланмаган тадбиркорлик ва бошқа фаолиятларига сафарбар этадиган барча мулкий, молиявий, интеллектуал бойликларидир. Чет эл инвестициялари ички инвестициялардан фарқли ҳолда, ташқи молиялаштириш манбаига киради ва миллий иқтисодиётга четдан, уларнинг келишини рағбатлантирган ҳолда жалб қилинади. Лекин чет эл капиталини жалб қилишнинг ҳамма шакллари ҳам молиялаштиришнинг ташқи манбаи бўлмаслиги мумкин. Бу биринчи навбатда, фоиз тўловлари билан қайтаришни талаб этадиган чет эл кредитлари ва қарзларига тааллуқли. Чунки, чет эл кредитлари ва халқаро молия институтлари қарзлари маълум вақт ўтгач, асосий қарз билан бирга, белгиланган фоизларда қайтарилишини талаб этади.

Мунтазам ўзгариб бораётган бозор муносабатларининг тезлашганлигини инобатга олган ҳолда, тегишли қонунчилик базасини янада такомиллаштириш мақсадида 2014 йил 9 декабрь куни “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун қабул қилинди. Унга янги модда (16-модда) киритилгани туфайли давлат инвесторларни қуйидаги йўллар билан рағбатлантира олиши қайд этилган:

- инвестиция фаолиятини амалга ошириш учун қулай муҳитни яратиш;
- солиқ ва божхона имтиёзлари, фаолият турига ва инвестиция ҳажмига қараб ҳар бир алоҳида ҳолат учун белгиланадиган муддатларга преференциялар бериш;

Инвестициявий ҳуқуққа асосан энг асосий норма хорижий инвестицияларнинг киришига рухсат бериш ҳуқуқи ҳисобланади ва у ҳар бир давлатнинг алоҳида ҳуқуқлари тоифасига киради. Ривожланган хорижий давлатлар қонунчилиги ва халқаро ҳуқуқий тажриба шуни кўрсатмоқдаки, инвесторларнинг бирор давлат ҳудудига киришига рухсатни тартибга солувчи миллий қонунчилик нормаларини ҳаддан ташқари мураккаблаштириш инвесторларнинг ўша мамлакатга бўлган қизиқишини камайтиради. Бу эса иқтисодиётнинг ривожланишини секинлаштиради.

Инвестиция муҳити микроиқтисодиёт даражасида икки томонлама, яъни инвестор ва аниқ давлат органлари, хўжалик субъектлари ўртасидаги муносабатларда ўз аксини топади. Инвестиция муҳити ҳар қандай аниқ вақт учун объектив ҳолат бўлиб, капитал қўйиш учун мавжуд шароитларнинг мажмуасини ўзида қамраб олади.

Инвестиция муҳити давлат органларининг бошқариш фаолияти таъсирида

шаклланади. Шунинг учун давлатнинг инвестиция сиёсати энг асосий омиллардан ҳисобланади. Шу маънода ҳар бир давлат капитал импорт қилишда ўзининг аниқ капитал қабул қилиш тизимига эга бўлади. Капитал қабул қилиш тизими бу хорижий капиталга нисбатан давлат сиёсатининг ва қонунларининг, меъёрий ҳужжатларининг мажмуасидир. Ўзбекистонда ҳам ишлаб чиқаришга капитал қабул қилиш тизими йилдан-йилга такомиллашиб бормоқда.

Шуни таъкидлаш жоизки, юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар даврида мавжуд инфратузилмани модернизация қилиш, инвесторларга тенг шароитлар яратиш орқали иқтисодиётимизга маҳаллий ҳамда хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича қатор ижобий кўрсаткичларга эришилмоқда.

катта илмий ходим-изланувчи
Б.Б. Исамухамедов,ТДИУ

Илмий-таълим марказлари базасида олий иқтисодий таълимни ривожлантириш

Иқтисодчиларни ўқитиш ўзига хос хусусиятларга эга. Ҳозиги иқтисодий шароитда ишлашга амалий тайёрлашни ташкил этиш билан боғлиқ асосий қийинчиликларни Европада қўлланилаётган иқтисодчиларни ва ўқув-имиацион фирмалардаги менежерларнинг бутун жамосини ўқитиш методикасини жорий этиш йўли билан енгиб ўтиш мумкин.

Ўқув-имитацион фирмалар бу кичик бизнес соҳасида ишлаётган барча даражалардаги персонални ўқитиш, малакасини ошириш ва ихтисослигини ўзгартиришни ташкил этишнинг ихтисослаштирилган шакли сифатида ташкил этилган. У биринчи навбатда амалий кўникмаларваихтисослашув чуқурлашувини таъминлайди. Ўқув фирма олдинга қўйилган мақсадни амалга ошириш учун одатдаги кичик инновацион фирма сифатида ташкил этилган бўлиб, бошқа ўқув фирмалари билан худди реал фирмадаги каби иқтисодий қонунлар бўйича ўзаро ҳамкорлик қилади.

Ўқитиш ва қайта ўқитиш шакллари сифатида ўқув-моделлаштириш фирмаларининг қуйидаги қатор устунликлари мавжуд:

– методика – иқтисодчи касбларига амалий кўникма ва назарий билимларни“learning by doing” усули ёрдамида беришни амалга оширилади;

– мослашиш – билимлар вакўникмалар шаклланиб, аста-секин меҳнат бозоридаги талаб ва ҳақиқий шарт-шароитларга мувофиқ мослашади;

– технопаркка аъзо бўлган бир қатор кичик фирмаларнинг муваффақиятли амалий тажрибасига таянади;

– ижтимоий жиҳат – ўқув-имитацион фирмада иштирокчилар ўзини англаш, ўзига бўлган ишонч, жамоада ишлаш, мустақиллик каби ижтимоий кўникмаларни ҳам ривожлантиради.

Ўзбекистон шароитида ўқув-имитацион фирмаларни ташкил этишда улар фаолиятининг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш лозим: университет технопаркига аъзо бўлган бир қатор кичик фирмаларнинг муваффақиятли амалий тажрибасига таяниш; ишларни нафақат ўқитиш, балки кейинги биргаликда бизнес юритишга ҳам ёрдам бериш тамойили бўйича ташкил этиш; ўқув фирмаларини ўзини ўзи молиялашга йўналтириш.

Илмий-таълим марказлари базасида олий иқтисодий таълимни ривожлантириш учун қуйидаги чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш зарур:

1. Таълимнинг назарий даражасини ва дипломнинг конвертация қилинишини ошириш учун талабалар илмининг мамлакат ҳамда хорижий фан ва техниканингзамонавий илмий билимларига максимал даражада яқинлашишини таъминлаш.

2. Замонавий фанларнинг жадал интеграциялашуви ва табақаланиши муносабати билан умумилмий усуллар, умумназарий ва дунёвий билимлардан фойдаланган ҳолда фаннинг ўзаро боғлиқ соҳаларини танлашнинг бўлғуси касбий ихчамлигини таъминловчи кенг соҳа мутахассисларини тайёрлаш.

3. Табиий-техник фанларнинг иқтисодий фан билан интеграцияси ортиб бориши муносабати билан кенг техник дунёқарашга эга бўлган иқтисодчиларни тайёрлаш.

4. Догматик ўқитиш тизимидан ижодий ўқитиш тизимига ўтиш. Талаба ўқув фани ёки фанларни мустақил ўрганиши учун ушбу ўтишни ўқув-услубий базанинг тайёрлигига қараб фанлар бўйича амалга ошириш даркор.

5. Догматик ўқитиш тизимидан ижодий ўқитиш тизимига ўтишни амалда амалга ошириш учун ўқитувчи ларнинг касбий фаолиятини мамлакат ҳамда хорижий фан ва техниканинг илғор ютуқларини ахборот орқали излаш, йўл-йўриқ кўрсатувчи маърузалар ва ўқув қўлланмалари, талабаларга бериладиган якка топшириқларни тайёрлаш, уларнинг билимларини назорат қилиш, маслаҳатлар ва ҳоказоларга қаратиш мақсадида улар учун аудитория соатлари сонини қисқартириш.

6. Ижодий ўқитиш тизимини амалда амалга ошириш учун талабалар аудитория соатлари сонини қисқартириши ва бўшаган вақтни мустақил топшириқларни бажаришга: замонавий адабиётларни ўрганиш, конспект ёзиш, берилган мавзу бўйича ахборот излаш, ахборотни танқидий таҳлил қилиш, таҳлилий шарҳларни тузиш, умумлаштириш ва рефератлар тайёрлаш, мақолалар ва маърузалар ёзиш, ўқув қўлланмалари тайёрлашда иштирок этиш, курс ва диплом ишларини бажариш, амалиёт ўташ кабиларга йўналтириши зарур.

7. Ўқитувчи нинг малакасини оширишнинг энг самарали шаклларидан бири сифатида унинг ИТМда илмий-тадқиқотларни ўтказишда ихтисослик йўналиши бўйича иштирок этишидан фойдаланиш, унинг натижасида таълимнинг назарий даражаси фаннинг ушбу йўналишдаги ривожига мувофиқ жадал ошиши лозим.

8. Догматик ўқитиш тизимидан ижодий ўқитиш тизимига ўтиш учун таълимнинг ва уни фанга яқинлаштиришнинг самарали шаклларидан бири сифатида талабаларнинг бўлғусиихтисослик ёки мутахассислик йўналиши бўйича илмий-тадқиқот ишларида талабалар ижодий жамоалари таркибида ёки умумий жамоаларда иштирок этишини қўллаш. Комплекс илмий муаммоларни ҳал этиш учун олимлар, ўқитувчи лар, илмий ходимлар ва талабалар ижодий жамоаларини ташкил этиш.

9. Олий таълим жараёнини ушбу мутахассислик бўйича билимларни тўплаш, тўпланган билимларни таҳлил қилиш, тизимга солиш, умумлаштириш ва янги билимлар, тавсиялар, таклифлар ишлаб чиқиш ва ҳоказолар бўйича ижодий илмий-тадқиқот жараёни сифатида кўриб чиқиш зарур. Унинг умумий вазифаси, ҳозирги вақтга қадар умумий тан олинганидек, талабага имкон қадар кўп билимларни беришдан эмас, балки уларни мустақил ижодий фикрлашга, олинган ва янгидан тўпланадиган билимлар ёрдамида ижод қилишга ўргатишдан иборат.

10. Талабаларни ўқиш учун илғор мамлакатларнинг энг яхши олий ўқув юртларига ҳамда ўқитувчи ларни амалиёт ёки стажировка ўтиш учун жаҳоннинг энг яхши олий ўқув юртларига юбориш. Хорижий мамлакатлар ва республикаолий ўқув

юртларининг энг яхши ўқитувчи ларини уникал мавзулар бўйича машғулотлар ўтиш учун жалб қилиш.

Қ.Ш.Пўлатов, ТДИУ,
магистрант, И.Ш.Пўлатов, ТМИ

Иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштиришда банк хизматининг ўрни

Таркибий ўзгаришлар деганда, тор маънода миллий иқтисодиётдаги тармоқлар ҳиссасининг ўзгариши тушинилади. Кенг маънода эса иқтисодиётдаги техник-иқтисодий модернизацияни ифодалайди.

Иқтисодиётимизнинг асосий тармоқларини модернизация қилиш ва техник янгилаш, мамлакатимизнинг янги марраларни эгаллаши учун кучли туртки берадиган ва жаҳон бозорида рақобатдошлигини таъминлайдиган замонавий инновация технологияларини жорий қилиш бўйича мақсадли лойиҳалар ўз ифодасини топади. Бунда корхоналарни молиявий соғломлаштириш, модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш жараёнига тижорат банкларининг маблағларини кенгроқ жалб қилишни йўлга қўйиш тадбирлари муҳим ҳисобланади. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Ривожланган бозор муносабатлари ўрнатилган давлатларда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш сиёсати одатда билвосита дастаклар, солиқлар, пошлина, пул-кредит ва ҳоказолардан фойдаланилади.

Мамлакатимизда чуқур ўзгаришлар, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча томонларини изчил ислоҳ этиш ва либераллаштириш, жамиятимизни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнлари жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Республикамизнинг иқтисодиёти узлуксиз барқарор ривожланиб келмоқда. Охирги ўн бир йилда ялпи ички маҳсулотнинг йиллик ўсиши 8 фоиздан кам бўлгани йўқ. Иқтисодиётимизни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, бандликни таъминлаш, аҳолининг даромади ва ҳаёт сифатини оширишнинг муҳим омил ва йўналишларидан бири тариқасида хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш борасидаги тизимли ишлар изчил давом эттирилмоқда.

2015-йилда ялпи ички маҳсулот ўсишининг ярмидан кўпи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасига тўғри келгани бу тармоқнинг иқтисодиётимиздаги ўрни ва таъсири нақадар катта эканини кўрсатади. Бугунги кунда хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2010-йилдаги 49 фоиздан 54,5 фоизга етди. Жами банд аҳолининг ярмидан кўпи ушбу соҳада меҳнат қилмоқда. Кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 56,7 фоизга етди. Давлат бюджети ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,1 фоиз профицит билан бажарилди. Инфлация даражаси 5,6 фоизни ташкил қилди, яъни прогноз кўрсаткичлари доирасида бўлди.

Банк, суғурта, лизинг, консалтинг ва бошқа турдаги бозор хизматлари барқарор суръатлар билан ривожланмоқда, улар хусусий сектор ва кичик бизнес ривожига хизмат қилмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳасида 80 минг 400 та кичик бизнес субекти

фаолият юритмоқда ва бу хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари умумий сонининг 80 фоиздан ортиғини ташкил қилади.

Халқаро миқёсда катта нуфузга эга бўлган Жаҳон иқтисодий форуми рейтингига кўра, Ўзбекистон 2014-2015-йиллардаги ривожланиш якунлари ва 2016-2017-йилларда иқтисодий ўсиш прогнозлари бўйича дунёдаги энг тез ривожланаётган бешта мамлакат қаторидан жой олди. Бундан ташқари, 2015-йилда мамлакатимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО)га аъзо давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида Мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришгани учун бериладиган мукофотига сазовор бўлган 14 та давлатдан бири сифатида эътироф этилди. 2015 йилда мамлакатимиз банк тизимининг капиталлашув даражасини ошириш, унинг ликвидлигини янада мустаҳкамлаш, барқарорлигини кучайтириш борасида кенг қамровли тизимли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати 2015 йилга мўлжалланган макроиқтисодий кўрсаткичларнинг бажарилишига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг банк тизимини янада ислоҳ қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишга қаратилган фармон ва қарорларида белгиланган вазифаларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлашга қаратилди. Соҳада амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида банк тизимида эришилган кўрсаткичлар нафақат халқаро умумқабул қилинган меъёрларга мос келади, балки айрим йўналишлар бўйича ундан ҳам юқори кўрсаткичларга эришилди.

Хусусан, бугунги кунда банк тизими капиталининг етарлилик даражаси 23,3 фоизни ташкил этиб, у халқаро банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан 8 фоиз қилиб белгиланган. Бу талабга нисбатан қарийб 3 баробарга зиёд демакдир. 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, банкларнинг умумий капитали 7,8 трлн. сўмдан ошди.

Банк тизимининг жорий ликвидлик даражаси бир неча йилдан буён 64,5 фоиздан юқори бўлиб, бу кўрсаткич ҳам жаҳон амалиётида умумқабул қилинган минимал кўрсаткичдан 2 баробар юқоридир. Банк активлари ўтган йилга нисбатан 25,1 фоиз ўсиб, бугунги кунда 65,2 трлн. сўмга етди. Кредитлаш шартлари бўйича сўнгги уч йилда мамлакатимизнинг рейтинги 113 поғона, яъни 154-ўриндан 42-ўринга кўтарилди.

Иқтисодиёт ва хизмат кўрсатиш соҳасининг юқори суръатлар билан барқарор ўсиши биз учун энг муҳим устувор йўналиш бўлган – аҳоли бандлигини таъминлаш, аввалambор, касб-ҳунар коллежлари ва олий ўқув юртлари битирувчиларини ишга жойлаштириш учун зарур шароитлар яратди. 2015-йилда мамлакатимизда 980 мингдан ортиқ иш ўрни ташкил қилинган бўлса, шунинг 60 фоиздан зиёди қишлоқ жойларда яратилди.

Коллежларнинг 480 мингдан ортиқ битирувчиси иш билан таъминланди. Тижорат банклари томонидан уларга ўз бизнесини ташкил қилиш учун 280 миллиард сўмга яқин имтиёзли кредитлар ажратилди ва бу 2014-йилга нисбатан 1,3 баробар кўпдир.

Халқаро стандартлар асосида самарали банк назоратининг амалга оширилиши, банк ликвидлиги ва активлари сифати устидан доимий мониторинг олиб борилиши мамлакатимиз банкларига халқаро рейтинг агентликлари томонидан тақдим этилган “барқарор” ижобий рейтинг баҳоларини қайта тасдиқлаш имконини берди. Бу борада амалга оширилган кенг кўламли чора-тадбирлар натижасида Moody’s халқаро

рейтинг агентлиги Ўзбекистон банк тизимининг ривожланиш истиқболларига кетма-кет олтинчи йил «барқарор» рейтинг баҳосини берди.

Standard & Poor's ва Fitch Ratings рейтинг агентликлари ҳам Ўзбекистон банк тизими фаолиятини «барқарор» сифатида баҳолади. Жаҳон миқёсида савдо-сотиқ ишларининг ўсиш суръати сезиларли даражада сустлашгани, экспорт қилинадиган энг муҳим товарларга нисбатан ташқи талабнинг камайиши ва нархларнинг пасайишига қарамасдан, биз ташқи савдо айланмасида ижобий салдога эришдик. Бу эса давлатимизнинг олтин-валюта заҳирасини ошириш имконини берди.

Давлат қарзи даражасининг пастлиги, яъни ялпи ички маҳсулотга нисбатан 18,5 фоиздан ошмагани ҳам мамлакатимизда эришилган ижобий натижалар ва макроиқтисодий барқарорлик мустаҳкамланаётганидан далолат беради.

Хулоса қилиб айтганда, республикамизда фаолият кўрсатаётган 26 та банкнинг барчаси катта учлик рейтинг агентликларининг «барқарор» рейтинг баҳоларига эгалар.

Мамлакатимиз банкларининг барқарор ҳолати, банк тизимига бўлган ишончнинг йилдан-йилга ошиши ҳамда аҳоли реал даромадларининг ўсиб бориши, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини омонатларга жалб қилишнинг мустаҳкам асоси бўлиб қолмоқда.

катта ўқитувчи, А.Ғ.Хусанбоев
магистрант, Ш.С.Абдуллаев, ТДИУ

Марказий банк монетар сиёсатининг иқтисодиётнимодернизация қилишдаги ўрни

Мамлакатимизда амалдаги қонунчиликка асосан Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат. Бош мақсадни амалга ошириш учун асосий вазифалардан бири монетар сиёсатни ҳамда валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантириш, қабул қилиш ва амалга ошириш ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки келгуси йил учун Ўзбекистон Республикаси монетар сиёсатининг асосий йўналишларини ишлаб чиқади ва ҳар йили кейинги молия йили бошланишидан камида ўттиз кун олдин Олий Мажлиснинг Сенатига бу ҳақда ахборот беради. Монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари: иқтисодий конъюктуранинг таҳлили ва истиқбол кўрсаткичларини; муомалада бўлган пул массистент, асининг иқтисодий жиҳатдан асосланган чегараларини; пул массистент, аси йилнинг ўсиш суръатининг аниқ мақсадли кўрсаткичларини, шу жумладан, Марказий банк ички активларининг ўзгариши; валюта ҳамда фонд сиёсатининг асосий йўналишларини; пул-кредит соҳасини тартибга солишга доир ҳаракатларнинг аниқ мақсадли асосий кўрсаткичларини ўз ичига олади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки мамлакатдаги пул-кредит, молия, валюта ва нарх муносабатлари ҳолатидан келиб чиқиб, битта ёки бир қанча монетар кўрсаткичлар ўзгаришларининг аниқ мақсадли мўлжалларини белгилаши мумкин. Монетар сиёсатнинг қуйидаги дастаклари мавжуд:

- ✓ марказий банкнинг ҳисоб операциялари;
- ✓ марказий банкнинг мажбурий резерв талаблари;
- ✓ марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси;
- ✓ очиқ бозордаги операциялар;

- ✓ валюта сиёсати.

Монетар сиёсатнинг муҳим дастакларидан бири мажбурий резерв талаблари ҳисобланади. Марказий банк ўзи белгиланган энг кам миқдорда резервлар сақлаш тўғрисида тижорат банкларига кўрсатма беради. Марказий банкда депозитга ўтказиладиган мажбурий резервларининг энг кам миқдори Марказий банкнинг норматив ҳужжатлари билан белгиланиб, у омонатларнинг ҳажми, тури, муддатига, тижорат банкларининг бошқа мажбуриятларига боғлиқ бўлади. Марказий банкнинг мажбурий резервлар миқдорлари жалб этилган маблағ ва омонатларининг ҳар бир тоифаси бўйича барча тижорат банклари учун бир хилдир.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан мажбурий резерв талаблари тижорат банкларининг кредит ресурслари миқдорига таъсир кўрсатиш орқали иқтисодиётдаги пул таклифини тартибга солишда пул-кредит сиёсатининг муҳим элементларидан бири сифатида қўлланилмоқда. 2014 йилда инфляция ва пул массистент, асининг мақсадли параметрларидан келиб чиқиб, ҳамда тижорат банкларида узоқ муддатли ресурс базасини янада кенгайтириш мақсадида мажбурий резервлар нормаси юридик шахсларнинг талаб қилиб олингунча ва 1 йилгача бўлган муддатга жалб қилинган депозитлари учун – 15,0 фоиз, 1 йилдан 3 йилгача бўлган депозитлар учун 12,0 фоиз ва 3 йилдан ортиқ бўлган депозитлар учун 10,5 фоиз миқдорида ўзгартирилмай қолдирилди. Натижада 2014 йил охирига келиб, банк тизими ресурс базасининг кенгайиши ва унинг таркибида узоқ муддатли депозитлар улушининг ортиб боришига мутаносиб равишда тижорат банкларининг Марказий банкдаги мажбурий резервлари ҳажми йил бошига нисбатан 155 млрд. сўмга кўпайди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан иқтисодиётдаги пул таклифини бошқаришда монетар сиёсатнинг асосий инструментларидан бири бўлган қайта молиялаш ставкасидан ҳам кенг фойдаланмоқда. 2015 йилда Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасиинструментидан ҳам пул бозоридаги фоиз ставкаларини бошқариш ҳамда иқтисодий ўсиш жараёнларини рағбатлантириш мақсадида кенг фойдаланилди. Бунда инфляция даражаси, пул массистент, аси ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларнинг мақсадли параметрларидан келиб чиқиб, Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси 2015 йилнинг 1 январидан йиллик 10 фоиздан 9 фоизга туширилди ва йил давомида ўзгартирилмаган ҳолда сақлаб турилди. Қайта молиялаш ставкасининг 1 фоиз бандга пасайтирилиши пул бозорида фоиз ставкаларининг пасайиши, реал сектор корхоналарининг инвестицион имкониятларини ошириш ҳамда иқтисодиётни кредитлаш ҳажмини янада кенгайтиришга хизмат қилди.

Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларида барқарор ресурс базасини шакллантириш ва уни янада кенгайтириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида тижорат банкларининг актив операциялари ҳажми, жумладан, кредитлаш ва инвестициялаш имкониятлари ошишига замин яратди. Банкларнинг умумий капитали ва депозитлар базасининг янада мустаҳкамланиши банкларнинг ички манбалар ҳисобига кредитлаш ва инвестициялаш имкониятларини кенгайтириш орқали мамлакат иқтисодиётининг юқори суръатларда ўсишини молиявий қўллаб-қувватлашга хизмат қилмоқда.

Фикримизча, тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш ва иқтисодиётни тармоқларини кредитлашни янада кенгайтириш мақсадида мамлакатдаги коньюктурани ҳисобга олган ҳолда марказий банкнинг мажбурий резервлар талаблари ва қайта молиялаштириш ставкаларидан оқилона фойдаланишни давом эттириш мақсадга мувофиқдир.

катта ўқитувчи, З.А.Ирматова,
К.А.Махкамов, ТДИУ

Интеллектуалкапиталконцепциясига асосланган жорий молиявий натижалари кўрсаткичилари таҳлилини такомиллаштириш

Замонавий бизнеснинг муҳим хусусиятлари ўзгаришига қарамай барча ҳисобга олиш ва баҳолаш стандартларида, шунингдек амалий иқтисодий қўлланмаларда “фойда” фирма фаолияти жорий молиявий натижаларининг асосий кўрсаткичибўлиб қолмоқда. Лекин хўжалик юритувчисубъект фаолиятининг молиявий натижаси сифатида фақат фойда иштирок этадими? Иқтисодий адабиётларда “фойда” атамасидан ташқари “даромад” ва “қўшилган қиймат” каби бошқа кўрсаткичлар ҳам учраб туради. “Қўшилган қиймат” кўрсаткичи жаҳоннинг кўплаб давлатларида бизнесга солиқ солиш чоғида фаол қўлланилади. Бунда ҳозирги замонда жамият ҳаётининг барча томонларини ахборотлаштириш ва интеллектуаллаштириш, мулкчилик муносабатларини демократлаштириш ва бизнесни бошқариш тизимидаги туб ўзгаришлар шароитида “қўшилган қиймат” кўрсаткичининг аҳамияти янада ортади.

Фирма фаолиятининг молиявий натижаси иқтисодий категорияга таъсир кўрсатувчи замонавий концептуал ёндашувлар тадқиқ этилди.

Агар фирмани бизнесни амалга ошириш шакли сифатида таърифланса, фирма назариясида Иенсен ва Меклинг томонидан ишлаб чиқилган агентлик муносабатларининг назарияси марказий ўринлардан бирини тутади. Агентлик муносабатлари назариясига мувофиқ фирма институтининг мақсадларидан бири бизнес иштирокчиларининг турли йўналишлардаги мақсадларини мувофиқлаштириш, иштирокчиларнинг шахсий мақсадлари билан бутун бизнес-тизимнинг умумий мақсади ўртасидаги мувазанатни ўрнатишдан иборат. Фирмани фақат қуйидаги шартларга амал қилинган тақдирда “фаолият кўрсатиб турган корхона” сифатида кўриб чиқиш мумкин: фирманинг умумий мақсадлари манфаатдор томонлар мақсадларининг бирлаштирилиши ҳисобланади; манфаатдор томонлар мақсадларининг йиғиндиси бутун бизнес-тизим мақсадларининг кенгайтирилиши ҳисобланади. Амалиётда ушбу шартларга ҳамма вақт ҳам амал қилинмайди. Турли томонлар қўядиган талаблар ўртасида мустақил, рақобатлашувчи ёки ўзаро бир-бирини тўлдирувчи муайян муносабатлар мавжуд. Айнан мақсадли йўналишлар тизимида низолашувчи мақсадларнинг мавжуд бўлиши тижорат ташкилоти беқарорлигининг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Бизнес иштирокчилари манфаатларининг иерархияси масаласи бўйича махсус адабиётларда принципиал жиҳатдан иккита ёндашув мавжуд: инглиз-америка ва евросиё.

Жаҳонда етакчилик қилаётган инглиз-америка ёндашувига мувофиқ фақат ташкилот мулкдорлари унинг фаолият кўрсатишининг асосий параметрларига бевосита таъсир кўрсатувчи бошқарув қарорларини қабул қилишга ҳақли. Бошқа томонларнинг таъсири билвосита таъсир ҳисобланиб, одатда, фирма фаолиятига муайян норматив, ресурс ва вақтинчалик чекловларнинг ўрнатилишида намоён бўлади. Бу кўп жиҳатдан шу нарса билан боғлиқки, АҚШда унга кўра олий раҳбариятдан қийматнинг акциядорлар манфаатлари йўлида максимал даражада оширилиши кутиладиган анъана юзага келди. Бунда акциядорлар учун қийматнинг

оширилиши бошқа манфаатдор томонларнинг узоқ муддатли манфаатларига зид келмайди, деб ҳисобланади.

Акциялар эгалари компаниянинг пул оқимларига қолдиқ даъвогарлар ҳисобланишади. Улар энг катта рискга қўл уришади, лекин, энг муҳими, улар – ўзи учун тўғри ва фойдали қарор қабул қилишдан аввал барча бошқа талаблар ҳақидаги ахборотга эҳтиёж сезувчи ягона даъвогарлар ҳисобланишади.

Европа ва Осиёда менежерлар бошқа манфаатдор томонлар – айниқса ишчи кучи даъвогарлик қиладиган қийматга янада катта аҳамият беришади. Бундай нуқтаи-назар қисман мулк ва бошқарувнинг таркиби билан, қисман эса корпорациялар жамиятда ўйнайдиган роль ва уларнинг жамият олидидаги мажбуриятлари билан изоҳланади. Европа ва Осиёда меҳнаткашлар бошқарув жараёнида АҚШдагига қараганда фаолроқ иштирок этишади.

Германияда ходимлар қарорлар қабул қилишда бевосита иштирок этиш ва компания кузатув кенгаши вакилларининг ярмини сайлаш ҳуқуқига эга. Бунинг оқибатида, континентал Европа ва Японияда оғирлик маркази истеъмолчилар, етказиб берувчилар, ишчилар, ҳукумат, қарз берувчилар, капитал мулкдорлари ва ҳатто умуман жамият томон сурилган. Ушбу мамлакатларда қийматнинг ҳар бир акциядор манфаатлари йўлида максимал даражада оширилиши кўпинча узоқни кўра олмайдиган, самарасиз, соддалаштирилган ва, эҳтимол, жамиятга қарши сиёсат ҳисобланади.

Молиявий кўрсаткичлар даражасида бизнес мақсадларига нисбатан инглиз-америка ва евросиё ёндашувларининг моҳиятини ва улар ўртасидаги фарқни тушунишда бизнес иштирокчилари манфаатлари мувазанатининг соддалаштирилган қиймат модели мавжуд. Ушбу модель фирма фаолиятининг жорий даврдаги кўрсаткичларини ва молиявий натижалари тўғрисидаги ҳисоботларни шакллантиришнинг классик тамойили бўйича қурилган. Бундай тизимнинг асосий кўрсаткичи бизнеснинг соф фойдаси унинг мулкдорларининг манфаатларини акс эттиради. Бизнеснинг қийматини шакллантирувчи бизнес-тизим бошқа иштирокчиларининг манфаатлари бундай ёндашув чоғида билвосита бир томонлама: акциядорларнинг қийматдан манфаатдорлигини камайтирувчи мажбурий тўловлар сифатида ҳисобга олинади. Бизнес қийматини реал шакллантирувчи иштирокчилар манфаатларини бундай тор йўналишли “ҳисобга олиш” кўплаб сув ости тошларини – фирма фаолиятининг самарадорлигини оширишга қарзи рағбатлантирувчи омилларни ўзида мужассам этган.

катта илмий ходим изланувчи
Н.Г.Акбаров, ТДИУ

Пахта тозалаш корхонасининг рақобатбардошлигини босқичма-босқич баҳолаш услуби

Ўзбекистон нафақат юқори сифатли саноатбоп пахта етиштирувчи мамлакат, балки уни кафолатли етказиб берувчи ишончли ҳамкор сифатида довруқ қозонди.

Кейинги йилларда толанинг баҳоси талаб ва таклифдан келиб чиқиб, ўзгариб турган бир шароитда ўзбек толасига бўлган эҳтиёж муттасил ошиб бормоқда. Зеро, ўзбек толаси ранги, пишиқлиги, миконейри, шунингдек бошқа техник кўрсаткичларининг устунлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Бу, Ўзбекистон пахтаси ва ундан тайёрланган маҳсулотларнинг хорижлик истеъмолчилари мамлакатимизни пахтани барқарор етказиб берувчи ва унинг юксак сифатини кафолатловчи ишончли шерик сифатида эътироф этишидан далолатдир. Бу айниқса глобал молиявий-иқтисодий инқироз таъсирида аксарият давлатлар иқтисодиёти ишлаб чиқариш суръати пасайишининг салбий оқибатларини бошдан кечираётган бир пайтда ниҳоятда муҳимдир. Ўзбекистонда барча тармоқларнинг барқарор фаолият кўрсатаётгани ва макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ўсиши Юртбошимиз раҳнамолигида рўёбга чиқарилаётган ва миллий иқтисодиётимизнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган кенг кўламли ва изчил ислоҳотларнинг ёрқин натижасидир. Зеро, айнан ушбу мезон глобаллашув ва жаҳон бозорларида рақобат кучаяётган бугунги шароитда муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда замонавий маркетинг назариясида корхона рақобатбардошлигини баҳолашда кўплаб услубий ёндашувлар амалга оширилган. Аммо, иқтисодиёт субъектлари фаолияти шуни кўрсатмоқдаки, ушбу ёндашувларнинг ҳаммаси ҳам рақобатбардошликни тадқиқ этиш ва баҳолаш учун яроқли эмас. Корхона рақобатбардошлигини баҳолашнинг ҳар бир усули ўзига хос афзаллик ва камчиликларига эгадир. Шу билан биргаликда корхона рақобатбардошлигини баҳолашнинг кўплаб усуллари унинг баъзи бир фаолияти соҳаларини тавсифлайди, холос: фақат товар рақобатбардошлигини ишлаб чиқариш самарадорлигини, сотиш самарадорлигини. Шу боисдан, мураккаб саналган корхона рақобатбардошлигини баҳолашда бир қанча усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Пахта тозалаш корхоналарининг ажралиб турадиган хусусиятларидан бири шуки, ушбу корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари таркибида хом ашё сарфи етарлича улушни (85-90 фоизни) ташкил этади. Шунинг учун ушбу корхоналар рақобатбардошлигини ҳисоблаш жараёнида ушбу ҳолатга етарлича эътиборни қаратиш талаб этилади.

Шундан келиб чиқиб, корхона рақобатбардошлигини баҳолашнинг мавжуд усулларига таянган ҳолда ҳамма пахта тозалаш корхонасининг ишлаб чиқаришидаги ажралиб турадиган белгиларига қараб унинг рақобатбардошлигини ҳисоблашнинг модел кўринишидаги услубини ишлаб чиқдик.

Пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини баҳолаш масалалари модели қуйидагича шакллантирилади: ўрганилаётган пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини “аниқ намуна” ёки тармоқдаги энг юқори натижага эришган корхона билан таққослаш орқали аниқлансин. Уни амалга ошириш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1-босқич. Пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини баҳолаш кўрсаткичларини танлаш ва уни гуруҳлаштириш.

2-босқич. Ўрганилаётган пахта тозалаш ҳамда рақобатчи корхоналар рақобатбардошлиги кўрсаткичлари ҳамда омилларини ўрганиш бўйича маркетинг тадқиқотларини олиб бориш.

3-босқич. Лидер корхонасини ёки шартли “аниқ намуна” корхонани аниқлаш.

4-босқич. “Аниқ намуна” корхона кўрсаткичига нисбатан рақобатбардошлик кўрсаткичларини нормаллаштириш амалга оширилади.

5-босқич. Пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини холисона баҳолашни таъминлаш мақсадида бирлик кўрсаткич ҳамда кўрсаткичлар гуруҳининг муҳимлик даражаси (улуш коэффициенти)ни аниқлаш .

6-босқич. Таққосланувчи пахта тозалаш корхоналари рақобатбардошлигининг жамлама гуруҳ кўрсаткичларини аниқлаш.

7-босқич. Таққосланувчи пахта тозалаш корхоналарининг рақобатбардошлик интеграл кўрсаткичини ҳисоблаш.

8-босқич. Рақобатбардошлик асосий омилларини башоратлаш ва таққосланувчи пахта тозалаш корхоналари рақобатбардошлик даражасини башоратлаш.

9-босқич. Интеграл кўрсаткич бўйича пахта тозалаш корхоналарини тоифаларга ажратиш.

10-босқич. Пахта тозалаш корхонаси бирламчи, жамлама ва интеграл кўрсаткичларини таҳлил қилиш.

Пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлиги кўрсаткичи назарий жиҳатдан коэффициент тарзида 0дан 1гача ёки фоиз тарзида 0дан 100 фоиз оралиғида бўлиши мумкин.

Пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини баҳолашда муҳим ва мураккаб босқичлардан бири уни амалга оширишда кўрсаткичларни танлаш ҳисобланади. Биз томондан пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини баҳолаш учун зарур бўладиган кўрсаткичларни қуйидаги гуруҳларга ажратдик:

1. Пахта толаси рақобатбардошлиги – истеъмолчининг талабини маҳсулотнинг қондириши даражаси.

2. Бозор фаоллиги – пахта тозалаш корхонасининг ташқи муҳит ўзгаришларига мослашишдаги хатти-ҳаракатини тавсифлайди.

3. Ўз имкониятлари – пахта тозалаш корхонаси ресурслари ва улардан фойдаланиш даражасини тавсифлайди.

Ҳар бир тавсифга пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини холисона баҳолашга имкон берадиган кўрсаткичлар киритилади. Бунда ҳисоб-китоб ишларини соддалаштириш мақсадида рақобатбардошликга таъсир қилувчи ички ва ташқи омилларни тавсифловчи энг зарурий кўрсаткичлар киритилди.

Биринчи гуруҳ кўрсаткичи – бу пахта толаси рақобатбардошлиги кўрсаткичи бўлиб, уни аниқлаш услуби ишлаб чиқилди.

Иккинчи гуруҳга пахта тозалаш корхонасининг бозор фаоллигини тавсифловчи қуйидаги кўрсаткичлар киритилади: корхонанинг бозор улуши, молиявий натижа (сотиш ҳажми, фойда), савдонинг рентабеллиги, тайёр маҳсулотнинг омборда туриб қолиш коэффициенти.

Учинчи гуруҳга пахта тозалаш корхонаси стратегик салоҳиятини тавсифловчи (корхона мулки) ҳамда мавжуд ресурслардан фойдаланиш даражасини тавсифловчи кўрсаткичлар киритилади.

Улар айримлари билан яқиндан танишамиз:

– маҳсулот бирлигига тўғри келадиган ишлаб чиқариш харажатлари – маҳсулот ишлаб чиқаришда харажатларнинг самарадорлигини тавсифлаб, яъни харажатларни маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига нисбати каби топилади;

– фонд қайтими – пахта тозалаш корхонасида мавжуд ўрнатилган асбоб-ускуналардан қай даражада фойдаланганликни, яъни ҳар бир сўм асбоб-ускунадан фойдаланиш натижасида қанча миқдорда маҳсулот ишлаб чиқарилганликни кўрсатиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини асосий ишлаб чиқариш воситалари йиллик ўртача қийматига нисбати каби топилади;

– маҳсулот рентабеллиги – маҳсулотнинг фойдалилик даражасини тавсифлаб, у сотишдан олинган ялпи фойда миқдорини тўлиқ таннархга нисбати каби топилади;

– тола чиқиши – пахта хом ашёсидан фойдаланганлик даражасини тавсифлаб, олинган пахта толаси миқдорининг сарфланган хом ашё миқдорига нисбатининг фоиздаги ўлчамидир;

– меҳнат унумдорлиги – ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва иш кучидан фойдаланишнинг самарадорлигини кўрсатиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ишчиларнинг рўйхатдаги ўртача сонига нисбати каби топилади.

Биз томондан пахта тозалаш корхонаси рақобатбардошлигини баҳолашнинг услуби асосида Тошкент вилояти “Пахтасаноат” ҳудудий бирлашмаси таркибига кирувчи “Ўзбекистон”, “Қорасув”, “Алимкент” пахта тозалаш корхоналари ҳиссадорлик жамиятларининг рақобатбардошлиги баҳоланди. Олинган натижалар шуни кўрсатадики, пахта тозалаш корхоналари рақобатбардошлик индекслари мос равишда 0,76; 0,68 ва 0,74ни ташкил этди. Ушбу натижалар асосида ушбу пахта тозалаш корхоналарининг рақобат маркетинг стратегияларини шакллантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди.

катта ўқитувчи, М.Т.Адилова, ТДИУ

Минтақа инновацион салоҳиятидан самарали фойдаланишдамахсус иқтисодий зоналарни аҳамияти

Жаҳон тараққиётининг ҳозирги тенденциялари, аввалambор инновацион жараёнларни ташкил этиш ва самарали бошқариш нуқтаи назаридан ҳар қандай миллий иқтисодиётнинг юқори иқтисодий ўсиш суръатлари ва рақобатбардошлик даражасини таъминлаш муаммосини кўриб чиқишни кўзда тутади. Бу айниқса Ўзбекистон учун долзарбдир, чунки у етарли даражада инновацион салоҳиятга эга ва Марказий Осиё минтақаларида технологик етакчиликда ўз ўрнига эга.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси таъкидлаганидек: «2015 йилда ялпи ички маҳсулот ўсишининг ярмидан кўпи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасига тўғри келгани бу тармоқнинг иқтисодиётимиздаги ўрни ва таъсири нақадар катта эканини кўрсатади. Бугунги кунда хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2010 йилдаги 49 фоиздан 54,5 фоизга етди. Жами банд аҳолининг ярмидан кўпи ушбу соҳада меҳнат қилмоқда»[37].

Минтақавий ривожланиш асоси уларни инновацион ривожланишини мавжуд ресурс таъминотидан фойдаланиш ва янгисини яратиш орқали минтақаларнинг стратегик рақобатбардошлигини шакллантиришга қаратилган. Тадқиқотчилар стратегияларни ишлаб чиқишда минтақалар рақобатбардошлиги ва минтақаларда инновацион-инвестицион фаолиятни бошқариш хусусиятларини ҳисоблашга маълум қизиқишлари кузатилмоқда. Баъзи олимларнинг фикрича[38] рақобатбардошликнинг инвестицион босқичи инновацион босқичнинг бошланиш қисми бўлиши лозим. Аксарият хорижий мамлакатларнинг тажрибаси, юқори инновацион салоҳиятнинг мавжудлиги инновацион ривожланиш ва иқтисодий ўсишнинг зарур омили ҳисобланади. Минтақа тараққиётининг замонавий тушунчаси ўз-ўзини ривожлантириш манбаи сифатида минтақанинг қобилиятини кўриб чиқади. Инновацион салоҳият тадқиқотининг аҳамияти, бир томондан илмий-техника

[37]Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 16.01.2016й. htpp://www.press-service. uz.

[38]Полтерович, В. М. Эволюционнаятеорияэкономическойполитики. Часть I. Опыт быстрого развития / В. Полтерович, В. Попов // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 4–23.

фаолияти ва таълим билан боғлиқ ҳудуднинг яратилган ўзига хос активлари роли ортиши, бошқа томондан – технологиялардан фойдаланиш ва унинг ўзгариши билан боғлиқ билимларнинг табақаланиши билан ифодаланган сифатли силжишлар билан белгиланади [39] . Минтақа инновацион салоҳиятининг моҳиятини ўз ҳудудида инновацион жараённинг амалга оширилишини таъминлаш қобилияти ва имкониятининг сифатли интеграл тавсифи сифатида белгилаш ва инновацион иқтисодиёт воситалари билан ривожланишнинг стратегик мақсадларига эришиш мумкин. Бундай талқинда инновацион салоҳият минтақа салоҳиятининг инновацион бозор сиғимининг салоҳияти, ахборот, интеллектуал, технологик каби бошқа турларини ўз ичига олади[40].

Минтақавий инновацион салоҳиятни турли ривожлантириш масалалари бўйича ўзаро таъсирлашиш соҳасидаги норасмий институтлар қонуний ва ноқонуний бўлиши мумкин. Зеро, бу каби қонуний институт сифатида инновацион жараён иштирокчилари ўзаро таъсирлашишининг норасмий меъёр ва қоидалари тизимини ажратиш мумкин, унинг барча фарқларини тегишли фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларига киритишнинг иложи йўқ. Махаллий бошқарув органлари томонидан республика бюджетидан инновацион дастурларни амалга оширишга маблағлар, минтақавий фондлар ва давлат компанияларининг маблағларини олишга жалб этувчи институтлар ҳисобланади. Қуйида 1-жадвалда минтақавий инновацион салоҳиятни ривожлантириш жараёнига турли институтлар таъсирининг асосий хусусиятлари тизимлаштирилган. Шунингдек, минтақавий инновацион салоҳиятининг барча элементларига таъсир этувчи умумий омиллар ҳам мавжуд. Бундай омиллар қаторига жаҳон, миллий ва минтақавий иқтисодиётини ривожлантиришнинг умумий йўналишлари, шунингдек минтақавий инновацион салоҳиятни шакллантириш ва фойдаланиш жараёнига таъсир этувчи турли иқтисодий субъектларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш даражасини киритиш мумкин.

Рақобатбардошлик нафақат иқтисодий тизим сифатида минтақанинг хусусияти, балки ўзи ҳам минтақага ўз мақсадларига эришишда рақобатни самарали юритиш имконини берувчи хусусиятлар тизими ҳисобланади.

1-жадвал

Минтақавий инновацион салоҳиятни амалга ошириш ва ривожлантиришга таъсир этувчи асосий иқтисодий ривожлантириш институтлари

Институтлар	Минтақавий инновацион салоҳиятни амалга ошириш ва ривожлантиришга таъсир этиш характери
Умумий институтлар	
Хусусий мулк институти	Бундай инвестиция харажатлари(мулкдорларга маъмурий босимдан, рейдерлик қамровларидан ва ҳ.к.)нинг ҳимояланганлигига ишончни шакллантириш воситасида турли мулк шаклидаги корхоналар инновациясига инвестициялашга рағбатларни таъминлайди.
Суд тизими институти	Минтақавий инновацион жараён иштирокчилари ўртасида меъёрий, қонуний “ўйин қоидалари”ни шакллантиради
Корпоратив	Мулкдорларга корпоратив тузилмаларнинг молиявий-

[39]Богдан Н. И. Региональная инновационная политика. – Новополоцк: Полоцкий гос. ун-т, 2000. – 358 с.

[40] Шеховцева, Л. С. Конкурентоспособность региона : факторы и метод создания / Л. С. Шеховцева // Маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 11–16.

бошқарув институти	инвестицион ресурсларини мақсадсиз сарфлаш эҳтимоллигини камайтириш мақсадида минтақавий корпорациялар менежменти фаолиятини самарали назорат қилиш ва бошқа шунга ўхшаш шароитларда иннвоацияларга қўйилмалар ҳажмини ошириш имконини беради.
Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш институти	Маҳаллий даражада инновацион салоҳиятни шакллантириш ва амалга ошириш жараёнлари самарадорлигини таъминлайди, бу пировардида шу жумладан инновацион соҳада муниципал ҳамкорлик ҳисобига минтақавий инновацион салоҳиятни ривожлантиришга кўмаклашади.
Минтақавий инновацион ривожланишга махсус кўмаклашиш институтлари	
Инновацион фаолиятни минтақавий тартибга солиш институти	Минтақавий инновацион салоҳиятнинг турли элементларини минтақавий ҳокимиятлар томонидан бевосита ва билвосита қўллаб-қувватлаш усуллари тизимини амалга оширади, минтақанинг инновацион салоҳиятини самарали амалга оширишга кўмаклашувчи инновацион инфратузилмани шакллантиришни таъминлайди
Инновацион соҳада давлат-хусусий ҳамкорлик институти	Инновацион соҳада давлат-хусусий лойиҳаларни амалга ошириш воситасида минтақавий инновацион салоҳиятни амалга оширишни таъминлайди
ИТТКИ натижларини патентли ҳимоя қилиш институти	Инвесторларнинг ИТТКИ да қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларини инновацион салоҳиятнинг муҳим элементларидан бири сифатида ҳимоялаш чора-тадбирлари тизимини шакллантиради

Манба: илмий адабиётларни умумлаштириш асосида тузилган

Рақобат устунликларини ҳақиқий ёки жорий ҳамда келгусида рақобат устунликларини белгиловчи истиқболли устунликларга ажратиш мумкин[41].

Одатда, истиқболли устунликлар Й. Шумпетернинг фикрича, янгиликларни жорий этиш натижасида пайдо бўлади [42] . Хориж мамлакатларининг давлат инновацион сиёсатининг хусусиятлари таҳлили инновацион фаолликни рағбатлантириш чора-тадбирларини қўллашда қонуниятларни аниқлашга қаратилган. Асосан, хусусиятлар инновацион тараққиётни жадаллаштиришга қаратилган муайян чоралардан фойдаланиш (турли имтиёзлар, молиявий қўллаб-қувватлаш, фан ва бизнеснинг ўзаро таъсирини яхшилаш бўйича чора-тадбирлар), шунингдек давлат ва хусусий секторнинг ушбу жараёнлардаги ролларини тақсимлаш билан боғликдир. Эркин иқтисодий зоналар мамлакат иқтисодиётини кўтаришда мухим аҳамиятга эга эканлиги жаҳон тажрибасидан кўринмоқда. Бу экспорт импорт жараёнини яхшилаш, молиявий кредитлар, илмий техник алоқалар, хамкорлик, бандликни ошириш, замонавий юқори технологияли ишлаб чиқаришни ташкил этиш, хорижий инвестицияларни жалб қилишда ва бошқарувни замонавий усулларини жорий этишга ёрдам беради. Шу мақсадда ташкил этилган “Навоий” эркин индустириал иқтисодий,

[41]Калюжнова, Н. Я. Конкурентоспособность регионов в условиях глобализацииМ.: ТЕИС, 2003. – 526 с
[42]. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.

“Ангрен” ва “Жиззах” махсус индустириал зоналари республика тараққиётида муҳим ўрин эгаллаб келмоқда[43].

Эркин иқтисодий зоналар ташкил этишда Хитой Халқ Республикаси (ХХР) тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Бу зоналарни ташкил этишдан асосий мақсад сифатида мамлакатга хориж сармоясини жалб этиш илғор технологияларни, замонавий бошқарув тизимини жалб этиш бўлди. Айни вақтда бу ҳудудлар Хитойнинг ташқи дунё билан иқтисодий алоқа қилишдаги ўзига хос “очиқ эшик” лар вазифасини бажармоқда.[44]

Бундай зоналарни ХХР ташкил этиш ва ривожлантиришни уч босқичда кўриб чиқишимиз мумкин:

1-босқич: 1978-1982 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда хориж капиталини жалб этишнинг ҳуқуқий-шартномавий ва ташкилий асослари яратилди. Бунг кўра махсус ҳудудлар ташкил этилиб унда хорижий инвесторлар учун мақул соҳалар ўрганиб чиқилди хориж ишбилармонлари фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш органлари ташкил этилди. Биринчи босқичда дастлабки маҳсус иқтисодий ҳудудлар Гуандун провинциясида (Шенжен, Чжухай ва Шантау) ва Фуцзень провинциясида (Семань) ташкил этилди. Бу махсус зоналарни ташкил этишда уларни Гонконг, Аоминь ва Тайванга яқин жойлаштирилган бўлиб асосан шу ҳудудлардаги инвесторларни қизиқишларин оширишга эътибор берилди.

2-босқич: 1983-1989 йилларни ўз ичига олади. Бу давирда хориж инвесторлари билан шартномавий ҳуқуқий асосдаги ҳамкорликни такомиллашуви ва хориж капиталини жалб қилиш ва ундан фойдаланишдаги давлат сиёсатини яхшилаш иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш билан ажралиб турди. Бунинг натижасида шу давир мобайнида 315 дан ортиқ йирик саноат корхоналари қуриш тўғрисида шартномалар тузилиб улардан 194 таси 1989-йили фойдаланишга топширилди. Иккинчи босқични яна ўзига хос хусусияти махсус иқтисодий худудларни яна бир кўриниши денгиз очиқ шаҳарлари ташкил этилди ва 14 та очиқ денгиз бўйи шаҳарларида шундай зоналар ташкил этилди. Бу эса 1990-йилга келиб эркин иқтисодий зоналарни ўзи иқтисодий салоҳияти жиҳатидан Хитойни бошқа районларидан ўтишига олиб келди. Бу ерда мамлакат аҳолисининг 8фоиз яшаб ЯИМ нинг 20 фоизи ишлаб чиқарилади. Хитойнинг ички ва денгиз бўйи районлари орасидаги иқтисодий тафовутларни ўсишидан хавф туғилди. Шунинг учун вужудга келган вазиятни юмшатиш мақсадида мамлакатда имтиёзли инвистиция тартиби жорий қилинган ҳудудларни кенгайтиришга сабаб бўлди. Буни хукумат хорижий инвистицияларни минтақавий ва соҳа устворлиги асосида амалга оширди. Соха устиворлиги асосида экспортга йўналтирилган корхоналар устунликка эга бўлдилар[45]

3- босқич: 1990–йилдан (ҳозирги давргача) бошланди, шу йилнинг ўзида Шанхай яқинида янги Пудун очиқ райони тузилди. Бу районнинг иқтисодий ва ҳуқуқий тартиб хусусиятларига кўра эркин иқтисодий зонага мос келади. Бу районни майдони 350 кв. км бўлиб Хуанпу дарёсининг шарқий ён бағрида эски Шанхай ҳудудида ташкил этилган. Бундан асосий мақсад сифатида Шанхай иқтисодиётини кўтариш у ердаги миллионлаб ишсизларни иш билан таъминлаш бўлди. Шу мақсадда районда тўрт йил давомида 6 млрд. АҚШ доллари сарфланди. Бу босқичда Хитой

[43]“Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни 1996 йил 25 апрелдаги №220-1.

[44]Холиқулов А. Эркин иқтисодий зоналар: назарий асослари. Т.: 2006 й.

[45]Китайская Народная Республика. Политика, экономика, культура, М., “Русская панорама”, 2008, с.137.

эркин иқтисодий зоналари учун яна бир янги кўринишдаги ҳудудлар ташкил этилди. 1990 – йилда биринчи эркин савдо зонаси “Вейгояо” ташкил этилди. 1992 йилнинг охирига келиб бундай тартибдаги ҳудудлар сони 8 тага етди. Улар Дальян, Теньцзин, Гуонгжоу шаҳарлари Цзенсу провинциясида Шеньчжен ва Хайнанда иккитадан. Уларнинг жойларини танлашда асосий эътибор Гонконг ва Тайванга яқинлиги эътибор берилган. Бунинг натижасида Хитой шарқида хозирги кунга келиб 1333 та божсиз зоналар 32 та замонавий технолгик ишлаб чиқариш зоналари 52 та технополислар 10 дан ортиқ эркин савдо зоналари ва буларни бирлаштириб турувчи йирик махсус иқтисодий зоналар тузилди.

Шундай қилиб, жаҳон иқтисодиётидаги ўзгаришлар, минтақалар рақобатбардошлигини оширишда янги институционал механизмлар орқали уларнинг ички имкониятлари, салоҳияти ва устунликлари ҳамда улардан фойдаланиш даражаси тадқиқ этишнинг янада долзарб бўлиб бораётганлигини англатади.

катта ўқитувчи, Р.Ҳ.Хожиматов, ТДИУ

Фонд бозорлари иштирокчиси банк фаолиятини самарадорлигини ошириш йўллари

Иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш шароитида банк тизими ва уларнинг фаолият кўлами, имкониятлари келгусида уларнинг фаолияти натижаси ҳисобланган унинг самарасига бевосита боғлиқ. Чунки улар бозорларда асосан жалб қилинган маблағлар ҳисобига ўз фаолияти кўламини амалга оширадилар. Шунинг учун, тижорат банклари жалб қилган маблағларининг эгалари ва ўз акциядорлари олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида бажариш имкониятларини кенгайтиришга мажбурдир, бу ўз навбатида банклар фаолияти самараси билан бевосита боғликдир.

Иқтисодий ўсишни таъминлаш учун фонд бозорлар капитал концентрациялашувини марказлашувини таъминлашга хизмат қилса, бунда банклар эса мазкур бозорлардаги капитал харакатини мақсадли жойлашувини таъминламоқда. Буни сўнгги 5 йил давомида тижорат банкларининг жами активлари 3,1 баробарга, иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредит қўйилмалари умумий қиймати эса 3,7 баробарга кўпайди бўлса, тижорат банкларининг жами активлари 2015 йилда 2014 йилга нисбатан 25,1 фоиздан зиёдга ўсиб, 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, 65,2 трлн. сўмни ташкил этди. Шу жумладан, тижорат банклари кредит қўйилмаларининг умумий ҳажми 2015 йилда 27,3 фоизга ошиб, 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига 42,7 трлн. сўмни ташкил этган [46] лигидан ҳам кўришимиз мумкин.Хозирги кунда, мамлакатимиз тижорат банклари ялпи акциядор капитали 7.8 трлн сўмни ташкил қилмоқда. Лекин, сўнгги йилларда жаҳондаги юзага келаётган сальбий холатлар учун асоий омил банкларнинг фонд бозорлардаги фаолият кўлами ва уларнинг фаолиятини самарасиз натижаси билан изоҳланмоқда. Шунинг учун, банкларнинг фонд бозорлардаги фаолиятини самарасини ошириш муҳим вазифалардан биридир.

Биз акциядор тижорат банкларнинг акциядорлик капиталини ҳозирги ҳолати яъни унинг даромадлилик даражасини таҳлил этишда умумжаҳон қабул қилган

[46] Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йил якунлари ва ривожлантиришни устивор йўналишлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

мезонларга амал қилиш ва уларга тенглаштириш масалаларига асосий эътибор қаратилмоқда.

2016 йилнинг 1 январи ҳолатига Ўзбекистонда 26 та тижорат банки (шундан, 14 таси акциядорлик-тижорат банки, 7 таси хусусий банк ва 5 таси хорижий капитал иштирокидаги банклар), республикамиз ҳудудларида жами 70 та нобанк кредит ташкилотлари фаолият юритмоқда. Уларнинг баъзилари тез ўсиш ва ривожланиш мақсадини кўзласа, бошқалари рискни минималлаштириш ва (ўз акционерларига нисбатан кам миқдорда дивиденд тўлашларига қарамасдан) ишончли банк имиджини сақлаган ҳолда «хотиржам ҳаёт» ни афзал кўришади.

Деярли барча тижорат банклар корпоратив шаклида ташкил этилган бўлиб, унинг акционерлари акционерлик капитали қиймати ва у бўйича дивидендлар миқдорининг кўпайишидан манфаатдордир. Бу четда бўш капитални банклар капиталига айлантиради ва уларни капиталлашув даражасини оширишга олиб боради.

Гарчи акцияларнинг қиймати акционерлар талаби даражасида бўлмаса, инвесторлар акциялардан воз кечишлари мумкин, бу эса келгуси ривожланишни таъминлаш учун банклар томонидан янги капитални жалб қилиниши жараёнида кўплаб қийинчиликларни келтириб чиқаради. Шунинг учун, банк раҳбарияти ўз операциялари бўйича рискнинг минимал даражасига эришган ҳолда, акционерлик капитали қийматини оширишга ҳаракат қилиши керак.

Тижорат банкларнинг фаолияти кўламини ошириш билан бирга унинг самарасини ошириш бош мезони бу капиталини самараси ҳисобланади. Шунинг учун уларни акциясининг қиймати=келгусида олиниши мўлжалланаётган дивидендлар миқдори/Дисконт омили (банк томонидан зиммага олинаётган риск даражаси ва даромаднинг кутилаётган минимал даражаси ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади) ва бошқаларга боғлиқ бўлади.

Тижорат банклар акциясининг қиймати, унинг даромадлилиги ва жозибадорлигини ошириш учун қуйидаги фаолияти кўламини оширишлари лозим:

1. Акция бозор баҳосига таъсир этувчи омил бўлган бозор фоиз ставкасини барқарорлиги доимийлигини таъминлашдан иборат. Буни аввало давлат аралашувини жорий этиш орқали қайта молиялаштириш ставкасини барқарорлигига эришиш мумкин. Бунинг учун, мамлакатимизда давлат яъни Марказий банкининг монетар сиёсати асосий йўналишларини изчиллигини давом этириш, ҳусусан; тижорат банкларининг инвестицион кредитлари, капитал қуйилмани инвестицион йўналишлари ва бошқа мақсадли дастурларни кенгайтиришни талаб этади.

2.Тижорат банклари тақсимланмаган соф фойдасини акция девидендлари учун йўналтиришни босқичма босқич ошириб бориш лозим. Бу аввало акциянинг хақиқий бозор даромадлилигини оширишга олиб борса, иккинчида, ўз навбатида мамлакатимиз акция бозори ривожига ижобий таъсир этадилар.

А)акциядор тижорат банкларининг акциясини бозорларга чиқиш жараёни кучайиб боради;

Б)четдаги бўш пул капитал харакатини корхоналар ёки банклар капиталини оширишга йўналтиришни ривожлантириб бориш натижасида банкларнинг имкониятлари кенгайтириб юборади. Бу уларнинг фаолияти кўламини оширишга олиб бориши орқали даромадларини оширади. Ўз навбатида акциялар учун тўланаётган девидендлар хажми доимий ошиб боради ва у барқарор ўсиш суръатига эга бўлади.

3.Риск даражасининг камайиши билан бир қаторда банк акциялари эгалари оли ши кутилаётган дивидендлар даражасини оширишга олиб боради.

Демак, тижорат банк акцияларнинг қийматини ошириш учун банк раҳбарияти келгуси даромадларни ошириш ҳамда рискларни камайтиришга асосий эътибор беришлари лозим. Чунки, тижорат банклар фаолиятини самараси мамлакатимиз иқтисодиёт тармоқларини фаолиятини доимий молиявий маблағлар билан таъминлаш орқали уларни ишлаб чикариш жараёнини узлуксизлигини таъминлайди.

катта ўқитувчи, И.К.Яхьяева,
талаба О.Шамсиддинов,ТДИУ

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий ривожланиш тенденциялари

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асл мақсади иқтисодиётнинг барча тармоқларида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва шу асосда аҳоли турмуш фаровонлигини муттасил яхшилаб боришга эришишдан иборат. Ушбу мақсадга эришишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, уларнинг фаолияти учун қулай шарт-шароитлар яратиш муҳим аҳамият касб этади.Шу сабабли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мамлакатимиз ҳукумати иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда кичик бизнес ривожланишининг бошланғич босқичи хусусиятлари ўтиш даврининг ўзига хос жиҳатлари билан белгиланади. Хусусан, ўтиш даврида кичик бизнес корхоналари фаолиятида қисқа муддатли операциялар стратегик мақсадларга нисбатан устувор ўринга эга бўлади. Бунинг энг асосий сабаби шундан иборатки, ўтиш даврида макроиқтисодий беқарорликнинг мавжудлиги ва рақобат муҳитининг ривожланмаганлиги туфайли муомала соҳасидаги қисқа муддатли операциялар йирик миқдорда фойда олишни таъминлади.

Шу муносабат билан Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий корхоналар ривожланишининг бошланғич даврида улар фаолиятида иқтисодий омиллар муҳим аҳамият касб этди. Истеъмол товарлари ва хизматларнинг тўйинмаган бозори юқори фойда асосида бизнес юритиш имконини берди. Ўтиш даврининг бошланғич босқичидаги таркибий номутаносибликлар эса ресурсларни қайта тақсимлашдан катта микдорда фойда олишга имконият яратди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланувчи корхоналар бошқа корхоналарга нисбатан бозор шароитларига тезроқ ва яхшироқ мослашди. Шу сабабли инфляциянинг юқори даражасига қарамасдан айнан мана шу соҳа юқори суръатларда ривожланди.

Ўзбекистонда тадбиркорликнинг шаклланиш жараёнига нархларнинг эркинлаштирилиши бевосита таъсир кўрсатди. У реал сектор ва хизмат кўрсатишга ихтисослашган соҳалар даромадлари ўртасидаги тафовутларнинг ошишига олиб келди. Шу сабабли, айниқса, воситачилик, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари юқори суръатларда ривожланди.

Ўзбекистон Республикасининг мулкчилик тўғрисидаги, корхоналар тўғрисидаги, хусусийлаштириш ва давлат тасаруффидан чиқариш тўғрисидаги ва бошқа бир қатор меъёрий ҳужжатларда кўп укладлилик асослари белгиланиб, улар мулкчиликнинг барча шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини қарор топтириш, мулкдорларнинг ҳуқуқларини қатъий ҳимояланиши, хусусий мулкни янада ҳимоя қилиш, тадбиркорликни ривожлантириш ва чет эл инвестицияларини жалб этишга қаратилгандир.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаларида таъкидлаганларидек: “2014 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 9 триллион сўмдан ортиқ ёки 2013 йилга нисбатан 1,3 баробар кўп, шу жумладан, 2 триллион сўмга яқин миқдордаги микрокредитлар ажратилди. Бу ўтган йилга қараганда 39 фоиз кўпдир. Сўнгги беш йилда кичик бизнесни кредитлаш ҳажми қарийб 5 баробар кўпайди.

Хусусий тадбиркорларнинг хом-ашё ресурсларидан фойдаланиш имконияти, биринчи навбатда, бундай маҳсулотларни биржа ва ярмарка савдоларида сотиш ҳажмини кўпайтириш ҳисобидан сезиларли равишда кенгайтирилди. Масалан, 2014 йилда улар томонидан Республика товар-хомашё биржасида қарийб 3 триллион сўмлик ёки 2013 йилга нисбатан 1,6 баробар кўп хомашё ва материаллар сотиб олинди. Шу билан бирга, хусусий тадбиркорлар биржа савдолари орқали ўзлари ишлаб чиқарган 1 триллион 500 миллиард сўмлик маҳсулотни сотди, бу кўрсаткич 2013 йилга қараганда 1,7 баробар кўпдир”[47].

Хулоса қилиб айтганда, республикамизда иқтисодий ўсишнинг муҳим шартларидан бири иқтисодиётда, шу жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда рақобат муҳитини шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат. Рақобат ушбу жараёнда қатнашувчиларни ижтимоий эҳтиёжларни тезроқ ва тўлароқ қондиришга ундайди, инвестицияларни ўзлаштиришга, илмий-техника натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этишга, харажатларни пасайтириб, маҳсулот сифатини оширишга, товарлар ва хизматлар таклифини кенгайтиришга рағбатлантиради ва шу орқали ишлаб чиқариш жараёнида қатнашувчиларни бозор воситасида танлашни ҳамда миллий иқтисодиётнинг халқаро меҳнат тақсимотида рақобатбардошлик даражасини ошишини таъминлайди.

катта ўқитувчи, Н.С.Деҳқонова, ТДАУ

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг инновацион стратегиясини шакллантириш

Стратегия деганда, рақобатдошларга нисбатан корхонанинг ҳаёт қобилияти ва қувватини мустаҳкамлаш бўйича ҳатти-ҳаракатларнинг ўзаро боғлиқ мажмуаси тушунилади. Бу қўйилган мақсадларга эришиш бўйича батафсил, ҳар томонлама, мажмуавий режадир.

Инновациявий стратегия, қишлоқ хўжалик корхона ички муҳитига нисбатан, қишлоқ хўжалик корхона мақсадларига эришиш воситаси ҳисобланади. Инновациявий стратегиялар қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

-маҳсулот – янги қишлоқ хўжалик маҳсулотлар, қишлоқ хўжалигида хизматлар, қишлоқ хўжалигиди инновацион технологияларни яратишга қаратилган;

-функционал – буларга илмий-техник, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалигида маркетинг ва сервис стратегиялари тегишли;

[47]Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи газетаси. 2015 йил 17 январь, №11 (6194).

-ресурс – ресурс таъминотига (меҳнат, моддий-техник, молиявий, ахборот) янгилик киритилади;

-ташкилий-бошқарув – бошқарув тизимларидаги ўзгаришларга тегишли.

Қишлоқ хўжалигида инновациявий стратегияни ишлаб чиқиш асосида корхона томонидан амалга ошириладиган илмий-техник сиёсат, корхонанинг бозордаги позицияси ва маҳсулот ҳаётий цикли назарияси ташкил этади.

Қишлоқ хўжалигида инновациявий стратегияни ишлаб чиқиш, корхона самарали ривожланишини таъминлашда катта роль ўйнайди ва бу роль қуйидагилардан иборат:

-қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқилган инновациявий стратегия, бутун корхона ва унинг айрим тузилмавий бирликлари иқтисодий ва ижтимоий ривожланишининг узоқ муддатли умумий ва инновациявий мақсадларини амалга ошириш механизмини таъминлайди;

-корхона инновациявий имкониятларини реал баҳолаш, ички инвестициявий салоҳиятини максимал фойдаланилишини таъминлаш ва молиявий ресурслардан янада фаолроқ фойдаланиш имкониятини беради;

-ташқи муҳит омилларининг динамик ўзгариши жараёнида юзага келадиган, янги истиқболли инновациявий имкониятларни тез амалга ошириш имкониятини беради;

-қишлоқ хўжалигида инновациявий стратегияни ишлаб чиқиш, корхона томонидан назорат қилинмайдиган ташқи муҳит омиллар ривожланишининг мумкин бўлган вариантларини олдиндан ҳисобга олади ва уларнинг корхона фаолияти учун салбий оқибатларини минималлаштириш имконини беради;

-корхона инновациявий фаолиятидаги нисбий устуворликларини акс эттиради;

-қишлоқ хўжалигида инновациявий стратегия мавжудлиги, корхона инновациявий фаолиятини истиқболли, жорий ва тезкор бошқариш ўртасидаги аниқ ўзаро алоқани таъминлайди;

-корхонанинг муҳим стратегик инвестициявий қарорларида инновациявий хулқ-атворнинг тегишли менталитети шаклланиши ва амалга оширилишини таъминлайди;

-қишлоқ хўжалигида инновациявий стратегия тизимида, муҳим инновациявий бошқарув қарорларини танлашнинг асосий мезон баҳолари қиймати шаклланади.

Мақсадларни аниқлаш ва ривожланишнинг стратегик йўналишини танлаш асосида корхона салоҳияти, айниқса унинг инвестицивий қисми, ҳамда корхона фаолиятига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ташқи муҳит омиллари ётади.

Ташқи муҳит омилларининг инновациявий сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишга таъсири даражасини аниқлаш учун SWOT-таҳлил ва PEST-таҳлил услубларидан фойдаланилади.

SWOT-таҳлил корхона стратегик инновациявий ўрни ва ҳолатини тез баҳолаш имконини беради. Ушбу турдаги ташқи муҳит омиллари таҳлили жараёнида, корхона инновациявий ривожланиши учун, макродаражада пайдо бўладиган, қулай имкониятлар ва ҳавфлар аниқланади.

Корхона инновациявий стратегияси унинг умумиқтисодий мақсадлари, вазифалари ва стратегиялари билан белгиланади. Инновациявий стратегияни ишлаб чиқиш асосида инновациявий даражани ўлчаш ва таҳлил қилиш, ҳамда инновациявий ривожланиш йўналишларининг илмий-техник прогнозини тузиш ётади.

Келтирилган услублар асосида, қуйидаги йўналишлар бўйича инновациявий стратегия таҳлили амалга ошириш тавсия этилади:

-корхона инновациявий стратегиясининг, корхона ривожланиши умумий стратегияси билан мувофиқлаштириш;

-корхона инновациявий стратегиясининг инновациявий фаолият ташқи муҳитида назарда тутилган ўзгаришлар билан мувофиқлаштириш;

-корхона инновациявий стратегиясининг корхона ички салоҳияти билан мувофиқлаштириш;

-инновациявий стратегиянинг ички мувозанатини таъминлаш;

-инновациявий стратегияни амалга ошириш мумкинлиги;

-инновациявий стратегияни амалга ошириш билан боғлиқ таваккалчиликлар қабул қилинадиган даражада бўлишини таъминлаш;

-инновациявий стратегияни амалга оширишнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш;

-инновациявий стратегияни амалга оширишнинг ташқи иқтисодий самарадорлигини аниқлаш.

катта ўқитувчи, Ш.Р.Джуманиязов, ТДИУ

Ижтимоий соҳа инфратузилмасини ривожлантириш йўллари

Жаҳон тажрибасида ижтимоий ишлаб чиқаришни 3 соҳага бўлиш қабул қилинган: биринчи соҳага ресурсларни ундирувчи, табиий ресурсларни топиш, қазиб чиқариш билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш; иккинчи соҳага шу ресурсларни қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот олиш билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш, учинчи соҳага - хизмат кўрсатиш, бунга ишлаб чиқаришни ахборотлар билан таъминлаш ҳам киради. Фан-техника тараққиёти натижасида борган сари бутун ижтимоий ишлаб чиқаришда биринчи соҳа ҳиссасини кескин қисқартиради, кейинчалик секин бўлса ҳам иккинчи соҳа ҳам қисқариб боради, аксинча учинчи соҳа кенгайиб боради.

Ижтимоий ишлаб чиқариш таркибига мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотида қатнашиш даражаси ҳам катта таъсир кўрсатади. Ҳар бир мамлакатда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг маълум бир маҳсулотлар, тармоқларни ривожлантириш учун қулай иқтисодий ва табиий шароитлар мавжуд бўлади. Ушбу тармоқлар маҳсулотлари фақат мамлакат ички эҳтиёжларини эмас, балки шу маҳсулот ишлаб чиқариш учун ноқулай шароитга эга бўлган мамлакатларнинг ҳам эҳтиёжларини ҳисобга олиб устун даражада ривожлантирилса, ҳар бир мамлакат замонавий техника ва технологияга асосланган йирик ишлаб чиқариш тармоқларини ташкил этиш ва ривожлантириш имкониятига эга бўлади. Бу эса ўз навбатида макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда таркибий таркибий ўзгаришларнинг ижтимоий меҳнат унумдорлигини ўсишини таъминлайди.

2015 йили таълим-тарбия соҳасини янада ислоҳ этиш ва такомиллаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасига ҳар йили сарфланаётган харажатлар ялпи ички маҳсулотга нисбатан 10-12 фоизни ташкил этмоқда. Бу ЮНЕСКОнинг мамлакатни барқарор ривожлантиришни таъминлаш учун таълимга йўналтирилиши зарур бўлган инвестициялар миқдори бўйича тегишли тавсияларидан, яъни 6-7 фоиздан қарийб 2 баробар кўпдир.

2015 йилда бу соҳада 384 та объектнинг моддий-техник базасини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бўйича қиймати 423 миллиард сўмлик ишлар амалга оширилди, намунавий лойиҳалар асосида 29 та янги умумтаълим мактаби барпо этилди, 219 та мактаб реконструкция қилиниб, 136 таси капитал таъмирланди.

Жамиятда соғлом турмуш тарзини сақлаш мақсадида 2015 йилда 141 та тиббиёт муассистент, асасини қуриш, реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш учун қарийб 500 миллиард сўм маблағ сарфланди.

Мамлакатимизда аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашнинг муҳим ва самарали омили бўлган жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2015 йилда Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси маблағлари ҳисобидан болалар спорти иншоотларини қуриш ва реконструкция қилиш бўйича манзилли дастурни амалга ошириш доирасида умумий қиймати 225 миллиард сўмдан ортиқ 35 та намунавий спорт объекти, 12 та сузиш ҳавзаси, 174 та мактаб спорт заллари фойдаланишга топширилди.

“Ўтган йили иқтисодиётимизни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, бандликни таъминлаш, одамларимизнинг даромади ва ҳаёт сифатини оширишнинг муҳим омил ва йўналишларидан бири тариқасида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш борасидаги тизимли ишлар изчил давом эттирилди.

2016 йилда ижтимоий соҳага давлат бюджети жами харажатларининг 59,1 фоизи ажратилади. Жумладан, таълим-тарбия соҳасига давлат бюджети харажатларининг 33,7 фоизи, соғлиқни сақлаш тизимига 14 фоизи йўналтирилади. Таълим-тарбия соҳасини таъминлаш ва ривожлантириш сарф-харажатлари ўтган йилга қараганда 16,3 фоизга, соғлиқни сақлаш тизимида 16 фоизга кўпаяди.

Аҳоли бандлигини таъминлаш масаласи ҳам энг муҳим вазифамиз бўлиб қолади. 2016 йилда 990 мингга яқин янги иш ўрни яратиш мўлжалланмоқда, жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш соҳасини изчил ривожлантириш ҳисобидан 660 мингдан зиёд иш ўрни яратилади. 2016 йилда олий ўқув юртлари, лицей ва коллежларнинг 510 мингдан ортиқ битирувчиларини иш билан таъминлаш вазифаси белгилаб олинди.

Ўзбекистон иқтисодиётида 2005-йилдан бошлаб давлат бюджети профицит билан бажарилаяпти. 2000-2004 йиллар давомида мамлакатимиз давлат бюджети тақчиллигини -1,0 фоиздан -0,4 фоиз даражасига қадар пасайтиришга, 2005-2008 йиллар давомида эса давлат бюджети тақчиллигига барҳам бериб, давлат бюджети профицитини 0,1 фоиздан 1,5 фоизга қадар оширишга эришлди. Кейинги йилларда мазкур жараёнларга ҳам жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ўзининг салбий таъсирларини кўрсатишига қарамасдан, бюджет профицитини сақлаб қолишга эришилмоқда. Хусусан, 2015 йилда ҳам мақсадга мувофиқ йўналтирилган чора-тадбирлар натижасида бюджет даромадларининг харажатларидан ортишини ЯИМнинг 0,1 фоизи даражасида таъминлашга эришилди. Кейинги пайтдларда оптимал бошқарув йўлга қўйилаётганлиги боис ҳам 2005 йилдан бошлаб 2015 йилга қадар мунтазам равишда давлат бюджети профицит билан бажарилиб келинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатлари аҳоли турмуш фаровонлигини оширишдада янада ижобий ўзгаришларни таъминлашга, бюджет соҳаси ходимлари иш ҳақи, пенсиялар, нафақалар, стипендиялар миқдорларини изчил ошириб бориш каби ижтимоий соҳадаги тадбирларни молиялаштириш билан бирга жаҳонда глобал масштабда авж олиб бораётган молиявий-иқтисодий инқироз шароитида мамлакатни барқарор иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим омили сифатида ички талабни рағбатлантиришга йўналтирилган чора-тадбирлар комплексини амалга оширишига йўналтирилмоқда.

2015 йилги бюджет сиёсатида таълим ва тиббиёт муассистент, асаларини реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш Фондига 494,9 млрд. сўм

маблағ ажратилган. Бу ҳам ўз навбатида таълим ва тиббиёт муассистент, асаларини модернизация қилиш орқали таълим ва соғлиқни сақлаш бўйича хизматлар сифатини янада юксалиши пировардида аҳолининг интелектуал салоҳияти ва турмуш фаровонлигини ортишида давлат бюджети алоҳида аҳамиятга эга бўлаётанлигини тасдиқлайди. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, суд органлари сақлаш харажатлари жами харажатлар таркибида 2013 йилда 3,1фоиз, 2014 йилда 3,1фоизни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб ушбу харажатлар 3,7фоиз ни ташкил этган. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаш харажатлари кейиги йилларда жами бюджет харажатларининг 1 фоизини ташкил этган, 2015 йилда эса 1,14фоиз га тенг бўлган.

2015 йилда темир йўл транспортига 371,4 млн.АҚШ доллари, автомобил йўллари инфратузилмасига 581 млн.АҚШ доллари ва ҳаво транспортига 57,1 млн.АҚШ доллари миқдорида инвестициялар киритилган бўлса, 2016-2019 йилларда мос равишда 1709,4 млн.АҚШ доллари, 4119,8 млн.АҚШ доллари ва 617,7 млн.АҚШ доллари миқдорида инвестициялар киритилиши режалаштирилган.

Бозор ва тадбиркорлик омилларидан фойдаланилмай, инфратузилма объектларига фақат давлатнинг эгалик қилиши кам самара бериши мумкин. Агар бозор-рақобат омилларидан фойдаланилса, инфратузилма хизматини такомиллаштириш ва инвестициялар сифатини кўтариш борасида катта имкониятлар очилади. Бунинг учун қуйидаги тадбирлар зарур:

-инфратузилмани ишлатишнинг тижорат қоидаларини қўллаш;

-хусусий сектордаги фирмалар томонидан рақобатнинг рағбатлантирилиши;

-инфратузилма объектлари фаолиятининг зарур даражада тартибга солиб турилиши;

-инфратузилма хизматларини ташкил этиш ҳамда шу хизматлар устидан назорат ўрнатишдаги иштирокини фаоллаштириш.

Умуман олганда пухта ва асосли ташкил қилинган инфратузилма жамиятимиз тараққиётининг барча соҳаларда бирдек амал қилиши керак. Ижтимоий инфратузилма ва унинг бозор муносабатларида самарали амал қилишидаги ролини ошириш ва ривожлантириш ҳам айнан шу масалада ўз аксини топади.

катта ўқитувчи, Джумаев
З.А.,ТДИУ

Тошкент шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш омиллари ва натижалари

Тадбиркорликни ривожлантириш, ишбилармонликни ҳуқуқий ҳимоя қилиш масаласи мамлакатимизда изчил амалга оширилаётган ислоҳотларнинг энг асосий кучга айланди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси қисқа муддат ичида шаклланиш босқичидан мамлакат иқтисодиётида катта улушга эга бўлган соҳа даражасигача кўтарилди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодий,ижтимоий ва сиёсий аҳамиятига юқори баҳо берилгани ҳолда, соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурлиги давлатимиз раҳбари томонидан мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ қайта-қайта таъкидлаб келинмоқда.Жумладан, Президентимиз “Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида” номли асарида “ихчам технология ускуналари билан жиҳозланган кичик корхоналарни ривожлантириш ҳисобига қисқа муддат ичида

рақобатга бардошли маҳсулот ишлаб чиқаришни авж олдириш, шу билан ички бозорни тўлдириш мумкин. Натижада бугунги кунда йирик, ихтисослаштирилган ишлаб чиқариш корхоналари етказиб бера олмайдиган товарларни тайёрлаб,бутун такрор ишлаб чиқариш циклидаги бўш жойларни тўлдириш имконияти яратилади. Шунинг учун ҳам авлат кичик ишлаб чиқаришни ривожлантиришга бутун чоралар билан ёрдам кўрсатиши керак"[48], деб такидлаб ўтдилар.

Президентимиз бу чоралар мазмунини қуйидагича белгилаб бердилар:

- кичик бизнесни ташкил қилиш ва рўйхатдан ўтказиш тартибини мумкин қадар соддалаштириш;
- соҳа учун имтиёзли солиқ тизимини вужудга келтириш;
- кредитлар ва моддий ресурслардан фойдаланишлари учун кенг имкониятлар туғдириш;
- ташқи иқтисодий фаолият олиб боришда эркинликлар бериш.

Соҳа ривожланишига бундай юксак эътиборга унинг йирик бизнесга нисбатан қуйидаги афзалликлари ҳам сабабдир:

-капитал талабчанлиги кўрсаткичининг пастлиги. Бир иш ўрнини яратиш учун харажатлар нисбатан камлиги;

-маҳаллий хомашё ва меҳнат ресурсларига яқинлиги;

-маъмурий харажатларнинг нисбатан кичиклиги;

-бозор коньюктураси ўзгаришларига тез мослашувчанлиги;

-йирик бизнес кириб бора олмайдиган, ёки йирик бизнес рентабелли фаолият кўрсата олмайдиган бозор сигментларига кириб бора олиши ва ҳ.к.

Кичик бизнеснинг тор ихтисослашуви, маҳаллий, нисбатан арзон ресурслардан фойдаланиши ва иш ҳақига нисбатан кам сарф-харажат қилиши соҳада капитал айланувчанлиги даражасининг юқори бўлишини таъминлайди. Бундан ташқари, бундай корхоналар хомашё ва тайёр маҳсулотлари заҳирасининг паст даражасини тутиб туради, ўрнатилмаган ускуналарнинг ва фойдаланилмаётган майдонларга эга бўлмайди.Ушбу афзалликларни эътиборга олган ҳолда республикамизда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаштизими шакллантирилди ва такомиллаштириб борилмоқда. Бу тизим кичик бизнес соҳасини уч босқичда қўллаб-қувватлаш тадбирларини кўзда тутади:

1.Кичик бизнес субъектларини ташкил қилиш босқичида қўллаб-қувватлаш. Бу босқичда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш, рухсат бериш тартиб-тамойилларини соддалаштириш ва муддатларини қисқартириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилади.

2.Янгидан ташкил этилга субъектларни ўз ишини йўлга қўйишида кўмак бериш. Бу босқичда юридик маслаҳат, бозорларни ўрганиш бўйича маркетинг хизматларини кўрсатиш, молиявий маблағлар чекланганлигини эътиборга олиб бериладиган кредитлар ҳажмини ошириш, фаолиятининг дастлабки йилларида солиқ тўлашдан озод қилиш каби чора-тадбирлар амалга оширилади.

3. Учинчи босқич фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектлари фаолиятини кенгайтириш, самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларни ўз ичига олади. Бунда, солиқ имтиёзларини жорий қилиш, ставкаларини пасайтириш, текширувлар сонини ва даврийлигини қисқартириш, инфратузилма тармоқларини ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш, биржа савдоларида иштирок этиш имкониятини юзага келтиш каби чора-тадбирлар амалга оширилади.

[48]Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида.-Т.:Ўзбекистон, 1995 й., 186-б.

Мамлакатимизни модернизация қилиш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йилдан-йилга ривожланиб бораётгани иқтисодиётимизнинг таркибида бўлаётган ижобий ўзгаришлардан далолат беради. Фақатгина 2015 йилнинг ўзида юртимизда 26,8 мингдан зиёд кичик бизнес субъекти иш бошлади, ушбу секторда фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг умумий сони йил охирига келиб 225,99 мингтани ташкил этди. 2015 йил якунларига кўра кичик бизнеснинг мамлакатимиз ЯИМидаги улуши 56,7 фоизга, саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришидаги улуши 38,9 фоизга етди.

Ривожланган инфратузилмага, юқори малакали кадрларга эга Тошкент шаҳри республикамизнинг бошқа ҳудудларига нисбатан кичик бизнесни ривожлантиришда қулайликларга эга.Шу билан бирга шаҳарда йирик саноат, қурилиш, транспорт ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг фаолият кўрсатиши кичик бизнес соҳасининг тармоқларнинг ялпи кўрсаткичларидаги ҳар бир фоиз улушининг мутлақ ҳажми катта бўлишини белгилаб беради.

Тошкент иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес соҳаси алоҳида аҳамият касб этмоқда. Кейинги даврларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг ўзгаришларга тез мослашувчан соҳаси сифатида ички бозорни истеъмол товарлари билан тўлдириш, хизмат кўрсатишнинг янги ва замонавий турларини кенгайтириш, экспорт салоҳиятини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш борасида қабул қилинган қарорларнинг амалиётга кенг тадбиқ этилиши, текшириш ишларининг қисқарганлиги, бизнес юритиш учун молия ва вақт ҳаражатларининг камайганлиги, рўйхатга олишнинг хабардор қилиш тизимининг жорий этилиши натижасида рўйхатга олинган ва фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони жадал ошиб, уларнинг иқтисодий кўрсаткичларида ҳам ижобий тенденциялар юз бермоқда.

2016 йилнинг 1-январ ҳолатига кўра шаҳарда рўйхатга олинган 45490 та (2015 йил 43221 та) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг 95,4 фоизи (2015 йилнинг 1-январида-90,4 %) фаолият юритди.

2015 йилнинг январь-декабрь ойлари мобайнида 6881 та янги кичик бизнес субъектлари ташкил этилиб, шу даврда 4711 та субъектлар тугатилди.

Шаҳар корхоналарининг деярли 85 фоизи кичик бизнес субъектлари ҳиссасига тўғри келади. Бугугни кунда улар томонидан қурилиш моллари, мебель, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаси учун технологик ускуналар, электротехник ва электрон буюмлар, автомобиллар учун бутловчи қисмлар, мураккаб маиший техника, дори-дармон воситалари, тўқимачилик ва тикув маҳсулотлари ишлаб чиқарилмоқда.

Шаҳар туманлари орасида энг кўп кичик бизнес субъектлари Юнусобод, Чилонзор ва Мирзо Улуғбек туманларида рўйхатга олинган.

Юнусобод, Шайхонтохур, Чилонзор ва Яккасарой туманларида фаолият юритмаётган кичик бизнес субъектларининг жами рўйхатга олинганлар сонидаги улуши катта.

Кичик бизнес субъектлари иқтисодиётнинг деярли барча тармоқларида фаолият юритмоқда. Уларнинг асосий қисми хизмат кўрсатиш (69,2 фоиз), саноат (22,6 фоиз) ва қурилиш (7,4 фоиз) соҳаларида фаолият юритмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши мунтазам ортиб бормоқда. Хусусан, мазкур соҳа вакилларининг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 2000 йилда 41,5 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилда эса 49,9 фоизга ва 2015 йилда 57 фоизга етди.Кейинги йилларда кичик бизнес

субъектларининг иқтисодий кўрсаткичларида ижобий силжишлар кузатилди. Иқтисодиётнинг аксарият соҳаларида уларнинг улуши ортганлиги кузатилди.

Тошкент шаҳри бўйича 2015 йилда кичик бизнес субъектлари ҳиссасига саноат маҳсулотининг 71,2 фоизи, қурилиш ишларининг 68,8 фоизи, чакана савдо айланмасининг 56,1 фоизи, пуллик хизматларнинг 43,8 фоизи тўғри келди.

Кичик бизнес корхоналари ва хусусий тадбиркорлар бугунги кунда673,2 мингдан зиёд кишининг бандлигини таъминламоқда.

Кичик бизнес субъектларининг Тошкент шаҳри экспортдги улуши ўсиб бормоқда. Агар бу улуш 2000-йилда 14,7 фоизни ташкил этган бўлса 2015 йилда 39,9 фоизни ташкил қилди.

Соҳа ривожида тадбиркорлик субъетларига кўрсатилаётган давлат хизматларисифатининг ошганлиги, улар учун яратилаётган қулайликлар муҳим омил бўлмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий базани такомиллаштириш, қонунларни либераллаштириш, тадбиркорлик фаолиятини янада эркинлаштириш ва кафолатларини кучайтириш чоралари қўлланилмоқда ва хусусий мулк дахлсизлигини кафолатлаган ҳолда давлат тадбиркорлар фаолиятини кенгайтиришга тўсиқ бўлаётган омилларни қадам –бақадам бартараф этиб келмоқда.

Ўзбекистон республикаси Президентининг 2015 йил 15 майда қабул қилинган “Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишчора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4725-Фармони республикамиз иқтисодиётида хусусий мулкнинг ўрни ва ролини тубдан ошириш, тадбиркорликни ривожлантириш йўлидаги тўсиқ ва чекловларни бартараф этиш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, ялпи ички маҳсулотда хусусий мулк, жумладан чет эл капитали улушини ошириш борасидаги муҳим вазифалар белгилаб берилган.

Бу фармон ижроси натижаси ўлароқ шаҳарнинг барча туманларида тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатувчи “Бир дарча” марказлари ташкил этилиб, Марказлар 272,6 млн. сўмлик оргтехника ва компьютерускуналари ҳамда мебель жиҳозлари билан таъминланди ва интернет тармоқларига уланди.

Кичик бизнес субъектларини ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш борасидаги фармон ва қарорлар ижроси шунда кўринадики 2015 йилда назорат органлари томонидан Тошкент шаҳрида фаолият юритаётган2516 та тадбиркорлик субъектларида текширишлар ўтказилиб, текширишлар сони ўтган йилга нисбатан 146 тага ёки 5,5 фоизга камайди.

Давлат ва назорат органларининг тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига хилоф равишда чиқарилган ҳужжатларини ҳақиқий эмас деб топиш орқали ҳам мулкдорлар синфининг янада ривож топишига кўмаклашилмоқда. 2011 йилдан ҳозирги кунга қадар ана шундай ҳужжатларнинг қарийб 1457 таси ҳақиқий эмас деб топилган.

Тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларини бузилиш ҳоллари адлия органлари томонидан атрофлича ўрганилиб, уларни тиклаш борасида қатъий чора-тадбирлар кўрилмоқда.

Хусусан, 2015 йилда ҳокимлик, давлат бошқарув ва назорат идораларининг тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларига хилоф равишда чиқарилган 253 та ҳужжатлари хўжалик судлари томонидан ҳақиқий эмас деб топилган бўлса, уларнинг 103 тасини маҳаллий ҳокимликлар, 71 тасини солиқ

идоралари, 79 тасини эса бошқа идораларнинг ҳужжатлари ташкил этган. Шу жумладан, маҳаллий ҳокимликларнинг Тошкент шаҳрида 6 та, ҳужжатлари судлар томонидан ҳақиқий эмас деб топилганини таъкидлаш зарур.

Тадбиркорлик субъекталарини молиявий қўллаб-қуватлаш соҳасига ҳам эътибор кучайтирилмоқда.

2015 йилда Тошкент шаҳрида тадбиркорликни ривожлантириш мақсадларига тижорат банклари томонидан 10814 нафардан зиёд кичик бизнес субъектларига 4275 млрд.сўмдан зиёд кредит маблағлари ажратиб берилди.Айни пайтда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида эришилган натижаларни ижобий деб баҳолаган ҳолда соҳани янада ривожлантириш борасида қўшимча чора-тадбирларни ишлаб чиқиш зарур.Аввало кичик бизнес субъектларини таснифлаш тизимини йўлга қўйиш ва улар учун белгиланган имтиёзларни шу тасниф асосида табақалаштириш талаб этилади.

Таснифлаш учун кичик бизнеснинг иқтисодий, ижтимоий аҳамияти,йирик бизнесни ривожлантиришдаги ва ўзи жойлашган ҳудуднинг иқтисодий-ижтимоий муаммоларини ечишдаги роли, фаолиятининг экспортга йўналтирилганлиги мезонлари асос қилиб олиниши зарур.Кичик бизнес субъекларига берилаётган солиқ имтиёзларини турли белгиларга асосланган ҳолда кенгайтириш, ҳар бир имтиёзнинг берилиши асоси, муддатлари аниқ белгилаб олиниши шарт. Масалан, Германияда бу субъектлар учун 180 турдаги солиқ имтиёзлари қўлланилади.

Кичик бизнес субъектларига бериладиган банк кредитлари минимал миқдорини ошириш, муддатларини узайтириш зарур. Яна Германия мисолига қайтадиган бўлсак, давлатнинг Компенсацион банки кичик бизнес корхоналарига йиллик 5 фоизли ставка билан 1 млн. еврогача кредит беради. Бунда дастлабки икки йил % олинмайди ва кредит муддати 20 йилгача деб белгиланади.

Кичик бизнес соҳасининг ривожланишини йирик бизнес билан боғлаш, бунда ривожланган мамлакатларда қўлланидаётган франчайзинг тизимини кенг қўллаш муҳим аҳамиятга эга бўлади.Ҳар йили икки босқичда ўтказилаётган Кооперация биржаси ва халқаро саноат ярмаркаси бу тизимни йўлга қўйишга, йирик корхоналар билан кичик бизнес субъектларининг кооперацион алоқаларини ўрнатишга қулай шарт-шароит юзага келтиради.

катта ўқитувчи, Ғ.Б.Эрназаров, ТДИУ

Уй-жой коммунал хўжалигини ислоҳ қилиш йўллари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 12 апрелдаги “Хусусий уй-жой мулкдорларининг ширкатларини янада ривожлантириш ва турар жойларга хизматлар кўрсатишнинг аниқ бозорини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 64-сонли қарори билан тасдиқланган ХУЖМШлар фаолиятини ривожлантириш ва уй-жойларга хизмат кўрсатиш бозорини яратиш Дастурига биноан аҳоли ўртасида кичик ширкатларнинг афзалликлари тўғрисида тушунтириш ишлари олиб борилиб, жойларда хусусий хонадон мулкдорларнинг умумий йиғилишида 1-5 та уй-жойга (кўпи билан 250 та хонадонга) хизмат кўрсатадиган ширкатлар тузилди.

Бугунги кунга келиб, Тошкент шаҳрида 2500 дан ортиқ хусусий уй-жой мулкдорлари ширкатлари ташкил қилинган бўлиб, ширкатларнинг фаолиятини мувофиқлаштирувчи 11 та туманлар ва 1 та шаҳар уюшмалари мавжуд. Бозор муносабатларини жорий этилишини жадаллаштириш мақсадида 185 та бошқарув

ташкилотлари фаолият юритаётган бўлиб, ҳозирда ушбу ташкилотлар билан 1024 та ширкат шартнома тузган.

ХУЖМШларнинг бошқарувидаги кўп қаватли уйлар сонини мақбуллаштириш натижасида 875 та ширкат битта уйни, 278 та ширкат иккита уйни, 266 та ширкат учта уйни, 220 та ширкат тўртта уйни, 287 та ширкат бешта уйни, 401 та ширкат 6 ва ундан кўп уйни бошқармоқда. Ширкатлар фаолиятини такомиллаштириш, хизмат кўрсатиладиган уйлар сонини қисқартириш натижасида, уларга хизмат кўрсатиш сифати ва хусусий хонадон эгаларининг ширкат фаолиятига жалб қилиш яхшиланди. Бу ширкатларнинг молиявий хўжалик фаолиятини уларнинг тафтиш комиссиялари ва аҳоли томонидан назорат қилиш имконини яхшиламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 29 августдаги “кўп қаватли уйлардаги лифтларни янгилаш ва таъмирлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 191-сонли қарори ва Тошкент шаҳар ҳокимининг 2010 йил 6 сентябрдаги 551 сонли қарорлари ижроси бўйича 200 дан ортиқ лифтлар янгисига алмаштирилди.

“2016 йилда қишлоқ жойларда 1 миллион 800 минг квадрат метрдан зиёд ҳажмдаги 13 мингта уй-жой барпо этиш, узунлиги 900 километр ичимлик суви, газ ва электр тармоқлари, 325 километр йўл қуриш мўлжалланмоқда”.[49]

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 3 январдаги «Ўзбекистон Республикаси уй-жой фондига иссиқ ва совуқ сув ҳисоблагич приборларини ўрнатиш” инвестиция лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-553-сонли қарорига мувофиқ, ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 8 августдаги 166-сонли қарорига биноан, 2011 йилда уй-жойларни иссиқ ва совуқ сув ҳисоблагич приборлари билан жихозлаш биринчи боскичи якунланди. Аммо “Сувсоз” трести, “Тошиссиккуввати” ИЧБ томонидан хамда ахолининг ихтиёрий равишда хисоблагичларни ўрнатиши ишлари давом этмокда. Ҳозирги вақтга келиб 700000 дан ортиқ иссиқ сув ва совуқ сув хисоблагичлари ўрнатилган. Тошкент шаҳрида марказлашган иссиқ сув тизимидан фойдаланувчи 416853 та ва совуқ сув тизимидан фойдаланувчи 614170 абонент мавжуд.

Ўзбекистонда ташқи қарз ва кредитларни олишда қатъий ва муҳим тамойиллар, жумладан, уларнинг узоқ муддатга ва паст фоизларда берилиши, қарз беришнинг ҳеч қандай сиёсий ёки мафкуравий талаб ва шартлар билан боғлиқ эмаслиги, уларнинг умумхалқ манфаатларига, асосан реал иқтисодиётни ривожлантириш ҳамда аҳоли фаровонлигини оширишга йўналтирилганлиги кабиларга амал қилинганлиги2015 йил якунларига кўра, ташқи давлат қарзининг ялпи ички маҳсулотганисбатан 18,5 фоизни, экспорт ҳажмига нисбатан қарийб 60 фоизни ташкил этишига имкон яратди.

Мазкур сифат ўзгаришлари энг аввало иқтисодиётда саноат тармоғи улушининг жадал суръатларда ўсиб, саноат таркибида юқори қўшимча қийматга эга бўлган, рақобатдош маҳсулотлар тайёрлаётган қайта ишлаш тармоқларининг ўрни тобора ортиб бораётгани, янги замонавий корхоналар ташкил этилаётгани, иқтисодиётимизнинг деярли барча тармоқлари модернизация қилиниб, амалда технологик жиҳатдан янгиланаётгани, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажми ўсиб, уларнинг рақобатдошлиги нафақат ички бозорда, балки ташқи бозорда ҳам тобора ортиб бораётгани орқали намоён бўлмоқда.

[49] И.А.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Халқ сўзи. 2016 йил 16 январь, № 11 (6446).

Юртимизда қабул қилинган 2011-2015 йилларда саноатни устувор даражада ривожлантириш дастури ва ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир тармоқ дастурларининг изчил амалга оширилиши натижасида саноат таркибида юқори қўшимча қийматга эга бўлган, рақобатдош маҳсулотлар тайёрлаётган қайта ишлаш тармоқларининг ўрни тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 78 фоиздан ортиғи айнан ана шу тармоқлар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, монополияга қарши қонунларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бозор муносабатларига ўтган ҳар бир мамлакат учун ҳаётий заруратдир, чунки эркин рақобатга йўл бермай иқтисодиётда рақобат муносабатларини ривожлантирмай туриб бозор муносабатларини шакллантириб бўлмайди. Рақобат бозор иқтисодиётини ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади, иқтисодий ресурсларни тежамли ишлатишга, товар ва хизматларни кўплаб, сифатли ва арзон нархларда ишлаб чиқаришга, бозорда фаолият кўрсатувчиларни янгиликка интилишга ундайди ва у барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Сўнгги 3 йилда мамлакатимизда маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми қарийб икки баробар ошди. Фақат ўтган йилнинг ўзида 455 та корхонада маҳаллийлаштириш дастури асосида 1 минг 140 та лойиҳа амалга оширилди. Бунинг натижасида ишлаб чиқариш ҳажми 1,2 баробар кўпайди ва импорт ўрнини босиш бўйича якуний самара 5 миллиард 300 миллион АҚШ долларини ташкил этди.

Юқоридаги натижаларга иқтисодиётда модернизациялаш ва таркибий ўзгартиришлар жараёнини жадаллаштирмасдан, уни муҳим тармоқларини техник ва технологик жиҳатдан янгиламасдан эришиб бўлмайди. Иқтисодиётни модернизация-лашнинг мақсади – мамлакат иқтисодиётининг янгилаш, фан сиғимкорлиги юқори бўлган устувор соҳаларни ривожлантириш асосида мамлакат иқтисодиётини инновацион ривожлантириш йўлига ўтказиш, мамлакат миллий иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш ва аҳолининг ўсиб, ўзгариб бораётган эҳтиёжларини тўлароқ қондириш ҳисобланади. Миллий иқтисодиётни модернизациялашнинг жаҳон тажрибаси таҳлили кўрсатишича, мамлакатни модернизациялаш учун дастлаб мамлакат иқтисодиётини, шу жумладан, саноатнинг ҳозирги ҳолатини чуқур ва конкрет баҳолаш лозим.

2011–2016 йиллардаги энг муҳим вазифа – макроиқтисодий барқарорлик ва изчил юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, унинг сифат кўрсаткичларини, иқтисодиёт тармоқларини янада диверсификация қилиш, ишлаб чиқаришни модернизация этиш, техник ва технологик янгилаш, мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳамда хизматларнинг ички ва ташқи бозорлардаги рақобатдошлигини ошириш ҳисобидан яхшилашдан иборат

Мамлакатимиз иқтисодиётини таркибий ўзгартириш, тармоқларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир лойиҳаларни амалга ошириш учун инвестицияларни жалб қилиш борасида бажарилаётган ишлар алоҳида эътиборга лойиқ.

2015 йилда ана шу мақсадларга барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 15 миллиард 800 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестициялар жалб этилди ва ўзлаштирилди. Бу 2014 йилга нисбатан 9,5 фоиз кўп демакдир. Жами инвестицияларнинг 3 миллиард 300 миллион доллардан зиёди ёки 21 фоиздан ортиғи

хорижий инвестициялар бўлиб, шунинг 73 фоизи тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларидир.

Инвестицияларнинг 67,1 фоизи янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этишга йўналтирилди. Бу эса 2015 йилда умумий қиймати 7 миллиард 400 миллион доллар бўлган 158 та йирик ишлаб чиқариш объекти қурилишини якунлаш ва фойдаланишга топшириш имконини берди.

2015 йилда ялпи ички маҳсулот ўсишининг ярмидан кўпи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасига тўғри келгани бу тармоқнинг иқтисодиётимиздаги ўрни ва таъсири нақадар катта эканини кўрсатади. Бугунги кунда хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2010 йилдаги 49 фоиздан 54,5 фоизга етди. Жами банд аҳолининг ярмидан кўпи ушбу соҳада меҳнат қилмоқда.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан УМШни қўллаб-қувватлаш учун қабул қилиниши лозим бўлган биринчи галдаги чора-тадбирлар жумласига қуйидагиларни киритиш лозим:

- амалдаги қонун ҳужжатларига кўра УМШга тегишли бўлган бюджет маблағлари (дотациялар, имтиёзлар ва субсидиялар)ни унга топшириш;
- уй-жойни бошқаришни ва унга хизмат кўрстишни монополиядан чиқариш, уй-жой коммунал хизматлар соҳасида рақобат муҳитини шакллантириш;
- УМШни ташкил этиш ва унинг фаолият кўрсатиши борасидаги ижобий тажриба ҳақидаги ахборотни оммалаштириш ва тарқатиш;
- уй-жойни бошқариш соҳасидаги мутахассисларни тайёрлаш ва ХУМШ етакчиларини ўзини ўзи бошқариш асосларига ўқитишни ташкил қилиш.

катта ўқитувчи, М.Н.Суннатов,
талаба, Г.Т. Исмаилова, ТДИУ

Институционал ўзгаришларда кичик тадбиркорлик институтининг ўрни

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик институтларини ижтимоий-иқтисодий барқарор ривожлантиришнинг устувор йўналиши сифатида танланиши қуйидагилар билан изоҳланади:

– ташкил қилиш ва хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун катта харажат ва капитал қўйилмалар талаб этмайди;

– миллий иқтисодиётдаги маълум бир бўшлиқларни тўлдиради, уни барқарор суръатлар билан ривожлантиришни таъминлайди;

– аҳоли иш билан бандлиги ва даромадининг ўсишини таъминлайди;

– ички бозорни зарур истеъмол товар ва хизматлар билан тўлдиришида асосий йўлларидан бири бўлиб хизмат килади;

– минтақа бозорларидаги талаб ва савдонинг ўзгаришларига тез мослашади;

– ишлаб чиқаришни тез ва осон модернизация, диверсификация қилиш, техник ҳамда технологик қайта жиҳозлаш, янги турдаги маҳсулотларни ўзлаштириш, уларнинг номенклатурасини мунтазам янгилаб бориш ва рақобатдошлигини таъминлаш имконини беради.

Шуларни ҳисобга олиб, мамлакатимизда, биринчи навбатда, тадбиркорликнинг ҳуқуқий асосини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор берилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ҳуқуқий нормалари ва тамойиллари асосида кабул қилинган “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”, “Мулкчилик тўғрисида”, “Хусусий тадбиркорлик кафолатлари ва эркинликлари

тўғрисида”ги қонунлар қисқа муддатда давлат мулки бўлган объектларни хусусий мулкка айлантириш ва кичик корхоналар ташкил этиш имконини яратди. Қишлоқ хўжалиги, савдо, хизмат турларининг барчаси ва бошқа кўплаб тармоқлар деярли тўлиқ хусусий мулк соҳасига ўтказилди. Кейинчалик эса “Хусусий корхона тўғрисида”ги, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги, “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги, “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги рухсат бериш тартиб-таомиллари тўғрисида”ги ва шу каби бошқа қонунларнинг кабул қилиниши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик институтларини ривожлантиришнинг янги босқичига ўтиши учун мустаҳкам ҳуқуқий асоси вазифасини ўтади. Умуман, мамлакатда қулай тадбиркорлик муҳитини яратишга қаратилган катта ҳажмдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Айниқса, янги таҳрирдаги "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги қонунда фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятида эркин иштирок этиши учун барча асосий кафолат ва шартлар мустаҳкамлаб қўйилди. Мазкур қонунда белгилаб қўйилганкичик тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий мақоми1-жадвалда келтирилган. Унга кўра%

- якка тартибдаги тадбиркорлар;
- микрофирмалар;
- кичик корхоналар[50].

Якка тартибдаги тадбиркорлик жисмоний шахс томонидан юридик шахс ташкил этмаган ҳолда амалга оширилади. Якка тартибдаги тадбиркорлик тадбиркор томонидан ходимларни ёллаш ҳуқуқисиз, мулк ҳуқуқи асосида ўзига тегишли бўлган мол-мулк негизида, шунингдек, мол-мулкка эгалик қилиш ва (ёки) ундан фойдаланишга йўл қўядиган ўзга ашёвий ҳуқуқ туфайли ўзига тегишли бўлган мол-мулк негизида мустақил равишда амалга оширилади. Жисмоний шахслар юридик шахс ташкил этмаган ҳолда биргаликдаги тадбиркорлик фаолиятини оилавий тадбиркорлик, оддий ширкат ва деҳқон хўжалиги шаклларида амалга ошириши мумкин.

1-жадвал

Кичик тадбиркорлик субъектларида иш билан банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони

Кичик тадбиркор-лик субъектлари	**Тармоқлар**	**Иш билан банд бўлган ходимлар нинг ўртача йиллик сони**
Микрофирмалар	Ишлаб чиқариш тармоқларида	Кўпи билан - 20 киши
	Хизмат кўрсатиш соҳасида ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа тармокларда	Кўпи билан - 10 киши

[50] "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида" Ўзбекистон Республикасининг Қонуни //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисинннг Ахборотномаси, 2000 й., 5-6-сон, 140-модда; 2001 й., 5-сон, 89-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; 2004 й- 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 37-38-сон, 371-модда; 41-сон, 405-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 52-сон, 555-модда; 2010 й., 37-сон, 314-модда, 50-сон, 469-моддда; 2011 й., 16-сон, 162-модда, 37-сон, 374-модда.

	Улгуржи, чакана савдо ҳамда умумий овқатланиш тармоқларида	Кўпи билан - 5 киши
Кичик корхоналар	Енгил ва озиқ-овқат саноатидаги, металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочсозлик, мебель саноати, қурилиш материаллари саноати, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошка саноат-ишлаб чикариш соҳаларида	Кўпи билан - 100 киши
	Қурилиш материаллари саноати, енгил ва озиқ-овкат саноатида	Кўпи билан - 200 киши
	Машинасозлик, металлургия, ёқилги-энергетика ва кимё саноати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва уларни қайта ишлаш, қурилиш ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа саноат-ишлаб чиқариш соҳаларида	Кўпи билан - 50 киши
	Фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алока, хизмат кўрсатиш соҳалари (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш ҳамда ишлаб чиқариш билан боглик бўлмаган бошқа сохдларда	Кўпи билан - 25 киши

Манба: “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609-сонли “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иклими ва ишбилармонлнк муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўгрисида"ги фармони.

Ўзбекистонда ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш, жаҳон амалиётида умум қабул қилинган бизнесни юритиш шароитларини баҳолаш мезонлари тизимини жорий этиш мақсадида 2014 йилнинг 1 июлдан бошлаб қурилиш материаллари саноати, енгил ва озиқ-овқат саноатидаги кичик корхоналарда ходимларнинг чекланган сони йилига ўрта ҳисобда амалдагидан икки бараварга - 200 кишигача оширилди [51] . Ҳунармандчилик фаолиятини амалга ошираётган якка тартибдаги тадбиркорлар товарлар тайёрлаш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун кўпи билан беш нафар шогирдни уларга тегишлича ҳақ тўлаган ҳолда жалб этишга ҳақли эканлиги белгиланган. Кичик тадбиркорлик субъектлари ходимларининг қонун ҳужжатларида назарда тутилган ўртача йиллик сонига ўриндошлик, пудрат шартномалари ва фуқаролик-ҳуқуқий характердаги бошқа шартномалар бўйича ишга қабул қилинган ходимлар, шунингдек, унитар (шуъба) корхоналарда, ваколатхоналар ва филиалларда ишлаётганлар ҳам киради.

катта ўқитувчилар, З.Ф.Шаропова,
С.Р.Мирзаева, ТошДАУ

Бошқарувни самарали ташкил этишнинг ўзига хос томонлари

Жаҳон фани ва амалиёти тажрибасининг кўрсатишича, бошқарувда раҳбар шахсининг ўзига хос хусусиятлари муҳим омил бўлиб, бу хусусиятлар орасида қобилият ва истеъдод алоҳида ўринда туради. Раҳбарнинг қобилияти ва истеъдоди икки туркумдан иборат: умумий ва махсус. Бу таркибга ушбуларни киритиш мумкин:

[51]Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609-сон "Ўзбекистон Республикасида инвестиция иклими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони //Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 15-сон, 163-модда.

унинг қобилияти ва истеъдоди; мотивацияси; тажрибаси; юқори мансабдагилар билан муносабати; гуруҳ билан муносабати; раҳбарлик самарадорлиги. Раҳбарнинг қобилияти ва истеъдодидаги махсус жиҳатларга эса унинг махсус қобилияти; махсус билимлари; омилкорлиги; ахборотлардан хабардорлиги кабилар киради. Келтирилган умумий ва махсус қобилият, истеъдод жиҳатлари билан бирга раҳбарнинг шахсий фазилатлари ҳам муҳим аҳамият касб этади: таъсир ўтказа олиш; ўзига ишонч; ижодкорлик; вазминлик; стрессга бардошлилик; мақсадга эришишдаги собитқадамлик; тадбиркорлик; мустақиллик; мулоқотда очиқлик; масъулиятни ҳис этиш ва бошқалар.

Раҳбар шахсига қўйиладиган талаблар мажмуаси қуйидагичадир: қарашларнинг кенг қамровли бўлиши ёки глобал ёндашувни амалга ошира олиш; мақсадни аниқ кўра олиш; кўламни аниқ тасаввур эта олиш; ўзгалар фикрини тинглашга тайёр туриш ёки "яхши тингловчи бўлиш"; журъатли, қатъиятли ва мардлиги; холислик, беғаразлик, тўғрилик каби сифатларнинг эгаси бўлишлик; тиришқоқлик билан ишлаши ва узлуксиз ўқиши; ўз ихтиёридаги имкониятларни тўлиқ ишга солиш орқали барқарорлик ва хамжиҳатлик муҳитини ярата олиш; шахсий таровати ва соғлом бўлиши.Ушбу келтирилган талабларга тўлиқ жавоб бера олган шахсгина раҳбарлик фаолиятини юқори даражада олиб бориши мумкин бўлади.

Бошқарувчи шахсида шахсий сифатлари мажмуи ушбу фазилатлардан иборат эканлиги таъкидланади: Биринчидан, у олдиндан рўй берадиган ҳодисалар ва уларнинг ҳар бир ходим учун таъсири, оқибатларини ҳис эта олиши ва тасаввур қила олиши керак. Бу ўринда ундан табиий равишда берилган ички интуициянинг бўлиши мақсадга мувофиқ, яъни фаҳм ва фаросат бобида ёшлигидан бошқалардан ажралиб турадиган кишигина келажакда яхши бошқарувчи бўлиши мумкин; Иккинчидан, у турли топшириқларни ўз вақтида, ўз эгасига топшира олиши, ходимлар ўртасида топшириқларни тақсимлашга уста бўлиши, одамлардаги масъулият ҳиссини билган ҳолда ҳамда қобилиятларини ҳисобга олиб, вазифаларни бўлиб бериши ва бажарилиш суръатларини назорат қила олиши керак; Учинчидан, унинг яхши ва истиқболли келажакни таҳлил қилиш қобилияти бўлиши, маълумот тақчил бўлган шароитда ҳам тез ва аниқ фикрлар қабул қилиш имкониятига эга бўлиши лозим; Тўртинчидан, таваккал қила олиш, яъни иккиланиш ва таваккалчилик юқори баҳоланган шароитда ҳам зарур имкониятларни топа билиш ва бу йўлда чўчимаслик, қатьий бошлаган йўлдан орқага қайтмаслик; Бешинчидан, лидер бўлиш, яъни ўз хатти-ҳаракатларида ўзгалар билан ҳамкорликда ишлай олиш, улар кўнглига яқин бўлган, руҳий ҳолатлари ва руҳийкечинмаларини тўғри тушуниш, "эмпатия" - ҳамдардлик, ўзгалар дарди учун қайғуриш ҳиссигина мавжудлиги, мулоқот маҳоратини намоён эта олиш каби қатор ижобий сифатлар туфайли обрў - эътибор қозониш; Олтинчидан, турли хил нохуш, оғир ва ташвишли ҳодисалар ва ишларга чидамли ва бардошли бўлиш, ҳар қандай эмоционал танглик ҳолатларида ҳам ўзини тута олиш, ходимларга ҳар қандай шароитда ҳам алам ва ташвишни кўрсатмаслик, мажлислар, йиғинлар ва тортишув, баҳсларда ўзини билиш ҳам менежернинг жамоадаги мавқеини мустаққамлайди; Еттинчидан, авторитет - обрўнинг соҳиби бўлиш – ўз касбига, ўзи кунда амалга ошираётган ишга нисбатан масъулияти, ўз сўзларининг устидан чиқиши, иродалилиги, мавқеи сари интилувчанлиги каби қатор хислатлар обрў қозона олиш кабилар киради ки, улар шахснинг одамлар орасида машхур бўлиши ва тан олинишининг асосидир. Зеро, обрўга эга - авторитет сохиби - бу шундай шахски, у бошқаларга атайлаб тазъйиқ ёки таъсир кўрсатмайди, унинг ҳар бир сўзи, ҳаракатлари ва борлиғи одамларга ҳам ҳиссий, ҳам иродавий таъсир кўрсатаверади; Саккизинчидан, юмор ҳисси бошлиқ

учун жамоадаги маънавий-психологик иқлимга ижобий таъсир кўрсатишда ёрдам беради, одамлар ўртасидаги, ўзаро муносабатларни яхшилаш, мувофиқлаштиришда ёрдам беради. Лекин одамлар билан бевосита мулоқотми, ёки кўпчилик ичида ишлаб чиқариш муаммолари юзасидан йиғинми, мажлисми ёки телефон орқали мулоқотми, аввало ўша суҳбатдош ёки гуруҳнинг индивидуал хусусиятлари ёки таркибини инобатга олиб ўринли ҳазиллар қилиш ва бунда ҳеч қачон инсонлар шахсиятига тегиб кетмасликка ҳаракат қилиш лозимлигини унутмаслиги керак. Тангликни ўринли хазил, енгилтакликни жиддийроқ луқма билан текислаш каби ҳолатларда хазил ёки юмор обьектларининг жинс, ёш ва бошқа хусусиятларини албатта ҳисобга олиш керак. Масалан, аёллар жамоасида мажлис ўтказаётиб, аёллар ҳақида хазил қилиш уларнинг айримлари томонидан нотўғри талқин қилиниши, аёл шахсининг нафсониятига тегиб кетиши мумкин; Тўққизинчидан, ҳалоллик, фозиллик ва ўзининг кимлигини ҳеч қачон унутмаслик, ўз қадр - қимматини ҳеч қачон ерга урилмаслиги ва ҳақорат қилинмаслигини таъминлаш учун доимо пок ва ҳалол, намунали ишлар қилишга интилиш.

Ҳар қандай тошпирилган вазифани охирига етказиш ва бундан маьлум бир қониқиш ҳисси ҳосил қилиш учун раҳбар ўзидаги қобилият ва куч-қувват заҳирасига эга бўлиши шарт. Бунинг учун эса: а) ўз кучи, салоҳияти ва қобилиятларини энг асосий мақсадга қаратиш ва иродани айнан шунга сарф қилиш; б) доимо тетик ва соғлом бўлиб, ҳар доим ҳам ишга яроқли эканлигини кўрсата олиш; в) бошқа ходимлар ҳам бажара олиши мумкин бўлган майда-чуйда ишларга қўл урмай, уларнинг назоратигагина эатиборни қарата олиш; г) ён - атрофдаги бошқа ташкилот ва корхоналардаги бошқарув услублари ҳақида ҳам маьлумотга эга бўлиб, бошқарувда улардан ортда қолиб кетмасликка ҳаракат қилиш.

катта ўқитувчи, М.Т.Джураева, ТДИУ,
ассистент, Д.А.Муратова, ТТЙМИ

Ёш мутахассисларни муваффақиятли иш излашлари ва унга қўйиладиган талаблар

Ҳозирги кунда меҳнат бозорида вазият етарлича мураккаб бўлиб, иш берувчи кечаги талабани ишга олишга шошилмайди, у тажрибага эга бўлган мутахассисни маъқул кўради. Битирувчиларнинг ишга жойлашишларида қуйидаги камчиликлар яққол кўзга ташланади: ишни қандай ва қаердан излашни; резюмени тўғри тузишни; иш берувчи билан телефон орқали алоқа қилишни; суҳбатдан ўтиш ва касбий тестлашдан ўтиш қоидаларини тўлиқ билмаслик. Натижада, иш ва бўш иш жойларига ўзини ва ўз тажрибаларини моҳирона тақдим этган номзодлар эга бўладилар. Бу бозорда ва айниқса, мураккаб рақобат шароитида ўз меҳнат лаёқатини сота билиш керак.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексида эса ёшларга таълим олишни тугатганларидан сўнг меҳнат фаолиятига конституциявий ҳуқуқни амалга ошириш кафолатлари қатъий белгиланади. Унинг 57-моддаси ишга жойлашиш ҳуқуқи тўғрисида бўлиб, унумли ва ижодий меҳнат қилишга бўлган ўз қобилиятларини тасарруф этиш ва қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган ҳар қандай фаолият билан шуғулланиш ҳар кимнинг мутлақ ҳуқуқидир. Ихтиёрий равишда иш билан банд бўлмаслик жавобгарликка тортиш учун асос бўлолмайди. Ҳар ким иш берувчига

бевосита мурожаат қилиш ёки меҳнат органларининг бепул воситачилиги орқали эркин танлаш ҳуқуқига эгадир, дейилган.

Иш излаш бу-белгиланган, юзага келган жараён. Бу жараённинг ҳар бир даъвогар ўтиши лозим бўлган ўз босқичлари мавжуд.

1-босқич-Бу иш излаш бошланишининг тайёргарлик босқичи: ўз имкониятларини баҳолаш ва эҳтиёжларни аниқлаш, резюме тузиш ва унга илова хати ёзиш, тавсиянома хатлари тайёрлаш.

2-босқич- бу иш излаш каналларидан самарали фойдаланиш босқичи. Иш излаш-бу кўп каналли маркетинг. Исталган маҳсулотни сотиш учун мос келувчи маркетинг каналларидан фойдаланиш лозим. Иш излаш учун: резюме тарқатиш ёки иш берувчига қўнғироқ қилиш; интернетдан самарали фойдаланиш; оммавий ахборот воситаларидан бўш ўринларни излаш; иш берувчига тўғридан-тўғри мурожаат қилиш; рекрутинг агентлигига мурожаат қилиш; бандликка кўмаклашиш марказига ташриф буюриш лозим.

3-босқич–бу қизиқарли иш излаш йўлидаги якунловчи босқич. Муваффақиятнинг калити – иш берувчи билан мулоқотдир.

Ҳозирги пайтда иш берувчининг тасаввурида, ишга даъвогар ҳақида ижобий тасаввур юзага келиши учун, амал қилиш лозим бўлган резюме тузишга алоҳида эътибор бериш лозим. Резюме- бу меҳнат бозорида ўзи ҳақида маълум қилиш истагида бўлган кишининг ўзига хос ташриф қоғози. Резюме қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

1) Резюме олувчини (адресатни) кўрсатиш.
2) Иш излашдан мақсад.
3) Умумий маълумотлар.
4) Маълумоти.
5) Иш тажрибаси.
6) Қўшимча маълумотлар.

Иш берувчи билан мулоқот-кўпинча иш берувчи билан танишиш телефон орқали суҳбатдан бошланиб, у юзма-юз суҳбатлашишга таклиф билан ҳам, мулойим хайрлашиш билан ҳам якун топиши мумкин. Бунда рекрутернинг реакцияси эса даъвогарнинг нима дейишидан кўра кўпроқ қандай гапиришига боғлиқ бўлади. Телефон орқали яхши таассистент, урот қолдира олиш қобилияти биринчи суҳбат учунгина зарур эмас, балки, у талаб қилинадиган профессионал ҳислат ҳисобланади. Суҳбат давом этиши учун телефон орқали қандай муомала қилиш керак? Бунинг учун:

1.Ҳис-туйғуларни жиловланг.
2.Овоз тембри кучини бошқаринг.
3.Ўз нутқингиз суръати ва талаффуз тарзини кузатинг.
4.Суҳбат режасини ўйлаб чиқинг.
5.Хотиржамлик, фақат хотиржамлик.
6.Ўз нутқингизнинг танланган лавозимга мос бўлишига эътибор қаратинг.

Суҳбатнинг ўтиши –суҳбат бир неча босқични ўз ичига олиши ва маълум бир оралиқлар билан давом этиши мумкин.

Суҳбатдан муваффақиятли ўтиш учун унга қандай тайёрланиш керак?

1. Биринчи навбатда, интервью ўтказишга ўзингиз ва ходимлар бўйича менежер учун қулай вақтни белгиланг.

2. Суҳбат ўтказиладиган манзилни ва ким билан суҳбат қилишингизни аниқлаштиринг ва ёзиб олинг. Керакли жойга етиб бориш йўналишини диққат билан

ўрганиб чиқинг. Йўлга кетадиган вақтни ҳисобланг. Рўйхатдан ўтиш ва руҳсатнома олиш учун яна 10-15 дақиқа ажратинг.

3. Сиз ишлаш истагида бўлган компания ҳақида имкон қадар кўпроқ ахборот тўпланг.

4.Ўзингиз ҳақингизда мутахассис сифатида нималар гапириб беришингиз мумкинлигини яхшилаб ўйлаб чиқинг.

5.Суҳбатга боришда қуйидаги стандарт саволларга жавоб беришга тайёр бўлиш керак: Сиз ишлаяпсизми ва ҳозирда қанча маош оласиз? Сиз ҳар қандай шароитда маошингизни ундан паст бўлмаган сумманинг қуйи чегараси қандай? Сиз ўзингиз учун қайси миқдордаги маошни яхши маош деб ҳисоблаган бўлардингиз? Сизнинг қатъий белгилаб қўйилган маошни "қўшимча мукофотлаш" билан бирлаштиришга муносабатингиз қандай? Сизнинг синов муддати учун пасайтирилган маош белгилашига муносабатингиз қандай?

6.Ўзингиз учун кўзга ташланиб турмайдиган ишбилармонлик костюмини кийиш мақсадга мувофиқ.

Бир нечта нусҳада резюме, илова хатлари ва зарур воситалар – органайзер, ручка, ёзув дафтари, ён дафтарча ва ҳ.к. солинган портфель ёки папкани олдиндан тайёрлаб қўйинг.

Ушбу кўрсатиб ўтилган тавсияларга амал қилиш иш изловчини мақсадга мувофиқ ҳаракат қилишга чорлайди ва иш фаолиятининг муваффақиятини таъминлайди. Барча ташкилот ва муассасаларда ишлашни хохловчи мутахассислар албатта ўзларини шу ташкилотга ҳар томонлама хос ва мос ҳолатга тайёрлашлари талаб этилади. Бу эса таълим муассасасида таҳсил олиш баробарида шаклланишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

катта ўқитувчилар, Султанов Б.Т., Юлдашев Ғ.Т., ТДИУ

Қишлоқ хўжалиги тармоқларини модернизациялаш ва рентабеллигини ошириш йўллари

Республикамиз қишлоқ хўжалигида босқичма-босқич амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларда ер-сув, мулкий-таркибий, молия-кредит, солиқ ва нарх ҳамда тармоқни модернизациялаш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш масалаларига устувор аҳамият берилмоқда.

Ер ва сув ислоҳотлари ер-сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва тупроқ унумдорлигини ошириш, ер ижараси ва солиғи муносабатларини такомиллаштиришга йўналтирилган. Агар 1998 йилда қабул қилинган "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги қонунга мувофиқ "фуқароларга фермер хўжаликларини юритиш учун ер участкалари 50 йилгача бўлган, лекин 10 йилдан кам бўлмаган муддатга ижарага берилиши" кўзда тутилган бўлса, 2004 йилда янги таҳрирда қабул қилинган "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги қонунга мувофиқ "фермер хўжаликлари юритиш учун ер участкалари танлов асосида ижарага 50 йилгача бўлган, лекин 30 йилдан кам бўлмаган муддатга бириктирилиши" белгилаб берилди.

Ер-сув ислоҳотлари доирасида амалга оширилаётган устувор йўналишлардан бири – суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш дастурини амалга оширишдир.

Қишлоқ хўжалигида экинлар ҳосилдорлигини муттасил юксалтириш вазифаси биринчи навбатда суғориладиган ерларнинг унумдорлиги ва ирригацион-мелиоратив ҳолатига боғлиқ. Кўпгина илмий тадқиқот ишларининг натижаларига кўра ўртача

шўрланган ерларда экинларнинг ҳосилдорлиги шўрланмаган ерларга нисбатан 50-60 фоиз га, ўта шўрланган ерларда эса 90-100 фоиз га паст бўлиши аниқланган.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотларига қараганда 2009 йилнинг 1 январи ҳолатида республика бўйича жами 4 297,1 минг гектар суғориладиган ерларнинг 2 171,7 минг гектари ёки 50,6 фоиз ини у ёки бу даражада шўрланган ерлар, 1344,6 гектарини ёки 31,3 фоиз ини кам шўрланган ерлар, 664,4 минг гектарини ёки 15,5 фоиз ини ўртача шўрланган ерлар ва 162,7 минг гектарини ёки 3,8 фоиз ини ўта шўрланган ерлар ташкил этган. 2009 йил охирига келиб республикамизда суғориладиган ерларнинг ўртача балл-бонитети 100 баллик шкалада 55 баллга тенг бўлган.

Вужудга келган аҳволни эътиборга олиб ҳукуматимиз томонидан суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга катта эътибор қаратилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги ПФ-3932 сонли “Ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашнинг тизимларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ва 2007 йил 31 октябрдаги “2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастурини амалга ошириш тўғрисида” ги 718-сонли қарорининг қабул қилиниши бу борада улкан ишларнинг бошланиши бўлди. Давлат дастури амалга оширилаётган 2008-2015 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган ирригация-мелиорация тадбир-ларини молиялаштиришга давлат бюджетидан йирик маблағлар ажратилди. Жумладан, 2008 йилда шу мақсадлар учун жами 90,3 млрд. сўм ажратилган бўлса, 2015 йилга келиб бу кўрсаткич 341,2 млрд. сўмга етди. Жами ажратилган маблағлар қиймати 2008-2015 йиллар оралиғида эса 1 583,87 млрд. сўмни ташкил этди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “2015 йилда иқтисодиёти-мизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” деб номланган маърузараларида таъкидланганидек, 2008-2014 йиллар давомида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури доирасида амалга оширилган йирик ва кенг қамровли ишлар натижасида 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, 2 метргача юзада жойлашган ерлар қарийб 500 минг гектарга ёки учдан бирига камайди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар эса 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди.

Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирларнинг иккинчи босқичи 2013 йилдан бошланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги ПҚ-1958-сонли Қарори билан тасдиқланган “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш Давлат дастури”да қуйидагиларни амалга ошириш белгиланган.

“Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси” маблағларидан молиялаштириладиган суғориладиган ерларни мелиоратив яхшилаш бўйича ишларнинг прогноз параметрларида:

- мелиоратив объектларни қуриш ва реконструкция қилиш: очиқ коллекторлар - 3852 км, ёпиқ горизонтал дренажлар - 1257 км, вертикал дренаж қудуқлари - 907 та, мелиоратив насос станциялари - 35 та, кузатув тармоқлари - 5012 та, гидроқурилмалар - 226 та;

-мелиоратив объектларни таъмирлаш тиклаш ишлари: очиқ коллекторлар - 75507 км, ёпиқ горизонтал дренажлар - 8082 км, вертикал дренаж қудуқлар - 3639 та, мелиоратив насос станциялари - 126 та, гидроқурилмалар - 881 та, қувурли ўтказгичлар - 6685 та;

-сув хўжалиги қурилиши ташкилотлари ва эксплуатация ташкилотларининг моддий-техникавий базасини яхшилашга мелиоратив техникалар, машиналар ва механизмларни лизинг асосида етказиб бериш – 836 дона.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетидан марказлаштирилган инвестициялар ҳисобига молиялаштириладиган ирригация объектларини қуриш ва реконструкция қилишнинг прогноз параметрларида: каналларни қуриш ва реконструкция қилиш - 2103 км, гидроқурилмалар ни қуриш ва реконструкция қилиш - 96 та, сув ўтказгич қувурлар - 75 км, сел сув омборлари - 40 млн. м.куб сиғимга эга, қуввати 97 куб. м/с. бўлган насос станциялари, қирғоқларни мустаҳкамлаш ишлари - 36 км.

Сув истеъмолчилари ва фермер хўжаликлари уюшмаларининг маблағлари ҳисобидан амалга ошириладиган суғориш тармоқларини таъмирлаш ва тиклаш прогноз параметрлари: суғориш тармоқларини таъмирлаш ва тиклаш: каналлар - 492645 км, лоток тармоқлари - 65926 км, гидроқурилмалар - 174110 та, насос агрегатлари - 11533 та, фермер хўжаликларининг сув ажратиш жойлари - 252650 та.

Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга ҳукумат кафолати остида хорижий инвестицияларни жалб этишга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига қараганда 2015 йилда ҳукумат кафолати остида қишлоқ хўжалигига киритилган хорижий инвестициялар бўйича жами 16 та лойиҳа амалда бўлиб, уларнинг умумий қиймати 1 101,02 млн. АҚШ долларига тенг. Шундан 2015 йилда 81,94 млн. АҚШ долларига тенг хорижий инвестицияларни ўзлаштириш кўзда тутилганди. Бу лойиҳалар асосан қишлоқ жойларда инфратузилмаларни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини ошириш, ирригация-мелиорация объектларини қуриш, таъмирлаш ва қайта тиклаш, ерларининг мелиоратив холатини яхшилаш учун экскаваторлар, бульдозерлар, насослар ва бошқа ускуналар харид қилиш, сув ресурсларини бошқариш каби мақсадларга сарфланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотларига кўра 2013-2015 йилларда амалга оширилган тадбирлар натижасида ўрта ва кучли шўрланган ер майдонлар 81,3 минг гектарга, сизот сувлари сатҳи 2 метргача бўлган майдонлар 127,3 минг гектарга қисқарди. Натижада:

– суғориладиган ерларда ер ости сизот сувлари сатҳи ва шўрланиш даражаси пасайиб, экин майдонларининг мелиоратив ҳолати янада яхшиланади;

– хўжаликларни сув билан таъминлаш тизими яхшиланиб, сув ресурсларидан самарали фойдаланишга имкон яратилади;

– қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги ортиб, хўжаликларнинг даромадлари ошишига олиб келади.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигида юксак инновацияларга асосланган ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали тармоқни модернизациялаш масалалари шу куннинг долзарб вазифаларидан бирига айланмоқда. Шу муносабат билан, қишлоқ хўжалигида илғор хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва уни амалда қўллаш, бизнинг иқлим шароитимизда ғоят муҳим аҳамият касб этадиган замонавий суғориш тизимларини барпо этиш, ресурс ва энергияни тежайдиган замонавий

техника ва агротехнологияларни амалиётга жорий этиш асосида ҳосилдорликни ошириш масалалари ҳал қилувчи аҳамият касб этиб бормоқда.

Қишлоқ хўжалигини модернизациялашда экинларни суғоришнинг илғор, замонавий усулларини жорий этишнинг аҳамияти ҳам катта. Мутахассисларининг фикрича томчилатиб суғориш усулининг боғ ва токзорларда қўллаш орқали сув сарфини 40-60 фоизга, меҳнат сарфини 25-30 фоизга тежаш ва ҳосилдорликни 20-25 фоизгача ошириш, сабзавот-полизчиликда қўллаш орқали эса сув сарфини 50-55 фоизга, меҳнат сарфини 50-60 фоизга тежаш ва ҳосилдорликни 55-65 фоизгача ошириш мумкин.

катта ўқитувчи, М.Н.Суннатов, Ф.Р. Саидов, ТДИУ

Корпоратив бошқарувнинг самарали омилларини жорий этиш тизими

Республика тижорат банкларида корпоратив бошқарув тизимини ривожлантириб бориш, хусусан:

– корпоратив бошқарув, шу жумладан, хатарларни бошқариш ва ички назоратни яхшилаш усулларини етакчи хорижий банклар ҳамда молия институтларида бошқарувни ташкил этиш тизимини чуқур ўрганиш асосида янада такомиллаштириш;

– банклар активлари ва кредит портфели сифатини яхшилаш, банк фаолияти билан боғлиқ хатарларни (кредит, валюта, операцион, фоиз ва бошқалар) баҳолаш тизимини янада ривожлантириш;

– таваккалчиликларга қарши барқарорликни ошириш, банклар фаолиятида назорат сифатини ва самарасини янада ошириш;

– банклар фаолиятига соғлом ва хавфсиз бўлган банк амалиётини амалга оширишни ўз ичига олган банк назорати бўйича Базель қўмитасининг янги таҳрирдаги “Корпоратив бошқарувнинг самарали омиллари”ни жорий этиш, малака этикаси андозаларини ўрнатиш, банклар фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш;

– банклар фаолияти бўйича ахборотлар оммавийлигини, шу жумладан, банклар веб-сайтларига йиллик ва оралиқ молиявий ҳисоботларни жойлаштириш ҳамда банк сири тўғрисидаги қонунчиликка хилоф бўлмаган равишда ўрнатилган тартибдаги бошқа усуллар орқали янада ошириш ишлари давом эттирилади.

Микромолиялаш тизими ва нобанк кредит ташкилотлари фаолиятини ривожлантириш истиқболарида ҳам сезиларли даражада самарали ишлар амалга оширилди. Бу борада нобанк кредит ташкилотлари тизимида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни кенгайтириш, дастурий таъминотлар асосида бухгалтерия ҳисоби ва бошқа молиявий ҳисоботларни тайёрлаш амалиётини такомиллаштириш ишлари давом эттирилади. Шунингдек, нобанк кредит ташкилотларининг молиявий ҳолати ва барқарорлиги маҳаллий рейтинг компаниялари томонидан баҳоланишининг янгилаб борилиши таъминланади. Республикада нобанк кредит ташкилотларининг барқарор фаолият юритишини таъминлаш мақсадида Марказий банк томонидан нобанк кредит ташкилотлари фаолиятини масофадан туриб ҳамда бевосита жойларда назорат қилиш усуллари ва амалиётини янада такомиллаштириш борасидаги ишлар давом эттирилади. Аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг банклардаги депозитлари ҳажмининг ўсишини рағбатлантиришга қаратилган кенг кўламли ишлар, жумладан, доимий равишда жозибадор омонат турларини таклиф қилиш, узоқ муддатли банк депозит сертификатларини ва облигацияларини муомалага чиқариш ҳамда бу борада жорий

этилган имтиёзлар ва қулай шарт-шароитларни оммавий ахборот воситаларида кенг ёритиш ўзининг ижобий натижаларини бермоқда.

2016 йил 1 январь ҳолатига кўра, тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган ва жойлаштирилган депозит ва жамғарма сертификатлари 703,4 млрд. сўмни ҳамда облигациялар 247,8 млрд. сўмни ташкил қилди. Умуман олганда, амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида жалб қилинган депозитларнинг умумий ҳажми 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, 35,6 трлн. сўмни ташкил этиб, 2015 йил бошига нисбатан 28,0 фоизга ошди. Тижорат банкларининг капитали ва депозит маблағларининг юқори суръатларда ўсиши, ўз навбатида, уларнинг иқтисодиёт реал секторини молиявий қўллаб-қувватлашдаги ролининг янада кенгайишига, активлар ва кредит қўйилмалари ҳажмининг сезиларли даражада кўпайишига ижобий таъсир кўрсатди. Сўнгги 5 йил давомида тижорат банкларининг жами активлари 3,1 баробарга, иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредит қўйилмалари умумий қиймати эса 3,7 баробарга кўпайди ва бу ҳолат банк тизимининг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдаги ролининг тобора ошиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Хусусан, тижорат банкларининг жами активлари 2015 йилда 2014 йилга нисбатан 25,1 фоиздан зиёдга ўсиб, 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, 65,2 трлн. сўмни ташкил этди. Ўтган йили банк тизимини янада мустаҳкамлаш, банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш ва инвестициявий фаоллигини кенгайтириш таъминланди. Монетар сиёсатнинг иқтисодий ўсиш ва бандликни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадларига мувофиқ ҳолда тижорат банклари томонидан иқтисодиётнинг реал сектори субъектлари ва аҳолини кредитлашни янада кенгайтириш келгусида ҳам устувор вазифа сифатида давом эттирилиши ҳаммамизга дасутури амал бўлиб қолмоқда. Тижорат банклари томонидан иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарига ажратиладиган кредит қўйилмалари умумий ҳажмининг 2015 йилга нисбатан 25 фоиздан зиёд ўсиши прогноз қилинмоқда. Жорий йилда янги ишлаб чиқариш корхоналарини барпо қилиш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш ҳамда қишлоқ жойларда замонавий лойиҳалар бўйича якка тартибдаги янги турар жойларни барпо этиш мақсадларига тижорат банклари томонидан барча манбалар ҳисобидан 12 трлн. сўм миқдорида ёки 2015 йилга нисбатан 1,8 трлн. сўмдан зиёд миқдорда инвестицион кредитлар ажратилиши режалаштирилмоқда. 2016 йилда тижорат банкларининг инвестицион фаолиятида асосий эътибор 2015 – 2019 йилларга мўлжалланган иқтисодиётни янада ислоҳ қилиш, таркибий қайта ўзгартириш ва модернизациялаш умумий дастурини ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар дастурларидаги инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда фаол иштирок этишга қаратилади. Бугунги кунга келиб республикамизда фаолият кўрсатаётган барча тижорат банклари “Мудис”, “Стандарт энд Пурс”, “Фитч Рейтингс” каби нуфузли халқаро рейтинг агентликларининг “барқарор” рейтинг баҳоларига эга. 2015 йилда “Стандарт энд Пурс” ва “Фитч рейтингс” рейтинг агентликлари Ўзбекистон банк тизими фаолиятини яна бир бор “барқарор” деб баҳолади. Хозирги кунгача “Мудис” халқаро рейтинг агентлиги Ўзбекистон банк тизимининг ривожланиш истиқболларига кетма-кет олтинчи йил “барқарор2 рейтинг баҳосини берди. Мазкур халқаро рейтинг агентликлари Ўзбекистон банклари фаолиятининг даромадлилиги, активлари сифати ва ликвидлигининг юқорилиги, мижозлар депозитлари ва капиталининг етарли даражада ўсишини республика банк тизими барқарорлиги ва ривожланишининг асосий омиллари сифатида алоҳида қайд этмоқда.

катта ўқитувчи, Д.Н.Раҳматов, ТТЙМИ

Диверсификацияланган иқтисодиёт: муаммо ва ечим (хорижий давлатлар тажрибаси мисолида)

Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш бу бугунги куннинг долзарб вазифаси саналади. Айниқса фойдали қазилмалар экспортига қаттиқ боғланиб қолган мамлакатлар учун бу жараён яна ҳам аҳамиятлидир. Баъзи давлатлар, ҳусусан Малайзия, Чили ва Индонезия, ўз иқтисодиётларини диверсификация қилиш борасида катта ютуқларга эриша олишган.

Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш масаласи халқаро ташкилотларнинг таҳлилий мақолалари ва давлатлар етакчиларининг маърузалари каби турли манбааларда фаол тилга олинади. Аммо аксар ҳолларда иқтисодиётни диверсификация қилишга интилишлар фақатгина оғизда, қуруқ гап-сўзлигича қолиб кетади ва бу соҳада конкрет натижаларга эришган табиий ресурсларга бой ривожланаётган давлатлар бармоқ билан санарли даражада кам. Айнан шу сабабли ҳам бу давлатлар тажрибаси жуда катта қизиқиш уйғотмоқда.

Минерал ресурслар экспортига асосланган иқтисодиётлар ва бошқа ҳом ашё товарларини экспорт қилувчи иқтисодиётлар ўртасида бир қатор сезиларли фарқлар мавжуд. Масалан, иқтисодиётнинг бошқа секторлари билан ишлаб чиқариш муносабатларининг кучсизлиги ва қазиб олиш саноати томонидан тўғридан тўғри яратиладиган иш жойларининг нисбатан кам эканлиги. Бу ҳолат айниқса асосий экспорт маҳсулоти нефт бўлган ҳолларда яққол кўзга ташланади.

Шу билан бирга, қазилма бойликлари экспортига боғланиб қолган давлатлар учун ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш ривожланишнинг ягона мақбул кўринишидир дейиш ҳам доим тўғри бўлавермайди. Диверсификацияга муқобил бошқа чоралар ҳам мавжуддир. Масалан, экспортдан келган фойдани чет элда кенг инвестиция қилиш ёки маълум ресурларнинг глобал бозорини бошқариш учун қазиб олиш ҳажмини назорат қилиш масаласи саналади.

Иқтисодиётни диверсификация қилишни ёқловчи асосий далил бу диверсификация ва узоқ муддатли ривожланиш истиқболлари ўртасидага узвий боғлиқ мавжуд ва бу боғлиқлик эмпирик тадқиқотлар билан тасдиқланган. Саноатнинг ривожи соҳалар ўртасидаги муносабатларни фаоллаштиради, тадбиркорликни рағбатлантиради ва бошқа давлатлар билан савдо алмашинуви ҳажмининг ортишига замин яратади.

Кўпгина ривожланаётган давлатлар учун диверсификациянинг муҳимлиги шундан иборатки, уларда кўпинча қазиб олиш секторининг ўсиши аҳоли сонининг ўсишидан орқада қолиб кетади. Бундай вазиятда аҳоли жон бошига ҳисобланган даромадлар миқдори тушиб кетиши муқаррар бўлиб бу ўз навбатида мамлакатдаги ижтимоий барқарорликка раҳна солади. Шунингдек, илгари тилга олингандек, қазиб олиш сектори мустақил равишда керакли миқдорда иш жойи яратишга қодир эмас ва бу қўшимча муаммолар яратади. Ва ниҳоят, жаҳон бозорида минерал ресурслар нарҳининг ўзгарувчан эканлиги қазилма бойликларни экспорт қилувчи мамлакатлар учун муҳум омилдир. Ҳатто у ёки бу маҳсулотни экспорт қилувчи аксар давлатлар нарҳ масаласида ўзаро келишиб олишган ҳолатда ҳам жуда кўп омиллар глобал нарҳларнинг шаклланишига кучли таъсир қилади. Бу омилларни олдиндан кўра билишнинг ҳар доим ҳам иложи йўқ.

Аммо минерал ресурслар экспорти билан боғлиқ барча ҳавфларни тан олган ҳолда шуни ҳам такидлаш лозимки табиий ресурслар биринчи навбатда мамлакатларга рақобатда устунликни таъминлайди. Шундай қилиб диверсификацияга қаратилган ҳар қандай ташаббус бу устунликдан воз кечишга эмас, балки уни ривожлантиришга, ундан самарли фойдаланишга қаратилган бўлиши керак.

«Ресурслар балоси» деб номланган тушунча мавжуд бўлиб унга кўра мамлакатларнинг табиий бойликлари кўплиги ва уларнинг паст иқтисодий ривожланиши ўртасида узвий боғлиқлик бор. Яъни, бу фикрга кўра, мамлакат қанчлик ресурсларга бой бўлса унинг бошқа иқтисодий секторларда рижовланиши шунча суст бўлади.

Лекин бу боғлиқликни нотўғри тушунмаслик лозим. Чунки иқтисодиётнинг ривожланишига ресурсларнинг мавжудлиги эмас балки шу ресурслардан фойдаланишга боғлиқ бошқа муаммолар монелик қилади. Бу муаммоларга тегишли ечимларни топиш мумкин ва лозимдир.

Шундай қилиб, табиий ресурслар экспортидан келадиган катта даромадлар миллий валюта номинал ва реал курсининг ҳамда қазиб олиш соҳаларидаги ойликларнинг ошиб кетишига олиб келиши мумкин. Бу эса ўз навбатида иқтисодиётнинг бошқа секторлари ривожланишига салбий таъсир қилади. Кўпчилик ҳолларда экпорт қилувчи давлатлар ҳукуматлари катта даромад орқасидан қувиб қарзлар миқдорини ошириб юборадилар.

Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш бундай муаммоларга ечим бўлиши мумкин. Аммо агар мамлакатнинг ресурслар экспортига тобелиги ва унга боғлиқ муаммолар ҳаддан ташқари кучайиб кетган бўлса, у ҳолда бу вазиятдан чиқиш албатта катта сиёсий иродани ва давомий чора-тадбирларни тақозо қилади.

Фойдали қазимларга қарам бўла туриб диверсификацияланган иқтисодиёт қуришга эришган давлатлар сони кўп эмас. Улар орасида Малайзия, Чили ва Индонезияни ажратиб кўрсатиш мумкин. Бу мамлакатлар ўз иқтисодларини саноат ишлаб чиқаришига ёналтириш ёки, Чили мисолида, юқори қийматли маҳсулотлар эвазига ўз ресурслари ассистент, ортиментини кенгайтириш орқали бунга муваффақ бўлишган.

Малайзия экспортини диверсификация қилишда бир қанча омиллар қўл келган. Булар қулай географик жойлашув, кўплаб денгиз портларининг мавжудлиги ва анча ривожланган қалай, каучук ва ёғоч ишлаб чиқариш инфратузилмаларидир. Яхши мувозанатланган бюджет сиёсати катта миқдордаги инвестициялар ерларни ривожлантириш ва ўрмонзорларни тиклашга жалб этиш имконини берди. Шунингдек энергия таъминоти, алоқа ва транспорт соҳаларига ҳам инвестициялар киритилди. 70-йиллар ўрталарида мамлакат ҳукумати протекционизм сиёсатидан воз кечиб арзон иш кучига асосланган ва экспортга йўналтирилган саноатни ривожлантиришга бел боғлади. Ишчи кучи суъний равишда арзонлаштирилган бўлиб бунга экспорт соҳаларида энг кам иш ҳақини қонуний белгилаб қўймаслик ва касаба уюшмалари фаолиятини чеклаш орқали эришилган.

Макроиқтисодий сиёсат ҳам ҳаражатларни камайтиришга қаратилган. Миллий валютанинг девалвацияси ишлаб чиқаришни янада арзонлаштириш имконини берди. Иқтисодиётнинг экспорт қилувчи жабҳаларини қўллаб қувватловчи бир нечта давлат дастурлари ишлаб чиқилди. Бу дастурларда солиқ имтиёзлари, кредитлар, тадқиқотларнинг давлат томонидан субсидия қилиниши ва маҳсулотларни сотишда кўмак бериш кабилар назарда тутилган эди.

Буларнинг ҳаммаси Малайзия экспортининг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилди.

Индонезия тажрибасини таҳлил қилар эканмиз тез ривожланган нефт соҳасига эга давлат учун қишлоқ хўжалигини фаол рағбатлантириш сиёсатининг нақадар муҳим ўрин тутиши мумкинлигини кўришимиз мумкин.

Бу сиёсат ўз ичига қуйидагиларни олган:

- нефт экспортидан келган даромадларнинг катта қисмини касалликларга чидамли ҳосилдор гуруч навларини ишлаб чиқиш ва тадбиқ қилишга сарфлаш;
- минерал ўғитларни ишлаб чиқиш ва имтиёзли нархларда ички бозорда сотиш;
- мамлакатнинг қишлоқ хўжалиги ривожланган туманларида инфратузилмани ривожлантириш

Қишлоқ хўжалигининг ривожланиши сони ортиб бораётган саноат ишчиларини арзон нархда боқишга ва бу орқали 80-йилларда Индонезияда оммавий саноат ишлаб чиқаришни ривожлантиришга имкон берди.

Ҳукмат давлат ҳаражатларини қаттиқ назорат остига олди ва бу орқали сезиларли миқдорда пул резервларини яратишга муваффақ бўлди. Малайзияда бўлгани каби Индонезияда ҳам ҳукумат миллий валютани девалвация қилиш усулини фаол ишга солди. Нисбатан эркин бўлган савдо режими ижобий савдо балансини таъминлашга ёрдам берди.

Чили, юқоридаги икки мамлакатдан фарқли ўлароқ, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи йирик экспорт давлатига айланмади. Аммо Чили, ўзининг ресурс базасини ривожлантириш ва юқори қийматли ҳом ашёларни ишлаб чиқаришга этибор қаратиб, экспортни сезиларли даражада диверсификация қилишга эришди.

Чили иқтисодий стратегиясининг мувофақиятини таминлаган асосий омиллардан бири бу жаҳон бозоридаги нархлар ўзгарувчанлиги таъсирини йўқотишга қаратилган бюджет сиёсатидир.

Бу сиёсат қуйидагича амалга оширилган: экспорт қилинувчи маҳсулотларнинг нархи баланд бўлган йиллар мобайнида катта миқдорда резервлар йиғилади, жаҳон бозорида нархлар пасайганда эса бу резервлар фаол ишлатилади.

Бундан ташқари Чили ҳукумати мамлакатда бизнес иқлимни яҳшилашга катта эътибор қаратди – тадбиркорларга яратилган шароитлар борасида Чили Лотин Америкаси давлатлари орасида доим юқори ўринларни эгаллаб келади.

Чили шунингдек экпорт соҳаларини ривожлантириш учун ҳусусий сектор ва давлат ўртасидаги шериклик тажрибасини қўллаш борасида яҳши мисол бўла олади. Мамлакатда кичик ишлаб чиқарувчиларни информатсиён ва молиявий қўллаб қувватлаш инфраструктураси яратилган. Малайзия, Индонезия ва Чили тажрибаси шуни кўрсатадики, хатто узоқ йиллар давомида сиёсий беқарорлик ва нотинчликларни бошидан кечирган ва қазилма бойликлар экспортига боғланиб қолган мамлакатларда ҳам тўғри бошқарув ёрдамида иқтисодиётни диверсификация қилиш мумкин. Мавжуд бир қанча фарқларга қарамай бу уч мамлакатда тадбиқ қилинган иқтисодий сиёсатнинг ўҳшаш жиҳатлари ҳам бор.

Биринчидан, бу мамлакатлар ҳукуматларининг асосий икки мақасади бу иқтисодиёт ривожини рағбатлантириш ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш бўлган.

Иккинчидан, асосий вазифа сифатида экспорт қилинувчи маҳсулотлар базасини кенгайтириш қўйилган.

Учинчидан, ҳар уччала ҳолатда ҳам диверсификация жараёни юқори малакали иқтисодчилар назоратида бўлиб улар бу жараён билан бўглиқ барча ҳавф-ҳатарларни

тўгри баҳолай олганлар. Ушбу муттахасислар ва сиёсий элита ўртасидаги яҳши йўлга қўйилган ҳамкорлик бу жараён ўз мантиқий якунига етишишининг гарови бўлди.

катта ўқитувчи, Ҳ.Т.Чулпанова, ТТЙМИ

Иқтисодий таълимда масофавий ўқитишнинг дидактик асослари

Бугунги кунда республикамизда олий таълим тизимида ўқитишнинг масофавий шаклига катта аҳамият берилмокда. Ўқишнинг кундузги шакли билан таққослаганда масофавий ўқитиш таълим олувчига иқтисодий томондан қулайроқдир. Бу, шунингдек, таълим олишга эҳтиёж сезган кишига нисбатан кам ҳаражатлар орқали бирор касбга эга бўлиши, малакасини ошириш, касбий фаолиятга йўналтирилиш, ўз маълумотини билимларнинг янги соҳалари билан тўлдириш имконини беради. Ўқитиш жараёни ўзини ташкил этилишининг интерактивлиги, яъни ўқувчи-талаба ва ўқитувчининг ҳамда ўқувчи-талабаларнинг бир-бири билан ўзаро алоқалари, билимларнинг аниқ бир соҳасига эга эканлиги билан характерланади. Демак, биз масофавий ўқитиш ҳақида гапирганимизда бу жараёнда ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг ўзаро алоқасини, ўқитиш воситалари мажмуи учун зарур бўлган дарсликларни мавжуд деб фараз қиламиз. Ўз-ўзини мустақил ўқитиш тушунчаси тизимда ўқитувчининг мавжудлигини кўриб чиқмайди. Бу ўқувчи-талабанинг мустақил фаолиятидир. Масофавий ўқитишнинг мустақил ўқиш тизими ва дастурларидан фарқи ана шунда. Мустақил ўқиш видеокассетадаги автоном курслар, телевизион ва радиодаги курслар компьютер дастурлари ва компакт дисклардаги дастурлар билан ишлашдир. Талаба китоб, видеокассета ва тармоқдаги курс билан мустақил ишлаши мумкин. Масофавийлик тушунчаси эса ўқитувчи билан талаба масофа билангина ажратилиб турган ҳолдагина қўлланилади. Масофавий шакл - бу ўқитишнинг сиртқи шакли муқобили эмас. Бу ерда сиртқи ўқиш шаклидан фарқли равишда, улар махсус ИНТЕРНЕТ технологиялари воситалари ёрдамида тадбиқ қилинади. Масофавий ўқитиш бу кундузги, сиртқи экстернат шакллар қаторидаги ўқитишнинг янги шаклидир ва унга айнан ўқитишнинг мустақил тизими сифатида қараш лозим. Инсонни ўқитиш ва тарбиялашда қандай таълим-тарбия шаклидан фойдаланилмасин, педагогика, психология, дидактика ва хусусий услубиётнинг қонуниятларига мос келиши ва уларнинг ўзида мужасамлаштириши керак. Масофавий таълим ёки масофавий ўқитиш асосий ёки кушимча бўлиши мумкин. Кейинги ҳолда биз масофавий педагогик фаолият ҳақида гапиришимиз мумкин (масофавий семинарлар, викториналар, анжуманлар, яъни илмий-назарий конференциялар, олимпиядалар, аспирантлар билан ишлашни ташкил этиш ва ҳ.к.)- Агар ўқитишнинг масофавий шаклига мустақил тизим сифатида қараладиган бўлса, у ҳолда ахборотнинг электрон манбаларини, яъни виртуал кутубхоналар, турли малака оширишлар, маслахат хизматлари, электрон ўқув қўлланмалари, услубий бирлашмаларни ўз ичига олган ягона ахборот-таълимий муҳитни яратиш зарурлиги ҳақидаги мантиқий хулоса келиб чиқади.

Ҳозирги вақтда республикамизда жамиятни ахборотлаштириш ва масофавий ўқитишнинг дидактик таъминотини таъминлаш бўйича турли чора-тадбирлар амалга оширилмокда:

- янги тадқиқот ишлари учун инвестицияларни ошириш;
- таълим сифатини ошириш;

● маҳсулотни ишлаб чиқариш босқичида ҳалқаро ҳамкорликни янада ривожлантириш;

● тайёрланаётган мутахассисларнинг малакавий сифатини ошириш ва шу кабилар.

Таълимни ахборотлаштириш шароитларида анъанавий педагогик фанларнинг ва педагогик фан парадигмасининг асосий компонентларининг тавсифларини таққослаш натижасида таълимда ахборот технологияларини қўллаш ва уларнинг янги турларини яратиш муҳим ва катта истиқболга эга эканлиги тўғрисидаги хулосага келамиз. Асослаш учун қуйидаги натижаларни кўриб чиқайлик:

● дидактика таълимни ахборотлаштириш шароитларида шахснинг интеллектуал потенциалини шакллантириш, ривожлантириш ва амалда қўллашни, ўқувчининг интеллектуал ривожланишини жадаллаштиришдан келиб чиққан ҳолда таълим мақсадларига эришишга йуналтиршган бўлади. Эндиликда бу мақсадларга ахборот технологияларини самарали қўлламасдан туриб эришиш мумкин эмас;

● дидактика таълимни ахборотлаштириш шароитларида ўқув фаолиятининг турли-туман шаклларини таклиф этади. Буларга мисол қилиб ахборотни, жумладан, билиш ва ўзича англашнинг энгасосий қуролларидан бири сифатида замонавий ахборот технологияларини қўллаш асосида олинадиган аудио-видео ахборотларни ҳам излаш, олиш, сақлаш, қайта ишлаш ва тавсия этиш бўйича ўқув-ахборот, ўқув-ўйин, тажриба-тадққот фаолияти, мустақил фаолиятларни олишимиз мумкин.

Ахборот технологиялари воситаларини нафақат анъанавий таълим шаклларини ва ўқитиш усулларини қўллаб-қувватлашда, балки психологик-педагогик таъсирни амалга оширувчи юқори даражадаги вариатив услубларни бажаришда ҳам самарали ишлатишимиз мумкин. Мазкур услубларни қуйидагиларга нисбатан қўллаш мақсадга мувофик:

● шахснинг фикрлаш қобилиятини ривожлантиришда;

● олдиндан кўзда тутилмаган ҳолатларда қарор қабул қилиш жараёнида ижодий ташаббус кўрсатиш каби хусусиятларни жонлантиришда;

● эстетик қабул қилишни (компьютер графикаси элементлари, мультимедиа технологияларини) ривожлантиришда;

● билимларни мустақил равишда олишда;

● эксперт ва сунъий интеллект тизимларида кўз олдига муфассалроқ келтиришда.

Замонавий компьютер технологияларининг, интранет ва интернет каби глобал компьютер тармоқларининг таълим жараёнларига кириб келиши масофавий ўқитиш каби мутлақ о янги таълим шаклининг вужудга келишига, янги-"масофавий ўқитиш" атамасини луғатимизга кириб келишига сабаб бўлди. Масофавий ўқитиш-таълим олиш, ўқитишнинг янги шакли бўлиб, кўп жиҳатдан, анъанавий кундузги ёки сиртқи таълим шаклидан фарқ қилади. Масофавий ўқитиш таълим муассасаларининг ўқув-услубий маълумотлар базалари, илмий ва интеллектуал потенциаллари орасидаги нотекисликларни бартараф этиш учун муносиб замин яратади. Бундан ташқари ушбу соҳада ягона ахборот муҳитини, маълумотлар базаларининг яратилиши, ундан индивидуал ёки коллектив равишда фойдаланиш имкониятларини пайдо бўлиши ўқитиш ҳамда илмий изланишлар самарадорлигини салмоқли даражада оширади. Бундан ташқари нафакат "Объект-Субъект" каби икки томонлама, балки "Объект – Субъект-Объект" каби уч томондан мулоқотларни ҳам ташкил этиш имкониятларини яратади.

катта ўқитувчи, И.Б.Нормаматов, ҚарМИИ

Истеъмол бозорида маркетинг тадқиқодларини амалга ошириш усуллари

Бозор муносабатларининг равнак топишида, эркин ракобат ва ахоли турмуш фаровонлигини таъминлашда маркетинг фаолияти мухим аҳамият касб этади.

Корхона ва ташкилотлар заминида маркетинг фаолиятини ташкил этиш, авваломбор, маркетинг соҳасидаги изланишларни моҳиятига, мазмунига ва ривожланишига асосланади. Маркетинг тадкикотларининг ялпи маркетинг фаолиятини ташкил этишда, уни бошкаришда, режалаштиришда назорат муҳ,им аҳамиятга эга.

Маркетинг тадқиқотларини юкори даражада ташкил этилиши, уларнинг | тахлилий ва кайта ишлаш жараёнларида фойдаланадиган услублар бевосита корхона ва ташкилотнинг маркетинг стратегиясини танлашда, амалга оширишда, дастлабки боскич, таянч нукта ҳ,исобланади.

Истеъмол бозори тобора янги товарлар ва хизматлар билан бойиб бораётган ҳозирги шароитда янги имкониятларни аниклаш ва улардан оқилона фойдаланишда маркетинг аҳамияти кун сайин ортиб бормоқда.

Маркетингни ташкил килишда ва амалга оширишда товар ва унинг фаолиятини, иктисодиётдаги роли, таксимланиш усулларини, физик, химик ва органик хусусиятларидан хабардор булиши муҳ.им ахамиятга эгадир.

Товарнинг ҳаётийлик даври урин алмаштирувчи товарлар сонига ва унинг рақобатбардошлигига ҳам боғлиқдир. Масалан,замонавий электрон батарейкалар ишлаб чиқариш бугунги кунда жадал усиб бормокда, аммо замонавий ишлаб чик;ариш технологиясини ўзлаштитиш натижасида унга юкланаётган умумий ҳаракатлар камаймоқда.

Узбекистонда иктисодий ислоҳатларни чукурлаштириш жараёнининг асосий шартлари ишлаб чикарилаетган маҳсулотлар ракобатбардошлигини иъминлаш, ишлаб чикарувчи ва харидорлар уртасидаги муносабатларни самарали шакл ва услубларда ташкил этишдан иборат

Иктисодий жихатдан ривожланган илгор давлатларнинг йирик фирмалари тажрибаси шуни курсатадики, маркетинг назарияси ва амалиётининг бевосита маркетинг изланишлари ва тадкикотлари йуналишларига боғлиқ. АҚШ, Германия, Япония, Франция, Англия каби давлатларда юкори даражада шаклланган ижтимоий-этник маркетинг биринчи уринни харидор, улар олдида ижтимоий маъсулиятни куяди.

Мамлакатимиз корхона ва ташкилотлари фаолиятида мазкур тадқиқотлар жорий ва стратегик жихатдаги вазифаларидан бирига айланиши ва шу асосда бозорда ракобатбардош харидоргир булган Узбекистонда ишлаб чикарилган тамғали товарлар турини купайтиришни, хорижий фирмалар билан кенг куламли ҳамкорликни таъминлаш лозим.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, маркетинг тадкикотларини ривожлантиришда ва амалга оширишда тегишли ташкилот ва корхоналарнинг мақсадлари ва стратегик ривожланиш хусусиятлари албатта белгиловчи омил ҳисобланади.

Мукаммал ва тезкор амалга филган тадкикотлар кучли бозор ракобати шароитида хатоларга йул қўймаслик, фавкулотда ҳолатларга мослашиш имкониятини беради. Чунки, бозорга боглик. барча фаолият, дастлабки бозор, харидор тахлили,

унинг фаолиятиги узгаришларга таянади.Бу асосда эса тегишли ташкилотнинг келгуси фаолият соҳ.аси, доираси аник, белгиланади.

Маркетинг тадкикотлари учун керакли ва зарурий булган ахборот ва вьлумотлар куламини муайян таркибга солиш вазифасини ҳал килиш билан мамлакатимизда маданий тарздаги бозор тизими, унинг инфраструктураси барпо этилди.

Бевосита корхона, ташкилот, уюшма, вазирлик микёсида тузилиши лозим бўлган маркетинг ахбороти, жамият микёсида самарали булган илгор технологияларни амалга ошириш, корхона ва ташкилотларнинг экспорт салоҳиятини оширишга хизмат қилади.

Маркетинг тадкикотлари угиш даври иктисодиётда ишлаб чикариш шишларини, товарлар ассистент, ортиментини аниклашда, уларнинг янги турларини, удавр талабига жавоб бера оладиган хилларини яратишда айникса муҳим роль найди.

Маркетинг тадкикотлари усулларидан тугри фойдаланиш ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш чет эл сармояларини республикага жалб килиш, юқори самарали жойлаштириш ва юкори фойда олишга имкониятларни очиб беради. Маркетинг тадкикотлари ёрдамида қўшма корхона ёки бошка янги корхонанинг жойлаштириш урнини аниклаш мумкин ва зарурдир.

Маркетинг тадқикотларининг муҳим тамойилларидан бири истеъмолчилар бозорига мақсадли таъсир курсатиш, иккинчи томондан танланган бозор шароитлари максимал мослашиши имкониятларини аниклашдир. Бозорни,

Ижтимоий йуналтирилган бозор иктисодиёти шароитида ҳар бир ишлаб чиқариш корхонасида маркетинг тадқиқотларини утказиш муҳим аҳамиятга эга.

Шуни алохида таъкидлаш керакки, корхонада махсулот тайёрлашда 2 та асосий омил, яъни ишлаб чикариш ресурслар билан таъминланганлик ва бошқарув тизимининг салоҳияти катта роль уйнайди.

Маркетинг тадкикотлари утказишнинг бошка бир сабаби-бу ракобатчи корхоналарда ишлаб чикдрилаётган маҳсулотларни урганишдан иборат. Бунда жойларда очилган унлаб фирма дуконлари аҳолининг корхоналарда чикарилаётган махсулотларга талабини урганишда мухим восита булиб колмоқда.

катта ўқитувчи, З.А.Джумаев, ТДИУ

Хизматлар соҳасини ривожлантириш ва мамлакат иқтисодий ривожланишидаги ролни оширишнинг айрим назарий ва амалий масалалари

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси миллий иқтисодиётнинг жадал ривожланиб бораётган, бошқа тармоқларнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатаётган соҳасидир. Янгидан-янги хизмат турларининг юзага келаётганлиги, анъанавий хизмат турларининг жадал ривожланиши натижасида соҳа тобора кўпроқ меҳнат ва молиявий ресурсларни ўзига жалб қилмоқда. Натижада ривожланган мамлакатларда соҳанинг ЯИМдаги улуши 60-80 фоизни ташкил этмоқда, жами иш билан бандлардаги улуши эса 70 фоизгача етмоқда.

Бугунги кунга келиб, нафақат кишилар ҳаётининг маиший жиҳатлари, балки саноат тармоқларининг ривожланиши, миллий иқтисодиётнинг самарадорлиги олдиндан мавжуд бўлган, ҳамда янгидан юзага келган ўнлаб хил хизматларга боғлиқ бўлиб қолди.

Статистик ва илмий манбалар таҳлили миллий иқтисодиётнинг самарадорлиги хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасининг ривожланиши даражасига боғлиқ эканлиги,

банк, биржа, суғурта, консальтинг, алоқа, аудит, транспорт хизматларининг ривожланиши бугунги кунга келиб саноат, қишлоқ хўжали ва қурилиш тармоқларининг ривожланишига боғлиқ бўлибгина қолмасдан бу соҳалардаги ислоҳотлар муваффақиятига, тармоқларнинг ривожланишига таъсир этувчи омилга айланганлигини кўрсатмоқда.

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси ривожини таҳлил қилишда аввало "ҳизматлар", "сервис" категорияларининг моҳиятини англаб олиш муҳим аҳамиятга эга.

АҚШлик олим Ф. Котлер фикрига кўра бир томон иккинчи томонга таклиф этиши мумкин бўлган, асосан моддий кўринишда бўлмаган ва нимагадир эга бўлишга олиб келмайдиган ҳар қандай тадбирни хизматлар деб ҳисоблаш мумкин. Яъни хизматлар кўрсатилиш натижасида қандайдир эҳтиёж қондирилсада, товар харид қилингани сингари хизмат сотиб олган киши қандайдир мулкка эга бўлиб қолмайди.

Россиялик иқтисодчи олимлар Е.И. Балалова ва О.В. Кауровалар фикрига кўра "хизматлар-алоҳидаги турдаги товар, ҳар қандай шахсга таклиф қилинадиган тадбир ёки манфаат бўлиб, физик кўринишдаги қандайдир бир нарсага эга бўлишга олиб кеелмайди. Хизматлар ҳаракат кўринишидаги сотув объекти бўлиб, уларнинг натижаси у ёки бу турдаги фойдали самара ҳисобланади"[52].

Хизматларга кўпинча моддий бойликни яратмайдиган барча турдаги фойдали фаолият турларини киритишади. Бунда асосий мезон бўлиб, ушбу соҳада яратилаётган маҳсулотнинг хис қила олмаслик хусусияти ҳисобланади.

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасининг иқтисодиётга таъсири ва ролининг ошиши уларни таснифлаш бўйича тадқиқотларни олиб бориш заруратини келтириб чиқарди.

Хизматлар соҳасини тартибга солишда хизматларнинг маҳсулотдан фарқ қилишини белгиловчи қуйидаги хусусиятларини эътиборга олиш зарур:

- Хис қила олмаслик .

Ҳис қила олмаслик қуйидагиларни кўзда тутади: ушлаб ола олмаслик, намойиш қила олмаслик, уни олмасдан олдин кўра олмаслик. Хис қила олмаслик хизматни сотувчида ҳам харидорда ҳам муаммо келтириб чиқаради. Харидор хизматни баҳолашга қийналади, уни сотиб олмасдан туриб уни нима эканлиги, қандай эканлигини билиши қийин.

Хизматларни ҳис қила олмаслик хусусияти нархнинг шаклланишини ва хизматнинг бозорда харакатланишини қийинлаштиради.

1. Хизматни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишнинг узвийлиги.

Хизмат ўз манбасидан ажралмайди, моддий кўринишдаги товар эса ўз манбасидан, яъни уни ишлаб чиқарган мустақил равишда мавжуд бўлади.

2. Сифатнинг доимий эмаслиги.

Хизмат кўрсатишнинг маъромий эмаслиги сифатнинг бир ҳил бўлишини таъминламайди. Чунки инсонлар хизматнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Хизмат кўрсатиш сифати бир ҳил бўлмаслиги кўпчилик ҳолатда хизмат кўрсатаётган ходимларнинг малака даражаси турли хиллиги, мижозлар дидининг ўзгариб туриши билан боғлиқ.

3. Хизматларни сақлай олмаслик.Хизматларнинг муҳим хусусияти бу уларнинг онийлигидир. Хизматлар кейинчалик сотилиши учун сақлаб бўлмайди. Хизматларни

[52]Сфера услуг: Экономика: учебное пособие / Кол.авт. под ред. Т.Д. Бурменко. М.: КНОРУС, 2006. 42-стр.

сақлаш мумкин эмаслиги хизматга бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштирувчи стратегияни ишлаб чиқишни талаб этади.

Соҳанинг капиталталабчанлиги даражасининг нисбатан пастлиги, хизматт кўрсатишнинг айрим соҳаларида янги иш жойлари яратиш нисбатан арзонлиги,аҳолини иш билан таъминлаш, таркибий ўзгартишлар жараёнида юзага келадиган таркибий ишсизлик муаммосини бартараф қилиш, аҳоли даромадларини ошириш каби вазифаларни ҳал этишда соҳанинг устуворлигини белгилаб беради.

“2015-йилда ялпи ички маҳсулот ўсишининг ярмидан кўпи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасига тўғри келгани бу тармоқнинг иқтисодиётимиздаги ўрни ва таъсири нақадар катта эканини кўрсатади...

.....Банк, суғурта, лизинг, консалтинг ва бошқа турдаги бозор хизматлари барқарор суръатлар билан ривожланмоқда, улар хусусий сектор ва кичик бизнес ривожига хизмат қилмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳасида 80 минг 400 та кичик бизнес субекти фаолият юритмоқда ва бу хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари умумий сонининг 80 фоиздан ортиғини ташкил қилади”[53].

Мамлакатимизда иқтисодий барқарорлик, таъминланганлиги, инвестицияларнинг ижобий динамикаси, реал сектор тармоқларида эришилган иқтисодий ўсиш хизматлар соҳасининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди.

Айниқса кейинги 11 йил давомида ўртача 8 фоиз дан кам бўлмаган иқтисодий ўсиш таъминланишини ижобий ҳол деб баҳолаш мумкин. Бунда хизматлар соҳасининг ҳиссаси катта ўрин тутади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики мамлакатимизда хизматлар ҳажмининг ЯИМ ҳажмига нисбатан юқорироқ суръатда ўсиш тенденцияси мавжуд.

Масалан, қиёсий баҳоларда ЯИМ ҳажми 2005-2015 йилларда ўртача 8,2 фоиздан ўсган бўлса, жами хизматлар ҳажми ўртача 14,07 фоиздан, шу жумладан пуллик хизматлар ҳажми 15,37 фоиздан ўсди.

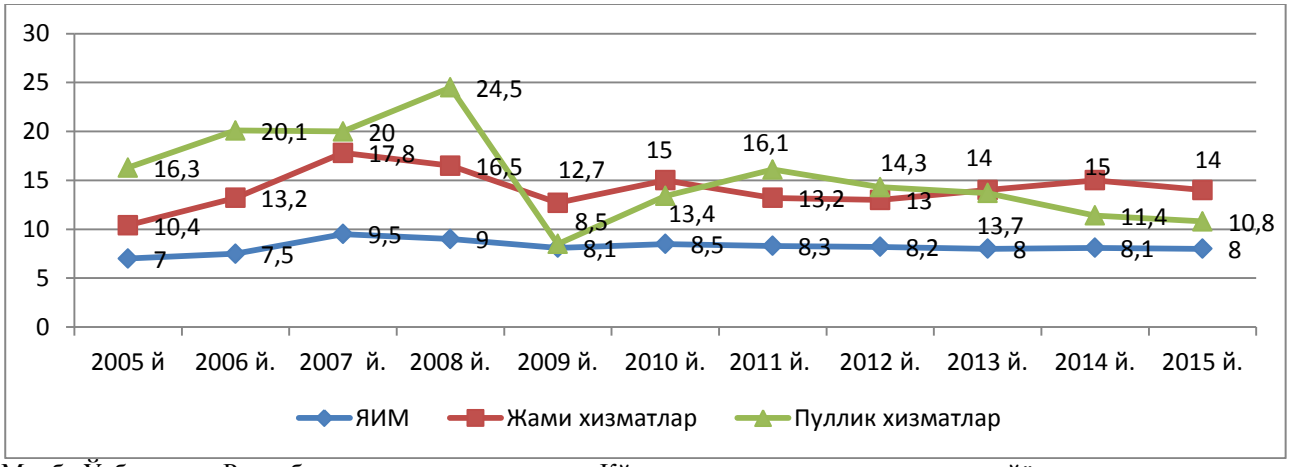

Манба:Ўзбекистон Республикаси давлат статистика Қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланди

1-расм. Ўзбекистон Республикасида ЯИМ, жами хизматлар , шу жумладан пуллик хизматлар кўрсатиш ҳажмларининг ўсиш суръати(ўтган йилга нисбатан фоизда).

Бунинг натижасида хизматларнинг ЯИМдаги улуши муттасил кўпайиб борди ва 2000 йилда 37,2 фоизни ташкил этган бўлса 2015 йилда 54,5 фоиз га етди.

[53]Каримов И.А. “Бош мақсадимиз –мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб борилаётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни, изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир”/Халқ сўзи, 2016 й., 16-январь

2015 йил якунларига кўра жами бозор хизматлари таркибида энг катта улушни транспорт хизматлари (37,9 фоиз),савдо ва умумий овқатланиш хизматлари (33,5 фоиз), молиявий хизматлар (13,05фоиз), қурилиш хизматлари (8,57 фоиз), алоқа ва аъхборотлаштириш хизматлари (7,52 фоиз) эгаллайди.

Кейинги позицияларда маиший хизматлар, таълим хизматлари ва соғлиқни сақлаш хизматлари туради.

Энг юқори ўсиш суръатлари молиявий хизматлар (2015 й.-130 фоиз), қурилиш хизматлари (2015 й.-118,6 фоиз), Савдо ва умумий овқатланиш хизматлари (2015 й.-118,1 фоиз), маиший хизматлар, соғлиқни сақлаш хизматлари соҳасида кузатилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳасини ривожлантиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2012-2016 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида”ги 2010 йил 10 майда имзоланган ПҚ-1754 сонли қарори муҳим рол ўйнайди.

Бу қарор билан тасдиқланган дастурга кўра хизматлар кўрсатиш ҳажми 2011-2016 йиллар давомида 2,1 мартага ошиб, ЯИМдаги улуши 55 фоизга етадиБу даврда алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари 2,2 мартага, компьютер дастурлаш хизматлари 2,4 мартага, молиявий хизматлар 2,2 мартага, транспорт хизматлари кўрсатиш 1,9 мартага, туризм хизматлари 2,3 мартага, тиббитёт хизматлари 2,3 мартага оширилиши кўзда тутилган.

Мамлакатимизда қишлоқ ҳудудларида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш истиқболлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 17 апрелда қабул қилинган ПҚ-1957 сонли“2013 - 2016 йилларда қишлоқ жойларда хизматкўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ижроси билан чамбарчас боғлиқ.

Бу қароргa билан 2013-2016 йилларда Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини янада жадал ривожлантириш Дастури маъқулланди.

Мазкур дастурга кўра 2013-2016 йилларда қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ва сервис ҳажми 1,8 мартага ўсади. Шу жумладан транспорт хизматлари 1,9 мартага, молиявий хизматлар 1,8 мартага , алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари 2 мартага, савдо ва умумий овқатланиш хизматлари 2 мартага, маиший хизматлар 1,9 мартага, таълим хизматлари 1,6 мартага ўсиши кўзда тутилган.

Турли соҳа ва тармоқларни ривожлантиришга қаратилган давлат дастурлари ҳам хизматлар соҳасини ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Умуман олганда мамлакатимизда хизматлар соҳасининг ривожланишини қуйидаги шарт- шароитлар белгилаб берди:

- хизматлар бозорида талаб ҳажмининг катталиги ва унинг тўлиқ қондирилмаганлиги. Нафақат янги пайдо бўлган хизмат турлари-уяли алоқа, интернеет хизматлар, балки, айниқса қишлоқ жойларида савдо ва маиший хизматларга бўлган талаблар ҳам тўлиқ қондирилмаганлиги;

- мамлакатимизда тадбиркорлар, кичик бизнес субъектлари учун кенг имтиёзлар тизиминингяратилганлиги;

- аҳолининг муракааб маиший жиҳозлар, шахсий автомобиллар билан таъминланиш даражасининг кўпаяётгнлиги ва бундай техникани таъмирлаш ва унга хизмат кўрсатишга талаб ҳажмининг кескин ошиб бораётганлиги;

- аҳоли реал даромадларининг ўсиб бориши;

-хизматлар таклифини ошириш, шу жумладан янги турдаги хизматларни юзага келтирилиши, масаланмамлакатимизда халқаро аҳамиятга эга бўлган йўллар

атрофида транспорт воситаларига хизмат кўрсатадиган инфратузилма тармоқларини, маиший объектларни жадал кўпайтириб борилиши;

-банк-молия тизимининг ривожланиши, барқарорлигининг мустаҳкамланиши, молиявий хизматлар кўламининг кенгайиши ва турининг кўпайиши.

Хулоса қилиб айтганда, республикамиз иқтисодиётида хизмат-кўрсатиш ва сервис соҳасининг улуши ортиб бориши тенденцияси саланиб қолади ва соҳанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги роли мустаҳкамланиб боради.

катта ўқитувчи, А.Л.Хакимов, ҚарМИИ

Банк актив операциялари маркетинги ва уни бошқариш

Бозор имкониятларини тадқиқ этишни чуқурлаштириш бозорни истеъмочилар гуруҳи ва кўрсатиладиган банк хизматларининг истеъмол хусусиятларига қараб кейинги қисмларга ажратиш зарурлигини кўзда тутади, бу кенг маънода бозор сегментлаш тушунчасини белгилайди.

Бозор сегментларини танлашда айниқса, катта сегментларга яъни хизматларнинг муайян турларига потенциал эҳтиёж сезаётган сегментларни афзал кўриш тавсия этилади. Бозорни сегментлаш банк маҳсулотини яратиш стратегияси билан чамбарчас боғлангандир.

Тижорат банки товар сиёсатини чи йўли билан янги банк маҳсулоти яратиш жараёнининг самарадорлигини ва уни ўз фаолиятига жорий этиш усулларини аниқлаш керак. Тижорат банкида амалга оширилаётган товар сиёсатининг хусусияти банк хизматларининг тегишли тартибини аниқлаш ва қўллаб-қувватлашдан иборатдир. Хизматларини сотиш банкнинг барқарорлиги ва муваффақиятини таъминлайди. Шундан келиб чиқиб, тижорат банклари товар сиёсатининг асосий вазифаларини аниқлаши мумкин:

- молиявий натижаларни яхшилаш;
- мижозларнинг турли эҳтиёжларини аниқлаш ва қондириш;
-муайян банк хизматлари бозорида банкнинг ўз имкониятларидан моҳирона фойдаланиш;
- потенциал банк хизматларини реал хизматларга айлантириш.

Банк маҳсулотларининг янги турларини ичида ушбу маҳсулот бозорининг ривожланиш стратегиясини аниқлаш талаб этилади. Бу стратегияда мавжуд кўрсатилаётган хизматларни яхшилаш ва такомиллаштириш ҳамда улар турларини кенгайтириш имкониятлари аниқланади.

Тижорат банкларининг ассортиментсиёсатини аниқлаш кейинги қадамдир. Яъни банк фаолиятида иқтисодий самарадорликни таъминловчи банк хизматларининг ўта мақбул тўпламини аниқлаш талаб этилади. Бошқача қилиб айтганда, маркетинг олдида хизмат кўрсатиладиган потенциал мижозлар эҳтиёжлари шаклланишининг умумий йўналишини аниқлаш вазифаси туради. Мижозларнинг турли гуруҳлари эҳтиёжлари ўзгариши миқдори катта бўлади, лекин бу ерда банк узоқ муддат мобайнида хизмат кўрсатиб келаётган мижозлар тоифасига алоҳида эътибор қаратиши зарур бўлади.

Талаб ўзгаришларини аниқ тахмин қилиш учун бозордаги мавжуд анъаналарни ўрганиш, банк маҳсулотларига бўлган талабга боғлиқ барча омилларни аниқлаш талаб этилади.

Банк маҳсулотларининг янги турларини яратиш жараёни ва талабни урганишнинг мақсади истеъмолнинг ҳозирги даражасини аниқлаш ва мижозлар эҳтиёжларини тахмин қилишдан иборатдир. Буларнинг барчаси банкнинг бозорда ҳаракат қилиш имкониятларини аниқлашга ёрдам беради. Шунингдек, бозорни сегментлаш учун асос яратади. Сегментлаш жараёнини куйидаги 2 йўналиш бўйича амалга ошириш мумкин:

1. Истеъмолчилар гуруҳлари бўйича.

2. Банк хизматларининг типлари ва турлари бўйича. Истеъмолчилар гуруҳларига қараб сегментлаш жуда қийин жараёндир.

Банкнинг барча мижозларини қуйидаги тоифаларга бўлиш мумкин: чакана бозори, корпоратив бозор, кредит-молия муассистент, асалари ва ҳукумат идоралари бозори.

Чакана мижозларни сегментлаш уларнинг даромад даражаси ва банк хизматларига қўйиладиган талаблар киради. Барча чакана бозорлар хос белгиларига қараб алоҳида гуруҳларга бўлинади. Чакана бозорни алоҳида бозорларга сегментлашда қуйидаги белгилар қўлланади: ҳудудий, демографик, хулқ-атвор ва руҳий.

Ҳудудий белги асосида барча бозорлар алоҳида сегментларга бўлинади. Бу сегментларда истеъмолчилар у ёки бу ҳудудга мос бўлган хусусиятларига қараб гуруҳларга бўлинадилар. Демографик белгиларга кўра сегментлаш асосида жинс, ёш, миллат, машғулот тури, маълумот даражаси, оиласининг таркиби ва бошқа демографик кўрсаткичлар ётади.

Хулқ-атвор белгиларини аниқлаш турли истеъмолчилар гуруҳларининг хулқлари бозорда турлича бўлиши, яъни истеъмолчиларнинг ҳар бир гуруҳи моҳият жиҳатдан турли хулқ-атворга эга бўлиши билан боғликдир. Хулқ-атворига қараб сегментлашда қуйидаги белгилардан фойдаланилади[1] хизматларни истеъмол қилишнинг интенсивлиги (кам, кўп ёки меъёрида);

- хизматни ўрганиш учун сабаб (тасодифан ёки мунтазам);

банк хизматига муносабат (ижобий, лоқайд, эътиборсиз, миннатдорлик);

-фойдаланувчининг мавқеи (потенциал истеъмолчи, мунтазам -доимий истеъмолчи, янги истеъмолчи).

Руҳий белгилар асосида сегментлаш барча потенциал мижозларни психология нуқтаи назаридан ўрганиб чиқишни тақозо этади, яъни бунда ҳар бир истеъмолчилар гуруҳларининг турмуш тарзи, шахс типи, банк хизматларининг муайян турларидан фойдаланишга интилишлари аниқланади.

Банклар мазкур тоифадаги мижозларга хизмат кўрсатишдан манфаатдор бўлишлари керак, чунки улар етарли даражада барқарор бўлиб, ушбу шахсларга хизмат кўрсатишда таваккалчилик даражаси жуда кичикдир. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитларида шчик бизнес ривожланади.

Г.К.Наринбоева, М.Расулова, ТошДАУ

Қишлоқ хўжалигида инновацион технологияларни ўрни

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг туб мақсади мамлакат иқтисодиётини барқарор ва жадал ривожлантириш эвазига аҳолининг турмуш даражасини ошириш, уларга муносиб ҳаёт даражасини яратишга

қаратилмоқда. Бу мақсадни самарали амалга ошириш мамлакат иқтисодиётида мавжуд ҳар бир қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали ишлашига боғлиқ.

Инновациявий фаолият натижаси бўлиб маҳсулот ташқи кўринишининг янги рассистент, ом-конструкторлик ечимлари -саноат намуналари бўлиши мумкин. Саноат намуналари маҳсулотнинг техник, функционал ва эстетик хусусиятлари бирлигини акс этгиради, номоддий активлар таркибига киради, лицензиявий битимлар предмети ва саноат мулкини ҳимоялаш объекти ҳисобланади.

Бугунги кунда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, мамлакат аҳолиси дастурхонини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўкин-сочин қилиш, истеъмолчилар талабини мамлакатда етиштирилаётган мева-сабзавот, полиз, узум ва картошка маҳсулотлари ҳисобига тўла қондириш лозимдир.

Халқаро ташкилот ФАО маълумотларига кўра 2010-2050 йилларда дунё аҳолиси сони 2,3 миллиардга ўсиши кутилмоқда. 2050 йилда 70фоиз аҳоли шаҳарларда (бугунги кунда 47 фоиз) яшайдилар. 2050 йилда 9,1 млрд. аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш учун бугунги кунга нисбатан қишлоқ хўжалигини 70фоиз, ривожланаётган давлатларда 2 бараварга ошириш зарурияти туғилади.

Мева-узум, сабзавот маҳсулотларини сақлаш шароитларини янада яхшилаш, бу борада янги технологияларни жорий қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 7 апрелдаги “2011-2015 йиллар даврида мева-сабзавот маҳсулотларини сақлашнинг моддий- техника базасини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш ҳақида”ги 105-сонли қарори қабул қилинган, мазкур қарорга мувофиқ республикада 120 минг тонна ҳажмдаги мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари сақлайдиган замонавий музлатгич омборхоналар қуриш белгиланган. Дастур доирасида маҳаллий тадбиркорлик субъектлари, фермер хўжаликлари ва агрофирмалар томонидан олиб келинадиган республикада ишлаб чиқарилмайдиган совутиш ва омбор асбоб-ускуналари, бутловчи буюмлар ва материаллар, ортиш ва тушириш техникаси божхона тўловлари тўлашдан 2016 йил 1 январгача озод қилинган.

Республикамиз ҳудудларидан мева-сабзавот маҳсулотлари анъанавий равишда Россия ва Қозоғистон бозорларига етказилгане бўлса, сўнги йилларда юртимизда етиштириладиган мева-сабзавот маҳсулотларига Европа ҳамда Осиё давлатлари бозорларида талаб сезиларли равишда ортиб бормоқда. Умуман, ҳозирги кунда маҳаллий тадбиркорлик субъектлари томонидан ҳўл ҳамда қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари жаҳоннинг 80 дан ортиқ давлатларига етказиб берилди.Ўзбекистонда амалга оширилаётган илмий-техника сиёсатининг устувор йўналишлари миллий иқтисодиёт эҳтиёжларига қараб белгиланган. Ушбу вазифага мувофиқ, мамлакатимизда илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг инновациявий ҳамда ўзаро манфаатли ҳамкорлигини кенгайтиришни ўз ичига оладиган янги бозор механизми шаклланмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитларида инновацияларни амалга ошириш самарасини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Ҳисобга олинадиган натижа ва харажатларга боғлиқ ҳолда самаранинг куйидаги турлари фарқланади. Натижа ва харажатларни ҳисобга олишнинг вақт даврига боғлиқ ҳолда, жорий давр самараси ва йиллик самара кўрсаткичлари фарқланади.

Инновацияларнинг умумий иқтисодий самарадорлигини баҳолаш учун куйидаги кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилиши мумкин:

1. Интеграл самара- бошланғич йилга олиб келинган, яъни дисконтланган, ҳисоб даври натижалари ва инновациявий харажатларининг айирмаси катталигидир.

Интеграл самара, шунингдек, соф дисконтланган даромад, соф келтирилган қиймат, соф келтирилган самара деб ҳам номланади.

2. Инновациялар рентабеллиги индекси.

Дисконтлаш услуби - турли вақтда амалга оширилган харажат ва даромадлар услуби, маблағ кам бўлганда инновацияларга маблағ қўйиш йўналишини танлаш имконини беради. Ушбу услуб, қаттиқ чегараланган бюджетдан молиялаштириладиган ташкилотлар учун фойдали ҳисобланади.

Республикамизда сўнги йилларда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлашни ривожлантириш, соҳага илғор технологияларни жорий этиш, қайта ишланган маҳсулотларни ички ҳамда ташқи бозорга йўналтириш масалаларига алоҳида эътибор берилиши натижасида республикада кичик корхоналар очиш ва шунинг билан бирга тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга имкониятлар яратилди. Кичик қайта ишлайдиган ускуналар хориждан келтирилиб, маҳсулотни экспортбоп қилиб тайёрлаб, маҳсулот турини янада кўпайтиришга йўл очиб бермоқда.

Бу борада мамлакатимизда муайян ютуқларга эришилган. Бундай ютуқлардан бири қуёш энергияси билан ишловчи мева-сабзавот қуритгичлари бўлиб, кўпгина боғдорчилик фермер ва дехқон хўжаликларида етиштирилаётган меваларни нес-нобуд қилмасдан жаҳон андозаларига мос ҳолда сифатли қуритиш, мазкур ишлаб чиқариш жараёнини амалга оширишда муқобил табиий энергиядан фойдаланиш ва шу асосда хўжаликнинг даромадини янада оширишга имкон бермоқда.

Қуёш энергияси билан ишловчи бундай мева-сабзавот қуритгичи конструкциясининг соддалиги, республикамизнинг барча вилоятларига татбиқ этиш мумкинлиги, қуритилган маҳсулотнинг экологик тозалиги, сифатлилиги, ташқи об-ҳавонинг ноқулай омилларидан ишончли ҳимояланганлиги, энг муҳими, жаҳон андозаларига мос қуритилган маҳсулот олиниши ва бир кеча кундузда 350 кг гача маҳсулот қуритиш мумкинлиги билан ажралиб туради.

Жаҳон хўжалик муносабатларида рақобат кучайиб бораётгани сабабли иқтисодиётнинг инновация йўналиши мамлакатимизнинг ички бозорда импорт маҳсулотлар ўрнини босадиган сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган экспортга йўналтирилган бозор иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмига айланди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, соҳага замонавий инновацион технологияларни жорий этиш ва ривожлантириш учун қуйидаги таклифлар берилади:

- ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналарида етиштирилаётган маҳсулотларнинг, технология, ускуна ва бошқа воситалардан самарали фойдаланишда инновация усулларини жорий этиш;
- янгидан ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналарида молиявий барқарор ривожлантиришга эришиш учун инновацион ташаббускорликни қўллаб-қувватлаш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган корхоналарни ривожлантириш мақсадида уларда янги инновацион ғоялар билан таъминлаш;
- қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ходимларини малакасини ошириш билан боғлиқ фаолиятни яхшилашга доимо эътибор бериш ва инновацион фикрларини инобатга олиш;
- ривожланган давлатлар каби қишлоқ хўжалиги корхоналарида инновация фаолиятини самарали ташкил қилиш;
- қишлоқ хўжалиги корхонаси фаолиятини тубдан ўрганиш ва таҳлил қилиш ҳамда инновацияларни жорий қилиш қоидаларига мослигини текширишни йўлга

қўйишни такомиллаштириш.

стр. преп. Д.Н.Раҳматов, ТашИИТ

Проблемы гармонизации системы пассажирской логистики в крупных агломерациях

Современные города зависят от эффективной транспортной системы, которая обеспечивает связь различных зон агломерации, способствует развитию различных городских подсистем. При этом транспорт сам по себе является только частью системы пассажирской логистики, которая включает в себя ряд других важнейших подсистем, связанных с обработкой пассажиропотоков.

Развитие системы общественного транспорта возможно только в составе более крупной системы пассажирской логистики. Пассажирская логистика является основной связывающей подсистемой для любого крупного города; она обеспечивает беспрепятственное распределение пассажиропотоков и полное удовлетворение права жителей на свободу перемещения, закрепленное в Конституции Республики Узбекистан.

Систему пассажирской логистики можно определить как сложную саморазвивающуюся систему, обеспечивающую формирование, обработку, перемещение и распределение пассажиропотоков в пространстве и времени.

Выявление проблем и направлений развития системы пассажирской логистики возможно при условии строгого определения ее функций и основных подсистем.

Основными функциями системы пассажирской логистики в крупной агломерации являются:

- перевозка - означает транспортировку пассажиров между различными зонами агломерации и действия, связанные с такой перевозкой;
- пассажирское транспортное обслуживание - это сервисы, которые предоставляются пассажиру. Сюда входят коммерческое обслуживание (продажа, проверка билетов), различные взаимодействия с сотрудниками компаний-перевозчиков, а также широкий спектр товаров и услуг, которые предлагаются пассажирам в процессе взаимодействия с системой пассажирской логистики;
- одна из важнейших функций - распределительная функция, которая означает, что система пассажирской логистики позволяет перераспределять трудовые ресурсы между различными зонами агломерации; а также перераспределять нагрузки спроса между предприятиями обслуживания и торговли этих зон, обеспечивать высокую зонную специализацию и тем самым значительно повышать экономическую эффективность функционирования крупнейших центров рассиселения;
- управление спросом и предложением - одна из важных функций, которая позволяет системе логистики обеспечивать равномерную нагрузку на различные ее компоненты;
- мультимодальное взаимодействие в широком смысле - это взаимодействие различных подсистем системы пассажирской логистики на транспортно-пересадочных узлаҳ Эта функция позволяет увязывать отдельные части перевозочного процесса в единую сбалансированную систем и обеспечивать плавное перемещение пассажиропотоков между точками их формирования и притяжения;
- наконец, функция информационного обеспечения означает, что система пассажирской логистики позволяет всем жителям получать достаточный объем

информации о возможностях совершения поездки, характеристиках и качестве предоставляемых услуг, времени поездки и других параметрах транспортной услуги.

Таким образом, в составе системы пассажирской логистики можно выделить следующие элементы стему пассажирской логистики. Отдельные элементы такой системы функционируют в тесном и отлаженном взаимодействии, а ее совокупные характеристики соответствуют потребностям развития агломерации, обеспечивая ее устойчивый и целенаправленный рост.

Основными направлениями гармонизации системы пассажирской логистики являются:

- гармонизация технологических процессов и производственных мощностей: отдельные элементы системы пассажирской логистики (перевозчики, ТПУ, информационные системы) функционируют во взаимодействии, их процессы унифицированы, а обеспеченность производственными мощностями такова, что нигде в системе не возникает «узких мест». Важным элементом технологической гармонизации является также единая система взимания платы за проезд и прозрачная система взаиморасчетов между участниками;
- прозрачность и устойчивое регулирование: устойчивые нормы и правила, регулирующие доступ на рынок и поведение агентов, распределение внешних выгод и издержек между агентами пропорционально их вкладу в создание эффектов, атакже недискриминационный доступ любого, кто готов эти нормы и правила соблюдать, на транспортный рынок - необходимое условие создание гармоничной системы пассажирской логистики;
- информационная интеграция: создание единой информационной среды, обеспечивающей эффективное распределение информации между всеми субъектами системы пассистент, ажирской логистики, включая своевременное полное и эффективное информирование пассажиров о доступных им транспортных услугах, отменах и изменениях в графиках движения, наиболее эффективных маршрутах и альтернативных возможностях поездки; мониторинг состояния и информационное взаимодействие перевозчиков и регуляторов;
- унификация качества и характеристик транспортной услуги: транспортные услуги должны отвечать общим требованиям единого для всех перевозчиков и операторов логистической инфраструктуры стандарту качества. Немаловажным является также и унификация визуального оформления транспортной среды, «билетных меню», форматов расписаний и других информационных материалов для пассажиров;
- гармонизация роста и развития: стратегии развития отдельных элементов и системы пассистент, ажирской логистики в целом должны строиться иерархически, с учетом взаимосвязей и планов развития всех элементов; они должны учитывать также планы более высокого уровня - положения стратегии социально-экономического развития региона (агломерации или субъекта Республика Узбекистана).

Достижение целевого состояния по указанным выше направлениям является критически важным для формирования эффективной городской среды - среды,неэффективно на сегодняшний день (по крайней мере, в ряде регионов) работает механизм регионального транспортного заказа на пригородно-городские пассажирские перевозки. Подтверждением этого стали затруднения в организации пригородного обслуживания железнодорожным транспортом, с которым субъекты столкнулись в начале 2015 года.

Отсутствие механизма взаимодействия бюджетов при финансировании транс-

портной деятельности создает проблемы с организацией межмуниципальных перевозок, а также перевозок между несколькими субъектами, являющимися по своей природе и характеристикам пригородными.

Еще одним источником существенных затруднений в развитии и функционировании системы пассажирской логистики является высокая неравномерность спроса на услуги системы пассистент, ажирской логистики. В крупных агломерациях она особо заметна из-за высокой зонной специализации территорий. В таких условиях затруднительным является создание такой логистической системы, которая бы могла бы функционировать без узких мест и больших запасов мощностей (т. е. фактически в полном соответствии с философией бережливого производства). Пиковые перегрузки и низкий спрос в непиковые часы (не только на транспорте, но и на пересадочных узлах в сопутствующих и дополнительных бизнесах) создают высокие условно-постоянные затраты при относительно низкой экономической эффективности бизнеса.

Указанная проблема порождает и еще одну особенность функционирования системы пассистент, ажирской логистики, значительно ограничивающей возможности ее развития устойчивоположительный эффект масштаба, связанный с высокой долей условно-постоянных расходов, что при условии неравномерного спроса негативно влияет на величину как народнохозяйственной себестоимости перевозочной деятельности, так и на расходы компаний из рассистент, матриваемого сектора.

Заключение. Проведенный на базе ряда российских кейсов анализ показывает, что необходимость преобразований и стандартизации в этой сфере назрела давно. Бессистемный подход, при котором регуляторы, руководствуясь зачастую интуицией или политическими инициативами, определяют направление развития транспорта, не обеспечивает потребностей роста городских экономик.

В этой связи, одним из важнейших приоритетов для руководств регионов и сити-менеджеров должно стать создание сбалансированной и устойчивой системы транспортно-логистического планирования, мониторинга и оперативного управления транспортным комплексом, ориентированной на комплексное решение транспортных проблем и интеграции отдельных элементов в гармоничную систему пассистент, ажирской логистики, отвечающую как актуальным, так и перспективным потребностям развития агломераций.

катта ўқитувчи, Н.С.Деҳқонова,
магистрант, Н.Ш.Болтаев,
талаба С.Д.Ёвқочев, Тош ДАУ

Кўп тармоқли фермер хўжаликларининг ривожланишини иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий жиҳатларига таъсири

Ислоҳотларнинг мақсади ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, аҳолига муносиб турмуш фаровонлигини таъминлаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг эркин ҳаракат қилиши ва бозор иқтисодиёти қонун-қоидалари асосида ривожланиши, ишлаб чиқаришни юксалишига қаратилган. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини қарор топтириш мақсадида иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий жиҳатларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Ўзбекистон танлаган ўзига хос ва ўзига мос тараққиёт йўли – “ўзбек модели” бугун мамлакатингизнинг ҳар соҳада юксак натижаларга эришишида муҳим омил

бўлмоқда. Ушбу машҳур модель бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий демократик давлат қуриш стратегияси сифатида Ўзбекистон тараққиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланган. Узоқни кўзлаган, пухта ва ҳаётийлигини исботлаган бу стратегия мамлакатимизни ижтимоий иқтисодий ривожланишида ўз исботини кўрсатмоқда.

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш қишлоқ хўжалигида асосий куч хисобланган фермер хўжаликларининг ривожланишига боғлиқ экан, хозирги кунда республикада 101 мингдан ортиқ фермер хўжалиги ўз фаолиятини олиб бормоқда. Фермер хўжаликларига 5 млн 847 минг 170,6 гектар ер майдонлари ижарага берилган, бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ўртача ер майдони 36,1 гектарни ташкил этмоқда.

Дунё аҳолиси шиддат билан кўпайиб, озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёж тобора ортиб бораётган бир шароитда мамлакатимизда 101 мингдан ортиқ фермер хўжалиги фаолият юритаётган бўлиб, етиштирилаётган жами қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 98 фоизи улар ҳиссасига тўғри келади. Президентимизнинг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони фермер хўжаликлари фаолиятида янги босқични бошлади. Мазкур фармон мамлакатимизда фермер хўжаликларининг иқтисодий мустақиллиги ва молиявий барқарорлигини ошириш учун яратилган шарт-шароитларни янада кенгайтириш, янги ишчи ўринлари яратиш ва аҳоли фаровонлигини юксалтиришда фермер хўжаликларининг ролини ошириш билан боғлиқ барча масалаларни қамраб олган. Республикада фермер хўжаликларини кўп тармоқли фермер хўжаликлари сифатида ривожлантириш мақсадида махсус Дастурлар ишлаб чиқилмоқда. “Кўп тармоқли фермер хўжалиги” – бу фермер хўжалиги ташкил этилиши пайтида ер участкаларини узоқ муддатли ижарага олиш шартномасида белгиланган асосий ихтисослашув йўналишидан бошқа соҳаларда ишлаб чиқаришни ташкил этиб маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйган фермер хўжаликларидир. Кўп тармоқли ишлаб чиқаришни ташкил қилишдаги энг муҳим жиҳатлардан бири, бу – ҳар қандай фермер хўжалиги ўз даромадини (соф фойда) ошириш мақсадида ўз ҳоҳишига кўра ихтиёрий равишда қўшимча тармоқларни ташкил этган ҳолда кўп тармоқли фермер хўжаликларида қўшимча тармоқлар фаолиятида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини жойларнинг ўзида ортиқча нобудгарчиликларсиз қайта ишлаш, рақобатбардош тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариб, уларни ички ва ташқи бозорларга чиқариш ҳамда қишлоқларда янги иш жойлари яратиш ва бу орқали қишлоқ аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи, ҳаёти фаровонлигини яхшилашга ҳисса қўшади. Кўп тармоқли фермер хўжаликларининг ривожланиши мамлакатимизда фермерлик ҳаракатини янада кучайтириб, шу аснода қишлоқларни ободонлаштириш, инфратузилмасини ривожлантириш, иш ўринлари яратишдек энг долзарб вазифаларни хал этади.

Кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш Дастурларига кўра ҳар йили 20 мингдан ортиқ фермер хўжаликларини кўп тармоқли фермер хўжаликларига айлантириш назарда тутилган бўлиб, ҳозирги кунда кўп тармоқли фермер хўжаликлари ижобий натижаларни кўрсатмоқдалар. Мамлакатмизда интенсив боғлар, янги токзорлар, гўшт, сут ва мева-сабзавотларни қайта ишлаш корхоналари, қорамолчилик ва паррандачилик, балиқчилик ва асаларичилик соҳалари ташкил этилмоқда.Дастурнинг ижросини таъминлаш натижасида қишлоқ жойларида янги иш ўринларини яратиш имконияти яратилмоқда.

Фермерларнинг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги билимларини янада бойитиш ва

илғор чет эл тажрибалари билан ўртоқлашиш мақсадида Фермерлар кенгаши GTZ (Германия), JICA, JIRCAS (Япония), ЕХҲТ ташкилотларининг республикамиздаги ваколатхоналари вакиллари билан ҳамкорликни йўлга қўйган. Фермерлар тажриба алмашиш мақсадида Япония, Малайзия, Германия, Польша, Исроил ва Туркия каби давлатлардаги ўқув-семинарларга мунтазам жалб этиб келинмоқда.

Ижтимоий ва иқтисодий соҳалар ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдириб туради, уларнинг барқарор ривожланиши иқтисодий ислоҳотларнинг муваффақиятли амалга оширишга имконият яратади. Мамлакатимизни ижтимоий иқтисодий ривожланишида иқтисодий тараққиёт ижтимоий фаровонликнинг асосий омили бўлса, иқтисодий ривожланишнинг узлуксизлиги ижтимоий омиллар таъсирида юз беради. Шунинг учун улар иқтисодий тараққиётда ўзаро боғлиқ бири–бирини тўлдирувчи сифатида мухим омиллар хисобланади.

Кўп тармоқли фермер хўжаликларининг ривожланишини иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий жиҳатларига таъсири янада ошириш учун:

- кўп тармоқли фермер хўжаликларини ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлаш, уларнинг давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, тайёрлов, таъминот ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари билан ўзаро муносабатларини такомиллаштириш;
- кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантиришда, сувни тежайдиган самарали технологияларни, биринчи навбатда томчилатиб суғоришни, замонавий ахборот-коммуникация технологияларини уларнинг фаолиятига татбиқ этишга кўмаклашиш;
- қишлоқда ҳуқуқий, иқтисодий, молиявий, агротехник ҳамда бошқа масалалар бўйича консалтинг марказлари тармоғини, шунингдек, маҳсулот ишлаб чиқариш, харид қилиш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича фермер хўжаликлари кооперациясининг турли шаклларини ташкил этиш ва кенгайтиришга кўмаклашиш;
- кўп тармоқли фермер хўжаликларининг иқтисодий мустақиллиги ва молиявий барқарорлигини ошириш, ер-сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, замонавий технологияларни жорий этиш ва қишлоқ хўжалик хомашёсини комплекс қайта ишлаш, шунингдек, қишлоқда янги ишлаб чиқаришлар ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил қилиш ҳамда ривожлантириш ҳисобига механизациялаш даражаси ва рентабелликни оширишдан манфаатдорлигини рағбатлантириш керак.

assistan, Q.A.Qiyomova, TSEU

Some challenges in food processing

A recent search for “processed food” on the internet brought up results that suggest, by and large, that they are harmful to health and should be avoided.

Why have processed foods garnered such media criticism? This module sheds some light why and how foods are processed, as well as the actual harms and benefits associated with the industry. In this curriculum, food processing is defined as the practices used by food and beverage industries to transform raw plant and animal materials, such as grains, produce, meat and dairy, into products for consumers.Nearly all our food is processed in some way. Examples include freezing vegetables, milling wheat into flour and frying potato chips. Slaughtering animals for meat is also sometimes considered a form of food processing. Although some forms of food processing use the latest technology, others have been practiced for centuries. Early Egyptians brewed beer and discovered how to bake leavened bread, and the ancient Greeks made salted pork, a precursor to ham and bacon.

Modern food processing is sometimes defined as taking place at a plant or factory. This is distinct from food preparation, which usually takes place in kitchens. Many activities—washing and cooking, for example—are common to both processing and preparation. The companies that process foods are sometimes called food manufacturers.

While food processing can offer many benefits to businesses and consumers, certain aspects of the industry raise concerns over nutrition, food safety, worker justice, local economies and the environment.

Not all foods undergo the same degree of processing. In this curriculum, processed foods are classified in three categories: minimally processed food, processed food ingredients and highly processed food. Even though there is no universally accepted method of categorizing processed foods, it is helpful to make the distinction between foods like toaster pastries, which are highly processed; flour, which is a processed food ingredient; and milk, which is generally considered minimally processed. These distinctions allow for a more nuanced discussion of processed food.

Fruit, vegetables, legumes, nuts, meat and milk are often sold in minimally processed forms. Foods sold as such are not substantially changed from their raw, unprocessed form and retain most of their nutritional properties. Minimal forms of processing include washing, peeling, slicing, juicing and removing inedible parts. Some nutritionists also characterize freezing, drying and fermenting as minimal forms of processing. To prolong shelf life and inhibit the growth of pathogens, perishable foods may have preservatives added to them, or they may be sealed in sterile packaging. Some minimally processed foods and beverages may be exposed to controlled amounts of heat, or in some cases radiation, to inactivate pathogens. Milk, for example, is commonly heat pasteurized. After purchase, consumers may cook these foods and mix them with other ingredients as part of their preparation.

Nevertheless, the industries at this bottleneck, including food processors and retailers, can have considerable influence over who produces food, how it is produced and what is eaten. Flour milling, soybean processing, dairy processing and livestock slaughter are among the processing industries that have grown more concentrated under the control of a small number of companies.

With great opportunities, challenges come along. The developments in food science and technology have always been thwarted by both insiders and outsiders. To begin with, the need of amendments in syllabus has been the greatest challenge. There have been minor changes in the curriculum since the inception of the course. Since four decades the world food science has changed a lot and we are still in the same course designed in the 1970s. Important changes are necessary in the current curricula to meet new challenges for educating the future students in food science. Research culture is lagging in academic institutions. There are many traditional foods that await research and promotion but hindrances are the lack qualified manpower and well-structured laboratories. Lack of cooperation among academia and industries makes it difficult when it comes to conducting in-plant trainings and internships. This might be due to the flooding of interns from all academic backgrounds, be it science based or others. Postgraduation, lack of uniformity in pay scale motivates the mobility of fresh graduates from industries. This turnover has been a headache for industrialists. Time and again, the government claims that it has shortage of food technology manpower to fight the food safety and food security problems, but is reluctant to open vacancies for food research officers. Unlike other professions such as medicine, engineering, veterinary science, etc., food science and technology is devoid of Food Technology Council which could ease many of the aforementioned challenges.

Most of our food has been processed to some degree, sometimes using techniques that have been practiced for centuries. Processing food offers many benefits: it can enhance preservation, reduce food safety risks and create greater variety in the food supply. However, the practices and ingredients used in some highly processed foods raise dietary concerns. Furthermore, the nature of the current food processing industry can have a negative impact on food safety, worker justice, the economy and the environment. Addressing these problems will require concerted efforts on the part of consumers, workers, businesses, policymakers and other stakeholders in the food system.

assistant, J.S. Fayzullayev,
S.J.Yangiboev, TSEU

Determinants of foreign investment flows to "Uzbekistan railway" joint-stock: a cross-sectional analysis

One of the economic problems of «Uzbekistan railway» joint-stock is that they do not have enough national savings to finance their investments. They are in constant need of foreign capital in forms of both direct and indirect investments. Initially, they took loans from international commercial banks. But in the 1980s the drying-up of commercial bank lending, because of debt crises, forced many countries to reform their investment policies so as to attract more stable forms of foreign capital, and foreign investment appeared to be one of the easiest way to get foreign capital without undertaking any risks linked to the debt. Thus, it became an attractive alternative to bank loans as a source of capital inflows.

Today, as mentioned in Uzbekistan has been actively trying to attract foreign investment offering income tax holidays, import duty exemptions and subsidies to foreign firms, as well as measures like market preferences, infrastructures and sometimes even monopoly rights.

Dunning is one of the most referenced one by authors working on foreign investment. Dunningdescribes three main types of foreign investment based on the motive behind the investment from the perspective of the investing firm. The first type of foreign investment is called market-seekingforeign investment, whose aim is to serve local and regional markets. It is also called horizontal foreign investment, as it involves replication of production facilities in Uzbekrailway. Tariff-jumping or export-substituting foreign investment is a variant of this type of foreign investment. Because the reason for horizontal foreign investmentis to better serve a local market by local production, market size and market growth of the host economy play important roles. Obstacles to accessing local markets, such as tariffs and transport costs, also encourage this type of foreign investment. A second type of foreign investment is called resource-seeking: when firms invest abroad to obtain resources not available in the home country, such as natural resources, raw materials, or low-cost labour. Particularly in the manufacturing sector, when multinationals directly invest in order to export, factor-cost considerations become important. In contrast to horizontal foreign investment, vertical or export-oriented foreign investment involves relocating parts of the production chain to Uzbek railway. Availability of low-cost labour is a prime driver for export-oriented foreign investment. Naturally, foreign investment in the resource sector, such as oil and natural gas, is attracted to countries with plentiful natural endowments. The third type of foreign investment, called efficiency-seeking, takes place when the firm can gain from the common governance of geographically dispersed activities in the presence of economies of scale and scope.

The empirical analysis in this study is based on a sample of cross-sectional data on 38 «Uzbekistan railway» joint-stock. List of countries has been indicated in Appendix 1. The relationship between foreign investment and its determinants is estimated by regressing the following equation.

$$\text{foreign investment} = \langle x_0 + \langle x_1 \text{gro} + \langle x_2 \text{inf} + \langle x_3 \text{logcost} + (X_4 \text{logtel} + (X_5 \text{op} + (X_6 \text{risk} + \langle x_7 \text{tax} + s \quad (1)$$

where foreign investment denotes foreign investment net inflows as a percentage of railway service; gro denotes growth rate ofper capitarailway, which is a proxy for market size; infdenotes the rate of inflation measured by annual percentage change of consumer prices, which is a proxy for economic stability; logtelshows telephone main lines *per* 1,000 people measured in logs, which is a proxy for infrastructure; logcostwhich is a proxy for wage denotes labour cost per worker in manufacturing measured in logs, denominated by dollar per year; *op* indicates the degree of openness which is computed as the sum of nominal export and import divided by the nominal railway; risk denotes composite risk rating (0=higest risk to 100= lowest); *tax* denotes corporate top tax rate.

Besides the main model (Model I), we get some models which have alternative degree of openness measurements.

The degree of openness has been computed as nominal export divided by the nominal railway, which is denominated by *op2* in the Model II and Model IV. Another degree of openness indicator has been calculated as nominal import divided by the nominal railway, which is denominated *op3* in the Model II and Model IV.

In order to investigate the effect of market size on foreign investment,we have used alternative proxies for market size. *Lograilwayper* is included in the main model, denoting reel railway*per capita* measured in logs (Model VI). We have also regressed the equation including the reel railway in logs denominated by *lograilway*. Table 1 is showing the variables used in the models and their explanations.

Table

Variables Used in the Models and Their Explanations

Variables and Their Explanations		**MODELS**					
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
fdi	FDI net inflows as a percentage of GDP	*	*	*	*	*	*
gro	growth rate of *per capita* GDP, a proxy for market size	*	*	*	*	*	**X**
inf	the rate of inflation measured by annual percentage change of consumer prices, a proxy for economic stability	*	*	*	*	*	*
logcost	labour cost *per* worker in manufacturing measured in logs, a proxy for wage	*	*	*	*	*	*
lo gtel	telephone main lines *per* 1,000 people measured in logs, a proxy for infrastructure	*	*	*	*	*	*

op	degree of openness computed as the sum of nominal export and import divided by the nominal GDP	*	X	X	X	*	*
risk	composite risk rating (0=highest risk to 100= lowest)	*	*	*	*	*	*
tax	corporate top tax rate	*	*	*	*	*	*
lo ggdp per	real GDP *per capita* measured in logs	X	X	X	X	*	*
op2	degree of openness computed as nominal export divided by the nominal GDP	X	*	*	X	X	X
op3	degree of openness indicator calculated as nominal import divided by the nominal GDP	X	*	X	*	X	X

Note: included in the model, X is not included in the model

We have used average value of all data for the 2011-2015 period in the cross-section estimations. Definitions and sources for all the main variables are provided in Appendix 2.

The data used include railway company over the period of 2011 and 2015. We have selected these company and these time period due to the fact, that some of the variables are not available for most countries. Especially cost data are not available for all countries. All data except for tax rate used in estimations are taken from or calculated based on the World Bank Development Indicators 2015. Tax rate is taken from the World Tax Database. Descriptive statistics about variables used in the main model are reported in Appendix 3.

Correlation coefficients between variables are shown in Appendix 4.

When we include *op2* and *op3* instead of op (Model II), econometric results change remarkably. In this model only *tax* and *op2* have expected effects on foreign investment. Model III and Model IV included either *op2* or *op3* show that coefficients on *gro,* and *logtel* are positive and significant. The coefficient on *logcost* is negative but not significant. The coefficients on *inf* and *tax* are negative and significant, whereas the coefficient on *risk* is negative and insignificant. In these models, coefficients on *op2* and *op3* are positive but not significant.

Model V included *lograilwayper* has similar results as compared with Model I. The basic difference between results of Model I and Model V is that growth has positive but not significant effect on foreign investmentin Model V. In this context, Model V shows that growing economy has no positive effect on foreign investment contrary to Model I. In Model VI, we have omitted *gro* from Model V. This model analyses whether foreign investmentflows to growing economy or large economy. Model VI shows that large economy has no positive effect on foreign investmentsimilarly to Model V. According to Model VI, economic stability has no positive effect on foreign investment. This result differs from the result of Model I. In Model VI, when we use *lograilway*which is real railway in logs, the results of the regression are similar to Model VI.

According to our analysis, *gro* as a proxy for market size, *logtel* as a proxy for infrastructure and op as a proxy to reflect the willingness of a country to accept foreign investment have positively affected foreign investment, being significant. We have used growth of*per capita* real railway as a proxy for market size, because absolute railwayreflects size of population rather than income. When we use absolute railway or *per capita*railway for market size, we see that they do not affect foreign investment. We conclude from this result that investors prefer growing economies to large economies.

The coefficient of *logtel* as a proxy for infrastructure has positive sign and is significant. It means that better infrastructure is an important determinant in attracting foreign investmentto «Uzbekistan railway» joint-stock.

The coefficient of an economy's degree of openness (op) as the sum of nominal export and import divided by the nominal railway has been included as a proxy to reflect the willingness of a country to accept foreign investment. It has presented a positive sign, and issignificant. This demonstrates that openness is another important determinant for foreign investmentto «Uzbekistan railway» joint-stock.

Inflation (*inf*) appears as an indicator of economic stability. It presents a negative sign and is significant in the regressions. It means that low inflation rates have been effective in attracting foreign investment to «Uzbekistan railway» joint-stock. Tax has also negative sign and is significant. It shows that low tax rates are another important determining factor for foreign investmentto «Uzbekistan railway» joint-stock.

The coefficiant of *logcost,* which is a proxy for wage, denotes labour cost per worker in manufacturing industry measured in logs, has positive sign but is not significant. The expected sign for *logcost* was negative.

We can conclude from this result that low wage has not been a determining factor in attracting foreign investment to «Uzbekistan railway» joint-stock in the period we have studied. When wage rates vary little from country to country, the skills of the labour force are expected to have an impact on decisions about foreign investmentlocation.

The variable *risk* presents negative sign, but it is not significant. This demonstrates that risk has not been an important factor in attracting foreign investmentin the mentioned period.

When the host countries present high returns, firms may ignore political risk. As long as the foreign company is confident of being able to operate profitably without excessive risk to its capital and personnel, it may continue to invest.

ассистент, Д.Қ.Ахмедова
магистрант, Л.С.Шодиева, ТДИУ

Тижорат банкларида инновацион хизматлардан фойдаланишнинг муҳим масалалари

Ҳозирги кунда тижорат банкларида “Интернет банкинг”, “Мобиль банкинг”, “СМС-банкинг” сингари инновацион банк - хизматлари жадал ривожланмоқда. Агар беш йил аввал масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони 24,5 мингдан зиёдни ташкил этган бўлса, эндиликда уларнинг миқдори 534,8 мингтага етгани, бошқача айтганда, бу кўрсаткич 21,8 баробарга ошганидан далолат беради. Таҳлилларга кўра, электрон тўловлар тизими ҳам сезиларли даражада фаоллашмоқда. Жумладан, 2015 йили Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг банклараро тўлов тизими орқали ўтказилган трансакциялар сони 60 миллионтага етди. Ваҳоланки, 2010 йилда 35,5 млн.та ана шундай амалиёт бажарилган эди.

Айни пайтда, пластик карточкалар кундалик турмушимизнинг ажралмас қисмига айланиб улгургани ўзига хос “электрон ҳамён”дан фойдаланувчилар сафи тобора кенгайиб бораётганида яққол намоён бўлмоқда. Яъни ҳозирги кунда банкларимиз томонидан муомалага чиқарилган пластик карточкалар сони 13,4 миллион донани, терминаллар сони эса 158,8 минг донани ташкил этмоқда. Банк тизимида

кузатилаётган бу каби ўзгаришлар электрон тўловларни янада равнақ топтириш, янги интерфаол хизматларни амалиётга кенг татбиққилиш тавсия этилмоқда.

Мамлакатимизда банк тизимини ислоҳ этиш ва эркинлаштириш мақсадида амалга оширилаётган изчил чора-тадбирлар иқтисодиётимизнинг барқарор ривожланиши ва халқимиз турмуш даражасининг юксалишида алоҳида аҳамият касб этади. Унда барча тижорат банклари, лизинг берувчилар ассистент, оциацияси, етакчи суғурта компаниялари, маҳаллий ва хорижий ахборот технологиялари компаниялари ўз маҳсулотлари ва хизматлари билан қатнашмоқда. Банк тизимида имтиёз ва қулайликлар ҳажми кенгайгани биз тадбиркорлар ва аҳолига катта имкониятлар яратмоқда. Айни пайтда мамлакатимиз банк тизимида юқори технологик ишланмалардан кенг фойдаланилмоқда. Уларнинг ривожланиш истиқболларини халқаро рейтинг компаниялари “барқарор” деб баҳоламоқда. Банк-молия соҳасининг янги замонавий технологиялари ва маҳсулотлари, интерфаол хизматлар, хусусан, мижозларни интернет орқали жалб этишнинг замонавий усуллари каби банк ва мижозлар ўртасидаги муносабатларни юқори поғонага олиб чиқувчи янги ахборот дастурлари намойиш этилмоқда. Буни банклар хизматларини кенгайтириш ва самарадорлигини оширишда замонавий ва инновацион технологияларнинг жорий этилаётганида ҳам кўришимиз мумкин. Янги банк хизматларидан бўлган “Мобиль савдо” иштирокчиларнинг қизиқишини янада орттирмоқда.

Айни вақтда, бу хизматдан фойдаланувчилар сони кундан-кунгаошибормоқда. Шу билан бир қаторда, янги инновацион банк хизматларидан фойдаланишда айрим ечимини кутаётган муаммолар ҳам мавжуд. Жумладан, аҳолининг ушбу инновацион хизматлардан фойдаланиш имкониятлари чекланиб қолмоқда. Қишлоқ жойларда истиқомат қиладиган аҳоли ўртасида ушбу хизмат турларини қулайлиги ҳамда улардан фойдаланиш афзалликлари тўғрисида банклар томонидан кенг жорий этилиши лозим.

Фикримизча, ушбу хизмат тури мижоз ва аҳоли учун жуда қулай бўлиб, ундан фойдаланаётган пайтда интернетга уланиш талаб этилмайди, аксинча, алоқа компанияси тармоғи ишлаб турса, кифоя. Мижозлар ўз телефонлари билан ушбу хизмат тури орқали савдо ва пуллик хизмат кўрсатиш шохобчаларида тўловларни амалга оширишлари мумкин. “Клик” хизматига уланган мижозлардан тўловларни “Мобиль савдо” орқали қабул қилиш имкониятига эга бўлади. Оддий қилиб айтганда, сотувчи кўрсатилган хизмат учун тўлов суммасини сўровнома тарзида харидорнинг уяли телефонига юборади. Харидор эса мазкур сўровномани тасдиқласа, кифоя. Бундай шароитда банк мижозларига таклиф этилаётган хизматлар билан танишиш, таққослаш ва мутахассислардан керакли маслаҳатларни олиш ҳозирги кунда тижорат банклари томонидан юқори даражада йўлга қўйилган.

Хулоса қилиб айтганда, ҳозирги кунда тижорат банкларининг инновацион хизматлари ривожланиши банк ва банк мижозлари учун қулайлик яратиш билан бирга вақт тежамкорлигига эришиб, уларнинг самарали фаолият олиб боришига замин яратади.

ассистент, М.Б.Атаниязова,
магистрант, А.Ш.Шукуров, ТДИУ

Ўзбекистон Республикасида пул муомаласини бошқариш амалиёти таҳлили

Режали иқтисодиёт даврида пул муомаласини бошқариш махсус режаларга асосланган ҳолда амалга оширилган. У даврда, маълумки, иқтисодиёт мулкчилик шаклининг ягоналигига, яъни давлат мулкининг (шахсий мулкдан ташқари) ҳукмронлигига асосланган.

Пул муомаласи тушунчаси тор маънода нақд пул оборотини англатган. Шунинг учун ҳам пул муомаласини мувофиқлаштириш фақат нақд пул оборотини бошқариш, уни режалаштириш ва ушбу режанинг барча бўғинларда бажарилишини назорат қилиш билан чегараланган.

Корхона ташкилот, муассистент, асаларининг банклардаги ҳисобрақамлардаги пул маблағларини тасарруф қилиш қонун ва қоидалари давлат томонидан яратилган. Ушбу шароитда бутун мамлакатдаги пул обороти икки қисмга: нақд пул обороти ва нақд пул иштирокисиз амалга оширилган пул оборотларига ажратилган. Юқорида таъкидлангани каби фақат нақд пул оборотини режалаштириб бошқариш орқали пул муомаласини мувофиқлаштиришга эришилган.

Ўша даврда пул муомаласини мувофиқлаштириш учун қуйидаги воситалардан кенг фойдаланилган: давлат банки бўлимларининг кассистент, а плани; аҳолининг даромад ва харажатлар баланси; давлат банки томонидан корхона, ташкилот ва муассистент, асалар иш ҳақи фондининг ишлатилиши устидан ўрнатилган назорат; давлат банки томонидан корхона,ташкилот ва муассистент, асаларнинг кассистент, а интизомига риоя этишининг назорати; корхона, ташкилот ва муассистент, асалар томонидан нақд пуллик ва нақд пул иштирокисиз амалга ошириладиган ҳисоб-китобларни амалга ошириш қоидаларига риоя қилиниши устидан банк назорати.

Юқоридагиларнинг барчаси муомаладаги нақд пул массистент, асини товар ва хизматлар ҳажми билан мутаносиб равишда ушлаш орқали пул бирлигининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган.

Аҳоли даромад ва харажатлари баланси ҳам асосан нақд пул миграциясини аниқлаш ва у орқали нақд пул муомаласини бошқаришга хизмат қилган.

Ўша даврда Давлат банки бўлимлари томонидан ўз мижозларининг иш ҳақи фондидан фойдаланиши ҳар кварталда бир марта текширилиб борилган. Чунки барча корхона ва ташкилотлар давлат мулки, уларга иш ҳақи фонди давлат томонидан тасдиқланган ва унинг ишлатилиши – давлат банки томонидан назорат қилиб борилган. Мақсад, иш ҳақи фондидан фойдаланиш билан ишлаб чиқариш ва хизматлар кўлами ўртасидаги мутаносибликни ушлаб туришдан иборат.

Юқоридаги тадбирларни амалга ошириш бозор иқтисодиёти шароитида пул муомаласини бошқариш ёки тартибга солишнинг иложи йўқ. Чунки, биринчидан, бозор иқтисодиёти шароитида мулкчиликнинг давлат мулкидан ташқари турли шакллари пайдо бўлди ва ривожланди. Иккинчидан, мулкчилик шаклларининг ўзгариши натижасида нақд пул обороти ва нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ўртасидаги чегара емирилиб, улар ўртасидаги тафовутлар йўқолиб бормоқда. Банклардаги ҳисобрақам соҳиблари ўзларининг ҳисобрақамларида мавжуд пул маблағларидан исталган шаклда тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Шундай қилиб, эркин бозор иқтисодиёти даврида пул муомаласи тушунчаси нафақат муомаладаги накд пуллар айланишини, балки у билан бирга накд пулсиз амалга оширилаётган ҳисоб-китобларни ҳам ўз ичига олиши ўз исботини топмоқда.

Фикримизча, мамлакатда пул муомаласини сифатли бошқаришда қуйидагиларга эътибор қаратишимиз лозим:

1. Пул муомаласини такомиллаштиришда узоқ муддатли концепция ишлаб чиқиш зарур. Концепция замирида пул назарияси асосчиларидан бирининг ғоялари илгари сурилмоғи зарур. (Фридман, Кейнс, класс ик ёки неокласс ик) ёки ўз теориямизни ишлаб чиқиш.
2. Пул муомаласи холатини таҳлил қилишда иқтисодий математик усуллардан кенг фойдаланиш.
3. Пул муомаласини бошқаришда статистик маълумотларни тайёрлаш ва чоп этиш;
4. Банкдан ташқари пул айланмасининг олдини олиш мақсадида накд пулсиз ҳисоб-китоблар турини кўпайтириш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш.

Хулоса қилиб айтганда, пул массистент, асини товар ва хизматлар ҳажми билан мувофиқлаштириб бориш муҳим иқтисодий аҳамият касб этади ва у ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда мамлакат иқтисодий барқарорлигини таъминлаш, мамлакат пул бирлигини айирбошлаш қобилиятини мустаҳкамлаш ҳамда тулов баланси ҳолатининг яхшиланишига хизмат қилади.

ассистент, У.А.Қодиров,
магистрант, А.Д.Мўминов, ТДИУ

Тижорат банкларида банк хизматлари самарадорлигини баҳолаш масалалари

Ўзбекистонда босқичма-босқич амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муваффақиятини мамлакат банк-молия тизимида эришилган барқарор ўсиш суръатлари билан изоҳлаш мумкин. Республика иқтисодиётида янгиланиш, модернизация ҳамда инвестиция жараёнларининг самарадорлиги ошириш, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш соҳасини янада кенгайтириш кўп жиҳатдан банк тизимининг самарали ишлашига ҳам боғлик.

Тижорат банкларида мижозларга нисбатан депозит ва кредит ҳамда операцион хизматларнинг самарали амалга оширилишини таъминлаш мамлакат миқёсида ишлаб чиқариш суръатларининг ўсиши, инвестицияларнинг кенг жалб этилиши, иқтисодиёт субъектлари фаоллигига ва ишбилармонлик муҳитини яхшилаш билан бирга банклар молиявий барқарорлигини таъминлашга ижобий таъсир этади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг маълумотларига кўра, 2015 йилда мамлакатимиз банклари томонидан банк хизматларини кўрсатиш борасида асосий эътибор иқтисодиётнинг реал секторини молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтирилаётган банк кредитлари ҳажмларини янада кўпайтириш, тижорат банкларининг инвестицион фаоллигини кучайтириш ва банк соҳасида қўшимча имтиёз ва преференциялар жорий этиш ҳисобига тадбиркорлик субъектларига банк хизматларини кўрсатиш борасида энг қулай шарт-шароитларни яратишга қаратилган.

Таъкидлаш лозимки, 2016 йилда республика банк тизимининг барқарорлигини янада ошириш, банк назорати тизимини Базель қўмитасининг янги тавсиялари асосида такомиллаштириш, тижорат банкларининг ресурс базасини янада мустаҳкамлаш, уларнинг инвестицион фаоллигини кучайтириш ҳамда янги ишлаб

чиқариш корхоналарини барпо этиш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш бўйича инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда банклар иштирокини янада кенгайтириш каби муҳим чора-тадбирларни давом эттириш режалаштирилган.

Бу ҳолат тижорат банклари фаолиятини баҳолашда нафақат банкларнинг капиталини ошириш ва молиявий барқарорлигини таъминлаш нуқтаи назаридан, балки банклар томонидан мижозларга кўрсатилаётган депозит ва кредит ҳамда воситачилик хизматлар турини таркибан ўзгартириш ва уларнинг сифатини таъминлаш, янги банк хизматларини мижозларга таклиф ҳамда жорий этиш самарадорлигини баҳолашни талаб қилади.

Шу билан бирга тижорат банклари учун жорий этилаётган янги банк хизматларини иқтисодий нуқтаи назардар самарадорлиги муҳим ҳисобланади, чунки тижорат банки томонидан жорий этилаётган банк хизматларини уларнинг ташкил ва жорий этиш билан боғлиқ харажатларини ва ўз навбатида, улардан кутиладиган даромадлар прогнози билан таққослаб кўриши лозим.

Тижорат банклари томонидан амалга оширилган банк хизматларидан қуйидаги турдаги даромадлар олиниши ҳамда қуйидаги турдаги харажатлар амалга оширилиши мумкин:

- ✓ фоизли даромадлар ва харажатлар кредитлар бўйича даромад ва депозитлар бўйича харажатлар;
- ✓ фоизсиз даромадлар ва фоизсиз харажатлар, банк воситачилик фаолиятидан топилган даромадлар ва шу фаолият харажатлари;
- ✓ операцион харажатлар, иш ҳақи, маъмурият харажатлари, эксплуатация ва бошқа шу турдаги харажатлар киради[54].

Биз тадқиқотларимизда банк томонидан амалга оширилган харажатларни самарадорлик даражасини баҳолашда банкнинг маълум бир хизмати учун амалга оширилган харажатлар билан улардан келган даромад фарқини харажатларга нисбатан таққослаб чиқиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.Бу, ўз навбатида, тижорат банкларининг фоиз сиёсатида асосий эътиборни банк депозитлари жозибадорлигини таъминлашга олиб келиб, аҳоли омонатлари бўйича реал фоиз ставкаларининг ижобийлигини сақлаб қолишга ҳамда мамлакат пул бозорининг барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади. Бу ҳолат, ўз навбатида, тижорат банклари депозитлар портфелидаги узоқ муддатли депозитлар улушини оширишга, шунингдек, иқтисодиётнинг реал секторига ажратиладиган кредитлар бўйича фоиз ставкаларининг мақбуллигини таъминлаш ва тижорат банклари томонидан юридик ва жисмоний шахсларга кўрсатилаётган хизматларнинг самарадорлигини ошириш имконини беради.

ассистент, Т.С.Рахматов,
магистрант, А.Б.Нигматжонов, ТДИУ

Ўзбекистон тижорат банкларининг молиявий ресурсларини ошириш йўллари

Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиётига кенг интеграциялашуви, иқтисодиётдаги таркибий ва сифат ўзгаришлар шароитида банк тизимини тартибга солишнинг асосий

[54]Тижорат банклари томонидан юридик ва жисмоний шахсларга кўрсатиладиган банк хизматлари турлари билан боғлаб таснифланди.

мақсади, энг аввало, бутун иқтисодиётнинг барқарорлиги устидан назоратдир.Шуни ёдда тутиш лозимки, банк тизимида бозор ислоҳотлари иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига нисбатан бирмунча жадалроқ суръатлар билан рўй беради. Шу боисдан ҳам, ҳар бир давлатда банклар фаолиятини тартибга солиб туришга аҳамият берилади. Бозор иқтисодиёти тўлиқ қарор топган ривожланган давлатларда давлатнинг банк фаолияти соҳасидаги сиёсатининг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- пул таклифи устидан назорат ўрнатиш;
- иқтисодиётдаги молиявий нобарқарорликларга барҳам бериш;
- банкларнинг фойда асосида фаолият юритишини таъминлаш;
- банк тизимига нисбатан ишончсизлик туйғулари юзага келишига йўл қўймаслик.

Тижорат банкларининг фаолият кўрсатиш шароитларининг доимий равишда ўзгариши, молия бозорида рақобатнинг кучайиши банк операцияларини бошқариш усулларини янада такомиллаштириш ва янги усулларни жорий этишни тақозо этмоқда. Хусусан, охирги йилларда хорижий банклар амалиётида балансдан ташқари молиялаштириш деб номланувчи активлар секьюритизацияси, кредитни сотиш, кредит кафиллигини бериш ва бошқа нодепозит банк операциялари кенг ривожланмоқда.

Активларни секьюритизация қилиш усулининг мазмуни шундан иборатки, у банк томонидан берилган кредитларни қарз қимматли қоғозларни чиқариш йўли билан ресурсларни жалб этишнинг нодепозитар манбасига транформациялашдир.

Активлар секьюритизацияси механизми тижорат банк илгари жалб қилинган маблағлар ҳисобига мижозларга таъминот асосида кредит бериш орқали амалга оширилади. Кейинчалик қўшимча маблағларни жалб этишга эҳтиёж туғилса, берилган кредитлар учун гаров қўйилганлигини тасдиқловчи барча ҳужжатларни ягона пакетга жамлайди. Сўнг ушбу гаров ҳужжатлари жамланмаси билан тасдиқланган ўз қарз қимматли қоғозларини (облигация, депозит сертификати) чиқаради ва инвесторларга сотиш вақтида бирга тақдим этади. Натижада, банк бошқа манбалардан кўра кичикроқ нархда маблағларни жалб этиш имконига эга бўлади, чунки қимматли қоғозлар гаров билан таъминлангандир. Банк томонидан чиқарилган қарз қимматли қоғозларининг сўндирилиши эса қарздорлар томонидан муддати тугаганда қайтарилган кредит маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.Фикримизча, банклар олдида турган молиявий ресурс муаммосини ҳал қилиш йўлларидан бири фонд бозорида кенг фойдаланиладиган турли молия воситалари эмиссияси, жумладан, банк облигациялари-капитал қарз мажбуриятлари эмиссияси орқали ҳал этиш мумкин. Эмиссия ҳисобидан маблағ жалб этиш чуқур таҳлил асосида ташкил этилиши лозим. Қимматли қоғозларни чиқариш афзалликлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- банк облигациялар эмиссияси орқали акциядорлик сармояси билан биргаликда, банкнинг қарз сармоясини шакллантиради. Сармоянинг ошиши, хусусий маблағлар ўсишига, банк ялпи сармоясида уларнинг солиштирма улуши ортишига олиб келади, бу эса ўз навбатида, унинг барқарорлиги, ишончлилиги мустаҳкамланишига ҳамда молиявий кўрсаткичларнинг яхшиланишига хизмат қилади. Тижорат банклари облигациялар чиқариш орқали юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини тўплайди, уларни иқтисодиётнинг устувор соҳаларини инвестициялаб, фонд бозорининг ривожланишига замин яратади;

- солиққа тортиладиган базанинг камайишини белгилайди. Облигациялар бўйича тўланадиган фоизлар “муомала харажатлари”га киритилади ва банкнинг солиққа тортиладиган базасини камайтиради;

- тижорат банклари давлат облигацияларини жойлаштиришда, шунингдек, профессионал дилерлик фаолиятида ҳам бевосита етакчи ташкилот бўлиб, банклар облигациялар чиқариш орқали мажбурий захиралашдан холи ҳисобланади, уларни чиқариш вақтида жалб этилган маблағ бўйича мажбурий захира яратиш талаб этилмайди, бу жараён банкда мавжуд молиявий ресурсларнинг кўпайишига омил бўлиб хизмат қилади.Шунингдек, банклар облигацияларининг жозибадорлигини ошириш учун улушли ва қарзли иштирок этиш хусусиятини бериши, конвертацияланадиган облигацияларни чиқариши мумкин. Конвертацияланадиган облигациялар эмиссияси эмитент акцияларининг қўшимча эмиссияни жойлаштириш усули ҳисобланади. Қарз мажбуриятлари эмиссиясининг технологияси бу узоқ давом этадиган ва мураккаб жараён эканлигини кўрсатади. Шу тариқа, облигациялар эмиссияси ресурс жалб этишнинг энг қиммат тури бўлгани боис, қимматли қоғозларни чиқаришдан тушган маблағ йўналтириладиган узоқ муддатли лойиҳлар асосида қурилиши керак.

Бу эса, ўз навбатида, республикада қимматли қоғозлар бозорининг ривожланишига, тижорат банкларининг бу бозордаги ўрни кучайишига, шунингдек, мамлакат фонд бозорининг халқаро сармоя бозорларига уйғунлашувига хизмат қилади.Бундан ташқари, ҳозирги кунда жаҳон банк амалиётида қўлланилиб келаётган НАУ ҳисобварақларидаги ва СУПЕР-НАУ ҳисобварақларидаги пул маблағларини жалб этишдан кенг фойдаланишади. Буни эса, мамлакатимизда фаолият юритаётган банклар фаолиятига жорий этиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. НАУ ва СУПЕР-НАУ ҳисоб варақларидаги пул маблағларига эътибор берадиган бўлсак, бу мижознинг ҳисоб варақларидаги доимий қолдиқ чегарасида банк ва мижоз ўртасида шартнома тузилади. Бунга мувофиқ, банк мижознинг харакатсиз турган пул маблағлари доирасида фоиз тўлаш тўғрисида шартнома тузади. Мижоз эса, маълум бир муддат давомида банкдаги ҳисобварақ қолдиғидаги келишилган суммадан фойдаланмайди.

Таъкидлаш жоизки, ресурсларни бу усул орқали жалб этиш банкнинг бошқа актив операцияларини ривожлантириш имконини беради. Банклар қисқа муддатга ресурс жалб этишлари банкларнинг махсус ссуда ҳисобварақлари ҳисобидан қисқа муддатли кредитлаш операцияларини ривожлантиради. Хулоса қилиб айтганда, банкнинг капиталлашув даражасини янада ошириш ҳамда ресурс базасини мустаҳкамлаш учун банкнинг қарз қимматли қоғозларини чиқариш орқали аҳоли ва тадбиркорларнинг вақтинча бўш турган пул маблағларини жалб этиш ишларини фаол олиб бориш лозим. Бу эса, ўз навбатида, республикада қимматли қоғозлар бозорининг ривожланишига, тижорат банкларининг бу бозордаги ўрни кучайишига, шунингдек, мамлакат фонд бозорининг халқаро сармоя бозорларига уйғунлашувига хизмат қилади. Шунингдек, тижорат банкларининг қўшимча маблағлар билан таъминлаш мақсадида банк операцияларини бошқариш усулларини янада такомиллаштириш ва секьюритизация, кредини сотиш каби янги нодепозит операцияларни жорий этиш лозим. Бу, ўз навбатида, тижорат банкларига ликвидлигини сақлаб қолиш ва Марказий банк томонидан белгиланган меъёрлар бузилишининг олдини олишга ёрдам беради.

ассистент, Қ.А.Қиёмова,
магистрант, Ж. Ж. Худойбердиев, ТДИУ

Мамлакатимизда енгил саноат тармоғини ривожлантиришда тадбиркорлар ва хорижий инвесторларга яратиб берилаётган имкониятлар ("Ўзбекенгилсаноат"АЖмисолида)

Бугун биз тарихан қисқа давр ичида Ўзбекистон ўз иқтисодиётини ислоҳ этиш борасида катта муваффақиятларга эришгани ва жаҳонда муносиб ўрин эгаллагани билан ғурурланамиз.

Бугунги кунда мамлакатимизда миллий саноатни ривожлантириш учун энг илғор технологиялар ва чет эл инвестицияларини фаол жалб этиш орқали амалга оширилмоқда. Бу вазифани амалга ошириш учун хорижий инвесторлар ва маҳаллий корхоналар учун ҳуқуқий кафолат ва имтиёзларнинг кенг тизими яратилди. Мамлакатимиз қонунларига биноан, бирор соҳага сармоя қўйишдан манфаатдар бўлган хорижий ишбилармон доиралар вакиллари учун миллий тартибот ўрнатилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг "Чет эл инветициялари тўғрисида"ги, "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги, "Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида"ги ва "Эркин зоналар тўғрисида"ги қонунлар, шунингдек, мамлакатимиз Президенти ва ҳукуматининг бир қатор қарорлари хорижий сармояларни жалб этишни ҳуқуқий тартибга солиш асоси бўлиб хизмат қилмоқда.

Биргина 2015 йилда ана шу мақсадларга барча молиялаштириш манбаси ҳисобидан 40737,3 миллиард сўм миқдорида инвестициялар жалб этилгани ва ўзлаштирилгани, бу борада аввалги йилдаги нисбатан 9,6 фоиз ўсишга эришилгани бунинг яққол далилидир. (1-диаграмма)[55].

Шу боис маблағлардан унумли фойдаланиб, улар, асосан, замонавий корхоналар барпо этиш, инфратузилма обьектлари бунёд қилиш каби аниқ мақсадларга йўналтирилди. Мисол учун, ўтган йили ўзлаштирилган жами инвестицияларнинг 67,1 фоизи янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этишга сарфланди.

Натижада 158 та йирик ишлаб чиқариш объекти фойдаланишга топширилди. Бундай истиқболли лойиҳалар текстил саноатида ҳам рўёбга чиқарилаётган импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, экспорт ҳажмини ошириш имконини бераётир. Бугун мамлакатимизда тўқимачилик-трикотаж саноати корхоналарнинг аксарияти "Ўзбекенгилсаноат" акциядорлик жамият таркибига киради. Соҳада фаолият кўрсатаётган 312 саноат корхонасининг 225 таси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субекатларидир. Хусусан, Президентимиз томонидан 2015 йил 4 мартда "2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-тадбирлари тўғрисида" ПФ-4707 сонли фармон эълон қилинди. Фармонга биноан давлат дастури

[55]Ахборот ва статистика бўлимитомонидан ЎЗР Давлат статистикақўмитаси(www.stat.uz) материалариасосида тайёрланди.

ишлаб чиқилди. Дастурга биноан 876 та инвестицион лойиҳа амалга ошириш кўзда тутилган ва жами бўлиб 41 миллиард доллар эквивалентлигида маблағ сарфланаши белгиланган. Шундан, тўқимачилик-трикотаж саноатини ривожлантириш учун “Ўзбекенгилсаноат ” акциядорлик жамият томонидан умумий қиймати 918 миллион долларга тенг 77 та лойиҳа (янги лойиҳа-41, модернизация ва диверсификация қилиш-15 ва истиқболдаги лойиҳалар-21) ва умумий қиймати 1356,6 миллиард сўмга тенг маҳсулот яратилиши кўзда тутилмоқда. Шундан экспорт қиймати 413,1 миллион долларга тенг маҳсулот сотиш ва янги иш ўринлари 16875 тага яратиш режалаштирилмоқда. “Ўзбекенгилсаноат”АЖ ушбу ҳужжатга мувофиқ корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватларини янгилаш, инновацион технологияларни жорий этиш, юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича кенг кўламли ишларни амалга оширмоқда.

Хусусан, 2015-йилда тармоқ корхоналар томонидан 3,1 триллион сўмдан ортиқ саноат маҳсулотлари, 1,3 триллион сўмдан зиёд халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқарилди. “Ўзбекенгилсаноат” акциядорлик жамияти корхоналари хорижий бозорлардаги иштирокини ҳам тобора кенгайтирмоқда. Ҳисобот даврида экспорт кўрсаткичлари 1 миллиард доллардан ошгани, экспортчи корхоналар сони 255 тага етиб, бу акциядорлик жамияти таркибидаги корхоналарнинг 89 фоизини ташкил этгани ҳам бунинг ёрқин тасдиғидир(2-диаграмма) [56] .Соҳа корхоналари экспорт қилаётган маҳсулотлар таркибига бамбукли, модал ва аралаш калава, жаккард ва ригел мато, янги тур ва моделдаги, турли расмлар солинган тайёр тикувчилик-трикотаж буюмлари киритилди. Бугунги кунга қадар, мамлакатимизда тайёрланаётган тўқимачилик ва тикувчилик-трикотаж маҳсулотлари дунёнинг 55 дан ортиқ давлатга экспорт қилинмоқда (3-диаграмма). Ўтган йили маҳсулотимизни Колумбия, Бразилия, Салвадор, Покистон, Грузия, Хорватия, Нигерия ва бошқа мамлакатларга етказиб бериш йўлга қўйилди.

3-диаграмма.

2015 йилда енгил саноат маҳсулотларини хорижий мамлакатларга экспорт қилингани ҳақида маълумот (% да)

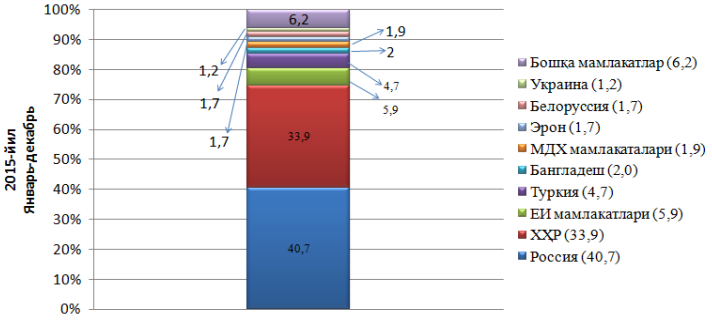

Ташқи савдо бозорларини диверсификация қилиш, экспорт қилинадиган товарлар турини кенгайтириш мақсадида соҳа корхоналари Германия, Корея Республикаси, Хитой, Россия, Беларус, Латвия, Туркия ва бошқа давлатларда ўтказилган халқаро ихтисослаштирилган кўргазма-ярмакаларда иштирок этиб келмоқда.

Чет эл инвестицияларини жалб қилиш, янги замонавий корхоналар ташкил этиш ва мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш 2015-йилда “Ўзбекенгилсаноат” акциядорлик жамияти фаолиятининг муҳим йўналиши бўлди. Ўтган йил якунлари кўра, Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилга мўлжалланган Инвестиция дастури доирасида соҳага 187,3 миллион доллар жалб этилди ва бу 2014 йилга нисбатан 2,7 фоизга кўпроқдир2015 йилда 33 янги корхона ишга тушурилиб, 12,5 мингдан зиёд янги иш ўрни яратилди. Жорий йилда “Ўзбекенгилсаноат”акциядорлик жамияти корхоналари юқори қўшимча қийматга эга тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини оширишни давом эттирмоқда. 2016-йил

[56]Ташқи алоқалар инвестиция бўлими томонидан “Ўзбекенгилсаноат” аксиядорлик жамияти(www.legprom.uz) материаллари асосида тайёрланди.

охирига қадар экспорт кўрсаткичларини 1,1 миллиард долларга етказиш, 32 инвестиция лойиҳасини амалга ошириш режалаштирилмоқда. Мазкур лойиҳалар доирасида 24 янги корхона ташкил этилиб, фаолият кўрсатаётган 8 корхона модернизация қилинади. Бунинг самарасида янги, жумладан, касб-ҳунар коллежлари битирувчилари учун ҳам 12 минг 700 иш ўрни ташкил этилиши мўлжалланмоқда. Мамлакатимизда тўқимачилик саноатини ривожлантириш учун тадбиркорликларга янада кенг имкониятлар очиб берилмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бугунги кунда мамлакатимизда тадбиркорлик субектлари учун Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида доимий тусдаги, Ҳукуматнинг алоҳида қарорлари билан ҳам муайян муддатга белгиланган имтиёзлар жорий қилинган. Ушбу имтиёзлардан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар қонун ҳужжатларига мувофиқ маҳаллий корхоналар каби фойдаланиши ҳуқуқига эгадирлар. Хусусан, 2015 йилнинг 22 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-2455-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2016 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”[57]ги қарор чиқди ва қарор натижасида айниқса тўқимачилик соҳаси билан шуғулланадиган тадбиркорлар учун қуйидаги бир қанча солиқ қонунчилик ва божхона тўловларига ўзгартиришлар киритилди:

– Микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси 2015 йилдаги 6 фоиздан 5 фоизга пасайтирилди;

– Божхона расмийлаштируви бўйича хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар (божхона брокерлари) учун ягона солиқ тўлови ставкаси ҳам бир фоиз пасайтирилиб, 5 фоиз қилиб белгиланди;

– Тадбиркорлик фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар учун фойда солиғи, мол-мулк солиғи ва микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ҳамда Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод этиш бўйича берилган имтиёз муддати 2018 йилнинг 1 январига қадар узайтирилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 28 январдаги ПҚ-1050-сон “Маҳаллий ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш кенгайтирилишини рағбатлснтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”[58]ги қарори билан ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарга қуйидаги кўринишда солиқ ва божхона имтиёзлари ҳамда преферентсиялари:

а) Микрофирмалар ва кичик корхоналар учун фойда солиғи ва мулк солиқ, ягона солиқ тўловлари, Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод этиш;

б) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тасдиқлаланадиган рўйҳатлар бўйича импорт қилинадиган, ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган асбоб-ускуналар, бутловчи буюмлар, республикада ишлаб чиқарилмайдиган хом ашё ҳамда материалларни божхона тўловларидан (божхона расмийлаштируви йиғимлардан ташқари) озод этиш;

с) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тасдиқланган рўйхатига киритилмаган ноозиқ-овқат истеъмол товарларини ўзи учун ишлаб чиқаришда зарур бўлган хом ашё, материаллар ва фурнитураларни импорт қилишда божхона

[57]www.lex.uz
[58]www.lex.uz

декларацияси қабул қилинган кундан бошлаб, божхона тўловларини (божхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) 60 кунгача бўлган муддатга узайтириш.

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йилнинг 21 ноябрдаги ПҚ-733-сон қарорининг 3-банди билан тўқимачилик саноати корхоналари мол-мулк солиғи тўлашдан озод этилишини назарда тутувчи имтиёз;

– Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 25 мартдаги 141-сон қарорининг 5-банди билан тақдим этилган "Ўзбекенгилсаноат" давлат-актсиядорлик компанияси корхоналарига контракт тузиш пайтида вужудга келган жаҳон нархларидан паст бўлмаган нархлар бўйича эркин муомаладаги валютага (қўшилган қиймат солиғини нол ставка бўйича ҳисобланган ҳолда) ички бозорда ярим тайёр тўқимачилик маҳсулотларини (калава, газлама, трикотаж полотно ва пахтани йиғиштириш чиқиндиларини) харид қилишига истисно тариқасида рухсат бериш.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 25 мартдаги141-сон қарорининг 6-банди билан тақдим этилган "Ўзбекенгилсаноат" давлат-актсиядорлик компанияси корхоналари томонидан олиб келинаётган химикатлар, бўёқлар, фурнитуре ва аксессуарлар, шунингдек республикада ишлаб чиқарилмайдиган бошқа ёрдамчи материаллар 2007 йил 1 январгача импорт божхона божлари тўлашдан озод қилиш кўринишидаги имтиёз. Иқтисодиётга чет эл инвесторларини жалб қилишга қаратилган чора-тадбирларини амалга оширилиши борасида Президентимизнинг алоҳида Фармон ва қарорлари билан қатор имтиёзлари берилган. Жумладан, Президентимизнинг 2005 йил 11 апрелдаги "Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида" ПФ-3594-сонли Фармони қабул қилинган. Мазкур Фармон билан тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларини жалб этадиган иқтисодиёт тармоқлари корхоналари инвестициялар ҳажмидан келиб чиқиб, фойда солиғи, мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилиш кўринишида солиқ имтиёзлар берилган.[59]

Тўғридан-тўғри хусусий хорижий жалб қилинган инвестициялар ҳажми:

– 300 минг АҚШ долларидан 3 миллион АҚШ долларигача бўлганда - 3 йил муддатга;

– 3 миллиондан 10 миллион АҚШ долларигача бўганда - 5 йил муддатга;

– 10 миллион АҚШ долларидан ортиқ бўлганда - 7 йил муддатга солиқ имтиёзлардан фойдаланиши мумкинлиги белгиланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 апрелидаги "Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ПФ-4434-сонли Фармони қабул қилиниши хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кафолатлар, имтиёзлар ва афзалликлар тизими кўлами янада кенгайтирилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005йил апрелидаги ПФ-3594-сон Фармонига асосан берилган солиқ имтиёзлари авваллари 8 та тармоқ фаолиятига тегишли бўлган бўлса, ушбу Фармон билан 2012 йилнинг II чорагида бошлаб, хорижий инвестициялар учун имтиёзлар 20 та йўналишидаги иқтисодиёт тармоқларида фаолият юритадиган корхоналарга татбиқ этиладиган бўлди.[60]

[59] www.soliq.uz
[60] www.lex.uz

Бугунги глобаллашув ва интеграциялашув жараёнида инвестиция киритилаётган мамлакатлар иқтисодиётининг ҳозирги аҳволи шуни кўрсатмоқдаки, хорижий инвестициялар ва чет эл капитали асосига қурилган корхоналар ўзларининг муҳим стратегик ўсиш режаларига ва истиқболларига эга бўлмоқда. Бунда корхона ўзининг молиявий аҳволини барқарорлашувида чет эл капитали асосига муҳим кафолатга эга бўлиши муҳимдир.

Юқоридаги маълумотларга асосан хулоса чиқариш мумкинки, мамлакатимизда олиб борилаётган инвестиция сиёсатининг энг асосий жиҳати, иқтисодиётни эркинлаштириш, инфратузилмани такомиллаштириш, аҳоли турмуш тарзини яхшилаш ва халқ фаровонлиги таъминлашдан иборатдир.

ўқитувчи, С.К.Махамадиева, Қарши педагогика коллежи,
ассистент, Ж.Т.Таваккалов, ТДИУ

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида рақобатчилик муҳитини ўзгариш тамойиллари

Миллий иқтисодиётнинг соҳа ва тармоқларини модернизациялаш зарурлиги энг аввало таркибий ўзгаришларни иқтисодиётнинг устувор тармоқларида амалга ошириш, уларнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш ҳамда ўзаро мувофиқлаштиришни тақозо этади.

Бугунги кунда иқтисодиётни барқарорлаштиришга кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш, бозор инфратузилмасини янада такомиллаш-тириш, ишлаб чиқариш механизмини ихтисослаштириш, иқтисодий қонун-лар мутаносиблигини таъминлаш орқали эришиш мумкинлиги амалда яққол намоён бўлмоқда.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хусусий капиталнинг етишмаслиги давлат томонидан таъсир кўрсатишнинг нобозор усулларини қўлланишига мажбур этади. Бу усуллар қўлланиши эса бозор рақобатини турли йўллар билан чеклаш, иқтисодиётни эркинлаштириш суръатларини секинлаштириш билан боғлиқ бўлиб, умуман ислоҳотларнинг амалга оширилишини секинлаштиради.

Иқтисодиётда рақобат муҳитини шакллантиришда ишлаб чиқаришни таркибий ислоҳ қилиш механизмини ифодаловчи ўзаро боғлиқ икки дастур-нинг мазмунини қуйидаги жадвал орқали кўриш мумкин.

Ҳар иккала дастур ўртасида ўаро алоқа мавжуд бўлиб, улардан бири чора-тадбирларининг амалга оширилиши иккинчи дастурдаги тадбирларнинг амалга оширилиши зарурлигини келтириб чиқаради.

Иқтисодиётни модернизациялаш натижасида рақобат муҳитининг ўзгариши жуда серқирра ва мураккаб жараён бўлиб, уни қандайдир алоҳида, ягона кўрсаткич орқали ифодалаб бўлмайди. Шунга кўра, биз тармоқдаги рақобат муҳитининг ўзгаришини ундаги корхоналар сонининг ўсиши, тармоқ таркибий тузилмасида корхоналарнинг миқёс жиҳатидан солиштирма салмоғи, иқтисодий концентрациялашув даражаси, нархлар шаклланишининг эркинлиги даражаси ва тармоқдаги хусусий секторнинг салмоғидаги ўзгаришлар орқали ифодалаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Рақобат муҳитининг ўзгариши энг аввало бозордаги иштирокчилар сонига боғлиқ бўлади. Бозорга киришдаги эркинлик, турли тўсиқларнинг мавжуд бўлмаслиги, рентабелликнинг меъёрдаги даражаси, маҳсулот ишлаб чиқариш ва

сотиш учун қулай шарт-шароитларнинг мавжудлиги тармоқдаги корхоналар сонининг ўсишига ва охир-оқибатда рақобатнинг кучайишига олиб келади. Шунга кўра, республикамизда ҳам кейинги йилларда бу борада қатор аҳамиятли тадбирлар амалга оширилди: корхоналарни рўйхатга олиш тизими соддалаштирилди, ягона солиқ тизими татбиқ этилди. Бу эса, иқтисодиётнинг кўплаб тармоқларидаги корхоналар сонининг жадал ўсишига олиб келди.

Бироқ, ўз навбатида таъкидлаш лозимки, иқтисодиётдаги рақобат муҳитининг ўзгаришини фақат тармоқлардаги корхоналар сонининг ўсиши орқалигина баҳолаш аниқ хулосалар чиқариш учун етарли эмас. Чунки, корхоналар сонининг ўсиши тармоқдаги ўзгаришларни миқдор жиҳатдан тавсифласада, уни сифат жиҳатидан баҳолаш имконини бермайди. Бозор иштирокчилари сонининг фақат йирик корхоналар ҳисобига ўсиши натижасида эса рақобат муҳити ижобий эмас, балки салбий томонга ҳам ўзгариши мумкин.

Рақобатнинг тўлақонли амал қилиши иқтисодий жараёнларнинг эркинлигини тақозо этади. Иқтисодиётдаги фаолият ва жараёнларнинг эркинлигининг ҳар қандай кўринишдаги чекланиши ўз навбатида рақобатнинг ҳам чекланиши ҳолатларига олиб келади. Бугунги кунда маъмурий-буйруқбозлик тизимидан бозор иқтисодиётига ўтаётган кўплаб мамлакатлар учун эркинлаштириш жараёнларини амалга ошириш хос бўлиб, бу жараён орқали қуйидаги ҳолатларга эришиш кўзда тутилади:

- мулкчилик ва хўжалик юритишнинг турли шаклларини ривожлантириш орқали кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш;
- мулкчилик соҳасидаги давлат монополизмига барҳам бериб, хусусий секторни ривожлантириш;
- иқтисодиётда рақобат муҳитини яратиш, монополия ҳолатларини бартараф этиш ва тартиблашни такомиллаштириш;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий ва молиявий масъулиятларини ошириш, улар фаолиятига давлатнинг аралашувини чеклаш;
- бозор инфратузилмасини ривожлантириш, молия ва банк тизимини такомиллаштириш, банк ислоҳотларини жадаллаштириш;
- ташқи иқтисодий фаолият ҳамда валютани тартибга солишни эркинлаштириш ва бошқалар.

Кўриб чиқилган ҳолатлар иқтисодий субъектлар фаолият эркинлигини таъминлаб, уларнинг танлаш имкониятига эга бўлишига ҳамда рақобат муҳитининг ривожланишига асос яратади.

Иқтисодиётда монополлашув жараёнларининг кучайиши рақобат муносабатларини чеклаб, иқтисодий тараққиётга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли давлат рақобатчилик муҳитини қўллаб-қувватлаш вазифасини ҳам бажариб, бу борадаги чора-тадбирлар тизими унинг монополияга қарши сиёсатида ўз аксини топади. Монополияга қарши сиёсат ҳар бир мамлакатдаги аниқ вазият, яъни иқтисодиётнинг монополлашув даражаси, унинг миқёси ва тавсифидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги йўналишларга қаратилади:

- иқтисодиётда эркин рақобат муҳитини шакллантириш;
- мавжуд рақобат муҳитини муҳофаза қилиш, сақлаш, зарур ҳолларда қайтадан тиклаш;
- рақобатнинг самарали усулларини қарор топтириш;
- монопол тузилмаларнинг пайдо бўлишига олиб келувчи ҳолатларнинг олдини олиш ва ҳоказо.

Шунга кўра, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида рақобат шарт-шароитларини шакллантиришнинг муҳим йўналиши – хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида келишган ҳолда амалга оширилувчи ноқонуний ҳаракатлар ва битимлар устидан давлат назоратини олиб бориш ҳисобланади. Бу кўринишдаги ҳаракатлар картел битимлари деб аталиб, улар товарлар бозорига сезиларли таъсир кўрсатувчи салбий оқибатларни келтириб чиқариши, рақобатга тўсқинлик қилиш орқали нархларни сунъий равишда ошириши, пировардида ишлаб чиқаришни такомиллаштириш жараёнининг сусайтириши мумкин.

Юқоридаги фикрларнинг далили сифатида шуни таъкидлаш мумкинки, республикамизда давлат корхоналарининг зиммасидаги маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш турлари тобора хусусий корхоналар томонидан ўзлаштириб борилмоқда. Жумладан, «бугунги кунда Навоий вилоятининг барча шаҳар ва туманларида аҳолига хизмат кўрсатиш бўйича хусусий транспорт воситалари эгаларининг уюшмалари ташкил этилган. 1300 га яқин транспорт воситалари эгалари мазкур уюшмаларнинг аъзолари бўлиб ҳисобланадилар. Фақат вилоят маркази бўлган Навоий шаҳрининг ўзида бундай уюшмалардан 3 таси фаолият кўрсатади. Бу уюшмаларга барча ички йўналишлар тендер асосида берилган.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда таъкидлаш мумкинки, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида рақобат муҳитини яратиш энг аввало иқтисодиёт таркибини мутаносиб ва самарали шакллантириш, таркибий ўзгартиришлар сиёсатини тўғри олиб боришга боғлиқ бўлади. Шунингдек, таркибий ўзгартиришлар борасида эришилган натижаларни кузатиб бориш ва ўз вақтида мазкур жараёнларга тузатишлар киртиш бу борадаги самарадорликни янада оширади.

M. Jabborov, teacher of TFI
Shonazarov Y, student of TFI

The importance of the improvement of the secondary stock market

Common stock is a form of corporate equity ownership, a type of security. It is called "common" to distinguish it from preferred stock. In the event of bankruptcy, common stock investors receive their funds after preferred stock holders, bondholders, creditors, etc. On the other hand, common shares on average perform better than preferred shares or bonds over time.

- Common stock is usually voting shares, though not always. Holders of common stock are able to influence the corporation through votes on establishing corporate objectives and policy, stock splits, and electing the company's board of directors. Some holders of common stock also receive preemptive rights, which enable them to retain their proportional ownership in a company should it issue another stock offering.

- There is no fixed dividend paid out to common stock holders and so their returns are uncertain, contingent on earnings, company reinvestment, efficiency of the market to value and sell stock

- In secondary markets, investors buy and sell the stocks and bonds among themselves. The issuer of the asset doesn’t receive funds from the buyer.

- A corporation may seek to raise funds outside of its domestic market for four reasons. First, in some countries, large corporations seeking to raise a substantial amount of funds may have no other choice but to obtain financing in either the foreign market sector of another country or the Euromarket, because the fund-raising corporation's domestic market

is not fully developed enough to be able to satisfy its demand for funds on globally competitive terms.

- The second reason is the opportunities for obtaining a reduced cost of funding (taking into consideration issuing costs) compared to that available in the domestic market. In the case of debt the cost will reflect two factors: (1) the risk-free rate, which is accepted as the interest rate on a U.S. Treasury security with the same maturity or some other low-risk security (called the base rate); and (2)a spread to reflect the greater risks that investors perceive as being associated with the issue or issuer.

The benefits that secondary markets offer have gained importance in the last decade. A dramatic decrease in IPOs has persisted since 2001, as illustrated in Figure 6 below. 128 This decrease and the associated increase in holding periods for shareholders have placed significant pressure on individuals seeking liquidity.129 These individuals make up a relatively large group of willing sellers. The tremendous success of the social media sector in the last few years, driven in large part by Facebook, has generated a group of willing buyers. This combination of willing buyers and willing sellers at a time when IPOs have become rare is a likely cause of the rise in secondary marketplaces. Because social media companies have been such a big driver of secondary market success, many question whether the secondary marketplaces will continue to thrive once the key social media companies have all gone public. There have been relatively few companies traded in the secondary marketplace that have gone IPO. For the five companies for which data is available, SharesPost, IPO, and subsequent Nasdaq prices are presented. The secondary market price is becoming a more important factor in pricing shares (particularly for option grants); several companies have made reference to secondary market prices in their registration statement filings with the SEC. The rapidly evolving marketplace for private company shares has seen the emergence of many new players in the last few years. This trend is expected to continue, particularly as regulatory issues are addressed and changes to the legislative framework are considered.149,150 Secondary marketplaces will likely play a key role in companies' decisions on if and when to go public. Transaction pricing and other secondary market data are expected to become a more critical factor in IPO pricing and in valuing options for 409A purposes.

ассистент, М.М.Матчанова
magistrant, A.A.Akramov, TDIU

Mamlakatimizda innovatsion bank xizmatlarining roli va ahamiyatini oshirish

Bugungi kunda bank tizimi rivojlanib borar ekan, banklar bilan mijozlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni hamda hisob-kitoblarni amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish dolzarb masaladir. Bunda hayotimizga chuqurroq kirib kelayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish, ularni amaliyotga, ya'ni bank faoliyatiga tatbiq etish, mavjud imkoniyatlardan yanada kengroq foydalanish talablarning yechimi sifatida ko‘rinadi. Bank mahsulotlarini kengaytirish, bozorni segmentlarga ajratish, chakana xizmatlar taklifini kengaytirish hamda bank moliyaviy natijalarini yanada yaxshilash uchun ortiqcha chiqim va xarajatlarni cheklashga qaratilgan bank strategiyalarini amalga oshirish kabilar bank-mijoz munosabatlarini yaxshilash uchun asos bo‘ladi. Buning uchun bank xizmatlari qulayliklarini yanada rivojlantirish va kerak bo‘lsa jahon amaliyotidagi eng sara xizmatlarni mamlakatimizda joriy etmoq lozim. Jumladan, ingliz tilidan olingan

“Supermarket banking” xizmat turi bo‘lib, uning so‘zma-so‘z tarjimasi “do‘konda bank operatsiyalari”dir. “Supermarket banking” tarixan AQShda paydo bo‘lgan bo‘lib, u quyidagi o‘ziga xos belgilarga ega:

- tijorat markazlarida xaridorlar oqimi katta bo‘ladi;
- bunday oqimlarining do‘konda bank bo‘limlari joylashgan yerlarga yo‘naltirish imkoniyati mavjud bo‘ladi;
- supermarketlarda turli toifadagi iste’molchilar bilan aloqa bog‘lash imkoniyati mavjud bo‘ladi;
- banklar o‘z xizmatlarini kengaytirish va tabaqalashtirish uchun tijorat markazlaridan manfaatdor bo‘ladi;
- banklar bilan tijorat markazlari bir-birlariga mahsulot sotish operatsiyalarini amalga oshirishdan o‘zaro manfaatdor bo‘ladi.

Bank o‘z ishini supermarketda an’anaviy mini-bo‘limlar ochishdan boshlab, keyinchalik bank yirik zallarida va boshqa joylarda tashkil etishi mumkin. Bunda yana bir xizmat turi – “Internet-banking”ning ahamiyati muhim hisoblanadi. Bu axborot texnologiyalariga asoslangan va yaqin yillardan boshlab banklar tomonidan ko‘rsatilayotgan yangi xizmat turlarining bir ko‘rinishi bo‘lib, unung asosiy jihati foydalanilishining osonligi hamda hisob raqamni boshqarish uchun o‘ziga xos bilim yoki qobiliyat talab etilmasligidir. Buning naqadar muhimligini ham statistik ko‘rsatkichlar orqali ham ko‘rishimiz mumkin:

Xususan, 2015-yilning 1-yanvar holatiga bank hisobvaraqlarini masofadan boshqarish tizimlaridan foydalanuvchilar umumiy soni 534,8 mingtadan ortib,2014-yil boshiga nisbatan 2 barobarga ko‘paygan bo‘lsa, shundan, “Internet-banking” va “Bank-mijoz” dasturiy majmuasi xizmatlaridan foydalanuvchilar soni62,2 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, “Mobil-banking” va “SMS-banking” xizmatlaridan foydalanuvchilar soni 472,6 mingtaga etdi[61].

Milliy bank tizimini yanada rivojlantirish borasida rivojlangan davlatlar bank tizimi tajribasidan kelib chiqadigan bo‘lsak, tijorat banklarida innovatsion bank xizmati sifatida internet-bankingni rivojlantirish va bu maqsadda quyidagilarni taklif etish mumkin:

- internet-bankingni rivojlantirish maqsadida bank mutaxassislari va mijozlari uchun tegishli seminar, trening va dasturlarni tashkil etish, shuningdek, internet-bankingning murakkabroq tizimlarini, ya’ni mijozlarga kredit olish uchun buyurtma tuzish, o‘z hisobvaraqlariga doir axborotni o‘z kompyuteriga kiritish, qo‘shimcha bank kartochkasi chiqarishning tashabbuskori bo‘lish yoki muddatli depozit ochish imkoniyatlarini rivojlantirish lozim.
- internet-banking tizimida milliy valyutada ham, chet el valyutasida ham muddatli omonatlar ochish va ularni yuritishni joriy qilish lozim. Bunday xizmat bank mijozlariga hisobvaraqdagi vaqtincha bo‘sh turgan mablag’larni tezkor ravishda investitsiyalashgina emas, balki kapitalning o‘sish jarayonini ko‘rish imkonini ham beradi.
- bank tizimini yanada unumliroq va tezkor ravishda taraqqiy ettirish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash maqsadida bank tizimida turli innovatsion usullarni sinash, zamonaviy bank xizmatlari ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish kerak.
- xorijiy davlatlar bank tizimi tajribasidan foydalangan holda, samarali bank nazoratini olib borishni jadallashtirish (misol uchun, bank amaliyotida kredit kartochkalaridan, yuridik shaxslarning banklardagi depozitlarini sug’urtalash fondini joriy etish).

Plastik kartochkalar bir qator afzalliklarga ega bo‘lib, ular qatorida hisob-kitoblarning tezkorligi, har qanday joyda va istalgan vaqtda masofadan turib to‘lovlarni elektron tarzda

[61]http://www.cbu.uz/uz/node/45263 manzilidagi statistik ma’lumotlardan foydalanildi.

amalga oshirish imkoniyatining mavjudligi, shuningdek, pul mablag'larini yo'qotib qo'yish, o'g'irlatish yoki hisob-kitobdagi xatoliklar bilan bog'liq bo'lgan yo'qotish xavfini minimallashtirishni keltirib o'tish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bank xizmatlari turlarini yanada kengaytirish hamda sifatiniyaxshilash, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jadal tatbiq etish tijorat banklarining yuqori samaradorligi va rentabelligini ta'minlaydi, shuningdek, XXI asr faqatgina yirik bank muassasalari va korxonalar o'rtasida emas, balki alohida jismoniy shaxslar o'rtasida ham bevosita elektron hisob-kitoblar olib boriladigan asr bo'ladi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

ўқитувчи, А.Э.Джумаев, Тошкент олий ҳарбий-техник билим юрти

Кичикбизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти самарадорлигиниошириш тараққиётнинг муҳим омилидир

Президентимиз И.А.Каримов 2011 йилни мамлакатмизда "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили", деб эълон қилдилар. Президентимиз Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 18 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаларида, "Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўзининг иқтисодиётимиздаги ўта муҳим ва салмоқли ҳиссаси, роли ва таъсири, содда қилиб айтганда, жамиятимизнинг ижтимоий-сиёсий таянчи ва пойдевори бўлган ўрта синфнинг шаклланишига ва унинг тобора мустаҳкам бўлиб боришига эришмоқдамиз.

Агар 2000 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг қарийб 30 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган бўлса, 2015 йил якуни билан бу кўрсаткич 2014 йилга нисбатан 1 чи чоракнинг ўзида 42 фоизга ўсгани, ҳеч шубҳасиз, ана шундай ишларимизнинг мантиқий самарасидир. Бу ҳақда сўз юритганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик одамларимиз учун янгиш ўринларини очиш, барқарор даромад манбаларини яратишнинг муҳим омилига айланаётганига алоҳида этибор қаратмоқчиман. Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги иш билан банд аҳолининг 74 фоиздан ортиғи айнан шу соҳада меҳнат қилаётгани ҳам шундан далолат беради" – деб, таъкидлаган эдилар. Тадбиркорликнинг моҳияти қуйидагилар орқали намоён бўлади:

Биринчидан, тадбиркорликнинг субъектиким бўлиши мумкин? Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонунга мувофиқ балоғат ёшига етган ҳарбир фуқаро ўз мулки асосида ёки мулк эгасининг ваколати асосида қонунга зид бўлмаган фаолият тури билан шуғулланиши мумкин.

Иккинчидан, юқоридаги таърифда тадбиркорликнинг яна бир томони мазмуни ифода этилган бўлиб, у мазмунан бой, хилма хил кўринишга эга. Тадбиркорлик фаолиятини танлаш, униташкил этиш ва ривожлантириш моҳият жиҳатидан давлат, жамият аҳамиятига моликиш бўлмасдан, балки эркин танланадиган фаолиятдир.

Тадбиркорликни ривожлантириш учун қуйидаги шарт-шароитларталаб этилади: мулк муносабатларининг уйғунлашуви.

Бозор иқтисодиёти шароитида мулкий муносабатлар уч жиҳат билан белгиланади: эгалик қилиш, яъни мулк эгаси сифатида мулккатўла ҳукмронлик қилиш: сотиш, ижарага бериш, ҳадя қилиш; фойдаланибтуриш, яъни мулк эгасининг

назорати асосида маълум шарт ва тўлов эвазига мулкдан вақтинча фойдаланиш; оператив тезкорбошқаришни, янги мулк эгасининг назорати остида ресурсларни тақсимлаш ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича мулкни бошқариш ҳуқуқини жорий этиш; тадбиркорларга ўз қобилиятини тўла намоён этиш учун қуйидаги иқтисодий эркинликларнинг берилиши; маҳсулот асортименти турларини ва ишлаб чиқариш усулини танлаш эркинлиги; ҳамкорликларни мустақил танлаш; маблағларни қонунга зид бўлмаган соҳаларга мустақил сарфлаш эркинлиги ва ҳоказо; бозорнинг очиқлиги, яъни товарлар, сармоялар, маълумотлар, иш кучи, хом ашё ҳаракати учун сунъий ғояларнинг йўқлиги; тадбиркорлик учун ҳуқуқий кафолатнинг мавжудлиги; янги корхоналарга кадрлар тайёрлаш, кредитолиш, солиқ тўлаш, табиий бойликлардан фойдаланиш бўйича давлат томонидан берилган имтиёзлар ва ҳоказо.

Ҳозирда тадбиркорликни ривожлантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига хорижий сармояларни олиб кириш учун микрофирмалар, кичик корхоналар ва ўрта корхоналар ташкил этилиб, мақбул шароитлар яратилмоқда. Иқтисодий ва илмий-техникавий салоҳияти юқори мамлакатларда давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ. Ушбу мамлакатларда кичик бизнес улушига барча корхоналарнинг 90-95фоиз ва ялпи ички маҳсулотларининг 40 фоизи атрофида тўғри келади.

Айниқса, кичик бизнес вахусусий тадбиркорлик – савдо вахизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. У ўзининг фаолият соҳасини ва ихтисослашувини тез ўзгартира олиши туфайли ва фан-техника янгиликларини фаол ўзлаштириш имконига эга. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик рақобат муҳити ривожланишига ёрдам беради ва шу билан иқтисодиётнинг монополлашув даражасини камайтиради ҳамда мулкдорларни шакллантиришнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Ҳажмининг кичиклиги унинг оммавийлигига сабаб бўлади ва шунинг учун ҳам янгиишчи ўринларини яратишда тадбиркорликнинг ушбу шакли ҳаётда, амалиётда қўлкелади.

assistantJ.S.Fayzullayev, Sobirjonov A. TSEU

Some problems of foreign investment strategy of the development of Republic of Uzbekistan

During the process of globalization, the most important indicator characterizing the degree of implementation of high technologies, considered the proportion of high-tech products in industrial production. The main producers of such products in 2014 were the United States, Japan, Germany and Israel. Production of high-tech products is growing at the highest rates in Germany. They achieved the greatest magnitude of the value created by science-intensive industries in GDP - more than 12фоиз (in Japan - 11фоиз, USA - 9фоиз). World trends show a gradual formation of a new model of a market economy based on permanently implementing innovations and commercialize the achievements of scientific and technological progress. In Uzbekistan, gradually continue the process of market-transformational changes aimed not on demolition of command-administrative system, but on the "fine-tuning" formed institutions of a market economy. The key priorities of today, in our opinion, is the profound structural changes, ensuring dynamic and balanced development, modernization and diversification of the leading sectors of the economy, the formation and intensification of investment and business climate,

development of high-tech, competitive products with high added value, strengthening the export position. Innovative modernization of the regional economy is a practical implementation of the new model "economy based on knowledge", intended to increase the integration of science, education and industry, the complexity of human interaction in the research and production process, the acquisition by investments and innovation orientations, etc. It is estimated by the State Statistics Committee that the number of small innovative enterprises is about five hundred. The portion from the sale of innovative products, outside the country in the total volume of goods sold by small enterprises, enterprises produced by small innovative enterprises exceeds 20фоиз. Among the most active regions highlighted Fergana region, which accounts for about 40фоиз of the number of active small innovative enterprises, Andijan region - 10фоиз, Karakalpakstan - 8фоиз, Surkhandarya and Tashkent city 7фоиз. But there are regions in which the small innovative enterprises are absent or in small quantities, Namangan, Samarkand, Khorezm and other areas.

Our studies have shown that the innovative potential of multiscale subjects of entrepreneurial activity includes the expected or already mobilized resources and institutional mechanisms to achieve this goal in the field of knowledge-intensive production processes, new products, or derivatives thereof, as well as new services. This is kind of "measure of readiness" of the organization of performing the innovation tasks. The innovative potential of the enterprise with a certain degree of conditionality can characterize the level of diversification of production - for its new kinds of industrial and economic activity.

Consideration of the region as an integrated system, functional and significant elements of which are multi-scale entrepreneurial business structures will allow determining the direction of the impact of these structures on its development and functioning as a whole. In so doing, mutual influence of region and business structures that operate in this territory, it seems obvious. Mutual benefit appears if certain business structures - small, big business as an element of "region" will carry out its activities, focusing on the goals of the system, given its involvement in the socio - economic problems in the region. In our opinion, in the framework of improving the mechanism of innovation is necessary to: promote the development of outsourcing, in particular, the organization of small-scale production of components of large enterprises in small and medium-sized settlements of the region; contribute to business combinations for the organization of promising industries; contribute to the development of leasing of industrial equipment; promote the development of R & D; improve the system of patenting and obtaining author‘s rights.

The level of innovation of the regional economy increases with the predominant focus within enterprises capable of maximizing utility in the long term. In this case, the effective implementation of innovative investment strategy is only possible through the active involvement of government entities at the regional level, providing institutional support to enterprises, consciously assuming an increased risk of innovation. Innovation and investment strategy in the region is based on the complementary interaction of four basic institutions (venture capital, leasing, tax, insurance). The basis of the system of institutional mechanisms to ensure the investment of regional development is business venture, generating and stimulating innovative activity of the subjects and agents of management. Promotional activity has a high degree of uncertainty and risk, which implies its complement with insurance and tax institutions, minimizing and stimulating such activity at the regional level. Leasing institutions are the final link in providing

small businesses additional financial possibilities of using innovative technologies. In our opinion, this is why innovation and investment strategy for the region should be aimed at manufacturers with a higher level of production and economic and commercial flexibility.

Effective development of this type of manufacturers will allow, on the one hand, to develop the business itself as much as possible, to increase its competitiveness, employment, standard of living of workers, and, on the other hand, feel the real effect of the investment. The proposed system is expected to have four basic elements, each of which works in close conjunction with other elements. The basis for the functioning of the system is a business venture, which is an innovative type of enterprise that implements the results of their research into the industry. This type of business, potentially capable of producing relatively high profits, is also highly risky. Therefore, the system is proposed to include the insurance mechanism. This mechanism could be organized with the direct participation of regional authorities, which, at first, could organize regional insurance companies engaged in insurance of innovation. The system is complemented by a tax mechanism, also organized at the regional level. There are several fundamental features of tax optimization of innovative projects, including a temporary abolition of taxes on enterprises engaged in innovation, suspension of taxes on the financial results of innovative projects, or conversion of tax deductions for insurance premiums. The last element of fully integrated insurance and tax mechanism will create the financial basis for insurance support of innovative projects. Finally, the fourth mechanism acts as the leasing mechanism that will allow for more active development of innovative technologies, purchasing some of them under leasing schemes.

In summary, importance of an integrated and coordinated implementation of measures to improve the innovation system at the regional level should be noted. The formation of the national innovation system through the use of levers of state power should not preclude initiatives of regional administrations capable of organizing innovative development taking into account the economic, social, cultural and historical features and capabilities of each region.

О.А.Набиев ҚарМИИ

Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш-турмуш даражаси ошишининг манбаи

Ер юзида аҳоли сонининг ўсиши, иқтисодий тангликлар, иқлим шароитининг ўзгариши ва бошқа омиллар сабабли инсониятнинг озиқ-овқат маҳсулотларига талабини қондириш тобора қийинлашмоқда. БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳамда Бутунжаҳон Соғлиқни Сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ҳозирги вақтда дунёда 840 миллиондан ортиқ киши, яъни деярли ҳар 8 одамнинг бири тўйиб овқатланмаяпти, 30 фоиздан зиёди эса тўлақонли равишда овқатланмаслик, организмида энг асосий микроэлемент ва витаминлар етишмаслиги муаммосини бошидан кечирмоқда. Бунинг оқибатида дунёдаги 160 миллиондан ортиқ болада бўй ўсиши, жисмоний ва интеллектуал ривожланиш билан боғлиқ жиддий камчиликлар кузатилмоқда.

Аҳоли сони тез кўпайиб бораётгани, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш имкониятлари чекланаётгани сабабли кўплаб мамлакатларда аҳолини сифатли озиқ-овқат билан таъминлаш масаласи асосий муаммога айланмоқда. Ўзбекистонда

мустақиллик йилларида ушбу соҳада жуда катта ютуқлар қўлга киритилди, жумладан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажми икки баробар ортди.

Президентимиз раҳнамолигида аҳолини сифатли, зарур микроэлементларга бой озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш мақсадида озиқ-овқат саноати корхоналарида хомашё базасини янада мустаҳкамлаш, қайта ишлаш соҳасини модернизация қилиш, маҳсулотлар турларини кўпайтиришга жиддий эътибор қаратиляпти.

Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш устувор йўналишлардан биридир. Бугунги кунда мазкур соҳа «Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида»ги, «Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида«ги, «Йод етишмаслиги касалликлари профилактикаси тўғрисида»ги, «Стандартлаштириш тўғрисида»ги ҳамда «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ва бошқа қонунлар билан тартибга солинмоқда.

Бундан ташқари, озиқ-овқат маҳсулотларини кўпайтириш, қайта ишлаш, экспорт ҳажмини ошириш, ички бозорни тўла таъминлаш ҳамда замонавий технологиялар асосида интенсив боғлар барпо этишни янада кенгайтиришга қаратилган бир қатор қарорлар, аниқ манзилли чора-тадбирлар дастурлари ишлаб чиқилди. Ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг ҳаётга татбиқ этилиши натижасида озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар сони 10 мингдан ортиқни ташкил этяпти. Бу кўрсаткич 1991 йилга нисбатан 10 баробарга ўсган. Шу билан бирга, охирги йилларда аҳолининг овқатланиш сифати анча яхшиланди, истеъмол қилинадиган озиқ-овқат маҳсулотларининг таркиби ўзгарди.

Бугун бутун дунёда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши аҳоли сони ва эҳтиёжларининг ўсишидан ортда қолмоқда. Шу маънода озиқ-овқат хавфсизлиги муҳим масала ҳисобланади. Мамлакатимизда бу борадаги ислоҳотларни чуқурлаштириш, озиқ-овқат маҳсулотлари турини кўпайтириш ва ички бозорни юртимизда ишлаб чиқарилаётган сифатли товарлар билан тўлдириш ишлари изчил давом эттирилаётгани ўз самарасини бермоқда.

Бугунги кунда ривожланаётган мамлакатларда бир киши учун тавсия этилган кундалик 400 грамм ўрнига жуда кам миқдорда бор-йўғи 150-200 грамм мева ва сабзавот истеъмол қилинади. Халқаро диетологларнинг тавсиясига кўра, инсон истеъмол қиладиган озиқ-овқатнинг камида 50 фоизини мева ва сабзавотлар ташкил этиши зарур. Айтиш керакки, бизда бу борада катта имконият бор. Мамлакатимизнинг табиий иқлими ва унумдор тупроғида инсон организми учун фойдали мева ва сабзавотлар етиштирилади. Буни бугун хорижлик олимлар ва мутахассислар ҳам эътироф этишяпти. Демак, қишлоқларда томорқа ерларидан янада самарали фойдаланиб, мева ва сабзавотларни янада кўпроқ етиштириш ва истеъмол қилишга жиддий эътибор қаратиш зарур.

Ҳозирги вақтда биз умумий қиймати қарийб 5 миллиард доллар бўлган озиқ-овқат, биринчи навбатда, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилмоқдамиз. Сўнгги уч йилда экспорт қилинаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 3 баробардан зиёд ошди[62].

Мамлакатимизнинг маҳсулот етказиб берадиган корхоналари халқаро кўргазма ва ихтисослаштирилган ярмаркаларда фаол иштирок этмоқда. Биз дунёнинг 80 та давлатига 180 турдан ортиқ сархил мева-сабзавот ва уларни қайта ишлаш асосида

[62] “CA-News.org”- Марказийосиёянгиликлархизматисайти

тайёрланган маҳсулотларни экспорт қилмоқдамиз. Ўзбекистон ўрик, олхўри, узум, ёнғоқ, карам ва бошқа кўплаб мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми бўйича дунёда шундай маҳсулотларни етказиб берадиган ўнта етакчи давлат қаторига киради.

Шу билан бир қаторда соҳада айрим камчиликлар ҳам мавжуд:

- озиқ-овқат саноатида инновация лойиҳаларини кўпайтириш
- импорт ўрнини босувчи маҳаллий маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши
- соҳада илмий изланиш ва тадқиқотлар олиб борилишини янада рағбатлантириш
- «Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида»ги, «Аҳоли ўртасида микронутриент етишмаслиги профилактикаси тўғрисида»ги ва бошқа қонунларни такомиллаштириш ва ҳк.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, жаҳонда иқтисодий ва озиқ-овқат инқирозлари тобора чуқурлашаётган бир даврда мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун етарли даражада чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бундай сиёсат мамлакатимиз аҳолиси турмуш даражасининг ошишига хизмат қилади.

ўқитувчи, Д.Абдуллаева, Марғилон педагогика КҲК

Коллеж ёшларини бошқарув фаолиятига тайёрлаш омиллари

Ҳалқнинг, давлатнинг тақдири ва тараққиёти ҳамма замонларда ҳам етакчи раҳбарлар ва уларнинг фаолияти билан узвий боғлиқдир. Чунки, раҳбар шахсининг ақли, заковати, билим ва тажрибаси, одамларни уюштириб, уларни аниқ мақсад сари етаклай олиш қобилияти ҳалқнинг тинчлиги ва осойишталиги, эркин ва фаровон ҳаётини таъминлашда ҳамиша муҳим аҳамият касб этади. Президент И.А.Каримов: “Раҳбарнинг фазилати, аввало унинг одамларга муносабатида, одамларни рози қилиш, уларга ғамхўрлик, меҳрибонлик кўрсата олиш, эътибор бериш қобилиятларида намоён бўлади. Раҳбар киши элнинг дарду ташвиши билан, шу ташвишларни мумкин қадар осон қилиш ва енгиллатишни ўйлаб яшаши, одамларни ҳимоя қилишга тайёр туриши, бир сўз билан айтганда, ҳалқнинг дардини ўз дарди деб билиши керак”. “Раҳбар учун зарур бўлган яна бир муҳим фазилат шундан иборатки, у ҳалқ билан тил топиша олиши лозим. Раҳбар энг мураккаб, энг қийин вазиятларда ҳам одамларни кўндириши, уларни баъзи бир ножўя йўллардан, ҳаракатлардан қайтариши ва ўз атрофида соғлом иқлим барпо этиши даркор”, “Раҳбар эзгу мақсад ва муддаоларга, олижаноб режаларга эришиши учун одамларни ўз ортидан эргаштира билиши керак... Раҳбарнинг атрофидаги муҳит, маънавий иқлим одамларни ўзига жалб эта олиши керак”. “Бошқарув тизимининг асосий, ҳал қилувчи жойларида замонавий фикр юритадиган, ўз ҳалқи, Ватани манфаатларига ғоят садоқатли, юқори малакали кадрлар тайёрлаш лозим. Ижтимоий ва иқтисодий жараёнларда рўй бераётган камчиликларнинг сабаби биринчи навбатда раҳбар кадрлар масаласига боғлиқлигини ҳам кўрсатади. Шунинг учун демократик жамиятда раҳбарлик қила оладиган ходимларни тайёрлаш, уларда миллий жипслик ғоясини ифода этувчи дунёқарашни шакллантириш ҳозирги даврнинг энг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Бошқарувда раҳбар шахсининг индивидуал-психологик хусусиятлари муҳим омил бўлиб, бу хусусиятлар орасида қобилият ва истеъдод алоҳида ўринда туради. Раҳбарнинг қобилияти ва истеъдоди икки туркумдан иборат: умумий ва махсус.

Раҳбарликни самарали таъминлашда қобилият ва истеъдоднинг умумий аҳамиятли таркиблари муҳим аҳамиятга эга. Бу таркибга ушбуларни киритиш мумкин: унинг қобилияти ва истеъдоди; унинг мотивацияси; унинг тажрибаси; юқори мансабдагилар билан муносабати; гуруҳ билан муносабати; раҳбарлик самарадорлиги. Раҳбарнинг қобилияти ва истеъдодидаги махсус жиҳатларга эса унинг махсус қобилияти; махсус билимлари; омилкорлиги; ахборотлардан хабардорлиги кабилар киради. Бу юқорида келтирилган умумий ва махсус қобилият, истеъдод жиҳатлари билан бирга раҳбарнинг шахсий фазилатлари ҳам муҳим аҳамият касб этади: таъсир ўтказа олиш; ўзига ишонч; ижодкорлик; вазминлик; стрессга бардошлилик; мақсадга эришишдаги собитқадамлик; тадбиркорлик; мустақиллик; мулоқотда очиқлик; масъулиятни ҳис этиш ва бошқалар.

Раҳбар шахсига қўйиладиган талаблар мажмуаси қуйидагичадир: қарашларнинг кенг қамровли бўлиши ёки глобал ёндашувни амалга ошира олиш; мақсадни аниқ кўра олиш; кўламни аниқ тасаввур эта олиш; ўзгалар фикрини тинглашга тайёр туриш ёки “яхши тингловчи бўлиш”; журъатли, қатъиятли ва мардлиги; холислик, беғаразлик, тўғрилик каби сифатларнинг эгаси бўлишлик; тиришқоқлик билан ишлаши ва узлуксиз ўқиши; ўз ихтиёридаги имкониятларни тўлиқ ишга солиш орқали барқарорлик ва хамжиҳатлик муҳитини ярата олиш; шахсий таровати ва соғлом бўлиши.

Ушбу келтирилган талабларга тўлиқ жавоб бера олган шахсгина раҳбарлик фаолиятини юқори даражада олиб бориши мумкин бўлади.

Юқорида санаб ўтилган сифатлар бир куннинг ўзида таркиб топмасдан, йиллар мобайнида сайқал топадиган хусусиятлардир. Умуман таълим муассистент, асалари билан биргаликда оила мухитиданок ёшларда бошқарувчанлик сифатларини шакллантиришга харакат қилишимиз лозим, шундагина бугунги ёшлар эртанги оила ва жамиятнинг бошқарувчилари сифатида ўзларида масъуллик ҳиссини тарбиялашлари мақсадга мофиқдир.

ўқитувчи, М.Ғаниева, Марғилон педагогика КҲК
ўқитувчи, З.Мадорова, Марғилон педагогика КҲК

Коллеж битирувчиларини иш билан таъминлаш муаммоси

Иш берувчи билан мулоқот-кўпинча иш берувчи билан танишиш телефон орқали суҳбатдан бошланиб, у юзма-юз суҳбатлашишга таклиф билан ҳам, мулойим хайрлашиш билан ҳам якун топиши мумкин. Бунда рекрутернинг реакцияси эса даъвогарнинг нима дейишидан кўра кўпроқ қандай гапиришига боғлиқ бўлади.

Телефон орқали яхши таассурот қолдира олиш қобилияти биринчи суҳбат учунгина зарур эмас, балки, у талаб қилинадиган профессионал ҳислат ҳисобланади. Суҳбат давом этиши учун телефон орқали қандай муомала қилиш керак?

1. Ҳис-туйғуларни жиловланг.
2. Овоз тембри кучини бошқаринг.
3. Ўз нутқингиз суръати ва талаффуз тарзини кузатинг.
4. Суҳбат режасини ўйлаб чиқинг.
5. Хотиржамлик, фақат хотиржамлик.
6. Ўз нутқингизнинг танланган лавозимга мос бўлишига эътибор қаратинг.

Суҳбатнинг ўтиши – суҳбат бир неча босқични ўз ичига олиши ва маълум бир оралиқлар билан давом этиши мумкин. Шу сабабли суҳбатнинг дастлабки ва асосий

турлари фарқланади. Дастлабки суҳбаттўғри келмайдиган номзодларни маъқул келадиган номзодлардан ажратиш учун даъвогарлар билан танишиш мақсадида ўтказилади. Дастлабки суҳбатнинг асосий вазифаси номзодни лавозим шартлари ва талабларига мувофиқ ёки номувофиқлигини аниқлашга бориб тақалади. Асосий суҳбат ҳамма нарса амалда у ёки бу номзод фойдасига ҳал қилиб бўлинган охирги босқичда белгиланган схема бўйича ўтказилади. Асосий саволлар тахминий рўйхатидан фойдаланиб, иш берувчи ёки маслаҳатчи қуйидаги йўналишларда суҳбат олиб боради: ҳаётий маълумотлар; иштиёқлар;умумий қизиқиш, маданият; ўзига хос хусусиятлар; характер; муайян шахсга хос бўлган шахсий жиҳатлар.

Фойдали ахборотни турли усуллар билан олиш мумкин

- Агар гап йирик корхона ҳақида борадиган бўлса, унинг маҳсулотлари ёки хизматлари билан танишиб чиқинг.
- Кўплаб ташкилотлар ўзларининг реклама брошюралари ва проспектларини тарқатади. Газета ёки журналлардан ушбу ташкилот ҳақидаги мақолаларни излаб топишга ҳаракат қилинг.
- Бу ташкилотда ишлаётган ёки ишлаган киши билан суҳбатлашиш мумкин. Ундан бир талай фойдали маълумот олиш мумкин, бироқ унинг субъектив томонини ҳам ҳисобга олишни унутмаслик лозим.
- Эҳтимол, Сизнинг айрим саволларингизга Сиз мурожаат қилган агентлик маслаҳатчиси жавоб бериши мумкин.
- Компания web-сайтига кириб чиқинг (уни қидирув тизимлари ёрдамида топиш мумкин).
- Далиллик билан компаниянинг ходимлар бўйича менежерига қўнғироқ қилинг ва унга сизни қизиқтираётган саволларни беринг.

4. Ўзингиз ҳақингизда мутахассис сифатида нималар гапириб беришгингиз мумкинлигини яхшилаб ўйлаб чиқинг.

Дадилроқ бўлиш учун кичкина матн ёзишингиз ва ўзингизни интервьюда қандай тасаввур қилишингизни машқ қилиб кўришингиз мумкин. Резюмеда келтирилган ваколатларнинг ҳар бири бўйича индивидуалликни намойиш қилишга мисоллар тайёрлашни эсдан чиқарманг.

5. Суҳбатга боришда қуйидаги стандарт саволларга жавоб беришга тайёр бўлиш керак:

- Сиз ишлаяпсизми ва ҳозирда қанча маош оласиз?
- Сиз ҳар қандай шароитда маошингизни ундан паст бўлмаган сумманинг қуйи чегараси қандай?
- Сиз ўзингиз учун қайси миқдордаги маошни яхши маош деб ҳисоблаган бўлардингиз?
- Сизнинг қатъий белгилаб қўйилган маошни “қўшимча мукофотлаш” билан бирлаштиришга муносабатингиз қандай?
- Сизнинг синов муддати учун пасайтирилган маош белгилашига муносабатингиз қандай?

Ушбу кўрсатиб ўтилган тавсияларга амал қилиш иш изловчини мақсадга мувофиқ ҳаракат қилишга чорлайди ва иш фаолиятининг муваффақиятини таъминлайди. Шунингдек ишга қабул қилишни рад этишнинг айрим сабабларини қуйидагича таъкидлаш лозим: суҳбатга кечикиш;суст қўл беришиш; аянчли ташқи кўриниш; суҳбатдошни кўзларига қарамаслик; ўзини билдира олмаслик: бўш овоз, ёмон талаффуз, саводсиз нутқ; ўзини билимдон тутиши; қизиқиш ва ташаббуснинг йўқлиги; илдамликни етарли эмаслиги; вазминликни етарли эмаслиги; самимийликни

етарли эмаслиги; аволларга жавобларни ноаниқлиги, четга чиқиши; жамоада йўналиш ололмаслиги; журъатсизлиги, мустақил эмаслиги; ўзини оқлашга уриниш, вазиятни кўрсатиши; аниқ мақсад ва вазифаларни йўқлиги; етук эмаслиги; хушмуомалаликни етарли эмаслиги; беадаблик; интизомни етарли эмаслиги; ўқишни истамаслиги; сабрсизлик; ғояларни кескинлиги; танқидни қабул қила олмаслиги; қизиқишларнинг торлиги; аввалги иш берувчилар тўғрисида салбий тақризлар; меъёрдан зиёд моддий қизиқиш; қуйидан бошлашни истамаслиги: жуда кўп нарсани ва жуда тез бўлишини кутиши; келишилган жадвалдан ташқари ишларда иштирок эта олмаслиги; суҳбатдошга иш тўғрисида саволларни бермаслиги; муваффақиятсиз оилавий аҳвол ва бошқалар.

Юқорида кўрсатиб ўтилган барча мезонларга ўз вақтида эътибор бериб, шахсий ва касбий сифатлар мажмуасини ўзида мужассистент, ам этган ҳар қандай ёш мутахассис албатта истаган иш билан таъминланиш имкониятигша эгадир. Фақат истак, хохиш ва ҳаракат уйғунлигига эътибор қаратилиши лозим.

ўқитувчи, Д. Юлдашева Марғилон педагогика КҲК
ўқитувчи, М.Абдуқаххарова Марғилон педагогика КҲК

Замонавий ўқитишнинг ўзига хос жиҳатлари

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчи - талабаларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, улар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма ҳамда малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчи дан юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндошувни талаб этади.

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда бу борада катта тажриба тўпланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юритилмокда. Улар асосан ўқувчи-талаба ва педагогнинг тенг фаоллигини таъминлашга қаратилгандир. Шу билан бирга ўқув жараёнида янги ахборот технологияларини қўллаш педагогик методларнинг бойиши, педагоглар меҳнат фаолиятининг ўзгариши, иш услубларининг такомиллашиши, педагогик тизимлар таркибининг ўзгаришига олиб келади. Бу эса педагогик жараённи бошқаришни ташкил этишда ўзига хос вазифаларни қўяди.

Замонавий ахборот технологиялари воситасида педагогик жараённи самарали ташкил этиш: ўқитувчи лар ўртасидаги меҳнатнинг тақсимланиши; масафавий ўқув курслари ва электрон адабиётларни яратувчи жамоага педагоглар ва компьютер дастурчилари, мутахассисларнинг бирлашуви; педагогик жараённи ташкил қилишни такомиллаштириш ва ўқитувчи лик фаолияти самарадорлигининг мониторингини тақозо қилади.

Янги технологиялар педагогик фаолиятнинг:

- таълимнинг технологик асосини тез ривожланиши билан боғлиқ равишда курсларни яратишдаги мураккаб жараённинг енгиллашуви;
- ўқув курсларини яратишда махсус малакаларнинг шаклланиши;

- масофавий курсларнинг очиқлиги туфайлиги уларнинг сифатига бўлган талабларнинг ва ўқув материалларининг самарадорлигини назорат қилишга эҳтиёж;

- ўқув жараёнида ўқувчи-талаба фаолиятининг ривожланиши, ўқув жараёни салмоғининг ўқитувчи дан талабага кўчиши;

- ўқув жараёнини ташкил этишда талаба шахсий ёрдамининг ортиши.

Ҳозирда таълим муассасалари замонавий компьютер ва телекоммуникация технологиялари асосида жиҳозланмоқда. Бу эса, ўз навбатида, педагоглардан ўзларининг меҳнат фаолиятига янгича ёндашишларини талаб этади. Ўқув жараёнида янги технологияларнинг жорий этилиши ўқитувчи ни техник воситалар томонидан сиқиб чиқаришга эмас, балки, унинг вазифалари моҳиятини ўзгартиради, ўқитувчи лик фаолиятининг мураккаблашувига олиб келади. Энди ўқитувчи: ўқув курслари дизайнери – ўқув курсларини яратувчи; фасилитейтор – ўқтиш методлари бўйича маслаҳатчи; тьютор – интерфаол ўқув курсларини тақдим этувчи; инвигилатор – таълим натижаларини назорат қилиш усуллари бўйича мутахассис бўлиши керак.

Замонавий технологиялар масофавий таълимнинг янгича ташкил қилинишига асос яратади. Бундай таълимда педагоглар, компьютер дастурчилари ва мутахассислари ўқув курсларини яратишлари лозим бўлади.

Масофавий ўқитиш курсларини яратишда дастлаб қуйидагиларни аниқлаш лозим бўлади: курсларнинг мақсади; мақсадга эришиш йўллари; ўқув материалларини тақдим этиш усуллари; ўқитиш методлари; ўқув топшириқларининг турлари; муҳокамалар учун саволлар; мунозара ва баҳсларни ташкил этиш йўллари; ўзаро алоқа усуллари ва коммуникация. Буларнинг барчаси курсларни яратувчилар – ўқитувчилар ва технологиялар бўйича мутахассислар ҳамкорлигида амалга оширилади.

Замонавий технологик мутахассис бўлиш учун таълим технологияларининг барчасини, шу жумладан педагогик компонентларини чуқур ўрганиб, таҳлил қилиш лозим. Педагогик технология кўпроқ сифатли натижага эришишга қаратилган. Қўлланадиган педагогик технология натижаси эса, биринчи навбатда, педагогнинг маҳоратига, педагогик классификация турларидан моҳир фойдалана олишига, илмий-касбий тажрибасига, шахсий хусусият ҳамда инсоний фазилатларига боғлиқ.

Аудитория билан ишлашнинг ижтимоий-психологик шартлари, ўқув фаолиятини самарали бўлиши учун фаол ўқитиш методлари ва уларни ташкил этиш усулларини билиш муҳим бўлиб, янги педагогик ва дидактик технологияларни жорий этишнинг ўз педагогик - психологик қонуниятлари мавжуд. Дарс мобайнида ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан кенг фойдаланиш, дарс самарасини оширади. “Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури” ва “Таълим тўғрисидаги Қонун” да ўқитишнинг янги технологиялари ва ўқитувчи-педагогларга қўйилган янги талаблар ҳам таълим сифатини оширишга, ҳам ўқитувчининг касб маҳоратини юксак бўлишига хизмат қилади.

Юқоридаги талабларнинг умумлашмасига амал қилиш натижасидагина дарс самарасига эришиш лозим бўлади. Бу эса давр талаб қилган ҳар томонлама етук ва терак тафаккурли ёшларни етишиб чиқишидан далолатдир.

o’qituvchi , G.B.Sharipova TDIU, ChAL,
o’qituvchi , F.K.Kuldasheva, TDIU ChAL

Ta’lim tizimida elektron kutubxonalarning yaratilishi va markazlashtirilishi

Mamlakatimizda axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ishlar aholini barcha turdagi axborotlar bilan ta’minlash yuksak samaralar bermoqda. Hozirgi fan-texnika rivojlangan davrda turmushimizni kompyuterlarsiz tasavvur qilish qiyin bo’lib qoldi. Kompyuterlar jamiyatimizning turli sohalariga tobora ko’proq kirib bormoqda. Buning yaqqol isboti sifatida Prezidentimizning 2002 yildagi «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to’g’risida»gi № ПФ-3080 farmonini olishimiz mumkin. Kompyuterlar takomillashib borgani sayin ular bilan bog’liq bo’lgan axborot texnologiyalari ham jadal rivojlanmoqda. Shaxsiy kompyuterlar turli ko’rinishdagi ma`lumotlarni tayyorlash uchun juda qulay bo’lgan vosita hisoblanadi. Lekin yakka holda boshqa foydalanuvchilar bilan qisqa fursatda ma`lumot almasha olmaymiz. Bu muammoni kompyuter tarmoqlari hal etadi.

Bugungi kunda tarraqiyot juda tez rivojlamoqda va juda tez o’zgarmoqda . Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida o’zgarishlar, yangilanishlar va kutulmagan voqea – xodisalar sodir bo’lmoqda. Har bir kunimiz tezkor axborot oqimi ostida kechmoqda. Axborot va malumotlarning bunday rivojlanishi va tezlanishining muhim sabablaridan biri informatsion va komunikatsion texnologiyalarining jadal tarraqiyotini taqazo etadi. Axborot oqimi bizni uyda, ishxona va ta`tilda ta`qib etmoqda. Hayotni anglash, uni o’rganish axborotlarni yig’ish va o’zlashtirish orqali kechadi . Hozirgi kunda ilmiy-texnik jarayondagi o’zgarishlar natijasida yangilikning ma`naviy eskirishi tezlashadi . Ma`lumot juda tez eskirmoqda. Darhaqiqat, yangi axborot texnologiyalarining yaratilishi bilan insoniyatning biri-biri bilan muloqot qilishi ham tezlashadi va uning yordamida dunyoning turli nuqtalari bilan gaplashish imkoniyatiga egamiz .

Respublikamizda zamonaviy bilimlar sari keng yo’l ochish , kompyuter va axborot texnologiyalarini iqtisodiyot , fan va ta`limning barcha sohalariga joriy etish, xalqaro axborot tizimlariga, shu jumladan, “Internet”ga kirib borishini kengaytirish, yuqori malakali programmachi- mutaxassislar tayyorlash darajasini oshirishga jiddiy e`tibor berilmoqda . Buning dalili Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, O’zbekiston Respublikasining “Ta`lim tog’risida”gi qonuni, hamda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti 30 may 2002 yildagi farmoni va 6 iyun 2003 yildagi Vazirlar Mahkamasining 200-sonli qarorlaridir . Bu esa ushbu masalaning davlat miqiyosida muhimligini anglatadi. Vaholanki barcha sohalarda sezilarli o’zgarishlar ro’y bermoqda. Axborot texnologiyalari ishlab chiqarishda , iqtisodda , meditsina , ta`limda va kundalik hayotda juda qo’l kelmoqda.

Ta’lim tizimida kompyuter, Internet, electron darsliklar, tarmoqlar , virtual kutubxonalardan foydalanish orqali bilimlarni o’rganishni va tekshirishda qator qulayliklarni yaratmoqda. Kompyuter insonni mashaqqatli, zerikarli mehnatdan halos etibgina qolmay, balki mehnat unumdorligi va sifatini salmoqli oshrimoqda . Shunday qilib , jamiyatda yangi tushuncha–informatsion resurs tushunchasi ham sekin-asta yetakchi rollarni egallay boshladi . Virtual olam , virtual kutubxona , elektron hujjat , multimedia , elektron tijorat , elektron bitim , virtual maktab, distantsion o’qitish, elektron rasta , elektron do’kon kabi tushunchalar kirib keldi .

Elektron kutubxonaga berilgan ba’zi bir ta’riflarni eslab o‘taylik: F. S. Voroyskiy EK’ga quyidagi ta’rifni bergan. Elektron kutubxona-bu fondida elektron shakldagi axborotlarni saqlaydigan va ulardan foydalanishni yo‘lga qo‘ygan maskandir. Kennet

Doulin esa bu borada o‘zining 1984-yili e’lon qilingan «Elektron kutubxona» nomli kitobida quyidagicha ta’rif bergan: resurslarni kompyutyer orqali boshqarish; axborot ta’minotchisini axborot iste’molchisi bilan elektron kanallar orqali bog‘lash qobiliyati; zarur hollarda xodimlarni elektron jarayonlarga ta’sir ko‘rsatish imkoniyati; elektron vositalardan foydalanib, axborotlarni saqlash, ishlov berish va iste’molchilarga uzatish qobiliyati.

Virtual kutubxona qanday yaratiladi? Ko‘pincha kompyuterlashtirilgan kutubxona, avtomatlashtirilgan kutubxona, raqamli kutubxona, elektron kutubxona, virtual kutubxona tushunchalarini aralash holda ishlatishning guvohi bo‘lamiz. Virtual kutubxona bu elektron kutubxonalar majmuining axborot-kommunikatsiya vositalari orqali birlashtirishdan hosil bo‘ladi. Tarmoq orqali ixtiyoriy elektron kutubxonadan foydalanish virtual kutubxonadan foydalanish bo‘ladi. O’quv jarayonida nafaqat Internet tarmoqlarida ta`lim olayotganlar bilan samarali axborot almashinuvi, balki shu bilan birga doimiy interaktiv va adaptiv o’qitishni tashkil etish imkonini beradigan elektron ta`lim texnologiyalari tatbiq etilmoqda.

Hozirgi kunda masofali o’qitish uslubi shakllari qo’llanilmoqda . Distantsion o’qishning afzalligi shundaki, unda o’quvchi o’ziga qulay vaqtda va xattoki ishdan ajralmagan holda o’qishi mumkin . Aynan shu afzalliklari tufayli distantsion o’qish dunyoda eng keng tarqalgan. Bu texnologiyani respublikada keng ko’lamda tashkil etish borasida bir qancha ishlar olib borilmoqda. Multimedia darsliklar va o’qitish programmalari yaratilishi , Internet , elektron pochta distantsion o’qishning sifatli o’zgarishiga olib keldi va tamomila yangi bosqichni boshlab berdi. Distantsion o’qishda virtual kutubxonalar, sputnik orqali videokonferensiyalar, darslar, Internet yordamida muloqot va axborot olish imkoniyatlari paydo bo’ldi. Xalqaro tarmoq foydalanuvchilari o’zlarining bilimlarini yanada kengaytirish maqsadida quyidagi tarmoq manzilalariga murojaat qilishlari mumkin. Elektron kutubxonalar.

ўқитувчи, М.Холматова, Марғилон педагогика КҲК

Ёш мутахассисларни иш излашлари ва унга қўйиладиган талаблар

Ҳозирги кунда меҳнат бозорида вазият етарлича мураккаб бўлиб, иш берувчи кечаги битирувчи коллеж ўқувчисини ишга олишга шошилмайди-у тажрибага эга бўлган мутахассисни маъқул кўради. Шу боис, коллеж ўқувчиси бўлишингиз билан, сиз иш берувчига нимани таклиф қила олишингиз, уни нима билан қизиқтира олишингиз ва унга бошқа биров эмас, балки фақат Сизкераклигингизга ишонтиришингиз тўғрисида ўйлаб кўришингиз муҳимдир.

Бироқ битирувчиларнинг ишга жойлашишларида қуйидаги камчиликлар яққол кўзга ташланади: ишни қандай ва қаердан излашни; резюмени тўғри тузишни; иш берувчи билан телефон орқали алоқа қилишни; суҳбатдан ўтиш ва касбий тестлашдан ўтиш қоидаларини. Натижада, иш ва бўш иш жойларига ўзини ва ўз тажрибаларини саводли ва моҳирона тақдим этган номзодлар эга бўладилар. Бу бозорда ва айниқса, мураккаб рақобат шароитида ўз меҳнат лаёқатини сота билиш керак.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексида эса ёшларга таълим олишни тугатганларидан сўнг меҳнат фаолиятига конституциявий ҳуқуқни амалга ошириш кафолатлари қатъий белгиланади.

Иш излаш бу- белгиланган, юзага келган жараён. Бу жараённинг ҳар бир даъвогар ўтиши лозим бўлган ўз босқичлари мавжуд: 1-босқич-Бу иш излаш бошланишининг тайёргарлик босқичи: ўз имкониятларини баҳолаш ва эҳтиёжларни аниқлаш, резюме тузиш ва унга илова хати ёзиш, тавсиянома хатлари тайёрлаш. 2-босқич- бу иш излаш каналларидан самарали фойдаланиш босқичи. Иш излаш-бу кўп

каналли маркетинг. Исталган маҳсулотни сотиш учун мос келувчи маркетинг каналларидан фойдаланиш лозим.

Иш излаш учун: резюме тарқатиш ёки иш берувчига қўнғироқ қилиш; интернетдан самарали фойдаланиш; оммавий ахборот воситаларидан бўш ўринларни излаш; иш берувчига тўғридан-тўғри мурожаат қилиш; рекрутинг агентлигига мурожаат қилиш; бандликка кўмаклашиш марказига ташриф буюриш. 3-босқич – бу қизиқарли иш излаш йўлидаги якунловчи босқич.

Муваффақиятнинг калити – иш берувчи билан мулоқотдир. Ҳозирги пайтда иш берувчининг тасаввурида, ишга даъвогар ҳақида ижобий тасаввур юзага келиши учун, амал қилиш лозим бўлган резюме тузишга алоҳида эътибор бериш лозим.

Резюме- бу меҳнат бозорида ўзи ҳақида маълум қилиш истагида бўлган кишининг ўзига хос ташриф қоғози. Бизнинг мартаба оширишимиздаги энг муҳим ҳужжат ҳисобланган бу ҳужжатни ёзишда ҳар бир киши учун айрим қийинчиликлар вужудга келиши мумкин. Кўринишидан осон туюлишига қарамай, резюме кадрлар бозори талаб қиладиган кўринишда тузиш анча қийин ва сермашаққат ишдир.

Битирувчининг резюмесини тузиш ўзига хос жараён бўлиб, у ёки бу фаолият соҳасида иш тажрибасига эга бўлган мутахассислар резюмесини ёзишдан бирмунча фарқ қилади. Асосий фарқ шундаки, битирувчи иш берувчига ўз номзодини етарли даражада тўлиқ тақдим этишга имкон берадиган ахборотнинг барчасидан ҳам фойдалана олмайди. Хусусан, битирувчиларда мутахассислик бўйича тажриба бўлмаслиги мумкин, шу сабабли улар мутахассислик бўйича лойиҳалардаги иштирокини, асосий ютуқларини тавсифлай олмайдилар.

Иш берувчи буларни барчасини тушунади. Бироқ исталган ҳолатда ҳам доимий иш тажрибасисиз резюме тузишда ҳеч бўлмаганда битирувчида мавжуд бўлган амалий фаолият ва тажриба элементларини тақдим этиш муҳим аҳамият касб этади.

Резюмега киритиш нуқтаи назаридан ўз ютуқларини таҳлил қилишда даъвогар биринчи навбатда иш берувчининг талаблари ўзига хосликларидан ва фақат шундан кейингина у нимани яхшироқ ёки ёмонроқ бажара олишидан келиб чиқиши лозим.

ўқитувчи Р.Т. Айсарова, Марғилон педагогика КҲК
ўқитувчи Ш. Хамидова, Марғилон педагогика КҲК

Коллеж ўқувчиларини иқтисодий тафаккурини ривожлантириш усуллари.

Иқтисодий тафаккурни шакллантириш унинг ислоҳотларини жадаллаштиришга хизмат килиши хеч кимга сир эмас. Иктисодий таълим ёшларда мавжуд бойликларни эхтиёт килишни, асрашни, ҳаётда тежамкорлик билан муносабатда бўлиш каби фазилатларни мужассистент, амлаштиради. Ёшлар онгида бозор, пул, кредит, бизнес, таннарҳ меҳнат сарфи, рентабеллик ва бошка кўплаб тушунчалар оила, боғча, мактаб остоналаридан сингиб борса, боланинг иктисодий саводхонлиги, билими ошади. Ўзини мустақил фаолиятида ҳар куни намоён бўлиб турадиган билимларни ва малакаларни тадбиқ эта бошлайди, натижада боланинг иқтисодий тарбияланганлиги кўрина бошлайди. Ёшларга иқтисодиёт муаммоларини ўргатиш ва уни ҳаётга тадбиқ этиш мустақил мамлакатимизнинг ижтимоий-иктисодий ривожланиши, давлатимизнинг бугунги сиёсати билан чамбарчас боғликдир.

Иқтисодий таълим ва ёшлар тафаккурининг уйгунлиги, муштараклиги жуда мураккаб ва нисбийдир. Иқтисодий муносабатларни англаш ва уларга муносабат билдиришда ёшларнинг дунёқараши, ижтимоий қиёфаси, ички дунёси тўла-тўкис ўз

аксини топади. Иқтисодий таълим ва ёшлар тафаккури уйгунлиги таҳлилида уч ҳолат кўзга ташланади. Биринчидан, шундай ёшлар борки, улар мамлакатдаги иқтисодий ислоҳотлар билан ҳамнафас, ўзи яшаётган замоннинг иштирокчиси сифатида намоён бўлади. Иккинчидан, ёшлар ўз давридаги иқтисодий жараёнларни, ислоҳотларнинг мақсад вазифаларини теран англай олмайди, янала тўғриси замондан орқада қолади. Учинчи тоифа ёшлар етакчилар саналиб, улар воқеликдан ўзиб кетади, айни пайтда мамлакатда кечаётган иқтисодий ислоҳотлар руҳини чуқур ҳис этади ва англайди. Бундай ёшлар фаолият йўналишида келажакни кўра олади.

Ёшларнинг иқтисодий онги ва тафаккури даражаси уларнинг мамлакат иқтисодиёти ҳаётида амалиётчи ва назариётчи сифатида намоён бўлади, яъни ёшлар фаолиятида назарий ва амалий жиҳатлар уйғунлашади. Ёшларнинг иқтисодий билими юқори бўлса, табиий равишда бу уларнинг амалий фаолиятида ҳам ўз ифодасини топади, унинг ғоялари мамлакат ривожига сингади. Иқтисодий таълим ва ёшлар тафаккурининг уйгунлигини таъминлашга қуйидаги омиллар асос бўлади: -ёшларнинг иқтисодий онги ва фаолиятининг мамлакатда кечаётган туб иқтисодий ислоҳотлар моҳиятига ўзаро мос тушиши;-ёшларнинг ўз фаолиятида айрим гуруҳ манфаатларидан эмас, аксинча мамлакат, умумхалқ манфаатларидан келиб чиққан ҳолда иш олиб бориши. Юқоридаги сифатларни ўз ҳаётида устувор деб билган ёшларга нисбатан ижобий муносабат хеч бир замонда ўзгармайди. Буларнинг барчаси тафаккурнинг индивидуал хусусиятлари ва ушбу жараёнга хос бўлган умумий қонуниятлар эди. Аслида мақсад шундаки, ҳар бир шахс ўзидаги тафаккур ва фикрлаш жараёнларининг ўзига хос томонини билган ҳолда уни ўстириш йўлларини билиши керак. Мутахассисларнинг фикрича, гуруҳдаги ҳамкорликдаги фаолият идрок ва хотиранинг ўсишига ижобий таъсир кўрсатиб, фикрлаш жараёнини тезлаштиради ва фаолиятни самаралироқ қилади. Айрим жуда жиддий ва мураккаб ижод дақиқаларини инобатга олмаганда, яхши ташкил этилган дарс жараёни, ундаги фаолият шакли индивидуал тафаккурнинг ҳам ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Шу нарса исбот қилинганки, жамоада ишлаш кўплаб ностандарт фикрларнинг туғилиши, уларнинг ичидан энг яхшиларининг сараланиши ва янгидан янги ғояларнинг пайдо бўлишига сабаб бўларкан.

ассистент, Е.Р. Ким, ТГЭУ

Экспортная деятельность субъектов малого бизнеса

Малое предпринимательство является одним из ведущих секторов экономики стран, и во многом определяет темп экономического роста, состояния занятости населения, структуру и качество валового национального продукта. Развитие малого предпринимательства отвечает общемировым тенденциям к формированию гибкой смешанной экономики, сочетанию разных форм собственности и адекватной им модели хозяйственности, в которой реализуется сложный синтез конкурентного рыночного механизма и государственного регулирования крупного, малого и среднего производства. Малое предпринимательство - основа рыночной экономики.

Необходимо учитывать, что в современном мире малый бизнес играет важную роль в развитии экономики многих стран. В странах Европейского сообщества, в США, в Японии на малые и средние предприятия приходится около 50 % общей численности занятых.

В Узбекистане отмечается стабильный рост удельного веса малого предпринимательства в валовом внутреннем продукте. В январе-декабре 2015 года субъектами малого предпринимательства в Узбекистане произведено 56,7% общего объема ВВП, что на 0,6 процентных пункта больше, чем за соответствующий период прошлого года.

С первых лет независимости руководство страны среди прочих приоритетных задач решало и задачу наращивания экспортного потенциала страны при повышении в структуре экспорта доли готовой продукции. Так, в Узбекистане по итогам 2015 года доля участия малого предпринимательства в экспорте страны составила 26%. Все возрастающая роль в этом отводится созданным при Национальном банке внешнеэкономической деятельности специальному Фонду поддержки экспорта субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства, также структурное подразделение Министерства внешних экономических связей, инвестиций и торговли Республики Узбекистан ВТК «Узтадбиркорэкспорт».

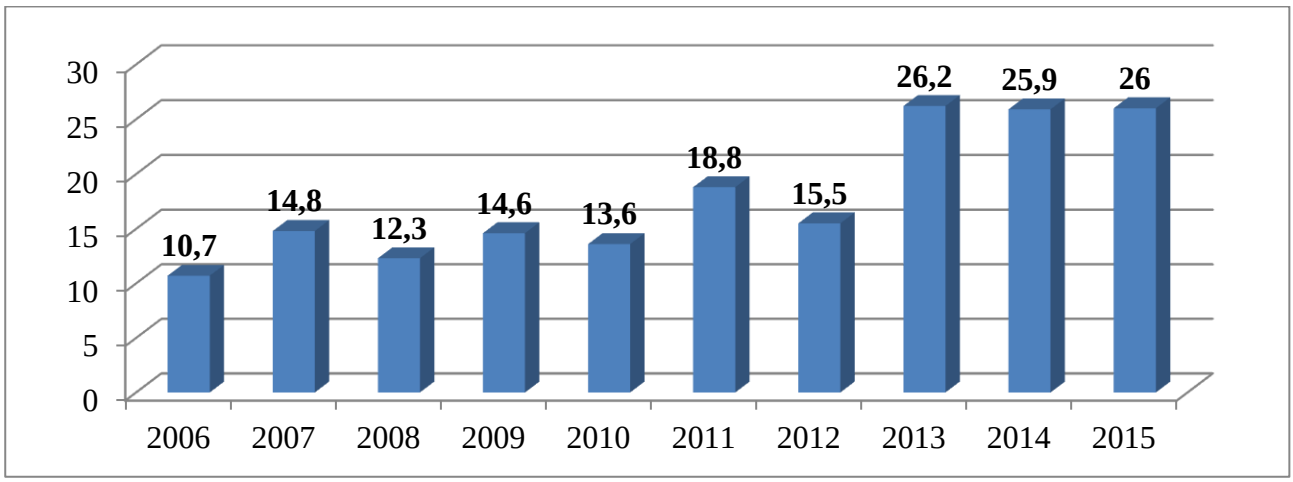

Рисунок 1. Динамика удельного веса субъектов малого предпринимательства в экспорте Республики Узбекистан, %[63]

Малое предпринимательство играет большую роль во внешнеэкономической деятельности государства, в том числе и в формировании экспортного потенциала страны. Устойчивое развитие малых предприятий, микрофирм, индивидуальных предпринимателей, традиционного семейного бизнеса, укрепляет их позиции не только на внутреннем рынке, но и на внешнем. Мировая практика подтверждает важность приобщения малого бизнеса к международному сотрудничеству.

На рисунке прослеживается тенденция роста участия малых предприятий в экспортной деятельности нашей страны. Рассматривая динамику за 10 лет можно утверждать, что рост данного показателя обеспечен в 2,5 раза: с 10,7% в 2006 году до 26% в 2015. Рост был обеспечен активностью совместных микрофирм и индивидуальных предпринимателей, экспорт которых увеличился более чем в 2 раза.

Рассмотрим теперь Экспорт товаров и услуг малыми предприятиями в разрезе регионов республики.

Таблица 1

[63] Источник: Малое предпринимательство Узбекистана. – Т.: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, 2015

Экспорт товаров и услуг субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства, млн.долл.США

	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Республика Узбекистан	**2826,2**	**1910,5**	**3752,3**	**3657,7**
Республика Каракалпакстан	16,2	12,8	19,5	32,3
Андижанская	87,6	106,0	178,2	183,6
Бухарская	34,9	38,1	112,7	112,6
Джизакская	81,8	20,3	90,3	36,5
Кашкадарьинская	55,9	61,9	96,5	70,7
Навоийская	60,6	32,9	76,9	79,3
Наманганская	44,7	42,3	58,5	108,8
Самаркандская	97,8	96,2	215,5	213,7
Сурхандарьинская	73,0	55,4	129,5	48,4
Сырдарьинская	18,4	41,5	99,7	177,8
Ташкентская	685	403,1	496,0	696,1
Ферганская	63,2	51,8	93,8	120,9
Хорезмская	14,6	15,7	56,9	50,1
Г.Ташкент	1492,5	932,5	2028,4	1727,1

Источник: Малое предпринимательство Узбекистана. – Т.: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике, 2015

По итогам 2015 года субъектами малого предпринимательства экспортировано продукции свыше 3,6 млрд. дол. США, что составляет 26% от общего объема экспорта. Отметим, что активность внешнеэкономической деятельности малых предприятий отмечена в Республике Каракалпакстан, Бухарской, Кашкадарьинской, Навоийской, Хорезмской областях и городе Ташкенте.

По данным таблицы можно констатировать стабильное увеличение экспорта субъектов малого бизнеса в целом по республике. При этом рост данного показателя обеспечен за счет увеличения экспортной деятельности по всем регионам страны, за исключением Джизакской, Кашкадарьинской, Сурхандарьинской, Хорезмской областей.

Такая тенденция стала возможной благодаря содействию государственных учреждений, в частности Фонда поддержки экспорта субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства. В 2014г. фондом оказаны юридические, финансовые и организационные услуги 2тыс. 400 субъектам предпринимательства по продвижению их товаров и услуг на внешние рынки. При содействии фонда субъектами предпринимательства заключены экспортные контракты в размере 1,25 млрд. долл., из которых в 2014г. осуществлен экспорт товаров на сумму более 840 млн. долл.

Активную поддержку со стороны фонда получают предприниматели в изучении внешних рынков и поиске зарубежных партнеров, участии в международных тендерных торгах, а также составлении экспортных контрактов, получении международных сертификатов, разрешительных документов и по таможенному оформлению.

ВТК «Узтадбиркорэкспорт» на постоянной основе оказывает поддержку малым и частным предпринимателям при осуществлении экспорта.

Наращивание экспорта явилось результатом активизации инвестиционного процесса, концентрации инвестиций, в первую очередь прямых, в перспективных высокотехнологичных экспортных производствах. Инвестиционные ресурсы позволили ускорить техническое перевооружение и модернизацию производств, способствовал выходу на новые рынки и обусловил некоторый рост загрузки производственных мощностей.

Из года в год мы можем наблюдать стабильное увеличение привлекаемого иностранного капитала в экономику Узбекистана. В отчетном 2015 году объем иностранных инвестиций превысил 3 млрд долларов и составил 3,3 млрд.долл.США. Прямы иностранные инвестиции и кредиты также выросли с 5489,4 млрд.сум в 2014 году до 5993,4 млрд сум в 2015 году.

Ориентация малых предприятий на активное участие в международном сотрудничестве способствует привлечению инвестиций, повышению инновационного и научно-технического потенциала страны, а также решению многих социально-экономических проблем. Именно поэтому стимулирование внешнеэкономической деятельности сектора малого предпринимательства превратилось в один из основных приоритетов экономической политики страны, способных оказать существенное влияние на дальнейшее развитие экспортного потенциала.

магистрант, А.Т.Даминов, ЎзРБМА

Иқтисодиётни реал секторини ривожлантиришда тижорат банкларининг ролини ошириш йўналишлари.

Мамлакатимизда мустакиллик йилларида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга устуворлик берилиб, тадбиркорларни молиявий қўллаб-қувватлашнинг самарали тизими шакллантирилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, фермерликни ривожлантиришни молиялашда тижорат банкларининг ролини кучайтириш буйича ишларни давом эттириш зарур». Ушбу дастурда фермер хўжаликларини зарур моддий-техника ресурслари билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатиш бўйича бозор инфратузилмасини шакллантирилишни тезлаштириш зарурлигини ривожланишнинг асосий вазифалари сифатида эътироф этдилар ҳамда банклар олдига фермерларнинг бўлғуси ҳосилини гаровга олиш йўли билан кредитлар беришга ўтиш ва барча томонларнинг қабул қилинган шартнома мажбуриятларини бажариши юзасидан қатъий интизом ўрнатиш талаби ҳам қўйилди. Иқтисодиётни реал секторини ривожлантиришда кредитлаш жараёнининг жумладан кишлок хўжалиги корхоналарини кредитлашнинг иқтисодий хуқуқий асосларидан бири аграр соҳани ислоҳ қилишда қишлоқ хўжалик корхоналари билан тижорат банклари ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш, самарадорлигини ошириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Тижорат Банкларнинг иқтисодиётда тутган ўрни, кредитлаш механизмини такомиллаштириш мухим ахамият касб этади. Иқтисодиёти ўтиш даврида бўлган мамлакатларда жумладан Ўзбекистон Республикасида хам қишлоқ хўжалиги миллий иқтисодиётнинг устувор тармоқларидан бири ҳисобланади. Бунинг боиси, биринчидан, қишлоқ хўжалиги мамлакат иқтисодиётининг бошқа тармоқларини хомашё билан, аҳолини эса, озиқ-овқат билан таъминловчи муҳим тармоқ

ҳисобланса, иккинчидан, қишлоқ хўжалиги мавжуд булган мамлакатларда кўриш мумкинки бу тармоқ, бошқа тармоқлар қамраб олиши қийин бўлаётган, фойдаланилмаётган ишчи кучи ресурслари, табиий ишлаб чиқариш ресурсларини харакатлантирувчи имкониятига эга бўлган тармоқдир. Республикамиз қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳот энг аввало, тармоқни янги ишлаб чиқариш таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, давлат мулкини давлат тасарруфидан чиқариш орқали турли мулкчилик ва хўжалик юритиш шаклларини тенг шароитда фаолият кўрсатишларига ҳуқуқий ва иқтисодий пойдевор яратиш, фермер хўжаликларни иқтисодий мустақиллик ва эркин фаолият кўрсатишини таъминлаш, агросервис хизмати инфратузилма субъектлари фаолиятини ривожлантириш соҳасида турли мулкчиликни таъминлаш ва рақобат муҳитини шакллантириш, хўжалик, ташкилот ва корхоналар ўртасида иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш каби йўналишларни ўз ичига олди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг мулки давлат тасарруфидан чиқарилиб, унинг шакллари хилма-хиллиги ва тенг ҳуқуқлигига эришилиши асосида очиқ бозор, рақобат муҳити ва иқтисодиётни эркинлаштиришга каратилмоқда. Иктисодиётни модернизациялаш шароитида эркин иктисодий муносабатларни самарали жорий килиш зарурияти уз навбатида кишлок хужалигида фаолият юритаётган хужалик субъектларини кредитлаш тизимига оид назарий ва амалий масалаларни чукур урганиш хамда улар фаолиятини ривожлантиришни такозо этмокда.

Бу борада бир қатор кўрилиши мумкин бўлган чоралар мавжудки, уларни амалга оширилиши мамлакат иқтисодиётига, тижорат банкларига қолаверса фермер хўжаликлари учун ҳам фойдадан ҳоли бўлмайди. Жумладан;

- Ўзбекистонда дехқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб- қувватлашга доир амалга оширилаётган ижтимоий сиёсатнинг узига хос хусусиятларини тадқиқ қилиш;
- фермер ва дехқон хўжаликларини кредитлаш тизимининг ташкилий-хуқуқий асосларини тахлил цилиш;
- АТ “Ҳалқ Банки” мисолида фермер ва дехқон хўжаликларини кредитлаш механизмининг амалдаги холатини бахолаш ва ривожланиш тенденцияларини аницлаш;
- фермер ва дехқон хўжаликларини имтиёзли микрокредитлаш тизимини такомиллаштириш буйича илмий таклифлар ишлаб чициш;
- фермер ва дехқон хўжаликларини имтиёзли кредитлаш тизимини ривожлантириш буйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар тайёрлаш.

магистрант, М.М Самандаров, ТГЭУ

Развитие нефтегазовой промышленности в узбекистане

В современном мире зависимость экономики государства от нефтяной промышленности достаточно велика. В условияҳ когда нефть стала основным видом энергетического сырья, возросло ее экономическое и политическое значение. Наличие собственных ресурсов нефти, возможность организовать экспорт нефти и нефтепродуктов позволяют различным государствам добиваться значительных успехов в экономическом и социальном развитии. Колебание мировых цен на нефть, конъюнктура на нефтяном рынке приводят к серьезным изменениям в экономической

политике как нефтедобывающих стран, так и государств, промышленность которых базируется на импорте нефти.

Нефть представляет собой специфический товар, отличающийся качественными характеристиками (плотностью, химическим и фракционным составом, наличием примесей).

В отличие от других видов горючих ископаемых нефть относительно легко добывается, транспортируется и перерабатывается в широкую гамму продуктов различного назначения, являясь: сырьем для нефтехимии в производстве синтетического каучука, спиртов, полиэтилена, полипропилена, широкой гаммы различных пластмассистент, и готовых изделий из них искусственных тканей; источником для выработки моторных топлив (бензина, керосина, дизельного и реактивных топлив), масел и смазок, котельно-печного топлива (мазут), строительных материалов (битумы, гудрон, асфальт); сырьем для получения ряда белковых препаратов, используемых в качестве добавок в корм скоту для стимуляции его роста.

Сегодня Узбекистан занимает второе место в Центральной Азии по запасам нефти, а по запасам газа - третье место в СНГ и 15 – е - в мире. В результате реализованных в короткое время целевых программ и привлечения для этого соответствующих инвестиций ситуация кардинальным образом изменилась. На основе проведенных структурных преобразований и привлечения иностранных инвестиций, последовательно осуществляя в жизнь поставленные Президентом Республики Узбекистан И.А.Каримовым задачи - нефтяная и газовая промышленность создала новые производственные мощности по геолого-геофизическим исследованиям строительству глубоких нефтяных и газовых скважин, добыче, переработке и транспортировке углеводородов. В результате в 1995 году страна достигла нефтяной независимости, был прекращен импорт нефти.

Недра Республики Узбекистан обладают большими запасами углеводородного сырья. В пяти нефтегазоносных регионах Узбекистана открыты 211 месторождений углеводородного сырья, из них 108 – газовых и газоконденсатных 103 – нефтегазовых нефтегазоконденсатных и нефтяных Более 50 фоиз месторождений находятся в разработке, 35 фоиз – подготовлены к освоению, на остальных – продолжаются разведочные работы.

Страна в небольших объемах импортирует нефть из Казахстана и является экспортером нефтепродуктов (около 0,2 млн тонн в 2010 году). Поставки нефтепродуктов осуществляются железнодорожным транспортом в соседние страны и к портам Черного моря.

Общая мощность трех НПЗ республики – Бухарского, Ферганского и Алты-Арыкского НПЗ составляет около 11 млн тонн. Эти заводы загружены в среднем на 60 фоиз.

Ферганский НПЗ (введен в эксплуатацию в 1959 году) на сегодняшний день выпускает около 60 видов различных нефтепродуктов. Проектная мощность завода по переработке составляет 5,5 млн тонн нефти в год. Завод является одним из ведущих предприятий по производству смазочных материалов в Центральной Азии. Учитывая особенности переработки местного сырья с высоким содержанием сернистых соединений, Узбекистан совместно с японскими компаниями «Мицуи» и «Тойо Инжиниринг» осуществил реконструкцию завода.

В результате строительства и последующей реконструкции нескольких технологических установок была увеличена их проектная мощность. Выпускаемая

продукция: компонент автобензина (нафта), растворители, керосины, дизельное топливо, газ бытовой сжиженный, смазка консистентная.

Российская нефтяная компания ОАО «ЛУКОЙЛ» и консорциум подрядчиков во главе с «HyundaiEngineering» (Южная Корея) подписали контракт на поставку оборудования и строительство Кандымского газоперерабатывающего комплекса в Узбекистане. Комплекс производительностью 8,1 млрд куб. метров газа в год позволит перерабатывать сероводородсодержащий природный газ с Кандымской группы месторождений, расположенной в Бухарской области Узбекистана, для получения очищенного природного газа, стабильного газового конденсата, а также комовой и гранулированной серы. В проекте предусмотрены необходимые решения по обеспечению безопасности производства, охраны труда и окружающей среды.

Для дальнейшей стабилизации и наращивания углеводородных запасов «Узбекнефтегаз» разработал Концепцию развития нефтегазовой отрасли Республики Узбекистан на период до 2030 года, которая, по мнению экспертов, будет содействовать увеличению объемов прироста запасов этого сырья. Конечно же, сырьевая база нефтегазового комплекса нашей страны вызывает огромный интерес у иностранных компаний, и инвестиционный рост отечественного нефтегазового сектора не менее высок: богатый нефтегазовый потенциал республики превратил Узбекистан из импортера жидких энергоносителей в крупного экспортера газа, полиэтилена и продуктов нефтепереработки. Это дает возможность узбекским нефтяникам серьезно говорить о привлечении инвестиций. Сейчас «Узбекнефтегаз» работает по 31 инвестиционным проектам, включенным в адресную часть Инвестиционной программы Республики Узбекистан на 2015 год. Объем освоения инвестиций за 2015 год, составляет $3 028,25млн., в том числе за счет прямых иностранных инвестиций $2 244,55млн., собственных средств в размере $542,26млн., за счет средств Фонда реконструкции и развития — $231,37млн., кредитов коммерческих банков — $10,07млн.

Развитию газохимической отрасли содействуют сами недра Узбекистана, качество добываемого из них сырья. Примером и доказательством этому может служить Шуртанскийгазохимический комплекс. Вторым станет Устюртский ГХК, строительство которого продолжается.

Солидную долю в общем объеме инвестиций имеют партнеры из России, Китая, Кореи. Немалая доля приходится на проекты со смешанным инвестированием. По количеству проектов в нефтегазовом секторе лидируют китайские и корейские компании, далее следуют российские и малазийские. Как отмечалось, два российских гиганта — «Газпром» и «ЛУКОЙЛ» планируют инвестировать в сферу разведки, разработки и добычи природного газа Узбекистана около $1,9 млрд.

Надо отметить преимущества отрасли, это:

– наличие необходимой законодательной базы, способствующей созданию благоприятных условий для ведения бизнеса и предоставляющей иностранным инвесторам широкий пакет льгот и привилегий;

- политическая и макроэкономическая стабильность в стране, что служит гарантом безопасности капиталовложения;

- наличие развитой производственной базы для обеспечения всех видов нефтегазовых операций, включая геологоразведки, добычи, переработки, транспортировки сырья, производства оборудования и строительства объектов;

- наличие высококвалифицированных специалистов и учебных заведений;

- удобное географическое расположение Узбекистана.

Таким образом, нефтегазовая промышленность постоянно находится в развитии и поиске, ей есть к чему стремиться, а значит, необходимо находится в постоянном движении, росте, получении новых знаний, внедрении перспективных технологий.

магистрант, И.Пулатов, ТМИ

Иқтисодиётни реал секторини ривожлантириш жараёнида тижорат банкларини хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш масалалари

Ўзбекистонни мустақил давлат мақомида ривожланиши шароитида туб иқтисодий ислоҳотларнинг кўлами йилдан-йилга кенгайиб республикада янги миллий иқтисодиёт асослари яратилди ва ривожлантирилди. Ушбу муваффақиятлар давлатимизнинг фаол ислоҳотчилик роли билан белгиланган, у ислоҳотларнинг дастлабки босқичларида бош ислоҳотчи бўлиб, таркибий ўзгаришларга ва иқтисодиёт реал секторининг ривожланишига йўналтирилган устуворликларни изчил амалга оширди. Бунда асосий эътибор экспортга йўналтирилган ва базавий тармоқларда, кичик ва ўрта тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, хорижий инвестицияларни жалб қилишга қаратилди. Бу жараёнда банк-молия тизими алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, у катта ҳажмдаги кредитларни иқтисодиётнинг асосий тармоқлари - нефтгаз, кимё, металлургия, озиқ-овқат, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва бошқаларни қўллаб-қувватлашга йўналтириш йўли билан мамлакат иқтисодиётини таркибий ўзгартиришда фаол иштирок этди.

Банк секторини бошқаришга нисбатан бундай ёндашув туфайли кўплаб экспортга йўналтирилган ва импортнинг ўрнини босувчи хорижий сармоялар иштирокидаги қўшма ишлаб чиқаришларни барпо этишга эришилди.

Миллий иқтисодиётни эркинлаштиришнинг юқорида кўрсатилган барча қисмлари бажарилишини таъминлашнинг асосий замини бўлиб, банк тизимининг фаол ва самарали фаолияти ҳисобланади ва у ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида, биринчи навбатда, юқори самарали банк менежменти фаолиятини йўлга қўйиш билан белгилаб берилади.

Банк менежментига қўйиладиган талабларнинг хусусиятлари ҳақида тўхталиб, шуни таъкидлаш лозимки, ислоҳотлар муаммолари банк иши ривожланиши ҳозирги босқичида бир томондан, банк ишида менежментнинг халқаро тажрибасидан олинган маълумотларни тезда ўзлаштириш зарур бўлса, иккинчи томондан, банк ишининг ўзи туб ўзгаришларни бошдан кечириш жараёнидир. Республика тижорат банкларида янги менежментнинг вужудга келиши омилларнинг иккита гуруҳи билан белгиланади. Биринчи гуруҳ банк тизимини ислоҳ қилишнинг умумий жараёни билан, иккинчи гуруҳ эса, банкларни ўзларининг ички саъй-ҳаракатлари билан боғлиқ. Бунинг учун банк тизимида ислоҳотлар жараёнини изчил амалга ошириш лозим.

Банк секторида рақобат муҳитини шакллантириш ишида тижорат банкларини хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш жараёни катта роль ўйнайди.

Ушбу йўналишда банклар акцияларининг мамлакатимиз ва чет эл фонд бозорларида муваффақиятли сотилишини таъминловчи қулай шарт-шароитларни яратиш, хорижий сармоядорларни хусусийлаштириш жараёнига жалб этиш чора-тадбирлари қўрилмоқда. Бунда асосий эътибор банкларни хусусийлаштиришга тайёрлаш, улар активларининг сифати ва қийматини баҳолаш, мамлакатимиз ва хорижий сармоядорларнинг тахминий улушини аниқлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Биринчи босқичда хусусийлаштиришга ЎзРТИФ Миллий банки ва “Асакабанк” тайёрланади. Шунинг учун банк секторини ислоҳ қилишнинг энг долзарб муаммолари ичида қуйидагилар ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Булар, инвестиция лойиҳаларини молиялашни такомиллаштириш, акциядорларнинг бўш маблағларини жалб қилишни фаоллаштириш, банклар томонидан янги турдаги хизматларни ўзлаштириш, банкларнинг молиявий барқарорлигини ошириш ва корпоратив бошқарув тизимини мустаҳкамлашдан иборат.

Ҳозирги вақтда банк менежментининг энг кенг тарқалган талқини бўлиб, бир томондан, банк ваколатидаги иқтисодий жараёнларни ташкил қилиш ва юритиш билан боғлиқ муаммолар, иккинчи томондан эса, банк жамоасини ташкил қилиш ва бошқаришга тааллуқли бўлган муаммоларнинг ажратилишини назарда тутувчи талқин ҳисобланади. Бу жараёнда банк менежментининг муҳим йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- биринчидан, стратегик режалаштириш, унинг ёрдамида истиқболли банк сиёсати ишлаб чиқилади. Бунда тижорат банкини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш бўйича тактик вазифалар ва муайян чора-тадбирларни аниқлаш режалаштиришнинг муҳим таркибий қисмларидан ҳисобланади;
- бундан ташқари, бутун банк сиёсати кредит, депозит, инвестиция, фоиз сиёсати сифатида мужассистент, ам бўлади, шунингдек у банк фаолият кўрсатишини ташкил қилишнинг асосий масалаларининг ҳал этилишини ҳам назарда тутади ва шу орқали банк менежментини мақсадли асослаш содир бўлади;
- иккинчидан, активларни бошқариш, унинг ёрдамида банкнинг кўзда тутилган вақтга мўлжалланган сиёсати бевосита амалга оширилади. Активларни бошқариш, биринчи галда, банк балансининг ишлатилиши сақланиб қолинган ҳолда, унинг самарали ишлашини таъминлашга йўналтирилган жараён тушунилади. Активларни бошқаришнинг амалий усуллари тегишли даврда банкнинг олдида турган вазифаларнинг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади.
- учинчидан, пассивларни бошқариш, у менежментнинг банкда даромад келтирмайдиган маблағларнинг бўлишига йўл қўймайдиган (мажбурий захиралар бундан мустасно) йўналишини ўзида намоён қилади. Бир вақтнинг ўзида банк томонидан мижозлар олдидаги тегишли мажбуриятларнинг бажарилиши ва актив операцияларни ривожлантириш учун зарур бўлган кредит ресурсларининг келиб тушиши таъминланади, шунингдек "арзон" ресурсларни жалб қилиш имконияти туғилади.
- тўртинчидан, банкнинг ўз маблағларини бошқариш, бу унинг ишлатилишини ва тўлов қобилиятини таъминлаш учун алоҳида аҳамиятга эга. Банк менежментининг мазкур йўналиши унинг етарлилик мезонларини асослашни ҳамда ушбу етарлиликни баҳолаш имконини берувчи кўрсаткичларни танлашни назарда тутади. Банк томонидан чиқарилган акциялар бўйича дивидендлар тўлаш соҳасидаги сиёсат ўз сармоясини бошқаришнинг самарали воситаси сифатида иштирок этади. Дивидендларнинг оширилиши акция нархининг ошишини ва ўз навбатида, қўшимча акцияларни сотиш ҳамда ўз сармоясини кўпайтириш имкониятини келтириб чиқаради.
- бешинчидан, банк ишлашининг рентабеллигини бошқариш, у умумий даромад ва харажатлар устидан назорат қилинишини, жалб этилган маблағлар бўйича энг катта харажатлар ҳамда кредитлаш ва инвестициялардан кўриладиган энг катта даромадлар динамикасининг таҳлилини назарда тутади.

- олтинчидан, банк фаолиятида учраб турадиган таваккалчиликни бошқариш, у кўпинча таваккал-менежмент деб номланади. Менежментнинг ушбу йўналиши ёрдамида таваккалчиликнинг пайдо бўлиши мумкин бўлган ҳолатларни билиш, кўзда тутилаётган зарарлар кўламини баҳолаш ва огоҳ этиш усулларини ёки уларни қоплаш манбаларини топиш мумкин бўлади.

- еттинчидан, банк менежменти тизимига меҳнат жамоасини бошқариш ҳам киради. Бунда, чет эл тажрибасига таянган ҳолда, одатда менежментнинг иккита модели - японча ва америкача моделлари таҳлил қилинади. Агар уларнинг биринчиси банк фаолиятининг юқори якуний натижаларига эришишда, жамоа ролининг тан олинишига таянса, иккинчиси эса, жамоанинг бутун фаолиятида ҳал қилувчи рольўйновчи шахсга йўналтирилган. Табиийки, бошқарувнинг бутун тизими ҳам фарққилади, шу жумладан қарорлар қабул қилиш, жавобгарлик, назоратни ташкил қилиш, раҳбариятнинг қўл остидагилар билан муносабатлари, меҳнатгаҳақ тўлаш, ушбу бошқарувнинг ўзини баҳолаш, менежер кадрларни тайёрлаш ва ҳ.к.

Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига таьсир кўрсатувчи алоҳида факторлар таьсир даражасининг ўзгариши.

Риск даражаси фоизларда шундай аниқланадики, бунда рискнинг умумий суммаси 100 фоизга тенг бўлсин. Мисол учун, сиёсий барқарорсизликнинг банкротликка таьсири 40 фоиз, ижтимоий - иқтисодий барқарорсизлик-35 фоиз, молия бозорининг ҳолати-20 фоиз, эндоген факторларнинг таьсири – 5фоиз. Тадқиқотнинг шу йўсинда қўйилишидан, биз банкротликни келтириб чикарувчи хар бир факторнинг аниқ таьсир даражасини билиб оламиз. Сиёсий барқарорликнинг ҳукм суриши - банк хизмат кўрсатиш бозорининг ривожланишида муҳим ва самарали шарт -шароит ҳисобланади. Шунинг учун ҳам банк аналитиклари мамлакатдаги ижтимоий - сиёсий аҳволни англаган ҳолда доимо кузатиб боришлари керак.

Банк стратегиясининг қуйидаги муҳим имконий вариантларга ажратишимиз мумкин:

- традицион - бошқа барча банклар катори, эришилган ютуқлардан қониқиш ҳолида йўл тутиш;

- оппортунистик - бозор ҳолати (товар, валюта, фонд биржалари, пул бозори ва бошқалар)ни билишга асосланган бозорнинг янги сигментларини излаш;

- ҳимоявий - бошқалардан орқада қолмаслик шароити билан боғлиқ;

- ҳужумкорлик - банкнинг хизмат кўрсатиш бозорида етакчи ўринларни эгаллаш учун ҳаракат қилиши. Бундай стратегияни амалга ошириш учун бозорни яхши англай оладиган, ностандарт фикрлай олувчи бошқарув ва шу билан бирга яхши ташкиллаштирилган маркетинг тадқиқотлари зарур.

Ўз капиталини жуда паст малака билан бошқарилиши - тижорат банкларининг банкротлигини келтириб чиқарувчи энг кенг тарқалган сабаблардан бири деб ҳисоблаймиз.

Ўз капиталини шакллантириш манбалари: акция чиқариш, ундирилмаган қарзларни қоплаш учун захираларни ошириш, банк фойдасидан оқилона фойдаланиш ва банкнинг балансдан ташқари фаолияти.

Юқорида ўрганилган таҳлиллардан хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, банкнинг иқтисодий барқарорлик даражаси кун сайин йўқолиб бормоқда, ликвиддилик даражаси йўқолиб, ўз мижозлари олдидаги мажбуриятларини бажариш имконияти тушиб бормоқда, унинг даромад келтирувчи актив маблағларининг умумий активлардаги салмоғи минимал даражага тушиб кетиши оқибатида фойда олиш ўрнига зарар билан фаолият кўрсатмоқда.

магистрант, Д.Ф.Мукимов, ТДИУ

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ишлаб чиқариш корхонаси асосий фондлари ва қувватларини бошқаришнинг замонавий усуллари

Саноат корхонларида таркибий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестицион фаолиятини янада жонлаштириш, хорижий инвестициялардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта қуроллантириш, шу асосда ишлаб чиқариш корхоналарини барқарор ва жадал ривожлантириш бугунги кунда долзарб масаладир.

“Биз учун асосий вазифа – ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан узлуксиз янгилаб бориш, доимий равишда ички имконият ва захираларни излаб топиш, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, саноатни модернизация ва диверсификация қилишни изчил давом эттиришдан иборат бўлиши зарур”.

Ҳозирги бозор шароитларида корхона кучи ва воситалари ёрдамида яратилган асосий фондлар ишлаб чиқариш қувватларини шакллантириш ва улардан фойдаланишга фаол равишда таъсир кўрсатувчи мулк ҳисобланади. Бутун халқ хўжалиги миқёсида асосий фондлар мамлакатнинг миллий бойлигини ташкил қилади.

Сўнги йилларда мамлакат иқтисодиётининг етакчи тармоқлари корхоналарининг техник-иқтисодий салоҳиятини янада ошириш ва келажакда ушбу корхоналарда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда.

Корхона асосий фондларининг турлар бўйича тузилмаси, кўп жиҳатдан капитал қўйилмаларнинг технологик тузилмаси орқали, жумладан, уларнинг янги қурилиш ва қайта таъмирлаш, амалдаги ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва қайта қуроллантириш билан аввалдан белгилаб қўйилган бўлади. Асосий фондларнинг турлар бўйича тузилмасига ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва концентрация қилиш даражаси ҳам катта таъсир ўтказади. Йирик корхоналар, ишлаб чиқаришни фондлар билан таъминлашда ва фан-техника тараққиёти ютуқларидан кенг фойдаланишда кичик ва ўрта корхоналарга қараганда кўпроқ имкониятга эга.

Сўнги йилларда мамлакат иқтисодиётининг етакчи тармоқлари саноат корхоналарининг техник-иқтисодий салоҳиятини янада ошириш ва келажакда ушбу корхоналарда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда саноат тармоқларининг рақобатбардошлигини пастлиги муаммоси сақланиб қолмоқда. Шунинг учун мамлакат саноатнинг рақобатбардошлигини ошириш ва барқарор ўсиш суръатларини таъминлаш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш зарур:

–саноат технологик жараёнларида ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш;

–саноатда ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланиш ва ходимлар сонини оптималлаштириш орқали мехнат унумдорлигини ошириш;

–саноат тармоғида фаолият кўрсатаётган йирик корхоналардаги маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирган ишлаб чиқариш воситаларини янгилаш ва замонавий технологияларни жадал жорий этишга инвестицияларни жалб қилиш;

–саноатда ишлаб чиқаришни диверсификациялаш ва инновацияни қўллаш;

–саноат тармоқлари корхоналари персонал таркибида инжинер-техник менеджер ва бошқарувчилари тайёрлаш даражаларини ошириш.

магистрант, Ш.А.Ихтиёров, ТДИУ

“Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналари рентабеллигини оширишда тадбиркорлар ва хорижий инвесторларга яратиб берилаётган имкониятлар(“Ўзбекенгилсаноат”АЖмисолида)

Бугунги кунда мамлакатимизда миллий саноатни ривожлантириш учун энг илғор технологиялар ва чет эл инвестицияларини фаол жалб этиш орқали амалга оширилмоқда. Бу вазифани амалга ошириш учун хорижий инвесторлар ва маҳаллий корхоналар учун ҳуқуқий кафолат ва имтиёзларнинг кенг тизими яратилди. Мамлакатимиз қонунларига биноан, бирор соҳага сармоя қўйишдан манфаатдар бўлган хорижий ишбилармон доиралар вакиллари учун миллий тартибот ўрнатилди

Бугун биз Ўзбекистон ўз иқтисодиётини ислоҳ этиш борасида катта муваффақиятларга эришгани ва жаҳонда муносиб ўрин эгаллагани билан ғурурланамиз. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инветициялари тўғрисида”ги, “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги, “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги ва “Эркин зоналар тўғрисида”ги қонунлар, шунингдек, мамлакатимиз Президенти ва ҳукуматининг бир қатор қарорлари хорижий сармояларни жалб этишни ҳуқуқий тартибга солиш асоси бўлиб хизмат қилмоқда. 2015 йилда 40737,3 миллиард сўм миқдорида инвестициялар жалб этилгани ва ўзлаштирилгани, бу борада аввалги йилдаги нисбатан 9,6 фоиз ўсишга эришилгани бунинг яққол далилидир.[64].

1-диаграмма.

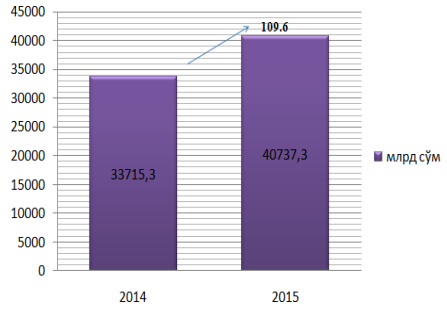

Шу боис маблағлардан унумли фойдаланиб, улар, асосан, замонавий корхоналар барпо этиш, инфратузилма обьектлари бунёд қилиш каби аниқ мақсадларга йўналтирилди. Мисол учун, ўтган йили ўзлаштирилган жами инвестицияларнинг 67,1 фоизи янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этишга сарфланди.

3-диаграмма.

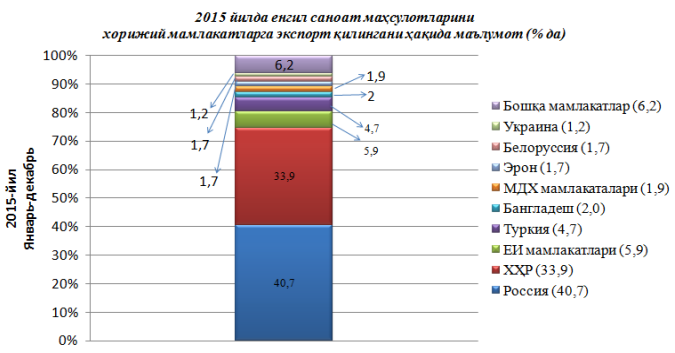

Натижада 158 та йирик ишлаб чиқариш объекти фойдаланишга топширилди. Бундай истиқболли лойиҳалар текстил саноатида ҳам рўёбга чиқарилаётган импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, экспорт ҳажмини ошириш имконини бераётир. Бугун мамлакатимизда тўқимачилик-трикотаж саноати корхоналарнинг аксарияти “Ўзбекенгилсаноат” акциядорлик жамият таркибига киради. Соҳада фаолият кўрсатаётган 312 саноат корхонасининг 225 таси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субекатларидир. Хусусан, Президентимиз томонидан 2015 йил 4 мартда “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-

[64]Ахборот ва статистика бўлимитомонидан ЎЗР Давлат статистикақўмитаси(www.stat.uz) материалариасосида тайёрланди.

тадбирлари тўғрисида ” ПФ-4707 сонли фармон эълон қилинди. Фармонга биноан давлат дастури ишлаб чиқилди. Дастурга биноан 876 та инвестицион лойиҳа амалга ошириш кўзда тутилган ва жами бўлиб 41 миллиард доллар эквивалентлигида маблағ сарфланаши белгиланган. Шундан, тўқимачилик-трикотаж саноатини ривожлантириш учун “Ўзбекенгилсаноат” акциядорлик жамият томонидан умумий қиймати 918 миллион долларга тенг 77 та лойиҳа (янги лойиҳа-41, модернизация ва диверсификация қилиш-15 ва истиқболдаги лойиҳалар-21) ва умумий қиймати 1356,6 миллиардсўмга тенг маҳсулот яратилиши кўзда тутилмоқда. Шундан экспорт қиймати 413,1 миллион долларга тенг маҳсулот сотиш ва янги иш ўринлари 16875 тага яратиш режалаштирилмоқда. “Ўзбекенгилсаноат”АЖ ушбу ҳужжатга мувофиқ корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватларини янгилаш, инновацион технологияларни жорий этиш, юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича кенг кўламли ишларни амалга оширмоқда.

Хусусан, 2015-йилда тармоқ корхоналар томонидан 3,1 триллион сўмдан ортиқ саноат маҳсулотлари, 1,3 триллион сўмдан зиёд халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқарилди. “Ўзбекенгилсаноат” акциядорлик жамияти корхоналари хорижий бозорлардаги иштирокини ҳам тобора кенгайтирмоқда. Ҳисобот даврида экспорт кўрсаткичлари 1 миллиард доллардан ошгани, экспортчи корхоналар сони 255 тага етиб, бу акциядорлик жамияти таркибидаги корхоналарнинг 89 фоизини ташкил этгани ҳам бунинг ёрқин тасдиғидир(2-диаграмма) [65] .Соҳа корхоналари экспорт қилаётган маҳсулотлар таркибига бамбукли, модал ва аралаш калава, жаккард ва ригел мато, янги тур ва моделдаги, турли расмлар солинган тайёр тикувчилик-трикотаж буюмлари киритилди. Бугунги кунга қадар, мамлакатимизда тайёрланаётган тўқимачилик ва тикувчилик-трикотаж маҳсулотлари дунёнинг 55 дан ортиқ давлатга экспорт қилинмоқда (3-диаграмма). Ўтган йили маҳсулотимизни Колумбия, Бразилия, Салвадор, Покистон, Грузия, Хорватия, Нигерия ва бошқа мамлакатларга етказиб бериш йўлга қўйилди. Ташқи савдо бозорларини диверсификация қилиш, экспорт қилинадиган товарлар турини кенгайтириш мақсадида соҳа корхоналари Германия, Корея Республикаси, Хитой, Россия, Беларус, Латвия, Туркия ва бошқа давлатларда ўтказилган халқаро ихтисослаштирилган кўргазма-ярмакаларда иштирок этиб келмоқда.

2-диаграмма

2000-2016 йилларда “Ўзбекенгилсаноат” АЖ корхоналари экспорти ҳақида маълумот

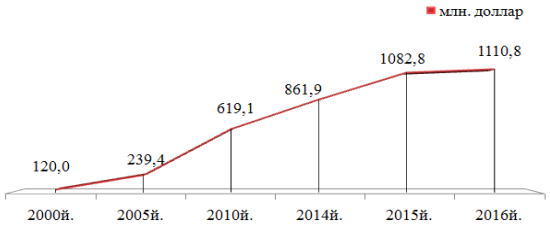

Чет эл инвестицияларини жалб қилиш, янги замонавий корхоналар ташкил этиш ва мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш 2015-йилда “Ўзбекенгилсаноат” акциядорлик жамияти фаолиятининг муҳим йўналиши бўлди. Ўтган йил якунлари кўра, Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилга мўлжалланган Инвестиция дастури доирасида соҳага 187,3 миллион доллар жалб этилди ва бу 2014 йилга нисбатан 2,7 фоизга кўпроқдир(4-диаграмма).2015 йилда 33 янги корхона ишга тушурилиб, 12,5 мингдан зиёд янги иш ўрни яратилди. Жорий йилда “Ўзбекенгилсаноат”акциядорлик жамияти корхоналари юқори қўшимча қийматга эга тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини оширишни давом эттирмоқда. 2016-йил охирига қадар экспорт кўрсаткичларини 1,1 миллиард долларга етказиш, 32

[65]Ташқи алоқалар инвестиция бўлими томонидан “Ўзбекенгилсаноат” аксиядорлик жамияти(www.legprom.uz) материаллари асосида тайёрланди.

инвестиция лойиҳасини амалга ошириш режалаштирилмоқда. Мазкур лойиҳалар доирасида 24 янги корхона ташкил этилиб, фаолият кўрсатаётган 8 корхона модернизация қилинади. Бунинг самарасида янги, жумладан, касб-ҳунар коллежлари битирувчилари учун ҳам 12 минг 700 иш ўрни ташкил этилиши мўлжалланмоқда. Мамлакатимизда тўқимачилик саноатини ривожлантириш учун тадбиркорликларга янада кенг имкониятлар очиб берилмоқда.

Жумладан, Президентимизнинг 2005 йил 11 апрелдаги “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-3594-сонли Фармони қабул қилинган. Мазкур Фармон билан тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларини жалб этадиган иқтисодиёт тармоқлари корхоналари инвестициялар ҳажмидан келиб чиқиб, фойда солиғи, мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилиш кўринишида солиқ имтиёзлар берилган.[66]

магистрант, Н.С.Махмудов, ТДИУ

Пул оқимларини ҳисоботда акс эттиришнинг услубий асослари

“Давлат активларини хусусийлаштириш, аввало, чет эллик инвесторларга сотиш вазифалари қўйилди ва бунинг учун тегишли шароитлар яратилди. Масалан, 506 та мулк комплекси танлов асосида, инвестиция киритиш шарти билан «ноль» қийматида янги мулкдорларга сотилди. Бу борада ана шу инвесторлар қарийб 1 триллион сўм ва 40 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритиш, шунингдек, 22 мингга яқин янги иш ўрни яратиш мажбуриятини олганини қайд этиш лозим.”

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот инвесторларга юритувчи субъектнинг молиявий аҳволидаги ўзгаришларни баҳолашга имкон беради, уларни ҳисобот даврида қанча пул тушгани ва қанча пул чиққани тўғрисидаги ахборот билан таъминлайди.

Бошқа молиявий ҳисоботлар билан бирга фойдаланиш чоғида пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини ва уларнинг оқимларини жалб этиш қобилиятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиши билан фойдалидир. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини учта асосий тоифага ажратади: операция фаолияти, инвестиция фаолияти ва молиявий фаолият. Ҳар уч тоифанинг пул маблағига биргаликда таъсири ҳисобот даврида пул маблағининг соф ўзгаришини белгилаб беради. Пул оқимлари ҳаракати тўғрисидаги ахборот бўлажак пул оқимлари башорати тўғрилигини текшириш чоғида, фойда олиш ва пул оқимларининг соф ҳаракати ва нарх ўзгариши таъсири ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилиш чогида зарур бўлади.

Инвестиция фаолияти - пул оқимларига киритилмаган узоқ муддатли активлар ва бошқа инвестиция объектларини сотиб олиш ва сотиш. Молия фаолият - хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти бўлиб, унинг натижасида ўз маблағи ва қарз маблағлари миқдори ва таркибида ўзгаришлар юз беради.

[66] www.soliq.uz

Пул маблағи оқимларидан асосан инвестициялар ва бошқа мақсадлар учун эмас, балки фақат қисқа муддатли мажбуриятлар бўйича тўловлар учун фойдаланилади. Инвестицияларни пул эквиваленти деб ҳисоблаш учун улар эркин равишда нақд пулга айлантириладиган бўлиши ва қийматининг ўзгаришида бироз хавф бўлиши лозим. Шу сабабли инвестиция қисқа муддатда тўланадиган бўлса, яъни харид қилинган пайтдан бошлаб тахминан уч ой ичида тўланадиган бўлса, уни пул эквиваленти деб ҳисоблаш мумкин бўлади.

Банк заёмлари молиявий фаолиятга тааллуқлидир, лекин талаб қилинган пайтда тўланадиган банк овердрафтлари корхоналар пул маблағини бошқаришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу муносабат билан банк овердрафтлари пул маблағининг таркибий қисми ёки уларнинг эквиваленти ҳисобланади.

Пул оқими пул маблағлари ва пул оқимлари моддалари ўртасидаги ҳаракатни ўз ичига олмайди, чунки улар операция, молия ёки инвестиция фаолиятига кирмайди ёки хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини бошқаришга тааллуқлидир. Пул маблағларини бошқариш пул маблағлари ва пул оқимларининг ортиқчасини ишга солишни ўз ичига олади.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот, ҳисобот даври давомида операция, инвестиция ёки молиявий фаолият натижасида хўжалик юритувчи субъект олган пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиши лозим бўлади.

Хўжалик юритувчи субъектнинг операция фаолияти натижасида вужудга келадиган пул оқими ҳажми хўжалик юритувчи субъект амалга оширадиган операция фаолияти натижасида олинадиган пул оқимлари ҳаракати ссудаларни тўлаш, хўжалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш қувватларини сақлаб туриш, дивидендларни тўлаш ва молиялаштиришнинг ташқи манбаларига мурожаат қилинмай янги инвестициялар учун қанчалик етарли эканини акс эттирувчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. Операция фаолиятидан келадиган олдинги пул оқимининг айрим қисмлари тўғрисидаги ахборотдан операция фаолиятидан бўлажак пул оқимларини башорат қилиш учун ахборотнинг бошқа турларидан қўшиб фойдаланиш мумкин бўлади.

Тезда айланадиган, катта миқдордаги маблағни ўз ичига оладиган ва тўлаш муддати қисқа бўлган моддалар бўйича пул оқимлари ҳам нетто асосида очиб берилиши мумкин, масалан:

- пул тушумлари ҳамда тўлаш вақти қайд этилган депозитларни олиш ва тўлаш бўйича тўловлар;
- депозитларни жойлаштириш ва уларни бошқа молия муассистент, асаларидан қайтариб олиш;
- мижозларга берилган пул бўнаклари ва кредитлар ҳамда бу бўнаклар ва кредитларнинг тўланиши.

Хорижий валютадаги операциялардан пул оқимлари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан операция амалга оширилган кун учун белгилаб қўйилган алмаштириш қийматидан фойдаланиб, Ўзбекистон Республикаси валютасида акс эттирилади.

Хорижий шуъба жамиятининг пул оқими Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган пул оқими келиб чиққан вақтдаги алмаштириш курси бўйича қайта ҳисобланиши керак.

Хорижий валютанинг алмаштириш курси ўзгаришидан келиб чиқадиган амалга оширилмаган даромад ва зарар пул маблағи ҳаракати ҳисобланмайди. Бироқ алмаштириш курси ставкалари ўзгаришнинг хорижий валютада сақланаётган ёки

тўланиши лозим бўлган пул маблағига ёки уларнинг оқимларига таъсири пул маблағлари ҳаракатини ҳисобот даври бошланиши ва охирида бир-бирига мувофиқлаштириш учун пул оқими тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади. Бу миқдор операция, инвестиция ва молия фаолияти натижасида вужудга келадиган пул оқимидан алоҳида кўрсатилади ва агар пул маблағларининг бу ҳаракати ҳисобот даврининг охиридаги пул алмаштириш курсида акс этадиган бўлса, тафовутга қўшилади.

Фавқулодда моддалар билан боғлиқ пул оқими уларнинг мансабига қараб: операция, инвестиция ёки молия фаолиятига таъсир этилишига боғлиқ ҳолда ва алоҳида очиб берилиши лозим.

Фоизлар ва дивидендларни олиш ва тўлаш билан боғлиқ пул оқимини алоҳида кўрсатиш, бир ҳисобот давридан иккинчи ҳисобот даврига изчиллик билан операция, инвестиция ёки молия фаолиятидан пул оқими сифатида тасниф этиш лозим бўлади.

Банк муассистент, асалари учун тўланган ва олинган фоизлар ҳамда дивидендлар операция пул оқимлари сифатида тасниф этилади. Бошқа хўжалик юритувчи субъектлар учун тўланган ва олинган фоизлар ҳамда дивидендлар операция фаолиятидан келадиган пул оқимлари сифатида тасниф қилиниши мумкин, чунки улар соф даромад ёки зарарни аниқлашга қўшилади.

Банк заёмлари молиявий фаолиятга тааллуқлидир, лекин талаб қилинган пайтда тўланадиган банк овердрафтлари корхоналар пул маблағини бошқаришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу муносабат билан банк овердрафтлари пул маблағининг таркибий қисми ёки уларнинг эквиваленти ҳисобланади.

Пул маблағи оқимларидан асосан инвестициялар ва бошқа мақсадлар учун эмас, балки фақат қисқа муддатли мажбуриятлар бўйича тўловлар учун фойдаланилади. Инвестицияларни пул эквиваленти деб ҳисоблаш учун улар эркин равишда нақд пулга айлантириладиган бўлиши ва қийматининг ўзгаришида бироз хавф бўлиши лозим. Шу сабабли инвестиция қисқа муддатда тўланадиган бўлса, яъни харид қилинган пайтдан бошлаб тахминан уч ой ичида тўланадиган бўлса, уни пул эквиваленти деб ҳисоблаш мумкин бўлади.

магистрант, С.Воҳидов, ЎзР БМА

Тижорат банклари конверсион валюта операцияларини ривожлантиришга тўсиқ бўлаётган муаммолар

Тижорат банкларининг конверсион-валюта операцияларинириво жлантириш мамлакат иқтисодиётини мустахкамлаш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Халқаро молия бозорлари иштирокчилари ўртасида юзага келаётган кескин рақобат шароитида янги хизматларни жорий қилиш, молия бозорининг барча сегментларида фаолият юритишга эришиш муҳим ҳисобланади. Қисқа давр ичида халқаро молия бозорининг энг йирик сегментига айланган халқаро валюта бозори молиявий глобаллашувнинг канали сифатида миллий иқтисодиётни жаҳон иқтисодиёти билан боғлайди ва миллий банкларни халқаро молия тизимга интеграциялашувини дастлабки босқичи бўлиб хизмат қилади. Айтиш мумкинки, ҳозирда тижорат банклари томонидан конверсион валюта операцияларини амалга ошириш учун етарлича шарт-шароит яратилган. Банкларимизда замон талабига мос равишда конверсион валюта операцияларни ривожлантиришга қуйидаги муаммолар тўсиқ бўлмоқда:

Биринчидан, Ўзбекистон банкларида конверсион операцияларни амалга ошириш учун банкларнинг капиталлашув даражасининг етарли эмаслиги ёки вакиллик муносабатларининг кенг доирада йўлга қўйилмаганлиги. Бу борада мамлакатимизда Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида банк тизимини ислоҳ, қилиш ва тижорат банклари молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш борасида амалга оширилган изчил чора тадбирлардан бири Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги 1438-сонли “2011-2015 йилларда Республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг усутувор йуналишлари тўғрисида"ги қарорига мувофиқ Республика **молия-банк** тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва барқарорлигини ошириш, банклар ва бутун молия-банк тизими фаолиятига ёндашувларни ҳамда баҳолаш тизимини тубдан ўзгартириш, хамма томонидан қабул қилинган халқаро жамғармалар, стандартлар ва баҳолаш кўрсаткичларига мувофиқ банк фаолиятини ташкил этишнинг янада юқорироқ даражасига чиқишини таъминлаш мақсадида Базель қўмитаси томонидан белгиланган халқаро стандартлар талабларига мувофиқ, тижорат банкларини янада капиталлаштириш, ушбу сохага хусусий капитални жалб этиш, ресурс базасини кўпайтириш, активлар сифатини яхшилаш, банк ишини такомиллаштириш ҳисобига банкларнинг молиявий барқарорлиги ва ликвидлигини ошириш ва омонатчилар учун кафолатларни кучайтириш ва банк тизимига аҳоли ҳамда хорижий инвесторларнинг ишончини янада мустаҳкамлаш, янги жозибали омонатлар ва депозитларни тадбиқ этиш, кўрсатилаётган банк хизматларининг тури ва кўламини кенгайтириш йули билан аҳоли ҳамда хўжалик субъектларининг бўш маблағларини банк айланмасига кенг жалб этиш бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш каби вазифалар белгилаб берилди.

Иккинчидан, ички валюта бозорида бир валютага боғланган ҳолда алмашув курсини белгилаш амалиётининг мавжудлиги. Маълумки, Марказий банк бир нечта хорижий валюталар бўйича бухгалтерия ҳисоби ва статистика ҳисоботини юритиш учун алмашув курсини эълон қилади. Ушбу курс хафта мобайнида амал қилиб, Марказий банк томонидан бу бўйича хатто тижорат банклари билан ҳам операцияларни амалга оширмайди. Марказий банк томонидан миллий валютани хорижий валютага нисбатан алмашув курсларини бир валютадан келиб чиқиш амалиёти қўлланилади. Бу эса ташқи бозорларга чиқиш (халқаро ахборот тизимларига уланиш) ва маълумотларни олиш имкониятига эга бўлмаган банкларда чалкашликларга олиб келади. Бу банклар томонидан ушбу курсларнинг қўлланилиши ташқи бозорлардан фарқ қилган алмашув курси бўйича спекулятив операциялар ҳужумига дуч келиши натижасида катта зарар кўришига сабаб бўлади.

Ташқи бозорларга чиқа оладиган банклар эса халқаро валюта бозоридаги курсларнинг ўзгаришидан бохабар бўлгани учун уларга Марказий банкнинг бошқа хорижий валюталар бўйича эълон қилган алмашув курсларга зарурат ўз-ўзидан йўқолади. Аммо бу ерда Ўзбекистонинг Халқаро валюта фонди (ХВФ) олдидаги мажбуриятлари бузилишига йўл қўйилади. Маълумки ХВФ талабларига кўра мамлакат ҳудудида алмашув курслари ўртасидаги фарқ 2 фоиз дан ошмаслиги керак. Тижорат банклари томонидан Марказий банкдан бошқа курсдан фойдаланишлари уни белгиланган даражадан 2фоиздан ортик фарқланганида ХВФнинг эътирозига жиддий сабаб бўлиши мумкин.

Учинчидан, тижорат банкларида мижозлар томонидан халқаро валюта бозорида амалга ошириладиган конверсион операциялар йўлга қўйилмаганлиги. Ўзбекистонда Forex дастлаб банклар учун маълум бўлсада, унинг оммавий тарқалашини таъминлаб берган асосий сабаб бўлиб, дилинг марказлари ҳисобланади. Ўзбекистонда халқаро валюта операцияларини амалга ошириш бўйича хизмат кўрсатувчи дилинг марказлари

2006 йилдан бошлаб фаолият юрита бошлашди. Булар асосан Россияда фаолият юритаётган дилинг марказларининг шўбалари тарзида очилди.

Ҳозирги кунда дилинг марказлари банклар томонидан кўрсатилмаётган хизмат турларини етказиш ҳисобига фаолият олиб боришмоқда. Демак, банклар ушбу хизматларни кўрсатишни йўлга қўйишса, улар сўзсиз рақобатда устун бўлишлари ва дилинг марказлари келтириб чиқариши мумкин бўлган нохуш ҳолатлар олди олиниши мумкин бўлар эди.

Дилинг марказлар нафақат нобанк, балки молиявий ташкилот ҳам ҳисобланмайди. Улар маҳаллий ҳокимият томонидан ўқув маркази ёки ўқув-консалтинг маркази сифатида берилган рухсатнома асосида фаолият юритишади. Мижозлар ҳисоб рақам очиш истагини билдиришса, уларга электрон тўлов шаклидан бирини танлаш ёки халқаро пластик карточкалар фойдаланиш таклиф этилади.

Айрим жиддийроқ кўринишга ҳаракат қилган дилинг марказлари эса банк ҳисоб рақамларини ҳам тақдим этиши мумкин, аммо бу ҳам оффшор марказлардан бирида жойлашган банкҳисоб раками бўлади. Маълумки, Ўзбекистон резидентлари чет элда ҳисоб рақам очишлари учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг рухсатини олишлари лозим. Юқоридаги усуллардан бирини қўллаш орқали хорижга пул жўнатиш келгуси фаолиятни ҳам кафолатламайди. Бу эса дилинг марказлари хизматидан фойдаланувчи мижозларнинг ҳуқук ва манфаатлари қонун билан химояланмаслигига сабаб бўлади.

Бу борадаги асосий муаммо Forexнинг мавжудлиги ёки дилинг марказларининг фаолият юритишида эмас, балки ушбу фаолиятни амалга оширишнинг бошқа муқобил шакли ташкил этилмаганлигидадир.

Тўртинчидан, конверсион валюта деривативларидан ривожланган давлатлар даражасида фойдаланилмаслиги. Ҳозирда жаҳон валюта бозорининг ярмидан кўпини айнан муддатли валюта битимлари ташкил этади. Жумладан, спот бозори 1,49 трлн. АҚШ долларини ташкил этса, биржадан ташқари муддатли битимлардан биргина форвард ва своп операциялари 2,24 трлн. АҚШ долларида баҳоланади. Валюта бозоридаги деривативларнинг ривожланмаганлиги валюта бозорининг ликвидлилигини паст бўлишига олиб келади. Бу эса ўз навбатида ушбу бозорда алмашув курси рискини вужудга келтиради. Алмашув курсини бир томонлама ўзгариши (девальвацияланиши) ҳам мижозларда ўз иқтисодий саводхонлигини ошириш ва алмашув курси рискини бартараф этиш бўйича яхши имкониятларга эга бўлган деривативлардан фойдаланишга бўлган қизиқишининг сўнишига сабаб бўлмоқда.

Табиийки, конверсион операциялар ривожланишининг асосий омили бўлиб конверсион муддатли битимлар ҳисобланади. Бундан ташқари муддатли битимлар конверсион операциялар натижасида эркин тебранувчи валюта курси режими шароитида алмашув курси риски олдини олиш, яъни хеджирлаш имконини беради.

Бешинчидан, Ўзбекистон Республикаси валюта биржасида валюта конвертациясини амалга ошириш муддатининг ноаниқлиги. Бугунги кунда импорт қилувчи корхоналар олдида турган долзарб муаммо - бу, хорижий валютага бўлган талабни қондириш муаммосидир. Ушбу муаммони ҳал қилишда валюта конвертацияси хизматининг ўрни катта.

Валюта конвертацияси эса, бевосита Ўзбекистон Республикаси валюта биржасида амалга оширилиши шарт. Ушбу операцияни амалга ошириш муддати аниқ бўлмаганлиги учун айрим импортёрнинг хорижий валютани конвертация қилишга берган буюртманомаларининг бажарилиши кечиктирилмоқда. Бу эса, корхоналарнинг иқтисодий циклини тўхташига сабаб бўлиши мумкин.

магистрант, С.Воҳидов, ЎзРБМА

Тижорат банклари конверсион валюта операцияларини ривожлантиришга оид таклифлар

Ўзбекистонда халқаро валюта операцияларини ривожлантириш долзарб масала бўлиб, уларни банклар орқали йўлга қўйиш муҳим. Бу эса нафақат тижорат банкларининг ҳаракати, балки давлат ва ваколатли органлар томонидан зарур чора-тадбирларни қабул қилишни англатади. Банкларнинг замонавий операциялар ва кўпгина йирик халқаро банкларнинг муҳим даромад манбаига айланган конверсион валюта операцияларини ривожлантиришга қаратилган қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

Биринчидан, Ўзбекистон банкларида конверсион операцияларнинг ривожланишига банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш ёки вакиллик муносабатларини кенгайтириш орқали эришиш. Ўзбекистонда тижорат банкларининг валюта бозорида валюта форвард операцияларини амалга оширишлари учун ўз капитал маблағларини кўпайтиришлари даркор. Масалан, жаҳон валюта бозорида битта валюта форвард битимини имзолаш учун камида 1 млн. АҚШ доллари керак булади. Банк актив ва пассивларини бошқаришнинг муҳим стратегияларидан бири вакиллик муносабатларини ўрнатиш ҳисобланади. Маълумки, бошқа банкда очилган ҳисоб рақам банк учун маълум миқдоридаги ресурсларни паст даромад келтирувчи активларга жойлаштиришни англатади. Шу сабабли, вакиллик муносабатларидан фойдаланишни билмаётган банк учун битта йирик банкнинг ўзи кифоя. Аммо бу билан у олиниши мумкин бўлган даромаднинг бир қисмидан воз кечади. Forex хизматларининг йўлга қўйилиши икки тарафлама фойда келтиради. Бир томондан, кичик банклар дастлабки даврларда йирик банклардаги савдо платформаларига уланиш орқали вакиллик муносабатларини йўлга қўйиш учун замин яратади ва кейинчалик уларнинг кенгайтириш орқали асосий фойдани ўзида қолдиради. Иккинчи томонидан бу банкларга мижозларнинг ҳисоб-касса операциялари бўйича хизмат кўрсатиш сифатини оширишни таъминлайди.

Иккинчидан, Марказий банк томонидан миллий валюта бозорида бевосита савдоларда аниқланган курсни белгилаш билан чекланиш ва бошқа хорижий валюталар бўйича кросс-курс усулидан фойдаланиб аниқлаган курсларни эълон қилишни тўхтатиш мақсадга мувофиқ. Ваколатли банкларида валюта операцияларини амалга оширишнинг асосий шарти бўлиб халқаро ахборот агентликларидан доимий маълумотга бўлиш ҳисобланади. Замонавий халқаро молия бозорларининг шиддат билан ривожланаётган шароитда алмашув курсларини ҳар сонияда турли омиллар таъсирида ўзгариши банк учун зарар кўриш эҳтимолиии кучайтиради.

Халқаро валюта бозоридаги операцион маълумотлардан фойдаланмасдан белгиланган курсни қўллаётган банкларда хосил бўлган тафовут банкка нисбатан арбитраж ҳолатини вужудга келтириши мумкин. Бунинг учун ҳар бир ваколатли банкдан REUTERS, BLOMMBERG, TENFOR каби ахборот агентликларига уланишни талаб қилиш лозим.

Учинчидан, Тижорат банклари томонидан амалга оширилган конверсион операциялар учун Бош банк томонидан мустақил равишда комиссия ҳақини белгилаш амалиётини жорий этиш лозим. Бу тижорат банклари учун хорижий валютага бўлган талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда комиссия ҳақини белгилаш орқали банк даромадини кўпайтириш ва ушбу операциялар жозибадорлигини оширишга хизмат қилади. Қушимча даромаднинг кўпайиши банкнинг рентабеллигини ошиши, бюджетга тўланадиган фойда солиғи бўйича тушум миқдорининг ошишига олиб келади.

Шу билан бирга, комиссия ҳақининг жорий этилиши норасмий курсга бархам берилиши орқали параллел ноқонуний бозорни чеклашга, бу эса ўз навбатида банклар

атрофида аҳолининг курслар фарқидан фойда олиш мақсадида навбат талашиш ва жамоат тартиббузарликларининг олдини олишга хизмат қилади.

Тўртинчидан, тижорат банклари томонидан мижозларга халқаро валюта бозорида амалга ошириладиган конверсион операциялар бўйича хизмат кўрсатиш амалиётини жорий этиш. Forex хизматларини жорий этиш орқали банк даромадларини рисксиз воситачилик фаолияти орқали оширишга эришилади. Бунда банк валюта брокери вазифасини бажариб, буйруқлар ижросини таъминлайди. Ҳозирда Ўзбекистондаги бирорта ҳам тижорат банки йирик клиринг банк бўла олмайди. Аммо кенг кўламда вакиллик муносабатларини ўрнатган банкларимизда бу борадаги имкониятлари юқори эканлигини ҳам таъкидлаш жоиз. Нисбатан кичик банклар эса, хорижда йирик банк хизматидан фойдаланиши кифоя этилади. Масалан, Германиянинг Deutsche Bank, АШҚдаги Citigroup, Швейцариянинг UBS, Гонг Конгдаги HSBC каби банклар ёки FXAll, Atriax каби электрон савдо биржаларга уланиш орқали корпоратив тузилма ёки жисмоний шахсларга FOREX хизматларини кўрсатиш ва “спрэд” (харид ва сотиш курси ўртасидаги фарқ) дан ҳосил бўлган доимий фойдага эга бўлиш мумкин. Бу ўз навбатида етарли тажриба ва малакага эга бўлмаган банклар ҳам халқаро валюта бозорларида конверсион операциялар бўйича хизмат кўрсатиш орқали рисксиз фойда олиш имконини беради. Бундан ташқари, ушбу хизматдан фойдаланувчилар орасида келгусида тажрибали банк ходимларини танлаб олиш ҳам мумкин бўлади. Ўз навбатида Forex хизматларини жорий қилган банклар хорижий валютадаги актив ва пассивларни валюта рискидан хеджирлаш ҳамда муддатли битимлар бўйича хизматларни йўлга қўйиш имконига эга бўлади.

Шунингдек, ҳар бир банк ўзи учун Forex хизматларини автоматлаштирилган ҳолда кўрсатиш имконини берувчи савдо платформаларини ишлаб чиқиши зарур. Бунда интернет тезлигини тежовчи, ихчам, фойдаланиш учун қулай интерфейсга эга дастурларни қўллаш мақсадга мувофиқ. Ҳозирда уларнинг кўплаб турлари мавжуд. Кичик банклар учун хорижий вакил банк платформасидан ҳам фойдаланиш мумкин, албатта бунда у ушбу дастурни улгуржи хизматлар эмас балки чакана хизматларга мослаштиришлари зарур. Шунингдек, ушбу операциялар бўйича алоҳида серверга эга бўлиш ва уни ғазначилик бошқармасида жойлаштириш, мазкур савдо платформасини банк сайтидан юклаб олиш, зарур кўникмаларга эга бўлиш учун Демо ҳисоб рақам очиш имконини бериш, ҳамда дастурдан фойдаланиш учун ҳисоб рақамларни онлайн бошқаришни йўлга қўйиш керак. Ушбу тадбир банк учун асосий ҳаражатларни дастлабки босқичида бўлиши билан ажралиб туради.

Бешинчидан, конверсион валюта деривативларидан фойдаланиш амалиётини кенгайтириш. Тижорат банкларида мавжуд чет эл валютасидаги маблағлардан самарали фойдаланиш мақсадида муддатли валюта операцияларини йўлга қўйиш мумкин. Бунда муддатли валюта битимлари алмашув курси рискидан хеджирланишдан ташқари, қатор бошқа имкониятларга ҳам эга. Жумладан, валюта алмашуви свопидан фойдаланишни қисқа муддатли валюта кредитини олишга тенглаштириш мумкин. Чунки, бунда амалда бир валюта харид қилинса у маълум муддат ўтгач, қайта сотилиши лозим, бу билан ўша валютани миллий валюта гарови таъминоти остида вақтича фойдаланишга олиб, кейинчалик уни қайтаргандек бўлади.

Бундан ташқари муддатли битимлар бозори спот бозорида рақобатнинг ривожланишига таъсир этади. Муддатли шартномалар бўйича ахборотнинг эркинлигини жорий талаб ва таклиф тўғрисидаги маълумотларни олиш билан боғлик ҳаражатларни қисқартиришини таъминлайди. Натижада бозордаги баъзи иштирокчиларнинг ахборотга эга бўлиш мавқеи тушади ва бошқа иштирокчиларнинг рақобатбардошлиги ортади, хусусан нисбатан кичик фирмаларни йирик компанияларга қараганда нафақат молиявий заифлик

балки чекланган таъсир доирага эга бўлган шароитда муддатли битимлар бозорининг мазкур хусусияти уларни ривожланиши ва рақобат муҳитини соғломлаштиришга хизмат қилади. Шундай тарзда, муддатли битимлар бозори бозор иқтисодиётида монопол фирмалар ҳукмронлигини чеклаш имконини беради.

Олтинчидан, хорижий валюта сотиб олиш учун валюта биржасига берилган буюртманомаларни бажариш муддатини аниқ кўрсатиш лозим. Ушбу муддатнинг белгиланиши хўжалик юритувчи субъектларнинг пул маблағларини номуайян муддатга депонентлаиниши айланма маблағларни даромад келтирмайдиган активларга айланишига олиб келади. Шу билан бирга, аниқ муддат белгиланган ҳолда мижоз ушбу маблағларни банкнинг муддатли депозитига ўтказиб қўйган ҳолда даромад олиши мумкин. Шунингдек, тижорат банкларининг чет эллик мижозлари фойдасини репатриация қилишда конвертацияни бажариш муддатини қонунчиликда аниқ белгилаш лозим. Сабаби, хорижий давлатларнинг Ўзбекистондаги компаниялари тармоғининг кенгайиши ушбу масаланинг ижобий ҳал этилишига боғлиқ. Бу эса, четдан келаётган бизнес ҳамкорларнинг сонини ортишига олиб келиши мумкин.

магистрант, Б.К.Омонов, ТГЭУ

Учет лизинговой деятельности: узбекистан и мировой опыт

Президент Республики Узбекистан Ислам Каримов отметил, «Ключевым приоритетом реализации Антикризисной программы стало привлечение инвестиций, прежде всего за счет мобилизации внутренних источников, на осуществление ускоренной модернизации, технического и технологического перевооружения важнейших отраслей экономики, опережающее развитие транспортных коммуникаций и строительства объектов социальной инфраструктуры».[67]

Лизинговая деятельность играет важную роль в выполнении государ-ственной антикризисной программы, в том числе ускоренной модернизации, технического и технологического перевооружения производства.

Слово «лизинг» стало широко распространенным в последние годы. Лизинговая деятельность, являясь формой инвестиционной деятельности, предложила один из вариантов решения вопроса привлечения инвестиций на отечественные предприятия.

Какова же класс ическая формулировка лизинга с английского «lease»? Американская трактовка, которая и привела к другим трактовкам лизинга в западных странах нашла свое отражение в конце концов и в международных стандартах бухгалтерского учета (МСФО), в частности МСФО 17 (пере-смотренный в 1997г.), где перевод «lease» звучит как «аренда». «Аренда-это соглашение, по которому лизингодатель передает лизинго-получателю право пользования активом в течение оговоренного срока в обмен на серию лизинговых платежей». В нем аренда также подразделяется на финансовую и операционную.

В SFAS (FASB) № 13 «AccountingforLeases» лизинг с точки зрения лизингодателя класс ифицируется на финансовый и оперативный, и с точки зрения лизингополучателя - на капитальный и оперативный. В свою очередь лизингодатель класс ифицирует финансовый лизинг на: прямой финансовый лизинг, лизинг по типу продажи левередж-лизинг. Отличием прямого финансового лизинга указывается равенство балансовой и справедливой стоимости объекта лизинга в начале лизинга.

[67] И.Каримов.Наша главная задача – дальнейшее развитие страны и повышение благосостояния народа.“Народное слово” 2010год 30 январь №21(4936).

При лизинге по типу продажи эти две стоимости не равны, соответственно лизингодатель учитывает лизинговую сделку как реализацию актива, признавая при этом прибыль либо убыток от реализации в дополнение к обычному учету прямого финансового лизинга. Левередж-лизинг отличается наличием безотзывного долга, занятого у кредитора, сумма которого уменьшает сумму чистой инвестиции в лизинг, и требованием расчета внутренней ставки рентабель-ности инвестиции.

Таким образом, класс ификация лизинга лизингодателем не является «свободным выбором». Он должен класс ифицировать лизинг в соответствии с установленными для каждого вида критериями.

С каждым из видов финансового лизинга сопряжены свои особенности учета, которые нашли слабое отражение в нормативных документах по учету. Дело в том, что НСБУ основываются на МСФО, которые в свою очередь являются лишь описательными и дают общее руководство, а пояснения к МСФО. В действующем нормативном законодательстве не оговорен также учет лизинговой компанией ее первоначальных прямых затрат и комиссионных полученных в их возмещение. Согласно МСФО, при прямом финансовом лизинге первоначальные прямые затраты учитываются в качестве отсроченных расходов, а комиссионные - отсроченных доходов и приводят к пересчету ставки процента, предусмотренной лизингом, таким образом влияют на амортизацию финансового дохода. Не рассистент, мотрен в нормативных актах также учет возврата остаточной стоимости, либо выкупа её, исполнение опциона выгодной покупки, возобновления лизинга,пересмотр условий лизинга, раннее расторжение лизинговой сделки и т.п.

Возникает вопрос: должны ли включаться НДС и другие затраты по содержанию и налоги, возмещаемые лизингодателю лизингополучателем в валовую дебиторскую задолженность по лизингу? Ответ МСФО на него - нет. Они отражаются в качестве отдельной дебиторской задолженности по мере осуществления или понесения этих затрат, следовательно не влияют на сумму чистой инвестиции в лизинг и сумму финансового дохода.

То же самое относится и к курсовым разницам, учету инфляции и других условных арендных плат по лизингу. Они отражаются по мере их начисления в качестве отдельных доходов либо расходов.

Одним из не менее важных вопросов учета лизинговой деятельности является оценка и учет обесценения дебиторской задолженности по лизингу и предполагаемой остаточной стоимости. Зарубежные лизинговые компании разрабатывают свои внутренние нормы (лимиты) резервирования в дополнение к требованиям регулятивных органов к финансовым институтам. На отечественных лизинговых компаниях такой практики нет, вследствие отсутствия методологии оценки сомнительных долгов и создания резервов. Хотя основой такой практики для них могло бы послужить применяемое коммерческими банками республики положение «О порядке класс ификации качества активов, формирования и использования резервов, создаваемых коммерческими банками на покрытие возможных потерь по ним». Необ-ходимость разработки аналогичного документа для местных лизинговых компаний очевидна.

На основании вышеуказанного, можно заключить, что в целях дальнейшего становления и развития лизинговой деятельности в республике необходимо пересмотреть нормативную базу по лизингу. И раз республика приняла решение двигаться в направлении международных стандартов и удовлетворять требования рынка, МСФО неизбежно станут основой правильного учета лизинговых сделок.

magistrant, B.R.Raxmanov
magistran,t J. X.Babayev, TDIU

Korxonalar moliyaviy faolligini tartibga solishda soliqlarning ahamiyati

Davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish omillari qatorida soliqqa tortish katta ahamiyatga ega. Soliqlar davlat g'aznasini to'ldirishning asosiy manbalaridan biri sifatida fiskal funktsiyani amalga oshirishi bilan birga, uning yana bir boshqa asosiy vazifasi iqtisodiyotni tartibda solishdan iborat. Soliq siyosati yordamida davlat, iqtisodiy usishni rag'batlantirgan holda, xo'jalik konyunkturasining holatiga faol ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Soliq yuki darajasini davlat o'z zimmasiga olgan vazifalarni bajarish uchun zarur daromad olish bo'yicha intilashlari sifatida, shuningdek, soliq to'lovchilarning iqtisodiy faolligini oshirish, ishlab chiqarishni rivojlantirish va tadbirkorlik daromadlarini olish imkoniyatlarini yaratish sifatida qarash kerak. Ko'p hollarda soliq yuki ko'rsatkichining soliqqa tortish jarayonining ikkala taraf manfaatlari ham e'tibordan chetda kolmagan optimal miqdori to'g'risida savol tug'iladi.

Har bir mamlakatdagi muayyan soliq tizimining optimalligi soliqqa tortish jarayonining ikki jixati - davlat va soliq to'lovchilar manfaatlari uyg'unligiga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi. Optimal ko'rilgan soliq tizimi davlatni moliyaviy resurslar bilan ta'minlashi (fiskal vazifani amalga oshirishi) bilan birga, soliq to'lovchilarning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqini cheklab qo'ymasligi, xo'jalik yuritishning samaradorligini oshirish yo'llarini doimiy qidirishga to'sqinlik qilmasdan, uning iqtisodiy faolligini oshirishi ham kerak. Har qanday jamiyat xo'jalik mexanizmini shakllantirishning metodologik asosi iqtisodiy manfaatlar tizimi hisoblanadi. Bu tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirishni mustahkamlash iqtisodiy barkarorlikning va xo'jalik mexanizmini samarali faoliyat ko'rsatishining zarur shartlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy manfaatlar tizimi yagonadir, lekin o'z tarkibi bo'yicha bir xil emas. Iqtisodiy manfaatlarni quyidagi guruxlarga ajratish mumkin:

-korxona mulkdorining va unda ishlovchilarning manfaatlari;

-korxona mulkdorining manfaatlari;

-korxonada ishlovchilarning manfaatlari;

-turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlar manfaatlari;

-davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar manfaatlari.

Korxona mulkdori va ishchilari manfaatlarining uyg'unlashuvi iqtisodiy manfaatlarning asosiy omillari hisoblanadi. Korxona mulkdori ham, ishchi xam ishlab chiqarishni kengaytirishdan, uning daromadlarini ko'paytirishdan, mexnat unumdorligini oshirishdan manfaatdor.

Korxona daromadlarining o'sishi ishlab chiqarish samaradorligining oshishi sifatida xar ikkala sub'ektning manfaatlariga javob beradi. Korxonada takror yaratilgan qiymatni adolatli taqsimlashga erishish orqali mulkdor va yollanma ishchining iqtisodiy manfaatlari o'rtasidagi ziddiyatni xal qilish mumkin, biroq, bunga davlatning aralashuvisiz bevosita bozor mexanizmi orqali erishish mushkul. Soliqqa tortish bazasini kengaytirish uchun davlat tadbirkor-kapital egasining manfaatini va mexnat qilish imkoniyatiga ega shaxs-ishchi kuchining manfaatini ximoya qilishny ko'zda tutuvchi kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashi kerak, bu asosan investitsiya faoliyatini rag'batlantirish orqali amalga oshiriladi. Soliq dastagi orqali davlat ikkala tarafning manfaatlarini muvofiqlashtirishga qodir. Bunday soliq dastaklariga, eng avvalo, progressiv soliqqa tortish,

soliqqa tortilmaydigan minimal ish xaki miqdorini belgilash, turli soliq imtiyozlarini o'rnatish kabilarni kiritish mumkin.

A. Lafferning fikricha, soliq yuki noldan 100 фоиз tomon o'sib borish jarayonida, soliq tushumlari dastlab noldan muayyan darajagacha ortadi, soliq tushumlari nolga tenglashtiriladi, chunki bunday soliq stavkasi amalda konfiskadion xarakterga ega va soliq to'lovchilarning turli ishlab chiqarish faoliyatini to'xtatadi.

"Ko'p yillik soliq; tarixiga ega bo'lgan mamlakatlarning tajribasiga ko'ra, soliqlar orqali soliq; to'lovchilar daromadlarining 40 foizidan ortiq qismi budjetga olib qo'yilmasligi kerak. Agar bu ko'rsatkich 40 foizdan oshsa, u xolda korxonaning pul oqimi sezilarli darajada zaiflashadi va buning natijasida korxonaning budjet oldidagi to'lovlarini amalga oshirishi qiyinlashadi" .

Korxonalar solig'i va davlat daromadi o'rtasidagi zarur nisbat to'g'risidagi savol aloxida e'tiborni talab qiladi. Birinchidan, yuqorida keltirilgan Lafferning egri chizig'i yoy shakliga ega bo'lib, bu shuni ko'rsatadiki, eng yaxshi iqtisodiy ko'rsatkich soliq stavkalari eng past bo'lganida emas, balki ular optimal bo'lganida erishiladi.

O'ta past soliqlar kam stavkalar oqibatida budjetga tushumlarning kamayishiga olib keladi, o'ta baland soliqlar ham ishlab chiqarish xajmlarining kiskarishi sababli, xuddi shunday oqibatga olib keladi.

Ikkinchidan, barcha xolatlar va barcha mamlakatlarga tatbiqan, faqatgina bitta yaxshi yechim bor, deyish ham noto'g'ri. Soliqlarning optimal foizi xar bir mamlakatda yuzaga kelgan iqtisodiy sharoit - mulk tuzilmasi, mexnat xarajatlari, soliq ma'murchiligi, mamlakatning rivojlanish darajasi, jaxon bozori va xokazolar bilan belgilanadi.

Uchinchidan, iqtisodiyot shunchalik murakkabki, soliq stavkasini qandaydir foizga kamaytirish bilan ishlab chiqarish ortadimi yoki yig'ilgan soliqlar davlatning barcha talablarini qondirishga yetadimi yoki yukmi, xech kim aniq aytib bera olmaydi. Inflyatsiya yuqori bo'lgan davrda Lafferning egri chiziqlariga amal qilish befoyda: korxonalar soliqlar kamayishidan tejalgan pulni uzoq mudatli investitsiyalarga sarflamaydi, chunki ularni tezrok muomalaga qo'yish manfaatlidir.

S.X.Begamov master of TFI
***B.R.Raxmanov* master of TDIU**

Development and legislation of the tax system in uzbekistan

In recent years taxation has been one of the most prominent and controversial topics in economic policy. Taxation was a principal issue in three consecutive presidential elections. Taxation was also the subject of two major, and largely inconsistent, policy changes. It is still a source of ongoing debate.

Economists specializing in public finance have long enumerated four objectives of tax policy: simplicity, efficiency, fairness, and revenue sufficiency. While these objectives are widely accepted, they often conflict, and different economists have different views of the appropriate balance among them. Simplicity means that compliance by the taxpayer and enforcement by the revenue authorities is as easy as possible. Further, the ultimate tax liability should be certain.

A tax whose amount is easily manipulated through decisions in the private marketplace can cause tremendous complexity for taxpayers, who attempt to reduce what they owe, and for revenue authorities, who attempt to maintain government receipts.

Nowadays government tries to improve the condition of living for its population. Therefore, it creates a lot of privileges not only in tax system as well as mortgage credits with long term for newlyweds. Reducing the rate of income tax is also one of the examples to improve people's condition of living. From 2015 income tax is not calculated from one minimum wage.

Efficiency means that taxation interferes as little as possible in the choices people make in the private marketplace. The tax law should not induce a businessman to invest in real estate instead of research and development—or vice versa. Further, tax policy should discourage work or investment, as opposed to leisure or consumption, as little as possible. Issues of efficiency arise from the fact that taxes always affect behavior.

Taxing an activity (like earning a living) is similar to a price increase. With the tax in place, people will typically buy less of a good—or partake in less of an activity—than they would in the absence of the tax.

Approximately 24 years, the Uzbek tax system has gone through roughly four development phases:

Phase 1 – from 1991 to 1994;

Phase 2 – from 1995 to 1999;

Phase 3 – from 2000 to 2004;

Phase 4 – from 2008 to the present

The introduction of a new Tax Code is viewed as a major improvement to the tax legislation. The new Tax Code entering into legal force abolishes many secondary legislative acts: instructions, procedures, and comments that used to regulate the tax and mandatory contribution calculation and payment procedures.

At present about forty legislative acts in addition to the Tax Code are used to regulate tax relationship in the country, including President's Decrees, Resolutions of the Cabinet of Ministers, and departmental documents.

Acts of tax legislation apply retroactively in case it is unequivocally envisaged in the present acts of the tax legislation and they anticipate elimination of taxes and mandatory payments, reduction of tax and mandatory payments rate, abolition of duties and otherwise mitigation of tax relation subjects position, excluding cases envisaged by the part three of the present article. Tax legislation acts anticipating change of rates for current taxes and mandatory payments shall be published not later than a month prior to reporting period and come into force on the first day of the reporting period following the month of publication. Acts of tax legislation related to regulation of tax relations and not specified in parts five and six of the present article shall come into force after ten days since the day of official publishing if a later date is not indicated.

The main type of taxes and their history, as well as tax reforms of developed countries are written to compare them with the tax system of our countries. In our opinion, one of the best way of improving or reforming tax system of one country is to compare it with our countries tax system. The development of tax system of Uzbekistan since independence is also shown briefly. Approximately 24 years, the Uzbek tax system has gone through roughly five development phases:

A.Shamsiyev, master of TFI

Investment projects as a means of developing the company future

The activity of investment must subscribe to the coordinates of a economic –social development strategy manifested through programmes or projects. Programmes have a less

precise identification, with a wider spectrum and, in most cases, for their implementation it is necessary to detail one or several projects.

In this context the investment project can be defined as an optimal set of actions of investment based on sector, global and coherent planning on the basis of which a defined combination of human, material etc. resources leads to economically and socially determined development. From the definition we notice that in order to apply a project it needs a set of means, different in their nature, which, to be operated, must rely on well - coordinated actions. In other words, any activity must take place in a pre-established order, not too early a s this may mean a waste of resources, but not too late, as this may compromise the project's purpose itself.

Finally, the project must have a well-defined and quantified purpose which, even if it cannot be assimilated with the purpose of the programme it derives from, must contribute to its achievement.

The investment project is the concrete motivation of some current expenses in the hope of future benefits. Its specific features, distinguishing it not only from current activities, but also from other types of projects, are: amplitude, finality and structure.

The execution of any investment project is under the pressure of two factors: time and cost. For managers, but also for the other factors involved in the project, respecting the periods for execution and the consumption of resources: human, material, financial, technical etc. is a permanent preoccupation during execution. But for this they need adequate tools and techniques, both for the correct dimensions of the time and resource parameters and for later monitoring and control on site.

The activities which contribute to the execution of a project are of three types:

– actual - consuming resources and time;

– expectations- consuming only time (for example hardening the concrete);

– fictitious- consuming neither time nor resources, being just technological conditioning between certain activities in the first two categories.

For an investment project to succeed it is firstly necessary a common conception of the problem and its definition together with the beneficiary, a conception that implies:

– the clarification of the positions of those involved and the clear definition of the project theme, which means defining the objectives of the project, elaborating the strategy, planning the necessary means, tools and stages. The clear, quantifiable results of the different stages of the project will allow qualitative and quantitative evaluation, as well as an evaluation of reaching the objectives;

– the setting of ways and rules of cooperation with the beneficiary all along the project, an aspect that will allow clarification of language misunderstandings, interpretation of tasks, avoidance of conflicts, re-evaluation of different problems concerning the execution of the project al minimal expenses. Solving conflicting situations that occur in any project is easier if there is a basis for mutual trust, partnership and understanding the position of each participant in the project;

– access to information and provision of quality information by promoting information policies on the progress of the project that must be open, clear, unbiased for negative interpretation.

The information must be fairly complete, accurate, sent in adequate form and in due time to those using it in making decisions or in performing an activity, so that it allows a correct estimate of the situation at any time;

– a realistic evaluation of the resources available for the initiation and performance of the project.

The execution of an investment project cannot start on the idea that the source for certain facilities will appear later, when its use is urgent.

магистрант, Ш.А.Ихтиёров, ТГЭУ

Номенклатура товаров и его роль в деятельности предприятия (АО «Технолог»)

Политика ассистент, ортиментов товара – одно из самых главных направлений деятельности маркетинга каждого предприятия. Особенно это направление приобретает особую значимость в нынешних условиях перехода к рыночной экономике, когда к товару со стороны потребителя предъявляются повышенные требования по качеству и ассистент, ортименту, и от эффективности работы предприятия с производимым товаром зависят все экономические показатели организации и рыночная доля. Как свидетельствует мировой опыт, лидерство в конкурентной борьбе получает тот, кто наиболее компетентен в ассистент, ортиментной политике, владеет методами её реализации и может максимально эффективно ею управлять.

Товар – имеющая потребительскую стоимость продукция, производимая для продажи или обмена.[68]

Ассортименттоваров – совокупность их видов, разновидностей и сортов, объединённых или сочетающихся по определённому признаку.Основными группировочными признаками товаров являются производственный, сырьевой и потребительский. Ассортиментдолжен оказывать максимально притягательное воздействие на покупателей.[69] Номенклатура или товарный ассортимент– это вся совокупность изделий, выпускаемых предприятием. Она включает различные виды товаров. Вид товара делится на ассистент, ортиментные группы (типы) в соответствии с функциональными особенностями, качеством, ценой. Каждая группа состоит из ассистент, ортиментных позиций (разновидностей или марок), которые образуют низшую ступень класс ификации.

Глубина ассортимента- это количество товарных разновидностей одной группы, имеющихся в аптеке. Глубина ассортиментахарактеризуется наличием разновидностей одного вида товара (или вариантов отдельных товаров). Например, АО «Технолог» выпускает и продаетсельхозпродукции. Глубина товарной номенклатуры - число вариантов предложений отдельного товара в рамках товарной группы. Глубину номенклатуры можно определить исходя из количества вариантов исполнения каждого продукта в рамках ассистент, ортиментной группы. На основе литературы: можно рассистент, читать глубину номенклатуры АО «Технолог».

Таблица 1.

Глубина номенклатуры товара[70]

	Г Л У Б И Н А	
	Мелкая	Глубокая

[68] Основы маркетинга.Краткийкурс.:Пер. с англ./Котлер Ф.- М.:Издательский дом «Вильямс», 2012.- 278 С.
[69]Ассортимент и качество: Учебник для ВУЗов/Коновалова Т.Ю.-М:ЮНИТИ, 2013. -344 С.
[70]Ассортиментная политика фирмы/Симонова А. П.-М.:ЮНИТИ, 2013- 325 с.

Ш И Р И Н А	Узкая	Одна модель для каждой из нескольких групп товаров	Много моделей для каждой из нескольких аналогичных групп товаров
	Широкая	Одна модель для каждой из нескольких различающихся групп товаров	Много моделей для каждой из нескольких различающихся групп товаров

Сами параметры определения глубины номенклатуры и ассортиментапродукта зависят от конкретного продукта. Таким образом, можно рассистент, читать все ассистент, ортиментные группы АО «Технолог». Глубина номенклатуры крупных сельхозпредприятий может составлять порядка1000 - 2000.

Глубина ассортимента-число разновидностей конкретного вида изделий, число позиций в каждой группе товаров.

Для оценки употребляется относительный показатель - коэффициент глубины:

Расчет коэффициента глубины:

Кг = Гф / Гб , или Кг = Гф / Гб * 100 фоиз, (1)

где:Гф - (глубина фактическая) - кол-во товарных разновидностей одной группы, выпускающий предприятием.

Гб - (глубина базовая) - кол-во товарных разновидностей одной группы.

В некоторых ситуациях требуется расчёт средней величины, такой как, средняя глубина ассистент, ортимента, она рассистент, читывается как среднее количество товаров во всех продуктовых линияҳ предлагаемых для продажи.

Производственный ассортимент-это номенклатура товаров, выпускаемых промышленным или сельхозпредприятием.

Торговый ассортимент-номенклатура товаров, реализуемых в магазинаҳ В торговых предприятиях должен быть сосредоточен широкий ассортименттоваров, представляющий собой сочетание продукции, вырабатываемой различными промышленными и сельхозпредприятиями.

С этой целью происходит преобразование производственного ассортиментав торговый (подсортировка товаров).

Преобразование производственного ассортиментав торговый осуществляется в основном оптовыми торговыми предприятиями прежде всего по товарам сложного ассистент, ортимента.

Таблица 2.

Группы товарного ассистент, ортимента[71]

По назначению товара	продовольственные и непродовольственные товары
По назначению	хозяйственные, спортивные товары, одежда, мебель и т.п.

[71]Ассортиментная политика фирмы/Симонова А. П.-М.:ЮНИТИ, 2013- 325 с.

По ограниченности сроков хранения	скоропортящиеся и нескоропортящиеся товары.
По признаку сложности ассистент, ортимента:	товары простого ассортимента- товары, имеющие небольшое число видов или сортов, класс ифицируются не более чем по трем признакам; товары сложного ассортимента- товары, имеющие внутреннюю класс ификацию по большому количеству критериев.
По частоте предъявления спроса:	товары частого спроса (товары, которые приобретаются на ежедневной или еженедельной основе); товары периодического спроса (приобретаются раз в один или несколько месяцев); товары редкого спроса (приобретаются раз в один или несколько лет). Кроме того, имеется группа сезонных товаров, реализация которых осуществляется в определенные периоды (сезоны) года.
По характеру спроса:	товары твердо сформулированного спроса - товары, спрос на которые определился до посещения магазина и предъявляется на конкретный товар или его разновидность; товары импульсного (импульсивного) спроса - товары, спрос на которые возник во время посещения магазина под влиянием различных стимулов: реклама, выкладка товаров, интерес других покупателей; товары альтернативного спроса - товары, спрос на которые возник до поседения магазина, но окончательно формируется (выбор модели, марки и т.п.) во врем ознакомления с ассистент, ортиментом и выбора товара.
По значению товаров для покупателей:	основной ассортимент- ориентирован на обычные потребности потребителей и характерен для данной торговой организации (например, обувь в магазинах обуви); сопутствующий ассортимент- набор товаров, которые выполняют вспомогательные функции и не относятся к основным для данной организации (например, предметы для ухода за обувью в обувном магазине).

По некоторым продовольственным товарам (особенно скоропортящимся), а также непродовольственным товарам простого ассортиментапроцесс преобразования производственного ассортиментав торговый может осуществляться непосредственно в розничных торговых предприятиях.

Таким образом, торговый ассортимент- это перечень товаров, подобранных для реализации в розничной торговой сети.

магистрант, Б.Р.Рахманов, ТДИУ

Ўзбекистонда экспорт салоҳиятини юксалтиришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш йўллари

Бугунги кунда иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларидан бири иқтисодиётга инвестицияларни жалб қилиш билан боғлиқдир. Хорижий инвестицияларни жалб этмай, айниқса, етакчи тармоқларда чет эл инвестицияси иштирокини кенгайтирмай туриб, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва модернизациялаш, корхоналарни замонавий техника билан қайта жиҳозлаш ҳамда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин эмас. Миллий иқтисодиётда хорижий капитал ва замонавий технологияларни жалб этиш, бошқарув тажрибаси ва маркетинг фаолиятини ўрганиш, ишлаб чиқариш ва маҳаллий бозордаги мавжуд тақчилликларни бартараф этиш, экспорт кўламини, тузилмасини кенгайтириш ва уни такомиллаштириш, қатъий валюта тушумларини кўпайтириш, хўжалик субъектларининг ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятида хатарларни пасайтириш каби бир қатор иқтисодий тадбирларни самарали ташкил этишда хорижий инвестиция асосида ташкил этилган корхоналарнинг ўрни жуда аҳамиятли эканлигини бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси намоён қилиб турибди.

Хорижий инвестиция асосидаги корхоналарнинг ижтимоий ва иқтисодий хусусиятларини тўлиқ эътироф этган мамлакатимиз раҳбарияти мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб чет эл инвестицияларини жалб қилиш орқали қўшма корхоналар ташкил этиш ва ривожлантиришга катта эътибор бериб келмоқда. Хусусан, чет эл инвестицияларини жалб этиш ва ривожлантиришга қаратилган “Инвестиция фаолияти тўғрисида” ва “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги қонунлар ва махсус йўриқномалар қабул қилинди ва улар миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш тадбирлари муваффақият билан амалга оширилмоқда. Ҳозирги кунга келиб тармоқлар иқтисодиётида рўйхатдан ўтган қўшма корхоналар сони йилдан-йилга кўпайиб, уларнинг аксарияти мамлакатимиз экспорт салоҳиятини оширишда, янги иш ўрниларини ташкил этишда, давлат бюджетининг даромад қисмини солиқлар билан таъминлашда ҳисса қўшиб келмоқда.

Бироқ, мамлакатимизнинг иқтисодий имконияти, интеллектуал салоҳияти ва сиёсий барқарорлигига таяниб айтадиган бўлсак, бугунги кунда тармоқлар иқтиосдиётида чет эл инвестиицялари ҳажми ва хорижий инвестицияли корхоналарнинг сони етарли эмас. Фикримизча, хорижий инвестициялар ҳажмини кўпайтиришга ва қўшма корхоналар миқдорини оширишга таъсир рўрсатадиган бир неча иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий омиллар мавжуд бўлиб, улардан экспорт салоҳиятини ошириш орқали мамлакатимиздаги қўшма корхоналар сонини кўпайтириш билан бирга, бошқа қатор иқтисодий-ижтимоий муаммолар ҳам ҳал этилади. Шунингдек, хорижий мамлакатлар тажрибасидан маълумки, ривожланаётган давлатлардаги экспорт салоҳиятини таъминлашда қўшма корхоналар муносиб ўрин эгаллайди. Ҳозирги кунга келиб, миллий иқтисодиётимизда маҳаллий корхоналар билан бир қаторда, айнан қўшма корхоналар фаолият юритмоқдалар ҳамда уларда юз минглаб фуқароларимиз иш билан банд бўлмоқдалар Чет мамлакатлардан замонавий технологияларни жалб этиш, қўшма корхоналарни яратиш ва уларда халқаро стандартларга жавоб бера оладиган, яъни жаҳон бозорида рақобатбардош бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш натижасида экспорт салоҳияти ҳам ривожланади. Қўшма корхоналар ишлаб чиқараётган маҳсулотлар, бажараётган ишлар ва

кўрсатаётган хизматларни хорижга экспорт қилишда тўсиқ бўлаётган объектив ва субъектив омилларни бартараф этиш ёки кўламини қисқартиришга қаратилган хулосалар ҳамда тегишли таклифларимиз қуйидагилардан иборат. Миллий иқтисодиётнинг турли тармоқларида хорижий инвестициялар иштирокида қўшма корхоналар барпо этилиши натижасида бир қатор иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий самараларга эришилади. Жумладан:

- замонавий техника ва технологияларнинг кириб келиши ишлаб чиқариш даражасининг оширишига;
- меҳнатга лаёқатли аҳоли иш ўринлари билан таъминланишига;
- ишлаб чиқариладиган товарлар ва хизматлар сифати яхшиланишига;
- илғор бошқарув усуллари ўзлаштирилишига;
- хусусийлаштириш жараёнини фаоллаштириш учун қўшимча маблағларга эга бўлишига;
- солиқлар, ижара ҳақи ва бошқа тўловлар билан давлат бюджети даромадларининг ортиши туфайли валюта тушуми кескин ортишига эришилади.

Хорижий инвестицияларнинг Ўзбекистонга кириб келиши қисқа вақт ичида мулкчиликнинг турли шакллари ташкил топишига кўмаклашади. Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий қайта қуришни, нуфузли тармоқларни барпо этишни таъминлайди. Энг муҳими, Ўзбекистоннинг халқаро бозорга юқори сифатли, рақобатбардош маҳсулотларни олиб чиқишини ва у ерда ўз ўрнига эга бўлишини таъминлайди. Бунинг оқибатида экспорт ўсиши ва республикамиз тўлов балансининг тобара ижобийлашиб боришига эришилади.

Ҳозирги шароитда экспорт номенклатураси етарлича бўлмай. Атиги 300 турдаги товарларни ўз ичига олади. Агар ушбу кўрсаткични бошқа давлатлар билан таққослайдиган бўлсак, Хитой Халқ Республикаси 50000 турдаги товарларни экспорт қилади. Ушбу рақамлар Ўзбекистоннинг экспорт товарлари таркибининг ниҳоятда торлигини ҳамда миллий иқтисодиётимиз ҳамон хом-ашё бозорларига сезиларли даражада боғлиқлигини кўрсатади.

Мамлакатимиз экспортини риожлантиришга салбий таъсир этаётган муаммолар бизнингча қуйидагилар:

- ташқи бозорда ишлайдиган молиявий қўллаб - қувватловчи молия-кредит секторининг етарли ривожланмаганлиги;
- экспорт қилинадиган маҳсулотлар нархининг қимматлашишига сабаб бўлаётган ҳамда уни иқтисодий жиҳатдан фойдасиз қилиб қўйяётган, аксарият қисми жуда юқори бўлган мавжуд ташиш тизими;
- хусусий секторнинг экспортдаги улуши сезиларли эмаслиги;
- кўпгина корхоналарнинг фаол ташқи иқтисодий сиёсатга эга эмаслиги каби асосий омиллар билан белгиланади.

Экспортни ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатаётган омилларни тартибга солишда ва бартараф этишда, шубҳасиз, давлатнинг асосий роли иқтисодиётни эркинлаштиришни жадаллаштириш ҳамда экспортни тартибга солувчи, рағбатлантирувчи ягона давлат тизимини ва экспортга кўмаклашиш аниқ чора-тадбирлари механизмини барпо этишида намоён бўлиши лозим.

Қўшма корхоналарнинг экспорт салоҳиятини ташкил этиш ва ривожлантиришда солиқлар ва солиқ функциясини бажарувчи мажбурий тўловларнинг таъсири юқори бўлади. Шу боис, қўшма корхоналарнинг сони ва ишлаб чиқаришини кўпайтиришда солиқлар борасида максимал имтиёзлар яратиш лозим.

магистирант, А.Мақсумов, ТДИУ

Тошкент вилоятида саноат тармоқлари рақобатбардошлигини оширишда сифатни бошқариш тизими

Мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ва кўрсатилаётган хизматлар рақобатбардошлигини ошириш ҳамда республиканинг экспорт салоҳиятини юксалтириш кўп жиҳатдан корхона ва ташкилотларда халқаро стандартларга мувофиқ сифатни бошқариш тизимларининг жорий этилишига боғлиқ.

Рақобатбардошлик, манфаатдор компаниялар унумдорлиги ва даромадларини оширишнинг самарали услуби ҳисобланган сифат менежменти тизими Ўзбекистоннинг кўплаб ишлаб чиқариш корхоналари ва муассистент, асаларида халқаро талабларга мувофиқ жорий этилмоқда. Бунга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 19 июнда қабул қилинган ―Республика корхоналарида халқаро стандартларга мувофиқ бўлган сифатни бошқариш тизимларини жорий этишни кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги қарори ижросини таъминлаш ҳисобидан эришилмоқда.

Корхоналарда сифат менежменти тизимини жорий қилиш уларнинг рақобатбардошлигини ошириш ва бозор шароитларида барқарор ривожланишининг муҳим шартидир. Бу тизим жорий этилиши натижасида корхоналарда истеъмолчилар, ходимлар, акциядорлар, етказиб берувчилар ва жамият манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, барқарор молиявий кўрсаткичларга эришишга қаратилган менежмент тизими шаклланади.

Эслатиб ўтиш жоизки, сифатни бошқариш тизимларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш учун маслаҳатчини жалб қилиш очиқ танлов асосида сифатни бошқариш тизимларини сертификатлаштириш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда аккредитациядан ўтган сертификатлаш органлари томонидан амалга оширилади, давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот харид қилишда тендер савдоларини ўтказишда бошқа кўрсаткичлар тенг бўлганда сифатни бошқаришнинг сертификатлаштирилган тизимига эга бўлган мамлакатимиз етказиб берувчиларига устунлик берилади.

Юқорилардан келиб чиқиб, саноатни иқтисодий жиҳатдан тадқиқ этишда унинг тармоқлар таркибини ўрганиш муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга. Чунки, тармоқлар ижтимоий меҳнат тақсимоти натижаси бўлиб, уларда ишлаб чиқаришни ижтимоий ташкил этишнинг асосий шакллари, яъни концентрация, ихтисослашув, кооперация ва комбинатлаштириш ўз ифодасини топади. Қолаверса, айнан тармоқлар тизимида саноат ишлаб чиқаришига доир янги технологияларни жорий қилиш ва фан-техника ютуқларини амалиётга татбиқ қилиш имкониятлари кўпроқ.

Шу билан бирга, бозор иқтисодиётига ўтиш даврида, хусусийлаштириш ва мулкчиликнинг турли шаклларини вужудга келтириш ва нодавлат сектор роли ортиб бораётган пайтда бошқарув тизими аввалгидек тармоқлар тасарруфида бўлмай, асосан ҳудудлар – маҳаллий ҳокимият қарамоғига ўтади. Бинобарин, макроиқтисодиётнинг тармоқлар тузилмаси бироз ўз аҳамиятини йўқотади.

Ҳар бир мамлакат ёки минтақалар саноатининг тармоқлар таркиби мураккаб ижтимоий-иқтисодий тизим бўлиб, унинг шаклланиши турли омилларга боғлиқ. Мазкур омиллар асосан шу минтақанинг минерал ва қишлоқ хўжалиги хом ашё базаси, меҳнат ва молиявий ресурслари ёки унинг иқтисодий географик ўрнидан келиб чиқади.

Тошкент вилояти саноат ишлаб чиқаришининг шаклланиши ва ривожланишида тармоқлар таркиби катта роль ўйнайди. Мустақиллик йилларида вилоят саноат

тармоқлари таркибида сезиларли ўзгаришлар бўлди. Бу ўзгаришлар корхоналарни қайта қуриш ва кенгайтиришнинг объектив шароитларига боғлиқ. Шунга кўра тармоқлар ривожланишининг йўналиш ва кўламига таъсир ўтказиш тажрибасини ўрганиш, тармоқлар таркибини баҳолаш катта аҳамият касб этади.

Вилоят саноат мажмуаларининг агросекторга, биринчи навбатда пахта, буғдой, пилла ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашуви қулай табиий-иқлим шароитлари ва аҳолининг қадимдан шаклланиб келган меҳнат кўникмаларига асосланганлигидир.

Саноатнинг комплекс ривожланиши ва ихтисослашуви унинг пахта ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини дастлабки қайта ишлаш эмас, балки уларни етиштириш ва қайта ишлаш учун зарур бўлган муҳим агротехника, ирригация ва мелиорация воситаларини ишлаб чиқаришга, кимёвий ва минерал ўғитлар етказиб берувчи тармоқларни мажмуали ривожлантиришга қулай шароит яратди. Вилоят саноатининг тармоқ таркиби даврлар мобайнида такомиллашиб ва мураккаблашиб бормоқда.Вилоят саноати тармоғи таркибида машинасозлик, айниқса автомобилсозлик, ирригация машинасозлиги, енгил, озиқ-овқат, кимё саноати ва қурилиш материаллари саноати катта аҳамиятга эга.

Жаҳон иқтисодиёти ривожининг ҳозирги босқичида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва хизматлар сифати билан мавқе топиш мумкин. Бунда интизом, фидокорона меҳнат, маҳсулот сифати, бошқариш кафолати ва атроф-муҳит тозалиги муҳим аҳамият касб этади. Шундан келиб чиқиб, ҳукуматимиз 2004–2014 йиллар давомида қатор қарорлар қабул қилди. Корхона ва ташкилотлар халқаро стандартларга мувофиқ сифатни бошқариш тизимини жорий қилмоқда.

Сифат менежмент тизимини жорий қилиш, бундан ташқари, корхонада бошқарув малакаси, ишлаб чиқариш маданияти, технологик интизомни яхшилайди; ресурслардан унумли фойдаланишни таъминлайди; корхона фаолиятини такомиллаштириб, маҳсулот сифати яхшиланишига олиб келади; иқтисодий кўрсаткичлар кўтарилади; соғлом иш муҳити шаклланади; мутахассислар якдиллиги ва изланувчанлиги таъминланади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, ҳозирги кунда қабул қилинаётган қатор қарорларда саноатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини яхшилашга, уларни жаҳон бозори талаблари даражасига кўтаришга катта эътибор берилмоқда. Шунинг учун, биринчи навбатда, саноат корхоналари эски асбоб-ускуналар ўрнига хорижий давлатларнинг замонавий асбоб-ускуналари билан жиҳозланмоқда. Мақсад – уларда жаҳон стандартларига жавоб берадиган маҳсулот ишлаб чиқариш. Бунинг асосий ва муҳим шартларидан бири маҳсулот сифатини ошириш, харажатини муттасил камайтириб, ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлашдир.

магистрант, Ҳ.Ҳакимов, ТДИУ

Angren maxsus industrial hududida sanoat korxonalarini rivojlantirish yo’nalishlari

Mamlakatimizda samarali iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar hozirda o’zining natijalarini namoyon etmoqda. Qisqa vaqt ichida O’zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi nufuzi va mavqei sezilarli darajada va muntazam oshib bormoqda.

Shu o’rinda Prezidentimiz I.A.Karimov takidlaganlaridek mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda mutanosiblikka erishgani, modernizatsiya va diversifikatsiya hisobidan yuqori sur’atlar bilan rivojlanganini qayd etamiz.

Mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 2015-yilda 8 foizga o‘sdi, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 8 foizga, qishloq xo‘jaligi-7 foizga, qurilish-montaj ishlari hajmi salkam 18 foizga oshdi. Yillik byudjet yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,1 foiz profitsit bilan bajarildi. Inflatsiya darajasi 5,6 foizni tashkil qildi, ya’ni prognoz ko‘rsatkichlari doirasida bo‘ldi.

Davlat qarzi darajasining pastligi, ya’ni yalpi ichki mahsulotga nisbatan 18,5 foizdan oshmagani ham mamlakatimizda erishilgan ijobiy natijalar va makroiqtisodiy barqarorlik mustahkamlanayotganidan dalolat beradi.

Bu avvalambor xorijiy investitsiyalar va umuman, chetdan qarz olish masalasiga chuqur va har tomonlama puxta o‘ylab yondashish natijasidir.[72]

Iqtisodiyotimizda chuqur tarkibiy o’zgarishlarni amalga oshirish, aholi daromadlarining o’sishini ta’minlash, samarali tashqi savdo hamda investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo’jaligini isloh qilish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda hamda erkin industrial hududlarni rivojlantirishda yutuqlar qo’lga kiritildi.

O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1996 yilning 25 aprelida qabul qilingan “Erkin iqtisodiy zonalar tug’risida”gi Qonunida “Erkin iqtisodiy zona” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan:

“Erkin iqtisodiy zona-mintaqani jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan ma’muriy chegaralari va aloxida xuquqiy tartiboti bo’lgan maxsus ajratilgan hududdir”

2012 yilda O’zbekistonda Yuqori qushilgan qiymatga ega bo’lgan rakobatbardosh maxsulot ishlab chiqarishni ta’minlaydigan zamonaviy, Yuksak texnologiyali ishlab chiqarishlarni tashkil etish uchun xorijiy va maxalliy investisiyalarni jalb etish bo’yicha qulay shart-sharoitlarni shakllantirish, shuningdek, Toshkent viloyatining ishlab chiqarish va resurs saloxiyatidan kompleks xamda samarali foydalanish, shu asosda yangi ish joylarini yaratish va axoli daromadlarini oshirish maqsadida yana bir erkin iqtisodiy zona-Angren maxsus industrial zonasini tashkil qilish ishlari boshlandi. 2012 yil 13 aprelda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PF 4436-sonli “Angren maxsus industrial zonani barpo etish tug’risida”gi Farmoni kabul kilindi.

Farmonga ko’ra “Angren” maxsus industrial zonasi tarkibiga kiritilgan yer maydonlari Toshkent viloyati xokimligining bevosita tasarrufida bo’ladi

“Angren” maxsus industrial zonasi qatnashchilari quyidagilarni to’lashdan ozod kilingan:

- Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig’i, ularning mol-mulkiga solinadigan soliqni, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish soligini to’lashdan, kichik korxonalar uchun yagona soliq to’lovi, shuningdek, Respublika yo’l jamg’armasiga majburiy ajratmalar tulashdan;
- respublikada ishlab chiqarilmaydigan, loyixalarni amalga oshirish doirasida “Angren” MIZ xududiga Vazirlar Maxkamasi tomonidan tasdiqlanadigan ro’yxatlar bo’yicha olib kiriladigan uskunalar, butlovchi buyumlar va materiallar boj to’lovlari

[72] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruzasi.

(bojxona yig’imlaridan tashqari) to’lashdan

Yuqorida ko’rsatib o’tilgan imtiyozlar kiritilgan investisiyalarning xajmiga karab 3 yildan 7 yilgacha muddatga beriladi, shu jumladan ekvivalenti:

- 300 ming AQSH dollaridan 3 million AQSH dollarigacha bulganda - 3 yil muddatga;
- 3 million AQSH dollaridan ortib 10 million AQSH dollarigacha bulganda - 5 yil muddatga;
- 10 million AQSH dollaridan ortiq bo’lganda - 7 yil muddatga beriladi.

Yuqoridagi imtiyozlardan ko’rinib turibdiki, mazkur hududga kiritilayotgan investisiyalar miqdorining o’sishi bilan birgalikda taqdim etilayotgan imtiyoz va preferensiyalar davomiyligi ham kengayadi.

магистрант, Ғ.Мирзаалиева, ТДИУ

Миллий валюта барқарорлигини таьминлаш масалалари

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий пировард мақсади мамлакат иқтисодиётида бозор муносабатлари тамойилларини тўлиқ қарор топишидан иборатдир. Ушбу жараёнда муомаладаги пул массистент, асини тартибга солишнинг самарали тизимини вужудга келтириш, пул муомаласи ва кредит соҳасини янада такомиллаштириш ва барқарорлаштириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Миллий валюта қадрини оширишда ҳал қилиш лозим бўлган вазифалар Президентимиз И.А.Каримов томонидан кўрсатилиб берилган бўлиб, уларнинг бажарилиши нафақат сўмнинг қадрини оширади балки Республикада амалга оширилаётган бутун иқтисодий ислоҳотларнинг самадарлигини белгилаб беради. Бунда ғоят муҳим вазифа миллий валютамизни товарлар билан барқарор таъминлаб бериш ҳисобланади ва бунга ички бозорни мумкин қадар тезроқ истеъмол моллари билан тўлдириш орқали эришилади.

Сўмнинг барқарор муомалада бўлишини таъминлашда етарлича барқарор валюта захираларига эга бўлиш ҳам кам аҳамиятга эга эмас. Бунга мамлакатнинг экспорт имкониятини кенгайтириш ва унинг жаҳон бозоридаги мавкеини мустахкамлаш билан эришиб борилади. Сўмни қадрлаш ва инфляцияга қарши бакувват, пухта ўйланган сиёсат ўтказиш – миллий валютани мустахкамлашдаги энг муҳим вазифалардир.Шу асосда кўрилаётган даврда марказий банклар даражасида халқаро алоқалар муваффақиятли ривожланди. Бунга яққол мисол қилиб, Европа Валюта Тизимининг ташкил топиши ва Европа Марказий банкини тузиш режасини кўрсатиш мумкин.Шундан келиб чиқиб, Марказий банкни тартибга солиш механизмининг характерли хусусиятлари билан худди шу даврда амал қилаётган иқтисодий назариялар йуналишлари ўртасида етарли даражада ўхшашликларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Давлат аралашуви кучайган даврда (кейнсчилар тарафдорлари назарияси бўйича) Марказий банкларнинг роли ҳам кучаяди, тартибга солишнинг маъмурий методларини қўллаш кенгаяди, ва аксинча, монетаристлар назариясининг таъсири кучайиши ва давлатнинг иқтисодиётга аралашувининг камайиши оқибатида марказий банкларнинг иқтисодиётни тартибга солишда бозор механизмларидан фойдаланишга мажбур бўладилар. Шундай вазиятларда Марказий банк ваколатининг бир қисмини

ички пул-кредит ва валюта сиёсатидаги муаммоларни ечиш учун Молия Вазирлигига беради.

Марказий банк капиталида давлат улушини ва қонунчиликда Марказий банкнинг мақсади ва вазифаларини аниқ белгиланганлиги юқоридаги тасдиқлар кўриниб турибдики, у Марказий банк мустақиллиги даражасини белгилашда ҳал қилувчи рол ўйнамайди ва улар иккиламчи омиллар бўлиб ҳисобланадилар.

Юқорида қайд этилганлар асосида хулоса қилиш мумкинки, ривожланган мамлакатлар марказий банклари ўзларини мустақил таъсир ўтказа оладиган институт сифатида кўрсатишлари зарур. Бу бир томондан, уларга қонун асосида рухсат этилган воситалар ёрдамида иқтисодиётни тартибга солишни амалга ошириш ҳуқуқини беради, бошқа томондан эса,

Миллий банк ва пул тизими манфлатларининг ҳимоячиси сифатида майдонга чиқади.Шу муносабат билан Марказий банкнинг иқтисодиётни тартибга солиш жараёнидаги ва умуман иқтисодиётдаги мавқеини, шунингдек, мамлакат ҳукумати билан ўзаро муносабатларини таҳлил қилар эканмиз, унинг пул-кредит тизими ва ҳукумат органлари ўртасида оддий воситачи эмаслигини, балки маълумот, тадқиқот, тартибга солувчи ва назорат қилувчи марказ эканлигини алоҳида таъкидлашни истардик.

Жаҳон амалиётида нақд пулларга бўлган талабнинг қисқариб бориш тенденцияси кузатилмоқда, фақат Япония давлатидан ташқариларида. МДҲ давлатларида, жумладан республикамизда ҳам пластик карточкалар воситасидаги тўловлар ҳажмининг кичиклиги, пуллик чеклар орқали тўлаш тизимининг ривожланмаганлиги ва бошқа омиллар ушбу талабнинг юқорилигини сақлаб қолмоқда. Мазкур муаммони миллий ишлаб чиқаришни, хусусан халқ истеъмоли моллари ҳажмини ошириш, пластик карточкалар воситасидаги тўловларни солиқлар, коммунал тўловлар, тиббий хизматлар каби турли тўловларга қўллаш орқали ҳал этиш мумкин. Аммо шуни унитмаслик зарурки нақд пулларни муомалада Япония каби давлатларда жуда юқори сақланиши, яъни 22 фоиз бўлиши бир томондан аҳоли миллий ананаларини инобатга олса, иккинчи тарафдан аҳоли истеъмолини рағбатлантиришни ҳам ўнитмаслик зарур. Бизда бошқа давлатлардан уларок аҳолини асосий кунлик истеъмол эҳтиёжи бозорлар орқали қондирилаётганлигини ўнитмаслик зарур.

Мамлакатимизда нақд пул ва нақд пулсиз хисоб-китоблар ўртасидаги фарқ ҳамон сақланиб қолмоқда. Бунда асосан, тадбиркорлар томонидан ноқонуний йўллар орқали импорт товарларининг олиб кирилиши, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ҳажмининг талаб даражасида эмаслиги, чакана савдо айланмасида норасмий савдо улушининг кўплиги ва жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг МДҲ давлатларига нисбатан юқорилиги сабаб бўлиб, у солиқлардан қочишга, яширин иқтисодиётнинг ривожланишига қулай шарт-шароитлар яратмоқда. Мавжуд муаммоларни бартараф этиш учун Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги ва Марказий банк ушбу ҳисоб-китобларни босқичма-босқич унификация қилиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш лозим. Жумладан, мижозларнинг биринчи талаби бўйича банклардан нақд пуллар олишини таъминлаш, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг прогрессив ставкасини Россия давлатидаги сингари ягона 13 фоиз ставкасига тушириш зарур.

стажер – исследователь, А.А.Аюбжонов, ТГЭУ

Актуальные вопросы качественного развития субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане

Субъекты малого бизнеса и частного предпринимательства (МБЧП) являются неотъемлемым элементом любой рыночной системы, без которого экономика и общество в целом не могут нормально существовать и развиваться. Хотя уровень научно-технического и производственного потенциала государства в основном определяют крупные предприятия, однако основой экономики являются МБЧП.Именно МБЧП придают экономике гибкость, мобильность, способность к быстрым структурным и техническим сдвигам, что является ценным качеством в условиях периодических кризисов.

В общих чертах к основными достоинствами МБЧП можно отнести следующее:

- функционирование на локальном рынке;
- быстрое реагирование на изменение рыночной конъюнктуры;
- непосредственная взаимосвязь с потребителем;
- узкая специализация на определенном рынке товаров и услуг;
- возможность начать бизнес с малым стартовым капиталом;
- высокая восприимчивость к новшествам;
- вовлечение широких масс населения в активную предпринимательскую деятельность, приобщение их к высоким нормам качества труда и к требованиям рыночных отношений;
- высокий уровень эффективности капитоловложений. В среднем эффективность капиталовложений в сфере МБЧП примерно в 9 раз выше, чем в крупном бизнесе.

Осознавая важность МБЧП в развитии национальной экономики, за годы независимости в Узбекистане сформированы благоприятный деловой климат и надежные правовые гарантии ускоренного развития данной сферы.Так, только за последние пять лет объемы кредитования малого бизнеса выросли почти в 5 раз.Приняты меры по кардинальному сокращению вмешательства государственных и контролирующих органов в финансово-хозяйственную деятельность предприятий. Теперь проверка деятельности микрофирм, малых предприятий и фермерских хозяйств осуществляется в плановом порядке не чаще одного раза в четыре года, а других хозяйствующих субъектов – не чаще одного раза в три года. Образован Фонд поддержки экспорта субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства при Национальном банке внешнеэкономической деятельности в 2013 году.

В результате принятых мер за последние пятнадцать лет доля малого бизнеса и частного предпринимательства в валовом внутреннем продукте возросла с 31,1 до 56,7 процента или в 1,8 раза. В этой сфере сегодня производится треть всей промышленной и 98 процентов сельскохозяйственной продукции. В ней трудится более 77 процентов всего занятого населения. Доля доходов от предпринимательской деятельности увеличилась до 52 процентов.

Вместе с тем, как показывает анализ, субъекты МБЧП в настоящее время в основном сосредоточены всфере торговли, сельского хозяйства и бытовых услуг. Предпринимательская активность в сфере промышленного производства,являющейся наиболее перспективной, пока остается слабой. Даже в техсубъектахМБЧП, которые заняты в промышленности,цепочка добавленной стоимости не превышает 2-3 этапов.

Динамика числа вновь созданных малых предприятий в промышленности также носит неоднозначный характер и отличается достаточно высокой волатильностью. Так, если в 2012 году в промышленности было создано 7708 субъектов МБЧП, то в 2013 году –5457, 2014 году – 7316 и в 2015 году – 6450.

Очевидно, что политика государства в стимулировании качественного развития субъектов МБЧП имеет огромный нереализованный потенциал. При этом качество может быть достигнуто только посредством промышленного развития МБЧП. В этом контексте на основе изучения зарубежного опыта и анализа современного состояния сферы МБЧП в стране, представляется целесообразным принятие следующих мероприятий институционального характера направленных на дальнейшее развитие субъектов МБЧП:

- совершенствование системы предоставления субъектам МБЧП неиспользуемых производственных мощностей в аренду или с последующим выкупом;
- широкое вовлечение субъектов МБЧП в реализуемые программы локализации;
- стимулирование промышленной кооперации между МБЧП и крупными предприятиями;
- создание и развитие инфраструктуры поддержки субъектов МБЧП (бизнес-инкубаторы, промышленные парки, технопарки);
- повышение качества принимаемых нормативно-правовых актов;
- отмена льгот для субъектов МБЧП не обеспечивших эффективное использование завезенного технологического оборудования и др.

Предлагаемые меры как представляется позволят не только повысить эффективность государственной поддержки субъектов МБЧП, но и мотивировать их на развитие промышленности.

магистрант, С. Назаров, ТДИУ

Ўзбекистон енгил саноат корхоналарини модернизация қилиш учун хорижий инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш

Ўзбекистон иқтисодиётини тузилмавий қайта қуришнинг устувор йўналишларидан бири енгил саноат корхоналарини янада ривожлантириш ҳисобланади. Чунки енгил саноат миллий иқтисодиёт реал секторининг энг муҳим тармоқларидан бири бўлиб, унинг корхоналари мамлакат бюджетига валюта тушумларини таъминловчи республикамизнинг энг асосий экспортерлардир. Ўзбекистон Республикасиинг замонавий енгил саноат ички ва халқаро бозорларда корхоналар ва аҳолининг тобора ўсиб борувчи эҳтиёжларини қондириш учун маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмлари ва спектрини кенгайтириб боришдек ягона мақсадга йўналтирилган тармоқлар ва корхоналар, ҳамда инфратузилмавий элементларнинг мураккаб синтезини ташкил қилади. Шу билан бирга, шуни ёдда тутиш керакки, мазкур тармоқнинг асосий ишлаб чиқариш қувватлари ўтган асрнинг 80-йилларида ишга туширилган бўлиб, ҳозирги кунда моддий ва маънавий эскирган, ҳамда юқори энергия истеъмоли билан ажралиб туради. Енгил саноат корхоналарини бундан кейинги даврда модернизация қилиш масаласи корхоналарни техник янгилаш ва янги маҳсулот турларини ўзлаштириш учун инвестицияларнинг етишмаслигига тақалмоқда. Бунда енгил саноат корхоналарини тубдан янгиланиш эҳтиёжларини молиялаштиришнинг ананавий манбалари етарли бўлмаяпти, бу эса давлат ва

корхоналарни хорижий инвестициялар кўмагига мурожаат қилишга ундамоқда. Ушбу билан боғлиқ равишда нафақат кенг кўламда инвестиция жалб қилиш муаммоси, балки улардан самарали фойдаланиш муаммоси ҳам юзага келмоқда. Ўз навбатида инвестициялаш жараёни кўп ёқламали бўлиб, уни амалга ошириш учун жуда кўп сонли иштирокчилар қатнашадилар. Хорижий инвесторлар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда унинг иштирокчилари ўртасида ушбу тармоқнинг инвестиция жозибадорлигини пасайтирувчи турли турдаги муаммолар ва қийинчиликлар пайдо бўлмоқда. Ушбу муаммоларнинг пайдо бўлиш сабабларини аниқлаш ва Ўзбекистон енгил саноат корхоналарини модернизация қилиш дастурларини амалга ошириш учун хорижий инвестициялардан самарали фойдаланиш йўлларини излаш ҳозирги кунда долзарб.

Ўзбекистон енгил саноатининг тобора ўсиб борувчи эҳтиёжлари ва уларни қондириш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш зарурияти ушбу инвестиция жараёни иштирокчиларини инфратузилмавий таъминлашни талаб қилади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, бозор иқтисодиёти шаклланиш даврида давлат идоралари ёрдами ва назоратисиз молия бозори инфратузилмаси вужудга келиши ва ривожланиши мушкул экан. Шу билан бирга, инвестиция жараёни иштирокчиларини инфратузилмавий таъминлаш учун молия бозори соҳасидаги хизматлар спектри ва кўлами кенг бўлиши керак. Фонд бозорининг инфратузилмавий таъминоти, аввалambор, қимматли қоғозлар эмиссиясини амалга ошириш, бозорга олиб чиқиш ва сотиш босқичларига техник ва ахборот ёрдами кўрсатилишини таъминлаши зарур.

Шунингдек, миллий қимматли қоғозлар бозори инфратузилмасини ривожлантириш учун махсус инвестиция фондлари, лизинг ва факторинг компаниялари, баҳоловчи ва аудиторлик компаниялари, рейтинг ва коллекторлик компаниялари, кредит уюшмалари ва микрокредит ташкилотлари каби инвестиция-молиявий инфратузилмаси институтлари таркибини кенгайтириш керак.

Ўзбекистон енгил саноат корхоналарига инфратузилмавий хизмат кўрсатилиши сифатини янада ошириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин:

- Монополиядан чиқариш Давлат Қўмитаси қошидаги Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва ривожлантириш марказини республика ҳукумати қошидаги идоралараро мустақил давлат идорасига қайта ташкил қилиш;

- инвестициялаш объектлари турини ошириш ва янги инвесторларни жалб қилиш мақсадида фонд бозорида айланувчи молиявий воситалар турини кўпайтириш;

- корпоратив қиммтали қоғозларга талабни рағбатлантиришга тўсқинлик қиладиган маъмурий тўсиқларни бартараф этиш;

- савдо тизимларининг функционал такомиллаштирилишига эришиш;

- хорижий инвесторлар манфаатларини янада тўлароқ ҳимоя қилиш учун амалдаги қонунчиликда ўзгартиришлар киритиш;

- инвестиция фондлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш механизмларини такомиллаштириш.

Қимматли қоғозлар жаҳон бозорининг институционал ривожланиши тенденцияларини инобатга олган ҳолда инфратузилма институтлари тармоғини қуйидаги усуллар билан такомиллаштириш зарур:

1) инвесторлар ва эмитентларга фонд бозори воситачиларини танлаш имкониятини кенгайтириш;

2) фонд бозори иштирокчиларининг ўз-ўзини тартибга солиш ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш;

3) инвестиция воситачиларининг инвесторлар ва эмитентлар олдидаги масъулиятини ошириш;

4) қимматли қоғозлар бозори иштирокчиларига хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолияти учун тенг имкониятлар ва рақобатчилик муҳитини яратиш.

Ўзбекистон енгил саноат корхоналари инновацион эҳтиёжларини таъминлаш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш муаммосини тадқиқ қилиш натижасида қуйидаги хулосалар олинди:

- Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишни изчил равишда давом этиш “Ўзенгилсаноат” ДАК корхоналари каби Ўзбекистоннинг стратегик аҳамиятга эга корхоналарининг инновацион ривожланишига қаратилган давлат инвестиция сиёсатини фаоллаштиришни талаб қилади.
- Енгил саноат корхоналари инновацион эҳтиёжларини таъминлаш соҳасидаги бой хориж тажрибаси шуни кўрсатадики, хорижий капитални жалб қилиш ҳисобига корхоналар инновацион эҳтиёжларини инвестицион таъминлаш катта имкониятларга эга экан.
- Мамлакат ишлаб чиқаришини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш дастурларини амалга ошириш учун тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий устуворликларидан бирини ташкил қилади.

Шу билан бирга, миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилишда эришилган ютуқларга қарамай, уларнинг ўсиш суръатлари иқтисодиёт реал секторининг инновацион эҳтиёжларининг ўсиш суръатларидан орқада қолмоқда.

магистрант, Р. Ҳ.Холмуродов, ЎзРБМА

Тижорат банклари активларини самарали бошқаришга таъсир қилувчи инновацион фаолият турларини амалиётга жорий қилиш имкониятлари

Тижорат банки ликвидлигини бошқариш – стратегик ва оператив аҳамиятдаги восита бўлиб, банка ликвидликка таалуқли муаммоларнинг олдини олиш ёки пайдо бўлганда самарали ва тезкор равишда вазиятни тўғрилашга имкон беради. Бунинг учун самарали ва мувофиқ бошқарув механизми тузилмаси қурилиши лозим бўлиб, ликивидликни ҳар кунлик бошқарув стратегияси ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши лозим. Ликвидлик стратегиясини амалга ошириш мақсади ликвидлик рискларини чекловчи сиёсат ва тартиботларнинг қўлланилишидир. Ликвидлик риски молия активларини тез конверсия қилиб бўлмаслиги билин боғлиқ бўлиб, банк даврий равишда инвестиция ва эмиссия сиёсатларини қайта кўриб чиқиши лозим бўлади. Ликвидлик чекланмаган тарзда ошиб кетиши ҳам активлар самарадорлигига салбий таъсир қилнгани учун ортиқча ликвидликка йўл қўймаслик учун ликвидлик даражасида максимал захира қийматини аниқлаш лозим бўлади. АТБ "Қишлоқ қурилиш банк" мисолида банк активларининг ортиқча ликвидликка эга бўлгани ҳолини кузатишимиз мумкин:

1 жадвал

2016 йил 1 январ ҳолатига АТБ "Қишлоқ қурилиш банк" томонидан асосий иқтисодий нормативларнинг бажарилиши тўғрисида маълумот (коэффицентда)

№	Иқтисодий норматив номи	Нормати в қиймат	Факт	Фарқи
1	Капиталнинг етарлилик коэффициенти	Мин. 0,10	0,172	0,072
2	I даражали капиталнинг етарлилик коэффициенти	Мин. 0,05	0,144	0,094
3	Левераж	Мин. 0,06	0,090	0,030
4	Жорий ликвидлик коэффициенти	Мин. 0,30	0,795	0,495
5	Таъминланган кредит бўйича бир қарз олувчига ёки ўзаро боғланган қарз олувчилар гуруҳига тўғри келадиган таваккалчиликнинг энг катта миқдори	Макс. 0,25	0,180	-0,070
6	Таъминланмаган кредит бўйича бир қарз олувчига ёки ўзаро боғланган қарз олувчилар гуруҳига тўғри келадиган таваккалчиликнинг энг катта миқдори	Макс. 0,05	0,011	-0,039
7	Ҳамма йирик кредитлар учун таваккалчиликнинг энг кўп миқдори	Макс. 8,00	0,110	-7,890
8	Бир эмитентнинг қимматли қоғозларга инвестицияларининг максимал миқдори	Макс. 0,15	0,013	-0,137
9	Олиш-сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга инвестицияларнинг энг кўп умумий миқдори	Макс. 0,25	0,000	-0,250
10	Барча эмитентларнинг устав капиталига ҳамда бошқа қимматли қоғозларига инвестицияларнинг энг кўп умумий миқдори	Макс. 0,50	0,026	-0,474

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, АТБ "Қишлоқ қурилиш банк" ўзининг кредит фаолиятини яна 20-30 фоизга ортириши, кредитларнинг узоқ муддатлиларининг улушини 10-20фоизга ва инвестицион активлар ҳажмини бир неча баробар ошириши мумкин экан.

Ҳозирда АТБ "Қишлоқ қурилиш банк" фаолиятида қуйидаги ликвидлик рискларини чеклаш устида ишламоғи лозим:

- депозитар риск ёки пролонгация риски (депозитлар муддатидан илгари қайтариб олинади). Депозит шартномасини муддатидан илгари тўхтатиш омонатчи учун имкони қадар зарарли бўлиши, муддати тугаганидан кейин пролонгация қилиш мижоз учун биринчи марта шартнома тузганга нисбатан фойдалироқ бўлиши керак. Демак, банк шартнома фаолиятини сервис инновациялари билан бойитиш керак;

- кредит риски ёки кредитларнинг муддатида қайтарилмаслиги. Бунинг учун банк кредит беришдан олдин қуйидаги масалаларни ўрганиши лозим:

- кредит таклифи малакали тайёрланганми, ишбилармонлик ва иқтисодий томондан унинг кутилган натижалари асосланганми;

- имкони қадар гаров мулки масаласини пишиқ ишлаб чиқиш;

- янги кредитларнинг берилиш оқибатида банк кредит портфели сифати қайси томонга ўзгаради.

- бозор риски (янги ёки режалаштирилмаган кредитлар риски) ёки янги фаолият тури билан шуғулланиш риски. Битимлар орасида лизинг операциялари риски нисбатан юқори бўлишини банк назардан четда қолдирмаслиги керак.

Даврий равишда стресс-тест ўтказиб турилиши банк ликвидлиги мустаҳкамлик даражаси ҳақида тасаввур бериши мумкин.

Тижорат банклари ликвидлигини таъминлашда фақат ананавий фаолият соҳасида имконият қидириш олиши мумкин бўлган якуний натижани кучли даражада

чеклаб қўйиши мумкин. Ушбу ҳолатдан чиқиш учун XXI-асрга қадам қўйган тижорат банки, шубҳасиз равишда ўз фаолиятини диверсификациясини амалга ошириш ва бунинг учун молия бозорига янги хизмат турлари ва мижозларга янги техник имкониятларни таклиф қилиши лозим бўлади. Ҳозирги шароитда АТБ «Қишлоқ қурилиш банки» фаолиятини қуйидагича инновацион махсулотлар билан бойитиш мумкин:

1. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш бўйича йилдан-йилга ўсиб борувчи эҳтиёжларини молиялаштиришда марказий ўрин тутувчи республика қимматли қоғозлар бозорида сервис даражасини кўтариш, корхоналар эмиссион фаолиятига амалий ёрдам бериш ва қўшимча даромад манбаига эга бўлиш учун андеррайтинг фаолиятини йўлга қўйиш лозимдир. Ҳозирда миллий фонд бозорида профессионал андеррайтерлар сони жуда озчилик бўлгани учун АТБ «Қишлоқ қурилиш банки» ушбу хизматлар бозорида мустаҳкам ўрин эгаллашига имкониятлар катта.

2. Республика иқтисодиётида конъюнктура ўзгариши динамикаси юқори бўлган вазиятда корхоналардаги ташкилий ўзгаришлар жараёни (акциядорлик жамиятларининг бўлиниши ёки қўшилиши) тобора кучаймоқда. Корхоналарда амалга оширилаётган қайта ташкил қилиш (реорганизация) иши ташқи кўмак ёрдамида осонроқ кечади. Шунинг учун, ташкилий ўзгаришларни техник ва молиявий қувватлаш хизмати тижорат банки учун янги хизмат турини ташкил қилиши мумкин. Бунда банк мижозга маслахат хизматларини кўрсатади, қайта ташкил қилиш лойиҳасининг ишлаб чиқилиши ва амалга оширилишида иштирок этади, ва молиялаштиради.

3. АТБ «Қишлоқ қурилиш банки»да хусусий инвесторлар сармояларини ишончли бошқариш бўйича хизмат кўрсатиш деярли йўқ ҳисобида. Шу билан бирга, республикада қарийиб 1,4 млн. акциядор бор эканлигини ҳисобга олсак, ушбу йўналиш банк хизматлари бўйича даромад олишнинг муҳим қисмига айланиши мумкин.

4. Қимматли қоғозлар бозорида брокерлик фаолиятини юритиш банк фаолиятини диверсификация қилишнинг яна бир йўналишидир.

5. Техник ва технологик жиҳатдан амалга оширилиши нисбатан қийин, бироқ жуда истиқболли яна бир йўналиш – FOREX халқаро валюта бозорида арбитраж конверсион операцияларни амалга оширишдир.

6. Товар бозорларида рақобатчилик кескинлашиб бораётган ҳозирги замонда инновацияларга инвестиция киритиш тобора даромадли бўлиб бормоқда. Шунинг учун, АТБ «Қишлоқ қурилиш банки» венчур инвестициялаш фаолияти билан ҳам шуғулланиши ёки венчур лойиҳаларида иштирок қилиши лозим. Бунинг учун, мувофиқ йўналишларда юқори малакали кадрларни етиштириш талаб қилинади.

магистрант, М.Ражабов, ТДИУ

Хоразм вилояти ҳудудий иқтисодиёти реал секторининг ривожланиш йўналишлари

Мамлакатимиз иқтисодиётида реал секторнинг шаклланиш ва ривожланиш хусусиятлари, реал сектор соҳалари ривожланишининг ўзига хос жиҳатларини ўрганиш, минтақаларда реал сектор ривожланишининг аҳолининг ижтимоий ҳолатига таъсирини баҳолаш, реал секторда ноанъанавий бизнес шаклларининг ривожланиш ҳолатини ўрганиш асосида келгусида минтақалар иқтисодиётида реал секторнинг

самарали ривожланишини таъминлаш–миллий иқтисодиётни ривожлантиришда устувор йўналишлардан ҳисобланади. Айниқса, иқтисодиёт соҳаларини импорт ўрнини босувчи ҳамда экспортга йўналтирилган асосга ўтказилишида айнан реал сектор тармоқлари муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисидаги ПФ-4058-сонли, 2008 йил 18 ноябрдаги Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПФ-4053-сонли Фармонлари асосида сўнгги йилларда реал сектор таркибига кирувчи тармоқларда чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилди ва ислоҳотлар давом этмоқда. Мамлакатимизнинг жаҳон бозорида мустаҳкам ўрин эгаллаши ва рақобат афзалликларига эга бўлишини таъминлашда саноат, агросаноат мажмуаси таркибидаги соҳалар ҳамда хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш талаб этилади.

Албатта, миллий иқтисодиётнинг яхлит ривожланиши уни ташкил этувчи ҳудудий иқтисодиёт бирликларининг алоҳида ҳолдаги тараққиётига боғлиқ бўлади. Хоразм вилояти мамлакатимизнинг саноатлашган, шу билан бирга аграр сектори яхши ривожланган вилоятлардан бири ҳисобланади. Хоразм вилоятида ҳам Республикамиз иқтисодиётини модернизациялаш ва иқтисодиёт тармоқларини диверсификациялаш йўналишида олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар вилоят ҳудудий иқтисодиётида амалга оширилаётган фаолият натижаларида ўз аксини топмоқда.

Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш жараёнини давом эттириш, ишлаб чиқаришларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан белгилаб берилган 2014 йилги иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари ва вазифаларини амалга оширилиши вилоятда жорий йилда иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришнинг барқарор суръатини ва иқтисодий ўсишнинг асосий кўрсаткичлари мувозанатини таъминлади.

Ҳисобот даврида вилоят ҳудудий иқтисодиётининг деярли барча соҳаларида юқори ўсиш суръатларига эришилди, жумладан саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш (прогноз 104,3фоиз - амалда 110,2фоиз), ҳалқ истеъмоли моллари (прогноз 105,6фоиз - амалда 107,0фоиз), ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (прогноз 106,4фоиз - амалда 106,7фоиз), қурилиш ишлари (прогноз 112,2фоиз - амалда 112,3фоиз) ҳажмлари сезиларли ўсди.

2014 йил давомида вилоятда барча манбаалар ҳисобидан 1963,0 млрд. сўмлик маблағлар ўзлаштирилиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 96,3 фоизни ташкил этди. Жумладан, бюджет маблағлари ҳисобидан 239,2 млрд. сўм, бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан 153,4 млрд. сўм, корхоналар ўз маблағлари ҳисобидан 583,6 млрд. сўм, аҳоли маблағлари ҳисобидан (якка тартиб уй-жой қурилиши, ичимлик сув ва табиий газ тармоқларини қурилиши ва бошқалар) 505,8 млрд. сўм, тижорат банклари кредитлари ҳисобидан 291,7 млрд. сўм ҳамда чет эл инвестицияси ва кредитлари ҳисобидан 189,3 млрд.сўмни ташкил этди. Жами ўзлаштирилган маблағларнинг 54,4 фоизи ишлаб чиқариш соҳасига тўғри келади.

Ҳисобот даврида худудий инвестиция дастурига асосан саноат корхоналарни янги ташкил этиш, модернизация ва реконструкция қилиш ҳисобига 103 та корхона фойдаланишга топширилиб, 119,4 млрд. сўмлик инвестициялар киритилди ҳамда

194,4 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятлари яратилди, натижада 3264 та янги ишчи ўринлар яратилди.

Киритилган инвестициялар ҳисобига яратилган корхоналарнинг асосий қисми текстил, истеъмол моллари ишлаб чиқариш, кимё, полиграфия, озиқ-овқат, қурилиш материаллари саноати йўналишларида ташкил этилди.

2014 йилда вилоятда 5744,2 млрд. сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, ўсиш суръати ўтган йилга нисбатан 110,2 фоизни ташкил этди. 2014 йилда ҳудудий тасарруфдаги корхоналар томонидан 1312,2 млрд.сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди, ўсиш суръати ўтган йилга нисбатан 118,5 фоизни ташкил этди, белгиланган прогноз кўрсаткич 2,7 фоиз ошиғи билан бажарилиши таъминланди. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида ҳудудий саноат корхоналарининг улуши 22,8 фоизни ташкил этди.

2014 йилда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш мақсадида тижорат банклари томонидан жами 19,1 млрд. сўм миқдорида имтиёзли кредит маблағлари ажратиш режалаштирилган бўлиб, ҳисобот даврида хизмат кўрсатиш соҳаси билан шуғулланувчи тадбиркорларга 50,5 млрд. сўм миқдорда имтиёзли кредитлар ажратилди.

Вилоятда 2014 йилда ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқариш хажми амалдаги баҳоларда 3103,9 млрд. сўмга ёки ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 530,6 млрд. сўм (106,7фоиз) га кўп бажарилди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларни 36,8 фоизи ёки 1143,1 млрд. сўмлигини чорвачилик маҳсулотларини ҳамда 63,2 фоизи ёки 1960,8 млрд.сўмлигини деҳқончилик маҳсулотларини ташкил этди. Ялпи махсулот ишлаб чиқаришда фермер хўжаликлари улуши 33,7 фоизни, деҳқон хўжаликларининг улуши эса 64,6 фоизни ташкил этди.

Юқоридаги маълумотлар ва таҳлиллардан кўринадики, Хоразм вилояти ҳудудий иқтисодиёти таркибига кирувчи реал сектор тармоқларининг барчаси сўнгги йилларда тез суръатлар билан ривожланиб бормоқда, бироқ ушбу ривожланишни сифат ва таркибий таҳлили реал сектор тармоқларини таркибий жиҳатдан янги йўналишларда ривожлантириш зарурлигини кўрсатади. Чунки ҳудудий иқтисодиёт тармоқларининг аксариятида саноат, озиқ-овқат ва бошқа йўналишларда илмталаб ва юқори технологиялар ишлаб чиқарувчи тармоқ корхоналари шаклланмаганлиги кўринади. Бу эса ҳудудий иқтисодиётнинг келажакдаги ривожи учун зарур бўлган салоҳиятнинг шаклланиши ва реал секторнинг яқин келажакдаги юқори суръатлар билан ривожланишини етарли даражада таъминлай олмайди.

Юқоридаги фикрларни ҳисобга олган ҳолда вилоят ҳудудий иқтисодиёти реал секторини яқин келажакда ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилар бўлиши зарур деб ҳисоблаймиз:

1. Саноат тармоқларида чуқур қайта ишловчи корхоналар мажмуаларини яратиш, бунинг учун эса ушбу тармоқлар учун зарурий ишлаб чиқариш технологияларини яратувчи ва мавжуд технологияларни модернизациялаш имконини берадиган саноат тармоқларини ривожлантириш;

2. Аграр соҳада ишлаб чиқаришни янги, кам чиқимли технологиялар асосида йўлга қўйилишига ўтиш;

3. Хизмат кўрсатиш ва сервис тизимини бугунги кун талабларини ҳисобга олган ҳолда ривожлантириш ҳамда хизмат кўрсатишнинг замонавий турларини шакллантириш;

4. Юқорида кўрсатилган ўзгаришларни амалга оширишда асосий омил бўлган молиявий сектор фаолиятини белгиланган вазифаларга мутаносиблигини таъминлаш.

S.Begamov master of TFI
B. Raxmanov master of TSEU
D. Nazarov research advisor

Export as an important factor in the development of the economy

Developing of global integration process requires the use of export potentiality for increasing our country's economy. The rising of export potentiality uncurl in foreign currency and consolidate national currency. Nowadays development of export potentiality is an inseparable part of economy policy which directs to provide stable macro economy, develop industry and gives an incentive to investment activity. Export potentiality was increased as the result of political occurrence which central Asia cooperation organization joined Eurasian economic collaboration organization. The term export means shipping in the goods and services out of the jurisdiction of a country. The seller of such goods and services is referred to as an "exporter" and is based in the country of export whereas the overseas based buyer is referred to as an "importer". In international trade, "exports" refers to selling goods and services produced in the home country to other markets.

Capability of our country's Agriculture system and reform of this field are significant importance of the country's export index. Exports in Uzbekistan averaged 3609.85 USD Million from 2006 until 2015, reaching an all time high of 14084 USD Million in the fourth quarter of 2014 and a record low of 1386.80 USD Million in the first quarter of 2006.[73]A s a producer of oil, natural gas, and gold and as the second largest exporter of cotton, natural resources dominate the country's exports. Uzbekistan's other exports include machines and equipment, and food. Uzbekistan's main export partners are Russia, Turkey, China, Kazakhstan and Bangladesh. Uzbekistan has great material storage and high producing potentiality. This gives an opportunity to take part in world labor section. Automobile industry, light industry, chemist industry and horticulture field's export are developed year by year with new reform and modern method. National Economy has powerful strategy to entrance world economy. Our government develops its political – economical fields for prerequisite republic's economic potentiality, so our strategy unambiguous to organize rival internal market and improve external economy. Our government's authority found particular external politics and international commerce. For instance, the fundamental reform producing industry and modern technology, our government uses local resources which help to decrease import resources and produce high quality goods for internal and external emporium. Uzbekistan market economy model insist on developing international economy, consolidate economy position and integrate to world household relation. Uzbekistan has huge natural resources.

One of the main recourses is mineral resource. Nowadays Uzbekistan take high position not only in Euro Asian but also reform Great Silk Road. Uzbekistan takes eighth position producing gold resources. Our republic has 661 gold fields and 41 of them are used. Uzbekistan's quality gold correspond world superior standard. Muruntov's gold capacity and quality can complete world the biggest gold fields which are Klondayk(U.S.A), Vitvatterand(S.A.R) and Kolar(India).

Uzbekistan's high quality gold was on demand in last year's.Trainings are focused onaccustoming local enterprises specialists in strategy of foreign economic activities, skills of practical diagnostics and strategy development, assessment of capability for export development potential of own companies. Ownership advantages are the firm's specific

[73]Exports in Uzbekistan are reported by the The State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics.

assets, international experience, and the ability to develop either low-cost or differentiated products within the contacts of its value chain.

The locational advantages of a particular market are a combination of market potential and investment risk. As itis expected, the lower risk of export typically results in a lower rate of return on sales than possible though other modes of international business. In other words, the usual return on export sales may not be tremendous, but neither is the risk. Exporting allows managers to exercise operation control but does not provide them the option to exercise as much marketing control. An exporter usually resides far from the end consumer and often enlists various intermediaries to manage marketing activities.

For Small-and-Medium Enterprises (SME) with less than 250 employees, selling goods and services to foreign markets seems to be more difficult than serving the domestic market. The following assumption shows the main disadvantages: -Financial management effort: To minimize the risk of exchange-rate fluctuation and transactions processes of export activity the financial management needs more capacity to cope the major effortCustomer demand: International customers demand more services from their vendor like installation and startup of equipment, maintenance or mor**e** delivery services.

Communication technologies improvement: The improvement of communication technologies in recent years enable the customer to interact with more suppliers while receiving more information and cheaper communications cost at the same time like 20 years ago. This leads to more transparency. The vendor is in duty to follow the real-time demand and to submit all transaction details.

-Management mistakes: The management might tap in some of the organizational pitfalls, like poor selection of oversea agents or distributors or chaotic global organization. Export promotion is the main task of foreign trade policy. In our opinion the government may encourage production for export in the following ways:

-Encouraging foreign investment in the sector of production for export in all forms.

-Widening export markets in foreign countries. Prohibited export goods are fire arms and bullets, bombs, cultural antiques, materials that contain drugs, toxic chemicals and rare wild animals. Export goods are complying with international law and practice.

magistrant H.A.Hakimov, TDIU

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash dasturlari-barqaror rivojlanish omili

O‘zbekistonni 2015-2019-yillarga mo‘ljallangan strategik investitsiya loyihalari va har yili qabul qilinaligan Davlat investitsiya dasturlari “2015-2019-yillarda tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar va materiallarni ishlab chiqarishni mahalliylashtir ish bo‘yicha dasturi” (11.02.2015 y. № PF-2298), “2015-2019-yillarda muxandislik-kommunikatsiya va yo‘l-transport infratuzilmasini rivojlantirish va modernizatsiya qilish dasturi” (06.03.2015y. № PF-2313), “2015-2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o‘zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi” (04.03.2015 y. Q-4707),“2015-2019-yillarda iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya sig‘imini qisqartirish, energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari Dasturi” lari (05.05.2015y. № PF-2343) doirasida amalga oshirilmoqda. Ular ustuvor investitsion loyihalar ro‘yxatini qamrab olib, iqtisodiyotni asosiy tarmoqlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

2015-yilda rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish natijasida umumiy qiymati 7 milliard 400 million dollar bo‘lgan 158 ta yirik ishlab chiqarish obyekti qurilishi yakunlandi

va foydalanishga topshirildi.

2015-2019-yillarda tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar va materiallar ishlab chiqarishni mahalliylashtirish dasturi 2015-yilning 11-fevralida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2298 sonli Qarori bilan qabul qilingan. Mazkur qarorning 5-bandiga asosan quyidagi imtiyozlar belgilangan:

chetdan olib kelinadigan, respublikada ishlab chiqarilmaydigan texnologik asbob-uskunalar va ularning ehtiyot qismlari, shuningdek mahalliylashtiriladigan mahsulotlar ishlab chiqarish texnologik jarayonida foydalaniladigan komponentlar uchun bojxona to‘lovlari (bojxona rasmiylashtiruvi yig‘imlaridan tashqari);

mahalliylashtirish loyihalari bo‘yicha ishlab chiqarilgan mahsulotlar bo‘yicha foyda solig‘i, yagona soliq to‘lovi (soliq solishning soddalashtirilgan tizimini qo‘llaydigan subyektlar uchun);

mahalliylashtiriladigan mahsulotlar ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan asosiy ishlab chiqarish fondlari bo‘yicha mulk solig‘i to‘lashdan ozod qilingan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2298 sonli Qarorining 4 bandiga asosan import o‘rnini bosuvchi va eksportga yo‘naltirilgan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ko‘zda tutuvchi hamda mahalliylashtirish darajasi 36 foizdan kam bo‘lmagan loyixalar mahalliylashtirish dasturiga kiritilishi belgilangan.

2015-2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o‘zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi tarkibiy o‘zgarishlarni izchil ta’minlash, ishlab chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, barqaror iqtisodiy o‘sish lokomotivlari bo‘lishga qodir yuqori texnologiyali sanoat tarmoqlarini yanada rivojlantirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning energiya sarfi, moddiy va mehnat xarajatlarini kamaytirish bo‘yicha mavjud zahiralardan yanada to‘liq foydalanish, shuningdek, jahon bozorida talab barqaror bo‘lgan raqobatbardosh tayyor tovarlar va yarim fabrikatlar ishlab chiqarishni kengaytirish, buning uchun xorijiy investitsiyalarni, jumladan, yetakchi xorijiy kompaniyalar bilan birgalikda qo‘shma korxonalar tashkil etish orqali faol jalb qilish maqsadida qabul qilindi.

Xususan, ushbu farmonga muvofiq, resurs tejaydigan bug‘-gaz qurilmasi va quyosh energiyasidan foydalanish bo‘yicha sinab ko‘rilgan zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish asosida elektr energetika sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan ishlab chiqarish quvvatlarini izchil modernizatsiya qilish va yangilarini tashkil etish ko‘zda tutilmoqda.

sanoatida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash bo‘yicha 124 investitsiya loyihasi, shuningdek, xorijiy sarmoyadorlarni jalb etgan holda 48 istiqbolli investitsiya loyihasini amalga oshirish rejalashtirilmoqda.

Prezidentimizning 2015-yil 4-martdagi “2015-2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o‘zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida»gi farmonida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash bo‘yicha umumiy qiymati 40 milliard 809 million dollarlik 846 investitsiya loyihasini amalga oshirish ko‘zda tutilgan. 2015-2019-yillarda amalga oshiriladigan qiymati 19 milliard 640 million dollarlik 711 yangi loyihaning sarmoyadorlari va moliyalashtirish manbalari belgilab olingan. Qiymati 21 milliard 169 million dollarlik 135 istiqbolli loyihaga esa xorijiy investitsiyalar va kreditlar jalb qilinadi.

Ushbu Dasturning hayotga tatbiq etilishi 2015-2019-yillarda yalpi ichki mahsulotni yiliga o‘rtacha kamida 8 foiz, jumladan, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishni 9 foiz, shu davr ichida ushbu ko‘rsatkichni 1,5 barobar oshirish imkonini beradi. Mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotida sanoat ulushi hozirgi 24 foizdan 2020-yilda 27 foizga yetadi. Mashinasozlik, neft-gaz, neft-kimyo, kimyo, to‘qimachilik va oziq-ovqat kabi yuqori

texnologiyali tarmoqlarni yanada jadal rivojlantirish, sanoatda ularning ulushini 2014-yildagi 62 foiz o‘rniga 2020-yilda 67 foizga yetkazish kutilmoqda. Bu borada 100 ga yaqin yangi tovar guruhlari (qariyb 1000 xil mahsulot) ishlab chiqarish o‘zlashtiriladi va 2020-yilga borib mamlakatimiz sanoatining yillik ishlab chiqarish hamda eksport salohiyati tegishli ravishda 18 trillion so‘mga va 2 milliard dollarga oshiriladi.

магистрант, И.Зохидов, ТДИУ

Мамлакатимиз саноат соҳасини модернизациялашда инвестицияларнинг ўрни ва ролини ошириш

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш дастурларини амалга оширишда хорижий инвестициялар, аввало, тўғридан-тўғри инвестицияларнинг ўрни беқиёсдир. Бунда илғор технологияларни татбиқ этиш, янги иш ўринлари яратиш ва шу асосда мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва бир маромда ривожланишини таъминлаш имконияти яратилади. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, чет эл инвестицияси жалб қилиниши мазкур давлатларнинг юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи омиллардан бири бўлиб келади.

2010 йилнинг 15 декабрида мамлакатимиз Президентининг саноатни барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий саноат тармоқларини диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, саноат тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ҳамда рақобатдошлигини янада ошириш мақсадида ПҚ-1442-сонли-2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда саноатни ривожлантиришнинг комплекс дастури ва модернизация қилиниши, техник ва технологик янгиланиши, янгидан барпо этилиши кутилаётган йирик инвестицион лойиҳалар акс этган бўлиб, қуйидаги устувор йўналишлар белгилаб берилган:

- структура ҳосил қилувчи тармоқларни ривожлантиришнинг чуқур ва ҳар томонлама пухта ўйланган узоқ муддатли истиқболларини ишлаб чиқиш, шу асосда иқтисодиётнинг асосий тармоқларини диверсификация қилишга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш;
- Ватанимиз саноат маҳсулотининг рақобатбардошлигини ошириш, республика саноати ва, умуман, иқтисодиётини ривожлантиришнинг жаҳон конъюнктурасидаги ўзгаришларга боғлиқлигини камайтириш мақсадида норматив кўрсаткичлар ва тарифларнинг барқарорлигини таъминлаш;
- Ўзбекистон Республикасининг жаҳон меҳнат тақсимотидаги роли ва ўрнининг юксалиб боришини таъминлайдиган энергетика, нефть-газ-кимё, тўқимачилик ва енгил саноат, машинасозлик ва автомобилсозлик каби устувор тармоқларни илдам ривожлантиришга қаратилган саноатдаги таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сифатли ва чуқур қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, жаҳон бозорида доимий харидоргир бўлган юқори рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқариш;

- саноат корхоналарини кенг миқёсда модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, уларни энг замонавий юқори технологик ускуналар билан жиҳозлаш, саноат тармоқларида замонавий илмий ютуқлар ва илғор инновация технологияларини жадал татбиқ этиш, саноат учун юқори малакали кадрлар тайёрлашни кенгайтириш;
- ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, маҳаллий хомашёни чуқур ва сифатли қайта ишлаш негизида экспорт салоҳиятининг барқарор ўсиб боришини, экспортга мўлжалланган рақобатдош саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни кўпайтиришни, уларни сотиш бозорлари кенгайтирилишини таъминлаш;
- ички саноат кооперацияси ва ишлаб чиқаришнинг маҳаллийлаштирилишини янада ривожлантириш, саноат тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, саноат корхоналарини мамлакатнинг барча минтақаларида жойлаштириш ва шу асосда импорт ўрнини босадиган маҳсулот ишлаб чиқарилишини, янги иш жойлари яратилиши ҳамда аҳолининг иш билан бандлиги ўсишини, одамларнинг даромадлари ва турмуш даражаси янада ошиб боришини таъминлаш;

Келтирилган устувор йўналишларни амалга ошириш учун барча молиявий манбалар ҳисобидан жами 50 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган 519 та лойиҳани ўзлаштириш кўзда тутилмоқда. Шундан молиялаштириш манбалари аниқ бўлган инвестицион лойиҳаларнинг сони 260 тани ташкил этгани ҳолда, ўзлаштириладиган маблағлар қиймати 30 074,2 млн. АҚШ долларига тенг.

Ишлаб чиқилаётган янги инвестиция лойиҳалари рўйхати бўйича 6,03 млрд. доллар истиқбол қийматига эга 99 та йирик тармоқ лойиҳалари, 412 млн. долларга тенг 442 та ҳудудий лойиҳаларни амалга ошириш назарда тутилган. Бундан кўриниб турибдики, ҳар йили саноатни ривожлантириш учун ўртача 10 млрд. долларга тенг бўлган инвестицион маблағлар иқтисодиётга жалб қилинади. Бу эса, ўз навбатида, янги иш ўринларини ташкил этишни ва қўшимча даромадларнинг шаклланишини, шунинг билан бирга асосий макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири бўлган ЯИМнинг ўсишини ва аҳоли фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади.

Инвестиция дастурини амалга оширишда корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан йўналтирилган тўғридан-тўғри хусусий инвестицияларнинг йилдан йилга фаол иштирок этаётгани барчамизга алоҳида мамнуният бағишлайди. Биргина ўтган йилда бундай инвестициялар ҳажми 10,3 фоизга ўсиб, 4 млрд. 300 млн. долларни ёки жами инвестициялар ҳажмининг қарийб 30 фоизини ташкил этди. Ўтган йили тижорат банкларининг инвестициявий фаолияти ҳам кенгайди. Улар томонидан 1 млрд. 700 млн. доллар ёки 2013 йилга нисбатан 20 фоиз кўп инвестициялар йўналтирилди. Жами инвестицияларнинг 73 фоиздан ортиғи ишлаб чиқариш соҳасига ва қарийб 40 фоизи машина ва ускуналар харид қилишга сарфланди. Ўзбекистонда амалга оширилаётган инвестиция сиёсатининг ўзига хос хусусияти маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлашни таъминлайдиган, юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришларни ташкил этишга қаратилган инвестиция лойиҳаларига устувор аҳамият берилаётганида намоён бўлмоқда.

Юртбошимиз томонидан қишлоққа саноатни олиб кириш, қишлоқ хўжалигида ортиқча бандликни қисқартириш ва бўшаган ишчи кучини янги иш ўринларини билан таъминлаш масаласига эътибор қаратилмоқда. Буларнинг барчасини амалга оширишда ўрта синф вакиллари бўлмиш кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга устуворлик қаратиш лозимлигини уқтирмоқдалар. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг мамлакатимизни модернизация қилиш ва

янгилашнинг ишончли таянчи бўлган мулкдорлар синфини шакллантиришдаги улкан аҳамиятини ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайди.

magistrant A.B.Abdusalomov, TDIU

Sug'urta faoliyatini tashkil etishda axborot ta'minotinioptimal shakllantirish.

Sug'urtada qayta ishlashning texnologik jarayonlarni ularni to'plash va ro'yxatdan o'tkazishdan boshlanadi. Bu bosqichning mohiyati ma'lumotlar tashuvchisida boshqarish ob'ekti ahvolni aks ettiruvchi ko'rsatkichlarning miqdoriy va sifatiy ro'yxatdan o'tkazishdan iborat. Bunda o'lchashlar, hisob kitoblar o'lchab ko'rishlar va boshqalar bajarilishi mumkin. Sug'urtada ma'lumotlarni to'plash va ro'yxatdan o'tkazish operatsiyalarini bajarish uchun har xil aniq holatda ularning o'tkazish joyi, ishlab chiqarish xususiyati, foydalaniladigan texnik vositalari tarkibi va hakazolarga mos keluvchi uslublardan foydalanadi.

Sug'urta kompaniyalarida olinadigan boshlang'ich axborotning tulaqonliligi, ishonchliligi va o'z vaqtida ega bo'linishiga ob'ektini boshqarishning aniq bir vazifalari bo'yicha nafaqat to'g'ri qarorlar qarorlar qabul qilish, balki umuman boshqarish samaradorligiga ham bog'liq. Shu bois ma'lumotlar to'plash va ro'yxatdan o'tkazishni tashkil etishning eng muhim vazifasi ma'lumotlar to'g'riligi, tulaqonliligi, jamligi va noziddiyatliligini ta'minlovchi nazorat tizimlaridan foydalanishdir.

Sug'urta kompanyalarda ma'lumotlarni to'plash va ro'yxatdan o'tkazish bosqishi katta mehnat sig'imi bilan ajralib turadi, boshqarish ob'ektining turli bo'linmalaridagi ko'plab mutaxassislar ishtirokini talab etadi. Axborotlarni to'plash va ro'yxatdan o'tkazish operatsiyalari ham qo'lda, ham texnik vositalardan foydalaniladigan holda bajarilishi mumkin. Ma'lumotlarlarni qo'lda to'plash va ro'yxatdan o'tkazishda tegishli xizmatlar mutaxassislari va texnik vositalarni qo'llamagan holda alohida ijrochilar yoki qog'oz tashuvchida ishlovchi qurilmalar ishlari natijalarini aks ettiruvchi sifat, og'irlik va hajm harakterisktikalarni ro'yxatdan o'tkazadi.

Bizning ko'rilayotgan masalaning yechishda birlamchi bo'lib «Sug'urta polisi» va «Yo'l harakati qoidalari buzilganlik haqida bayonoma» xujjatlari hisoblanadi.

«Sug'urta polisi» xujjatida bu xujjat qimmatli qog'ozdan tashkil topgan bo'lib Vazirlar Mahkamasi tomonidan transport vositasini majburiy sug'urta qilish polisi hisoblanadi.

Bu polis har yilda bir marta qaytadan yangilanadi. Polisga qo'shimcha haydovchi qo'shilgan taqdirda familiya ustiga asliga tog'ri degan muhr bosiladi. Bu polis haydovchi yo'l transport qoidasini buzganda DAN hodimlari tomonidan suralganda ko'rsatiladi, agarda bu xujjar taqdim etilmasa avtoulov jarima maydonchasiga tortiladi. Bu polis muddati tugashdan 3 kun oldin haydovchining uyali aloqa vositasiga habar yuboriladi.

«Yo'l harakati qoidalari buzilganlik haqida bayonoma» bu xujjat ham qimatli qog'oz hisoblanib har bir bayonomani o'z tartib raqamga ega. Haydovchi yo'l harakati qoidasini buzganda DAN tomonidan tuldiriladigan xujjat hisoblanadi. Bu xujjatda haydovchining barcha ma'lumotlari, yashash joyi, avtoulov haqida ma'lumot va yo'l transport qoidasini buzgan haqida ma'lumotlar to'ldiriladigan xujjat xisoblanadi. Bu bayonnomaga agarda haydovchining shikoyatlari bo'lgan taqdirda bayonnomaga o'z fikrini to'ldirish haqiga ega hisoblanadi. DAN hodimlari tomonidan bayonnoma to'ldirgandan so'ng haydovlichilik guvohnomasi olib quyiladi va bir necha kundan so'ng haydovchi jarimani tulab haydovchilik guvohnomani oladi.

Jarohat narxini baholashning hisobotibu jadvalga keladigan bo'lsak bu hisobot avtoulovga to'qnashuv sodir bo'lgandan so'ng unga yetgan zararni hisoblab hamma kerakli extiyot qisimlar kiritilib hisoblab chiqiladi.

Sug'urta qildiruvchi sug'urtalovchiga sug'urta mukofatini qonun xujjatlarida belgilangan tartibda to'lashi shart. Sug'urta mukofoti sug'urta ta'riflari bazaviy stafkalari va koeffitsentlarining ko'paymasi sifatida xisoblab chiqiladi.

Sug'urta axborot tizimlari aniq bir obekt uchun yaratiladi. Samarali axborot tizimi boshqarish, amaliy sohalar darajalari o'rtasidagi farqlarni, shuningdek tashqi holatlarni e'tiborga oladi va boshqarish funksiyasini samarali amalgam oshirish uchun zarur bo'lgan axborotnigina beradi.

Sug'urta axborot tizimi – boshqarish funksiyasini amalga oshirish uchun sug'urta kompaniyasi xodimlarini turli xildagi axborotlar bilan ta'minlovchi kompaniya haqidagi axborotlarni yig'ish, qayta ishlash va taqdim etish bo'yicha ma'lumotlar va komunikatsiyalar tizimini o'zida nomoyon etadi.

Axborot tizimlarini sug'urta faoliyatiga tadbiq etish nafat mayday-chuda axborotlarni qayta ishlash va saqlash, balki qarorlarni qabul qilish, zamonaviy telekomunikatsiya vositalari asosida sug'urta faoliyati samaradorligini amalga oshirish hisoblanadi.

magistrant A.B.Abdusalomov, TDIU

Sug'urta kompaniyasi boshqaruvini takomillashtirish va zamonaviy sug'urta xizmatlarini yo'lga qo'yishda innovatsion texologiyalardan foydalanish.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining ijtimoiy yo'naltirilgan bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tishi hamda ilmiy-texnika taraqqiyoti jamiyatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotining turli jabhalariga axborot-kommunakatsiyalar texnologiyalari sohasidagi barcha yutuqlarni tadbiq qilish darajasini tezlashtirib yubordi. Mamlakatimizning xalq xo'jaligi sohalarini axborotlashtirish, jamiyat rivojlanishning obyektiv jarayoni hamda zarur bo'lgan axborotlarni yig'ish, saqlash uzatish, qaytda ishlash va taqdim etishning tabiiy davomidir. Iqtisodiyot, ishlab chiqarish, aloqa, ilmiy- tadqiqot, ta'lim, tibbiyot va biznes sohalaridagi mehnat sifati, mehnat unumdorligi va samaradorlik darajasini yuksaltirish ularda tadbiq qilinayotgan eng zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnalogiyalari bilan bog'liq.

Mamlakatimizda turli mulkchilik shaklidagi qirqqa yaqin sug‘urta kompaniyalari faoliyat ko‘rsatmoqda. Ular o‘nlab turdagi xizmatlarni ko‘rsatmoqda, xizmatlar ro‘yxatini yildan-yilga kengaytirmoqda, sug‘urta mukofotlari va to‘lovlari miqdorini ko‘paytirmoqda. Prezidentimiz Islom Karimovning 2013-yil 21-mayda qabul qilingan “Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori ushbu kompaniyalar muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim omil bo‘lmoqda.

O‘zbekistonning sug‘urta xizmatlari sohasi milliy iqtisodiyotimizda yetakchi o‘rinlardan biriga ko‘tarilmoqda. Buni nafaqat ushbu sohaning yuqori salohiyatga ega ekani, balki uni har tomonlama takomillashtirishga qaratilgan faol davlat siyosati olib borilayotgani bilan ham izohlash mumkin. Sohada amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatimiz sug‘urta sanoatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

2014-yil 11-aprelda kuchga kirgan “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi qonun ushbu sohadagi munosabatlarni yanada takomillashtirishga qaratilgan. Milliy qonunchiligimizning eng yaxshi tajribasi va xalqaro huquq normalarni o‘zida mujassam etgan ushbu o‘zgartish

hamda qo‘shimchalar sug‘urta madaniyatini oshirish, sohada qo‘llaniladigan tushunchalarni yanada aniqlashtirish, tomonlar majburiyatlari va huquqiy munosabatlarini tartibga solish, mijozlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirishga ko‘maklashmoqda.

“Sug‘urta deganda yuridik va jismoniy shaxslar to‘laydigan sug‘urta mukofotlaridan shakllantiriladigan pul fondlari hisobidan muayyan voqea (sug‘urta hodisasi) yuz berganda ushbu shaxslarga sug‘urta shartnomasiga muvofiq sug‘urta tovonini (sug‘urta pulini) to‘lash yo‘li bilan ularning manfaatlarini himoya qilish tushuniladi.

Sug‘urta faoliyati deganda sug‘urta bozori professional ishtirokchilarining sug‘urtani amalga oshirish bilan bog‘liq faoliyati tushuniladi.”

Sug‘urta faoliyati iqtisodiy infratuzilmaning ajralmas qismi sifatida ijtimoiy kafolatni ta’minlaydi hamda shartnomaviy majburiyat va tariflar orqali turli sug‘urta risklaridan ogoh etish negizida iqtisodiyot sub’ektlari manfaatlarining himoyasini ham o‘z zimmasiga oladi.

Sug‘urta munosabatlari, ularning tashkiliy shakllaridan qat’iy nazar, sug‘urta fondini yaratish va undan foydalanish jarayonidir. Ta’kidlash lozimki, sug‘urta munosabatlari – murakkab va keng qamrovli moliyaviy – pullik iqtisodiy munosabatlar bo‘lib, ular yuzaga kelishi uchun o‘zaro bog‘liq shart – sharoit majmuasi mavjudligi ham muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda sug‘urta munosabatlarini, sug‘urta bozorini rivojlantirish va tizimni takomillashtirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekistonda sug‘urta xizmati bozorini rivojlantirish, shuningdek aholining keng qatlamlari va xo‘jalik sub’ektlarini sug‘urtada ishtiroklarini rag‘batlantirish maqsadida sug‘urta kompaniyalari va iste’molchilarga qulay sharoitlar yaratilgan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ushbu sohaga xos yangi-yangi tavakkalchiliklarni yuzaga keltirmoqda. Bu borada tavakkalchiliklar sonining ko‘payishi bevosita iqtisodiyot yoki alohida tarmoqning rivojlanish sur’ati bilan uzviy bog‘liqdir.

Ijtimoiy so‘rov natijalari shuni ko‘rsatadiki, soha sub’ektlarining 73 foizi tavakkalchiliklarning tashqi omillarini xavfli deb hisoblasa, qolgan 27 foizi ichki omillar, xususan, xo‘jalik-ishlab chiqarish faoliyati, pul muomalasi va boshqaruvning xavfliroq ekanini qayd etadi. Bu esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sub’ektlari faoliyatini ishonchli himoya qilishni ta’minlashga qodir zamonaviy sug‘urta tizimini shakllantirishni talab qilmoqda.

Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari to’plangan axborot mahsulotlarini kishilariga tezkor suratda yetkazib sermehnatlik darajasini pasaytirgan holda mavjud muammolarni hal etish uchun keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. Shuning uchun ham axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samarali qo’llash mamlakatni texnologik va iqtisodiyot jihatidan rivojlantirishni ifodalovchi ko’rsatkich bo’lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Respublikamizda axborot texnologiyalaridan foydalanish jadal rivojlanayotgan bir paytda, axborot xavfsizligini ta'minlashning ushbu yangi mexanizmini qo'llashni ham tez sur'atlarda takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

магистрант, Ж.А.Ахмадбеков, ТДИУ

Халқаро фонд бозорларида банклар инвестицион фаолиятининг ўрни

Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётини банк тизими, яъни уларнинг инвестицион фаолияти орқали миллий иқтисодиёт ривожига ижобий таъсир этиб,

жаҳон иқтисодиётини ривожланиш тенденцияларини ижобий томонга ўзгартириб юбормоқда.

Бунга ҳозирги молиявий-иқтисодий инқироз шароитида, устувор вазифа этиб белгиланган мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларини жадал ривожланишини таъминлашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирларни амалга ошириш орқали эришилмоқда.

Банкларнинг инвестицион фаолияти дейилганда нафақат уларнинг активларини асосий замонавий фондларни тиклашга қаратилган кредит сиёсати балки, улар ўз активларини эмитент сифатида молия бозори активларига эмиссиявий қимматли қоғозлар ва фонд қийматликларни чиқариш жойлаштириш, уларни қайта сотиш учун сотиб олиш ва брокер ҳамда дилерлик, агентлик, халқаро ва Америка депозитар тилхатларини ҳисобини юритиш, бу бўйича клиринг тўловларни амалга ошириш ва бошқаларни киритишимиз мумкин.Лекин, ҳозирги кундаги жаҳон бозорларида товарларга бўлган талаб кескин пасайиши уларнинг бозор баҳолари пасайишига олиб бормоқда ва бу халқаро фонд бозорлари ва уларнинг асосий кўрсаткичлари тенденцияларига ҳамда жаҳон иқтисодиёти ривожи ва бозорлар ривожига турли таъсир этмоқда. Таҳлил якунларига асосан, 2010 йилга нисбатан 2015 йилда жаҳоннинг ЯИМи 115,63 фоизга ўсган, жаҳон акция бозори капиталлашуви эса 83,81 фоизни ташкил қилган, давлат ва хусусий қарз қимматли қоғозлар ҳажми эса 118,46 фоиз, банкларни жами активлари 127,11 фоиз[74]га ўсган. Демак, фонд бозорларини асосий сегменти ҳисобланган акция бозори ва унинг иқтисодиётдаги ўрни камаяётганлигини, қарз қимматли қоғозлар ва банк кредитларини улуши эса ортаётганлигини кўришимиз мумкин.

Жаҳоннинг йирик банкларнинг активлари таркиби ва улардан келадиган даромадлар таркиби таҳлилида эса, мисол учун, Европа банклари активларини 2015 йил ҳолати таҳлил этилганда: кредитлар ва молиявий лизинг банк активларига 40,48 фоизини, савдо қўллаб-қувватлаш учун молиявий активларга 18,29 фоизини, савдо учун молиявий активларга 14,30 фоизини, савдо учун деривативларга 10,22 фоизини, кассистент, адаги нақд пулларда эса 2,9 фоизини, рухсат этилган молиявий активларга 4,84 фоизни, бошқалар 8,97 фоизини ташкил қилмоқда. Ривожланган мамлакатлардаги бошқа йирик банкларниг активлари таркибида ҳам худди шундай холатлар акс этган.

Шунингдек, жаҳондаги йирик банкларни даромадлари таркибини таҳлил этганимизда эса қуйидагилар аниқланди. Жумладан, Франциянинг “Paribas bank”ининг даромадлари таркибида: омонат, қарз ва кредитдан келаётган даромад жами даромадни 62,26 фоизини, сотиш учун рухсат этилган молиявий фондлардан келаётган даромад 13,21 фоизини, хеджир инструментларидан келаётган даромад 6,86 фоизни, қимматли қоғозларни фиксирланган даромадидан келаётган даромад 5,46 фоизини, молиявий лизингдан келаётган даромад 3,98 фоизини ва бошқа хизматлардан келаётган даромад 12 фоизини ташкил қилмоқда[75].

Ривожланган мамлакатларнинг Bank Of Amerika, Citigroup, Barclays, Deutsche Bank, UBS ва MIZUHO BANKлари даромадлари таркибига назар ташласак, улар ҳам кўпроқ чет эл валютасидаги депозитлар, давлатлар ва хусусий секторларнинг халқаро ва евро кўринишда муомалага чиқарилган қимматли қоғозларга, деривативлар

[74]Жаҳон банки маълумотлари www.worldbank.org.
[75]http://invest.bnpparibas.com/en/pid738/annual-report.html

бозорлари активларига қўйиш ташкил этганлигини гувоҳи бўлдик.Демак, дунёдаги йирик банклар ўз активларини мақсадли жойлаштиришнинг асосий мақсади инвестиция портфелларини диверсификация қилиб бораётганликлари аниқланди.

Мамлакатимиз банк тизимидаги ҳолатларда эса, даромадларини шакллантириш давлатнинг монетар(пул-кредит ва валют) сиёсати асосий йўналишларидан келиб чиққан ҳолда жорий этилаётганликлари ва унга қаътий амал қилинганлиги маълум бўлмоқда. Унда банклар даромадларини жами банк даромадидаги улушида кредит ва лизинг муносабатлари ҳиссаси энг юқори улушга тўғри келган.

Банкларнинг инвестицион фаолияти орқали ўзларининг молиявий ликвидлилиги ва тўлов лаёқатига ва халқаро миқёсдаги ишончли инвестицион операциялари натижасида иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашга таъсир этмоқда. Бу ўз навбатида банкдан ташкари пул айланишини олди олинишига таъсир этади ва банкларнинг иқтисодиётни барқарор пул маблағлари билан таъминлашга қўшимча имкониятлари очилади. Шунингдек, бу мамлакатнинг барқарор ўсишини ва аҳолини иш билан бандлик даражасини оширига ҳизмат қилади. Ўз навбатида мазкур ижобий ҳолатлар мамлакатдаги макроиқтисодий кўрсаткичларини оширади ҳамда мамлакат иқтисодиёти рейтингини яхшилашга ҳизмат қилади.

тадқиқотчи, Ш.А.Бегматов, ТДИУ

Озиқ-овқат маҳсулотларини самарали тижоратлашда интернет - маркетингнинг роли

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб халқимиз фаровонлигини ошириш, миллий иқтисодиётни юксалтириш ва мустаҳкамлаш борасида давлат томонидан жорий этиб келинаётган кўпқиррали ислоҳотлар ўзининг ижобий натижаларини бериб келмоқда. Бугунки кунда жаҳон энергетика ва хомашё бозорида юзага келаётган мураккаб вазиятлар ва муросасиз рақобат кечаётган бир пайтда глобал муаммоларидан бири-аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш бўлиб, бунда, ер, сув ҳамда бошқа моддий бойликлардан унумли фойдаланиш мақсадида узоқни кўзлаб ишлаб чиқилган давлат дастурларининг босқичма-босқич амалга оширилиши республикамиз ҳар бир фуқароси хонадонининг тўкин-сочин бўлишини таъминламоқда.

Президент Ислом Каримовнинг “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим заҳиралари” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқида “БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳамда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ҳозирги вақтда дунёда 840 миллиондан ортиқ киши, яъни деярли ҳар саккиз одамнинг бири тўйиб овқатланмаяпти, сайёрамиз аҳолисининг 30 фоизидан зиёди тўлақонли равишда овқатланмаслик, энг асосий микроэлемент ва витаминлар етишмаслиги муаммосини бошидан кечирмоқда. Ана шундай сабаблар туфайли 160 миллиондан ортиқ бола бўйининг ўсиши, жисмоний ва интеллектуал ривожланишига доир камчиликлардан азият чекмоқда” деб таъкидлаб ўтди [76]. Бу эса, озиқ-овқат хавфсизлиги ва уни таъминлашнинг халқаро эътирофдаги муҳим тамойиллари – жисмоний ва иқтисодий жиҳатдан озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олиш ҳамда истеъмолчилар талаби бўйича етказиб бериш имкониятини яратиб берилмаётганлигини

1.Президент Ислом Каримовнинг ЇЎзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим заҳиралари\\мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. ЇХалқ сўзи газетаси, 2014 йил, 5 июнь.

кўрсатади.

Шу муносабат билан кундалик озиқ-овқат маҳсулотларини мижозларга йўналтирилган ишлаб чиқариш зарурияти барча тадбиркорлик фаолиятларида истеъмолчиларнинг устувор талабларига қайишқоқ мослашувчан янгича маркетинг тизимларини қўллашни талаб этади. Мазкур муаммоларни ҳал этиш учун озиқ-овқат саноати корхоналарининг истиқболда стратегиясини тўғри белгилаб олиш, рақобатдош ва экспортбоп товарга йўналтирилган инновацион ғояларни харидоргир маҳсулотларга айлантириш тизимини такомиллаштириш каби масалаларни ҳал этиш билан бирга уларнинг нафақат ресурсларга эгалик қилишдаги рақобат курашларида, балки стратегиялар курашида ҳам дош бера олиш қобилиятини таъминлайди. Шу жиҳатдан, озиқ-овқат саноати корхоналари ва унинг маҳсулоти рақобатдошлигини ошириш, маҳсулот ҳажми ва ассортиментини ҳажмларини кенгайтириш ҳамда уларни сотишнинг истиқболли бозорларини ўзлаштиришда инновацион маркетинг технологияларидан бири интернет-маркетингдан самарали фойдаланиш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви натижасида рақобат муҳитининг кучайиб бориши, кундалик озиқ-овқат маҳсулотлари ҳаётийлик даврининг кескин қисқариши, бозор конъюнктураси ва истеъмолчилар эҳтиёжларининг тез ўзгариши бугунги кунда ҳар бир маҳсулотларни ишлаб чиқаришга нисбатан кисқа даврда самарали тижоратлаштириш механизмларини ишлаб чиқиш ҳаётий заруриятга айлантирмокда [77] . Бу эса, озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмолчиларга сифатини йўқотмасдан тезда етказиб бериш ва самарали тижоратлаштиришда интернет-маркетинг тизимини такомиллаштиришни талаб этада. Сўнгги ўн йилликда товарнинг «ҳаётийлик цикли» тўрт баробарга қисқарди, маҳсулотлар ассортиментининг хилма-хиллиги ортди, бир хил буюмларни кўплаб ишлаб чиқариш камайди, товар сифатига эга бўлган маҳсулотлар мазмуни ўзгарди [78] . Шу жиҳатдан, интернет-маркетинг фаолияти озиқ-овқат саноати корхоналар харажатларини оддий тарзда камайтириш йўллари билан чекланиб қолмай, айни пайтда озиқ-овқат маҳсулотларини интернет ёрдамида сотиш ва даромадларни муттасил кўпайтириш соҳаларига кўпроқ эътибор беришга қаратмокда. Ваҳоланки, интернет-маркетинг озиқ-овқат маҳсулотларини сотишда янги бозорлар, муайян афзаллиги туфайли ўзига жалб этадиган янги харидорларни топишни тақозо этади. Мазкур ишларни интернет-маркетингга таянибгина амалга ошириш мувофаққиятли якунланади. Айниқса, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи кичик корхоналар имкониятларини кенгайтиришда интернет-маркетингни жорий этишнинг муҳим хусусияти шундаки, интернет-маркетинг озиқ-овқат маҳсулотларини сотиш устидагина эмас, балки уни танитиш ва брендини шакллантиришга хизмат қилади.

Фикримизча, интернет-маркетинг тизими бозорнинг муайян сегментларини башорат қилиш, уларнинг истеъмол хусусиятлари, нарх ҳамда сотиш каналларини режалаштириш, бозор ноаниқликлари ва инновацияларнинг истеъмолда номақбул бўлган тахминларини камайтириш имконини беради.

Халқаро глобаллашув шароитида иқтисодий муносабатларни ўрнатишни замонавий информацион технологиялари ва интернет тармоғисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Таъкидлаш жоизки, ҳозирда халқаро савдонинг 70 фоизи интернет тармоғи орқали амалга оширилади. Шу сабабли, республикамиздаги барча ташкилотларда расмий веб-сайтлари яратилган бўлиб, тадбиркорлик субъектлари учун интерактив интернет хизматларидан кенг

[77]Т. И. Шерстобитова. “К вопросу концептуальных основ инновационный маркетинг” .Общественные науки. Экономика журнал №4 (16) 2010 г.

[78]Қаххоров А.Ж., “Корхона фаолиятида инновацион маркетинг самарадорлигини ошириш йўллари”Бизнес экспрес. № 12, 2014 й. Б. 21-25.

фойдаланиш йўлга қўйилди. Хусусан, тадбиркорларга экспорт фаолиятини амалга оширишда қулайлик яратиш мақсадида http:///www.exporter.uz веб-сайти ташкил этилди. Ушбу веб-сайт тадбиркорларга ўзлари ишлаб чиқараётган маҳсулотлари тўғрисидаги маълумотларни тўғридан-тўғри жойлаштириш ва хорижий ҳамкорларни топиш имкониятини беради. Бунинг учун хар бир кичик бизнес ва тадбиркорлик субъекларининг интернетда веб-сайти бўлиши, ўз маҳсулотларини сотиш бўйича барча имкониятларини кўрсатиши лозим.

Хулоса қилиб шуни айтиш жоизки, интернет маркетинг озиқ-овқат маҳсулотларини қисқа вақт ичида тижоратлаштириш ва истеъолчилар эҳтиёжини етарли даража қондириш учун барча маҳсулотларини бир вақтни ўзида тақдим қилиш ҳамда маҳсулот ёки фирма брендини тезроқ шакллантириш хусусиятига эгадир. Шу билан биргаликда интернет технологияларидан фойдаланиб тижоратлатлаштириш анъанавий сотиш усулига нисбатан таваккалчилик эҳтимоли камроқ кечади.

магистрант, Ҳ.А.Абдувалиева, ТГЭУ

Международная практика бухгалтерского учета и его практическое состояние в Узбекистане

Основным источником информации для проведения финансового анализа служит бухгалтерская (финансовая) отчетность.

Бухгалтерская (финансовая) отчетность-это совокупность форм отчетности, составленных на основе данных финансового учета с целью предоставления внешним и внутренним пользователям обобщенной информации о финансовом положении организации в форме, удобной и понятной для принятия этими пользователями определенных деловых решений.

В соответствии со статьей 16 Закона Республики Узбекистан «О бухгалтерском учете» [79] все организации «...обязаны составлять на основе данных синтетического и аналитического учета бухгалтерскую отчетность. В соответствии с Законом бухгалтерская (финансовая) отчетность организаций, за исключением отчетности бюджетных организаций, состоит из:

а) бухгалтерского баланса;
б) отчета о финансовых результатах;
в) отчета о денежных потоках;
г) отчета о собственном капитале;
д) примечаний, расчетов и пояснений;
е) аудиторского заключения, подтверждающего достоверность бухгалтерской отчетности организации, если она в соответствии с Законом подлежит обязательному аудиту».

В Законеотмечено, что пояснительная записка к годовой бухгалтерской отчетности должна содержать существенную информацию об организации, ее финансовом положении, сопоставимости данных за отчетный период и предшествующий ему год и т.д.

Система бухгалтерского учёта в каждой стране имеет свои особенностив зависимости от экономических, политических, социальных, географических и др. факторов, но наряду с этим имеет место сходство существующих систем учёта в разных странах Это позволяет провести классификацию национальных систем учёта.Факторы, определяющие уровень развития бухгалтерского учёта, взаимосвязаны. Так, в

[79]Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учете», Г. Ташкент, 1996 г.,30-август

большинстве стран, имеющих жёсткое правовое регулирование экономической деятельности, банки или правительство исторически рассматривались в качестве основных кредиторов , в то время как в странах общеправовой направленности в обеспечении финансовых запросов бизнеса больше полагались на расширение акционерной собственности и рынков ценных бумаг. В странах с похожими социально-экономическими условиями системы учёта имеют много общего.

Бухгалтерский учёт осуществляется хозяйствующими субъектами всего мира. Главной его функцией является аккумуляция финансовой информации. Однако сведения бухгалтерского учёта могут служить различным цфелям. Так, в некоторых странах, например в США, такая информация направлена на удовлетворение потребностей инвесторов и кредиторов . В большинстве стран Южной Америки на первое место может быть поставлено предоставление достоверной информации государственным органам, осуществляющим контроль за надлежащим исполнением налогового законодательства. В некоторых странах система бухгалтерского учёта формируется исходя из приоритета макроэкономических целей: достижения заданных темпов роста национальной экономики, снижения инфляции, полезности учётной информации для налоговых органов, а также для инвесторов и кредиторов.

Несомненно одно, целью бухгалтерского учёта различных стран мира является стандартизация отражения операций компании, независимо от её типа , а также от того , кто является пользователем информации.

Бухгалтерская информацияиспользуется большим количеством людей: инвесторами и кредиторами (внешние пользователи), менеджерами компании (внутренние пользователи), служащими государственных органов, конкурентами и др.

Среди факторов, влияющих на содержание учётной практики в той или иной стране, можно выделить тип кредиторов и инвесторов как основных пользователей учётной информации, число физических и юридических лиц, вовлечённых в процесс инвестирования капитала, участие инвесторов в управлении бизнесом, степень развития финансового рынка и рынка ценных бумаг, степень участия в международном бизнесе.

Влияние этих факторов можно проанализировать на примере развития отдельных стран.Например, в США, Великобритании финансовая отчётность нацелена на информационные потребности инвесторов и кредиторов. В Германии Швейцарии финансовая политика определяется небольшим количеством банков, которые удовлетворяют значительную часть потребностей бизнеса. В этих странах отчётность нацелена на защиту, прежде всего, банков - кредиторов. Во Франции и Швеции Правительство в рамках макроэкономического планирования контролирует финансовые возможности бизнеса, и выступает при необходимости в роли инвестора или кредитора. В этих странах бухгалтерский учёт ориентирован, прежде всего, на потребности государственных плановых органов, и фирмы вынуждены следовать унифицированным стандартам в области учёта и отчётности .

В каждом государстве существует собственная система правового регулирования бухгалтерского учёта. В мире сложились два направления правового регулирования бухгалтерского учёта, различающиеся по типу законодательства и степени его влияния на различные стороны жизни. К первому направлению относятся страны, которые имеют разветвлённый кодекс законов, касающихся бухгалтерского учёта. Ко второму-страны, использующие законодательство общеправовой ориентации.

В первом случае (Германия, Франция, Аргентина) законы носят жёстко определяющий характер, главной задачей бухгалтерского учёта является исчисление государственных налогов и контроль за своевременностью и полнотой их оплаты.

Вторая группа стран (Великобритания, США) ограничивается сводом законов общего права, представляющих собой серию ограничений, в рамках которых физические и юридические лица имеют свободу действия.

В странах с похожими социально-экономическими условиями системы учёта имеют много общего. Можно выделить несколько моделей бухгалтерского учёта: англо-американскую, континентальную, южноамериканскую, интернациональную.

Исходя из трактовки учёта и разнообразия национальных систем учёта и отчётности , выделяют четыре основных варианта трактовки учёта, которые могут объяснить существующие системы учёта и отчётности: макроэкономический (Швеция), микро-экономический (Нидерланды), независимый (США), однообразный (Франция).

В соответствии с действующим законодательством Республики Узбекистан, требования национальной системы бухгалтерского учёта установлены в общеобязательных документах–в Законах, подзаконных актах и нормативных документах (национальные стандарты). По своей сути, система бухгалтерского учёта нашей страны близка системам стран (Германия, Франция) первого направления.

Разнообразие классификации систем бухгалтерского учёта порождает актуальный на сегодня вопрос-проблему гармонизации учёта. Необходимость развития интернациональной модели вытекает из потребности в международной согласованности учёта, прежде всего в интересах МНК и иностранных участников международных валютных рынков.

магистрант, И.А.Бахтиёрова, ТДИУ

Тижорат банклари инвестицион фаолиятидаги рискларни бошқариш ва уларни тартибга солиш йўллари

Тижорат банклари томонидан инвестицион фаолият олиб боришдан асосий мақсад уларнинг даромадлилиги ва ликвидлилигини (банкнинг фаолияти бўйича мажбуриятларини ўз вақтида бажара олиш қобилияти) таъминлашдан иборатдир. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида тижорат банкларнинг инвестиция сиёсати банк фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланди ва банкларнинг ликвидлилигини таъминлайди.

Республика банк тизимида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари Дастури тўғрисида»ги ПФ-4058-сонли Фармони бошқа фармон ва қарорларига мувофиқ, иқтисодиётнинг реал секторини молиявий қўллаб-қувватлаш ҳажмларини янада ошириш, шу жумладан, янги ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этиш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш бўйича инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш жараёнларида банкларнинг иштирокини янада кенгайтиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Тижоратбанклариинвестициониоперацияларииамалгаоширишларинатижасида инвестиция портфели шаклланади.

Инвестиция портфелининғқуйидаги турлари мавжуд:

- Консерватив ўсиш портфели
- Мувозанатлаштирилган ўсиш портфели

❖ Тажовузкорўсишпортфели

Консервативўсиш портфелининг энг асосий тавсифи мўътадил даражадаги даромад олинишини таъминлашда инвестицион таваккалчиликнинг минимал даражасини таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Ушбу портфел инвестициялаш жараёнининг ишончлилигига юксак талаблар қўювчи қўйилмалар даромадлилигининг бошқа шу турдаги портфелларга қараганда пасайиб боришига кўникма ҳосил қилишга тайёр инвесторлар талабини иложи борича тўлиқроқ қондиради.

Мувозанатлаштирилган ўсиш портфели фойдалилик ва таваккалчилик нисбати нуқтаи назаридан энг мукаммал портфел тури деб ҳисобланади. Бундай портфел таваккалчиликнинг юқори бўлмаган даражаси шароитида юқори фойда олишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган инвесторларни жуда қизиқтиради. Бундай портфел олти ойдан ортиқ муддатга шакллантириш энг самарали ҳисобланади.

Тажовузкор ўсиш портфели таваккалчиликнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган даражасини таъминлаган ҳолда максимал даромадликка эришиш учун энг қўлай шарт шароитларни яратиб беради. Бироқ ўз ривожланишининг айрим даврларида портфел таркибига киритилган активлар қийматининг манфий ҳолатга тушиб қолишига ҳам тайёр туриш лозимдир.

Акциядорлик жамияти молиявий ҳолатининг муҳим тавсифларидан бири – бу ташкилот фаолиятидаги барқарорликдир. Бу эса акциядорлик жамиятиннинг умуммолиявий таркиби, унинг инвесторларга ва кредиторларга қарамлик даражасига боғлиқдир.

Бунда қуйидаги нисбатлар эътиборга олинади:

1. Ўз капиталининг қарз маблағларига нисбати;
2. Фойданингактивларганисбати;
3. Солиқ тўлангандан кейинги соф фойданинг муомаладаги оддий акциялар сонига нисбати;
4. Ўз капиталининг тўпланувчанлик коэффициенти. Ушбу коэффицент ҳиссадорларнинг ташкилот умумий маблағларидаги улушини кўрсатади. Ушбу коэффицентнинг ифодаси қанчалик юқори бўлса, АЖ молиявий нуқтаи назаридан шунчалик барқарор ва ташқи кредиторлардан ҳолироқдадир. Бундаялпи капитал таркибидагиулуши 60 фоизданкамбўлмаслигитавсияэтилади.
5. Умумий ликвидлилик коэффициенти. Ушбу коэффицент ҳажми кредиторлар ва лаёқатли инвесторлар учун муҳим бўлган жорий активлар жорий мажбуриятлардан қанчалик кўп эканлигини билдиради. Бунда жорий активларнинг етишмовчилиги ҳамда уларнинг ҳажмини керагидан кўплиги мақсадга мувофиқ эмас деб ҳисобланади. Жорий активларнинг керагидан ортиқлиги акциядорлик жамияти томонидан ўз маблағларининг бир қисми керагидан ортиқ бўлган захираларда сақланаётганлигини билдиради.
6. Умумий инвестицияларга тўғри келадиган фойда коэффициенти.

Юқоридаги кўрсаткичларни аниқлаш ва таҳлил қилиш натижасида инвестицияларнинг қайси тоифасига киришини аниқлаш ва шунга қараб инвестиция қарорини қабул қилиш мумкин.

магистрант, Ф.Қ.Ғаппоров, ТДИУ

Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида инвестицион ва инновацион фаолиятлар самарадорлигини ошириш

Иқтисодиётнинг рақобатдошлигини ошириш шароитида инновацияларнинг роли тобора ортиб бормокда. Уларнинг амалга оширилиши эса, ўзимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот рақобатбардошлигини кучайтириш, таннархи ва энергия истеъмолини пасайтириш, хусусий инвестициялар оқимини кўпайтириш, янги бозорларни ташкил этиш имконини беради.

Бундай шароитларда мамлакат иқтисодиётининг ислоҳ қилиниши инновация-инвестиция тараққиётисиз, янгича рақобатбардош асосда асосий капитални янгиламай амалга ошириб бўлмайди. Шунинг учун ишлаб чиқариш базасини янгилаш муаммосини иқтисодий сиёсат марказлашган ҳолда бўлган, асосан бюджет манбалари ва вазирликлар жамгармалари ҳисобидан амалга ошириладиган, корхоналар эса давлат воситалари ва маблағларидан фойдаланувчи сифатида фаолият юритувчи эски йўналишларга таяниб ҳал қилиб бўлмайди. Бугунги кунда тадбиркорлик ва инновация жараёнлари каби янги йўналишларни шакллантириш талаб этиладики, булар миллий ишлаб чиқарувчиларнинг ички ва жаҳон бозори учун рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришларига, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ўсиш муаммоларини ҳал этишга ёрдам беради. Инновация фаолиятининг турли шаклларини самарали қўллаш мамлакат саноат мажмуасини таркибий қайта тузиш, иқтисодий ислоҳотларни ўтказиш билан боғлиқ тадбирларни молиялаштиришни таъминлайди. Инновациялар мамлакат иқтисодий имкониятларини кучайтиришга хизмат қилувчи асосий воситалардан бири ҳисобланади. Инновацияларнинг саноат корхоналари рақобатбардошлигини оширишдаги ролини баҳолаш назарий ва амалий нуқтаи назардан айниқса муҳимдир.

Қулай ишбилармонлик муҳитининг шакллантирилиши Ўзбекистон қурилиш материаллари саноати корхоналарини ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш механизми самарадорлигини оширишнинг асосий шартларидан биридир. Унинг шаклланишига кўплаб омиллар сабаб бўлгани учун ушбу масала институционал, ишлаб чиқариш-техник, молиявиё-иқтисодий ва ташкилий-техник шаклларда намоён бўладиган комплекс ечимга эга бўлмоғи керак. Ўзбекистон қурилиш материаллари мажмуасининг барча иерархик поғоналари ва бўғинларини қамраб олувчи ҳамда молия институтлари ва Ўзбекистон молия бозори профессионал иштирокчиларининг ўз-ўзини бошқарувчи ташкилотлари фаолияти билан қувватланадиган оқилона инвестиция сиёсати Хорижий инвестициялар оқими учун қулай бўладиган ишбилармонлик муҳитининг яратилишининг ўзагидир. Ушбу сиёсат республика иқтисодиётига тўғридан-тўғри ва портфел инвестицияларнинг жалб қилинишини таъминлашига қаратилган бўлиб, хорижий инвесторларга қўшимча стимуллар тизимини назарда тутиши, эмитентлар фаолиятининг шаффофлигини назорат қилиши, инвестиция-молия инфратузилмани ривожланиши ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан молия ҳисоботининг ҳалқаро стандартлари талабларининг ўзлаштирилишини таъминлаши лозим.

Ўзбекистонда инвестицион муҳитнинг муҳим аҳамият касб этиши ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган инвестиция сиёсатида яққол кўринади. 2014 йилда иқтисодиётимизга жалб қилинган инвестициялар ҳажми 10,9 фоизга ўсди ва АҚШ доллари ҳисобида 14 миллиард 600 миллион долларни ташкил этди. Бунда жами капитал қўйилмаларнинг 21,2 фоиздан ортиғи ёки 3 миллиард доллардан зиёдини хорижий инвестиция ва кредитлар ташкил қилди. Уларнинг тўртдан уч қисми тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир.

Лицензия ва рухсатнома характерига эга ҳужжатларни олиш тартиботларидан ўтиш тартибини тубдан қисқартириш, соддалаштириш ва арзонлаштириш эълон қилинди.

Идоравий меъёрий-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатларни мажбурий равишда жойлаштириб бориш тартиби ўрнатилди.

тадбиркорлик субъектларига рухсатнома характерига эга ҳужжатларни, лицензиялар, сертификатлар ва бошқаларни расмийлаштириш ва беришнинг тартиби ва муддатлари қисқартириш белгиланди.

тадбиркорлик субъектларига давлат хизматлари ва бошқа турдаги хизматлар кўрсатишнинг муддатлари ва нархи қайта кўриб чиқилади.

2014 йилнинг 1 июнидан давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг расмий веб-сайтларида чоп этилмаган уларнинг тадбиркорлик субъектлари билан ўзаро муносабатлар масалаларини тартибга соладиган меъёрий-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатлари талабларини бузиш ҳолатлари учун тадбиркорлик субъектларига жавобгарлик чоралари қўллаш тақиқланади;

тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш жараёнини мураккаблаштиришни ва тадбиркорлик субъектларига янги юридик мажбуриятлар юклатишни назарда тутадиган, шунингдек тадбиркорлик субъектларига юридик жавобгарликнинг янги чораларини белгилайдиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар улар расман чоп этилган фурсатдан бошлаб, уч ойдан олдин бўлмаган муддатда кучга киритилади.

2014 йилнинг 1 июлидан бошлаб саноатнинг кўп меҳнат талаб қиладиган енгил, озиқ-овқат ҳамда қурилиш материаллари тармоқлари бўйича кичик корхоналар ишчиларининг чекланган ўртача йиллик сонини 200 нафаргача оширилди.

Юқори технологик секторнинг ривожланишида радиосаноат, ҳисоблаш техникаси саноати, тиббий, физиология ва биология асбоблари, оптик ва оптик-механик асбоблар ва аппаратуралар, технологик жараёнларни назорат қилиш ва тартибга солиш асбоблари, физикавий, микробиология саноати, кимёвий тола ва иплар тадқиқоти учун асбоблар ишлаб чиқаришнинг пасайиш тенденцияси кузатилмоқда. Ушбу ҳолат саноатнинг умумий рақобатбардошлик даражасига салбий таъсир кўрсатади.

Бозор иқтисодиёти шароитида инновациялар роли тобора ортиб бормокда. Уларнинг амалга оширилиши эса, ўзимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот рақобатбардошлигини кучайтириш, таннархи ва энергия истеъмолини пасайтириш, хусусий инвестициялар оқимини кўпайтириш, янги бозорларни ташкил этиш имконини беради.

Янги асрда жаҳон хўжалик муносабатларида рақобат кучайиб бораётгани сабабли иқтисодиётнинг инновация йўналиши мамлакатимизнинг ички бозорда импорт маҳсулотлар ўрнини босадиган сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган экспортга йўналтирилган бозор иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмига айланмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган илмий-техника сиёсатининг устувор йўналишлари миллий иқтисодиёт эҳтиёжларига қараб белгиланаётир. Ушбу вазифага мувофиқ, мамлакатимизда илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг инновациявий ҳамда ўзаро манфаатли ҳамкорлигини кенгайтиришни ўз ичига оладиган янги бозор механизми шаклланмоқда.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, инновация илмий-техника фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш - келажакда энг катта фойда келтирадиган

инвестициядир.Изланишларимиз натижасида хулоса қилиб айтиш мумкинки, фан-техника тараққиёти асрида инновацияларни яратиш ва уни саноат корхоналари фаолиятига жорий асосий масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Шу жиҳатдан бу тизимни янада такомилаштириш учун қуйидаги таклифларни амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқдир:

- Биринчидан, ташкил этилаётган корхоналарда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг, технология, ускуна ва бошқа воситалардан самарали фойдаланишда инновация усулларини жорий этиш;
- Иккинчидан, янгидан ташкил этилаётган корхоналарда молиявий барқарор ривожлантиришга эришиш учун инновацион ташаббускорликни қўллаб-қувватлаш;
- Учинчидан, саноат маҳсулотларини қайта ишлайдиган корхоналарни ривожлантириш мақсадида уларда янги инновацион ғоялар билан таъминлаш;
- Тўртинчидан, янгидан ташкил этилаётган корхоналарнинг ходимларини малакасини ошириш билан боғлиқ фаолиятни яхшилашга доимо эътибор бериш ва инновацион фикрларини инобатга олиш;
- Бешинчидан, ривожланган давлатлар каби корхоналарда инновация фаолиятини самарали ташкил қилиш;
- хорижий банклар кредитларининг фоизларини тўлашга ёрдам илмий тадқиқотлар, инновациялар ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан шуғулланадиган хусусий бизнес корхоналарига берилади.
- янги маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича хорижий лицензиялар ва сертификатларни олиш ёки янги товар белгиларини ишлаб чиқиш бўйича харажатларнинг давлат томонидан тўланиши.

магистрант, Н.Э.Мавлонқулова, ТДИУ

Олий таълим муассасаларида кадрлар бўлимининг ахборот тизимини яратиш технологиялари

Ахборот технологияларнинг ривожланиши ва ахборот оқимларининг тобора ортиб бориши, маълумотларнинг тез ўзгариши каби ҳолатлар инсониятни бу маълумотларни ўз вақтида қайта ишлаш чораларининг янги усулларини қидириб топишга ундамоқда. Маълумотларни сақлаш, узатиш ва қайта ишлаш учун маълумотлар базасини яратиш, сўнгра ундан кенг фойдаланиш бугунги кунда долзарб бўлиб қолмоқда.

“Маълумотлар базаси” тушунчаси фанга кириб келгунга қадар, маълумотлардан турли кўринишларда фойдаланиш жуда қийин эди. Дастур тузувчилар маълумотларини шундай ташкил қилар эдиларки, у фақат қаралаётган масала учунгина ўринли бўларди. Ҳар бир янги масалани ҳал қилишда маълумотлар қайтадан ташкил қилинар ва бу ҳол яратилган дастурлардан фойдаланишни қийинлаштирар эди. Ҳар қандай ахборот тизимининг мақсади реал муҳит объектлари ҳақидаги маълумотларга ишлов беришдан иборат. Кенг маънода маълумотлар базаси - бу қандайдир бир предмет соҳасидаги реал муҳитнинг аниқ объектлари ҳақидаги маълумотлар тўпламидир. Предмет соҳаси деганда автоматлаштирилган бошқаришни ташкил қилиш учун ўрганилаётган реал муҳитнинг маълум бир қисми тушунилади.

Маълумотлар базасини яратишда иккита муҳим шартни ҳисобга олиш зарур. Биринчидан, маълумотлар тури, кўриниши, уларни қўллайдиган дастурларга боғлиқ бўлмаслиги лозим, яъни маълумотлар базасига янги маълумотларни киритганда ёки

маълумотлар турини ўзгартирганда, дастурларни ўзгартириш талаб этилмаслиги керак. Иккинчидан, маълумотлар базасидан керакли маълумотни олиш ёки излаш учун бирор дастур тузишга ҳожат қолмасин. Шунинг учун ҳам маълумотлар базасини ташкил этишда маълум қонун ва қоидаларга амал қилиш лозим. Бундан буён “ахборот”сўзини “маълумот”сўзидан фарқлаймиз, яъни ахборот сўзини умумий тушунча сифатида қабул қилиб, маълумотдеганда аниқ бир белгиланган нарса ёки ҳодиса сифатларини назарда тутамиз.

Маълумотлар базасини яратишда фойдаланувчи ахборотларни турли белгилар бўйича тартиблашга ва ихтиёрий белгилар бирикмаси билан танланмани тез олишга интилади. Буни фақат маълумотлар тизилмалаштирилган ҳолда бажариш мумкин.

Таркиблаштириш – бу маълумотларни тасвирлаш усуллари ҳақидаги келишувни киритишдир. Агар маълумотларни тасвирлаш усули ҳақида келишув бўлмаса, у ҳолда улар таркиблаштирилмаган дейилади. Таркиблаштирилмаган маълумотларга мисол сифатида матн файлига ёзилган маълумотларни кўрсатиш мумкин.

Таркиблаштирилмаган ҳолда сақланаётган маълумотлардан зарур бўлганини қидириб топиш анча мураккаб, уни тартиблашни эса деярли бажариб бўлмайди (1-жадвал).

1-жадвал.

Таркиблаштирилган маълумотлар

Фамилия	Исми	Туғилган сана	Кафедра	Лавозими	Жинси
Каримов	Норбой	15.01.1975	Банк иши	Профессор	Эркак
Ортиқов	Икром	03.11.1968	Саноат иқтисодиёти	Доцент	Эркак
Лазизова	Саида	07.07.1980	Макроиқтисодиёт	Ассистент,	Аёл
Сафаров	Элёр	12.04.1967	Бухгалтерия ҳисоби	Доцент	Эркак
Жавлонов	Алише	31.12.1982	Олий математика	Ассистент,	Эркак

Маълумотлар базасидан фойдаланувчилар турли амалий дастурлар, дастурий воситалар, предмет соҳасидаги мутахассислар бўлиши мумкин.

Маълумотлар базасининг замонавий технологиясида маълумотлар базасини яратиш, уни долзарб ҳолатда юритишни ва фойдаланувчиларга ундан ахборот олишини таъминловчи махсус дастурий восита, яъни маълумотлар базасини бошқариш тизими ёрдами билан марказлаштирилган ҳолда амалга оширишни назарда тутилади.

Маълумотлар базаси – ЭҲМ хотирасига ёзилган маълум бир структурага эга ўзаро боғланган ва тартибланган маълумотлар мажмуаси бўлиб, у бирор бир объектнинг хусусиятини, ҳолатини ёки объектлар ўртасидаги муносабатни маълум маънода ифодалайди. Маълумотлар базаси фойдаланувчига таркиблаштирилган маълумотларни сақлаш ва ишлатишда оптимал қулайликни яратиб беради.

Маълумки маълумотларни киритиш ва уларни қайта ишлаш жараёни катта ҳажмдаги иш бўлиб, кўп меҳнат ва вақт талаб қилади. Маълумотлар базаси билан ишлашда ундаги маълумотларнинг аниқ бир структурага эга бўлиши фойдаланувчига маълумотларни киритиш ва қайта ишлаш жараёнида ундаги маълумотларни тартиблаштириш ва керакли маълумотларни излаш ва тез ажратиб олиш каби қулайликларни туғдиради. Бугунги кунда турли кўринишдаги маълумотлардан замонавий компьютерларда фойдаланиш ва уларни қайта ишлаш масаласи ҳал қилинди. Компьютерларда сақланадиган маълумотлар базаси махсус

форматга эга бўлган муайян тузилмали файл бўлиб, ундаги маълумотлар ўзаро боғланган ва тартиблангандир.

Маълумотлар базасини яратиш ва уни долзарб ҳолатда сақлаб туришни амалга оширадиган, шунингдек, турли фойдаланувчиларнинг маълумотлар базасида сақланаётган ахборотлардан ўз мақсадлари учун фойдаланиш имкониятларини таъминлайдиган дастурлар мажмуи маълумотлар базасини бошқариш тизими (МББТ) деб аталади. Маълумотлар базасида барча маълумотлар билан бажариладиган амаллар маълумотлар базасини бошқариш тизими бошқаруви остида автоматик тарзда амалга оширилади. Маълумотлар базасининг ишлаши маълумотлар базаси маъмури деб аталадиган мутахассис ёки мутахассислар жамоаси томонидан таъминланади.

талаба, Д.Ибрагимова, ТДИУ

Банкротлик ва унинг ҳуқуқий асослари

«Банкрот» атамаси кадимги итальянчада «banca» - курси, ўриндиқ ва «rota» - синган, яъни синган курси деган маънони англатади. Шимолий Италиянинг савдо шаҳарлари - Генуя ва Венецияда барча битимлар махсус биноларда амалга оширилган. Ҳар қайси уруғ, оила савдо уйларида ёғочдан ясалган курсига эга бўлиб, уруғ бошлиғи ёки унинг вакили ўша курсида ўтириб битимлар тузган. Агар уруғ бошлиғи ўзининг молиявий мажбуриятларини бажара олмаса ва ночор бўлиб қолса, унинг курсиси одамлар кўз олдида синдирилган.

Ўзбекистонда банкротликка оид қонунчиликнинг ривожланиш тарихини уч босқичга ажратиш мумкин:

- биринчи босқич — мусулмон хуқуқи даври;
- иккинчи босқич — мустақилликкача бўлган давр;
- учинчи босқич — мустақилликдан кейинги давр.

Банкротликка оид муносабатлар мусулмон ҳуқуқининг асосий манбаибўлган муқаддас Куръонда, ҳадисларда ва мусулмон фақихларнинг асарларида баён этилган.

Иккинчи босқичга тўхталадиган бўлсак, РСФСР Гражданлик кодексига жисмоний шахс ва савдо ширкатларининг банкротлиги тўғрисидаги нормалар киритилганлиги боис, судлар томонидан Олий суд Пленумининг тушунтиришлари қўлланган. 1930 йилга келиб давлат мулки монополияси ўрнатилгани сабабли банкротликка оид нормалар совет ҳуқуқи тизимидан олиб ташланган.

Мустақилликдан кейин банкротлик институти Ўзбекистон Фуқаролик кодексида ўз аксини топди. Хусусан, Фуқаролик кодексининг 26- ва 57- моддаларида юридик шахс ва якка тартибдаги тадбиркорнинг банкротлиги тўғрисидаги норма белгилаб қўйилган.

Банкротлик институтини тартибга солувчи асосий норматив ҳуқуқий хужжат Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги қонунидир. Ушбу қонун уч марта янги тахрирда қабул килинган.

Мамлакатимиз қонунчилик тизимида банкротлик институти ўзининг биринчи ҳуқуқий асосига 1994 йил 5 майда қабул қилинган «Банкротлик тўғрисида»ги қонуни орқали эга бўлди. 35 моддадан иборат ушбу қонун банкротлик ҳолатида юзага келадиган барча муносабатларни тартибга солмас эди. Унда банкротлик аломатлари сифатида тўловга қобилиятсизлик ва қарздорнинг мажбуриятлари суммаси унинг мол-мулки қийматидан ошиб кетиши тушунилган, якка тартибдаги тадбиркорнинг банкротлиги назарда тутилмаган.

1998 йил 28 августда қонун янги тахрирда қабул килинди. У кўплаб моддалар билан бойитилди. Хусусан, айрим турдаги қарздорларнинг банкротлиги тўғрисидаги қоидалар, янги таомил – ташқи бошқарув қўшилди ва бу кредиторларнинг ҳуқуқларини кенгайтирди. Ушбу қонунда юридик ва якка тартибдаги тадбиркор банкротлиги аломатлари алоҳида ажратиб кўрсатилди.

2003 йил 24 апрелда қонун яна янги тахрирда эълон килинди. У 192 моддадан иборат бўлиб, банкротлик белгилари ва таомилларига тегишли бўлган, тўловга қодир булмаган қарздорларнинг тўлов қобилиятини тиклашни максад килиб қўйган кўплаб янги қоидаларни ўзида мужассамлаштирди. Қонунга иккита янги боб киритилди ва улар янги банкротлик таомилларини ўзида ифода этди: кузатув ва суд санацияси, шунингдек, барча банкротлик тамойиллари суд бошқарувчилари томонидан амалга оширилиши, суд бошқарувчилари хўжалик суди томонидан тайинланиши ва назорат қилиниши белгиланди.

Амалдаги қонунчиликка кўра банкротлик деганда хўжалик суди томонидан эътироф этилган қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини тула хажмда қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини тўла ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги тушунилади. Айтиш жоизки, қарздорни банкрот деб топишда кредиторлар талабларини ва мажбурий тўловларни тўла қондира олмаслиги эмас, балки «Банкротлик тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддаси иккинчи қисмида белгиланган талаблар ҳисобга олинади.

Шунингдек, кредиторларнинг исталган талаблари бўйича эмас, балки аниқ белгиланган талаблар бўйича тулашга қодир эмаслик банкротлик аломатлари ҳисобланади. Қонунчиликда банкротлик аломатларини аниқлашда кредитор талабининг қуйидаги икки тури: қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича хамда мажбурий тўловлар бўйича, яъни солик, йиғим, божларни тулаш бўйича талаби белгиланган. Қолган бошқа талабларнинг бажарилмаслиги корхона ёки тадбиркорнинг банкрот деб топилишига асос бўлмайди.

Давлат бюджетига ва давлат максадли жамғармаларига тўланадиган солик ва маблағлар мажбурий тўловлар ҳисобланади. Мазкур тўловларнинг тўланмаслиги корхона ва тадбиркорликнинг тугатилишига, тадбиркорнинг банкротлигига асос булиши мумкин.

Ҳуқуқшунос олим Н.Круглованинг таъкидлашича, қарздорнинг пул мажбуриятларини ФКда белгиланган нормалардан, мажбурий тўловларни эса оммавий қонунчиликдан аниқлаш лозим. Банкротлик аломатларини аниқлашда пул мажбуриятлари ва мажбурий тўловлар таркибига:

– қарздорнинг фукаро хаёти ва соғлигига етказилган зарар бўйича тўлови;

– иш ҳақи ва қарздорнинг меҳнатга оид муносабатларидан келиб чиккан тўловлар;

– мажбурий тўловларнинг ўз вактида тўланмаганлиги сабабли жарима (пеня) ва маблағ молиявий санкциялар;

– ўзганинг пул маблағидан фойдаланганлиги учун банк фоизлари, зарар суммалари ва маблағ молиявийсанкциялар киритилмайди [80] . Демак, меҳнат муносабатидан келиб чиққан пул мажбуриятлари банкротлик аломатлари сифатида қаралмаса-да, банкротлик қонунчилигига кўра кредитор деб ҳисобланиши лозим.

«Банкротлик тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддасидаги банкротлик тушунчасига қуйидагича таъриф берилиши лозим:

[80]Н.Круглова. Хозяйственное право: Учебное пособие. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: 2008. 679-стр.

«Банкротлик - қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга қодир эмаслигининг хўжалик суди томонидан эътироф этилиши.

Иқтисодий ночорлик - қарздорнинг уз мажбуриятини тулай олмаслик ҳолати».

Ўзбекистоннинг банкротлик тўғрисидаги қонунчилигига кўра фақат иқтисодий ночорликка тушган юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар банкрот деб топилиши мумкин. Ўз навбатида, улар хўжалик юритувчи субъектлар сифатида давлат руйхатидан утган булишлари шарт. Жисмоний шахслар, агар якка тартибдаги тадбиркор мақомига эга бўл масалар, банкрот деб топилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги Қонунида банкротлик аломатлари юридик шахслар учун алоҳида, жисмоний тадбиркор шахслар учун алоҳида ўрнатилган.

Юридик шахснинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва тўлов мажбурияти юзага келган кундан эътиборан 6 ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, унинг банкротлик аломати деб эътироф этилади.

Жисмоний шахснинг пул маблағлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва тўлов мажбурияти уларни бажариш санаси бошланган пайтдан эътиборан 3 ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, агар мажбуриятларнинг суммаси унга тегишли мол-мулкнинг қийматидан ошиб кетган бўлса, унинг банкротлик аломати деб эътироф этилади.

Қонуннинг 5-моддасига кўра банкрот деб топиш учун хўжалик судига қуйидаги 4 хил тоифадаги шахслар ариза беришлари мумкин:

1. прокурор;
2. кредитор (солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича солиқ идораси ва маблағ ваколатли идоралар);
3. қарздор;
4. Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги ҳузуридаги Иқтисодий ночор корхоналар ишлари қўмитаси ва унинг вилоят маблағлари.

talaba N.Jalolova, TDIU

O’zbekistonda elektron hukumatning holati va uning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tutgan o’rni

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 27 iyundagi “O`zbekiston Respublikasining Milliyaxborot-kommunikatsiya tizimlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-1989-sonliqaroriga muvofiq Iqtisodiyot vazirligi O`zbekiston Respublikasida “Elektronhukumat” tizimini shakllantirish doirasida Davlat boshqaruv organlarini yig`ma statistik ma’lumotlar bilan ta’minlovchi “Davlatboshqaruvi” axborottizimi kompleks iloyihasi bo`yicha ishtirok etmoqda.

Elektron hukumat- Barcha ham „ichki“, ham „tashqi“ aloqalar va jarayonlar majmuasi tegishli axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan quvvatlanib va ta’minlanib turadigan

hukumat. Kommunikatsiya tarmoqlari (shu jumladan Internet) orqali axborotga ishlov berish, uni uzatish va tarqatishni elektron vositalari asosida davlat boshqaruvini tashkil qilishni, davlat hokimiyati organlarini barcha bo'g'inlari tomonidan fuqarolarning barcha toifalariga elektron vositalar bilan xizmatlar ko'rsatish, o'sha vositalar yordamida fuqarolarga davlat organlarining faoliyati haqida axborot berish. „Elektron hukumat" tushunchasi 1990-yillarning boshida paydo bo'lgan, lekin amaliyotga so'nggi yilardan boshlab tatbiq qilina boshladi. Elektron hukumatni ishlab chiqish bilan birinchi galda AQSh va Angliya, hamda Italiya, Norvegiya, Singapur, Avstraliya va ayrim boshqa davlatlar (Fransiya, Germaniya, Katar, BAA va h.k.) shug'ullandilar. Elektron hukumatning uch asosiy rivojlanishi tizimi ajratiladi:- hukumat- aholi (G2C);- hukumat — biznes (G2B);- hukumat — hukumat (G2 G).O'zbekistonda ham elektron hukumat barpo qilish ishlari boshlab yuborilgan. Jahon tajribasiga mavjud amaliyotga ko'ra, u ikki o'zaro bog'langan, lekin funksional jihatdan mustaqil qismlardan, Hukumat Intranetidan va tashqi infratuzilmadan tarkib topgan. Hukumat Intraneti axborot tizimining ichki infratuzilmasini qamrab oladi, u davlat tuzilmalari tomonidan davlat korporativ vazifalarini amalga oshirishdagi o'zaro munosabatlarda foydalaniladi. Tashqi infratuzilma, davlatni fuqarolar (G2C) va tashkilotlar (G2B) bilan o'zaro ishlashini ta'minlaydigan ommaviy axborot infratuzilmasini qamrab oladi.

Mamlakatimizda ham bir necha yillardan buyon, maqsadli ravishda interaktiv davlat xizmatlarini aholi va yuridik shaxslarga davlat organlari veb- saytlari va O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali orqali taqdim etish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy etilmoqda. 2007 yildayoq, 49 ta Bazaviy interaktiv davlat xizmatlari reestri (BIDXR) tasdiqlangandi. 2009 yilda u 94 taga keng aytirilgan bo'lib, hozirda esa BIDXR 195 dan ziyod ko'rinishni qamrab oladi.

Davlat organlari rahbarlari va mutaxassislaridan tuzilgan maxsus ishchi guruhi tomonidan mazkur yo'nalishda dunyo yetakchisi bo'lmish Korea Respublikasi va boshqa xorijiy mamlakatlarning «elektron hukumat» borasidagi ilg'ortajribalarini inobatga olinib, «Elektronhukumat» tizimini shakllantirish bo'yicha Konsepsiya va Kompleks dasturni, shuningdek, 2013-2017 yillarda O'zbekiston Respublikasida Milliyaxborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish Kompleks dasturini ishlab chiqish amalga oshirilmoqda

Elektron hukumat (ingl. e-Government) – bu fuqarolar, biznes, davlat hokimiyati boshqa tarmoqlari va davlat amaldorlariga axborot taqdim etish hamda avvaldan shakllangan davlat xizmatlarini ko'rsatish bo'lib, bunda davlat va fuqaro o'rtasidagi shaxsiy aloqa minimallashtirilgan bo'ladi va axborot texnologiyalaridan maksimal darajada foydalaniladi.

Dunyoning taraqqiy topgan mamlakatlarida «Elektron hukumat» milliy tizimini faol tatbiq qilinmoqda. Bu tizim davlat tuzilmalarini boshqarishni, davlat va tadbirkorlar o'rtasidagi aloqani mustahkamlash orqali biznes-jarayonlarni samarali rivojlantirishni ta'minlabgina qolmay, fuqarolarga davlat xizmatlarini internet orqali hammabop interaktiv shaklda taqdim etish imkonini ham yaratadi.

Ishlab chiqilayotgan O'zbekiston Respublikasida 2013-2017 yillarda «Elektron hukumat» tizimini shakllantirish bo'yicha Konsepsiya va Kompleks dastur davlat organlarining o'zaro va aholi hamda tadbirkorlik subyektlari bilan munosabatlarining bugungi holati va yo'nalishlarini inobatga olgan holda, «Elektron hukumat» tizimini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha asosiy vazifalarni belgilaydi. «Elektron hukumat» tizimini joriy etish bo'yicha taklif etilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini baholash uchun davlat organlari interaktiv xizmatlarining turli sohalari va yo'nalishlari bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar va indikatorlar ishlab chiqilgan.

«Elektron hukumat» tizimi joriy etilishi natijasida to‘liq tranzaksiyalangan xizmatlarga o‘tilishi kutilmoqda, bu esa, aholi va biznes vakillarining davlat xizmatidan foydalanishda turli instansiyalarga qatnashni va davlat xizmatchilari bilan bevosita muloqotda bo‘lishni istisno etadi. Bu, o‘z navbatida, aholiga qo‘shimcha qulayliklar yaratishga va biznes yuritish sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tadbirkorlik sub'ektlarining Mahalliylashtirish dasturiga kiritishga doir talabnomalarini taqdim etish va ularning ekspert komissiya tomonidan ko`rib chiqilish jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari imkoniyatlaridan samarali qo'llagan holda tadbirkorlik sub'ektlari uchun ular tomonidan taqdim etiladigan hujjatlarni qabul qilish va ko`rib chiqishda qulayliklar yaratish maqsadida tegishli tizim - "Mahalliylashtirish dasturi pasportlarini ishlab chiqish va ko'rib chiqish avtomatlashtirilgan tizimi" joriy etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 15 apreldagi PQ-2164-sonli "Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish va davlat xizmatlarini ko‘rsatish bilan bog‘liq tartibotlarni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qaroriga muvofiq, 2014 yil 1 iyundan boshlab, tadbirkorlik sub'yektlariga "bir darcha" tamoyili bo‘yicha tadbirkorlik sub'yektlarining Mahalliylashtirish dasturiga kiritishga doir talabnomalarini ko‘rib chiqish uchun Iqtisodiyot vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi hamda Xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasiga onlayn taqdim etilishi yo'lga qo'yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 7 apreldagi PF-4609-sonli "O'zbekiston Respublikasida investitsiya iqlimi va ishbilarmonlik muhitini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq vazirlik rasmiy veb-saytida idoraviy me'yoriy-huquqiy va tegishliligi bo'yicha boshqa hujjatlarni joylashtirib borish yo'lga qo'yildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 30 dekabrdagi 378-sonli "Interaktiv davlat xizmatlari ko‘rsatishni hisobga olgan holda internet tarmog‘ida O‘zbekiston Respublikasining Hukumat portali faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qaroriga muvofiq Iqtisodiyot vazirligida Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali kelib tushadigan murojaatlarni o'rnatilgan tartibda ko'rib chiqish yo'lga qo'yilgan.

Shuningdek, barcha davlat organlari kabi Iqtisodiyot vazirligi rahbariyati Yagona portal orqali rahbariyat qabuli to'g'risida kelib tushgan murojaatlar asosida ham fuqarolarni qabul qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 27 oktyabrdagi 289-sonli “Davlat va xo‘jalik boshqaruvi, mahalliy davlat hokimiyati organlari xodimlarining malakasi va ko‘nikmalarini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar hamda ularni ishda kompyuter texnikasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish yuzasidan attestatsiyadan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq Iqtisodiyot vazirligi xodimlari o‘rnatilgan tartibda attestatsiyadan o‘tkazilib tegishli tarzda "KSBT" hamda "KSBT Plus" sertifikatlariga ega bo'lishlariga erishildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 31 dekabrdagi 355-sonli "O‘zbekiston Respublikasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish holatini baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qaroriga muvofiq vazirlikning rasmiy veb-saytini qonunchilik talablariga moslash maqsadida tegishli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

2-ШЎБА. ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЎПАЙТИРИШ, СИФАТИНИ ЯХШИ ВА ЭКСПОРТИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

I.f.d., prof., M.Hakimova
Talaba В.Ф. Azadova, TDIU
TalabaN. B.Sharipova , TDIU

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko`paytirish, sifatini yaxshilash omillari va istiqbollar

“BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti hamda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, hozirgi vaqtda dunyoda 840 milliondan ortiq kishi, ya’ni deyarli har sakkiz odamning biri to‘yib ovqatlanmayapti, sayyoramiz aholisining 30 foizidan ziyodi to‘laqonli ravishda ovqatlanmaslik, eng asosiy mikroelement va vitaminlar yetishmasligi muammosini boshidan kechirmoqda. Ana shunday sabablar tufayli 160 milliondan ortiq bola bo‘yining o‘sishi, jismoniy va intellektual rivojlanishiga doir kamchiliklardan aziyat chekmoqda. 2008-yilda boshlangan inqiroz bilan bog‘liq voqealar barchamizning esimizda, o‘shanda jahon miqyosida narx-navo ko‘tarilib, oziq-ovqat ta’minotida uzilishlar yuzaga kelgani Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining ko‘plab davlatlarida norozilik va ommaviy tartibsizliklarga sabab bo‘lgan, butun dunyoda barqarorlikka nisbatan jiddiy xavf-xatarga aylangan edi’ deya, Prezidentimiz I.A.Karimov ta’kidlab o’tganlar.

Sodda qilib aytganda, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘sishi aholi soni va ehtiyojlarining o‘sishidan ortda qolmoqda. Bu tafovut, avvalo, oziq-ovqat mahsulotlarini jadal ishlab chiqarish uchun tegishli sharoitlar mavjud bo‘lmagan mamlakat va hududlarda chuqurlashib bormoqda. Bu o‘rinda gap, birinchi navbatda, atrof-muhitning ekologik jihatdan buzilishi hamon davom etayotgani, iqlim o‘zgarishlarining oldindan aytib bo‘lmaydigan oqibatlari, tez-tez takrorlanayotgan qurg‘oqchilik va suv resurslari taqchilligi, jumladan, sug‘orish uchun yerosti suvlarining tugab borayotgani, irrigatsiya, melioratsiya va yerlarning unumdorligini qayta tiklashga yo‘naltiriladigan investitsiyalarning yetarli emasligi haqida bormoqda. Yerlarning ekologik jihatdan buzilishi kimyoviy moddalar, mineral o‘g‘it va pestitsidlarni tinimsiz ishlatish oqibatida yanada kuchaymoqda. Bularning qatoriga urbanizatsiya, ya’ni shaharlashuv jarayonlari, aholining qishloqlardan shaharlarga ko‘chishi bilan bog‘liq muammolar ham qo‘shilmoqda. Natijada oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish uchun ekin maydonlari sezilarli darajada qisqarib ketmoqda.

Obyektiv real holat ana shunday bo‘lib, ayniqsa, bu muammo g‘oyat keskin bo‘lib turgan mintaqa va hududlarda oziq-ovqat xavfsizligi prognozi va muammolari haqida so‘z borganda, bu haqiqatni hisobga olish kerak.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan me’yordagi ehtiyojni aniqlashda mutanosib ratsion asosida ovqatlanishni ta’minlash vazifasi faqat me’yordagi kaloriyaga ega bo‘lgan va har kuni iste’mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlaridan iborat emasligini e’tiborga olish o‘ta muhimdir. To‘laqonli ovqatlanish ko‘p jihatdan uning tarkibiga, iste’mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining insonning normal rivojlanishi va faoliyat yuritishi, uning organizmida to‘g‘ri modda almashinuvi, salomatlikni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, keksayish jarayonini sekinlashtirish va umrni uzaytirish uchun zarur bo‘ladigan to‘yimli va sifatli moddalar bilan kerakli darajada ta’minlanishiga bog‘liq. Bu borada ovqat bilan birga o‘rnini hech narsa bosolmaydigan aminokislotalar, vitaminlar, mineral moddalar, mikroelementlar va organizmda o‘z-o‘zidan hosil bo‘lmaydigan boshqa moddalarning ham

iste’mol qilinishi inson hayoti uchun eng muhim ahamiyatga egadir. Ana shu foydali moddalar, vitamin va mikroelementlar katta miqdorda faqatgina sabzavotlar, meva va uzum tarkibida bo‘ladi va ularning o‘rnini boshqa hech qanday mahsulot bosa olmaydi. Boshqacha aytganda, inson salomatligi, uning uzoq va barakali umr ko‘rishi to‘g‘ri va mutanosib ratsion asosida ovqatlanishni ta’minlash bilan chambarchas bog‘liq ekani, meva va sabzavotlar uning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lishi lozimligi hech kimga sir emas.

Barchamizga yaxshi ma’lumki, mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqat ekinlarining ahvoli, istiqboli va turlari, ulardan olinadigan hosilning mazali ta’mi va foydali xususiyatlari, ularning milliy iqtisodiyot va eksportda tutadigan o‘rni, birinchi navbatda, shu davlatning geografik joylashuvi, uning tuproq-iqlim sharoitiga va albatta shakllangan dehqonchilik madaniyati va saviyasiga, kerak bo‘lsa, muayyan mahsulotni yetishtirish mahoratiga, bunday mahsulotlarning mahalliy va xorijiy bozorlarda nechog‘liq xaridorgir bo‘lishiga bog‘liq.

So‘nggi yillarda oziq-ovqat sohasini rivojlantirish va diversifikatsiyalash tufayli so‘nggi 5 yillikda xomashyo bazasini kengaytirish va mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini berdi. Jumladan, meva-sabzavot va uzum mahsulotlari ishlab chiqarish 1,27 baravarga, go‘sht mahsulotlari - 1,24 baravarga, sut mahsulotlari - 1,33 baravarga oshib, yangi mahsulotlar turi 337 tadan 628 taga ko‘paydi. Respublika bo‘yicha oziq-ovqat sohasida jami qiymati 660 mln.dollar miqdoridagi 3266 investitsiya loyihasi amalga oshirildi. Natijada, 28307 ta yangi ish o‘rinlari tashkil etilib, 291 tadan ortiq yangi mahsulot turlari paydo bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 5-martdagi «2016-2020-yillarda oziq-ovqat mahsulotlari xomashyo bazasini, meva-sabzavot va go‘sht-sut mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni yanada rivojlantirish, ishlab chiqarish va eksport hajmlarini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2505-sonli qarorida qabul qilingan dasturga muvofiq, 2016-2020-yillarda meva-sabzavot uzum va ozuqa ekinlari uchun 220 ming gektar yer maydonlari ajratilishi belgilangan. Buning hisobiga, 2021-yilgacha qo‘shimcha 797 ming tonna meva, 2,8 mln. tonna sabzavot, 514 ming tonna go‘sht va 3,97 mln tonna sut mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi oshadi. Natijada 2016-2020-yillarda qishloq xo‘jaligida oziq-ovqat xomashyosi ishlab chiqarish o‘rtacha 1,3 baravarga, jumladan meva-sabzavot va uzum - 1,3 baravarga, go‘sht - 1,25 baravarga, sut - 1,4 baravarga ko‘payadi. Shuningdek, 2016-2020-yillarda meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash ulushini 17 foizdan 25 foizga, go‘sht va sut mahsulotlarini qayta ishlash darajasini 12 foizdan 23 foizga yetkazish ko‘zda tutilgan.

Oziq-ovqat mahsulotlarini jahon standarti talablari darajasida ishlab chiqarish maqsadida, mazkur dastur doirasida asosan, to‘rtta ustuvor yo‘nalish orqali tadbirlarni amalga oshirishi ko‘zda tutilgan. Ularning birinchisi eksport masalasi bo‘lib, meva-sabzavot mahsulotlari eksporti 2020-yilda 2016-yilga nisbatan 2,7 baravarga, qayta ishlangan meva-sabzavot mahsulotlari eksporti hajmini esa 2,3 baravarga oshishi belgilangan. Ikkinchi yo‘nalish bo‘yicha, yillik quvvati 60 ming tonnani tashkil etuvchi 15ta zamonaviy savdo-logistik markazlari tashkil etiladi. Dastlabki hisob-kitoblarga ko‘ra, ho‘l meva va qayta ishlangan meva-sabzavot mahsulotlari hozir dunyoning 80 davlatiga eksport qilingan bo‘lsa, 2021-yilga borib, bunday mamlakatlarning soni 100 dan ortadi. Shu bilan birga, marketing bo‘yicha izlanishlarni kengaytirish, mahsulotlarni zamonaviy ilg‘or texnologiyalar asosida qadoqlash hamda ishlab chiqarishda ISO 9001, 22000 xalqaro standartlarini joriy etish evaziga mahalliy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligini oshirish qat'iy belgilangan chora-tadbirlar asosida amalga oshirib boriladi. Investitsiya

loyihalari va moliyalashtirish - uchinchi yo‘nalish hisoblanib, unda 2021-yilgacha oziq-ovqat sanoati sohasida:
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, yetishtirilgan mahsulotlar saqlash infratuzilsmasini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Yarim fabrikat va tayyor mahsulotlar hamda tara va qadoqlash materiallari ishlab chiqaruvchi yangi korxonalarni tashkil etish va mavjudlarini modernizatsiyalash, texnik va texnologik yangilash bo‘yicha jami qiymati 595,9 mln.dollorga teng 180 ta yirik manzilli investitsiya loyihalari amlga oshirish; go‘sht-sut, meva-sabzavot va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha 416 ta hududiy loyihalarni ishga tushirish mo‘ljallangan. Ularni moliyalashtirish uchun:189,5 mln doll. ekvivalenti qiymatidagi mablag‘lar tijorat banklari kreditlari asosida;
- sohada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun, tijorat banklari orqali Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish xalqaro jamg‘armasi va JAYKA kabi xalqaro moliya institutlarining 858,2 mln.dollar miqdoridagi imtiyozli kreditlarini jalb etish ko‘zda tutilgan.
To‘rtinchi yo‘nalish tara va qadoqlash materiallarini ishlab chiqarish hisoblanib, bunda: respublika hududlarida gofrotara, polimer idishlar va plastik qutilar ishlab chiqarish bo‘yicha loyihalarni amalga oshirish; oziq-ovqat mahsulotlarini vakum usulida, xalqaro talablar darajasidagi shisha idishlarda qadoqlash, «tvist-off»qopqoqlari ishlab chiqarishni kengaytirish loyihalarini amalga oshirish ham ko‘zda tutilmoqda.

проф. и.ф.д., Н. Махмудов, ТДИУ
доц, и.ф.н., М.Бўстонов, НамМТИ

Ишлаб чиқаришда қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш ва маҳсулот сифатини яхшилаш йўналишлари

Ҳозирги даврда жаҳоннинг кўпгина ривожланган мамлакатлари иқтисодиёти учун ишчи кучи, моддий ва пул ресурсларининг ҳар томонлама тежамкорлиги хос бўлиб, у самарадорликни ўстиришнинг муҳим омилларидан биридир.

Нархларнинг эркинлаштирилиши ҳамда аёвсиз рақобат курашининг кучайиши шароитида тежамкорликнинг ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ўстириш омили сифатидаги аҳамияти мислсиз кучаймоқда. Тежамкорликнинг аҳамиятини тўла тасаввур қилиш учун бу тушунчанинг мазмун ва моҳиятини ёритиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Тежамкорлик инсон фаолиятининг барча жабҳаларида, унинг меҳнат буюмларига таъсири ҳамда бу жараёнда иқтисодий ресурсларни сарфлаши ва фойдаланишида намоён бўлади. Айниқса, у меҳнат жараёнида кўпроқ юз бериб, бунда жонли меҳнат сарфини қисқартиришга эришилади.

Маълумки, сарфланган меҳнат миқдори иш вақти билан ўлчанади ва шу сабабга кўра, жонли меҳнат сарфини қисқартириш иш вақтини тежаш шаклига эга бўлади. Иш вақтини тежаш яратиладиган моддий ёки маънавий неъматлар қиймати бирлигидаги жонли меҳнат салмоғини қисқартиришда ва иш вақти йўқотишларини камайтиришда ўз ифодасини топади. Шунингдек, тежамкорлик ёрдамида йўқотишларга, меҳнат воситаларининг қисман ёки тўлиқ емирилишига олиб келувчи турли сабаб ёки ҳолатларни бартараф қилиш йўли билан уларда буюмлашган меҳнатни тежаш мумкин бўлади. Шундай қилиб, тежамкорлик натижасида ҳам

жонли, ҳам буюмлашган меҳнатни ўзида мужассамлаштирадиган бутун ижтимоий меҳнат сарфи тежалади.

Тежамкорликка эришишни таъминловчи омиллар меҳнат унумдорлигининг ўсишида ўз ифодасини топади. Меҳнат унумдорлиги меҳнатнинг тежалишини таъминлайди, у ўсган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланадиган меҳнат миқдорининг пасайиши кузатилади ёки аксинча, бир бирлик меҳнат харажатларида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсишини ўзида мужассамлаштиради. Бунда жонли, буюмлашган ёҳуд жами меҳнатнинг тежалиши юз беради.

Ҳозирги замон ишлаб чиқарувчи кучларининг амал қилиш жараёни учун жонли ва буюмлашган меҳнат нисбатидаги ўзгаришлар билан боғлиқликда амал қилувчи меҳнат унумдорлигининг ўсиши хосдир. Бунда жонли меҳнат салмоғи камаяди, буюмлашган меҳнат салмоғи нисбатан ўсади, бир бирлик маҳсулотда мужассамлашган меҳнатнинг умумий миқдори эса камаяди.

Жонли меҳнат сарфларининг улар томонидан ҳаракатга келтириладиган буюмлашган меҳнатга нисбатан камайиши ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва меҳнат сарфини тежашда шахсий омил ролининг камайишини билдирмайди. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиб бориши билан, айниқса, ФТТ ютуқлари асосида бунинг акси кузатилмоқда. Жонли меҳнат техник қуролланишининг ўсиши ҳозирги шароитда оғир ишларни машина ва ускуналар зиммасига юклаш жараёни билан бориб, бу инсоннинг техника билан узвий боғлиқлигини янада кучайтиради. Оғир жисмоний ишлардан бўшаган инсон сифат жиҳатдан бошқа ҳолатда бўлади: у ижодий жараёнларга кучини тўплаш, ихтирочилик қилиш, шунингдек, иқтисодий фаолиятнинг бошқа соҳалари билан ҳам шуғулланиш имкониятига эга бўлади. Буларнинг ҳаммаси ишлаб чиқаришни такомиллаштира оладиган, меҳнат унумдорлигининг жадал ўсишига шароит ярата оладиган ақлий меҳнат ходимларининг ишлаб чиқаришдаги салмоғи ўсишига ёрдам беради. Мос равишда товар ишлаб чиқариш соҳасида ишловчилар умумий сонининг қисқариши учун қулай шароит яратилади, бу эса, ўз навбатида, хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши, ишлаб чиқаришда инсон омилининг такомиллашуви, меҳнат унумдорлигининг ўсиши ҳамда меҳнат тежамкорлигига эришишга олиб келади.

Тежамкорликни таъминлаш моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ўстириш бўйича бутун амалий ишларнинг асоси бўлиб ҳисобланади. Унинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатамиз:

- ресурслар тежамкорлигини таъминлашнинг маъмурий усулларидан иқтисодий усулларига ўтиш;

- ресурслар тежамкорлигини мақсадли дастурлар асосида ташкил қилиш, ресурсларни тежаш сиёсатининг миқдорий аниқ мақсадларини ишлаб чиқиш ва уларга ташкилий-техник чора-тадбирлар, биринчи навбатда, ФТТ ютуқларини қўллаш асосида эришишни ташкил қилиш;

- харажатларнинг ҳамда барча турдаги моддий ресурсларнинг илғор техник-иқтисодий меъёрлари тизимини яратиш;

- меҳнат интизомини ўстириш;

- барча турдаги ресурслар тежамкорлигини иқтисодий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириш ҳамда хўжасизлик ва исрофгарчилик учун жавобгарликни кучайтириш (бу эса ресурслар тежамкорлигига таъсирчан восита ҳисобланади);

- кадрларнинг иқтисодий билимларини ошириш, ўқитиш, ресурслар тежамкорлиги соҳасидаги илғор тажрибаларни умумлаштириш ва тарқатиш.

Бундан ташқари, эҳтиёжларни тўлароқ қондириш мавжуд ресурслар заҳирасини кўпайтиришни ҳам талаб қилиб, унинг омиллари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш зарур:

- ресурслар истеъмолининг оқилоналигини белгиловчи таркибий омил (ресурсларнинг янги турларини – анъанавий ресурслар самарали ўринбосарларини қўллаш, хом ашё, материал ва ёқилғининг ҳар хил маҳаллий турларидан фойдаланиш). Бунда ўриндош товарларни ва иккиламчи хом ашёларни ишлатишдан фойда олиш, шунингдек, якуний маҳсулотнинг шаклланиши жараёнида ресурсларни тежашга эътиборни кучайтириш натижасида хом ашё ва материалларни истеъмол қилишнинг иқтисодий жиҳатдан самарали таркибини яратиш талаб қилинади;

- берилган истеъмол хусусияти ва паст материал сиғимига эга бўлган янги турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришни ҳамда чиқарилаётган маҳсулот оғирлиги кўрсаткичларининг пасайишини белгиловчи конструкцион омил;

- бирламчи хом ашёдан тўлароқ фойдаланишни, чиқинди ва йўқотишларни қисқартириш ҳамда иккиламчи ресурсларни асосий технологик жараён талабларига мувофиқ истеъмолга тайёрлаш асосида ишлаб чиқаришга жалб қилишни белгиловчи технологик омил. Бу омиллар орқали янги технологиялар яратиш, илмий-текшириш ва тажриба-конструкторлик ишлари, шунингдек, маҳсулотнинг материал сиғими даражасини мунтазам равишда пасайтириш мақсадида ишлаб чиқариш жараёнларида материалларни тежаш таъминланади;

- мавжуд, аммо ишлатилмай турган ресурсларни ишлаб чиқаришга жалб қилишни ва ички заҳираларни ҳаракатлантиришни белгиловчи ташкилий омил ва бошқалар.

Ресурслардан тежамли фойдаланишда ишлаб чиқариш истеъмоли учун зарур эҳтиёжларни қисқартириш омиллари ҳам муҳим ўрин эгаллаб, уларни қуйидагиларда кўриш мумкин:

- маҳсулот сифати, унинг чидамлилиги ва эскирмаслик даражасини ошириш; бу маҳсулотни қўшимча ишлаб чиқаришга ҳамда таъмирлаш ишларини ўтказишга кетадиган зарур ресурсларга бўлган эҳтиёжни қисқартиришни белгилайди;

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулот энергия сиғимини пасайтириш; бу энергия ресурсларидан фойдаланиш жараёнида уларни тежашни билдириб, энергияга бўлган эҳтиёжларни қисқартиради;

- ресурсларнинг самарали турларини чиқариш (прокатнинг тежамли турлари, қурилиш материалларининг енгил конструкциялари ва бошқалар); бу улардан фойдаланиш умумий ҳажмларини, ишлаб чиқаришдаги чиқинди ва йўқотишларни ҳамда бу ресурсларнинг ўзларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ ресурс харажатларини камайтиришни таъминлайди;

- ишлаб чиқариш истеъмолига хом ашё, материал ва ёқилғини унумли тайёрлаш; бу улардан фойдаланиш коэффициентини оширади, чиқиндилар миқдорини камайтиради, истеъмолчилар ўртасида ресурсларни қайта тақсимлашни ташкил қилишга ва дастлабки хом ашёни самарали қайта ишлашга ёрдам беради, корхонанинг уларга бўлган талабини камайтиради;

- ресурс йўқотишларининг (сақлаш, жўнатиш ва бошқалардаги) барча турларини қисқартириш.

Юқоридагилар билан бир қаторда, тежамкорликнинг муҳим омиллари сифатида қуйидагиларни ҳам ажратиб кўрсатиш мумкин: ижтимоий меҳнат тақсимоти; фан-техника тараққиёти ютуқларидан фойдаланиш; иқтисодиётнинг турли таркибий қисмлари ўртасидаги мутаносиблик ва мувозанатнинг таъминланиши; иқтисодий

субъектлар ўртасида самарали рақобат муҳитининг шаклланиши; ишчи кучи малакасининг ошиши; ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш замонавий усул ва воситаларининг жорий этилиши; ресурсларни тежовчи ва чиқитсиз технологияларнинг яратилиши; хом ашё ва материалларнинг сифат жиҳатидан такомиллашуви; маҳсулот материал сиғимлилигининг пасайишига олиб келувчи сунъий материалларнинг яратилиши ва ҳ.к.

Таъкидлаш лозимки, ушбу омилларнинг амал қилиши муаммо ишчи кучининг моддий ресурсларни тежамли ва оқилона ишлатишдан моддий манфаатдорлигини таъминлаш орқали ҳал қилингандагина самарали бўлиши мумкин.

I.f.d., prof., M.Hakimova
Talaba B.Ф. Azadova, TDIU
TalabaN. B.Sharipova , TDIU

Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi va zahirasini mustahkamlash

O‘zbekistonda shakllangan sabzavotchilik va bog‘dorchilik madaniyati azaldan mahalliy o‘g‘itlardan foydalanishni ko‘zda tutadigan biologik dehqonchilik prinsiplariga asoslangan. Bu genlarni modifikatsiya qilish texnologiyalarini qo‘llamasdan, juda mazali ta’mga va iste’mol xususiyatlariga ega bo‘lgan ekologik toza meva va sabzavotlar yetishtirish imkonini beradi. Albatta, bunda mamlakatimiz seleksionerlarining munosib hissasi bor. Zero, ularning izlanishlari tufayli erta, o‘rta va kechpishar sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkaning 170 dan ortiq navi, meva va rezavor ekinlar hamda uzumning 175 yangi navi yaratilgan. Prezidentimiz rahnamoligida qishloq xo‘jaligida amalga oshirilayotgan izchil islohotlar samarasida 180 turdan ortiq meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlar dunyo bozorlariga eksport qilinayotir. Oziq-ovqat mahsulotlarini me’yorlarga mos holda aholiga uzluksiz yetkazib berish, sifati va xavfsizligini ta’minlashga erishilmoqda. Misol uchun, 1990-yilda aholining oziq-ovqat, xususan, go‘sht, sut, qandolat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyoji asosan import hisobidan qondirilgan bo‘lsa, hozirgi kunga kelib, ushbu mahsulotlarning 96 foizi yurtimizda ishlab chiqarilmoqda.

Bugungi globallashuv davrida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish bilan birga, uning xavfsizligini ta’minlash ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda mazkur yo‘nalishdagi chora-tadbirlarni hayotga izchil tatbiq etishning mustahkam tashkiliy-huquqiy asoslari yaratilgani inson manfaatlarini muhofaza qilishda muhim omil bo‘lmoqda. Xususan, 1997-yil 30-avgustda qabul qilingan «Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida belgilangan vazifalar o‘z vaqtida ijro etilishi muhim samaralar berayotir. Mamlakatimizda oziq-ovqat ishlab chiqarish sanoati jadal rivojlanmoqda. Mustaqillik yillarida ushbu tarmoq korxonalari o‘n barobarga ko‘paydi. Agrosanoatni modernizatsiyalash bo‘yicha amalga oshirilgan izchil tadbirlar natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi ham oshib borayotir. Aholini yil davomida meva-sabzavotlar bilan uzluksiz ta’minlash maqsadida zamonaviy andozalar asosida issiqxonalar tashkil etish, bog‘lar, tokzorlar maydonini kengaytirish, yetishtirilgan hosilni kuz-qish davrida sifatli saqlash imkonini beradigan omborxonalar barpo etishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Ushbu amaliy ishlar bilan birga, aholi orasida sog‘lom ovqatlanish tamoyillarini targ‘ib etish ham tizimli ravishda olib borilayotir. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 25-apreldagi "O‘zbekiston Respublikasi aholisining sog‘lom ovqatlanishi sohasida amalga oshirilayotgan

chora-tadbirlarni yanada takomillashtirish to‘g‘risida"gi qarori asosida bu boradagi ishlar yangi bosqichga ko‘tarilayotir.

Qish-bahor mavsumida aholining poliz va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini ta’minlash, bozorda narx-navoning barqaror bo‘lishi uchun ko‘rilayotgan chora-tadbirlar natijasida viloyatdagi tayyorlov korxonalari, bozorlar uyushmalari, ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari, ijtimoiy muassasalar va boshqa tashkilotlar tomonidan rejadagi 22,2 ming tonna meva-sabzavotning 15 ming tonnadan ziyodi maxsus omborlarga jamlangandi.

Viloyat xalq ta’limi, sog‘liqni saqlash boshqarmalari tizimidagi Mehribonlik uyi, internat va maxsus maktablar, maktabgacha ta’lim muassasalari, shifoxonalar, davolash, sog‘lomlashtirish muassasalarida ham oziq-ovqat mahsulotlari zaxirasini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Yig‘ib-terib olingan meva-sabzavotlarni sifatli saqlash bo‘yicha ham bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Mavjud zamonaviy sovutish kameralaridan samarali foydalanish imkoniyati kengaytirilib, yangilarini qurish, eskilarini rekonstruksiya qilishshlari olib borilayotir.

Aholi ehtiyoji, hududda yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi hisobga olinib, maxsus tayyorlov, ulgurji savdo tashkilotlari, bozorlar uyushmalari, korxona va tashkilotlar ham qishki mavsumga zaxira yaratmoqda. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari zaxirasini yaratishda resurslardan va omborxonalar quvvatidan, ijtimoiy muassasalar uchun ajratilgan byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish masalalari tegishli davlat hokimiyati boshqaruvi idoralari tomonidan tashkil etilgan maxsus ishchi guruhi tomonidan doimiy nazorat qilib borilayotir.

Mutaxassislarning fikricha, ovqat bilan birga aminokislotalar, vitaminlar, mineral moddalar, mikroelementlar va boshqa moddalarni ham iste’mol qilish inson hayoti uchun muhim ahamiyatga ega. Ana shu foydali moddalar, vitamin va mikroelementlar faqat meva-sabzavot, uzum tarkibida bo‘ladi va ularning o‘rnini boshqa hech qanday mahsulot bosa olmaydi. Shu va boshqa jihatlar inobatga olinib, aholini yil davomida meva-sabzavotlar bilan uzluksiz ta’minlash maqsadida issiqxonalar tashkil etish, bog‘lar, tokzorlar maydonini kengaytirish, yetishtirilgan hosilni qish-bahor fasligacha sifatli saqlash imkonini beradigan omborxonalar barpo etishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 25-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi aholisining sog‘lom ovqatlanishi sohasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi va shu yil 29-avgustdagi “2015-2020-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasi aholisining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash Konsepsiyasini va chora-tadbirlar kompleksini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorlari bu borada muhim dasturilamal bo‘layotir.

Mazkur hujjatlar ijrosi doirasida Toshkent viloyatida ham muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Meva-sabzavot, go‘sht va sut mahsulotlarini qayta ishlovchi mavjud korxonalar rekonstruksiya va modernizatsiya qilinib, yangilari ishga tushirilayotir. Iste’mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining insonning normal rivojlanishi va faoliyat yuritishi, uning organizmida to‘g‘ri modda almashinuvi, salomatlikni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, keksayish jarayonini sekinlashtirish va umrni uzaytirish uchun zarur bo‘ladigan to‘yimli va sifatli moddalar bilan kerakli darajada ta’minlanishiga bog‘liq. Buning uchun savdo majmualari, bozorlarda sotilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining sifati hamda ularni saqlashga qo‘yiladigan talablar o‘z vaqtida bajarilgan bo‘lishi lozim.

Aholi orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish, ularning tibbiy madaniyatini oshirish, ovqatdan zaharlanish, o‘tkir oshqozon-ichak kasalliklarining oldini olish

maqsadida sanitariya-epidemiologiya markazining malakali mutaxassislari ishtirokida tushuntirish-targ‘ibot ishlari olib borilayotir. Turli tadbirlar, uchrashuv va davra suhbatlari muntazam o‘tkazilmoqda.

Tabiatning shunday bebaho ne’matlaridan oqilona foydalanish, oilalarda to‘g‘ri va ratsional ovqatlanish madaniyatini oshirish ham doimiy e’tiborda. Shu maqsadda tegishli davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligida uzluksiz tibbiy targ‘ibot loyihalari amalga oshirilayotir. Bunday keng ko‘lamli chora-tadbirlar aholi, xususan, bolalar salomatligini yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Muxtasar aytganda, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, xalqimiz dasturxonini yurtimizda yetishtirilgan sifatli mahsulotlar bilan to‘ldirish, oilalarda sog‘lom ovqatlanish tamoyillarini targ‘ib etishga qaratilayotgan doimiy e’tibor aholi salomatligini asrash va turmush farovonligini oshirishda muhim omil bo‘lmoqda.

и.ф.н, доц. М.Ю.Исаков, ТДИУ

Иқтисодиётда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш истиқболлари

Мустақиллик йилларида Бош қомусимизга хусусий мулк ва унинг дахлсизлигини таъминлашга қаратилган қоидалар киритилиши баробарида қатор тарихий қонун ҳужжатларининг қабул қилиндики, улар нафақат хусусий мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш механизмини такомиллаштириш ҳамда иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлаш, балки мулкдорлар синфини шакллантириш ва ривожлантиришнинг мустаҳкам ҳуқуқий асосини ташкил этди.

Юртбошимиз таъбири билан айтганда, «ҳаёт бир жойда турмайди», «Демократия – бу, қанчалик оғир ва мураккаб бўлмасин, бизнинг йўлимиздир». Модомики, биз шу йўлдан оғишмай илгари бораверамиз. Шундай экан, қонунчилик ҳам мамлакатда амалга оширилаётган кенг миқёсдаги сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ислоҳот ва ўзгаришларни амалда ўзини тўла оқлаган «ўзбек модели»га мувофиқ равишда давом эттириш, давлат ва жамиятнинг барқарорлиги ва тараққиёт суръатларини таъминлаш, турмуш сифатини ошириш сингари вазифаларни ҳаётга самарали татбиқ этиш билан ҳамоҳанг равишда изчил такомиллаштирилмоқда[81].

Жумладан, 2012-2014 йиллар мобайнида хусусий мулк мавқеини мустаҳкамлаш, унинг дахлсизлигини таъминлаш, бизнес юритиш имкониятларини кенгайтиришга қаратилган «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида», «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида (янги таҳрирда)», «Тадбиркорлик фаолияти соҳасида рухсат бериш тартиб-таомиллари тўғрисида», «Рақобат тўғрисида», «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги каби ўнлаб қонунлар қабул қилинганлигининг ўзи бу борадаги ишларнинг кўламидан далолатдир.

Қонунчиликни ривожлантириб бориш натижасида истиқлол йилларида мулкчилик тузилишида туб ўзгаришлар рўй берди, кўпукладли иқтисодиёт, унинг таркибида хусусий мулк устувор аҳамият касб этди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мамлакатимиз иқтисодиётида нафақат ҳал қилувчи ўрин эгаллади, айни вақтда бозорни зарур товар ва хизматлар билан тўлдириш, одамларнинг даромадлари ва фаровонлиги ошиб боришининг асосий манбаи, аҳоли бандлиги ўсишининг энг муҳим омилига айланди.

[81]Манба:http://21asr.uz/islo-ot/khususii-mulk-dakhlsiz-mulkdor-u-u-i-kafolatlangan.

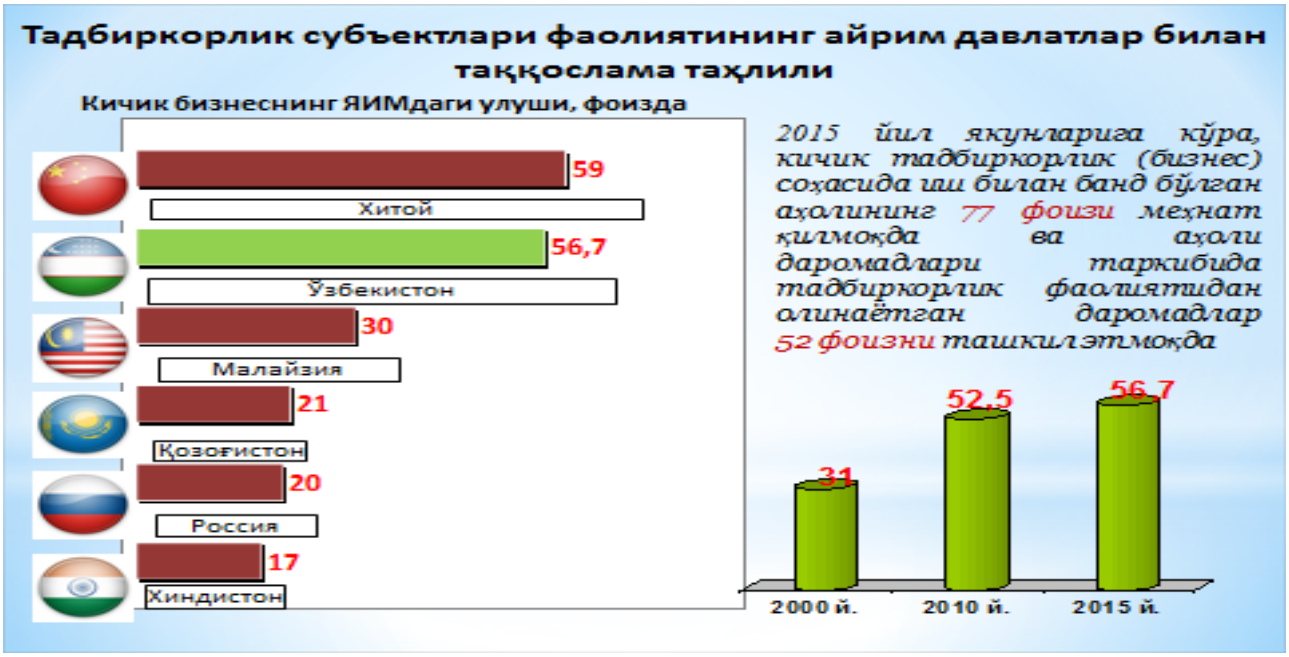

1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг айрим давлатлар билан таққослама таҳлил.

Бугун мавжуд хўжалик субъектларининг 90 фоиздан ортиғини кичик бизнес корхоналари ташкил этаётгани қувонарли ҳолдир. Хусусий секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2000 йилдаги 31 фоиздан 56,7 фоизга етганлиги, иш билан банд аҳолининг 77 фоизи ушбу соҳада меҳнат қилаётганлиги ҳам хусусий секторнинг иқтисодиётимизнинг барқарор ривожланиши, аҳоли турмуш даражасини ривожлантиришдаги улкан аҳамиятга эгалигидан дарак беради.

Юртбошимизнинг мамлакатнинг 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисда “ислоҳотлар натижасида ялпи ички маҳсулотимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши 2000 йилдаги 31 фоиздан бугунги кунда 56,7 фоизга етгани ёки 1,8 баробар ошганини алоҳида таъкидлашни истардим. Ҳозирги пайтда ушбу соҳада жами саноат маҳсулотларининг учдан бир қисми, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 98 фоизи ишлаб чиқарилмоқда. Иш билан банд жами аҳолимизнинг 77 фоиздан ортиғи – шунга эътибор беринг – мазкур тармоқда меҳнат қилаётгани, ўз пешона тери билан нафақат ўз оиласини боқаётгани, балки мамлакатимиз бойлигига бойлик қўшаётгани, аввало, мустақиллик бизга очиб берган имкониятларнинг яққол исботи, десам, айни ҳақиқатни айтган бўламан[82].” деганлари бунинг исботидир.

Агар мустақил тараққиётнинг дастлабки палласи − 1991 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши атиги 1,5 фоизни ташкил этган бўлса, 2000 йилда ушбу кўрсаткич 31 фоизга, 2015 йилда эса 56,7фоизга етди, яъни 2000 йилга нисбатан деярли 21 баробар, 1991 йилга нисбатан эса 37 баробар ўсди, 2019 йилда эса унинг улушини 68,2 фоизга етказиш кутилмоқда (2-расм).

[82] Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. // Халқ сўзи. 16 январ 2016 йил.

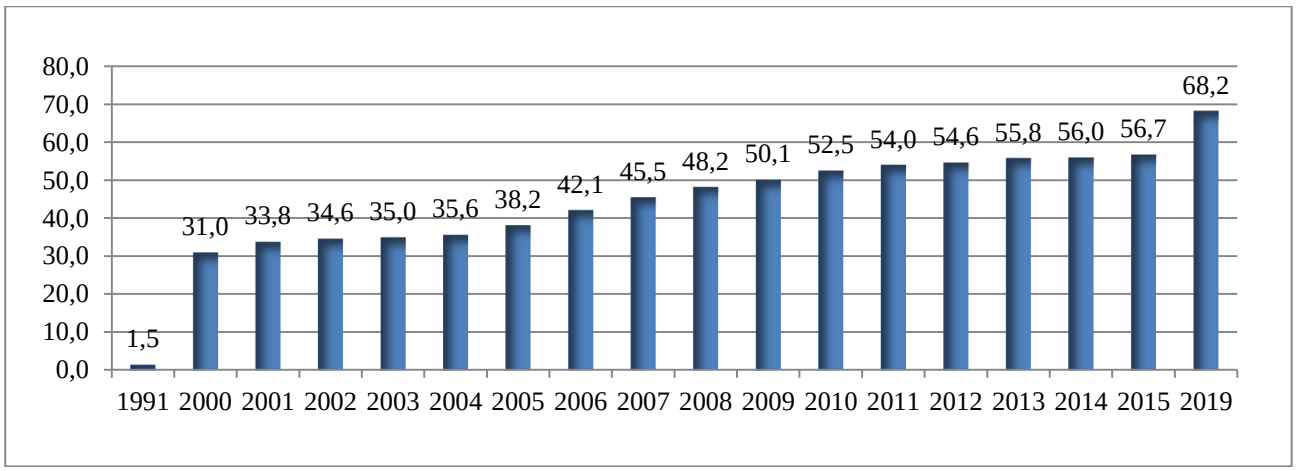

2-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг ҳолати ва прогнози, фоизда[83].

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг кенгайиши иқтисодиёт бошқа соҳа ва тармоқлари ишлаб чиқариш ҳажмидаги салмоғининг ошиши орқали ҳам намоён бўлди. Мазкур соҳанинг иқтисодиётнинг етакчи бўғинига айланишида мамлакатимиз ҳукумати томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси ривожланишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, бизнесни юритиш билан боғлиқ барча жараёнларни янада либераллаштириш, соддалаштириш ва арзонлаштириш, кичик бизнес ва хусусий тадбикорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар муҳим роль ўйнамоқда.

2 -жадвал

Ўзбекистонда 2005-2014 йилдаги бизнес ва ҳусусий Кичик тадбиркорлик нинг иқтисодиёт ва унинг асосий тармоқларидаги улуши

Кўрсаткичлар	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.	2011 й.	2012 й.	2013 й.	2014 й
ЯИМ	**42,1**	**45,7**	**48,2**	**50,1**	**52,5**	**54,0**	**54,6**	**55,8**	**56,1**
Саноат	10,9	13,2	14,6	17,9	18,8	21,9	23,1	28,1	31,7
Қишлоқ хўжалиги	94,0	97,6	97,7	97,8	97,8	97,7	97,8	98,1	98,3
Инвестиция	26,5	23,7	24,6	23,7	28,5	31,9	35,3	32,7	35,4
Қурилиш	52,1	55,4	58,4	42,4	53,1	68,6	71,1	71,5	69,5
Савдо	45,7	48,2	48,1	47,8	50,3	47,1	45,6	46,1	45,1
Пуллик хизматлар	50,8	50,1	48,5	46,9	47,0	46,3	44,9	46,2	48,6
Жами хизматлар	х	44,1	44,2	44,1	45,7	46,1	46,8	48,9	51,5
Юк ташиш	27,2	34,7	38,1	39,5	41,6	43,2	44,2	47,3	49,8
Юк айланмаси	64,7	70,4	74,6	73,1	76,6	78,9	81,2	82,8	83,2
Йўловчи ташиш	69,4	75,7	78,4	78,8	79,4	81,8	83,1	84,5	85,2
Йўловчи айланмаси	80,4	84,8	84,5	82,9	84,7	87,0	87,6	87,7	88,6
Экспорт	10,7	14,8	12,4	14,6	13,7	18,8	14,0	24,1	25,9
Импорт	34,0	32,0	35,7	42,5	35,8	34,3	38,6	42,4	45,4
Бандлик	69,1	72,1	73,1	73,9	74,3	75,1	75,6	76,7	77,6

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

[83]Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

2015 йил давомида 26,9 минг та янги кичик бизнес субъектлари ташкил топди, бу 2014 йилга нисбатан 103,3фоизни ташкил этади. Кичик бизнес субъектларининг катта қисми саноат ва ишлаб чиқариш тармоқларида барпо этилди (36фоиз),савдо ва умумий овқатланишда эса 30,4 фоиз улушга эга бўлди, шу билан бирга қурилиш соҳасида 11,2фоиз янги субъектлар яратилди. Президентимизнинг юқорида тилга олинган Фармонига мувофиқ, хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ишончли ҳимоясини таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш билан боғлиқ комплекс чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Тадбиркорлар оид қонунчиликни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилгани, хусусий тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда суд органлари ролини янада ошириш, маъмурий ва жиноят қонунчилигини либераллаштириш ҳисобига эркин меҳнат фаолиятини янада ривожлантириш билан боғлиқ вазифалар ўз ифодасини топганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Кичик бизнес субъектларининг экспортдаги улуши 2015 йилда 31,2фоизни ташкил этда ва унинг 2019 йилдаги қийматини 49,6фоизгача ошириш прогноз қилинмоқда. Хусусан, тадбиркорлик субъектлари солиқ ва божхона қонунчилигини бузганлиги муносабати билан уларнинг мулкини мусодара қилиш, тўловчи томонидан эътироз бўлган тақдирда, қўшимча ҳисобланган божхона тўловларини ундириш фақат суд қарори билан амалга ошириладиган бўлди. Хўжалик судлари томонидан даъво аризасини кўриб чиқиш учун қабул қилиш ва ишни суд муҳокамасига тайёрлаш тўғрисидаги ажрим чиқариш муддати 10 кундан 5 кунгача қисқартирилганлигини тадбиркорларимиз мамнуният билан эътироф этмоқдалар.

3-расм. Ўзбекистон Республикасида 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектлари.

Мутахассисларнинг фикрича, Фармонда назарда тутилган микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари фаолиятига оид барча текширувлар режали тартибда назорат органлари томонидан тўрт йилда бир мартадан кўп бўлмаган тартибда амалга оширилиши, молия-хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган

режали текширувлар ўтказиш муддати 10 календарь кунидан ошмаслиги, тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини режали текширишлар фақат сўнгги текширувдан кейинги даврни қамраб олиши ҳамда қўзғатилган жиноий ишлар муносабати билан хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан хўжалик юритувчи субъект жалб этган адвокатлар иштирокида амалга оширилишининг белгилаб қўйилиши юртимизда қулай бизнес муҳитини янада ривожлантиришга хизмат қилиши муқаррар.

Яна бир муҳим вазифа – бу барча турдаги рўйхатдан ўтказиш, рухсат бериш ва лицензиялаш, шунингдек, ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш билан боғлиқ тартиб-таомилларни янада соддалаштириш, хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун зарур шарт-шароит ва имкониятлар яратиш, уларнинг моддий ва кредит ресурсларидан фойдаланишини кенгайтириш, бизнес муҳитни яхшилаш билан боғлиқдир.

и.ф.н., доц. Ғ.Мадияров,
и.ф.н., доц. О.С. Казаков,
и.ф.н., доц. Л.Убайдуллаев,
НамМТИ

Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини ривожлантиришда агрокластерни ўрни

Озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш ва сотиш унинг рақобатбардошлигини ошириш ҳозирги кунда ҳар бир деҳқон ва фермерларни олдида турган долзарб масалалардан ҳисобланади.

Мамлакатимизда деҳқон ва соҳибкорларга яратиб берилаётган кенг имкониятлар, қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган туб ислоҳотлар, боғдорчилик ва мева-сабзавотчиликни ривожлантиришга қаратилаётган алоҳида эътибор юксак самара бермоқда. Биргина, Наманган вилоятида ўтган йили 654575минг тонна сабзавот, 224137 минг тонна мева, 70678 минг тонна полиз маҳсулотлари,115236 минг тонна узум етиштирилди. Бу кўрсаткич ўтган йилнинг шу даврига нисбатан сабзавот105,1фоизга, мева 110,1фоизга, полиз маҳсулотлари 103,7 фоизга, узум етиштириш 100,9 фоизга етган.

Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашни ривожлантириш ишлари ўз самарасини бермоқда. Айни пайтда чет мамлакатларга чиқарилаётган мева-сабзавот таркибида қайта ишланган, қуритилган, музлатилган маҳсулотлар улуши ортиб бормоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мамлакатни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисида қилган маърузасида “Шу билан бирга, қишлоқ хўжалигининг мева-сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик ва чорвачилик каби тармоқлари ҳам жадал суръатларда ривожланди. Ўтган йили 12 миллион 592 минг тонна сабзавот ва картошка, 1 миллион 850 минг тонна полиз маҳсулотлари, 1 миллион 556 минг тонна узум, 2 миллион 731 минг тонна мева етиштирилди. Қишлоқ хўжалиги хомашёсини чуқур қайта ишлаш, етиштирилган маҳсулотларни сақлаш инфратузилмасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўтган йили қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган 230 та корхона, 77 минг 800 тонна сиғимга эга бўлган 114 та янги совутиш камераси ташкил этилди ва

модернизация қилинди. Мамлакатимизда мева-сабзавотларни сақлашнинг умумий қуввати 832 минг тоннага етказилди. Бу эса, йил давомида нархларнинг мавсумий кескин ошиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш, ушбу маҳсулотларни экспорт қилишни кенгайтириш, нарх-наво барқарорлигини сақлаш имконини бермоқда” [84] - деб таъкидлаб ўтди.

Ўзбекистон асрлар давомида яқин хорижга қуруқ мева экспорт қилган. Ҳозирда эса мазкур соҳанинг экспорт имкониятларини янада кенгайтириш, соҳанинг ҳақиқий истеъмолчиларнинг дунё бозоридан излаб топиш имкониятлари юқоридир.

Давлатимиз раҳбарининг 2012-йил 26-мартда имзоланган “Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ҳамда 2016 йил 12 апрелдаги “Мева-сабзавот, картошка ва полиз маҳсулотларини харид қилиш ва улардан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида ”ги қарорлари асосида корхоналар фаолиятини янада ривожлантириш, янгиларини ташкил қилиш бўйича изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ҳозирги кунда озиқ-овқат маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қаратилган иқтисодий ислоҳот ўзининг мазмуни ва мақсади бўйича ўзаро боғлиқ бўлган бир нечта зарурий йўналишлардан ҳамда мустақил тизимлардан ташкил топган. Улардан энг асосийси нодавлат мулк шаклларига асосланган кичик ва хусусий қорхоналардан махсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш бозор иқтисодиётининг зарурий талабидир, чунки ҳар қандай жамиятда ишлаб чиқаришнинг иқтисодий негизини мулк ва унга эгалик қилиш ташкил этади.

и.ф.н., доц У.С.Турсунов, НамМТИ,
и.ф.н., доц М.М.Бўстонов, НамМТИ

Маҳсулот сифатини ошириш ва иқтисодий самарадорлик

Ўзбекистонда амалга оширилаётган бозор ислоҳотлари ўз мазмуни ва мақсадларида энг муҳим йўналишларини белгиланиши, уларнинг асосланганлиги ва кенг миқёсдалиги билан ажралиб туради. Бундай долзарб масалалар орасида кўп укладли иқтисодиётни барпо этиш муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган масалалардан биридир. Шу нуқтаи назардан қараганда бозор ислоҳотларини кўп укладли иқтисодиётни барпо этишдаги узоқ жараён тарзида қарамоқ керак.

Қишлоқ хўжалигида нодавлат секторини ривожи ислоҳатларнинг ҳозирги босқичидаги иқтисодий либерализация-эркинликни таъминлашдан иборат устивор йўналишдан келиб чиқади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган бозор ислоҳатлари ўз мазмуни ва мақсадларида энг мухим йўналишларини белгиланиши, уларнинг асосланганлиги ва кенг миқиёсдалиги билан ажралиб туради. Бундай долзарб масалалар орасида кўп укладли иқтисодиётни барпо этиш муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган масалалардан биридир. Шу нуқтаи назардан қараганда бозор ислоҳатларини, кўпукладли иқтисодиётни барпо этишдаги узоқ жараён тарзида қарамоқ керак. Ушбу

[84] Каримов И.А. 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган “Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир ” мавзусидаги Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.

масалаларни ҳал этишда қишлоқ хўжалигидаги ислоҳатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишларини белгилаб олиш, манфаатдорлик асосларидан бири бўлиб хизмат қиладиган ишлаб чиқарувчининг бозор билан кундалик алоқасини яратадиган йўналиш бўлиб қолиши керак. Шу нуқтаи назардан "Қуйидагилар қишлоқ хўжалигида мулкчилик шаклларини ўзгартириш ва ишлаб чиқариш муносабатларини такомиллаштиришнинг энг муҳим йўналишлари этиб белгилансин:

Суғориладиган экин майдонлари чекланган шароитда мулкчиликнинг ижара шакллари ва шартномавий муносабатларга асосланган хўжалик юритиш тизимини ривожлантириш;

Қишлоқда асосий ишлаб чиқариш бўғини ҳисобланган қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг манфаатларини пухта таъминлашга қаратилган иқтисодий ва ҳуқуқий шарт-шароит яратиш, тайёрлов, қайта ишлаш корхоналари, моддий-техника ресурслари етказиб берувчилар, молия-банк муассасалари ҳамда бошқа хизмат кўрсатиш ташкилотлари фаолиятини ушбу мақсадга бўйсундириш;

Хўжалик юритишнинг ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари ташкилий-ҳуқуқий шаклларини сақлаб қолиш, истиқболда асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъект бўлиб қоладиган фермер хўжаликларини ривожлантиришни устувор йўналиш сифатида белгилаш."[85]

Демак ушбу соҳани ривожлантириш асосида фермер хўжаликлари фаолиятини янада кенгайтириш ва уларни ташкил этиш масаласи, шу жумладан иқтисодий соҳадаги ўзгартишларни амалга ошириш зарурияти пайдо бўлади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар билан тайёрлов ташкилотлари ўртасида тузилган контрактация шартномаси асосида дон етиштиришнинг прогноз кўрсаткичлари ишлаб чиқилади. Фермер хўжалиги юридик шахс сифатида, асосан хусусий корхона шаклида, кейинчалик улар турли шаклдаги кооперацияларга бирлашиш ҳуқуқи билан ташкил этилиб, ер майдонлари танлов асосида эллик йилгача узоқ муддатга ижарага берилади. Бунда хўжалик шаклларини қайта ташкил этиш, зарар кўрувчи ширкат хўжаликларини тугатиш ва деҳқонларга ишлаб чиқариш воситаларини пул тўлаш йўли билан (бўлиб-бўлиб тўлаш шарти билан) ерни тарқатиш ижарага бериш орқали амалга оширилади. Фермер хўжаликларини ташкил этишда ерни яхлитлигини сақлаб қолиш шарти билан бўлиб бериш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Шубҳасиз, бу фермер хўжаликларини, шунингдек, ерга ишлов бериш бўйича оилавий фермерларнинг ташкил қилинишига шарт-шароит яратган бўлар эди. Масалага бу тартибда ёндошиш ердан фойдаланиш чегаралари ва ирригация-мелиорация ҳолатларини бузмаган ҳолда алмашлаб экишни оқилона ташкил этиш ва мураккаб техникадан самарали фойдаланишга имкон берар эди.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш таркиби тубдан ўзгарди, кейинги йилларда кўпроқ эътибор тугатилаётган, зарар билан ишлаётган, паст рентабелли ва истиқболсиз ширкатлар негизида барпо этилган фермер хўжаликларига қаратилмоқда. Шу билан биргаликда баҳонинг шаклланиши тизими такомиллашди, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳамма турлари бўйича эркин (шартномавий) баҳоларга ўтилди, фермер хўжаликлари ўз меҳнати натижаларини, шу жумладан етиштирилган маҳсулотини, ўзларига тегишли мол-мулк, молиявий ва моддий ресурсларни ўз хоҳишига кўра тассарруф этадилар.

[85] Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашга оид қонунчилик ҳужжатлари. Т.:Ўзбекистон. 2004.23-б. (110б.)

Натижада фермер хўжаликларида маҳсулот сотишда мустақиллик ва ҳуқуқлари янада кенгаймоқда.

Ғаллачиликда етиштириладиган маҳсулотлар тўлиғича истеъмолчиларга етказиб бериш, кўпчилик ҳолларда транспорт билан ташиш, ўриб олиш ва сақлаш, қайта ишлаш жараёнларида нобудгарчиликка йўл қўйилмоқда. Ушбу муаммони ҳал қилиш бозор иқтисодиёти шароитида энг муҳим ва долзарб масалалардан ҳисобланади.

Бу агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг заруриятини тасдиқлайди, дон маҳсулотларига бўлган талабни янада тўлиқроқ қоплаш учун «Ишлаб чиқариш – сақлаш – қайта ишлаш – сотиш» даврини қисқартиришни таъминлайди.

Ушбу масалаларни ҳал қилиш учун кўплаб янги хўжалик юритиш формаларини ривожлантириш зарур.

Қишлоқда таркибий ўзгаришларни олиб бориш, деҳқоннинг мулкка, ерга, меҳнатга бўлган муносабатларини ҳақиқий мулкдорларни шакллантириш йўли билан ўзгартириш, деҳқоннинг даромади билан сарфланган меҳнатни ўртасида узвий боғланишни ўрнатишга қаратилган.

Юқори сифатли дон етиштиришда иқтисодий самарадорликка эришишда давлат буюртмалари муҳим аҳамиятга эга. Охирги йилларда дон ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни ташкил этишда туб ўзгаришлар амалга оширилди. 1996 йилдан дон маҳсулотларини давлат буюртмаси бўйича етиштирила бошланди. Тайёрлов ташкилотларининг моддий техника базаси сезиларли даражада ўсди, дон қабул қилиш пунктлари янги, юқори унумли донни тозаловчи ускуналар билан таъминланди. Дон етиштириш ва уни давлатга сотишни кўпайтириш мақсадида буғдойнинг сифатига қараб дифференциялашган бахолар киритилди. Бунда, аввало, буғдойнинг ёпиш ва технологик хусусиятларининг муҳим кўрсаткичи бўлган клейковиканинг миқдори ва сифатига эътибор қаратилади.

Давлат стандарти бўйича етиштирилаётган буғдойга O’zDst 880:2004 қуйидаги сифат кўрсаткичлари белгиланган:

Дон соғлом бўлиши, меъёрдаги ранг ва хидга эга бўлиши ва қўйилган талабларга мос келиши керак.

Режалаштирилган миқдорда дон ишлаб чиқариш муаммосини ҳал қилиш учун селекцион ва агротехник ишларга эътибор қаратиш лозим. Катта миқдордаги дон таркибида клейковина ва унинг сифати паст бўлиши натижасида маҳсулот чиқиши ва сифатини пасайтириб юборади. Донга ўз вақтида ва тўғри ишлов беришга кам эътибор қаратилмоқда. Доннинг камлиги ва ифлослиги бевосита дастлабки ишлов беришга боғлиқ. Дон етиштириш ва давлатга сотиш билан шуғулланувчи қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг хаммаси ҳам дон сифатига қўйилган талаблар билан топиш эмас. Афсуски, кўпчилик фермер хўжаликлари доннинг кимё-технологик сифатини бахолаш методикаси билан етарли танишмаган, натижада улар сотилган махсулот ҳисобини тўлиқ назорат қила олмайдилар.

Тайёрлов пунктларида ҳам донни бахолаш методикаси мукаммал эмас, доннинг кўп хусусиятлари органолектик аниқланади. Бу лаборантлардан алоҳида эътибор, кўрсатмалар қоидаларига қатъий риоя қилишни талаб қилади. Озгина хатолик ҳам дон сифатини баҳолашда хатолар келтириб чиқариши мумкин. Бунда кам даромад олинади, экин майдонларини кенгайтириш ва ялпи дон ҳосилини кўпайтиришга қизиқиш камаяди. Афсуски, дон сифатини аниқлашдаги муҳим кўрсаткичлар: клейковина миқдори ва сифати, намлик, ифлослик даражаларини аниқлашда ҳозирча субъективлик ҳолатлари мавжуд. Буғдой дони сифатини аниқлашда объектив экспресс усуллар йўқ. Клейковинани ювиш қўл билан амалга оширилади ва умуман

лаборантнинг малакаси ва виждонига боғлиқ. Олимлар ва мутахассислар олдидаги кечиктириб бўлмас ва муҳим вазифа дон сифатини тез ва объектив бахолаш учун қўлланиладиган ускуналарни тезлик билан яратиш ва экспресс усулларни ишлаб чиқишдан иборат. Товар учун дон маҳсулотларига давлат стандартларини яхшилашга катта эхтиёж мавжуд. Натижада кўплаб муаммолар ҳал бўларди. Дон сифатини аниқлашда дастлабки бахолашнинг катта аҳамиятини ҳисобга олиб товар учун дон ишлаб чиқарувчиларни сифатни аниқлаш методикаси билан таништириш керак. Бу тайёрлов пунктларига нафақат нав, балки дон сифати тўғрисида хам маълумот бериш имконини беради.

и.ф.н., доц. Ғ.Мадияров,
и.ф.н., доц. М.Бўстонов НамМТИ

Наманган вилоятида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқиш стратегияси

2016 йилги ҳосилдан бошлаб Ўзбекистонда ҳўл мева-сабзавот, картошка, полиз маҳсулотлари ва узум харид қилиш бўйича давлат буюртмаси жорий этилиши,ҳўл мева-сабзавот, картошка, полиз маҳсулотлари ва узум харид қилиш бўйича давлат буюртмаси «Ўзбекозиқовқатхолдинг» компанияси таркибига кирадиган хусусий мулк шаклидаги қайта ишлаш корхоналарини хомашё билан барқарор таъминлаш, ички истеъмол бозорини қиш-баҳор мавсумида барқарор таъминлаш мақсадида захирага ғамлаш, шунингдек, ташқи бозорларда харидоргир бўлган ҳўл мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ушбу маҳсулотларга нисбатан талабдан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади.

Ўзбекистон ўзининг иқлим шароити ва географик имкониятидан келиб чиқиб, қўшниларимиз ва энг асосий ҳамкоримиз бўлган Россия Федерациясининг бу маҳсулотларга талабини қондириш бўйича асосий бозорни эгаллашимиз бизни ташқи иқтисодий фаолиятдаги нуфузимизни оширишга олиб келиши мумкин.

Бизнинг фикримизча, озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнларида фаолият юритаётган турли хўжалик юритувчи субъектлар билан ўзаро хамкорлигини мустаҳкамлаш ва ролини ошириш мақсадида кластерларни ташкил этиш муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнларини ягона занжирга бирлаштириш ва юқори инновацион технологиялардан фойдаланиш билан бир қарорда, мева-сабзавот маҳсулотларини ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ жойларида инфратузилмаларни шакллантириш, аҳолини иш билан таъминлаш, уларнинг даромадларини ошириш ҳамда сифатли экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришга олиб келади.

Агрокластерни шакллантиришдан мақсад- худудларда жойлашган бир хил маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган хўжалик юритувчи субъектларни, қайта ишлаш корхоналари ва улар билан ягона занжирда бўлган таълим, илмий, инжиниринг, консалтинг, стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва бошқа хизматларни ташкил этган ҳолда инновацион ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосида рақобатбардош товарлар яратиш ҳамда уларни экспортга йўналтиришдан иборатдир.

Агрокластерларни ташкил этишда худудий ихтисослаштиришни хисобга олган ҳолда ташкил этилса, мақсадга мувофиқ бўлади.Чунки, бу биринчидан транспорт

харажатларини тежайди, иккинчидан, узоқ масофага ташиш натижасида маҳсулотларни сифатини бузилишини ва йўқатилишини олдини олади.

Наманган вилоятида худудларнинг табиий-иқлим шарт-шароитларини, мева-сабзавотларни етиштириш, маҳаллий аҳолининг бой тажрибалари ва малака кўникмаларини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Наманган вилоятида 2016 йилда мева–сабзавот, картошка, полиз ва узум маҳсулотлари етиштириш ва ишлатиш прогноз кўрсаткичлари қуйдаги жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Наманган вилоятида 2016 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кутилиш кўрсаткичлари

Маҳсулотлар номи	Жами етиштириш	Шундан маҳсулотлар кесимида				
		Сабзавот	Картошка	Полиз	Мева	Узум
Жами	1478700	736400	265000	104100	250500	122700
Салмоғи,фоиз	100,0	49,8	17,9	7,0	16,9	8,3
Шундан:						
Уруғликка	65500	16000	47000	2500		
Улуши,фоиз	4,4	2,2	17,7	2,4		
Қайта ишлаш	227100	106700			73200	47200
Улуши,фоиз	15,4	14,5			29,2	38,5
Экспортга	80435	39695		2881	23667	14192
Улуши,фоиз	5,4	5,4		2,8	9,4	11,6
Тошкент шаҳар бозорларига	64700	21200	15700	6900	13400	7500
Улуши,фоиз	4,4	2,9	5,9	6,6	5,3	6,1
Ижтимоий соҳа муассасаларига	50500	22600	13700	3900	6600	3700
Улуши,фоиз	3,4	3,1	5,2	3,7	2,6	3,0
Аҳоли ички истеъмолига	990465	530205	188600	87919	133633	50108
Улуши,фоиз	67,0	72,0	71,2	84,5	53,3	40,8

Манба: Наманган вилояти статистика Бош бошқармаси маълумотлари

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, етиштириладиган маҳсулотларининг 67,0 фоиз аҳоли ички истеъмолига, 15,4фоиз қайта ишлаш учун, Тошкент шаҳар бозорларида сотиш учун 4,4фоиз, экспортга 5,4фоиз, ижтимоий соҳа муассасаларига 3,4фоиз, уруғликка 4,4фоиз и назарда тутилмоқда.

Таҳлиллар кўрсатилишича, иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда, АҚШ, Франция, Германия, Голландия каби мамлакатларда етиштирилган мева-сабзавотларнинг 50 фоизидан кўпи қайта ишланиб, истеъмол қилинади.

Бизнинг фикримизча, мамлакатимиздаги мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари салоҳиятининг пастлигига асосий сабаблардан бири, ишлаб чиқариш фаолиятини самарали ташкил этилмаганлигидир. Демак, қайта ишлаш корхоналари фаолиятини самарали ташкил этиш учун агрокластерларни ташкил этиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, бу тадбирларни амалга оширилиши мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш даражасини оширишга, қишлоқ жойларида саноатнинг ривожланишига ва янги иш ўринларини яратилишига, мева-сабзавотларни қайта ишлаб тайёр маҳсулот ишлаб чиқиш орқали ялпи ички маҳсулот таркибида қўшилган

қиймат солиғининг ортишига, тайёр маҳсулотлар ассортиментини кенгайишига ҳамда сифатининг ошишига, қайта ишланган саноат маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошлигини ошишига олиб келади.

доц. А.А.Исломов,
магистрант, Б.Н. Жумаев, ТДИУ

Глобал даражада намоён бўлаётган озиқ-овқат хавфсизлигининг таъминлашда Ўзбекистонинг ўрни

Бугунги жаҳон хўжалиги нафақат ўзининг глобаллашув жараёнлари билан балки, глобал тараққиётдаги қарама-қарши жараёнлари билан ҳам характерланади. Бинобарин, бу жараён мутлақо янгича маъно-мазмундаги хўжалик, ижтимоий-сиёсий, табиий-биологик глобал муҳитнинг шаклланишини ва шу билан бирга мавжуд миллий ва минтақавий муаммоларнинг жаҳон миқёсидаги муаммоларга айланиб боришини ифода этмоқда[86].

Глобаллашув жараёни замонавий тараққиётнинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида янги имкониятлар яратиш билан бир қаторда экологик, энергетик, хом ашё, озиқ-овқат муаммоларини тобора авж олишига замин ҳозирламоқда. Ушбу муаммолар орасида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондириш ва бу бўйича экологик хавфсизликни таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, XX асрнинг бошларидаёқ, ушбу муаммонинг моҳияти ва хавф-хатарнинг кўлами Жозе де Кастронинг “Очарчилик географияси” асарида ёритиб берилган эди[87].

Жаҳон озиқ-овқат хавфсизлиги ва овқатланиш қўмитасининг 39-сессиясида[88] экспертлар гуруҳи томонидан “Озиқ-овқат хавфсизлиги ва иқлим ўзгариши” ҳисоботида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги таҳдидлар ниҳоятда кескинлашиб бораётгани таъкидлаб ўтилган[89]. Ҳеч бир давлат ўзининг барқарор тараққиёти, ижтимоий-иқтисодий ўсишига ўз миллий хавфсизлигини таъминламасдан эриша олмайди. Кенг маънодаги хавфсизлик тушунчаси сирасидаги иқтисодий хавфсизлик, айниқса унинг муҳим сегменти ҳисобланган озиқ-овқат хавфсизлиги хўжалик муносабатларининг ривожланиши истиқболига бевосита таъсирини ўтказади. “Қишлоқ хўжалигининг ривожи озиқ-овқат хавфсизлигининг ечимларидан бири ҳисобланади. Бугуннинг муҳим аҳамиятга эга вазифаларидан бири халқаро ва давлатлар миқёсида қишлоқ хўжалиги ва қишлоқ хўжалиги ҳудудларини ривожлантириш, озиқ-овқат хавфсизлиги масалаларини кўриб чиқиш ҳисобланади. Мамлакатда етиштириладиган озиқ-овқат экинларининг аҳволи, истиқболи ва турлари, улардан олинадиган ҳосилнинг мазали таъми ва фойдали хусусиятлари, уларнинг миллий иқтисодиёт ва экспортда тутадиган ўрни, биринчи навбатда, шу давлатнинг географик жойлашуви, унинг тупроқ-иқлим шароитига ва албатта шаклланган деҳқончилик маданияти ва савиясига, керак бўлса, муайян маҳсулотни етиштириш маҳоратига, бундай маҳсулотларнинг маҳаллий ва хорижий бозорларда

[86]Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент «Маънавият» 2008. Б. 69.
[87] Кастро Ж. География голода: скор. пер. с англ.; ред. Е.А. Араб-огли. – М.: Иностранная литература, 1954. – 387 с.
[88] Жаҳон озиқ-овқат хавфсизлиги ва овқатланиш қўмитасининг 39-сессияси 2012 йил 15-20 октябрда Италиянинг Рим шаҳрида бўлиб ўтган.
[89] ПрезидентИсломКаримовнинг «Ўзбекистондаозиқ-овқатдастуриниамалгаоширишнингмуҳимзахиралари» мавзусидагихалқароконференциянингочилишмаросимидагинутқи. http://xs.uz/index.php/rasmij/item/1321-.

нечоғлиқ харидоргир бўлишига боғлиқ[90]. Озиқ-овқат хавфсизлиги тушунчаси илк бор 1974 йилда Жаҳон озиқ-овқат саммитида таклиф қилинган бўлиб, “Озиқ-овқат истеъмолининг барқарор ўсишини таъминлаш ҳамда ишлаб чиқариш ҳажми ва нархларнинг ўзгаришларини қоплаш учун асосий озиқ-овқатларнинг дунёда етарли жамғармалари ҳар доим мавжудлиги”ни англатади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти” (FAO) томонидан қабул қилинган тушунча қуйидагича: “Барча одамлар ўз озиқланиш эҳтиёжлари ва шахсий хоҳишларига биноан ҳамда фаол ва соғлом ҳаётни таъминлаш учун етарли меъёрда хавфсиз ва тўйимли озиқ-овқат маҳсулотларига эга бўлиш учун жисмонан, иқтисодий ва ижтимоий имкониятларга эгалиги озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланди демакдир”. ФАО мутахассислари фикрига кўра, озиқ-овқат хавфсизлиги кўрсаткичлари қуйидагилардир: барқарорлик: озиқ-овқат таъминоти узилмаслиги учун аҳоли, оила ёки алоҳида шахс ҳар доим озиқ-овқатга эга бўла олиши лозим; озиқ-овқат мавжудлиги: зарур сифатли озиқ-овқат маҳсулотларининг зарур миқдорда ички ишлаб чиқариш ёки импорт орқали (шу қатори озуқавий кўмак) таъминоти. Озиқ-овқат мавжудлигининг энг кўп қўлланувчи воситаси калорияларда ҳисобланувчи жон бошига кундалик энергия сарфидир (КЭС). ФАО услубларига кўра, КЭС кўрсаткичи озиқ-овқат балансига асосланган озуқа истеъмоли турига биноан ҳисобланади. ФАО муайян товарларни озиқ- овқат таъминотининг турли манбалари (ишлаб чиқариш, жамғармалар, савдо) ва маҳсулотлардан турли мақсадларда фойдаланишга (истеъмол, ем, уруғлик, саноатда фойдаланиш, чиқитлар) оид маълумотлардан фойдаланиб, озиқ-овқат балансларини ҳисоблайди; озиқ-овқатга эга бўла олиш: тўйимли озиқланиш учун зарур озуқаларга эга бўлиш мақсадида зарур ресурслардан фойдаланиш учун жисмоний, иқтисодий ва ижтимоий имкониятлар. Озиқ-овқатнинг жисмоний таъминоти озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолчилар талаб қилган миқдор ва танловда бозорда мавжудлиги ҳамда аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш учун инфратузилма бўлишини назарда тутади. Иқтисодий имконият аҳолининг барча ижтимоий қатламлари етарли миқдорда озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилишга қурби етишини билдиради. Бошқача айтганда, иқтисодий имконият уй хўжаликлари озиқ-овқат хариди учун етарли даромадга эгалиги ва мамлакат озиқ-овқат импорти учун етарли хорижий валютага эгалигини билдиради; фойдаланиш: мувофиқ озиқланиш, тоза сув, санитария ва соғлиқни сақлаш орқали озиқ-овқат истеъмол қилиш билан барча физиологик эҳтиёжлар қондирилишига эришиш[91].

Юқорида келтирилган кўрсаткичлардан бирортасининг етишмаслиги ёки озиқ-овқат хавфсизлиги даражасининг пастлиги озиқ-овқат етишмаслигига олиб келади. Озиқ-овқат етишмаслиги шундай вазиятки, аҳоли меъёрда ўсиш, ривожланиш ҳамда фаол турмуш тарзи учун зарур бўлган хавфсиз ва тўйимли озиқ-овқатларни етарли миқдорда ололмайди. Озиқ-овқат етишмовчилиги ёки озиқ-овқат хавфсизлиги даражаси пастлиги аҳоли орасида қониқарсиз озиқланишга олиб келиб, у ўз навбатида одамлар, оилалар ва бутун халқ учун жиддий оқибатларга олиб келади. Бугунги кунда жаҳонда тўйиб овқатланмаётганлар сони йилдан-йилга пасайиб бормоқда. 2015 йилда жаҳон аҳолисининг тўйиб овқатланмаётган қатламини 11.8 фоизгача камайтириш режалаштирилган бўлсада, ҳозиргача ушбу натижага

[90] Продовольственная безопасность и изменение климата Доклад Группы высокого уровня по продовольственной безопасности и питанию Комитета по Всемирной продовольственной безопасности, Рим, 2012 год. www.fao.org/cfs/cfs-hlpe.

[91] Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлиги. UNDP. 2010. Б. 4-13.

эришилмади. Бинобарин, XX аср охирида тўйиб овқатланмаётган аҳолининг асосий қисми ривожланаётган мамлакатлар ҳиссасига тўғри келиб, уларда бу тоифадагилар сони жами аҳолига нисбатан 24 фоизни ташкил этган бўлса, 2011-2013 йилларда бу кўрсаткич 14 фоизга тушган[92].

Савдо, экспорт ва импорт ҳар бир иқтисодий тараққиётнинг бир қисми бўлсада, асосий озиқ-овқат турларини импорт қилиш озиқ-овқат хавфсизлиги учун таҳликали ҳолатдир. Бу ҳолат озиқ-овқат импортчилари бўлган Хитой, АҚШ, Ҳиндистон, Япония, Германия, Буюк Британия ва Миср учун ҳам хос. Айни пайтда, Африканинг кўпгина мамлакатлари, Шарқий Осиёнинг айрим мамлакатлари озиқ-овқатнинг ярмидан кўпини, Ўрта Шарқ мамлакатлари эса ¾ қисмини импорт орқали қондиради.

Озиқ-овқат маҳсулотлари борасида импортга қарамлик муаммосини ҳал этиш учун сўнгги йилларда бу қарамлик қандай ривожланганини таҳлил қилиш керак бўлади. Киши бошига тўғри келадиган озиқ-овқат миқдори Ҳиндистон, Таиланд, Вьетнам каби Осиё мамлакатларида ўсган ва Африка мамлакатларида эса тушган. Бунга асосий сабаблардан бири "Яшил инқилоб" бўлиб, у асосан Лотин Америкаси ва Осиё мамлакатларида янги технологиялар қўлланилиши, гуруч ва дон каби экинлар ҳосилини оз вақт ичида катта миқдорда йиғиб олиш, ирригация тизимининг такомиллашиши каби жараёнларни ўз ичига олади. Ҳиндистонда бу жараён фермерлар учун турли хизмат турларини кенгайтириш, субсидиялар, кафолатланган нархлар ҳамда озиқ-овқат импортини чеклаш каби йўллар билан қўллаб-қувватланган. Шу билан бирга Европа ва АҚШ фермерлари ҳам субсидиялар, кафолатланган нархлар каби омиллар билан қўллаб-қувватланган. Озиқ-овқат етиштиришдаги бундай яхшиланишлар Уругвай раундида бўлиб ўтган кўп томонлама музокаралар натижасида Жаҳон савдо ташкилоти (WTO) назорати остида қабул қилинган "Қишлоқ хўжалиги келишуви (Agreement on Agriculture)" доирасида савдони эркинлаштириш жараёнларининг чуқурлашиши билан янада кучайиб борди. Шунингдек, Европа Иттифоқи мамлакатларининг "Умумий қишлоқ хўжалиги сиёсати (CAP)" ва Европа озиқ-овқат маҳсулотларининг жаҳон бозорларига кириб бориши ҳам бу ривожланиш жараёнларини тезлаштирди[93]. Кейинги йилларда асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айрим давлатлар ва компаниялар қўлида тўпланганини кузатишимиз мумкин. Европа Иттифоқи мамлакатлари ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдосида етакчилик қилади. Бироқ кейинги йилларда бошқа мамлакатларнинг кучли рақобати остида ўзининг бу позициясини йўқотиб бормоқда. Бунга мисол қилиб, Бразилиянинг Африкага катта миқдорда жўжа экспорт қилишини келтириш мумкин. Бугунги кунда ривожланаётган мамлакатларнинг 2/3 қисми савдо дефицити ва ғалла маҳсулотлари, сут маҳсулотлари ва ўсимлик ёғига бўлган харажатнинг ортиб боришидан азият чекмоқда[94]. Қолаверса, қишлоқ хўжалиги ривожини қўллаб-қувватламаслик, нарх рақобати, яъни арзон импорт маҳсулотларининг бозорни эгаллаши деҳқонлар фаолиятини чеклаб қўйди. Ривожланган мамлакатларнинг кўпчилиги озиқ-овқат маҳсулотлари экспорти ва импортида етакчилик қилиши билан бирга бу маҳсулотлар мазкур давлатлар экспорти ва импортида унчалик катта улушни ташкил этмайди. Ривожланаётган мамлакатлар эспорти ва импортида эса озиқ-овқат маҳсулотлари асосий қисмни ташкил этади Гвинея-Биссау экспортида озиқ-овқат маҳсулотлари улуши 90 фоиз дан ошади. Қамар ороллари, Либерия, Малави, Эфиопия, Никарагуа, Жибути, Бурунди,

[92]Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлиги. UNDP. 2010. Б. 18.
[93]Uwe Hoering. Alternatives to Food Import Dependency. FDCL-Verlag, Berlin. 2013. P.6-8.
[94]Ўшаманба. Б.7.

Афғонистон, Сао Томе ва Принсипе, Вануату давлатларида озиқ-овқат маҳсулотлари экспорти улуши 60 фоиздан зиёд, Тимор-Лесте, Сомали, Уганда, Тонга, Кот`д-Ивуар, Аргентина, Уругвай, Бенин ва Муқаддас Винсент ва Гренадинада бу кўрсаткич 50 фоиздан зиёдни ташкил этади. Озиқ-овқат импортига келсак, Африка мамлакатларидан бўлган Жибутида озиқ-овқат импорти жами импортнинг 97 фоиздан зиёдини ташкил этади. Африка мамлакатларидан яна бири бўлган Кирибати ва Сомалида бу кўрсаткич 50 фоиздан юқори. Гвинея-Биссау, Бенин, Гамбия, Тимор-Лесте, Ливия ва Яманда озиқ-овқат импорти жами импортга нисбатан 30 фоиз дан зиёдни, Сао Томе ва Принсипе, Зимбабве, Сенегал, Гаити, Афғонистон, Капе-Верде, Либерия, Судан, Қамар ороллари, Гвинея ва Мисрда эса бу кўрсаткич 20 фоиздан зиёдни ташкил этади. Озиқ-овқат маҳсулотлари импортига қарамлик мамлакатлар учун қуйидаги салбий оқибатларни келтириб чиқаради: озиқ-овқат хавфсизлигини жаҳон бозорлари конъюнктурасига боғлиқ қилиб қўяди. Улар эса жуда ўзгарувчан, монополлашган, спекуляция, об-ҳаво каби тақчиллик ва нархларнинг кескин ўсишига сабаб бўладиган омилларга берилувчандир; бундай мамлакатлар нархлар ўсган тақдирда уларни тўлаш имкониятига эга эмас; импорт бундай мамлакатларда рақобатлаша олмайдиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва фермерларга салбий таъсир қилади; асосан қишлоқ жойларда истиқомат қиладиган озиқ-овқат харидорлари бўлган уй хўжаликлари етарли озиқ-овқат харид қила олмайди ва очлик ва бошпанасизлик даражаси ошади[95]. Жаҳон банки (WB) ва Жаҳон савдо ташкилоти (WTO) каби ташкилотлар савдони эркинлаштириш орқали озиқ-овқат таклифи юқори бўлишини ва натижада озиқ-овқат маҳсулотлари нархи пасайишига эришиш мумкинлигини эътироф этганлар. Ўзбекистон мустақиллика эришгандан сўнг катта иқтисодий муаммолар ва етишмовчиликларга қарамай, қисқа муддатда буғдой ва бошқа стратегик озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича мустақилликка эришди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, “Ўзбекистон бугунги кунда ўзининг ғаллага бўлган эҳтиёжини қоплабгина қолмасдан, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги қўшни мамлакатларга, Афғонистон, Эрон ва бошқа давлатларга ғалла ва ун маҳсулотларини экспорт қилмоқда. Шуни таъкидлаш керакки, ғалла мустақиллигининг қўлга киритилиши мамлакатимиз аҳолисини нафақат ун ва ун маҳсулотлари билан таъминлаш, айни пайтда унинг гўшт ва сут маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини барқарор равишда ўз ҳисобимиздан қондириш масаласини ҳам ҳал қилиш имконини берди”. Маълумки, қишлоқ хўжалигини фақат ва фақат юксак агротехника талаблари ва қоидаларига қатъий амал қилиш, фан-техника ютуқларини, илғор тажрибаларни кенг жорий этиш, энг муҳими, барчамизни боқадиган деҳқонга, ишлаб чиқарувчига эркинлик, муносиб шароит яратиб бериш, унинг меҳнатини ўз вақтида ва одилона рағбатлантириш ҳисобидан ривожлантириш мумкин. Негаки, ҳозирги вақтда фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг энг самарали шакли эканини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда.

Жаҳон ҳамжамияти томонидан “Ўзбек модели” деб номланган ва халқаро майдонда кенг эътироф этилаётган мамлакатимиз тажрибасини ривожланаётган давлатлар амалиётида қўлланилиши глобал даражада намоён бўлаётган озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва минглаб аҳолини очлик балосидан сақлаб қолиш имконини беради.

[95]Uwe Hoering. Alternatives to Food Import Dependency. FDCL-Verlag, Berlin. 2013. Б.19.

и.ф.н. И.Э.Рафиков,
Б.Ҳ.Азизкулов, ҚХИИТИ

Пахтачилик тармоғида агротехник тадбирларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнига инновацион технология-ларнинг жорий этилиши маҳсулот етиштириш ҳажмини кўпайтириш, унинг сифатини яхшилаш, таннархини арзонлаштириш, қўл меҳнатини камайтириш, меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда муҳим ўрин тутади. Дарҳақиқат, республика аграр секторида муҳим бўлган пахтачи-лик соҳасини истиқболда унинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда асосий эътибор ички ва жаҳон бозоридаги пахта маҳсулотларига бўлган талабдан келиб чиқиб ривожлантириш ҳамда асосий устуворлик соҳа самарадорлигини таъминловчи омиллардан унумли фойдаланиш масаласига қаратилиши зарур.

Пахтачилик тармоғида агротехник тадбирларни оптималлаштириш технологик жараёнларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади. Жумладан, пахтачилик тармоғида агротехнологик жараёнларни амалга оширишнинг аҳамиятли хусусияти, бу ерни ишлаб чиқариш воситаси сифатида ишлатишдир. Аммо, қишлоқ хўжалигига тааллуқли бўлмаган тармоқларда, ер ишлаб чиқариш бино ва иншоотларини жойлаштириш асоси бўлиб хизмат қилади. Бунда ернинг фойдали хусусиятлари аҳамиятга эга бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012-2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш дастури амалга оширилишини таъмин-лаш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарорида қишлоқ хўжалигида қўлланила-диган тадбирларни амалга ошириш учун, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш, маҳсулотни ишлаб чиқариш, уни қайта ишлаш соҳаларини техник ва технологик жиҳозлаш ишларини амалга ошириш вазифаси назарда тутилади.[96]

Хусусан, пахтачиликда агротехник тадбирларни амалга оширишда инно-вацион технологияларни жорий этиш натижасида техника воситаларининг далага кириши билан боғлиқ ортиқча амалларни қисқартирилишига, тупроқ унумдорлигини яхшланишига, пахта ҳосилдорлигини ошишига, сув ресурслари тежалишини, минерал ўғитларнинг экологияга ва инсон саломатлигига салбий таъсирининг олдини олинишини, унинг нархи ошиб бораётган ҳозирги даврда маҳаллий ўғитлардан кенг фойдаланишга, ҳосилни тез ва ўз вақтида йиғиш-тириб олиш мавсумини муваффақиятли якунланишига ҳамда соҳада ишлаб чиқариш самарадорлигини оширилишига хизмат қилади.

Пахтачилик тармоғида агротехник тадбирлар иқтисодий самарадорли-гини ошириш ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи ва бозор инфратузилмалари ўртасидаги ўзаро узвий боғлиқликни тақозо этар экан, мавсум мобайнида табиий-иқлим хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган маълум агротехнологик жараён ҳисобланиб, ҳар бир босқичда махсус ёндашув, маълум даражада фермерларнинг касб ва билим малакасини талаб этади. Агротехнологиялар тизимлари

[96]2012-2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш дастури амалга оширилишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори (Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 201 й., 29-сон, 333-модда, 412-модда)

маълум даврда такрорланиш талаб этилиши билан мураккаб жараён ҳисобланиб, бир босқичда амалдаги режалаштирилган тадбир-ларни тугатиб олиш имконини бермайди.

Президент И.Каримовнинг 2015 йил 29-декабрдаги “2016-2020 йилларга қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-2460 сонли қарори республикамиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришда, тупроқ унум-дорлигини ошириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, қишлоқ хўжалик экинларини етиштиришда тупроқ-иқлим шароитини ҳисобга олиб экинларни жойлаштириш борасидаги ишларни такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.[97]

Шунингдек, қарорда белгиланган вазифаларда пахтадан мўл ва сифатли ҳосил олиш борасида, ҳар бир тупроқ-иқлим шароитларига мос ғўза навларини яратиш, жойлаштириш ва ресурстежамкор агротехнологияларини қўллаш тадбирлари ўз навбатида ушбу соҳани тобора ривожланишини таъминлайди.

Шу жиҳатдан пахтачилик тармоғида агротехник тадбирлар ғўза ўсимлиги-нинг ҳолати, табиий-иқлим шароити, тупроқ шароити ва ресурс таъминотини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилишини тақозо этади. Маълум бир ҳудудда тупроқ шароити ва сизот сувлари жойлашуви ҳисобига суғориш меъёрларини режалаштириш, иккинчи бир ҳудудга мос келмаслиги ёки аксинча зарур қишлоқ хўжалик техникаларидан фойдаланиш ва қўлланилиши бир хил бўлиши мумкин. Бунда айрим агротехник тадбирлар бир маротаба амалга оширилиши билан ниҳояланса, баъзилари бир неча босқичда даврлар бўйича давомли равишда амалга оширилиши мумкин.

Фермер хўжаликларида агротехник тадбирларни даврлар бўйича (экиш-гача бўлган, экин экиш, парвариш ва йиғим-терим) амалга ошириш босқич-ларида талаб қилинадиган хизмат турларининг ўз вақтида бажарилмаслиги экин майдонидан олинадиган ҳосилдорликни кескин камайиб кетишига сабаб бўлади. Бунинг натижасида фермер хўжалигининг ишлаб чиқаришини зарар билан якунланишига олиб келади. Ушбу муаммоларни бартараф этиш тармокда энг аввало агротехник тадбирлар иқтисодий самарадорлигини оширишда куйидаги хос-хусусиятларини эътиборга олиш лозим.

– агротехник тадбирларни амалга ошириш муддатларини мақбуллаш-тириш, техника воситалари таъминотини ўрганиш, экин майдонларини кузги шудгорлаш ишлари, ер майдонларини экин экишга тайёрлаш, экинни экиш, парваришлаш даврида ғўза қатор ораларига ишлов бериш, дефоляция ва пахта йиғим-теримини ўз вақтида амалга оширишни;

– агротехник тадбирлар иқтисодий самарадорлигини ошириш истиқболли ғўза навларини, ерга оптимал ишлов беришни, зарур органик ва минерал ўғитлар нисбатини аниқлаш, экинларни белгиланган меъёрлар бўйича суғориш ишларини ўз муддатида бажарилишини, ҳосилдорликни ошишини ва сарф-харажатлар тежалишини таъминлашни;

– агротехнологик жараёнларга масъул мутахассис ходимлар ва ишчи-хизматчиларнинг малакаларини ошириш ва қайта тайёрлаш, уларни моддий рағбатлантириш механизмини ишлаб чиқиш, амалиётга кенг кўламда жорий қилиш орқали хўжалик юритишнинг замонавий усулларидан фойдаланиш ҳамда молиявий маблағлар миқдори ва хизмат кўрсатиш инфратузилмалари баҳолари

[97]Президент И.Каримовнинг 2015 йил 29-декабрдаги “2016-2020 йилларга қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-2460 сонли қарори. //Халқ сўзи рўзномаси. 2015 йил 30 декабр

мутаносиблигини таъминлаш аграр соха иқтисодий самарадорлигини ошириш имкониятларини яратиши мумкин.

Юкорида келтирилган йўналишларни жорий этишда қуйидаги хусусият-лар ва жиҳатларни ҳисобга олиш лозим:

– жаҳон бозорида пахта толасига бўлган талаб ўзгариши;

– пахта экини учун унумдор ва текис ерлар талаб этилиши;

– ғўза етиштириш, озиқлантириш, суғориш ва ишлов бериш агротех-нологиясига қатъий амал қилишнинг зарурлиги;

– пахтани қисқа муддатда йиғиб-териб олиш зарурияти ва бошқалар.

Умуман олганда айрим агротехник тадбирларни оптималлаштириш, яъни уларнинг сонини камайтириш пахта экин майдонига қишлоқ хўжалиги техникалари билан ерга ишлов беришни самарали ташкил этиш натижасида унинг ҳосилдорлигини ошириб сарф-харажатларни тежаш имкониятини яратади. Бунда инновацион технологиялар даражасининг ортиши ҳамда уни такомиллашилганлиги моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардан фойдаланиш тежамкорлигини таъминлаш билан биргаликда пахтачилик соҳасида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириб, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини барқарор ривожланишини таъминлайди.

и.ф.н. И.Э.Рафиков,
Б.Ҳ.Азизкулов, ҚХИИТИ

Ресурстежовчи агротехнологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш зарурияти

Республика агросаноат мажмуи корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этиш, унга ҳуқуқий асос яратиш, тайёрлов, таъминот ва сервис хизмати кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни яхшилаш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда ресурстежовчи агротехнологияларни қўллашга ҳукуматимиз томонидан алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Хусусан, қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. “Мураккаб об-ҳаво шароитига қарамасдан, фермер ва деҳқонларимизнинг фидокорона меҳнати ва омилкорлиги туфайли ўтган йили мўл ҳосил етиштирилди – 7 миллион 500 минг тоннадан зиёд ғалла, 3 миллион 350 минг тоннадан ортиқ пахта хирмони барпо этилди. Таъкидлаш кераккки, бундай ҳосил асосан қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни жадаллаштириш, селекция ишларини яхшилаш, ғўза ва бошоқли дон экинларининг районлаштирилган навларини жорий қилиш, замонавий агротехнологияларни ўзлаштириш эвазига таъминланди”.[98]

Умуман, қишлоқ хўжалигини барқарор ривожланишида табиий омил-лар таъсирининг юқорилигига қарамасдан илғор ресурстежовчи агротехноло-гиялардан самарали фойдаланишга кактта эътибор берилишига ҳам боғлиқ.

Республиканинг деҳқончилиги асосан суғорилиб ҳосил олишга асос-ланганлиги учун, давлатнинг бевосита аралашувини талаб этади. Хусусан, 2005-2014

[98]И.А.Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги “Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир” номли маърузаси, //Қишлоқ ҳаёти рўзномаси. 2016 йил 16 январ. 7(8558) -сон.

йилларда бир гектар экин майдони учун сарф қилинган харажат-лари 306,7 минг сўмдан 701,4 минг сўмга ортиб, 2,3 баробар бўлган бўлса, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш даражаси ҳам 7,0 фоиздан 8,3 фоизни ташкил этган[99].

Фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш механизмининг самарадор-лигини оширишда фермер хўжалиги ишлаб чиқаришида меҳнат муносабатларини ҳамда моддий рағбатлантиришни такомиллаштириш муҳим рол ўйнайди. Ҳозирги кунда ушбу йўналишда кўплаб ишлар бажарилади. Мавжуд ресурслардан самарали фойдаланмаслик, маҳсулот етиштиришдаги ортиқча харажатлар мавжудлиги фермер хўжаликларининг иқтисодий фаолиятига салбий таъсир кўрсатади.

Бу бир-бирига боғлиқ ички ва ташқи омилларнинг ўзаро мутано-сиблигини таъминлаш, бунинг учун эса, аввалambор, мамлакат миқёсида мавжуд шарт-шароитларни яхшилаш, ривожлантириш талаб этилса, фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш имкониятидан келиб чиқиб, ишни ташкил этишдан иборат.

Лекин, фермер хўжаликларида фойдаланилмаётган катта имкониятлар ва номутаносибликлар мавжуд. Шунинг учун қишлоқ хўжалигини экстенсив ривожлантириш имкониятларини чекланганлигини ҳисобга олиб, ер-сув ва бошқа ресурсларидан самарали фойдаланиш мақсадида хорижий давлатлар тажрибаларини қўллаган ҳолда маҳсулот етиштириш ҳажмини ошириш керак.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи айрим муаммолар сақланиб қолмоқда:

- ғалла ва ғўзага ажратилган майдонлардан юқори ҳосил учун илмий-асосланган алмашлаб экиш тизими тўлиқ жорий этилмаган;
- қишлоқ хўжалиги корхоналари учун етказиб берилаётган асосий ва айланма воситалар (ёқилғи-мойлаш материаллари, ўғитлар, техника ва ҳ.к) нархларининг ўсиши сабабли қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархи ошиб кетмоқда;
- сув ресурслари чекланганланлиги сабабли, замонавий сув тежовчи технологиялар талаб даражасида (пахта, ғалла) фойдаланилмай келмоқда;
- экин экиладиган ерларнинг табиий унумдорлиги пастлиги, экин майдонларини жойлаштириш, ихтисослаштириш ва интеграллаш кетма-кетлиги тўлиқ шаклланмаган.

Қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари етиштиришда ресурстежовчи агротех-нологиялардан фойдаланишда фермер хўжаликларини сервис хизматларга ва моддий-техника ресурсларига бўлган талабини қондириш қуйидаги усуллар билан аниқланади:

- ўтган йилги ҳақиқатда кўрсатилган хизматлар фаолиятини режага солиштириб ўрганиш;
- таҳлилий ҳисоб-китоб асосида;
- анкета (сўровнома) йўли билан;
- келгуси ҳосил учун талабномалар йиғиш орқали.

Олиб бориладиган тадқиқотлар орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулот-ларини етиштириш агротехнологик жараёнида турли операцияларни самарали бажариш усули; ишлаб чиқариш харажатарини тежаш имконини берувчи, технологик модулни ишлаб чиш ва унинг ёрдамида мақсадга эришиш кўзда тутилади.

Технологик модул - бу муайян маҳсулот турини ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобига олиш мумкин бўлган ишлаб чиқариш услублари ва тизими ҳисобланади (расм).

[99]Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари

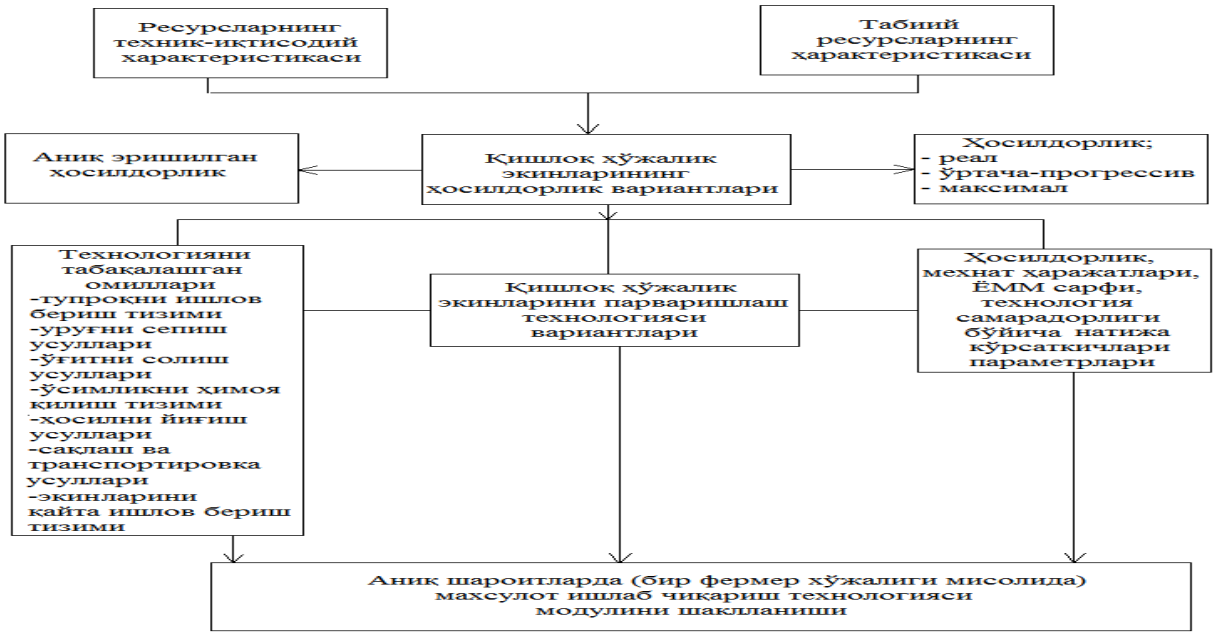

1-расм. Технологияни ишлаб чиқаришнинг ўзгариб борувчи шароитларга мослашиш схемаси[100]

Ушбу тизимда табиий иқлим хусусиятлари ҳисобга олиниши билан бирга ишлаб чиқаришнинг техник-иқтисодий шарт-шароитлари инобатга олинади. Бу бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришда, технологияни танлашда хизмат қилади. Чунки ресурсларнинг баъзи турлари (энергия воситалари, махсус машиналар, маҳаллий шароитга мослашган конструкция-лар ва мосламалар) етишмаслиги ёки ортиқчалиги, сарф-харажатларни ортишига олиб келади. Бу жараённинг иқтисодий жиҳати: ресурсларни ишлаб чиқариш жараёнига жалб қилинганлиги ва улардан янада самарали фойдаланиш имкониятларини беради.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда ресурс-тежовчи технологияларни такомиллаштириш жараёнида мавжуд ресурслар-дан самарали фойдаланилишни таъминловчи муҳим омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Олиб борилган мониторинг натижалари шуни кўрсатмоқдаки, пахта етиштиришда техникаларни далага кириши билан боғлиқ бўлган бир қатор самарасиз жараёнлар мавжуд. Бу шароитни ҳисобга олмасдан, агротехник муддатларни ҳисобга олмасдан экиш ва қатор ораларига ишлов бериш жараёнида техникаларнинг ортиқча салт юришини ўз ичига олади.

Қишлоқ хўжалигида хорижий давлатларнинг тажрибаси шуни кўрсата-дики, тупроққа иложи борича камроқ механик таъсир ўтказиш, яъни ишлов беришни тежаш технологиясига амал қилинади. Бу иқтисодий ва экологик жиҳатдан фойдали бўлиш билан бир қаторда мавжуд техникалардан самарали фойдаланиш имкониятини яратади.

Маҳсулот етиштириш жараёнида далага техника воситаларининг кири-шини камайтириш имкониятини берадиган илғор технологияларни қўллаш ҳам мақсадга мувофиқдир. Бу янги технологияларни қўллаш бўйича тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш, вилоят ҳудудларида янги техно-логияларни қўллаш бўйича ҳудудларда ярмаркалар ташкил этиш, янги технологияларни қўллаш билан шуғулланувчи

[100]Муаллифлар ишланмаси

машина-трактор парклари, фермер хўжаликлари ва бошқа муассаса мутахассисларни моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириш чораларини кўришни тақозо этади.

Маҳсулот етиштириш жараёнида янги технологияларни жорий этилиши асосан сарф-харажатларни тежашга қаратилган бўлиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш бўйича янги технологияларнинг самарали янги техникаларини қўллаш, уларга имтиёзли кредитлар бериш тизимини йўлга қўйиш лозим.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ресурстежамкор технологиялардан фойдаланиш жараёни асосан агротехник тадбирлар сонини қисқартириш, техника воситаларидан фойдаланиш даврида техника тақчилигининг ортиб кетишини олдини олиш, мавжуд техника воситаларидан бошқа соҳаларда ҳам фойдаланиш, белгиланган агротехник тадбирларни ўз муддатларида ўтказиш, техникаларни салт юришини камайтириб, илғор ресурстежовчи технологияларни ўз муддатида қўллаш ишлари амалга оширилганда юқори самарадорликка эришилади.

и.ф.н., доц., О.С.Казаков,
и.ф.н., доц. Ғ.Мадияров, НамМТИ

Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришнинг муқобил усуллари

Мамлакатлар иқтисодиёти ривожланиб боргани сари унинг аҳолисининг турмуш даражаси юксалиб боради. Шу билан биргаликда, аҳоли сонининг ортиши ҳамда унинг эҳтиёжлари даражасининг кенгайиши озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш миқдорини орттиришга ва сифатини яхшилашга қатор талабларни қўяди. Президентимиз И.Каримов озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш ва унинг сифатини оширишга катта эътибор қаратиб келмоқдалар. Бунинг натижасида мамлакатимизда бўлгани каби Наманган вилоятида ҳам озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва унинг асосий хом ашё манбаи бўлган қишлоқ хўжалиги соҳасида юқори ўсиш суръатларига эришилди. 2015 йил давомида вилоятда 654,6 минг тонна сабзавот етиштирилди ва ўсиш суръати 105,1 фоиз ни ташкил этди, 241,1 минг тонна картошка, 70,7 минг тонна полиз маҳсулотлари етиштирилди. Мева етиштириш 2014 йилга нисбатан 110,1 фоиз ни, узум етиштириш 100,9 фоиз ни, чорвачилик маҳсулотларидан 107,8 фоиз ни, сут 108,3 фоиз ни ва тухум етиштириш 129,5 фоиз ни ташкил этди. Бунинг ҳисобига вилоятда 3161,6 млрд.сўмлик ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулоти яратилиб, ўсиш суръати 105,9 фоизга таъминланди. Бундан ҳам юқорироқ суръатларга эга бўлиш мумкин эди. Бунинг учун озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг анъанавий усулларидан бошқа бўлган ноанъанавий усулларни қидириб топиш ва улардан фойдаланишга ҳам эътибор қаратиш лозим.

Иқтисодиёт ривожининг бугунги кундаги даражасида ҳар бир мамлакат ўзининг имкониятларидан самарали фойдаланса, ишлаб чиқариш хажми ва иқтисодий фаровонлик ортиб, ресурслардан оқилона фойдаланишга эришади. Мавжуд экин майдонларидан самарали фойдаланиш орқали маҳсулотлар хажмини орттиришга эришиш тўғрисида кўп тадқиқотлар амалга оширилган. Аммо, экин майдонлари чекланганлигини ва уларда маҳсулотлар етиштириш катта харажатларни талаб қилишини ҳисобга оладиган бўлсак, бундан самаралироқ бўлган усулларни топишга эътибор қаратилиши лозим. Бугунги кунда бунга муқобил ҳисобланган янги йўналиш мавжуд бўлиб, бу мамлакатдаги тоғ ва тоғолди худудларидаги имкониятлардан самарали фойдаланган холда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни орттириш имконини беради.

Мамлакатимизнинг барча вилоятлари, жумладан Фарғона водийси вилоятлари учун ушбу масала энг долзарб масалалардандир. Фарғона водийси вилоятларида асосан ғалла, пахта, мева, сабзавот ва турли-туман боғдорчилик маҳсулотлари етиштирилади. Шундай бўлсада, мавжуд шароитда маҳсулот етиштириш тузилмасини шакллантириб ҳамда мавжуд шароитлар ва ресурслардан унумли фойдаланиш орқали иқтисодий самарадорликни анчагина ошириш мумкин. Бунинг учун эса энг муҳим тадбирлардан бири сифатида Фарғона водийси вилоятларининг тоғ ва тоғолди худудлари имкониятларини ўрганиш зарур. Иқтисодиёт ва аҳолининг эҳтиёжларини тўлароқ қондириш мақсадида ҳамда экологияни янада яхшилаш йўналишида тадқиқотлар олиб борилди. Улардан кўзланган мақсад - тоғ ва тоғолди худудларидаги имкониятлардан самарали фойдаланиш талаб этилади. Мамлакатимиз худудининг 30-40 фоизга яқини тоғ, тоғолди ва чўл худудларидан иборат бўлиб, ундаги мавжуд имкониятлардан бугунги кунда етарли даражада фойдаланилмаяпти. Бу худудларда мамлакат аҳолисининг талаб-истакларини қондирувчи маҳсулотлар етиштиришни йўлга қўйиш, улар воситасида мамлакат ялпи ички маҳсулотининг хажмини орттиришга эришиш мумкин.

Шуларни инобатга олиб, юртимизда бебаҳо бўлмиш тоғ ва тоғолди худудларидан самарали ва унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Бунинг учун аввало мамлакат худудидаги тоғ ва тоғолди табиатда чекланган ерлардан ҳамда сув ресурларидан тўлиқ, оқилона ва самарали фойдаланиш учун худудий имкониятларни ўрганиш ҳозирги кунда энг долзарб масала ҳисобланади.

Бу муҳим масалани ижобий йўлга қўйиш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

- мамлакатдаги тоғ ва тоғолди ҳудудлар имкониятларини ўрганиш лозим;
- шўрланган ҳудудларда тизимли равишда тадбирлар олиб бориш зарур;
- мамлакатимизнинг тоғ ва тоғолди ҳудудларига экилган бодом, ёнғоқ ва бошқа мевали дарахтлар аҳолининг сифатли озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиради ҳамда дўлана, наъматак кабиларни етиштириб сотиш орқали фармацевтика саноатини ривожланади, тоғ олди худудида яшаётган аҳоли иш билан банд бўлади;
- мамлакатдаги тоғ ва тоғолди ҳудудларга арча ва бошқа дарахтларни экиш атроф-муҳит ва экологик ҳолатни яхшилаш баробарида дам олиш масканларини ташкил этиш мумкин.

Мамлакатимизнинг тоғ ва тоғолди худудларининг холатини ўрганиш, улардаги тупроқнинг хусусиятларини аниқлаш, экилиши ва парваришланиши мумкин бўлган ўсимликлар ва мевали дарахтларни аниқлаш талаб этилади.

Тоғ ва тоғолди худудларига имкония борича сувсизликка чидамли бўлиши билан биргаликда, ўша ердаги тупроқнинг хусусиятларига мос бўлган кўчатларни экиш тавситя этилади

Ушбу йўналишларни тадқиқ қилиш вақтида ишлаб чиқилган илмий асосланган тавсиялар амалда жорий этилса, мамлакатимиз аҳолисининг саломатлик даражаси яхшиланади, тоғ ва тоғолди ҳудудларида кўплаб миқдорда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш имконияти яратилади. Бу ерларда етиштирилган маҳсулотлардан фойдаланиш иқтисодий самарадорликка эришишга олиб келади.

и.ф.д.,Э.Д.Юсупов,
магистрант, Ж.Э.Юсупов, ТДИУ

Ўзбекистонда ижтимоий сиёсат ва озиқ овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари.

Аграр соҳани ислоҳ қилиш орқали ҳалқаро бозорларга узвийлашган озиқ овқат бозорини шакллантиришдан кўзланган мақсад, иқтисодий мустақилликнинг бош масаласи ҳисобланган озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш бўлиб, бу глобал ижтимоий-иқтисодий аҳамият касб этувчи масала ҳисобланади. Ўзини-ўзи озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш зарурияти мамлакатда миллий мустақиллик, иқтисодий хавфсизлик ва ижтимоий барқарорликни сақлаб қолиш шартларидан бири ҳисобланади. Бу шартлар озиқ-овқат хавфсизлигига эришишда асос бўлади. Озиқ-овқат хавфсизлиги мамлакат аҳолисининг асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан етарли даражада ички имкониятлардан фойдаланган ҳолда таъминланишини, импортга боғлиқликни минимум даражасига эришини ифодалайди.

Дунё бўйича, шу жумладан мамлакатимизда ер ресурсларининг чекланганлиги, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш ва озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш масалаларининг аҳамиятини янада оширади. Бугунги кунда дунёнинг кўпгина минтақаларида табиий мувозанатнинг бузилиши умумий сув сатҳининг кўтарилиши, иқлим ўзгариши, тупроқ унумдорлигининг пасайиши, шўрланиши, суғориладиган ер майдонларининг аҳоли жон бошига камайиб бориши каби глобал муаммоларни келтириб чиқармоқда ва бу жараён аграр соҳага ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда.Дунё миқиёсида, шу жумладан Ўзбекистонда асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириладиган аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғориладигиган ер майдонлари йилдан йилга камайиб бориши қонуният тусини олмоқда. Жумладан, 1990 йилда аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғориладигиган ер майдонлари Ўзбекистонда 0,20 гектар, дунё бўйича – 0,27 гектарни ташкил қилгани ҳолда, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич Ўзбекистонда 0,14 гектар, дунё бўйича – 0,25 гектаргача қисқарганлиги, 2030 йилга келиб аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғориладигиган ер майдонлари Ўзбекистонда – 0,12 гектар, дунё бўйича – 0,16 гектар бўлиши кутилаётганлиги ҳам юқорида эътироф этилган муаммо қанчалик жиддийлигидан далолат беради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодиётни диверсификациялаш дастурининг ижроси ва экспортга йўналтирилган иқтисодиётнинг шакллантирилиши ва рўй бераётган жиддий таркибий ўзгаришлар натижасида 2014 йилда экспорт ҳажми импортга нисбатан тезроқ суръатлар билан ортиб йил якунлари бўйича ташқи савдо балансидаги ижобий сальдо 180 миллион долларни ташкил қилиб, олтин-валюта захираларининг 1 миллиард 600 миллион долларга кўпайишига эришилган.

Ўтган 2014 йилда 500 дан зиёд янги корхона, биринчи навбатда, кичик бизнес субъектлари экспорт фаолиятига жалб этилди. Ташқи савдо балансидаги ижобий сальдо 180 миллион долларни ташкил қилиб, мамлакатимизнинг олтин-валюта захиралари 1 миллиард 600 миллион долларгакўпайиши таъминланган.

Иқтисодиётдаги, шу жумладан аграр тармоқдаги таркибий ўзгартиришлар биринчи навбатда, ишлаб чиқаришни хом-ашё йўналишидан тайёр маҳсулотлар кўринишига ўтказилишига қаратилган чора тадбирлар экспорт таркибида тайёр маҳсулот ҳажмини катта суръатлар билан ортиб боришини таъминлаб, бу салмоқни70 фоиздан ортишига олиб келди.

Юқорида санаб ўтилган натижаларга эришишнинг дастлабки негизи мамлакатимиз Президенти томонидан асослаб берилган ва амалиётда ўз ижросини топган иқтисодий сиёсатда эканлигини эътироф этиш зарур. Яъни. Президентимизнинг «Ўзбекистонда Озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи" қуйидаги фикрлари мазкур хулосанинг қанчалик тўғри эканлигини кўрсатади: "Мамлакатимиз аҳолисининг 60 фоизини ёшлар ташкил қилишини инобатга оладиган бўлсак, кучли ижтимоий сиёсатни таъминламасликка бизнинг ҳаққимиз йўқ".

Бугунги кундаги иқтисодиётнинг глобаллашуви, айниқса турли сабаблар натижасида қишлоқ хўжалигининг айрим тармоқларида юзага келаётган иқтисодий таназзуллар шароитида, юқорида санаб ўтилган ва бошқа ҳар қандай мамлакат иқтисодий қудрати, аҳоли турмуш даражасининг юксалиб боришини ифодаловчи кўрсаткичларни ошиб бориши кўп жиҳатдан мамлакат аграр тармоғида олиб борилган таркибий, мулкий ва иқтисодий ислоҳотлар билан боғланганлигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Бирлашган миллатлар ташкилотининг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилотининг (ФАО) маълумотларига кўра бугунги кунда дунёда 850,0 млн.дан ортиқ киши очарчиликни бошидан кечирмоқда. Бу чегараларнинг янада кенгайиши, очарчиликда ҳаёт кечирувчи одамлар сонининг янада ортиши башорат қилинмоқда.

Айниқса, кейинги пайтларда дунё ҳамжамиятининг олдида энг асосий муаммога айланаётган ҳамда ҳақиқатга айланиши мумкин бўлган озиқ-овқат етишмовчилиги, очиқроқ айтиладиган бўлса, дунёнинг айрим мамлакатларида вужудга келиши башорат қилинаётган очарчилик муаммоси шароитида мамлакатимиздаги юқорида эътироф этиб ўтилган ижобий вазият қандай сабаблар билан боғланганлиги ёки унинг негизида нима ётганлиги ҳар қандай оддий фуқарони ҳам ўйлантирса керак.

Мамлакатимизда озиқ овқат муаммосини келиб чиқишининг олдини олишга қаратилган сиёсат қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2 баробардан зиёд ошиб, мамлакат аҳолисининг қарийб 10 миллион кишига ёки 30 фоиздан ортиқ кўпайишига қарамасдан, жон бошига тўғри келадиган гўшт истеъмолини 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотларини 1,6 карра, картошкани 1,7 баробар, сабзавотларни 2 мартадан зиёд, меваларни қарийб 4 баробар ошириш имконини берган.

Мамлакатда ҳар йили 16 миллион тоннага яқин мева ва сабзавот етиштирилиб,аҳоли жон бошига ҳисоблаганда қарийб 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум тўғри келмоқда. Бу оптимал, яъни мақбул деб ҳисобланадиган истеъмол меъёрларига нисбатан уч баробар кўпдир.

Кейинги вақтларда қурғончиликлар натижасида ғалла бозорида вужудга келган номутаносиблик ва энергия ресурслари баҳосининг кескин кўтарилиб кетиши оқибат натижада ғалланинг ва биринчи навбатда буғдойнинг харид нархларини кескин кўтарилиб кетишига олиб келди. Яъни, буғдойнинг бир тоннасининг харид нархи узоқ йиллар мобайнида 100-120 АҚШ доллари оралиғида шаклланиб келгани ҳолда, кейинги йилларда бу нархларнинг ташиб келтириш харажатларисиз 350-380 АҚШ долларигача қимматлашганлигидан мамлакатимизда олиб борилаётган ғалла мустақиллиги сиёсатининг иқтисодий самараси қандай эканлиги тўғрисида хулоса қилиш мумкин. Яъни бугунги кунда, мамлакатимизда 8000,0 минг тонна атрофида ғалла ишлаб чиқарилиб, унинг асосий қисми озиқ-овқат мақсадида ишлатиладиган буғдой эканлигини ва мустақилликнинг дастлабки йилларида аҳоли сони 22 млн. киши бўлганлигини бугун эса 31,5 млн. кишига етганлигини эътиборга олсак ҳамда

агарда мана шу ғалланинг 5000,0 минг тоннасини четдан сотиб олганимизда, ташиб келтириш ва бошқа харажатлар билан қўшиб ҳисоблаганда, бунга 2,5 – 3,0 миллиард долларга яқин қўшимча валюта маблағлари талаб қилинишини кўз олдимизга келтириш орқали, ғалла мустақиллиги сиёсатининг амалга оширилганлигининг мамлакатимиз иқтисодиёти учун қанчалик валюта маблағларини тежаш имкониятини бераётганлиги тўғрисида хулоса қилиш имкониятини беради. Оддийгина ҳисоб – китоб қилинганда, агарда Ўзбекистоннинг ҳалқаро ғалла бозорига тобъелиги сақланиб қолганида 2014 йилда ташқи савдо балансида 180,0 миллион долларлик ижобий сальдо эмас, 2,5 – 3,0 миллиард долларлик салбий сальдо келиб чиққан ва Ўзбекистоннинг олтин валюта захиралари кўпайиш ўрнига камайган бўлар эди.

Мазкур эришилган натижалар биринчи навбатда аграр тармоқни диверсификацияланганлиги ва соҳада интенсив ривожланиш йўлига асосий эътибор қаратилаётганлиги билан изоҳланади. Яъни, мустақилликнинг дастлабки йилида Ўзбекистон бўйича буғдой билан банд майдонлар 487,2 минг гектарни ташкил қилиб, ўртача бир гектардан 12,6 центнердан ҳосил олиниб, ишлаб чиқарилган ялпи ҳосил 609,5 минг тоннани ташкил қилгани ҳолда, 2015 йилга келиб ғалла экилган майдонлар 1260,8 минг гектаргача ёки 2,6 мартага ортган, ялпи ҳосил 7500,0 минг тоннани ташкил қилган ва мос равишда 12,3 мартага кўпайган.

Президент Ислом Каримов «Ўзбекистонда Озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари» мавзусидаги халқаро конференциянингочилиш маросимидаги нутқида таъкидланганидек: “Хитой, Ҳиндистон каби Осиёнинг бир қатор мамлакатларида аҳоли даромадларининг жадал суръатлар билан кўпайиб, шунга мос равишда озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш ҳажми ортиб бораётганини ҳам эътибордан соқит қилиб бўлмайди. Озиқ-овқат маҳсулотларини «даладан дастурхонга» схемаси бўйича истеъмолчига етказиб беришда улкан йўқотишларга йўл қўйилмоқда. БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотларига кўра, ҳар йили дунё бўйича қарийб 1,3 миллиард тонна миқдоридаги салкам 1 триллион долларлик озиқ-овқат маҳсулотлари шу тариқа бой берилади”.

Юқорида эътироф этилганидек бугунги кунда озиқ овқат маҳсулотларини истеъмолидаги етишмовчиликлар ва уларни истеъмолчиларга етказиб беришдаги узилишлар аграр соҳада замон талабларига жавоб берадиган иқтисодчи кадрлар тайёрлашга алоҳида аҳамият бериш лозимлигини кўрсатади. Ички ва ташқи озиқ овқат бозорларда ўзаро номутаносибликлар, товарларнинг ички бозор тўйинмасдан туриб бир бозордан иккинчи бозорга оқиб кетиши, ички маҳаллий бозорлардаги ижтимоий муаммолар натижасида аҳолининг тўйиб овқатланмаслиги ҳолатларининг келиб чиқаётганлиги, товарлар камёблиги ва баҳолар ўртасида кескин фарқланишлар келиб чиқишининг олдини олиш ёки том маънодаги глобал озиқ овқат бозорларини шакллантириш қуйидаги масалаларни ҳал қилишни талаб қилади:

Биринчидан,ички ва ташки озиқ овқат бозорларда ишлаб чиқарувчилар ва ташқи фаолият билан шуғулланувчи бозор субъектлари (экспорт ва импорт фаолияти билан шуғулланувчилар) ўртасида тенг рақобат шароитлари яратилганлиги ва монополия тўлиқ чекланган бўлмоғи лозим;

Иккинчидан,дунё амалиётидақишлоқ хўжалигида том маънодаги эркин рақобатли бозор амал қилишини ҳисобга олган ҳолда соҳани тартибга солишда давлат аралашувини максимал чеклаш, аграр тармоқни режалаштириш фақат ички бозорни тўйинтириш учун йўналтирилмаслиги лозим;

Учинчидан, барча мамлакатлар озиқ овқат бозорларини ташкил қилишнинг тамойиллари ҳалқаро бозор талабларидан келиб чиққан ҳолда шаклланган бўлиши лозим;

Тўртинчидан,географик жиҳатдан яқин жойлашган озиқ овқат бозорларига бирлашган мамлакатларда истеъмолчилари сотиб олиш қобилиятлари ва маҳсулотларнинг баҳолари ўртасидаги кескин фарқланишнинг мавжуд бўлиши ҳудудий бозорлардаги нобарқарорликни келтириб чиқаришнинг асосий омили эканлигини ҳисобга олиш лозим;

Бешинчидан, озиқ овқат маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб беришдаги муаммоларниҳал қилиш илмий тадқиқотлар олиб бориш ва уларга иқтидорли мутахассисларни жалб қилишни таъминлаш мақсадида аграр иқтисод бўйича тор доирадаги бакалавр мутахассисликлари тайёрлашга эътибор қаратиш зарур бўлади;

Олтинчидан, ички ва ташки озиқ овқат бозорлар узвийлиги ва барқарорлигини таъминлаш ҳалқаро савдо муносабатлари нисбий бир хил тамойилларга асосланган бўлиши талаб қилинади.

Мамлакат аграр тармоғи иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда маҳаллий товар ишлаб чиқарувчиларимизни нафақат ички бозорни тўлдириш субъекти сифатида қараш, балки уларни ҳалқаро озиқ овқат бозорига, дастлаб МДҲ мамлакатлари бозорига узвийлаштириш зарурияти техник – технологик, айниқса иқтисодий воситалар, солиқ имтиёларини жорий этиш, экспортер ишлаб чиқарувчилар божхона преференфиялари билан қўллаб – қувватлашни талаб этади.

доц. Б.Ҳ. Шафкаров, ТИМИ

Аграр соҳани таркибий ислоҳ қилиш жараёнида узум етиштириш ва уни қайта ишлаш тармоғи ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари

Ўзбекистон аграр секторида олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини барқарор ривожлантириш асосида республикамиз аҳолисининг турмуш фаровонлигини оширишга қаратилган. Ушбу мақсадга эришишда агросаноат мужмуида етакчи соҳалардан бири ҳисобланган узум етиштириш ва уни қайта ишловчи саноат корхоналари фаолиятини самарали ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, бу тармоқ аҳолини сифатли узум маҳсулотлари, саноат корхоналарини эса хом ашё ресурсларига бўлган талабини узлуксиз қондириш имкониятини беради. Бугунги кунда ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотида узумчиликнинг улуши 4,5 фоизни ташкил этади. Узумни қайта ишлаш жараёни ҳам қўшиб ҳисобланганда ушбу соҳанинг республикамиз иқтисодиётида тутган ўрни янада юқори эканлиги намоён бўлади. Шу сабабли, тармоқни модернизациялаш ва диверсификациялаш орқали узум етиштириш ва уни қайта ишлаш самарадорлигини ошириш республикамиз иқтисодиётини барқарор ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатиш билан бирга, бандлик ва аҳоли даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий масалаларни ҳал этишга ижобий таъсир кўрсатади.

Сўнгги йилларда аграр секторда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, жумладан, узум ва узум маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳасида қатор ижобий натижаларга эришилганлигига қарамасдан, республикамизнинг айрим ҳудудларида узумчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайиши кузатилмоқда. Хусусан, Тошкент вилоятида узум

ҳосилдорлиги 24,5 фоизга пасайган бўлса, Ўртачирчиқ туманида бу пасайиш 50,7 фоизни, Паркент туманида 27 фоизни ташкил этган. Етиштирилган ҳосилнинг ўз вақтида йиғиб олинмаслиги, маҳсулотга ҳақиқий эгалик муносабатларининг йўқлиги, навларни илмий асосланган ҳолда жойлаштирилмаганлиги узум етиштириш самарадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Бугунги кунда узумчилик маҳсулотлари бозорида етарли даражада ривожланмаган тайёрловчи, қайта ишловчи ва ресурслар етказиб берувчи корхоналарнинг монопол мавқега эга бўлишига ва бу ҳолат соҳанинг барқарор ривожланишига салбий таъсир кўрсатиб, маҳсулот нобудгарчиликлари ортишига олиб келмоқда. Соҳани таркибий ислоҳ қилиш натижасида собиқ узумчиликка ихтисослашган давлат хўжаликлари (совхозлар)нинг жамоа хўжаликларига ва кейинчалик уларнинг қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари)га айлантирилиши ички хўжалик юритиш механизмининг такомиллашмаганлиги туфайли кўзланган натижани бермади. Узум, жумладан, винобоп узум маҳсулотларига бўлган нархларнинг қайта ишлаш корхоналари томонидан сунъий равишда пасайтирилиши оқибатида айрим ҳудудларда фермер ва деҳқон хўжаликларининг узумнинг винобоп навларини етиштиришга бўлган қизиқишларини сусайтиргани ҳолда узум экиладиган майдонларнинг қисқариш ҳолатлари кузатилди.

Юқоридаги салбий оқибатларни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги ПФ 3709-сонли «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони асосида сурункали зарар кўрувчи ва паст рентабелли узумчиликка ихтисослаштирилган ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш ва маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишловчи корхоналар ўртасидаги ташкилий-иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш учун агрофирмалар ташкил этиш чора-тадбирлари амалга оширилди. Аммо, ташкил этилган агрофирмалар фаолияти қўйилган мақсад доирасида ўз самарасини бермаяпти. Таҳлиллар кўрсатишича, аксарият агрофирмаларнинг солиқ ва бошқа ташкилотлардан қарзлари юқори бўлиб, улар фермерлар томонидан етказиб берилган узум маҳсулотлари учун тўловларни ўз муддатида амалга ошира олмаяптилар. Бу эса, ўз навбатида, узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари фаолиятига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунингдек, 2007 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан мева-сабзавот, картошка, полиз ва узум маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва фойдаланиш баланси йўлга қўйилган бўлиб, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида тармоқнинг экспорт салоҳиятини қўллаб-қувватлаш, маҳсулот таннархини камайтириш каби ташкилий тадбирларни амалга ошириш муҳим масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Шу нуқтаи назардан қишлоқ хўжалиги корхоналарида узумчилик соҳасининг иқтисодий самарадорлигини ошириш, сифатли маҳсулот етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш, сотиш жараёнларида шаклланаётган ташкилий-иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги кундаги муҳим масалалардан ҳисобланади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида узум етиштириш ва уни қайта ишлашнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Жумладан:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида узум етиштириш ва уни қайта ишлаш тармоғининг ўрни, уларни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;

- узум етиштириш ва қайта ишлаш соҳаларини ривожлантиришнинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини тизимлаштириш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналарида узумчилик ва қайта ишлаш тармоғи ривожланишининг иқтисодий самарадорлик ҳолатини баҳолаш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналарида узум навларининг ҳудудий жойлашиши ва уни такомиллаштириш;

- республика қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ривожланган узум ва узумчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи мамлакатларнинг илғор тажрибаларини жорий этиш;

- узум маҳсулотлари етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш бўйича логистик тизимларини шакллантириш ва уларнинг экспорт қилиш тизимларини такомиллаштириш ва бошқалар.

доцент, Г.Н. Бабаходжаев, ТошДАУ
талаба, Г.Т.Исмоилова, ТДИУ

Ўзбекистон республикаси фермер хўжаликлари фаолиятини бошқаришда илмий изланишлар асосида бошқарув қарорларини қабул қилиш.

Ҳозирги кунда тадбиркорлик фаолиятига илмий нуқтаи назардан ёндошиш жуда ҳам катта аҳамиятни касб этиб келмоқда. Чунки бозор иқтисодиётини илмий-техник тараққиёти асосида жадал ривожланиб бориши даврида хар қандай тадбиркор, фермер, ишлаб чиқарувчи ўзини рақобатбардошлилигини таъминлаш учун тизимли равишда илмий изланишларни олиб бориши, унинг натижасида махсулот ёки товарнинг янги ва замонавий функцияларини ярата била олиши ва уни амалиётга тадбиқ этиб бориши долзарб масалалар жумласидан ўрин олиб турибди. Қишлоқ хўжалигининг тадбиркорлик субъектлари шаклларидан бўлган фермер хўжаликларида ҳам илмий изланишларни олиб бориш, улар натижаларини бошқарув жараёнида кенг кўламда қўллаш фермер хўжаликлари фаолиятини такомиллаштиришни таъминлайди.

Фермер хўжаликларида илмий изланишлари олиб борилиши бошқарув қарорларини қабул қилиш билан мутаносиб равишда амалга оширилади. Илмий бошқарув қарорлари– бошқарув тизими мақсадларига мос келувчи муаммоли вазиятни таҳлил қилиш, унинг ечимини топиш йўллари, усуллари ва воситаларини танлаш асосида келиб чиқади. Шу боис фермер хўжаликларида илмий бошқарув қарорларини қабул қилишда бир қатор умумий талаблар қўйилади.

1.Ҳар томонлама асосланган қарорларни ишлаб чиқиш, яъни фермер хўжаликларида табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни илмий бошқарув қарорларини худудий табиий ресурслар имкониятларидан келиб чиқиб, ишончли ва тўлиқ маълумотларга таянган ҳолда қабул қилиш заруриятини ифода этилиши. Қарор бошқариладиган объектнинг барча эҳтиёжларини, унга тегишли бўлган барча муаммоларни тўлиқ қамраб олиши лозим.

2.Ўз вақтида қабул қилиш тамойили**.** Мазкур тамойил бошқарув қарорларини кечикиб ёки олдиндан шошилиб қабул қилмасликка ундайди. Шошилиб қабул қилинган қарорларни амалга ошириш учун табиий шарт-шароит ҳали етилмаган бўлса, кечикиб қабул қилинган қарорларнинг самараси паст бўлади.

3.Қарор мазмунининг тўлиқлиги.Ушбу тамойил эса бошқариладиган объект фаолиятининг барча соҳаларини ва ривожланиш йўналишларини қамраб олиши

зарурлигини англатади. Умумий ҳолатда бошқарув қарорлари қуйидаги таркибий қисмларни қамраб олиши лозим:

- қабул қилинадиган қарордан кўзда тутилган мақсад;
- бу мақсадга эришиш учун зарур бўладиган ресурслар ва маблағлар;
- мақсадга эришишнинг асосий воситалари ва йўллари;
- мақсадга эришиш муддатлари;
- бошқарувчи ва ижрочилар ўртасидаги ўзаро муносабатларни белгилаб олиш;
- вазифалар, ваколатлар ҳамда мажбуриятларнинг тақсимланиши;
- қарорни амалга оширишнинг барча босқичларида ташкилий ва назорат ишларини йўлга қўйиш.

4.Олдин қабул қилинган қарорлар билан мувофиқлаштириш талаби бошқарув қарорларининг мантиқий боғланганлигини ва бирини иккинчиси инкор этмаслигини таъминлаш зарурдир. Агар фермер хўжалигида қабул қилинадиган бошқарув қарорлари бир-бирини тўлдириб, мазмунан бойитиб бормаса, аксинча бирини иккинчиси инкор этса, бу ҳолат нотўғри ривожланиш ва паст даражадаги бошқарув маданияти мавжудлигини кўрсатади.

Бошқарув қарорларини туркумлаш уларни тайёрлаш, амалга ошириш ва баҳолашда ўзига хос хусусиятларни аниқлаш ҳамда қарорларнинг сифати, самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фермер хўжалиги фаолиятининг натижалари ва белгиланган мақсадлардан келиб оператив, тактик ва стратегик қарорларлар мавжуд. Улар бир-биридан фарқ қилган ҳолда, стратегик қарорлар фермер хўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари параметрларини белгилаб берса, тактик қарорлар бу параметрларга эришишнинг аниқ йўллари ва воситаларини режа ва дастурлар орқали белгилаб беради. Оператив қарорлар тактик қарорларда белгиланган вазифаларни кундалик ҳаётга жорий этишни амалга оширади. Масалан, маҳсулотларни бозорларга экспорт қилишни ташкил этиш қарори стратегик қарор бўлса, маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш бўйича комплекс тадбирларнинг белгиланиши тактик қарорга жумласига киради. Худди шу ўринда илмий изланишларни бажарилиш шарти даражасига кўра директив, тавсиявий ва йўналтирувчи қарорлар мавжуд.

Директив қарорлар одатда бошқарувнинг олий органлари томонидан корхона фаолиятининг жорий ва истиқболдаги энг муҳим йўналишлари бўйича қабул қилинади ва қуйи бўғиндаги ижро этувчилар учун бажарилиши шарт ҳисобланади.

Тавсиявий қарорлар кенгашувчи органлар–турли даражадаги қўмиталар, кенгашлар, йиғинлар ва комиссиялар томонидан тавсия сифатида қабул қилинади. Бу қарорларни бажарилиши мақсадга мувофиқ, аммо мажбурий эмас.

Йўналтирувчи қарорлар директив қарорлар сингари юқори органлар томонидан қуйи инстанциядаги, аммо марказга у қадар қарам бўлмаган ижро этувчилар учун қабул қилинади. Бунга йўриқномаларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Функционал тайинланиши жиҳатидан ташкилий, тартибга солувчи, мувофиқлаштирувчи, фаоллаштирувчи ва назорат этувчи қарорларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ташкилий қарорлар корхона фаолиятининг бирор соҳасига оид ишларни йўлга қўйиш мақсадида қабул қилинади. Уларга корхонани ташкил этиш тўғрисида ширкат муассисларининг йиғилиши қарорини мисол келтириш мумкин.

Тартибга солувчи қарорлар бирор вазиятда у ёки бу фаолиятни амалга ошириш йўллари ва воситаларини белгилаб беради. Уларга турли низомлар, йўриқномалар, иш тартиблари, графиклар, норма ва нормативларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Мувофиқлаштирувчи қарорлар одатда мувофиқлаштирувчи комиссиялар ва кенгашлар ёки корхона раҳбарлари томонидан бирор иш турини биргаликда амалга оширадиган турли бўлинмалар фаолиятини мувофиқлаштириб туриш ва ижро этувчилар ўртасида вазифаларни тақсимлаш мақсадларида қабул қилинади. Фаоллаштирувчи қарорлар бошқарув объектида ишлар сифатини ошириш ва жадаллаштириш мақсадида раҳбарлар томонидан турли мукофотлашлар, тақдирлашлар ва бошқа рағбатлар кўринишида амалга оширилади. Қабул қилиниш шаклига кўра жамоавий, коллегиал ва яккабошчилик асосида қабул қилинган қарорларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Жамоавий қарорлар корхонанинг барча жамоаси томонидан якдиллик билан ёки кўпчилик овоз билан қабул қилинади. Коллегиал қарорлар маълум бир бошқарув органи ёки комиссиялар ва кенгашлар мажлисларида мутахассислар томонидан муҳокама асосида кўпчилик овоз билан қабул қилинади.

Яккабошчилик асосидаги қарорлар корхона раҳбари ёки мутахассислар томонидан кўпчилик овозига қўймасдан, якка тартибда қабул қилинади.

Фермер хўжаликларида илмий фаолиятни ташкил этиш йўналишлари ва технологияси деганда турли хилдаги фаолиятга оид муаммолар ечимини илмий изланишлар, тадқиқотлар асосида топишга оид тадбирларнинг таркиби ва амалга оширишнинг кетма-кетлилиги тушунилади.

Илмий фаолиятни ташкил этишда, биринчи ўринда ечимини топиш керак бўлган муаммони аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Шу боис ҳам илмий изланишларини бир неча жараёнларга ажратиш мумкин. (1-чизма)

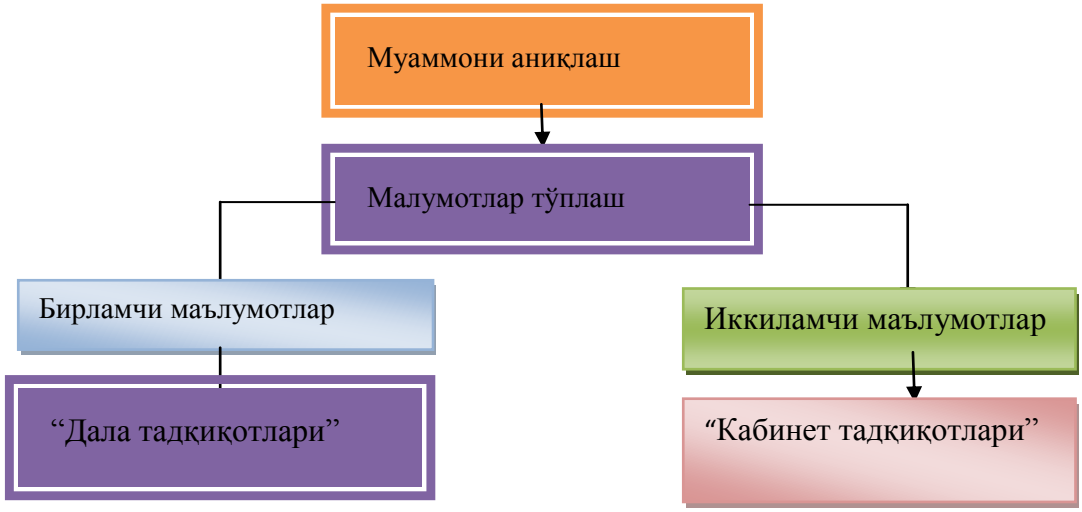

1-Чизма. Илмий изланишларни ташкил этиш жараёнлари

Чизмадан кўриниб турганидек илмий изланишларни ташкил этиш жараёнлари, асосан, ахборот йиғиш ва вазиятни таҳлил этиш имконини бериш билан бирга бошқарув қарорларини қабул қилиш зарурияти режалаштирилган тарзда ёки режалаштирилган параметрлардан четга чиқиш ҳолатлари юз берганлиги тўғрисида, тўсатдан муаммоли вазиятнинг вужудга келганлиги ва уни бошқарув қарорларини қабул қилишда бошланғич манба бўлиб хизмат қилишини кўрсатади.

доц. Н.Икромова, ТДИУ
магистрант, Б.Аллаёров, ТДИУ
магистрант, Н.Яхшимуратов, ТДИУ

Маҳаллийлаштириш асосида озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш

Юртимиз ҳудудларида иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда амалга оширилаётган ўзгаришлар, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг турли соҳаларида эришилаётган ютуқлар, айнан реал сектор тармоқларида озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштиришга бўлган эътиборнинг йилдан-йилга ортиб бораётганлигидан дарак бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузасида

“...Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 21,5 фоиз, гўшт етиштиришни 26,2 фоизга, сутни 47,3 фоиз, тухумни – 74,5 фоизга кўпайтириш, балиқ етиштиришни 2,5 мартага ошириш кўзда тутилмоқда. Айни пайтда ана шу турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми сезиларли даражада ортишини ҳам ҳисобга олиш зарур”[101].

Бугунги кунда иқтисодиётнинг реал сектори айнан, иқтисодиётнинг бевосита барча моддий неъматларини ишлаб чиқариш яъни, шу билан бирга озиқ-овқат саноати тармоқлари ҳамда унга боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалигини ҳам ривожлантиришни ўз ичига олади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзпахтасаноатэкспорт» холдинг компаниясини ташкил этиш тўғрисида» 2015 йил 27 октябрдаги ПФ-4761-сонли Фармонига мувофиқ чигитни қайта ишлаш ҳамда пахта ёғи ишлаб чиқаришни таъминлаш функциялари «Ўзпахтасаноатэкспорт» холдинг компанияси зиммасига юклатилган ҳолда тегишли корхона ва тузилмалар Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси таркибидан чиқарилди.Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳамда Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси муассисларининг Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмасини тугатиш ҳамда «Ўзбекозиқовқатхолдинг» холдинг компаниясини ташкил этиш, унинг устав капиталини Уюшма таркибига кирувчи корхоналар устав жамғармаларидаги давлат акциялари пакетлари (улушлари)ни баланс (номинал) қиймати ҳисобидан шакллантириш белгиланди[102].

Юқоридагиларга асосланган ҳолда холдинг компанияга Ўзбекистон Республикасининг Хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси билан келишган ҳолда акцияларининг 51 фоизидан

[101] Каримов И.А. Бош мақсадимиз–мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир.// Халқ сўзи. 16 январ 2016 йил.

[102]Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республика озиқ-овқат саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарори. Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 8-сон, 74-модда.

кам бўлмаган қисми давлатда сақланиб қолишини назарда тутган ҳолда, олинган маблағларни озиқ-овқат саноати тармоқларини ривожлантиришга қаратилган инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга йўналтириш шарти билан қўшимча акциялар чиқаришга рухсат берилди.

«Ўзбекозиқовқатхолдинг» холдинг компанияси фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

– мева-сабзавот ҳамда бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари ички ва ташқи бозорларини ўрганиш бўйича чуқур маркетинг тадқиқотлари;

– юқори қўшилган қийматга эга, ички ва ташқи бозорларда харидоргир бўлган юқори сифатли озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш мақсадида тармоқ корхоналарида қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат хомашёсини янада чуқур қайта ишлаш замонавий технологик циклни ташкил этиш;

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилари, қайта ишлаш корхоналари, тайёрлаш ва сотиш ташкилотлари ўртасида бозор муносабатлари асосида, унинг тайёрланиши, сақланиши, янада чуқурроқ қайта ишланиши ва сотилишини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат хомашёси ҳаракатининг замонавий логистикасини кенг жорий этиш;

– илғор хорижий технологиялар ва дизайндан фойдаланган ҳолда замонавий тара-қадоқлаш маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил этиш;

– мева-сабзавот, гўшт-сут ва бошқа қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат хомашёсини қайта ишлаш бўйича юқори унумли замонавий инновация технологияларини ишлаб чиқаришга жорий этиш, ушбу мақсадлар учун, аввалambор, стратегик хорижий инвесторларнинг тўғридан-тўғри инвестицияларини жалб этиш;

– қайта ишланган мева-сабзавот, шунингдек бошқа озиқ-овқат маҳсулотларининг экспортини ташкиллаштириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатдошлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш, озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини баҳолашнинг замонавий халқаро тизимини ишлаб чиқаришга жорий этиш;

– ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни стандартлаштириш ва сертификациялаш бўйича ишларни ташкиллаштиришда тармоқ корхоналарига кўмаклашиш, тармоқ корхоналарига ахборот хизматлари кўрсатиш, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш.

Охирги 10 йилда аҳоли жон бошига гўшт истеъмоли 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотлари 1,6 марта, саноат усулида қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари истеъмоли деярли 4 баробарга ортганлиги эл-юртимиз фаравонлиги тобора ортиб бораётганлигининг исботидир. Озиқ-овқат саноатининг республика саноатидаги улуши ҳам ўсиб бормоқда. Агар 2011 йилда бу кўрсаткич 12,6 фоизни ташкил қилган бўлса, бугунги кунда деярли 17 фоизни ташкил қилмоқда. Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг йиллик ўсиш суръатлари ўртача 10 фоиз бўлмоқда.

Озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан ҳар йили ўртача 3,5 - 4 триллион сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, барқарор ўсиш таъминланмоқда. Жумладан, қандолат маҳсулотлари, шакар, гўшт ва гўшт маҳсулотлари, сут ва сут маҳсулотлари каби муҳим озиқ-овқат неъматлари тайёрлаш борасида кескин ўсиш кузатилмоқда.

Бугунги кунда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси, “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик компанияси ва “Ўзвиносаноат-холдинг” холдинг компанияси таркибидаги ҳамда 10 мингдан ортиқ

кичик бизнес субъектлари шуғулланмоқда. Улар томонидан 3 мингдан зиёд номдаги турли хил маҳсулотлар ишлаб чиқарилмоқда.

1-жадвал

Озиқ-овқат истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқариш

Вилоятлар	**2015 йил**	**Ўсиш суръати, фоиз**
Қорақалпоғистон Республикаси	513,4	117,1
Андижон	925,5	122,9
Бухоро	825,2	114,5
Жиззах	351,2	104,9
Қашқадарё	994,7	112,5
Навоий	519,8	112,4
Наманган	922,8	128,9
Самарқанд	1357,6	111,7
Сирдарё	481,2	108,5
Сурхондарё	437,3	113,6
Тошкент	2284,7	144,0
Фарғона	1187,4	112,1
Хоразм	501,2	123,2
Тошкент шаҳри	3537,2	126,3
Жами	**14839,2**	**118,9**

Манба:Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси маълумотлари.

Бу корхоналарнинг жами маҳсулот ишлаб чиқаришдаги улуши 2011 йилда 16,5 фоизни ташкил қилган бўлса, фақат 2015 йилнинг ўтган даврида ишлаб чиқарилдиган озиқ-овқат маҳсулотларининг 40 фоизидан зиёди кичик корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу кўрсаткичларга янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиш, мавжудларини модернизация қилиш, шунингдек, маҳсулот турларини диверсификация қилиш орқали эришилмоқда. Ўтган даврда “Хоразм шакар”, “Ангрен шакар”, “Сиёб Саҳовати”, “Ренесанс Дизайн”, “Мармакс” каби қатор корхоналар ишга тушиб, озиқ-овқат саноатида салоҳиятли корхоналар қаторига кирди.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, ички бозор ва экспортга сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш мақсадида 125 та корхонада ISO-9001 халқаро сифат стандарти ва 200 дан ортиқ корхонада маҳсулот ҳавфсизлигининг ISO-22000 халқаро стандарти жорий этилган.

Ўрганишлар асосида қуйидагиларни тавсия сифатида келтириб ўтиш жоиз:

- ✓ инвестиция лойиҳаларига хизмат кўрсатувчи тижорат банклари лойиҳаларни молиялаштириш, шунингдек маблағларни конвертация қилишнинг аниқ жадвалларини ишлаб чиқиши ва амалга оширишини ташкил қилиш;
- ✓ замонавий технологик ускуналарни лизинг асосида харид қилиш орқали тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш;
- ✓ суғурта компаниялари томонидан лойиҳа ташаббускорларига ажратиладиган кредитларни суғурталаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологиялари бўйича озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси қошида ўқув марказини ташкил этиш.

и.ф.н., доц, Я.Э.Алиев, ҚХИИТИ

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар бозорларини мутаносиб ривожлантириш йўналишлари.

Кейинги йилларда жаҳон иқтисодиётининг ўсиш суръатлари секинлашганлигига ва унинг ривожланишида хатарлар кучайганлигига қарамай, мамлакатимиз бугунги кунда иқтисодиёти жадал ривожланаётган давлатлар орасида жаҳонда 5 ўринни эгаллаб турганлиги халқаро молия институтлари томонидан муносиб равишда юқори баҳоланмоқда.

2015 йилда мамлакатимизнинг ЯИМ 8 фоиз, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 8 фоиз, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қарийб 7 фоиз, қурилиш монтаж ишлари ҳажми салкам 18 фоизга ошди. Аҳолини жон бошиги реал даромадлари эса 9,6 фоизга кўпайди.

Бозор муносабатларининг асосий белгиси шундан иборатки, маҳсулот ишлаб чиқарувчи ёки хизмат кўрсатувчи ўз иқтисодий манфаатлари йўлида ишлаб чиқаришга сармоя киритиш, истеъмолчиларни талабини қондирган ҳолда мақбул сифат ва баҳога эга бўлган товарларни сотиш натижасида ўз капиталини кўпайтириб боради. Ҳар қандай корхонанинг келажаги маҳсулот ва хизматларни сотишдан олган фойдасига боғлиқ бўлади.

Фаолият юритаётган корхоналарини иқтисодий самарадорлигини таъминлаш мавжуд ташкилий-иқтисодий ва бошқа механизмларни такомиллашганлик даражасига боғлиқдир. Фаолият кўрсатаётган корхоналарда иқтисодий самарадорликни оширишни ўзига хос интенсив ва экстенсив турлари мавжуддир. Интенсив ўсиш корхоналарда ишлаб чиқариш омилларини сифат жиҳатидан яхшиланиши, тежамли технологияларни қўлланилиши, ишлаб чиқариш қувватларидан оқилона фойдаланиш ҳисобига таъминланади. Корхоналарда экстенсив ўсиш эса четдан кўпроқ хом-ашё, меҳнат ресурслари ва молиявий маблағларни жалб этиш орқали амалга оширилади. Амалиётда интенсив ва экстенсив иқтисодий ўсиш бир-бири билан боғлиқ бўлиб, маълум бир шароитларда улардан бири устиворлик қилади. Умумий тараққиёт нуқтаи-назаридан қараганда, интенсив ўсиш самарали ҳисобланади. Сабаби, чекланган ресурслардан оқилона фойдаланиш орқали иқтисодий ўсишга эришиш ҳар қандай иқтисодиёт учун зарурият ҳисобланади. Масалан, интенсив ўсишда, харажат камаяди, маҳсулот сифати ортади, оралиқ маҳсулотлар ҳажми камаяди, соф маҳсулот ҳажмининг ортиши ҳисобига самарадорликни ўсишига олиб келади.

Мамлакатимиз иқтисодчи олимлари А.Ўлмасов ва А.Ваҳобовлар “...иқтисодиётда шундай қоида борки, унга кўра кишиларнинг иқтисодий фаровонлигини, улар товар ва хизматларни нақадар даражада ярата олишини белгилаб беради” деб таъкидлайди.

Кишилар ўз меҳнати билан яратган неъматларини истеъмол қиладилар. Шу боис, аҳолини турмуш фаровонлиги иқтисодиётнинг эришган самарадорлигига боғлиқ бўлиб, фаровон ҳаётни таъминлашга эришиш учун самарадорликни мунтазам ошириб бориш талаб этилади. Бу жараёнларни таъминлашда қишлоқ хўжалиги муҳим соҳалардан бири ҳисобланади.

Республикамизда 2015 йилда 7 миллион 300 минг тонна ғалла, 3 миллион 350 минг тоннадан зиёд пахта хом ашёси етказиб берилди, мева-сабзавотчилик,

полизчилик, чорвачилик, пиллачилик ва бошқа тармоқлар бўйича ҳам юқори натижалар кузатилди.

Қишлоқ хўжалигида ўсимликчилик ва чорвачилик маҳсулотлари етиштирилади ва уларни истеъмолчиларга етказиб беришда, сотишда турли баҳолардан фойдаланилади. Баҳолар маҳсулотларни айрибошлар мақсадига кўра бир нечта турлардан ташкил топади. Яъни, эркин баҳолар, жаҳон баҳолари, чакана баҳолари, қиёсий баҳолар, харид баҳолар ва бошқа турдаги баҳолардан иборатдир. Баҳоларни шаклланиши бозордаги талаб ва таклифга ҳамда аграр бозорларини мутаносиб ривожланганлигига боғлиқ бўлади.

Аграр бозорларни ривожлантириш мутаносиблигини таъминлашда қуйидаги мезон ва кўрсаткичлар ҳисобга олинади.

Меъзон сифатида: ўртача имкониятга эга бўлган аграр бозор субъектларининг товар маҳсулоти бирлигини тайёрлаш (етиштириш) ҳисобига сарф қиладиган ишлаб чиқариш харажатларини қоплай оладиган даражадаги ўртача баҳода маҳсулот сотишини таъмин этишга эришиш лозим.

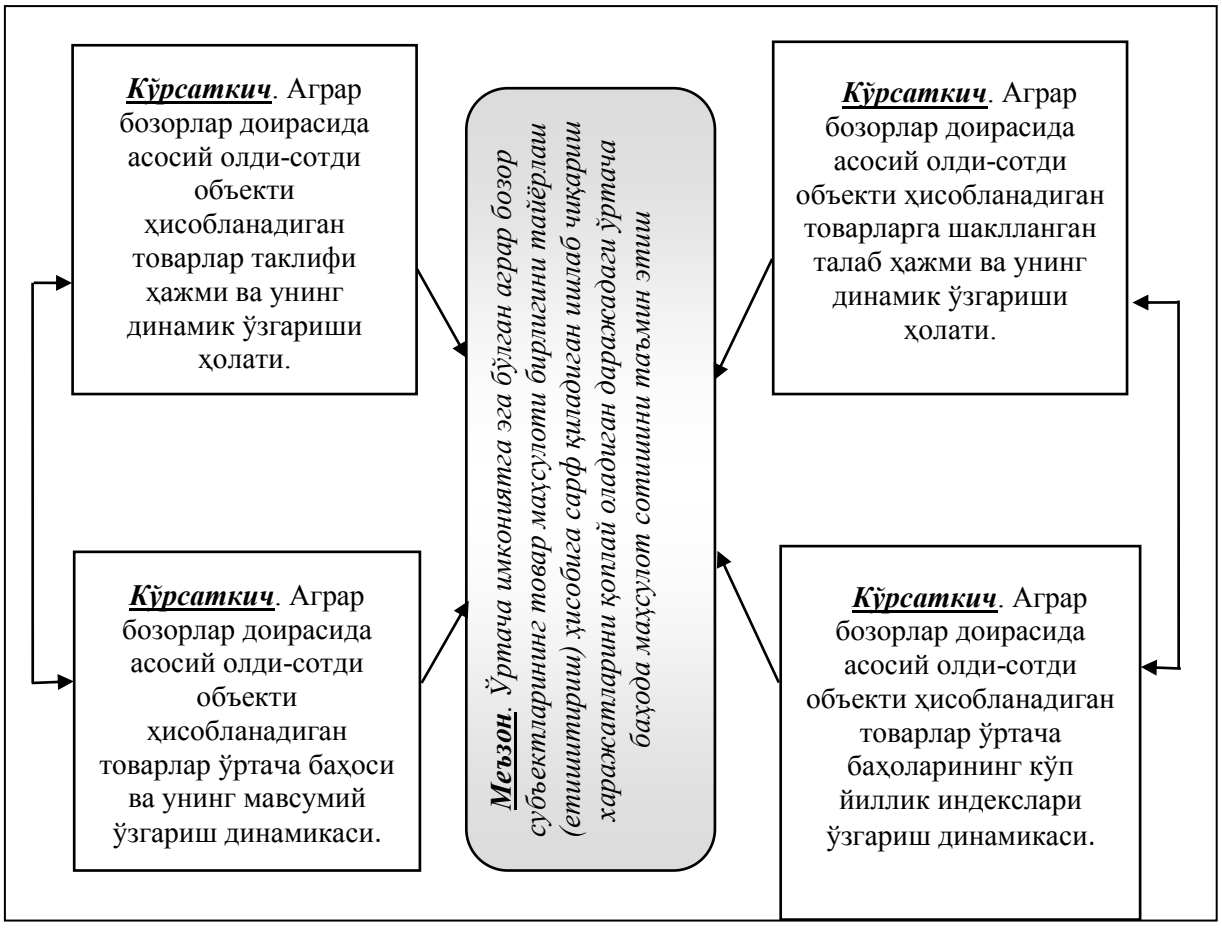

1-расм. Аграр бозорларни ривожлантириш мутаносиблигини таъмин этишнинг мезон ва кўрсаткичлари.

Кўрсаткичлар сифатида: аграр бозорлар доирасида асосий олди-сотди объекти ҳисобланадиган товарлар таклифи ҳажми ва унинг динамик ўзгариши ҳолати; аграр бозорлар доирасида асосий олди-сотди объекти ҳисобланадиган товарлар ўртача баҳоси ва унинг мавсумий ўзгариш динамикаси; аграр бозорлар доирасида асосий олди-сотди объекти ҳисобланадиган товарларга шаклланган талаб ҳажми ва унинг динамик ўзгариши ҳолати; аграр бозорлар доирасида асосий олди-сотди объекти

ҳисобланадиган товарлар ўртача баҳоларининг кўп йиллик индекслари ўзгариш динамикасини ҳисобга олиш лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар бозорларини мутаносиб ривожлантириш қуйидаги эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар бозорларини ташкилий, техник, инновацион ва иқтисодий механизмларини мунтазам такомиллаштириб бориш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар кўрсатувчи субъектларни янги техналогиялар билан модернизациялаш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни деверсификациялаш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар кўрсатувчи субъектлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ривожлантириш;
- аграр бозорлар фаолиятини ривожлантиришда ички ва ташқи сармоялардан тўғри фойдаланиш тизимини такомиллаштириш;
- қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари ўртасидаги тафовутни қисқартиришга оид давлат дастурларини ишлаб чиқиш;
- аграр бозорларни ривожлантириш бўйича лизинг хизматлари ва имтиёзли кредитлар бериш ҳажмини кўпайтириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар бозорларига бўлган талаб ва таклифни эътиборга олиб, мувозанатли баҳоларни шакллантиришдан иборатдир.

Бу жараёнларни амалиётга жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агроресурслар ва агрохизматлар бозорларини мутаносиб ривожлантириш имконини яратибгина қолмасдан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчиларни йил давомида моддий-техник ресурсларга бўлган талабини қондиришга, нархлар мавсумийлигини пасайтиришга ҳамда иқтисодий ўсиш барқарорлигини таъминлайди.

и.ф.н., доц. А. С. Юсупов, ТДШИ
катта илмий ходим-изланувчи, М. С.Юсупов, ТДИУ

Республикада озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари.

Озиқ-овқат саноати мамлакатимиз саноатининг муҳим таркибий қисмларидан биридир. Бу тармоқ аҳолига асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб бериш билан бирга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш асосида юқори қўшилган қийматга эга тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва экспортга чиқариш имконини беради.

Республикамизда озиқ-овқат саноати ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичларини таҳлил этиш бу тармоқнинг мамлакатимиз иқтисодиётида, шу жумладан саноатда муҳим ўрин тутишини кўрсатади. Таҳлил этилаётган 2000-2014 йиллар оралиғида озиқ-овқат ялпи маҳсулоти қиймати жорий нархларда 250,3 млрд. сўмдан 11 389,4 млрд. сўмга ёки 45,5 мартага ўсган. Озиқ-овқат саноати ялпи маҳсулотининг жами саноат ялпи маҳсулотидаги салмоғи 2000-2014 йилларда 13,3 фоиздан 15,1 фоизга ошди. Озиқ-овқат саноати маҳсулоти қийматининг 2000-2014 йиллар оралиғидаги ўртача йиллик ўсиш суръати 14,4 фоизни ташкил этди. Озиқ-

овқат саноатидан банд бўлган ходимлар сони жами саноат тармоқларида банд бўлганларга нисбатан 2000 йилдаги 16,3 фоиздан 2014 йилда 9,9 фоизгача камайган.

Саноат тармоқларининг асосий капиталига барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан киритилган инвестициялар қийматида озиқ-овқат саноатига киритилган инвестициялар салмоғи 2000-2014 йиллар давомида камайиб борган, яъни бу кўрсаткич 2000 йилда 8,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2014 йилда 5,8 фоизга тушган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 31 октябрдаги ПҚ-1633-сонли “2012-2015 йилларда республикада озиқ-овқат саноатини ривожлантириш ва бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида

Ўзбекистон Республикси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 23 августдаги 252-сонли “2012-2015 йилларда қишлоқ хўжалиги хом-ашёсини қайта ишлашни чуқурлаштириш, озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва уларнинг турларини кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорида таъкидланганидек ички истеъмол бозорини сифатли озиқ-овқат товарлари билан тўлдириш учун кейинги уч йилда 540 тадан ортиқ янги корхоналар ишга туширилди, маҳсулотларнинг 152 тадан кўпроқ янги турларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш даражаси аҳолининг ва иқтисодиёт тармоқларининг тайёр озиқ-овқат товарларига бўлган талабига, мавжуд имкониятлар ва ресурсларга мос келмайди. Кўпгина қайта ишлаш корхоналарининг ишлаб турган қувватлари маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскириб кетган, уларни янгилаш ва модернизациялаш талаб этилади. Ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат товарларининг турлари чекланиб қолмоқда, маҳсулот сифати эса ички, айниқса халқаро сифат стандартлари талабларига мос келмайди.

Озиқ-овқат саноати корхоналари асбоб-ускуналарининг катта қисми эскириб, ишдан чиқиб бўлган ёки ишга яроқсиз ҳолатда. Озиқ-овқат саноати корхоналарида асосий фондлардан фойдаланиш кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, 2014 йилда 2000 йилга нисбатан тармоқдаги асосий фаолиятга тегишли асбоб-ускуналарнинг эскириш даражаси 29,0 фоиздан 60,3 фоизгача ошганини кўриш мумкин. 2000-2014 йиллар давомида асосий фаолиятга тааллуқли асосий фондлар фаол қисмининг чиқиб кетиш даражаси ўртача 4,9 фоизни ташкил этгани ҳолда, уларнинг янгиланиш коэффициенти 35,1 фоиздан 7,8 фоизгача пасайиб борган ёки ўртача 12,5 фоизга тенг бўлган. Бу кўрсаткичлар озиқ-овқат саноатида мавжуд бўлган ишлаб чиқаришга тегишли асосий воситаларнинг ярмидан кўпи эскириб, унумдорлиги тушиб кетганини, асосий воситалар ҳозирги технологиялар ва модернизациялаш даврида секин янгиланаётганини кўрсатади.

Бу соҳада мавжуд муаммоларни бартараф этиш, маҳаллий корхоналарда қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлашни янада чуқур қайта ишлашни таъминлаш ҳамда шу асосда озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва уларнинг турларини кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 23 августдаги 252-сонли қарори билан 2012-2015 йилларда республикада мева-сабзавот, узум, гўшт ва сут етиштириш ҳамда уларни чуқур қайта ишлашнинг мақсадли прогноз параметрлари тасдиқланди. Хусусан, 2012-2015 йилларда мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмини жами ишлаб чиқаришга нисбатан 10,8 фоиздан 16,0 фоизгача ошириш белгиланган. Шунингдек, 2012-2015 йиллар оралиғида маҳсулотларни қайта ишлаш даражасини жами ишлаб чиқаришга нисбатан сабзавотларда 10,5 дан 15,4, меваларда 11,1 дан 16,6, узумда

12,8 дан 18,9, гўштда 6,9 дан 12,1 ва сутда 9,6 дан 14,0 фоизга етказиш мақсадли параметрлари прогноз қилинган.

Ўзбекистон Республикси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 23 августдаги 252-сонли қарорида 2012-2015 йилларда қайта ишланган гўшт ва сут маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг мақсадли прогноз параметрлари ҳам белгиланган. Жумладан, 2010-2015 йилларда қайта ишланган гўшт маҳсулотларини 30,83 дан 93,2, колбаса маҳсулотларини 26,2 дан 35,0, сут ва сут маҳсулотларини 458,9 дан 789,2, пишлоқ ва бринзани 6,4 дан 12,8 ҳамда сариёғни 7,2 дан 13,1 минг тоннага етказиш белгиланган.

Республикамизда озиқ-овқат саноатини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида 2000-2014 йиллар оралиғида консервалар ишлаб чиқариш 11,5 фоизга, ароқ ва ароқ-ликер маҳсулотлари 111,3 фоизга, конъяк 181,7 фоизга, озиқ-овқат спирти 83,3 фоизга, гўшт ва гўштли маҳсулотлар 73,9 фоизга, колбаса маҳсулотлари 829,6 фоизга, сут ва сут маҳсулотлари 105,6 фоизга, пишлоқ ва бринза 375,0 фоизга, маргарин 96,4 фоизга, шакар 41,7 мартага, қандолат маҳсулотлари 2,9 фоизга ва табиий чой 17,2 мартага ошган Аммо, шу давр мобайнида гўштли консервалар ишлаб чиқариш 72,8 фоизга, балиқли консервалар 75,0 фоизга, ўсимлик ёғи 6,5 фоизга, узум виноси 39,5 фоизга камайганлиги кузатилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш асосида озиқ-овқат саноатининг барқарор ривожланишига тўсиқ бўлаётган муаммолар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- озиқ-овқат саноати корхоналари сонининг етарли даражада эмаслиги;
- корхоналарни давомида хомашё билан мунтазам равишда таъминлаш имконияти мавжуд эмаслиги ёки сақлаш омборхоналарининг етишмаслиги;
- қайта ишлаш корхоналарининг қувватларидан фойдаланиш даражасининг пастлиги, уларда моддий ва маънавий жиҳатдан эскирган асбоб-ускуналарнинг мавжудлиги ва замонавий технологиянинг етишмаслиги;
- ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат маҳсулотлари сифати ва товар кўринишининг жаҳон стандартлари талабига мос келмаслиги;
- қайта ишлаш корхоналарининг хомашё етказиб берувчилар ва ташқи сотувчилар билан барқарор, мустаҳкам ва узоқ муддатли интеграцион алоқаларининг етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги ва бошқалар.

Озиқ-овқат саноатини ривожлантириш йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлмоғи мақсадга мувофиқ:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш кўламини кенгайтириш, қишлоқ жойларда бу соҳада замонавий мини-технологиялар билан қуроллантирилган корхоналар тармоғини кенгайтириш, тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш ассортименти ва сифатини янада яхшилаш, ҳудудларнинг ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш салоҳиятини юксалтириш учун мақсадли давлат дастурларини мунтазам амалга ошириш;
- хомашё сифатини яхшилаш учун уруғчилик-селекция ишлари самарадорлигини ошириш;
- деҳқон ва фермер хўжаликлари ҳамда қайта ишлаш корхоналарининг кооперациясига асосланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлашга ихтисослашган совитиш камералари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини саралаш ва қадоқлаш пунктлари ва уларни ташиш билан шуғулланувчи махсус транспорт-логистика тармоғини кенгайтириш;

- деҳқон ва фермер хўжаликлари ҳамда қайта ишлаш корхоналарига маслаҳат-сервис хизматларини кўрсатувчи консалтинг хизматлари тармоғини янада кенгайтириш;

- деҳқон ва фермер хўжаликлари ва қайта ишлаш корхоналарига мини-технологиялар ҳамда замонавий ускуналар харид этиш учун имтиёзли кредитлар бериш механизмини янада енгиллаштириш;

- қайта ишлаш саноати маҳсулотлари таннархининг ошиб кетиши олдини олиш, уларга солиқ, кредит ва божхона имтиёзларини кенгайтириш;

- жаҳон андозаларига мос келувчи замонавий технологияларга асосланган янги қайта ишлаш корхоналарини ишга тушириш, мавжудларини техник янгилаш ва модернизациялашни давом эттириш, бунда биринчи навбатда қишлоқ жойларга мос келувчи қулай ва юқори унумдорликка эга мини-технологияларга устуворлик бериш;

- озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш борасида мақсадли давлат дастурларини мунтазам равишда амалга ошириш;

- озиқ-овқат саноати корхоналарининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлаш учун зарурий инфратузилмаларни шакллантириш (сув, газ, электр энергияси, транспорт, муҳандислик-коммуникация тармоқлари ва бошқалар);

- тармоқни ривожлантиришда банк кредитларидан ва хорижий инвестициялардан фойдаланиш ҳажмини ошириш;

- маҳаллийлаштириш дастури ва халқаро саноат ярмаркаси ҳамда кооперация биржаси доирасида яратилган имтиёз ва преференциялардан кенг фойдаланиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи ва уларни қайта ишловчи корхоналар ўртасида дебитор ва кредитор қарздорлик ортиб кетишининг олдини олиш ва ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга ошириш, соҳада ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг самарали тизимини шакллантириш.

доц., Р.Ҳ.Пулатова
талаба М.Б. Расулова, ТошДАУ

Қишлоқ хўжалигида инновацион фаолиятни ривожлантиришда ривожланган мамлакатлар тажрибаси

Бозор иқтисодиётида инновацияларни тизимли тақдим этиш услубиёти халқаро стандартларга асосланган ва уларга мувофиқ инновациядеганда, бозорга кириб келган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот, амалиётда қўлланилаётган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён ёки ижтимоий хизматларга бўлган янгича ёндашув кўринишидаги инновациявий фаолият натижаси тушунилади.

Инновациявий фаолият, ишлаб чиқариш ва инсон ҳаётий фаолиятининг бошқа соҳалари эҳтиёжларини қондиришнинг муҳим услубларидан бири ҳисобланган ҳолда, у фойдаланиладиган маҳсулотларнинг сифат ўзгаришлари, фаолият воситалари ва услубларини янгилаш йўли билан амалга оширилади. Аммо сифат ўзгаришлари фақатгина фундаментал билимлар асосида ўзгартириш мумкин бўлиб, улар техник босқичдан ишлаб чиқариш соҳасига ўтган ҳолда, унда прогрессив ўзгаришларни келтириб чиқаради. Ушбу соҳадаги тадқиқотларнинг кўрсатишича, саноати ривожланган мамлакатларда инновациявий фаолият маҳсулотларини сотиш ҳисобига миллий даромаднинг 20фоиз гача ўсиши таъминланиши мумкин.

Ривожланган мамлакатлардаги фермер хўжаликларининг иш тажрибасини ва ундан унумли фойдаланиш, Ўзбекистон шароитида замонавий аграр сиёсатни амалга

ошириш қоидаларини шакллантиришга имкон беради. Хориж бозор иқтисодиётини ҳар хил иқтисодий-ижтимоий формацияларида ишлаб чиқаришнинг кўпгина умумий қоидаларининг Ўзбекистон Республикасида аҳамиятини сақлаб қолиши, жумладан товар ишлаб чиқариш қонунлари, шунингдек қишлоқ хўжалик техникасини тайёрлаш ва маҳсулотларни тайёрлаш хусусиятлар ва омилларидан келиб чиқишни тақозо этади.

Жаҳон тажрибасини мувофаққият билан тадбиқ этилиши, иқтисодий-ижтимоий бетараф бўлган хўжалик юритиш иқтисодий механизмининг кўпгина туб элементлари билан қуролланишни тақозо этмоқда. Юқори унумли, иқтисодий томондан самарали ва сифатли қишлоқ хўжалиги техника-технологиясини ишлаб чиқаришда, ишлаб чиқариш кучларининг комплекс ривожланиши учун муққаррар заминни вужудга келтирадиган илмий салоҳият, моддий-техник база ва юқори малакали кадрлар муҳим аҳамиятга эга эканлигини ривожланган мамлакатлар тажрибасида кўриш мумкин. Шу билан бирга, жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, агар самарали иқтисодий механизм мавжуд бўлмаса, энг такомиллашган моддий-техник база ёки катта маблағлардаги харажатдан ҳам ҳеч қандай кутилган натижани бера олмайди. Агар ишлаб чиқариш ривожланмаса ва ички рағбатланиш бўлмаса, барча моддий, катта маблағдаги харажатлар илмий ишланмалар фойда бермайди. Шунинг учун, ҳозирги даврда, мамлакатимиз аграсаноат мажмуасида хўжалик механизмини такомиллаштириш жуда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон саноатида инновация фаолиятини кенгайтириш учун фирма доирасида махсус ташкилий тузилмаларни яратиш (техник марказлар, илмий-тадқиқот ва ишлаб чиқариш бўлинмалари фаолиятини мувофиқлаштирувчи илмий ва тажриба ишланмаларини режалаштириш бўйича махсус гуруҳлар, вақтинчалик техник гуруҳлар ва ҳоказолар), турли хизматлар вакиллари билан ҳамкорликда илмий-техникавий лойиҳаларни, тадқиқотчилар стажировкаларини муҳокама қилиш каби усулларни қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, инновация фаолиятини ривожлантиришга тамомила янгича ёндашувни жорий этиш учун қуйидаги тамойилларга риоя қилиш мақсадга мувофиқ:

- рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш имконини берадиган фан сиғими юқори бўлган юқори технологик жиҳозларни жорий этиш;
- саноатда инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг янги воситаларини яратиш (шартнома, грант, кооператив келишув);
- илмий-тадқиқот фаолиятни инвестициялашни билвосита рағбатлантириш усулларини ривожлантириш (солиқ имтиёзлари, пасайтирилган кредит ставкалари бўйича қарз бериш, давлат илмий-тадқиқот ташкилотлари ва ўқув муассасаларини лицензиялаш жараёнини молиявий қўллаб-қувватлаш).

Иқтисодиётни ҳозирги босқичда инновацион ривожлантиришнинг давлат томонидан бошқарилиши объект ва субъектлар бўйича эмас, жараёнлар даражасида амалга оширилиши керак. Бу таркибий қайта ишлаб чиқаришга тизимли ёндашувни тақозо этади ҳамда жисмоний ва юридик шахсларни илм-фан ва илмий хизмат кўрсатиш соҳаларидаги ақлий фаолия-тини институционал-ҳуқуқий ва ижтимоий-молиявий бошқаришни шакллантириш билан боғлиқ. Бундай асосда кичик корхоналар учун солиқ имтиёзлари жорий этиш (давлат ташкилотлари технологиялар муаллифлари томонидан лицензияларни сотишда патентлаш ва преференция учун дотациялар), нодавлат ташкилотларини мақсадли қўллаб-

қувватлашни фундаментал ва амалий тадқиқотларни давлат томонидан бошқарилиши билан уйғунлаштириш.

Ҳозирги кунда ташқи дунё билан икки томонлама ўзаро манфаатли алоқаларимиз ривожланиб бормоқда. Иқтисодиётни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича дастурларни амалга оширишимизда хорижий мамлакатларнинг илғор технологияларига асосланган инвестицияларига эҳтиёж мавжуд. Қолаверса, жаҳон бозоридаги талабнинг пасайиб бориши маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналаримизни экспорт кўламига жиддий таъсир кўрсатади.

Шунга асосланган ҳолда, ҳукуматимиз томонидан инқирозга қарши чоралар дастури ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур дастурда талабни рағбатлантиришга йўналтирилган бир қатор молиявий имтиёзлар ва барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминловчи чора-табдирлар мажмуи ўз аксини топди.

Юқорида санаб ўтилган омиллар шундан далолат берадики, инновацион фаолиятни фаоллаштириш учун давлат томонидан шакллантириладиган ташкилий ва институционал муҳит зарур. Мазкур соҳада ихтирочилик фаолияти инновацион жараённинг барча иш-тирокчилари учун иқтисодий фойдали бўлиши керак. Инновацион муҳит муайян даражада иқтисодий ва институционал ислоҳотларнинг турли йўналишларидаги тараққиётга боғлиқ. Тадбиркорларга технологик ишланмаларни жорий этишнинг афзалликларини кўрсатиш лозим. Давлат ҳам тадбиркорларга кадрлар таъминоти, консалтинг, молиявий ресурсларни излаш ресурсларни, кафолатлар бериш ва бошқа йўллар билан ёрдам кўрсатиши мумкин. Бу асосда бизнес аста-секин ўзининг инновацион тафаккурини ривожлантириши мумкин, бу эса унинг фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади.

Инновацион сиёсат ва унинг устувор йўналишлари Фан ва технологиялар маркази, вазирликлар ва идоралар, маҳаллий ҳукумат органлари, Савдо-саноат палатаси, Ўзбекистон фермерлари кенгаши ва бошқа жамоат ташкилотлари томонидан амалга оширилиши керак. Мазкур масаланинг ечимида илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари, шунингдек, тадбиркорларнинг ўзлари ҳамда бевосита ижодий ходимлар, ишлаб чиқариш новаторлари муҳим рол ўйнайди.

Аммо тадбиркор ахборот ва ақлий ресурсга эга бўлса ҳам, қандай инновацияни ишлаб чиқиш ёки ишлаб чиқаришга жорий этиш кераклигини билсада, у деярли доим молиялаш муаммосига дуч келади. Бу муаммо шахсий маблағларнинг етишмаслиги, банк кредитларидан фойдаланишдаги қийинчиликлар, инновацион жараёнларни қўллаш механизмининг мукаммал эмаслиги, истеъмолчилар тўлов қобилиятининг пастлиги ва солиқ юкининг баландлиги сабабли ишлаб чиқаришни ўстиришдан манфаат йўқлигидан иборат.

Инновацияларни рағбатлантиришда солиқ имтиёзларини жаҳон тажрибасига таяниб мақсадли қўллаш ҳам катта ёрдам бериши мумкин. Улар ичида даромад солиғи, тезкор амортизация ажратмаси, илмий тадқиқотларда фойдаланиладиган алоҳида ускуналар турлари бўйича сарфларни жорий харажатларга ўтказиш катта аҳамиятга эга.

Одатда, имтиёзлар ўз инвестицияларини ИТТКИни ўтказиш ва янги техника жорий қилишга йўналтирадиган компанияларга берилади. Бу чегирмалар компания даромадига ҳисобланган солиқ суммасидан олинади. Чегирма миқдори жорий этилаётган техника қийматига нисбатан фоизларда белгиланади ва Японияда 53фоиз, Буюк Британияда 50фоиз, Канадада 10-15фоиз ва Ирландияда 100фоиз ни ташкил қилади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда инновация фаолиятни кенгайтириш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- юридик шахсларга солиқ солинадиган даромадни инвестицияларга йўналтириладиган харажатлар суммасига қисқартириш, инвестициялар учун олинган кредитларни "эскирганлик киритмаси"ни ҳисобга олмасдан қоплаш имконини бериш;
- ишланмалар ва ички технологик инновацияларни инвестициялайдиган хусусий сектор корхоналарига солиқ имтиёзларини бериш;
- тезлашган амортизация учун имкониятларни кенгайтириш.

доц. Р.Ҳ. Пулатова,
магистрант, С.Т. Холбоев, ТошДАУ

Мева-узум ва сабзавотмаҳсулотлари сифатини яхшилаш омиллари таҳлили

Юртбошимиз Ислом Каримов раҳнамолигида аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини ички имкониятлар ҳисобига барқарор таъминлаш, шу билан биргаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажмини кўпайтириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармоғини ривожлантириш, зарурий инфратузилма объектларини ташкил қилиш ҳамда етиштирилган маҳсулотларни сотиш тизимини такомиллаштириш каби масалалар қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланмоқда.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифати бир-бири билан узвий боғланиб кетган кўп сонли омилларга боғлиқ бўлиб, уларни шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратишимиз мумкин: а) табиий-иқлим омиллари; б) селекция-нав омиллари; в) технологик омиллар; г) ташкилий-иқтисодий омиллар; е) инсон омили.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифатига таъсир этувчи муҳим омил ҳисобланган селекция-нав, биологик омиллар боғдорчилик, сабзавотчилик ва узумчиликда муҳим роль ўйнайди, чунки маҳсулот таъми, фойдали моддалар таркиби, транспортбоплиги, сақланувчанлиги, жалб этувчанлиги каби тавсифлар ва бошқа кўрсаткичлар кўп жиҳатдан айнан уларга боғлиқ. Шуни ҳисобга олган ҳолда, селекция ва нав масалаларига боғдорчилик, сабзавотчилик ва узумчиликда доимо бирламчи эътибор қаратиб келинган.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари истеъмолчиларининг талаб стандартлари доимий такомиллашиб, уларнинг сифати ўсиш томонга ўзгармоқда. Охирги пайтларда истеъмолчиларнинг мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари экологик тозалигига талаби ортди ва буни маҳсулот ишлаб чиқариш, транспорт востасида ташиш, тайёрлаш, сақлаш ва саноат усулида қайта ишлашда ҳисобга олиш талаб қилинади. Ушбу омил билан экин етиштириш бўйича технологик жараёнлар ва тайёр маҳсулотни якуний истеъмолчиларга етказиб бериш бўйича кейинги ишлар узвий алоқада бўлади. Технологик омил сифатли мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта ишлаш ва ишлов бериш, сақлаш, транспорт востасида ташиш ва сотиш жараёнларида, яъни бутун такрор ишлаб чиқариш занжирида муҳим ўрин эгаллайди. Шу сабабли технологик жараёнлар устидан ушбу назорат юқори сифатли маҳсулот олишнинг, демак, уни ишлаб чиқариш ва сотиш рентабеллиги юқори бўлишининг муҳим шарти ҳисобланади.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологияларини такомиллаштиришнинг чегараси йўқ, шунинг учун бу омил бутун қуйикомплексни янда ривожлантиришнинг асосий йўналиши бўлиб хизмат қилади.

Юқорида санаб ўтилган барча асосий омиллар кутилаётган натижа бериши учун мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари қуйикомплекси фаолият кўрсатишининг мос келувчи ташкилий ва иқтисодий шарт-шароитлари зарур. Шунингдек, мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари транспорт востасида ташиш ва сотишни ташкил қилиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Бу чора-тадбирлар орасида охирги пайтларда мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари экологик тозалиги бўйича, айниқса, уни (маҳсулотни) етиштиришда минерал ўғитлар, пестицидлар ва бошқа кимёвий воситалардан фойдаланишни чеклаш бўйича чора-тадбирлар муҳим ўрин эгалламоқда.

Юқорида санаб ўтилган барча омиллар агар инсон омили ишга солинган бўлмаса, керакли даражада таъсир кўрсата олмайди. Бошқа барча омиллар, ишлаб чиқариш кучининг асосий элементи бўлган инсоннинг иштирокисиз бирон нарсага арзимайди. Инсон омили бутун такрор ишлаб чиқариш жараёнида ҳал қилувчи роль ўйнайди, чунки у қолган барча омилларни ҳаракатга келтиради. Худди шундай ролни инсон омили ҳосилни йиғиб олиш, тайёрлаш, транспорт востасида ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишда кучли эътибор ва юқори малакали муносабатни талаб қиладиган сифатли мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари олиш муаммосини ҳал қилишда ҳам ўйнайди. Кўп сонли мева-узум ва сабзавот маҳсулотларининг ҳар бир муайян тури, масалан, помидор, бодринг, сабзи, пиёз ва ҳоказолар учун стандартлар ишлаб чиқиш ва белгилаш амалда жуда қийин ва мураккаб, албатта.

Сифат стандарти муайян маҳсулот ўзининг истеъмол маълумотлари бўйича табиий, эргонометрик, функционал хусусиятларга жавоб бериши лозим бўлган мувофиқлик даражасини англатади. Юқорида айтиб ўтилганидек, мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари бўйича маҳсулотнинг инсон саломатлиги учун зарарли бўлган моддалар таркиби бўйича экологик тозалиги энг муҳим аҳамият касб этади. Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифат стандартида албатта ҳамма ерда қабул қилинган меъёрлар бўйича экологик тавсифнома ҳисобга олинган бўлиши лозим.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари бўйича сифат стандартларини белгилаш учун физиология, биология, кимё, экология, иқтисодиёт ва маҳсулот характери ва якуний вазифаларига қараб бошқа фан соҳалари бўйича олимларнинг ҳам, амалиётчиларнинг ҳам чуқур билимга эга бўлишлари талаб қилинади. Буларнинг барчасини ҳисобга олиб, стандартларни уларнинг сифати ишлаб чиқарувчилар, айниқса, якуний истеъмолчилар учункатта аҳамиятга эга бўлган мева-узум ва сабзавот маҳсулотларининг энг муҳим турларига белгилаш мумкин.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифатининг иқтисодий самарадорлиги уларни ишлаб чиқарувчи фермер ва деҳқонлар томонидан сифатни яхшилаш натижасида олинадиган қўшимча даромадлар ва сифатни ошириш бўйича харажатлар ҳажмининг нисбати билан ўлчанади.

Етиштирилган мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифатидан қўшимча даромадлар олий сифатли маҳсулотнинг сотиш нархини паст сифатли маҳсулотлар нархи билан солиштиргандаги фарқ ташкил этади. Масалан, агар бозорда олий сифатли помидор 1 кг учун 1000 сўм, паст сифатли помидор эса – 400 сўм нархда сотилса, қўшимча даромад 600 сўмни ташкил қилади. Бу сумманинг олий сифатли маҳсулот олиш учун қўшимча харажатлар миқдори билан нисбати сифат иқтисодий самарадорлиги ҳажмини англатади.

Мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари истеъмолчиларига келадиган бўлсак, уларнинг сифат иқтисодий самарадорлигини баҳолаши асосан ўз эҳтиёжларининг

қондирилиш даражаси ва улар маҳсулотни харид қилиш учун бозор ва дўконларда қанча ҳақ тўлаганликларидан келиб чиқиб амалга оширилади.

Амалиётдаги қийинчилик ва мураккабликларга қарамай, умуман олганда етиштирилаётган мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифати турли омиллар таъсири остида яхшиланиб бормоқда. Бу жараёнга асосий таъсирни истеъмолчиларнинг мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари сифатига талабчанлиги ортиши ва маҳсулот ишлаб чиқарувчи фермер ва деҳқонлар ўртасида бу ўсиб бораётган эҳтиёжларни қондириш учун рақобат курашининг кучайиши кўрсатади. Тан олиш керакки, бу жараён объектив характерга эга ва уни тўхтатиб бўлмайди. Бундан ташқари, истеъмолчиларнинг истеъмол қилинаётган маҳсулот сифатига талабчанлигининг ортиш жараёнига улар орқали маҳсулотлар ва уларни истеъмол қилиш амалиёти айирбошланадиган халқаро алоқаларнинг кенгайиши ҳам катта таъсир кўрсатади. Бу жараённинг кучайишига улар орқали мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва истеъмолидаги янгиликлар дунё бўйлаб тез тарқаладиган ахборот технологиялари ва хизматларининг жадал ривожланиши катта таъсир кўрсатади.

Бозордаги кучли рақобат муҳити шароитида маҳсулот ишлаб чиқарувчилардан корхонанинг кучли маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш долзарб масала ҳисобланади. Шунингдек, мева-узум ва сабзавот маҳсулотлари етиштирувчи корхоналар учун уларнинг бозордаги рақобатбардошлигини таъминловчи маркетинг стратегияларини амалга ошириш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Қишлоқ хўжалигидасифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ихтисослаштириш ишлаб чиқариш кучларининг қонуний жойлаштириш ва ишлаб чиқариш муносабатларини ташкил этишда бир қатор устиворликларга эга эканлигини белгилайди. Жумладан:

- қишлоқ хўжалигидасифатли маҳсулотлар ихтисослашиш бевосита маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва кўламларини кенгайтириш учун шароит яратади;
- қишлоқ хўжалигидасифатли маҳсулотлар илғор амалиёт тажрибалари ва фан-техника ютуқларини қўллаш имконини беради;
- қишлоқ хўжалигидасифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришда ишчиларнинг малака даражасини оширишга хизмат қилади;
- ҳисоб-китоб ишларини, ишлаб чиқаришни режалаштириш ва бошқаришни соддалаштиради ҳамда сифат жиҳатдан янги даражагакўтаради.

Хулоса қилиб айтганда, халқимизни арзон, сифатли, экологик тоза мева-сабзавот маҳсулотлари билан янада тўлиқ таъминлаш, экспорт ҳажмини кўпайтириш, етиштирилган маҳсулотларни чуқур қайта ишлаш орқали қўшилган қиймат яратиш бўйича мамлакатимизда катта салоҳият мавжуд бўлиб, амалга оширилаётган кенг кўламли тадбирлар ана шу салоҳиятдан янада самарали фойдаланиш имконини беради.

доц., А.А.Исломов,
талаба, Д.Ибрагимова, ТДИУ

Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари

Ўзбекистон мустақиллика эришгандан сўнг катта иқтисодий муаммолар ва етишмовчиликларга қарамай, қисқа муддатда буғдой ва бошқа стратегик озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича мустақилликка эришди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Ўзбекистон бугунги кунда ўзининг ғаллага бўлган эҳтиёжини қоплабгина қолмасдан, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги

қўшни мамлакатларга, Афғонистон, Эрон ва бошқа давлатларга ғалла ва ун маҳсулотларини экспорт қилмоқда. Шуни таъкидлаш керакки, ғалла мустақиллигининг қўлга киритилиши мамлакатимиз аҳолисини нафақат ун ва ун маҳсулотлари билан таъминлаш, айни пайтда унинг гўшт ва сут маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини барқарор равишда ўз ҳисобимиздан қондириш масаласини ҳам ҳал қилиш имконини берди"[103].

Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлиги талаб даражасида бўлиб, озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи тўлиқ таъминлайди. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, шу жумладан деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Хусусий фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалиги ерлари янгидан ташкил этилган ижара асосида ер участкалари ажратиш орқали, давлат томонидан зарур имтиёз ва преференциялар яратиш йўли билан берилади. Хусусан, фермерлар соддалаштирилган солиқ тизимидан фойдаланмоқда, фермерлар учун ажратиладиган кредитлар ставкаси 5 фоиздан ошмайди. Фермер хўжаликларига барча турдаги зарур хизматлар кўрсатадиган ишончли бозор инфратузилмаси ташкил этилган. Қишлоқ жойларда 1,5 мингдан зиёд минибанк, 2 мингга яқин машина-трактор парки, ёқилғи ва минерал ўғит сотиш бўйича 2,5 мингга яқин пункт хизмат кўрсатмоқда. Бундан ташқари, 1,5 мингта сувдан фойдаланувчилар уюшмаси, 350 дан ортиқ консалтинг марказлари ташкил этилди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини замонавий техника билан таъминлаш учун Германиянинг "Клаас" ва "Лемкен" компаниялари билан ҳамкорликда мамлакатимизда энг замонавий тракторлар, ғалла ўрадиган комбайнлар, плуг ва бошқа тиркама ускуналар ишлаб чиқарилмоқда. Ўзбекистоннинг кўплаб минтақалари қисқа муддатда жаҳон бозорида харидоргир бўлган мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштирадиган ва экспорт қиладиган ҳудудларга айланди. Юртимизда юқори ҳосил берадиган интенсив боғлар ташкил этилди, томчилатиб суғориш тизими жорий этилмоқда. 2013 йилда узумчиликни янада ривожлантириш бўйича қабул қилинган дастурда токзорларни 1,3 баробар кўпайтириш кўзда тутилган. Кейинги йилларда республикамиз ташқи савдо таркибида ҳам чуқур ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Таъкидлаш керакки, ташқи савдо муносабатларимиз географияси, аввало, ривожланиб бораётган Осиё қитъаси бозорлари билан савдо айланмасининг ўсиши ҳисобига сифат жиҳатидан ўзгармоқда. Кейинги йилларда экспорт таркибида рақобатбардош тайёр маҳсулот салмоғининг барқарор ўсиш тенденцияси ва хомашё етказиб берувчи тармоқлар маҳсулотлари улушининг камайиб бораётгани кўзга ташланмоқда. Илгари республика аҳолисини боқиш учун 5 млн. т. буғдой четдан импорт қилинган бўлса, истиқлол йилларида қишлоқ хўжалигида амалга оширилган туб ислоҳотлар натижасида ғалла етиштириш ҳажми 1 миллион тоннадан 7,8 миллион тоннага етди ва Ўзбекистон ғалла экспорт қиладиган мамлакатлар қаторидан жой эгаллади[104]. Шунингдек, Ўзбекистон сўнгги йилларда асосий буғдой етиштирувчи мамлакатлар гуруҳидан ҳам ўрин эгаллаб келмоқда. Бинобарин, мамлакатимиз тарихан қисқа муддатда иқтисоди бирёқлама ривожланган, асосан пахта хомашёси етказиб беришга мослашган, пахта яккаҳокимлиги ҳалокатли тус олган қолоқ республикадан тез суръатлар билан ўсиб

[103] Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. http://xs.uz/index.php/rasmij/item/

[104] Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент "Ўзбекистон" 2009. Б. 9-12. 1

бораётган замонавий саноат тармоғига эга бўлган, жадал тараққий этаётган мамлакатга айланди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2 баробардан зиёд ошди. Бу мамлакат аҳолисининг қарийб 10 миллион кишига ёки 30 фоиздан ортиқ кўпайишига қарамасдан, жон бошига тўғри келадиган гўшт истеъмолини 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотларини 1,6 карра, картошкани 1,7 баробар, сабзавотларни 2 мартадан зиёд, меваларни қарийб 4 баробар ошириш имконини берди. Мамлакатимизда ҳар йили 16 миллион тоннага яқин мева ва сабзавот етиштирилади. Аҳоли жон бошига қарийб 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум тўғри келмоқда. Бу оптимал истеъмол меъёридан уч баробар кўпдир. Ўзбекистонда амалга оширилаётган Озиқ-овқат дастури аҳолининг тўлақонли ва мутаносиб тартиб асосида овқатланишини таъминлашдек муҳим вазифани ҳал этиш имконини берди. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон қиймати 5 миллиард АҚШ долларига яқин бўлган озиқ-овқат, биринчи навбатда, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилмоқда. Сўнгги уч йилда экспорт қилинаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 3 баробардан зиёд ошди. Ўзбекистон дунёнинг 80 та давлатига 180 турдан ортиқ мева-сабзавот ва уларни қайта ишлаш асосида тайёрланган маҳсулотларни экспорт қилади. Ўзбекистон ўрик, олхўри, узум, ёнғоқ, карам ва бошқа кўплаб мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми бўйича дунёда шундай маҳсулотларни етказиб берадиган ўнта етакчи давлат қаторига киради. 2004-2013 йилларда сабзавот етиштириш доллар ҳисобида 7,7 баробар, мева етиштириш 5,1 карра, полиз маҳсулотлари 7,8 марта, узум 8,7 баробар ўсди. 2020 йилда мева ва сабзавот, узум ва полиз маҳсулотлари етиштиришни 2014 йилга нисбатан камида 2,3 марта кўпайтириш мўлжалланган. Бунда биринчи навбатда, қишлоқ хўжалигини ислоҳ этиш ва модернизация қилиш, ерларнинг мелиоратив ҳолати ва ирригация тизимини яхшилаш, тупроқ унумдорлиги ва ҳосилдорлигини оширишга қаратилган кенг кўламли ишларни давом эттириш ва чуқурлаштириш зарур. Бу борада хорижий инвестицияларни жалб қилиш, шунингдек, мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни сақлаш, логистика ва истеъмолчиларга етказиб беришнинг замонавий тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш зарур[105].

Статистик маълумотларга кўра, озиқ-овқат саноатида ишлаб чиқариш ҳажмининг ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати 109,1 фоизни ташкил этди. Ўтган йилда тармоқда ишлаб чиқариш ҳажми 8059,6 млрд. сўмни, тармоқнинг республика саноат ишлаб чиқариш умумий ҳажмидаги улуши 13,2 фоиз ни ташкил этди. Ҳисобот даврида ўтган йилга нисбатан, ёғ-мой саноат корхоналари томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми – 16,8 фоизга, гўшт-сут саноатида – 9,2 фоизга, мева-сабзавот саноатида – 8,9 фоизга ошди. Шунингдек, пишлоқ (бринзани қўшган ҳолда) – 4,0 мартага, сариёғ – 21,3 фоиз га, ўсимлик ёғи – 11,2 фоизга, шакар – 10,3 фоизга, сут ва сут маҳсулотлари – 9,6 фоизга, нон ва нон маҳсулотлари – 7,6 фоизга, хўжалик совуни – 5,8 фоизга, макарон маҳсулотлари – 4,2 фоизга ортди. Қўлга киритилган натижалар, аввалambор, қонунчилик базасини шакллантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш, уларни молиявий қўллаб-қувватлаш, фермерликни ривожлантириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва ҳукумат қарорлари қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга туртки бўлди. Жаҳон тажрибасига асосан, барча мамлакатларда

[105] Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. http://xs.uz/index.php/rasmij/item/1321-.

иқтисодий хавфсизликнинг муҳим сегменти бўлган озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларини ҳар томонлама таҳлил қилиш ва унинг механизмини такомиллаштириш юзасидан аниқ назарий, услубий ва амалий таклиф ҳамда тавсиялар ишлаб чиқиш амалга оширилмоқда. Аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигининг стратегик мақсади ҳисобланади. Озиқ-овқат ва хомашё ички ресурслари, етарли захира фондлариниг мавжудлиги эса барқарорлик кафолати ҳисобланади. Ички ва ташқи шарт-шароитлар ўзгаришига боғлиқ бўлмаган ҳолатда асосий вазифалар қаторига аҳолини маҳаллий ресурслар асосида асосий озиқ-овқат турлари билан таъминлаш, озиқ-овқат истеъмоли хавфсизлиги ва юқори сифатини давлат томонидан кафолатлаш, озиқ-овқат хавфсизлиги бўйича ички ва ташқи таҳдидларнинг олдини олиш кабиларни киритиш мумкин. Бунда иқтисодиётнинг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги сектори бир қатор тўсиқларга дуч келади, жумладан, демографик силжишлар, озиқ-овқат рационининг ўзгариши, иқлим ўзгаришлари, табиий ресурсларнинг чекланганлиги ва бошқалар. Охирги йилларда экологик ўзгаришлар, жумладан, иқлим ўзгаришларининг мамлакатлар озиқ-овқат хавфсизлиги даражасига таъсири яққол кўринмоқда. Ҳозирги кунда Европа қитъасидаги бир қатор мамлакатлар, жумладан, Россия, Қозоғистон, Украина ва бошқалар иқлим ўзгариши билан боғлиқ бир қатор салбий оқибатларга дуч келди. Шунинг учун мамлакатлар ўзларининг иқтисодий моделларига юқоридаги омилларни ҳисобга олган ҳолда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларини асос сифатида киритмоқда. Ўзбекистон қисқа вақт мобайнида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича катта йўлни босиб ўтди. Бошқа мамлакатлардан фарқли равишда ўз агросаноат мажмуасини қайта йўналтириш ва бу борада туб ислоҳотлар олиб боришга эришди.

Қишлоқ хўжалигини ислоҳ этиш ва модернизация қилиш, ерларнинг мелиоратив ҳолати ва ирригация тизимини яхшилаш, тупроқ унумдорлиги ва ҳосилдорлигини оширишга қаратилган кенг кўламли ишларни давом эттириш ва чуқурлаштириш. Бу борада хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга жаҳон бозоридаги талабни ошириш, уларни сақлаш, логистика ва истеъмолчиларга етказиб беришнинг замонавий тизимини шакллантириш. Озиқ-овқат маҳсулотлари, биринчи навбатда, сабзавот, мева ва узумни даладан истеъмолчига етказиб беришда нобудгарчиликларнинг олдини олиш бўйича жиддий ишларни давом эттириш. Мева ва сабзавотларни сақлайдиган омбор ва музлаткичлар тизими етарли даражада ривожланмагани, логистика ва йўл харажатлари билан боғлиқ кўпгина муаммоларни ечишга эътибор қаратиш. Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва унинг самарадорлигини ошириш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш, уларнинг турини кенгайтириш ва сифатини ошириш бўйича олдимизга қўйган мақсадларимизга эришиш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш, халқаро молия институтлари ва банк тузилмаларининг ёрдами ва қўллаб-қувватлашига таяниш. Ажратилган молиявий маблағлар билан бирга, биринчи навбатда, илғор агросаноат технологияларини жалб этиш, қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси, ирригация ва мелиорация тизимларини ривожлантириш ва реконструкция қилиш, маркетинг ва жаҳон бозорларига чиқиш бўйича янги технологияларни жорий қилиш борасида кўрсатилган амалий ёрдам ва ҳамкорликларни янада кенгайтириш [106] . Жаҳон

[106] Президент И.А.Каримовнинг «Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. http://xs.uz/index.php/rasmij/item/1321-.

аҳолисини озиқ-овқат билан барқарор таъминлашда қуйидаги омилларни ажратиб кўрсатиш мумкин[107]:

1. Ҳар бир мамлакатда қишлоқ хўжалиги секторининг барқарор ўсишига эришиш.

2. Жаҳон иқтисодиётида юз бераётган меҳнат тақсимоти ва фермер хўжаликлари кўлами ўзгариши билан боғлиқ ҳолда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш.

3. Жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган биотехнологиялар.

4. Аграр тадқиқотлар тизими ривожланиши ва унинг натижаларини амалиётга татбиқ этишга бўлган юқори талаб.

5. Қишлоқ жойлар инфратузилмасида аниқ мақсадга йўналтирилган ўзгартиришлар.

Мамлакатлар ичида озиқ-овқат хавфсизлиги ҳолати ва чегараларини аниқлашда миллий озиқ-овқат хавфсизлиги моделини ташкил этувчи, турли хусусият ва мезонларни қамраб олувчи етарли ва мақбул овқатланишнинг физиологик меъёр ва кўрсаткичлари асос бўлувчи услубий ёндашувлардан фойдаланиш мақбулроқдир. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий хавфсизлигининг муҳим сегменти бўлган озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларини комплекс таҳлил қилиш ва унинг механизмини такомиллаштириш юзасидан аниқ назарий, услубий ва амалий таклиф ҳамда тавсиялар ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга.

доц., и.ф.н., М.К.Адуллаева, ТДИУ

Озиқ-овқат секторини ривожлантиришнинг асосий жиҳатлари.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг улкан ресурслари ва уни экспорт қилиш имкониятиларига эга. Ҳозирги кунда дунёнинг озиқ-овқат бозорида доннинг ва бошқа истеъмол товарларининг нархи йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигига озиқ-овқат маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш ва республика аҳолисини ушбу маҳсулотлар билан таъминлашни асосий вазифа сифатида қўяди. Юзага келаётган бундай шароитда Ўзбекистон ички истеъмол бозорини ўзимизда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор ва ишончли тарзда таъминлаш, уларни ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш борасида Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримовнинг 2008-йил 20 октябрдаги “Озиқ-овқат экинлари экиладиган майдонларни оптималлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони долзарб аҳамиятга эга.

Республика аҳолининг ўсиб бораётган тўлов қобилияти билан мамлакатимиз корхоналарида ишлаб чиқарилаётган маҳаллий озиқ-овқат товарлари ҳажми ўртасида ички бозорда мутаносибликни таъминлаш, бундай маҳсулотлар турини кенгайтириш, бозорларимизни улар билан ишончли тарзда тўлдириб бориш давлатимизнинг аграр озиқ-овқат сиёсатининг бош мақсадидир. Чунки мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлиги кўп жиҳатдан уларнинг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлик даражасига боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикасида аҳоли турмуш даражасини оширишда биринчи навбатда аҳоли саломатлигига эътибор катталигини кўришимиз мумкин. Чунки айнан

[107]Глобальная продовольственная безопасность / О.Г. Белорус, М.В. Зубец, П.Т. Саблук, В.И. Власов. – Киев: ННЦ «ИАЕ», 2009.

озиқ-овқат истеъмоли одамлар ва халқлар саломатлигига бевосита таъсир қилади. Қониқарсиз озиқланиш инсон саломатлигини емириб, жамият учун улкан иқтисодий чиқимларга олиб келади. Кўп тадқиқотлар шуни кўрсатадики, қониқарсиз озиқланиш кўп мамлакатларнинг иқтисодий тараққиётига тўсқинлик қилиб келган. Озиқланиш ва иқтисодий ўсишга бағишланган ФАО тадқиқотлари шуни кўрсатадики, оқсил истеъмолининг бир фоизга кўтарилиши узоқ муддат давомида ялпи ички маҳсулотнинг (ЯИМ)ни 0,49 фоизга ошишига олиб келади. ЯИМнинг ҳар йили бир фоизга ортиши 72 йил давомида аҳоли даромадини икки баравар ошиши, икки фоизга ўсиши эса 36 йилда икки баравар юксалишига олиб келади. Иқтисодий тараққиётда озиқланишнинг аҳамияти бебаҳодир.[108]

Собиқ Иттифоқ даврида давлатнинг марказлашган режалаштириш шароитида, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш бўйича директив режалар асосий ролни ўйнади. Ўша дварда аҳоли даромадлари даражасининг ўта пастлиги сабабли унинг 80 фоиздан ортиғи кундалик истеъмол товарларини истеъмол қилишга, жумладан 58,3 фоизи озиқ-овқат маҳсулотлари ва 31,5 фоизи ноозиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига сарфланган.

Биз ўз навбатида ушбу ҳолатни диаграмма кўринишида ифодаласак бўлади:

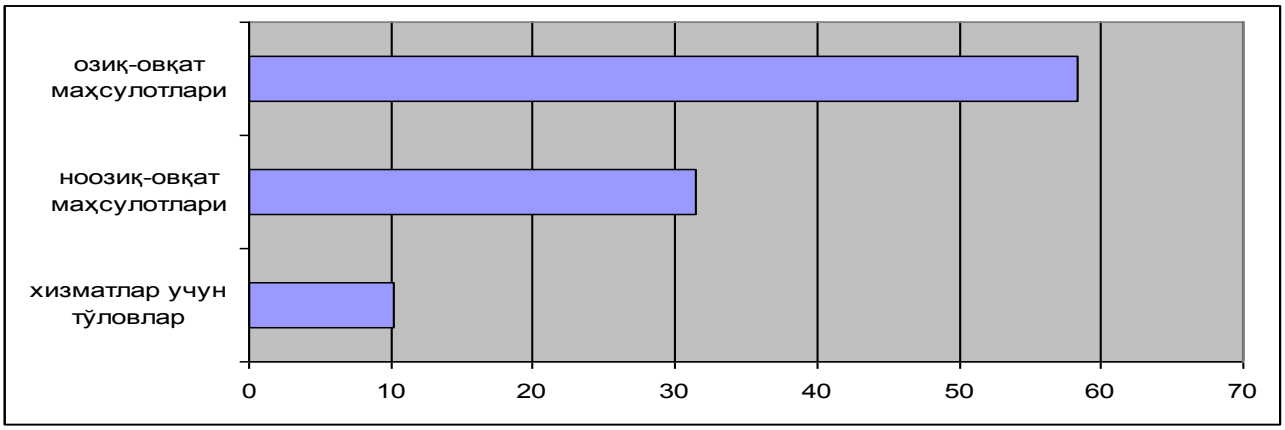

1-диаграмма. 1990 йилда Ўзбекистонда аҳоли истеъмол харажатларининг таркиби (фоиз ҳисобида).

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Мустақиллик-барча эзгу режа ва марраларимизнинг мустаҳкам мезонидир”рисоласини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Т.: “O’qituvchi” НМИУ, 2013.-43 б.

Юқорида келтирилган диаграммадан кўриниб турибдики, аҳолининг истеъмол харажатлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари асосий ўринни эгаллагани ҳолида, хизматлар учун тўловларнинг улуши пастлигини кўришимиз мумкин. Аҳолининг норационал истеъмоли натижасида ногиронлик, аҳоли умрини қисқариши каби салбий оқибатларга олиб келади. Шунинг учун ҳам аҳолини умр кўриш давомийлиги Собиқ Иттифоқ даврида бошқа ҳамдўстлик давлатларига қараганда паст бўлган.

Айни вақтда республикада сув ресурсларининг тақчиллиги шароитида озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни кўпайтиришни режалаштириш концепцияси ва озиқ-овқат саноатини бошқариш шаклларини ўзгартириш заруратини келтириб чиқаради. Бу вазифани амалга ошириш учун қишлоқ туманлари аграр секторида ислоҳотлар ва таркибий ўзгаришларни чуқурлаштириш дастурларини амалга ошириш муҳим рол ўйнайди. Чунки у ерда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бевосита

[108] Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлиги , Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт Дастури маърузаси, Тошкент 2010, 5-б.

ишлаб чиқарувчилари, тайёрлаш ва қайта ишловчи корхоналар, шунингдек, моддий техника ва сервис хизматлари кўрсатувчи ташкилотларнинг асосий қисми жойлашган. Лекин табиий-иқтисодий шароитларнинг турли хиллиги, товар ишлаб чиқаришнинг тарқоқлиги, қайта ишловчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг монопол мавқеи туфайли зарар кўриб ишлаш ва даромадларнинг беқарорлиги, аграр секторга инвестиция киритишнинг муаммолиги, ҳудудларнинг иқтисодий, ижтимоий, экологик муаммоларини ҳал этиш зарурати Агросаноат мажмуини(АСМ) ва айниқса, қишлоқ туманларини режалаштириш ва бошқаришга бўлган эҳтиёжини келтириб чиқаради.

Шундай қилиб бозор муносабатларига ўтиш билан ишлаб чиқариш жараёнининг барча иштирокчилари ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг мураккаблашуви шароитида давлат билан хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларни хўжалик юритишнинг янги шароитларга мос келадиган шакллар ва усулларини қўллаш лозим.

и.ф.н. А.Собиров,
магистрант, И.Т.Шарипов, ТДИУ

Озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари.

Мамлакатнинг иктисодий ҳавфсизлигини мустаҳкамлашнинг муҳим шарти озиқ-овкат ҳисобланади. Мустақиллик йилларида, айниқса, президентимиз маҳсулотларини ишлаб чиқариш, уларни қайта ишлаш ва юқори қўшилган қийматга эга бўлган маҳсулотлар билан аҳоли эҳтиёжларини кондириш томонидан мазкур тармоққа қаратилаётган алоҳида эътибор туфайли Ўзбекистон нафақат пахта хом ашёси етиштирувчи, балки уни кайта ишлаш салоҳияти юксалиб бораётган давлатлар қаторидан жой олди.

Республикамизда озиқ-овқат саноати ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичларини таҳлил этиш бу тармоқнинг мамлакатимиз иқтисодиётида, шу жумладан саноатда муҳим ўрин тутишини кўрсатади. Таҳлил этилаётган 2000-2014 йиллар оралиғида озиқ-овқат ялпи маҳсулоти қиймати жорий нархларда 250,3 млрд. сўмдан 11 389,4 млрд. сўмга ёки 45,5 мартага ўсган. Озиқ-овқат саноати ялпи маҳсулотининг жами саноат ялпи маҳсулотидаги салмоғи 2000-2014 йилларда 13,3 фоиздан 15,1 фоизга ошди. Озиқ-овқат саноати маҳсулоти қийматининг 2000-2014 йиллар оралиғидаги ўртача йиллик ўсиш суръати 14,4 фоизни ташкил этди. Озиқ-овқат саноатидан банд бўлган ходимлар сони жами саноат тармоқларида банд бўлганларга нисбатан 2000 йилдаги 16,3 фоиздан 2014 йилда 9,9 фоизгача камайган.

Умуман олганда, озиқ-овқат хавфсизлиги ва уни таъминлаш омиллари қуйидагилардан иборат:

- жисмоний жиҳатдан озиқ-овқат маҳсулотларини олиш имконияти;
- иқтисодий жиҳатдан озиқ-овқат маҳсулотларини олиш имконияти;
- ташқи омилларга боғлиқ бўлмаган ҳолда мамлакатнинг озиқ-овқат мустақиллигини таъминлаш;
- мавсумий ва иқлимий омилларига чидамлилик;
- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ўсиш суръатларини таъминлаш.

Озиқ-овқат маҳсулотлари танқис бўлган мамлакатларда иқтисодий ўсиш секинлашганлиги ва аксинча, фуқаролари етарли рационда овқатланган давлатларда ривожланиш тезлашгани кузатилган.

Республикамизда озиқ-овқат саноатини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида 2000-2014 йиллар оралиғида консервалар ишлаб чиқариш 11,5 фоизга, ароқ ва ароқ-ликер маҳсулотлари 111,3 фоизга, конъяк 181,7 фоизга, озиқ-овқат спирти 83,3 фоизга, гўшт ва гўштли маҳсулотлар 73,9 фоизга, колбаса маҳсулотлари 829,6 фоизга, сут ва сут маҳсулотлари 105,6 фоизга, пишлоқ ва бринза 375,0 фоизга, маргарин 96,4 фоизга, шакар 41,7 мартага, қандолат маҳсулотлари 2,9 фоизга ва табиий чой 17,2 мартага ошган Аммо, шу давр мобайнида гўштли консервалар ишлаб чиқариш 72,8 фоизга, балиқли консервалар 75,0 фоизга, ўсимлик ёғи 6,5 фоизга, узум виноси 39,5 фоизга камайганлиги кузатилади.

Умуман олганда, озиқ овқат саноати аҳолининг асосий эҳтиёжини қондирувчи тармоқ ҳисобланади. Бугунки кунда мамлакат иқтисодий барқарор ўсишини, аҳоли фаровонлигини таъминлаш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, зарурий бирламчи маҳсулотлар билан таъминлаш долзарб масала ҳисобланади. Бу муаммони ҳал этишда қуйидаги таклифларни килтириш мумкин:

- озиқ-овқат саноати корхоналарини такомиллаштириш, модернизатсия ва диверсификация қилиш мақсадида чет эл инвестицияларини жалб этишни янада кучайтириш;
- шу тармоқда янги ишлаб чиқариш линияларини жорий этиш;
- мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашлайдиган корхоналар қувватларидан фойдаланиш даражасини янада ошириш;
- хомашё базасини шакллантириш, яъни корхоналарни хомашё маҳсулотлари билан таъминлаш;
- корхоналарда инновация лойиҳаларини амалга ошириш, бунда Фанлар академияси, илмий-тадқиқот муасассалари билан ҳамкорликдаги ишларни такомиллаштириш;
- Инновация лойиҳаларини амалга ошириш натижасида сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этган корхоналарга солиқ имтиёзлари қўлланиб, ундан иқтисод қилинган маблағлар корхонани ривожлантиришга йўналтириш керак.
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи ва уларни қайта ишловчи корхоналар ўртасида дебитор ва кредитор қарздорлик ортиб кетишининг олдини олиш ва ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга ошириш, соҳада ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг самарали тизимини шакллантириш. Бунинг натижасида, аҳолининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондириш имконияти юзага келади.

катта ўқитувчи, Н.И.Ўрақов, ТДИУ
талаба Ҳ.Инатов
талаба З.Инатова

Озиқ-овқат саноати корхоналарини янада ривожлантириш йўллари.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш, маънавий янгиланиш учун кенг имкониятлар яратилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган бозор иқтисодиётига ўтиш тамойиллари, танланган йўл тўғрилиги ва таъсирчанлиги ҳаёт

синовларида текширилиб, жамоатчилик томонидан маъқулланди. Ҳозирги кунда мазкур тамойилларни амалга ошириш натижасида Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиёти муносабатлари кенг жорий этилиб, ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва сезиларли иқтисодий ўсиш амалга оширилмокда. Натижада республикада тегишли ҳуқуқий асос яратилиб, бозор инфратузилмаларини шакллантиришга, иқтисодиётнинг янгиланиши ва бозор иқтисодиёти шароитида турли мулк шаклларига асосланган корхоналарнинг вужудга келишига олиб келди. Шу билан бирга жамиятни ҳаракатга келтирувчи куч-мулкдорлар, тадбиркорлар синфи-шаклланмокда.

Ислоҳотларни янада чуқурлаштириш озиқ-овқат саноати корхоналарини ривожлантириш, корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва экспорт қилиш, мавжуд заҳиралардан тежамкорлик билан фойдаланиш асосида сифатли ва арзон халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариб, халқ турмуш фаровонлигини ошириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, озиқ-овқат саноати корхоналари рақобат муҳитини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида охирги йилларда озиқ-овқат саноати корхоналарнинг ривожланишида ижобий силжишлар рўй берди. Унинг келгусида ҳам жадал суръатлар билан ривожланиши иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг устувор вазифаларидан бўлиб қолади. Озиқ-овқат саноати корхоналарини ривожлантиришнинг тез суръатлар билан ривожланишини таъминламасдан барқарор иқтисодий ўсиш ва ижтимоий соҳа муаммоларини ҳал этиш мумкин эмас. Бу жараёнда маҳсулотлар рақобатбардошлигини таъминлаш ва унинг талабларига амал қилиш ўта муҳим ишлардан бири бўлиб, айниқса озиқ-овқат саноати корхоналари субъектлари томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар рақобатбардошлиги ғоят долзарбдир:

1. Бозор шароитига мос корхона юритиш ўзининг ички мазмунига кўра аралаш иқтисодиёт тизимининг вужудга келишини ва унда турли иқтисодий-ижтимоий укладлар амал қилишини намоён этади. Кўп укладлилик иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқлари, хусусан, озиқ-овқат саноати учун ҳам муҳим характерга эгадир.

2. Иқтисодиётда рақобат ва рақобатбардошлик муносабатларини ривожланиши учун етарли шарт-шароит ва имкониятлар мавжуд бўлиб, ҳар бир корхона субъекти ўз фаолиятини рақобатчи корхоналар билан солиштирган ҳолда, бозордан ўзининг ўрнини топиши ва барқарор фаолият юритиши шу кун талабларидан келиб чиқади.

3. Мамлакатимизда озиқ-овқат саноати корхоналарини ривожлантириш келажакда унинг иқтисодий салоҳиятининг ошишига олиб келади.

4. Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида айниқса озиқ-овқат саноати корхоналарини ривожлантириш масалаларига жуда катта эътибор берилмокда. Бугунги кунга келиб, Ўзбекистон Республикасида бозор муносабатларининг барча элементларининг ўз ичига олган мустаҳкам бозор замини яратилди. Бундан ташқари мустаҳкам бозор инфраструктураси ҳам (тижорат банклари, инвестиция фондлари, биржалар ва ҳоказолар) яратилди. Буларнинг ҳаммаси мамлакатимизда мустаҳкам бозор заминининг яратилганлигидан далолат беради.

Юқоридаги фикрларимиз натижасида қуйидаги таклифларни берамиз:

1. Озиқ-овқат саноати корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни фақат минтақа миқёсида эмас, балки ташқи савдога ҳам етказиб бериш, бунинг учун Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудлари ва хориж мамлакатларида юқори даражадаги

инфратузилмага эга бўлган савдо уйлари ишини йўлга қўйиш орқали озиқ-овқат саноати корхоналарининг экспорт-импорт фаолиятини замон талаблари асосида амалга ошириш чора-тадбирларини кўриш лозим.

2. Банкларда ташқи савдо шартномаларини қайд қилиш жараёнларини, экспорт шартномалари бўйича амалга ошириладиган ҳисоб-китобларни соддалаштириш лозим. Шунингдек, республикамизгага олиб келинадиган янги технологик жиҳозларга белгиланган божхона тўловлар даражасини камайтириш, озиқ-овқат саноати корхонаси субъектлари фаолияти учун зарур фан маҳсули бўлган юқори технологик маҳсулотлари экспорти учун субсидиялар ажратиш лозим.

3. Келгусида озиқ-овқат саноати корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ва ривожлантириш мақсадида уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш учун барча молиявий манбалардан ажратиладиган кредитлар миқдорини бирмунча кўпайтиришни назарда тутиш лозим. Бу ўз навбатида, корхоналарда ишлаб чиқаришни халқаро андозалар даражасида йўлга қўйиш, барқарор иқтисодий ўсишга эришиш, истеъмол бозорини сифатли товарлар ва хизматлар билан тўлдириш, муҳими, янги иш жойларини очишда уларнинг ҳиссаси янада кўпроқ ва салмоқлироқ бўлишини таъминлаш имконини беради.

4. Озиқ-овқат саноати корхоналарини қишлоқ жойларда ривожлантиришга устувор аҳамият бериш зарур. Фақат ана шундай йўл билан моддий ишлаб чиқариш тармоқларига бозор муносабатларига хос қонуниятлар ва тамойилларни татбиқ этиш мумкин. Энг муҳими, ушбу тармоқларда янги иш жойларини барпо қилиш ва шу орқали аҳоли бандлиги даражасини ошириш учун шароит яратилади.

5. Озиқ-овқат саноати корхоналарининг иқтисодий фаолиятлари учун янада қулайликлар яратиб бериш, уни ривожлантиришнинг минтақалар миқёсида ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим.

6.Республикамизга хорижий сармоядорларни жалб қилишда иқтисодиётни ривожлантириш учун улар билан шериклик асосида корхоналар ташкил этишда ва уларнинг технологияларидан унумли фойдаланиб, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш учун валюта конвертацияси муаммосини ҳал этиш керак.

7. Озиқ-овқат саноати корхоналари ўз мақсадлари ва стратегияларини амалга оширишларида вужудга келадиган муаммолардан: ўз маҳсулотларини сотишда ташқи бозорларни сегментларга бўлиш; корхона маҳсулотига бўлган талабни мақсадли йўналтирилган ҳолда ўрганиш; истеъмол бозорида мавжуд бўлган рақобатчиларни ўрганиш; маҳсулотларни сотиш учун мўлжалланган савдо уйлари ва махсус дўконларни ташкил этиш; сотишга мўлжалланган маҳсулотларни суғурталаш; корхона маҳсулотларини ташқи ярмарка ва кўргазмаларда реклама қилишни ҳал қилиш лозим.

катта илмий ходим-изланувчи, и.ф.н., Н.Н.Асқаров,
ҚХИИТИ

Кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш масалалари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4478 сонли фармони ҳамда 2015 йил 29 декабрдаги “2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш

ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2460 сонли қарори ва Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 15 декабрдаги “Фермер хўжаликларини юритиш учун берилган ер участкалари майдонларини мақбуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 362-сонли қарорига асосан қишлоқ хўжалигида инновация фаолиятини ривожлантириш, кўп тармоқли фермер хўжаликларини устувор ривожлантириш, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш ва ихтисослаштиришни чуқурлаштириш, фермер хўжаликларини бошқариш тизимини такомиллаштириш, ер майдонларини мақбуллаштириш, анъанавий (пахта, ғалла) экин майдонларини қисқартириш ҳисобига ички ва ташқи бозорда харидоргир қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш орқали тармоқ экспорт салоҳиятини ва фермерлар даромадини оширишга катта эътибор қаратилмоқда.

Шу билан биргаликда фермер хўжаликларида маҳсулотларни қайта ишлаш ва бошқа шу каби қўшимча тармоқларни йўлга қўйиш мақсадида ҳар йили ҳукумат дастурлари қабул қилиниб, маҳсулотни қайта ишлашни йўлга қўйишни режалаштирган фермер хўжаликларига ўз вақтида кредит ажратиш, маблағларни ўз вақтида конвертация қилиб бериш каби масалаларда тегишли ташкилот ва муассасаларнинг масъулияти оширилмоқда.

Дунёнинг кўплаб ривожланган мамлакатларида қишлоқ хўжалиги тараққиётининг замонавий босқичи – унинг самарадорлигини ошириш учун аграр соҳа ва фан-техника соҳаси тармоқларининг тизимли интеграциясини таъминловчи инновацион моделга ўтилиши билан алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида, жумладан фермер хўжаликларида инновация фаолиятини ривожлантириш илмий ҳажмдор технологияларни жорий этиш тизимини такомиллаштириш билан узвий боғлиқ бўлиб, унинг асосий вазифаси аҳоли турмуш тарзи даражасини ва сифатини ошириш мақсадида, ижтимоий-иқтисодий муносабатларини ривожлантириш, аҳолини экологик жиҳатдан сифатли озиқ-овқат билан таъминлаш даражасини ва кўламини ошириш, экотизимга салбий антропоген таъсирларни камайтириш билан бир вақтда мавжуд ресурс салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш натижасида қўшимча қийматни кўпайтиришга йўналтирилиши зарур.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи фермер хўжаликлари даромадларини барқарор бўлиши инновацион технологияларни жалб қилиш орқали қўшилган қиймат яратиш билан бевосита боғлиқ. Ривожланган давлатларда бир тонна қишлоқ хўжалик маҳсулотига ўртача 150-200 АҚШ доллари миқдорида қўшилган қиймат яратилади.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда келгусида фермер хўжаликлари томонидан биринчи навбатда ўзлари ишлаб чиқарадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини жойларнинг ўзида ортиқча сарф-харажатлар, нобудгарчиликларни камайтирган ҳолда қайта ишлашни йўлга қўйиш ва бу орқали айниқса қишлоқ ҳудудларида доимий янги иш ўринларини яратишни янада жадаллаштириш мақсадида фермерларни амалда мавжуд меъёрий-ҳуқуқий асослар ва шарт-шароитлардан хабардорлигини ошириш, уларга зарурий ахборот ва маълумотларни бериш тизимини самарали ташкил қилиш ва доимий равишда такомиллаштириб бориш лозим бўлса, иккинчидан, кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш мақсадида мавжуд меъёрий-ҳуқуқий базани талабдан келиб чиқиб янада такомиллаштириш йўналишида иш олиб бориш лозим бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, фермер хўжаликларида асосий тармоқ билан биргиликда қўшимча тармоқларни ташкил этиш учун энг аввало биринчи навбатда

хўжаликни жойлашган табиий ҳудуди, шарт-шароити, аҳолининг менталитети, урф-одатлар ва бошқа ўзига хос хусусиятларни эътиборга олган ҳолда қандай йўналишдаги қўшимча тармоқларни ташкил қилиниши аниқлаб олиниши талаб этилади.

Таъкидлаш жоизки, фермер хўжаликларида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, сақлаш, қадоқлаш, хизмат кўрсатиш ва бошқа шу каби қўшимча тармоқларни йўлга қўйиш орқали қўшимча иш ўринлари яратишда уларнинг ихтиёрийлик асосидаги ўзаро кооперациясини йўлга қўйиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Фермер хўжаликларининг ўзаро кооперациясини ташкил қилиш бўйича деярли барча ҳуқуқий асослар яратилган бўлсада, бу механизмни тартибга солувчи алоҳида меъёрий ҳужжат мавжуд эмас. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида кооперация тўғрисида махсус қонун қабул қилиш орқали кўп тармоқли фермер хўжаликларининг ўзаро кооперация асосида ишлашининг қонуний асосларини яратиш, уларга бир қатор имтиёз ва рағбатлантиришлар жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Бугунги иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида долзарб вазифалардан яна бири, фермер хўжаликларини барқарор ривожланишига салбий таъсир кўрсатаётган омилларни бартараф этиш, фермерлик ҳаракатини, шу жумладан кўп тармоқли фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш, жамиятда етакчи кучга айланишини таъминлашга қаратилган шарт-шароитларни яратиш, ишлаб чиқаришни диверсификациялаш йўли билан фермерлар даромадини янада оширишга қаратилган масалаларнинг мақбул ечимларини топиш муҳим бўлиб ҳисобланади.

катта ўқитувчи, З.Р.Мадаминова,
талаба А.Ж.Халимов, ТИМИ

Сув хўжалигида инвестицион лойиҳаларниўзлаштириш ва жалб этиш тизимини такомиллаштириш

Сув хўжалиги тизими объектларини мунтазам ишчи ҳолатда сақлаш йирик инвеститсияларнинг талаб қилиши, мазкур маблағларнинг манбаларини излаб топиш ва кенгайтиришни талаб қилади. Албатта, мазкур ҳолатда давлатнинг молиялаштириш тизими, чет эл инвеститсиялари ҳамда ички имкониятлардан самарали фойдаланишни иқтисодий жиҳатдан рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш зарур.

Маълумки, мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантиришда аграр тармоқ, салмоқли ўринни эгаллайди. Шунинг учун ҳам республика ҳукумати томонидан ушбу тармоқни ривожлантиришга етарлича эътибор қаратилмоқда. Зеро, тармоқни ривожлантириш бевосита сув хўжалиги тизимининг самарали фаолияти билан бевосита бўликдир. Айниқса, тармоққа йўналтирилаётган ички ва ташқи маблағлар, шунингдек кредит маблағлари, йирик молиявий институтлар, ушбу соҳанинг истиқболда ривожланиши ҳамда етакчи тармоқ сифатида мамлакат аҳолисининг фаравонлигига хизмат қилишини таъминлашга қаратилган.

Иқтисодиёт тармоқлари ичида қишлоқ ва сув хўжалиги тизимининг ўзига хос жиҳатлари, ушбу тармоқларга киритилаётган инвеститсияларнинг бошқа хусусан саноат, савдо, хизмат кўрсатиш каби тармоқларга нисбатан анча пастлигича қолмода. Шу сабабли мамлакатимиз раҳбарияти томонидан айнан аграр соҳада инвеститсион муҳит ва жозибадорлигини ошириш орқали инвеститсион фаолликни ошириш бўйича қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Таҳлилларга кўра, сув хўжалигига йўналтирилган инвеститсиялар асосан иккита манбаадан биринчиси хорижий давлатлар ҳамда халқаро молиявий ташкилотлар ҳисобланса, иккинчи манбаа республика ва маҳаллий буджет маблағлари ҳисобидан шакллантирилган. Йўналтирилган инвеститсиялар асосан:

- ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва коллектор дренаж тармоқларини қайта тиклаш ҳамда маҳсус техника воситалари ва ускуналар сотиб олиш;
- каналлар ва ирригатсия тармоқларини қайта тиклаш;
- сув омборлари ва ГЕСлар учун жиҳозлар келтириш;
- насос стансияларини тиклаш ва қайта таъмирлаш;
- сув ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш каби мақсадларда киритилган.

Юқорида қайд этилган маълумотлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда мамлакат иқтисодиёти шу жумладан сув хўжалиги тизимига ҳам маълум йўналишларда инвеститсиялар киритилмоқда, лекин ушбу маблағларни ўзлаштириш даражаси қониқарсиз ҳолатда.

Бизнинг фикримизча, республика сув хўжалиги тизимида инвеститсион фаолликни ривожлантириш, хорижий давлатлар ва халқаро молиявий ташкилотлар томонидан инвеститсия лойиҳалари асосида киритилаётган молиявий маблағлардан самарали фойдаланиш, уларни лойиҳада белгиланган муддатларда ўзлаштирилишини таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

- сув хўжалиги тизимидаги мавжуд моддий-техника ресурсларини мунтазам равишда қайта тиклаш ва модернизатсиялаш мақсадида хорижий инвеститсияларни жалб этиш ишларига устуворлик мақомини бериш;
- ҳозирги вақтда сув хўжалиги тизимига грант маблағларининг фақат маълум соҳаларидагина жалб этилаётганлиги ва грант лойиҳаларини жалб қилиш бўйича бирор бир мужассамлашган тизимнинг йўқлиги сабабли ушбу масала билан бевосита шуғулланувчи зарурий кафолат ва вазифалар юклатилган “Тузилма” ташкил этиш. Ушбу тузилма зиммасига хорижий ва ички инвеститсиялар маблағларининг дастлабки босқичидан якуний босқичигача бўлган даврдаги барча тадбирларни бажариш, грант маблағларидан мақсадли ва фақат белгиланган мақсадларда фойдаланишдаги ҳуқуқий, иқтисодий ва маъмурий жавобгарликни қонуний асосда юклатиш зарур;
- қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги сув хўжалиги бош бошқармаси ва ирригатсия тизимлари ҳавза бошқармалари бошқаруви таркибидаги инвеститсия дастурлари ва истиқболли ривожлантириш бўлинмалари раҳбар ва мутахасисслари масъулиятини ошириш ва уларнинг қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ишларини ривожлантириш.

Сув хўжалигига йўналтирилаётган инвеститсия маблағларининг асосан ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, коллектор дренаж тармоқларини тиклаш, тизим корхоналари учун махсус техника ва жиҳозлар сотиб олиш, ирригатсия тармоқларини қайта тиклаш ва насос стансияларини таъмирлаш ҳамда янгилаш мақсадларига йўналтирилаётганлиги ҳамда ушбу қўйилган маблағларнинг оз қийматини бевосита қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ишлаб чиқариш ва иқтисодий кўрсаткичларига ўтказа олмаслигини ҳисобга олган ҳолда мазкур тизимга киритилган инвеститсиялар самарадорлигини ҳисоблашда дастлабки даврда тармоқнинг ўзига ҳос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда аниқлаш амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

катта ўқитувчи, А.И.Алтибаев
Тошкент олий ҳарбий-техник билим юрти

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тизимида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолияти самарадорлигини ошириш

Мамлакатимиз иқтисодиётида модернизация жараёни чуқурлашиб бораётган ҳозирги шароитда республикамиз озиқ-овқат сиёсатини ривожлантириш учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга катта моддий ресурс ва маблағлар ажратилмоқда. Фақат 2014 йилнинг ўзида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини энг муҳим турларини етиштириш учун 1 триллион сўм атрофида маблағ сарфланди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигидаги пахта ва ғалланинг асосий қисми фермер хўжаликлари томонидан етиштирилмоқда. Деҳқон хўжаликлари эса устун равишда сут, чорвачилик ва паррандачилик маҳсулотлари, картошка ва сабзавот маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашган. Узум, мева ва резаворлар, полиз экинлари ҳам фермер, ҳам деҳқон хўжаликлари томонидан дефрли бир хил салмоқда етиштирилади. Қишлоқ хўжалиги корхоналари бошқа шаклларининг маҳсулот етиштириш ҳажмидаги улуши йилдан йилга ошиб бормоқда.

Ўтган даврда амалга оширилган бу каби ўзгартириш ва ислоҳотлар жорий ва келгуси йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги ошиши ҳамда унинг тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатишига ишончли замин яратилган.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш самарадорлигининг ошиб бориши, ўз навбатида, бу маҳсулотларни қайта ишлаш тизимлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришнинг объектив зарурлигини келтириб чиқаради. Бу орада, биринчи навбатда, Ўзбекистон иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва ютуқларнинг доимий равишда ўсиб боришида ижтимоий-иқтисодий омилларнинг бир-бирига боғлиқигига эътибор қаратиш зарур ҳисобланади. Айни кунда ушбу соҳаларнинг ривожи ва муваффақиятини таъминловчи асосий бўғин маҳаллий хомашёни қайта ишловчи тармоқлар ҳисобланиб, бевосита бу тармоқлар ривожланиш негизида бошқа тармоқлар интенсивлигини таъминлаш ва уларнинг таъсир доирасини кенгайтириш имкониятлари яратилмоқда. Ўйлайманки, иқтисодиётни модернизация қилишнинг ҳозирги босқичида республикамиз аграр соҳани бошқаришда давлат бошқарувини аҳамияти катта. Шунинг учун давлат идоралари хўжалик ишларига аралашмаслик сиёсатидан чекиниб, аграр соҳа ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тизимлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни ривожлантиришнинг асосий йўналишларини белгилаб бермоғи лозим.

Таъкидлаш жоизки, қўшимча моддий, меҳнат ва молия ресурсларини жалб қилмасдан, фақат бошқариш тизимини ташкил этишни тартибга солиш орқали катта самарадорликка эришиш мумкин. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тизимининг иқтисодий муносабатларини ташкил этишнинг муҳим шарти, бу жараённи мақсадга мувофиқ режали ва изчил давом эттириш. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тизими муносабатларини такомиллаштириш учун, аввалambор, бу тизимни ташкил этувчи корхоналар мажмуасига .ътибор қаратиш лозим.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тизими асосини, яъни хомашё таъминотчиси сифатида фермер, деҳқон ва қишлоқ хўжалиги корхоналари ташкил этади. Чунки, маҳсулот ишлаб чиқаришдан токи уни парвариш қилиб, ҳосилни еғиб, етказиб беришга қадар бўлган вазифаларнинг барчасида бу хўжаликлар иштироки муҳим аҳамият касб этади. Хўжаликлар, ўз навбатида, юқорида келтирилган барча

тизим аъзолари билан ўзаро иқтисодий алоқада ҳамкорлик қиладилар. Бу, ўз навбатида, мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта тайёрлаб сотишда ҳам ўз харидорларига эга бўлганини ҳамда жаҳон бозорларида ўз ўрни борлигидан дарак беради. Бу борада мамлакатимизда бир қатор ижобий ишлар, жумладан корхоналар ўртасида кооперация алоқалари мустаҳкамланмоқда, бу жараёнга кичик корхоналар ва хусусий бизнес субъектлари тобора кенг жалб қилинмоқда. Шуни мамнуният билан айтиш жоизки, биргина 2010 йилда ўтказилган Халқаро саноат ярмаркаси ва Коопреацион биржада дунёнинг 51 мамлакатидан 700 дан ортиқ хорижий фирмалар ва компания вакиллари қатнашди, 500 дан ортиқ янги турдаги маҳсулот намойиш этилди, қиймати 2 триллион 600 миллиард сўмлик шартномалар имзоланди. Бу рақам олдинги ярмарка кўрсаткичларидан нисбатан 1,4 марта кўпдир. Ярмаркада умумий қиймати 2 миллиард 700 миллион долларлик экспорт битимлари имзоланди. Бундан кўринадики, республикамизда турли хил иқлим шароитларида кўплаб турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга имконият мавжудлиги ва маҳсулотлар бутун дунёга машҳурлигидан дарак беради. Лекин, ушбу соҳада экспорт имкониятларини кенгайтириш учун уларни жаҳон андозалари даражасида қайта тайёрлаш, қадоқлаш, сақлаш ва дунёнинг исталган жойига етказиш, маҳсулотларни транспортировка қилиш, махсус машиналар билан таъминлаш ва хизмат кўрсатадиган корхоналарни ташкил этиш зарур. Шунингдек, бу билан бир вақтнинг ўзида ижтимоий сиёсатнинг ҳам амалга оширилишига шароит яратади

катта ўқитувчи, З.А.Джумаев, ТДИУ
магистрант, Ҳ.А.Ҳакимов, ТДИУ

Озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари

Истиқлолга эришган кунларимизданоқ давлатимиз раҳбари ва ҳукуматимиз мамлакатимиз аҳолисининг озиқ-овқат махсулотларига бўлган талабини тўла даражада қондириш учун пахта якка ҳокимлигига барҳам бериш ҳисобига бўш қолган ерларда қишлоқ хўжалик экинлари майдонини кенгайтириб озиқ-овқат муаммоларини ҳал этишга доимий эътибор қаратиб келмоқда. Албатта бу муаммони ечишда фақат озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтиришнинг ўзи билангина чекланиб қолинмади. Бунда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг юқори сифат даражасига эга бўлиши, истеъмолчилар талабига мос келиши, экологик тозалиги, озиқ-овқат товарлари маркетингини ташкил этиш жуда муҳим ҳисобланади. Бу масалаларни ечиш учун эса озиқ-овқат маҳсулотларини сақлашда, ташишда бўладиган нобудгарчиликларни камайтириш ва озиқ- овқат маҳсулотлари маркетингини ташкил қилиш ва энг муҳими бозор иқтисодиётининг муҳим элементларидан бири бўлган рақобат кескинлашиб бораётган бир вақтда маҳсулот сифатини бошқариш масалалари бўйича ҳам кенг қамровли маркетинг тадқиқотларини ўтказиш жуда муҳимдир.

Ўзбекистонда 1990 йилда аҳолининг озиқ-овқат, асосан гўшт, сут ва қандолатчилик маҳсулотларига эҳтиёжи импорт ҳисобига қондирилган бўлса, бугунги кунда аҳолининг ушбу маҳсулотларга эҳтиёжи 96 фоизга республикада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳисобига қондирилмоқда.

Қишлоқ хўжалиги хомашёсини чуқур қайта ишлаш, етиштирилган маҳсулотларни сақлаш инфратузилмасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор

қаратилмоқда. Ўтган йили қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган 230 та корхона, 77 минг 800 тонна сиғимга эга бўлган 114 та янги совутиш камераси ташкил этилди ва модернизатсия қилинди. Мамлакатимизда мева-сабзавотларни сақлашнинг умумий қуввати 832 минг тоннага етказилди. Бу эса, йил давомида нархларнинг мавсумий кескин ошиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш, ушбу маҳсулотларни экспорт қилишни кенгайтириш, нарх-наво барқарорлигини сақлаш имконини бермоқда.[109]

Айни пайтда Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси бир ой ичида 40 турдаги озиқ-овқат маҳсулоти сотиб олиши мумкин ва бунга ўртача иш ҳақининг 40 фоизини сарфлайди.

Мустақиллик йилларида гўшт истеъмоли аҳоли жон бошига 1,3 маротаба, сут ва сут маҳсулотлари 1,6 баробарга, қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулоти истеъмоли эса деярли 4 баробарга ошган. Бу халқимиз турмуш тарзининг ўсиб бораётганидан гувоҳлик беради.

Озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан 3 мингдан кўпроқ номдаги турли озиқ-овқат маҳсулоти ишлаб чиқарилмоқда ва озиқ-овқат маҳсулотлари ассортименти ҳар йили 80 та янги ном билан бойиб бормоқда.

Маҳаллий озиқ-овқат ва хомашё ишлаб чиқаришни барқарор ривожлантириш, бозорга хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари ва истеъмол меъёрларида ўрнатилган ассортиментда етказиш бўйича чоралар амалга оширилмоқда. Бу чоралар республикада озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини оширишга кўмаклашмоқда.

2008-2014 йилларда Ўзбекистонда озиқ-овқат саноатига йўналтирилган инвеститсияларнинг умумий ҳажми 900 млн. доллардан ошди. Шу давр мобайнида 400 млн. тонна маҳсулот ишлаб чиқаришга мўлжалланган янги йўналишлар очилиб, 45 минг янги иш ўрни ташкил этилди.

Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида истиқлолнинг илк йилларидан иқтисодий мустақилликка эришиш, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотларининг хавфсизлиги ва арзонлигини таъминлаш давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири этиб белгиланган. Бунинг самарасида мамлакатимизда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ҳар йили ўртача 10-15 фоиз ўсмоқда. Хусусан, сўнгги беш йилда мева-сабзавот ва узум етиштириш 1,27 бараварга, гўшт маҳсулотлари 1,24, сут маҳсулотлари 1,33 бараварга ошди. Бозорларимизда уч юзга яқин янги маҳсулот пайдо бўлди.

Давлатимиз раҳбарининг 2016 йил 5 мартдаги 2016-2020 йилларда озиқ-овқат маҳсулотлари хомашё базасини, мева-сабзавот ва гўшт-сут маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни янада ривожлантириш, ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажмларини ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарори билан тасдиқланган дастурда соҳа истиқболлари белгилаб берилган.

Унга мувофиқ, 2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигида озиқ-овқат хомашёси ишлаб чиқариш ўртача 1,3 бараварга кўпаяди. Маҳсулотлар етиштириш ҳажмининг ўсиши озиқ-овқат саноати корхоналарини жадал ривожлантиришда қўл келади. Мисол учун, мева-сабзавотларни қайта ишлашни 17 фоиздан 25 фоизга, гўшт-сут маҳсулотларини қайта ишлашни 12 фоиздан 23 фоизга ошириш мўлжалланмоқда.

---

[109] I.A.Karimov. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o‘zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo‘l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir.//Xalq so’zi, 2016-yil 16-yanvar.

Озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозори талаблари даражасида тайёрлаш учун корхоналарга замонавий технологиялар, сифатни бошқаришнинг янги стандартлари жорий этилади, Йиллик қуввати 60 минг тонна бўлган савдо логистика марказлари ташкил этиш режалаштирилмоқда. Ярим тайёр ва тайёр маҳсулотлар, идишлар, қадоқлаш материаллари ишлаб чиқарувчи янги корхоналар ташкил этиш учун 180 дан ортиқ манзилли инвестиция лойиҳаси амалга оширилади. Озиқ-овқат маҳсулотларини вакуум усулида ҳалқаро талаблар даражасидаги шиша идишларда қадоқлаш усули кенгайтирилади.

Ф.Р.Исламов, П.Қ.Якуббаев, А.А.Элмирзаев, ТДАУ

Ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашга йўналтирилган инвестициялардан самарали фойдаланишни йўллари

Ўзбекистон ўз истиқлолига эришгандан сўнг суғориш ва мелиорация ишларини илмий асосда ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган тадбирларнинг бажарилишини таъминлашда инвестициявий ресурсларни шакллантириш ва улардан самарали фойдаланишни таъминлаш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, ҳозиги кунда мамлакатимизда суғориладиган ерларнинг деярлик 8 фоизининг мелиоратив ҳолати қониқарсиз аҳволда бўлиб, бу аввало, тупроқнинг шўрланиш даражасини юқорилиги ва ер ости сувларининг кўтарилиши билан боғлиқ. Айниқса, Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Сирдарё, Фарғона ва Тошкент вилоятларида бу масала жиддий ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришиниг самарадорлигини таъминлашда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш стратегик аҳамиятга молик эканлигини ва бу соҳада ечимини кутаётган муаммолар мавжудлигини эътиборга олиб мелиорация ишларини ташкил қилиш ва молиялаштириш механизмини такомиллаштириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги “Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3932-сонли Фармони қабул қилинди. Мазкур фармоннинг ижросини таъминлаш учун, яъни мелиорация ишларини молиялаштиришнинг принципиал янги механизмини жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 31 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги ҳузуридаги суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” ги ПҚ-718-сонли Қарори билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармасини бошқариш Департаменти ташкил этилди. Шунингдек, мелиоратив техникаларнинг кўп профилли мавжуд паркини янгилаш ва шакллантиришни рағбатлантириш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш фаолияти билан шуғулланувчи сув хўжалиги қурилиши ва эксплуатация ташкилотларига замонавий мелиорация техникаси ва асбоб-ускуналарни етказиб берилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 21 декабрдаги 266-сонли Қарори билан давлат унитар корхонаси шаклидаги ихтисослаштирилган “Ўзмелиомашлизинг” давлат лизинг компанияси ташкил этилди. Шу билан бирга суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашга қаратилган мелиорация тизимларини реконструкция қилиш, таъмирлаш ва тиклаш комплекс тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг

2008 йил 19 мартдаги “2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида” ги ПҚ-817-сонли Қарори қабул қилинди ва унинг асосида бир қатор амалий чора-тадбирлар амалга оширилди.

2008-2012 йилларида амалга оширилган тадбирларнинг самарадорлигини тўғри баҳолаган ҳолда келгусида ушбу ишларни давом эттириш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, суғориш ва мелиоратив тармоқларни такомиллаштириш, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ва суғориладган ерларнинг маҳсулдорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013йил 19 апрелдаги “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив холатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича чора- тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ 1958-сонли қарори қабул қилинди.

Ушбу қарор доирасида, эндиликда мелиоратив объектларни қуриш ва реконструкция қилиш ҳамда таъмирлаш ва тиклаш дастурларини шакллантириш жараёнида ирригация объектлари билан комплекс равишда ёндашган ҳолда тайёрланиши йўлга қўйилди. Яъни, маълум бир худудни мелиоратив ҳолатини яхшилаш мақсадида қайта тикланиши талаб этиладиган коллектор-дренаж тармоғи атрофидаги суғориш канали ва латокларнинг техник ҳолати ўрганилиб, биринчи навбатда ушбу ирригация тармоқлари ҳам дастурга киритилмоқда. Шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, мелиоратив объектларни тизимли таъмирлаш ишларига буюртмачилик вазифаси ушбу қарор билан жойлардаги Мелиоратив экспедициялардан, вазирликнинг Қурилаётган корхоналар бирлашган дирекцияларига ўтказилади. Шу орқали, тугатилган объектларни қабул қилиб олишда ва амалга оширилаётган ишларда назорат тизими янада такомиллашиб, мелиоратив объекларда амалга оширилаётган тадбирларнинг сифатини ошишига яна бир сабаб бўлди.

Қабул қилинган қарор талаблари билан, 2013 йилнинг 1 майидан бошлаб мева-сабзовотчилик, узумчилик ва полиз маҳсулотларини етиштириш учун ер участкаларини бериш бўйича ижро этувчи хокимият органлари билан қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари ўртасида тузиладиган ижара шартномаларида, қоида тариқасида, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари томонидан томчилатиб суғориш тизимини ва сув тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш бўйича инвестиция мажбуриятларини олиш назарда тутилиши бўйича тартиб ўрнатилди. Мазкур дастур билан белгиланган ишларни бажаришни таъминлаш мақсадида 2013-2017 йиллар мобайнида республика бюджетидан қарийиб 2,0 трлн. сўмдан ортиқ маблағлар ажратилиши режалаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 21 ноябридаги “Ўзбекистон Республикасида 2013 йил Инвестиция дастури тўғрисида”ги 1855-сонли қарорига асосан вазирликка ажратилган 448.641 млрд.сўм капитал маблағлар ҳисобидан 2013 йилда жами 87 та обьектда қурилиш ва реконструкция ишлари олиб борилиб, йил якуни билан 461888.8 млн.сўм капитал маблағ ўзлаштирилди, ёки йиллик режага нисбатан 101 фоиз , шу жумладан курилиш-монтаж ишлари 444301.2 млн.сўмни ташкил этди.

2013-2015 йилларда жами 890.2 км умумий узунликдаги каналлар, 192.2 км узунликдаги лоток тармоқлари, 42 дона гидротехник иншоатлар, 25.4 км кирғоқ ҳимоя ишлари , умумий қуввати 32.9 м3/сек насос станциялари , 48.3 км узунликдаги босимли қувурлар, 23.5 млн.$м^3$ сиғимли сув омборларида қурилиш ва реконструкция қилиш ишлари тугатилиб эксплуация ташкилотларига фойдаланишга топширилган

натижада ушбу бажарилган ишлар 545.3 минг гектар ер майдоннинг сув таъминоти оширилишини таъминлади.

2013-2015 йилларда магистрал ва хўжаликлараро суғориш тармоқлари тозалаш ишларига 245 дона эксковаторлар жалб қилиниб, 15924 км режа амалда 101 фоиз га, улардаги гидротехник иншоатлари таъмирлаш режаси (15603 дона), гидропостларни таъмирлаш режаси (14631 дона), СИУ ва фермер хўжаликларининг суғориш тармоқларини механизм ёрдамида тозалашга 286 дона эксковаторлар жалб этилиб, белгиланган режа (47084.0 км) амалда102 фоиз, қўл кучи ёрдамида тозалаш режаси (333321.0 км) амалда 102фоиз бажарилган. Бундан ташкари 89632 дона (100фоиз) фермер хўжаликларининг сув олиш қулоқлари жиҳозланди.

Қайд этилган хужжатларда қўйилган вазифаларни ҳал этишни кўп жиҳатдан суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган давлат дастурини амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Чунки мелиорация иншоотларини барпо этиш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш, мелиорация техникаси паркини янгилаш бўйича кенг кўламли ишларни бажариш чуқур таҳлиллар ва изланишларни талаб этади. Шу билан бирга ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича давлат дастурида белгиланган лойиҳаларнинг амалга оширилиши доимий мониторингини юритиш, лойиҳа-смета хужжатларини ўз вақтида ишлаб чиқиш ва экспертиза қилиш, вилоятларда махсус пудрат ташкилотларнинг самарали фаолият олиб бориши ва замонавий техника билан таъминлашда ҳамда молиявий ресурслардан самарали фойдаланишда ҳали ўз ечимини тўлиқ топмаган муаммолар борлигини таҳлиллар кўрсатмоқда. Шулардан келиб чиқиб, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун инвестициявий ресурсларни жалб этиш, уларнинг самарадорлигини таъминлаш ва бу борада истиқболли лойиҳалар ташаббусини амалга оширишнинг илмий асосланган ташкилий-иқтисодий механизмларини ишлаб чиқиш борасидаги тадқиқотларни фаоллаштириш мақсадга мувофиқдир.

ўқитувчи, Ҳ.Т.Бозорбоев, ТДЮУ

Озиқ-овқат саноатини янада ривожлантиришнинг истиқболли омиллари ва йўналишлари

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг барқарорлиги ва келажакдаги ўсиши ички бозордаги озиқ-овқат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалик хом-ашёсига талаб ва таклифни барқарорлаштириш хамда жахон бозоридаги фаолиятини ривожлантиришга боғлиқ. Бунда давлатнинг эътибори озиқ-овқат саноати мажмуини жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари қўйи мажмуи тармоқларини ва маҳсулотларнинг аниқ турларини ишлаб чиқаришни ривожлантиришда иқтисодий қуллаб–қувватлашга қаратилган чоралар тизимини ишлаб чиқишга қаратилган бўлиши лозим.

Бундай сиёсатнинг устувор вазифаси – мамлакатни ижтимоий ривожлантириш ва иқтисодий ўсиши асосида импортни рационал даражагача қисқартирган холда саноат мажмуини экспортга йуналтириш учун зарур бўлган хажмларда ахолини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноатни хом-ашё билан таъминлаш мақсадида агросаноат ишлаб чиқаришини такомиллаштиришдан иборат.

Ушбу устувор вазифани амалга оширишда фаолиятнинг асосий йўналишлари қўйидагилардан ташкил топади:

– саноат ишлаб чиқаришини ривожлантиришнинг дастурий-меъёрий хужжатларини давлат ва худудлараро миқёсидаги қисқа ва ўрта муддатли тадбирларга ажратган холда ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

– озиқ-овқат маҳсулотлари ва хом ашё ресурсларини товар ишлаб чиқарувчиларни иқтисодий рағбатлантириш ва бозор инфратузилмасини ривожлантириш асосида шакллантиришнинг самарали механизмини жорий қилиш, жахон бозорида махаллий товар ишлаб чиқарувчилар фаолиятини жадаллаштиришни таъминлаш мақсадида ташқи иқтисодий сиёсатни эркинлаштириш;

– нархлар ва даромадлар паритети, такомиллашган солиқ, кредит, суғурта ва бошқа омиллар асосида қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари ўртасидаги нархлаш муносабатларини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш, саноат ишлаб чиқаришини индикатив режалаштириш ва башорат қилишнинг замонавий тизимини яратиш;

– ер-сув муносабатларини такомиллаштириш, ердан фойдаланишда давлат назоратини кучайтириш;

Озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини шакллантиришнинг асоси ундаги товар ресурслар хажмини купайтириш, янги технология ва техникалар асосида маҳсулотлар таннархини тушириш ва натижада «озиқ-овқат маҳсулотлари савати» қийматига тушаётган оғирликнинг пасайиши хисобланади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида ахолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш бўйича олиб борилган илмий изланишлар натижасида қўйидаги назарий ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

- озиқ-овқат саноатининг стратегик мақсад ва вазифаларини хамда индикатив режалар, комплекс башоратлар ва давлатнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмларини белгилаш;

- аграр озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш сохасини барқарорлаштириш ва ривожлантиришнинг нарх, солиқ, кредит ва молия механизмларини эркинлаштириш;

- бозор инфратузилмаларини ривожлантириш, қишлоқда хақиқий мулкдорларнинг синфи ва куп тармоқли иқтисодиётни шакллантиришни назарда тутувчи институционал ислохотлар механизмини такомиллаштириш;

- озиқ-овқат саноати мамлакат макроиқтисодий барқарорлигини белгиловчи стратегик мезонлардан бири хисобланиб, макроиқтисодий барқарорлик стратегияси (пул-кредит, солиқ, бюджет сиёсати, аграр, савдо ва бошқалар) йўналишлари озиқ-овқат саноатига бозор механизмлари ва инфратузилмалар орқали таъсир кўрсатади. Макро ва микроиқтисодий ўзгаришлар уй хўжалигида талаб ва таклиф омиллари сифатида, яъни озиқ-овқат маҳсулотларининг мавжудлиги ва ундан фойдаланиш имкониятларини ифодаловчи озиқ-овқат саноатида уз якуний натижасини акс эттиради.

- Республика озиқ-овқат саноати холати бўйича маҳсулот ишлаб чиқаришдан тортиб истеъмолгача бўлган жараёнларни мантиқан кетма-кетлик тарзида тадқиқ этиш мамлакат озиқ-овқат саноати бўйича амалга ошириладиган тадбирларнинг бажарилишида узвийлик жихатидан қатор қулайликлар яратади. Шу нуқтаи назаридан озиқ-овқат саноати таркибий тизими олтита қўйи тизимга ажратилди: озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабни аниқлаш; озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш; озиқ-овқат ресурсларини (фондлари) шакллантириш; озиқ-овқат ресурсларини тақсимлаш; озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш; озиқ-овқат саноати жараёнларини бошқариш.

- рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга имкон берувчи ресурсларни тежаш технологияларидан кенг фойдаланиш ва хўжалик юритишнинг илғор усулларини қуллаш;

- Озиқ-овқат саноати мажмуи сохалари ва сервис хизмат турларини кенгайтириш;

- Мазкур сохани функциялашда самарадорликни ошириш, интенсив ва ресурсларни тежаш технологияларни жорий этиш, ресурсларни қоплаш ва ишлаб чиқариш мехнат унумдорлигини ўстириш;

- асосий озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаб ва таклиф барқарорлигини таъминлашга имкон берувчи ишлаб чиқариш хажмини ошириш, қайта ишлаш корхоналари қувватидан тўлиқ фойдаланиш, озиқ-овқат маҳсулотлари экспортини кенгайтириш;

- қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи корхоналар тизимини кенгайтириш ва уларнинг бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига яқинлашуви, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш воситаларининг мувофиқлаштирилган бозорни шакллантириш;

- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқараётган тармоқларни ишлаб чиқариш–технологик қуроллантиришни тезлаштириш мақсадида чет эл капиталини жалб қилиш чораларини куриш;

Бу тадбирларни амалга оширилиши қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш даражасининг ошишига, қишлоқ жойларда саноатнинг ривожланишига ва янги иш ўринларини яратилишига, хомашёга асосланган иқтисодиётдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга асосланган иқтисодиётга ўтишга, ялпи ички маҳсулот таркибида қўшилган қиймат салмоғининг ортишига, тайёр маҳсулотлар ассортименти кенгайиши ва сифатининг ошишига, қайта ишлаш саноати маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошлигини ошишига, тармоқнинг барқарор суръатлар билан ривожланиши ва экспорт салоҳиятини юксалишига замин яратади.

ўқитувчи, Ҳ.Т.Бозорбоев, ТДЮУ

Ўзбекистон Республикаси пахтасаноат корхоналарида халқаро сифат менежмент тизимидан самарали фойдаланиш

Сўнги йилларда мамлакатимизда аҳоли даромади ва фаровонлигини ошириш борасида сифат жиҳатдан чуқур ўзгаришлар бермоқда. Аҳолининг иш ҳаки ва умуман, пул даромадлари барқарор ошиб бормоқда, унинг харид қобилияти муттасил ўсмоқда фуқороларимиз истеъмол қиладиган маҳсулотлар таркибининг сифати ортмоқда.[110] Бунда саноат корҳоналарини модернизация ва диверсификация қилиш, техник ва технологик қайта жихозлаш ва ишлаб чиқаришда халкаро сифат менежмент тизимини жорий этиш асосий мезонларидан бири бўлиб хисобланади. Замонавий технологиялар асосида пахта толасини чуқур қайта ишлаш ташқи ва ички бозорда талаб юқори бўлган тайёр, экологик тоза тўқимачилик ва енгил саноат

[110]Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халкимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади.-Т; Ўзбекистон. 2011, 5-бет.

маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2030 йилда 5.6 марта ошириш имконини беради.[111]

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин барча соҳаларда бўлгани каби пахта саноатида ҳам ҳақиқий ривожланиш даври бошланди. Мамлакатимиз мустақилликнинг дастлабки йилларида юқори “Олий” ва “Яхши” синфли пахта толаси билан ички бозор талабини қондириб, ушбу товарнинг етакчи экспортёрига айланди. Шу туфайли ишлаб чиқариш ҳажми кескин ортиб, ишлаб чиқариш унумдорлигининг ошишига эришилмоқда. Бунда, тизим корхоналарида модернизация ишларининг амалга оширилиши, хамда моддий-техник базасининг яратилиши муҳим роль ўйнамоқда.Сифатли пахта маҳсулотларини ишлаб чиқариш мақсадида пахта тозалаш корхоналарининг техник ва технологик жараёнларини қайта жиҳозлаш, шунингдек ташкиллаштириш босқичларини кучайтириш бўйича белгиланган дастурлар амалга оширилмоқда. Бунинг натижасида, юқори сифат кўрсаткичларига эга бўлган ва уларни ишлаб чиқариш жараёнида минимал даражада хом-ашё сарфланган маҳсулотлар ишлаб чиқарилмоқда. Бугунги кунда тизимдаги барча пахта тозалаш корхоналари ва пахта тайёрлов масканларида сифат менежмент тизими яратилган бўлиб, жойларда пахта ва пахта маҳсулотларининг сифат кўрсаткичларини аниқлаш бўйича техник назорат бўлимлари ва лабораториялари мавжуд.Тизимдаги жами 425 та тайёрлов масканларининг лабораториялари сифат кўрсаткичларини аниқлаш учун зарур бўлган асбоб-ускуналар билан таъминланган. Лабораториялардаги барча асбоб-ускуналар “Ўзстандарт” агентлиги томонидан шаҳодатланган ва ўз вақтида кўрикдан ўтказилмоқда, жумладан, ЛКМ, 2Л-12, СХЛ-3, ППВ, ДЛ-10, ЛПС-4, ВХС-М1, Уз-7, ШСХ, АХ, микроскоп, МШУ-1 термощуп ускуналари, тарозилар ва бошқалар.Пахта хом-ашёси, пахта толаси, пахта момиғи, техник чигит синовлари соҳавий давлат стандартлари талаблари асосида амалга оширилади (O’z Dst 643:2006, 644:2006, 592:2008, 593:2008, 620:2009, 629:1995, 614:2009, 618:2009, 599:2008, 600:2008, 601:2008, 661:1996, 662:1996) Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси. ва “Пахтасаноати илмий маркази” АЖ қошида “Пахта” техник қўмитаси ташкил этилган. “Ўзстандарт” агентлиги ва “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси томонидан стандартлаштириш бўйича мазкур базавий ташкилотнинг низоми тасдиқланган. “Пахта” техник қўмитаси пахта ва пахта маҳсулотлари стандартларини ишлаб чиқиш, текшириш, қайта кўриб чиқиш, ўзгартиришлар киритиш ва бекор қилиш бўйича фаолият юритади.“Пахта” техник қўмитаси стандартлаштириш бўйича меъёрий хужжатлар фонди мавжуд бўлиб, унда 35 тадан зиёд соҳавий, 60 та Давлат стандартлари, 35 та техникавий шартлар, 3 та раҳбарий хужжатлар (РХ) ва Давлатлараро стандартлар мавжуддир.

“Пахта” техник қўмитаси Россия, Хитой, Хиндистон, Бангладеш, Германия ва Испания давлатларидаги пахтани дастлабки ишлаш ускуналарини ишлаб чиқарувчи ва пахта толаси истеъмолчилари бўлган ташкилотлар ҳамда корхоналар билан амалий алоқалар ўрнатган.Ўзбек пахтасининг ҳалқаро рейтингини янада ошириш мақсадида “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси ва унинг таркибий ишлаб чиқариш бўлинмалари ҳалқаро пахта ва саноат ярмаркалари, кооперацион биржалари ҳамда пахта мавзуси бўйича бошқа тадбирларни ташкил қилиш ва ўтказишда фаол

[111] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг мухим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг Мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2016 йил 16 январь. №11

қатнашмоқда.Барча пахта тозалаш корхоналарида пахта толасини ҳар бир той бўйича сертификациялаш йўлга қўйилган бўлиб, бунинг учун республиканинг барча худудларида Ўзбекистон “Сифат” Марказининг замонавий ўлчов ускуналари билан жихозланган HVI тизимидаги лабораторияларини ишлаши натижасида хар бир тойнинг сифати тўғри бахоланиши кафолатланган. Барча худудларда харидорларга қулай шароитли, фойдали шартлар асосида пахта толасини сотадиган терминаллар тизими ҳам ташкил этилган. “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси тизимидаги вилоят “Пахтасаноат” бирлашмаларида ҳалқаро стандартлар асосида сифат тизимларини жорий этиш имкониятлари мавжуд бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 19 июндаги 173-сонли қарори бўйича 2017 йилнинг 1 январигача босқичма-босқич жорий қилиниши белгиланган. Бугунги кунда, ИСО-9001 серияли халқаро сифат тизимини “Ўзпахтасаноат” уюшмаси “TUV Thurigen ” Германия халқаро сертификацион органи томонидан жорий қилинган ва мазкур орган томонидан доимий аудит назоратида ушлаб турилмоқда. “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси (“Ўзпахтасаноат” уюшмаси) 2014 йилда қайта ресертификация ишларини муваффақиятли ўтказди ва сертификатнинг амал қилиш муддати 2017 йилгача узайтирилди. “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси тизимининг барча худудий “Пахтасаноат” бирлашмалари томонидан ҳам ИСО-9001-2008 ҳалқаро сифат тизими босқичма-босқич жорий қилиниб, доимий иш фаолиятида ушлаб турилмоқда.Бундан ташқари, мазкур сифат менежмент тизимига тааллуқли ўқув семинарлари ва иш жараёнларини баҳолаш аудитлари ўтказилиб, бажариладиган вазифалар ва чора-тадбирлар белгиланмоқда. Уларнинг бажарилиши хар ой якунида доимий иш фаолиятидаги комиссия томонидан тахлил қилиниб, баҳоланиб борилмоқда.

Мустакиллик даврида пахта тозалаш корхоналарини техник кайта жихозлаш буйича эришган натижалардан келиб чиккан холда “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг соха корхоналарида кейинги йиллар давомида амалга ошириладиган модернизация ишларини илмий техник тараккиёт ютукларига ва янги инновация ишланмаларига асосланган холда бажарилиши режалаштирилмокда.Шу максадда пахта тозалаш корхоналари бир неча йиллар давомида илмий тадқиқот, лойихалааш ва олий укув муассасалари билан биргаликда фаол хамкорлик қилиб келмоқда.

Соҳа мутахассисларининг булиб утаётган инновация ярмаркаларида иштирок этиши Республикамиз олимлари билан хамкорлик килишлари учун кенг имконият очиб бермоқда, жумладан, Тошкент Давлат техника унверситети хузуридаги тармоқ машинасозлиги масалалари илмий-тадқиқот маркази, Фанлар Академиясининг Усимликлар илмий-тадқиқот институти, Тошкент туқимачилик ва енгил саноат институти, Наманган мухандислик-иқтисодиёт институти, Узбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Полимерлар кимёси ва физикаси институти, Умумий ва ноорганик кимё институти, Миллий унверситет қошидаги Биомарказ ва бошқаларни мисол қилишимиз мумкин. Ушбу илмий-тадқиқот ташкилотлари билан бир қаторда соханинг инновацион янгиланишига “Пахтасаноат илмий маркази” АЖ хам ўзининг тегишли хиссасини қўшиб келмоқда.Пахта тозалаш корхоналарига жорий этилган технологик янгиланишларга қарамай, ишлаб чиқариш илм-фан олдига янги вазифаларни кўймоқда. Хозирги кунда пахта тозалаш сохаси учун энг актуал масалалар қуйидагилардан иборат:

-Чикинди таркибидаги пахта хом-ашёсини регенерациялаш ускунасини (тозалагични) такомиллаштириш;

-Момикни ифлос аралашмалардан тозалаш қурилмасини такомиллаштириш (жумладан, бутун уруғликлардан);

-Пахта хом-ашёси ифлослигини аниқлаш бўйича электрон назорат тизимли автоматлаштирилган қурилмани такомиллаштириш ;

Пахта тозалаш корхоналарининг техник базасини янгилашдаги навбатдаги қадам янги технологияларни, шу жумладан, хорижий, юқори самарадорликка эга бўлган технологик ускуналарни ўзлаштиришдан иборат. Хозирги кунга кадар Узбекистонда ишлаб чикарилмаган гидравлик пресс ускуналарини янгилаш каби масала сўнги йилларда соха кун тартибидаги кескин муаммо булаётганлигини хисобга олган холда инвестицион лойиха асосида ушбу ускунани Республикамизда ишлаб чикарувчи кўшма корхона ташкил этилди.Бу инвестиция лойихасини амалга оширилиши билан бирга нафакат жудда зарур булган ускуналар бўйича талаб қондирилади, балки машинасозлик базаси негизида янги иш уринлари хам яратилади. Прессниng янги моделида махсулотларни пресслаш ва ўров жараёнларини бошкаришнинг инновация тизимларини қуллаш назарда тутилган.Пахта тозалаш корхоналаридаги ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштиришда доимий равишда замон талабларига жавоб берадиган инновацион ғоялар ва лойихаларни ишлаб чиқиш, уларни ишлаб чикаришга жорий килиш талаб этилади. “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компанияси хар доим олимлар билан биргаликда илмий-тадкикот ишларини олиб бормоқда. Чунки илм-фан ва саноат манфаатларининг уйғунлиги асосида сифатли махсулотлар ишлаб чиқариб, узбек пахтасини жахон бозоридаги ракобатбардошлигини оширишга имкониятлар яратилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 27 октябрдаги “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компаниясини ташкил этиш тўғрисидаги фармони, [112] мамлакатимиз пахтасаноат сохасидаги амалга оширилган яна бир иқтисодий ислохатлардан бири бўлди. Ушбу фармоннинг асосий мақсади пахта хомашёсини қабул қилиш ва қайта ишлаш, пахта толасини жаҳон бозори талабларидан келиб чиққан ҳолда экспорт қилиш бўйича ягона комплексни яратиш, пахта ва ёғ-мой маҳсулотларининг сифатини ҳамда рақобатдошлигини ошириш, шунингдек, республиканинг пахта тозалаш ва ёғ-мой корхоналарини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун инвестицияларни, жумладан, хорижий инвестицияларни кенг жалб қилишдан иборат. Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳамда “Ўзпахтасаноат” уюшмаси муассисларининг пахта толасини қабул қилиш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича “Ўзпахтасаноатэкспорт” холдинг компаниясини ташкил этиш тўғрисидаги таклифлари кўриб чиқилиб қабул қилинди.

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш керакки юртимиз пахтасаноати хар томонлама тадрижий эволюцион йўл билан ривожаниб бормокда. Нафақат сифатли пахта толани етқазиб бериш балки ёғ-мой корхоналари учун сифатли хом-ашёни етқазиб беришда пахта тозалаш корхоналарини модернизация қилиш ва халкаро сифат менежмент тизимини жорий этиш мухим рўл ўйнамоқда. Чунки республикамиз ахолиси ўсиш тенденциясига эга бўлиб, сифатли текстил озиқ-овқат маҳсулотларига, хусусан, пахта ёғига бўлган талаб ортиб бормоқда.

[112] WWW.LEX.UZ

катта ўқитувчи, Б.Умиркулов, ТДИУ

Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳамда қайта ишлаш ҳисоби:муаммо ва ечимлар

Ҳеч кимга сир эмас мамлакатимиз бир пайтлардаги аграр республикадан босқичма-босқич равишда саноати ривожланган замонавий давлатга айланиб бормоқда. Шубҳасиз, бу иқтисодиёт тармоқлари, айниқса, саноатда амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришлар ва ҳаётий дастурларнинг юксак самарасидир. Дарҳақиқат, истиқлол йилларида саноатнинг тамомила янги тармоқларига асос солиндики, пировардида қўшимча қийматга эга рақобатбардош маҳсулотлар тайёрлаш ҳажми муттасил кўпайиб бораяпти.

Жорий 2016 йил айниқса, саноатимиз салоҳиятини юксалтириш, таъбир жоиз бўлса, жабҳада янги саҳифа очиш даври бўлди. Бу унинг юқори технологияларга асосланган тармоқлари, хусусан, озиқ-овқат саноатида ҳам кўзга яққол ташланмоқда. Мутахассисларнинг таъкидлашича, ички ва ташқи инвестициялар жалб этилган ҳолда, янги корхоналар ишга туширилаётгани, мавжуд қувватлар изчил модернизация қилинаётгани ютуқлар гарови бўлмоқда. Озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан таққослама нархларда маҳсулотлар ишлаб чиқарилиб, барқарор ўсишга эришилди. Жумладан, рафинацияланган ёғ, маргарин, қандолат маҳсулотлари, шакар, гўшт ва гўшт маҳсулотлари, сут ва сут маҳсулотлари, сариёғ, бринза ва пишлоқ каби муҳим озиқ-овқат неъматлари тайёрлаш борасида кескин ўсиш кузатилди.Таҳлилларнинг кўрсатишича, инвестициявий лойиҳалар рўёбида нафақат сармояларни жалб этиш, балки чекка ҳудудларга саноатни олиб кириш, соҳанинг янги йўналишларини ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш каби жиҳатлар ҳам инобатга олинган.

Рақобат тобора кучайган ҳозирги шароитда соҳага замонавий технологияларни татбиқ этишга устувор вазифа сифатида қаралаётгани бежиз эмас, албатта. Чунки юқори унумли ва тежамкор ускуналарни қўлламай туриб, харидорлар дидига мос маҳсулот тайёрлашнинг иложи йўқ.

Ҳар қандай давлатнинг иқтисодий тараққиёти, аҳолисининг турмуш даражаси яхшиланиши бевосита саноат ривожига боғлиқ. Шу маънода, Ўзбекистонимизда иқтисодиётнинг бошқа соҳалари қаторида озиқ-овқат саноати ҳам йил сайин ривожланаётгани пишиқ-пухта ислоҳотлар меваси бўлиб, бу барчамизда мамнуният туйғусини уйғотмоқда.

Ҳурматли Президентимизнинг пухта ўйланган сиёсати туфайли озиқ-овқат саноатини тубдан ислоҳ қилиш мақсадида 2016 йил 18 февралдаги “Республика озиқ-овқат саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-2492-сонли Қарорининг қабул қилиниши тизимдаги ислоҳот ишларининг дебочаси дейиш мумкин.

Ушбу Қарорнинг асосий мақсади корпоратив бошқарувнинг жаҳон амалиётида қабул қилинган тамойиллари ва усулларига мувофиқ республика озиқ-овқат саноатини бошқаришнинг самарали тизимини шакллантириш, тармоқ корхоналарини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун инвестицияларни кенг жалб этиш, мева-сабзавот ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмларини ошириш, ички ҳамда ташқи бозорларда рақобатдош бўлган сифатли маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари турларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш ҳисобланади. Унга кўра, Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси ўрнида «Ўзбекозиқовқатхолдинг» холдинг компаниясининг ташкил этилиши бу соҳадаги ишларнинг эндиликдаги ривожига муҳим ҳисса қўшиши табиий. Албатта,

бундай маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва унинг реализациясини тўғри йўлга қўйишда ҳисоб-китоб ишларининг тўғри юритилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шуни таъкидлаш лозимки, харидор ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблардаги аниқлик биз ўйлаймизки субъектлар фаолиятининг давомийлигини таъмтнлашга хизмат қилади.

Субъектнинг ўзида етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотларининг қолдиғи ҳақиқий таннархда ҳисобга олинади. 21- Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартида белгиланганидек, 2800 - "Тайёр маҳсулот" счетида субъектда ишлаб чиқарилган реализацияга, меҳнатга ҳақ тўлаш учун натура ҳолатда беришга ва шу кабиларга мўлжалланган озиқ-овқат маҳсулотларининг турлари, навлари, сифати ва бошқа кўрсаткичларга кўра ҳисобга олинади.

Ҳисоб ишлари ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг навлари бўйича алоҳида счетларда юритилса, бизнингча мақсадга мувофиқ бўлар эди. Чунки, маҳсулотларни навлари бўйича ҳисобот маълумотларини олиш имкониятлари кенгаяди. Биз ўйлаймизки, қайта ишланган мева-сабзавот, шунингдек бошқа озиқ-овқат маҳсулотларининг экспортини ташкиллаштириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатдошлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш, озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини баҳолашнинг замонавий халқаро тизимини ишлаб чиқаришга жорий этиш ҳамда ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни стандартлаштириш ва сертификациялаш бўйича ишларни ташкиллаштиришда тармоқ корхоналарига кўмаклашиш, тармоқ корхоналарига ахборот хизматлари кўрсатиш, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш ҳам муҳим масалалардан биридир.

катта ўқитувчи, А.Ж.Абдуллоев, БухДУ

Озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш муҳим масала

Юртимизда ҳамма нарса инсон учун, унинг фаровон турмуш кечириши учун хизмат қилади. Одамларнинг соғлом ҳаёт кечиришидаги яна бир асосий шартлардан бири уларни сифатли озиқ-овқатлар билан таъминлашдир.

Шу боисдан ҳам истиқлолнинг илк йиллариданоқ мамлакатимизда озиқ-овқат маҳсулотларининг сифатини яхшилаш, хавфсизлигини таъминлаш муҳим вазифалар сирасига киритилди. Дейлик, ун маҳсулотлари керакли фойдали микроэлементлар билан бойитилди, йодланган туз ишлаб чиқариш кенг йўлга қўйилди, хориждан келаётган турли хил озиқ-овқат маҳсулотлари, мева ва сабзавотлар сифати мунтазам назоратдан ўтказиб борилади.

Агар кишилик жамияти тараққиётининг сўнгги 25 йиллик тарихига назар ташлайдиган бўлсак, ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг қатор жабҳаларида кўплаб ижобий ривожланиш натижаларини кузатиш мумкин. Чунончи, сўнгги чорак аср давомида Ер шари аҳолиси 1,4 мартага, аҳоли сони ўсиш суръати эса 15 фоизга, охирги 15 йилликда дунё ялпи ички маҳсулоти аҳоли жон бошига нисбати 2,6 мартага ўсган.

Бугунги кунда дуён бўйича марказлашган сув тармоғига уланган аҳоли сони 4,2 млрд. кишига етиб, таҳлил даврида 1,8 мартага ўсишга эришилган. Умуман, аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминлани даражаси 1990 йилдаги 76 фоиздан жорий йил ҳолатига 91 фоизга кўтарилган. Агар 1990 йилда ҳар тўртинчи чақалоқда вазн етишмаслик ҳолати аниқланган бўлса, бугунги кунда бу – ҳар еттинчи чақалоқда учрамоқда. Юқоридаги фикрларни мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов ҳам

Тошкентда бўлиб ўтган ЇЎзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида алоҳида таъкидлаб ўтди.

Хусусан, биринчидан, Президент нутқида таъкидланганидек, БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳамда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ҳозирги вақтда дунёда 840 миллиондан ортиқ киши, яъни деярли ҳар саккиз одамнинг бири тўйиб овқатланмаяпти, сайёрамиз аҳолисининг 30 фоизидан зиёди тўлақонли равишда овқатланмаслик, энг асосий микроэлемент ва витаминлар етишмаслиги муаммосини бошидан кечирмоқда. Ана шундай сабаблар туфайли 160 миллиондан ортиқ бола бўйининг ўсиши, жисмоний ва интеллектуал ривожланишига доир камчиликлардан азият чекмоқда[113]. Бу озиқ-овқат хавфсизлиги ва уни таъминлашнинг халқаро эътирофдаги муҳим тамойиллари – жисмоний ва иқтисодий жиҳатдан озиқ-овқат маҳсулотларини олиш имкониятлари яратиб берилмаётганлигини кўрсатади.

Иккинчидан, Президентимиз нутқларидаги яна бир эътибор жиҳат – Їозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши аҳоли сони ва эҳтиёжларининг ўсишидан ортда қолаётганлиги ёки ЇЕр юзи аҳолисининг тез кўпайиб бораётгани билан озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш имкониятлари чеклангани ўртасидаги тафовут озиқ-овқат дастурини ҳал этиш масаласи йилдан-йилга кескинлашиб бораётганининг асосий сабаби эканлигидир[114].

БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти меъёрларига кўра инсоннинг нормал ҳаёт кечириши учун йилига 1 тонна ғалла истеъмоли талаб этилиши шароитида, амалдаги ўртача истеъмол кўрсаткичи 400 кг.ни ҳам ташкил этмаяпти. 2015 йил ноябрь ҳолатига дунё миқёсида 2529,6 млн. тонна ғалла ишлаб чиқарилгани ҳолда, унинг атиги 15 фоизга яқини ёки 362,4 млн. тоннаси халқаро бозорга йўналтирилган холос.

Ишлаб чиқарилган жами ғалланинг 57 фоизи атиги 10 мамлакат ҳиссасига тўғри келади. Шунга кўра, аҳоли жон бошига ғалла етиштириш Канадада 1700 кг, АҚШ ва Францияда 1000, Хитойда 400, Ҳиндистон ва Индонезияда 250 кг.га тўғри келмоқда.

Бу борада яна бир эътибор ҳолат, бугунги кунда жаҳон озиқ-овқат маҳсулотлари бозори йиллик товар айланмаси 500 млрд. долларни ташкил этиб, бу ялпи жаҳон товар айланмасининг 13,2 фоизига тенгдир. Айни пайтда унда ривожланган мамлакатларнинг улуши 60 фоизни, Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатлари ҳиссаси 1/3 қисмни, постсоциалистик мамлакатлар улуши эса 5 фоизни ташкил этмоқда.

Бу ҳолат озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш масаласи яқин истиқболда ҳам глобал даражадаги энг муҳим муаммолардан бири сифатида сақланиб қолиниши кутилаётганлигини кўрсатади.

Учинчидан, Президентимиз маърузаларида таъкидланганидек, Ї2008-йилда бошланган инқироз билан боғлиқ воқеалар барчамизнинг эсимизда, ўшанда жаҳон миқёсида нарх-наво кўтарилиб, озиқ-овқат таъминотида узилишлар юзага келгани Осиё, Африка ва Лотин Америкасининг кўплаб давлатларида норозилик ва оммавий тартибсизликларга сабаб бўлган, бутун дунёда барқарорликка нисбатан жиддий хавф-

1 Президент Ислом Каримовнинг ЇЎзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим заҳиралари мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. ЇХалқ сўзи газетаси, 2014 йил, 5 июнь.

хатарга айланган эди[115]. Бундан кўринадики, озиқ-овқат хавфсизлиги муаммосининг мутаносиб даражада ҳал этилмай қолинаётганлиги глобал ижтимоий барқарорликка таҳдиднинг ўзига хос унсури, ижтимоий-иқтисодий маконда эса сиёсий омил таъсирини кучайтирувчи Їкатализатор тавсифига эга бўлмоқда. Буни шу бугунги кунда Европа Иттифоқи амалиётида ўзига хос долзарб муаммо – қочоқлар ва тартибсиз миграция оқими мисолида ҳам яққол кузатиш мумкин. Айрим халқаро ахборот агентликлари тарқатган хабарларга кўра, аҳоли қашшоқлиги, очарчилик, муносиб маиший ҳаётий воситалардан маҳрумлик Африка айрим мамлакатларининг яқин келажакда ҳам ривожланган Ғарб мамлакатлари учун шубҳали вакциналарни синовдан ўтказиш Їполигони сифатида сақланиб қолиниши[116] кутилаётганлиги ҳам юқоридаги мулоҳазани мантиқан асослайди.

Албатта юқорида келтирилган қатор статистик маълумотлар ва таҳлилий мулоҳазаларнинг нечоғлик бизнинг ҳаётимизгадахлдорлиги масаласини эътиборимизни тортиши табиий. Бу борада ҳам муҳтарам Юртбошимизнинг 1997 йилдаёқ билдирган қуйидаги мулоҳазаларини келтириб ўтишни жоиз, деб биламан: ЇХавфсизлик – узлуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-ҳудудсиздир. Шу жиҳатдан ҳам, дунёнинг қайси бурчагида, ижтимоий ҳаётнинг қайси жабҳасида бўлмасин, юзага келган ёки ўз ечимини топмаётган муаммолардан Ўзбекистон ҳам истисно қола олмайди.

Умуман оганда, республикамизда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш, озиқ-овқат маҳсулотлари бозорини хилма-хил товарлар билан тўйинтириш ва уларни қайта ишлашни барқарор ривожлантириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

- тижорат банклари томонидан маҳсулот сотиб олишга нақд пул билан таъминлаш;
- эски технологияларни босқичма-босқич модернизация қилиш;
- корхонага қайта ишлаш технологияларини янги замонавий турларини жорий қилиш;
- аҳоли томорқа хўжаликлари билан шартнома тузишни кўпайтириб, аванс маблағлари бериш орқали маҳсулот сотиб олиш, сотиш ва экспорт қилишни йўлга қўйиш;
- мева-сабзавот махсулотларини қайта ишловчи корхоналарни кичик шаҳарлар ва қишлоқ жойларида қурилишига устиворлик бериш;
- қишлоқ хўжалик махсулотларини қайта ишлаш саноатида фаолият кўрсатаётган сохаларнинг технологик ва ташкилий иқтисодий тизимини ўзаро мувофиқлаштириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни хорижий инвестицияларни қишлоқ хўжалиги махсулотларини қайта ишлаш тизимига йўналтирилишини рағбатлантириш ва хк.

M.A.Tog'ayeva, QarMII

Oziq-ovqattarkibidagiruxningbiologikahamyativaiqtisodiysamaradorligi

Ruxorganizmningbarcha organ vato'qimalaridauchraydi. Ayniqsa, hayvonlarda ilonzahri, dengiz hayvonlarining turli to'qimalarida, sut emizuvchilarning ko'z to'rpardasida

[115]Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим заҳиралари мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. ЇХалқ сўзи газетаси, 2014 йил, 5 июнь.

[116] Africa is the Western world's testing ground for microchip implants, weapon zed viruses and experimental vaccines Манбаа: http://www.naturalnews.com

va ichki sekretsiya bezlarida ko'p miqdorda uchraydi. Hayvonlarning oziqlanishida rux muhim ahamiyatga ega ekanligi G.Bertramon tomonidan isbotlangan va Toddom va uning hammualliflari tomonidan tasdiqlangan. Bu unsurning foydaliligini insoniyat ancha ilgari sezgan masalan, qadimda arab xalqlari tanadagi jarohatlrni ruxli aralashmalar yordamida tezroq bitishini isbotlagan. Keyinchalik, XX asrning boshlarida, kalamushlardagi teri kuyishi va jarohatlar, agar ular ovqatidagi rux yetarli bo'lsa, tezroq bitishi tajribalarda tasdiqlangan.

1 jadval

O'simlikmaxsulotlaridaruxningmiqdori.

Mahsulot	Ruxmiqdori	
	Xommahsulotganisbatan mg/kg da	Quruqmahsulotganisbatan mg/kg da
Donlio'simliklar		
Bug'doy	16,0	65,0
Bug'oykepagi	32,4	38,0 – 87,4
Javdar	12,0	13,0
Arpa	18,0	21,2
Makkajuxori	18,0	20,4
Loviya	52,5	56,4
Sabzavotmahsulotlari		
Kartoshka	2,0	11,3
Lavlagi	1,1 – 4,9	9,7
Sabzi	0,8	18,2
Rediska	1,6 – 1,9	21,2
Karam	2,3	25,4
Gulkaram	4,7	105,2
Otquloq	1,6	19,6
Pomidor	1,8	66,8
Baqlajon	13,8	37,8
Piyoz	13,8	100,0
Sarimsoqpiyoz	10,0	31,7
Bodring	1,6	43,6
Qovun	0,9	16,2
Oshqovoq	2,1	44,4
Mevalar		
Olma	0,4	12,3
Nok	1,6	20,2
Apelsinsharbati	1,7	7,5
Mandarinsharbati	0,8	24,0
Limonsharbati	1,7	12,9

Hozirgi kunda ruxhar-xilmetabolitik jarayonlarda ishtirok etuvchi, xususan uglevodlar, yog'lar, oqsillar va nukleinkislotalarning sintezlanishi va parchalanishida ishtirok etadigan 200 dan ortiq fermentlar tarkibiga rux kirishi aniqlangan.

Qon tarkibidagi qizil qon tanachalari, ya'ni eritrotsitlarda yuqori konsentratsiyada karbonat degidrotaza fermenti bo'lib, bu ferment $CO_2 + H_2O \leftrightarrow H_2CO_3$ reaksiyasini katalizlaydi. Bu ferment nafaqat eritrotsitlarda balki boshqa ko'plab to'qimalarda ham topilgan. Bu ferment bo'lmasa organizmdan CO_2 yetarli miqdorda chiqib ketmaydi va bu hayot uchun xavflidir. Rux oqsillar va nuklein kislotalar sintezida ham muhim rol

o’ynaydi. Organizmda ruxning asosiy gomeastaziuning so’rilishi orqali amalga oshiriladi. Rux asosan metallotionin yordamida so’rilib, bu modda ichak shilliq qavati jigar va buyrakda ishlab chiqariladi. Ichakdan rux adsorbsiyasiga muhitdagi ozuqa fitonlar ko’p miqdorda va boshqa elementlar birinchi navbatda kadmiy, mis, kaltsiy ta’sir ko’rsatadi, bu elementlar bilan rux qarama-qarshi munosabatlarga kirishish xususiyatiga egadir. Hayvolarda olib borilgan klinik kuzatishlar va tajribalarda ko’rsatilishicha, rux va temir almashinuvi gameostatik nazorat ostida boshqariladi. Insonlarda va kalamushlarda rux va kaltsiy singari mikro elementlar asosan ingichka ichakda so’riladi.

Xuddi shuningdek, ozuqa ratsionida oqsillarni ko’p miqdorda iste’molqilish ham ruxning kuchli so’rilishiga olib keladi. Ruxning organizmda o’zlashtirilishida oziqning sifati va miqdoriy ko’rsatkichi hamda uning tarkibida bo’lgan klechatka miqdori o’z ta’sirini ko’rsatadi. Klechatka ta’sirida ovqat mahsulotlarini oshqozon-ichak tizimi bo’ylab harakatlanishini tezlashtiradi va shu orqali ruxning konsentratsiyasining pasayishiga olib keladi.

Shu bilan birga, ruxning so’rilishi jarayoni shamollash kabi patologik holatlarda ham pasayadi, chunki bunda leykositlarda endogen mediator interleykin-1 (sitokin) ko’payadi va bu xil samara qon plazmasida ruxning miqdorini pasayishiga olib keladi, chunki unda elementning uni zaharlovchi organ jigarda to’planishiga ta’sir qiladi.

Rux organizmdan ter orqali ham ajratiladi, ayniqsa, issiq iqlimli o’lkalarda inson organizmidan 1 kunda 5 l ter ajralganda, rux ham yuqori miqdorda ajralishi kuzatiladi. Rosada Amanda ma’lumotlariga ko’ra, inson ter takribida rux miqdori 1.15±0.3 mg/l ni tashkil qiladi, ya’ni ruxning asosiy miqdori suv tarkibida bo’lib, hujayra elementlari bilan bog’langan bo’lmaydi. Rux tanqisligi kuzatilgan insonlarda terda uning miqdori 0.6 - 0.27 mg\l ni tashkil qiladi, ya’ni sog’lom insonlarga nisbatan past miqdorda bo’ladi. Shunday qilib, issiq iqlimli joylarda yashovchi sog’lom insonlarda bir kunda 5 mg rux ajraladi, rux tanqisligi kuzatilgan insonlarda esa bir kunda 2mg rux ajraladi.

Tananingruxgabo’lgantalabiniqondirishdaengsamaraliyo’lshuunsurga boy mahsulotlarbilanoziqlanishdir. Rux elementiga boy bo’lgan turli xildagi vitaminlarni qabul qilgandan uning tabiiy manbalaridan ongli ravishda foydalangan ancha samaralidir. Mamlakat iqtisodiy qudratinin gyuksalishida sog’lom va barkamol avlodni shakllantirishda turli xil dori preparatlaridan foydalanmaslik maqsadga muofiqdir. Bir kecha kunduz davomida, ortacha, organizm uchun 10-20 mg rux kerak. Ruxning shunday xususiyati borki, u mavjud mahsulotlar ba’zan ko’proq iste’mol qilinsa ham tanadagi miqdori oshib ketmaydi. Ruxning ortiqchasi ajralish a’zolari orqali tashqariga chiqarib yuborilaveradi.

Г.К.Наринбоева, Д.Рўзиева, Ж.Норбўтаев, ТошДАУ

Қишлоқ хўжалигида рақобатбардошликни ошириш йўналишлари

Мамлакатимиз инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари юксак қадрият бўлган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамият барпо этиш йўлидан изчил ривожланиб бормоқда. Иқтисодиётимизнинг турли соҳа ва тармоқлари ўртасидаги мутаносибликнинг кучайиши ҳамда барқарор ўсиш суръатларининг таъминланиши натижасида аҳоли даромадлари, турмуш даражасининг сезиларли равишда ошиши эртанги кунга бўлган ишончимизни оширмоқда.

Дунё мамлакатлари иқтисодий ривожланишнинг қайси моделини танламасин мамлакат иқтисодиётининг жаҳон хўжалигидаги мавқеи ва ўрни унинг

рақобатбардошлик даражаси билан белгиланади. Халқаро иқтисодий рақобат техник тараққиётнинг энг муҳим омили ҳисобланади ва унинг таъсирида ишлаб чиқариш, бошқарув технологияларининг доимий янгиланиб бориш жараёни давом этади, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турлари янгиланади ва сифати ортиб боради.

Иқтисодиётнинг рақобатдошлиги турли шакл ва даражаларда намоён бўлади. Булар:

- мамлакат корхоналари ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг рақобатдошлиги;
- мамлакат корхоналарининг (фирмаларининг) рақобатдошлиги;
- мамлакт иқтисодиёти тармоқларининг рақобатдошлиги;
- миллий иқтисодиётнинг рақобатдошлиги;
- мамлакатнинг рақобатдошлиги.

Миллий иқтисодиётнинг рақобатдошлилиги – ҳалол рақобат шароитида жаҳон бозори талабларини қондирувчи, иқтисодий ўсиш ва турмуш сифатини оширишни таъминлайдиган товарларни ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш ҳамда ўрта ва узоқ муддатга иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлаб туриш қобилиятидир.

Рақобатбардошлик деганда одатда товар ишлаб чиқарувчиларнинг минимал рентабелликни таъминловчи нархда ташқи бозорда сотиш учун ишлаб чиқаришга бўлган қобилияти тушунилади. Таъкидлаш лозимки, рақобатбардошлик товарлар бозори билан чекланиб қолмай, макроиқтисодий тавсифга эга ҳисобланади.

Қиёсий афзалликлар мамлакатга табиатдан берилган бўлиб, улар абадий эмас ва такрор ишлаб чиқарилмайди. Ушбу рақобат афзалликлари фан ва техниканинг ривожланиши, ишлаб чиқариш билан интеграциялашуви, ишлаб чиқариш даражасида глобаллашуви ва товарни ишлаб чиқаришдан тортиб то уни истеъмолчига етказиб беришгача бўлган барча босқичларда инновацияларга асосланади.

Ўзбекистон қуйидаги қиёсий афзалликларга эга:

- қишлоқ хўжалиги ривожланиши учун қулай табиий-иқлим шароитларининг мавжудлиги;
- бой табиий ресурсларига эгалиги;
- бой маданий-тарихий меросга эгалиги ни ривожлантириш имконини беради;
- мамлакатнинг қулай географик жойлашуви;
- Ўзбекистон аҳолисининг меҳнатсеварлиги ва тадбиркорлик қобилиятига эга бўлган меҳнат ресурсларининг мавжудлиги.

Ўзбекистоннинг рақобат жиҳатдан афзалликларини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- мамлакат сиёсий ва ҳуқуқий тизимининг барқарорлиги;
- инсонни ривожлантиришга (таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий эҳтиёжларга) катта қўйилмалар;
- аҳоли ўртача яшаш ёшининг узунлиги;
- меҳнат ресурсларининг рақобатбардошлиги;
- мамлакат аҳолиси таълим даражасининг юқорилиги.

Юқорида айтиб ўтилганидек, қиёсий афзалликларга эга бўлиш билан бирга республика миллий иқтисодиётининг рақобат афзалликларини ҳам ривожлантириш зарур. Мазкур ҳолатда иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида қуйидаги омилларга асосий эътиборни қаратиш лозим, хусусан: мамлакат сиёсий ва ҳуқуқий тизимининг барқарорлиги, меҳнат ресурсларининг рақобатбардошлиги ва мамлакат аҳолиси таълим даражасининг юқорилиги.

Шундай қилиб, рақобат нуқтаи назаридан афзалликлар ўзгарувчан бўлиб, инсон капиталининг ривожланиши, инновацион юқори технологиялар, интеллект билан боғлиқ ва ўз табиатига кўра чексиздир. Мамлакатнинг қиёсий ва рақобат афзалликларини аниқ фарқлаш лозим. Баъзи иқтисодчиларнинг фикрича, иқтисодиётнинг очиқлик даражаси миллий ишлаб чиқаришнинг тармоқ таркибига боғлиқдир. Ишлаб чиқариш ҳажмининг умумий таркибида базавий тармоқлар улуши қанчалик юқори бўлса, иқтисодиётнинг очиқлик даражаси шунчалик паст бўлади. Ушбу ҳолат базавий тармоқларнинг халқаро ихтисослашув жараёнига кам даражада жалб этилганлиги ва асосан ички бозорга йўналтирилганлиги билан изоҳланади.

Ўзбекистонда бозор ислоҳотларини амалга оширишнинг барча босқичларида ички ва ташқи рақобатбардошликни ошириш таркибий ўзгартиришларнинг устувор вазифаси эди.

Мамлакат рақобатбардошлигининг муҳим кўрсаткичларидан бири – барқарор иқтисодий ўсиш ва макроиқтисодий баланслашувнинг таъминланишидир. Бизнинг мамлакатимизни глобал инқирознинг тўғридан-тўғри таъсиридан ҳимоя қилган макроиқтисодий мувозанатлашувининг асосий омиллари қаторига бюджет профицитининг таъминланиши, олтин-валюта расмий захираларининг юқорилиги ва давлатнинг ташқи қарзларининг паст даражаси, барқарор банк тизими ва халқаро молия бозорларидаги эҳтиёткорона алоқалар кабиларни киритишимиз мумкин.

Жаҳон бозорида рақобат кураши кучайиб бораётган бир пайтда мамлакатимизнинг маҳсулот экспорт қилувчи корхоналарини қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, уларга қўшимча имтиёз ва префренциялар бериш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш зарурдир. Ҳукуматимиз томонидан ташқи савдо географиясини диверсификация қилиш, янги бозорларга кириб бориш, бу бозорларда мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг рақобатдошлигини таъминланмоқда. Пойтахтимиз ва вилоят марказларида ҳар йили ўтказиб келинаётган саноат ярмаркалари, мамлактимизнинг халқаро савдо-саноат ярмаркаларидаги иштироки маҳсулот экспорт қилувчи корхоналаримизга ўз маҳсулотларини реклама қилиш, харидор ва шериклар излаб топиш имкониятини кенгайтирмоқда, реклама харажатларини тежаш имконини бермоқда. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини янада тараққий эттиришда асосий эътибор аграр соҳада ислоҳотларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларида бозор тамойилларини тўла қарор топтириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кескин оширишга қаратилмоқда.

Демак, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини рақобатбардошлигини ошириш учун қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш, қишлоқ хўжалиги экинларининг юқори ҳосилли, тезпишар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, янги ва истиқболли, маҳсулот сифати бозор талабларига жавоб берадиган навларни жойлаштириш, қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш, чорва ва мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлашга ихтисослашган кичик хусусий корхоналарни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, хомашёни қайта ишлаш қувватларини ишга тушириш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш, ҳўл мева-сабзавот ва тайёр маҳсулот экспорт қиладиган субъектлар учун имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиш лозимдир.

ассистентлар, Н.А.Алиева, О.Б.Ғайбуллаев,
талаба О.А.Ғаффоров, ТДАУ

Мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотларни амалга ошириш зарурияглари

Жаҳонда глобал муаммолардан бири бўлган аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш-қишлоқ хўжалигининг асосий вазифаларидан биридир. Республикамизда қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар натижасида ҳозирги кунда қишлоқ хўжалиги тармоғини янада ривожлантириш йўналишларига янгича қарашларнинг шаклланиши намоён бўлмоқда, бу албатта тармоқни янада барқарорлашувини, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни кўпайишига, ресурслардан унумли фойдаланишга, янги иш ўринларининг пайдо бўлишига олиб келади ва пировардида қишлоқ хўжалигини ривожланишини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатда озиқ – овқат хавфсизлигини таъминлаш муаммоларини ҳозирги замон талаби даражасида ҳал этиш учун қишлоқ хўжалигида қўйидагиларни эътиборни ошириш зарур:

- қишлоқ хўжалик тармоқлари мавжуд бўлган барча ишлаб чиқариш воситаларидан оқилона фойдаланган ҳолда аҳоли талабини қондирадиган миқдорда сифатли маҳсулотларни етиштириш;
- қишлоқ хўжалиги тармоқларининг ривожланишини таъминлаш мақсадида уларга турли хилдаги хизматларни вақтида, сифатли ва арзон нархларда амалга ошириш;
- экинларни сув билан, техникалар, кимёвий воситалар, ўғитлар, озуқа-ем, ёқилғи билан таъминлаш;
- қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни нобуд этмасдан вақтида, сифатли тайёрлаб, қайта ишлаб, тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берилишини таъминлаш лозим;
- маҳсулотларни сотиб олиб, қайта ишлаш корхоналари кўламини ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш;
- республика агросаноат мажмуаси таркибидаги тармоқлар ўртасидаги барча ўзаро муносабатларни) такомиллаштиришга ва уларни эркинлаштиришга қаратилган тадбирларни ҳамма бўғинларда ишлаб чиқиш, уларнинг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлашга эришиш керак.

Ўтган йили республикамизда қишлоқ хўжалиги тармоғида озиқ-овқат маҳсулотларидан 7 миллион 500 минг тоннадан зиёд ғалла, 12 миллион 592 минг тонна сабзавот ва картошка, 1 миллион 850 минг тонна полиз маҳсулотлари, 1 миллион 556 минг тонна узум, 2 миллион 731 минг тонна мева етиштирилди. Қишлоқ хўжалиги тармоғида етиштирилаётган махсулотларнинг 99 фоизи кичик бизнес ва тадбиркорлик, яъни деҳқон ва фермер хўжаликлари меҳнатининг самарасидир. Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш тўлиғи билан нодавлат сектори зиммасига юклатилиб маҳсулот ишлаб чиқариш, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш барқарор ўсиб бормоқда. Хўжалик юритиш шакллари орасида фермер хўжаликлари ҳар томонлама ўзининг афзаллигини амалиётда кўрсатмоқда ва келгусида у асосий хўжалик юритиш шакли бўлиб қолади. Эндиликда қишлоқ хўжалигининг асосий юки фермер хўжаликлари зиммасига тушмоқда.

Қишлоқ хўжалигида ҳам фермер хўжаликларининг фаолияти самарадорлигини янада ошириш, шуниндек ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш, фермер хўжаликларининг молиявий ва иқтисодий ҳолатини мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси вазирлар Маҳкамасининг қарори билан фермер хўжаликларининг ер майдонларини мақбуллаштириш ишлари амалга оширилди. Ушбу тадбир фермер хўжаликларини юритиш учун берилган ер участкалари майдонларини ҳатловдан ўтказиш, улардан оқилона фойдаланишни таҳлил қилиш, фермер хўжалигининг иқтисодий ҳолатини янада мустаҳкамлашда, моддий-теника базасининг, меҳнат ресурсларининг ва айланма маблағларини мавжудлигини ўрганиш ҳамда салоҳиятли кадрлар билан таъминланганлиги ўрганилган ҳолда амалга оширилди.

Республикамизда фермер хўжаликларининг сони 83514 та бўлиб, фермер хўжаликларини юритиш учун берилган ер учаскаларини майдонларини мақбуллаштириш чора тадбирлари натижасида 2015 йилнинг 15 декабр ҳолатига кўра республикамизда жами фермер хўжаликларининг сони 101070 тага етди. Бундан фермер хўжаликларининг сони 21 фоизга ўсганлигини кўришимиз мумкин, уларнинг ўртача ер майдони эса 36.1 гектарни ташкил этди. Шундан пахтачилик ва ғаллачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларининг сони 60695 та, сабзавотчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларининг сони 3655 та, боғдорчилик ва узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари сони 24730та, чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари сони 6572 та ва бошқа йўналишга ихтисослашган фермер хўжаликларини сони эса 5418 тага етди.

Ер майдонларининг оптималлаштирилиши натижасида 17 минг 500 дан ортиқ янги фермер хўжалиги ва 250 мингдан зиёд иш ўрни ташкил этилди. Тошкент, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Қашқадарё, Фарғона, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида энг кўп фермер хўжаликлари фаолияти йўлга қўйилди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини интенсивлаштириш назарияси аввало ер хусусиятини ҳисобга олиш, уни қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси эканига асосланади. Маълумки ерни асосий восита сифатида муҳим хусусиятларидан бири уни чегараланганлигидир. Ерни чегаранганлиги ўз навбатида қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришни тақозо этади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришни қўшимча ер майдонларини ўзлаштириш орқали амалга ошириш чегараланганлиги ишлаб чиқариш олдига мавжуд ўзлаштирилган ерларни сифатини яхшилаш, бинобарин, улардан интенсив фойдаланиш заруриятини келтириб чиқаради.

Фермер хўжаликларида интенсивлаштириш - кўп жиҳатли жараён бўлиб, ҳозирги шароитда ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришда қуйидаги омиллар муҳим ҳисобланади:

- иқтисодий муносабатларни тубдан қайта куриш;
- етиштирилган маҳсулотларни асраш, уни нобудгарчилигини олдини олиш;
- қишлоқ хўжалигини кимёлаштириш, яъни ишлаб чиқаришни кимёлаштириш асосида ернинг унумдорлигини ошириш орқали деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини етиштиришни кўпайтиришга қаратилган тадбирлар ётади. Қишлоқ хўжалигида ҳосилдорликни оширишга қаратилган минерал ўғитларни қўллаш тадбирлари, кимёвий воситалардан бегона ўтларга қарши курашиш тадбирлари, ўсимлик ва чорва молларининг зараркунанда ҳашоратлари ва касалликларига қарши курашишда кимёвий воситалардан фойдаланиш тадбирлари, чорва моллари

озукасини тўйимлилигини оширишда кимёвий маҳсулотларни кенг кўламда қўллашга қаратилган тадбирларшулар жумласидандир;

- фермер хўжаликларида мелиорациялаш - суғориш, зах қочириш, ерни оҳаклаш, шўрни ювиш тадбирларини ўз вақтида, сифатли амалга ошириш тадбирлари;
- ресурс талабчанлиги кам бўлган интенсив технологияларни қўллаш, яъни илмий асосланган ўғит меъёрларини қўллаш орқали қишлоқ хўжалиги экинларининг озуқа талабчанлигини оптималлаштириш, қишлоқ хўжалик экинларини интенсив навларини ишлаб чиқаришга тадқиқ этиш, ердан ва бошқа асосий воситалардан самарали фойдаланишни кўзда тутган ўсимликларни жойлаштиришнинг рационал усулларини ишлаб чиқиш, қишлоқ хўжалик машиналарини такомиллаштириш орқали агротехника тадбирларини амалга оширишни қисқартириш ва қўшиб олиб бориш ва маҳсулотларни йиғиш, ортиш ва ташишдаги тадбирларни такомиллаштириш;
- чорва молларининг таркиби сифатини ва уларнинг озуқа базасини яхшилаш;
- ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва ихтисослаштиришни такомиллаштириш;
- фермер хўжаликларида мутахасисларнинг малакасини ошириш;
- ишлаб чиқаришга фан-техника ютуқлари ва илғорлар тажрибасини хўжалик фаолиятига тадбиқ этиш.

Фермер хўжалигида интенсивлаштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, ер, моддий техника ва меҳнат ресурсларидан фаол фойдаланиш, табиий ва иқтисодий шароитларни ҳар томонлама ҳисобга олишни талаб қилади. Назарий жиҳатдан ҳар қандай ер участкасига, ҳар қандай ҳажмда, ҳар қандай капитални қўйиш мумкин, лекин бу ўз-ўзидан маълумки, агар шу пайтда барча шароитлар, яъни иқтисодий, техникавий, маданий ва бошқа шароитлар мавжуд бўлишига боғлиқ. Хўжалик фаолиятини ривожлантиришга сарфланадиган харажатлар шундай оқилона сарфланиши керакки, бунда хўжалик ҳар бир бирлик харажатга кўпроқ ва сифатли маҳсулот етиштириши керак.

Республика фуқароларининг тайёр озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини тўлиқ қондирилиши қишлоқ хўжалиги, унга хизмат кўрсатувчи, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаб, тайёр маҳсулот даражасига етказувчи ва уларни истеъмолчиларга етказиб берувчи барча тармоқларда олиб борилаётган ислоҳатлар боғлиқ экан, бу борада амалга ошириладиган ишларга жиддий эътибор бермоқ лозим.

ассистентлар, Н.А.Алиева, О.Б.Ғайбуллаев,
талаба М.Исахонов, ТДАУ

Боғдорчиликмаҳсулотларини етиштириш ва уни экспортини ривожлантиришдаги муаммолар

Мамлакатимиз аҳолисини инсон организмига зарур бўлган витаминларга бой, экологик тоза озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш ва аграр тармоқнинг експорт салоҳиятини оширишда катта имкониятларга эга бўлган боғдорчилик соҳасининг урни беқиёс. Ушбу имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш боғдорчилик соҳасини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини билишни ва улардан самарали фойдаланиш тадбирларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу кўп жиҳатдан маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнини таш кил этиш, модний манфаатдорлик масаласи ва моддий-техник таъминот, маҳсулот сотиш, борасидаги муаммоларни ҳал этишга ҳам боғликдир. Ушбу соҳалардаги муаммоларни ҳал этиш ўз ўрнида боғдорчилик тармоғи қандай ўзига хосликлар билан боғлиқ ҳолда ривожланиб

бориши лозимлиги билини талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3709-сонли Фармони ва ушбу Фармоннинг ижросини таъминлаш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 11 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-255-сонли қарорига мувофиқ мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида фаолият юритувчи ширкат хўжаликлари ўрнида хусусий мулкдор ҳисобланган фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш механізми жорий этилди. Натижада охирги йилларга келиб, фермер хўжаликлари салмоғи мева етиштиришда 18,5 фоиздан 41,3 фоизга ортган. Бироқ, боғдорчилик йўналишидаги фермер хўжаликлари ҳажмининг нисбатан кичиклиги ва сонининг кўплиги эса, маҳсулот тайёрлаш, ташиш, сақлаш ва сотиш, моддий таъминот каби масалаларни ҳал этишда ўзига хос муаммоларни юзага келтирмоқда. Айнан ушбу муаммоларни ҳал этиш учун фермерлар, қайта ишловчилар, савдо тармоғи корхоналари томонидан агросаноат фирмалари ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорларига асосан мамлакатимизда мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар белгиландики, унинг натижасида 2010-2015 йилларда боғзорлар 38,3 минг гектарга кўпайди ҳамда ахолини боғдорчилик маҳсулотлари билан таминлашга имконияти ошишига хизмат қилмоқда. Республикамизнинг Самарқанд, Фарғона, Сурхандарё вилоятларида боғдорчилик майдонлари бошқа вилоятларга нисбатан кўпроқ бўлиб, табиий иқлим шароитлари қулайлиги билан изохланади.

Жумладан, жорий йиллар давомида, республикада боғлар майдонлари ортиб борган. Бу кўрсаткич 1991 йилда 140 минг ташкил этиган бўлса, 2000 йилда 139,2 гектарни 2013 йилга келиб эса 243,3 минг гектарга, 2015 йилда эса 254,6 минг гектарга етган. Боғдорчиликда ҳосилдорлик ҳам ошиб бораётганлиги, бу соҳага катта эътибор берилаётганидан дарак беради. Республика бўйича боғдорчилик бўйича ҳосилдорлик 1990 йилдаги 36,3 центнердан 2000 йилда 56,8 центнерга, 2012 йилда 92,5 центнерга ва 2013 йилда 97,8 центнерга, 2014-йилда 104,7 ва2015 йилда эса 112,3 центнерга етган.

Боғдорчилик соҳасининг ўзига ослик жиҳатлари шундаки, у нафақат боғдорчилик соҳасидаги муаммоларга боғлиқ, балки бевосита фермер хўжаликлари фаолияти билан ҳам боғликдир. Булар:

- фермер хўжаликлари ҳажми кичиклиги, етиштириладиган маҳсулот миқдорининг камлиги ташиш ва сотишга тўсиқ бўлиши;
- боғдорчилик соҳасида фаолият бошлаш учун етарли даражада билим, тажриба ва маҳорат талаб этилиши;
- боғдорчилик фермер хўжаликларининг асосий бозорлардан анча (айниқса тоғли ва тоғолди ҳудудлари) узоқда жойлашганлиги;
- боғдорчилик маҳсулотлари етиштириш агротехникаси ва дарахтларни парваришлашни бир-биридан фарқланиши;
- боғдорчилик маҳсулотлари етиштиришда механизация воситаларидан фойдаланиш имконияти жуда пастлиги;
- боғбонлар тажрибалари ва сирларининг асосан авлоддан-авлодга ўтиши натижасида фермер хўжаликлари оилавий асосда бўлади;

- боғдорчиликка киритилгансармоя фақат маълум муддатдан сўнггина қайтим беради (мева дарахтларини ҳосилга кириши 3-5 йилдан, 6-7 йилгача бўлган оралиқни ташкилэтади);
- боғдорчилик тармоғининг тез ўзгариб турувчи табиий-иқлим шароитларига боғлиқлиги.

Боғдорчилик соҳасини ривожлантиришда фермер хўжаликлари учун яратилган шарт-шароитлар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳасига хизмат кўрсатиш тизимининг яхши йўлга қўйилганлиги, моддий-техник таъминот ва маҳсулотларни сотиш муаммоларининг қандай ҳал этилганлиги ва бошқа шу каби масалалар фермер хўжаликлари ривожланишида муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Боғдорчилик маҳсулотлари етиштириш соҳасида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг муҳим ташкилий асосларидан бири сифатида, ширкат хўжаликлари ўрнида ихтисослашган боғдорчилик фермер хўжаликлари шаклланиши жараёнини ажратиб кўрсатиш мумкин. Ушбу жараёнда фермер хўжаликлари фаолиятида мулкий муносабатлар шаклланиб, қарор топмоқда.

Фермер хўжаликлари фаолиятининг ташкилий асосларини иккита катта гуруҳга бўлган ҳолда қараб чиқиш мумкин. Бунда биринчи гуруҳдан, фермер хўжаликлари фаолиятини йўлга қўйишга дахлдор ташкилий масалалар, иккинчи гуруҳдан эса фермер хўжаликларининг боғдорчилик маҳсулотлари етиштириш ва турли хизматлардан фойдаланиши билан боғлиқ бўлган фаолиятининг замонавий технологияси ишлаб чиқиш, янги техникалардан фойдаланишни йўлга қўйиш борасидаги ташкилий масалалар жой олиши мақсадга мувофиқ. Бу гуруҳга қуйидагиларни киритиш мумкин:

●ишлаб чиқариш жараёнида меҳнатни ташкил этишнинг (доимий ва мавсумий меҳнат ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш) самарали шакл ва усулларидан фойдаланиш;

●ерга ишлов бериш тадбирларини ўз вақтида ва сифатли ташкил этиш, хўжаликларнинг махсус моддий-техник базасини шакллантириш;

●мевали дарахтларни парваришлашнинг янги ва тежамкор технологиясини яратишни амалга ошириш;

●ҳосилни турли зарарли ҳашоратлар ва касалликлардан ҳимоялашнинг замонавий технолгияларини ишлаб чиқиш;

●ҳосилни йиғиштириб олиш, тайёрлаш, қайта ишлаш ва унинг бозор “нишаси”ни аниқлашнинг маркетинг элементларидан фойдаланиш, савдо тизимига чиқариш (сақлашга жўнатиш) тадбирларини ташкил этиш каби йирик ташкилий тадбирларга бўлиш мумкин. Шу билан бир қаторда боғдорчиликда етиштирилган меваларни экспортга чиқариш ҳам фермер хўжаликларининг молиявий барқарорлигини таъминлашга асос бўлади. Мевалар экспортини ривожлантиришда эса маҳсулот сифати, ташқи кўринишини бозорга мослаш, таннархини пасайтириш борасида қуйидаги муаммолар ўз ечимини топиши лозим:

- маҳсулот экспортини рағбатлантирувчи соддалашган тартиб жорий этилиши ва экспортга чиқаётган фермерни транспорт кредити билан таъмин этиш маҳсулотнинг харидоргирлиги даражасини оширишга хизмат қилади;
- мева етиштиришда деҳқон хўжаликлари ва хусусий тадбиркорлар ҳиссаси катталиги боис, маҳсулотнинг «чегара олди савдоси»ни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Бу кафолатли ва аҳоли томонидан маҳсулот сотишда қулай бўлиб аҳоли даромадини оширишда муҳим манба ҳисобланади;

- мевани экспорт қилишга мўлжалланган махсус транспорт воситаларининг етишмаслиги сабабли, қўшни республикалардан мева ва сабзавотларни ташишда фойдаланиш учун жалб қилинадиган механизмларнинг Ўзбекистонга имтиёзли асосда кириши ва чиқишида мавсумий имтиёзлар яратилиши мақсадга мувофиқ;
- қайта ишловчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг монопол ҳолатига барҳам бериш тадбирларини жорий этиш;
- етиштирилган меваларнинг сифатини бузмасдан вақтинча сақлашга мўлжалланган катта ҳажмли совутиш жиҳозлари, мевалар сифатини бузмасдан ташиш имконини берадиган транспорт воситалари ва қадоқлаш идишлари тайёрлашни йўлга қўйиш;

- юқори ҳосилли, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, ноқулай табиий шароитларга бардошли, бозор талабига мос маҳсулот берувчи мевали дарахт навларини жойлаштириш;

- боғдорчиликда суғориш тизимини техник жиҳатдан жиҳозлаш бўйича инвестиция жалб қилишни рағбатлантириш; сув танқислиги шароитида суғориш техника ва технологияларини такомиллаштириш, тоғли ва тоғолди ҳудудларида томчилатиб суғориш усулини кенг кўламда йўлга қўйиш;

- мевали боғларни озиқлантиришда ҳудуднинг тупроқ таркиби, мевали дарахтлар тури ва навлари, ҳосилдорлик кўрсаткичлари ҳисобга олинган ҳолда маҳаллий ва минерал ўғитлар билан таъмин этиш;

- боғлар таркибини бозор талабини ҳисобга олиб оптималлаштириш ва фермер хўжаликларини боғдорчилик техниклари билан таъминлаш, мавжуд техникаларни таъмирлаш ва эҳтиёт қисмлар таъминоти масалаларини ҳал этиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалар қаторига киради.

Таъкидлаш жоизки, республикада етиштирилаётган меваларнинг кўп қисми хорижий бозорларга етиб бормасдан нобуд бўлаётган шароитда, ички бозорга импорт қилинган мевалар кириб келиши бир томондан рақобат муҳитини яратиб ички ишлаб чиқарувчиларни бозорга мослашишга мажбур қилса, иккинчи томондан импорт қилинаётган меваларнинг таъми республикамизда етиштирилган маҳсулотлардан анча пастлиги боғбонларимизнинг ўз маҳсулотини истеъмолчиларга етказиб бериш усулларини мукаммал эгаллашини тақозо этади. Бу эса, ўз навбатида фермер хўжаликларининг даромадини ошириш билан биргаахолинивитаминларга бой, экологиктозаозиқ-овқатмаҳсулотларибилантаъминлашга кўмак беради.

катта ўқитувчи, Ғ.Юлдашев,
магистрант, Э.Холматов, ТДИУ

Автомобилсозлик тармоғида кооперация алоқаларининг ривожланиш истиқболлари

Ўзбекистонда машинасозлик, автомобилсозлик, транспорт хизматлари, электроэнергетика, кимё ва нефть-кимё, нефтни қайта ишлаш, нефть қазиб олиш, рангли металлургия, қурилиш тармоқлари устувор тармоқлар ҳисобланади. Кўрсатиб ўтилган тармоқлар саноат сиёсатининг асосий йўналишлари ва иқтисодиёт ҳар йили камида 8 фоизга барқарор ўсишининг омилига айланиши керак.

Энди танланган устувор тармоқлар – “драйверлар ривожланишини қандай қилиб энг самарали рағбатлантиришни аниқлаб олиш муҳимдир. Бу ўринда ҳар бир устувор тармоқ учун тармоқнинг энг кўп даражада ривожланишига кўмаклашадиган унинг ўз олдинга етакловчи омиллари, ўз ҳаракатлантирувчи кучлари борлигини қайд этиш

лозим”[117]. Тадқиқот доирасида бажарилган ҳисоб-китоблар тармоқ учун мана шундай ҳаракатлантирувчи омилларни аниқлаш имконини берди. Олинган натижаларга мувофиқ деярли барча асосий тармоқлар учун кимё тармоғи, машинасозлик ва автомобилсозлик «ҳаракатлантирувчи» тармоқлар ҳисобланади. Уларнинг мультипликатив самараси бошқа тармоқлар қаторида ажралиб туради. Бироқ, ушбу уч тармоқ орасида автомобилсозлик устувор тармоқларни «ҳаракатга келтирувчи» ролига кўпроқ даражада мос келади.

Тармоқ экспорт бозорларида ўз ўрнини эгаллаб мамлакат ичида автомобиллар ишлаб чиқариш учун бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришга қодир бўлган бошқа тармоқлар учун бозорни шакллантирмоқда. Тегишли равишда тармоқнинг ўсиши мамлакат ичида саноат маҳсулотлари сотиш бозорининг ўсишига олиб келади. Тармоқнинг ривожланиши учун давлат томонидан тегишли шарт-шароитлар яратилиши ва эътиборнинг кучайиши асосий шартдир.

Мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини янада мустаҳкамлаш, халқимиз фаровонлигини ошириш йўлида амалга оширилаётган ислоҳотлар натижаси ўлароқ, сўнгги ўн йилда барча ишлаб чиқариш соҳаларида барқарор юқори ўсиш суръатлари таъминланмоқда.

Юртбошимиз И. Каримов “Биз учун асосий вазифа – ишлаб чиқаришни техник-технологик жиҳатдан узулксиз янгилаб бориш, доимий равишда ички имконият ва заҳираларни излаб топиш, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш саноатни мадернизация ва диверсификация қилишни изчи давом эттиришдан иборат бўлиши зарур. Шу борада ички имконият ва захираларимизни ишга солишнинг энг муҳим йўналиши бизнинг заминимиздаги бой минерал ҳомашё ва ўсимлик дунёси ресурсларини қайта ишлашни босқичма-босқич ошириб бориш, шунингдек, юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва турини кенгайтиришдан иборат бўлиши керак” деб айтганлар.[118]

Автомобилсозликда мавжуд салоҳиятни тўлиқ рўёбга чиқариш учун қуйидаги чора- тадбирларни кўриш зарур:

1. Автомобиль кластери ичида корхоналарнинг тегишли сонини ва тегишлича ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш зарур. Ундан ташқари энергия тежамли двигателларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, экологик тозалик, тежамкорлик ва хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган машиналарни ишлаб чиқаришни ман қилиб, ишлаб чиқарувчиларни фаолиятини талаб даражасида бўлишини мотивациялаш лозим. 2020 йилгача мамлакат иқтисодиётининг асосий тармоқларини ривожлантиришнинг мақсадли йўналишларидан келиб чиқиб бундай танқидий массани шакллантириш учун автомобиль кластери (автосаноат ва йўлдош корхоналар) ишлаб чиқариш ҳажмини 2020 йилгача камида 30 фоизгача кўпайтириш зарур. Бунда ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлигини жиддий равишда оширишга йўналтирилган чора-тадбирлар билан биргаликда олиб борилиши керак. Тармоқда рақобат амалда шакллантирилишига йўналтирилган салмоқли институционал ўзгаришлар талаб этилади.

[117] Т.А. Жалилов, Р. Б. Ражабов ва бошқаларнинг аналитик ҳисоботи.Состояние и перспективы развития автомобильной промышленности Республики Узбекистан, Т.: Илмий тадқиқотлар маркази, 2013. 2 б.

[118] Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси//Халқ сўзи 10 январь 2016 й

2. Айни бир вақтда автомобиль саноатининг бошқа устувор тармоқлар билан тармоқлараро кооперациясини ривожлантиришга доир қўшимча саъй-ҳаракатлар кўриш лозим. Жумладан:

- металлургия тармоғида чўян ва алюминий қуйиш ишлаб чиқаришларини ривожлантириш асосий стратегик йўналишлар ҳисобланади. улардан двигателлар, шассилар ва истиқболда – тормоз тизими қисмларини ишлаб чиқариш учун фойдаланиш мумкин бўлади.
- машинасозлик тармоғида мамлакат ичида юқори технологик узеллар ва бутловчи буюмлар, масалан, ABS, EBD тизимлари, узатиш қутиси, тормоз тизими қисмлари, рул бошқаруви ишлаб чиқаришни ўзлаштириш зарур.
- шиша саноатидаги муҳим йўналиш – автомобиль саноатида кенг фойдаланиладиган ясси листли ойна ишлаб чиқариш заводини қуриш;
- кимё тармоғида – автомобиль саноатида кенг қўлланиладиган полипропилен тайёрлаш истиқболли йўналиш ҳисобланади.
- резинотехника учун шиналар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш мақсадга мувофиқдир.
- автомобиль саноати учун бутловчи буюмлар ва материллар ишлаб чиқарувчи корхоналар билан кооперацияни чуқурлаштириш билвосита самара ва мультипликатор коэффициенти учун асос ҳисобланади.

3. Мавжуд ва келгусидаги таҳдидларга муносиб жавоб бериш учун автомобиллар учун бутловчи қисмлар ва юқори технологияга эга бўғинларни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни тезлаштириш, трансмиллий корпорациялар қўшилган қийматлари занжирларида иштирок этишни диверсификациялаш ва экспортнинг ҳам географик кўламини, ҳам экспорт қилинаётган маҳсулот турларини сезиларли кўпайтириш зарур.

Бир томондан, автобилларни йиғишга йўналтирилган инвестициялар мазкур янги тармоқ мамлакатимиз корхоналари маҳсулотлари учун талаб ҳосил қила олсагина самара беради.

Бошқа томондан эса, бутловчи ва заҳира қисмлар, агрегатларни ишлаб чиқаришга алоҳида олинган бозорлардаги конъюнктура ўзгаришлари кам таъсир қилади.

4. Ўз инжинирингини ва илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларининг тармоқлараро кооперацияси салоҳиятни намоён қилишнинг зарур шарти ҳисобланади.

Илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишлари секторини ривожлантиришни бошланғич босқичда Турин политехника институтининг филиали лабораторияси негизида амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Бунда нафақат автомобиль кластери доирасида, балки бошқа ўзаро боғлиқ тармоқларда илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишлари салоҳиятини амалга оширишда Турин университетини рағбатлантириш зарур.

5. Автомобилсозлик тармоғининг билвосита самарасини кўпайтиришга доир мақсадларга эришиш тармоқда бошқарув тизимини ислоҳ қилишни ҳам талаб этади. Жумладан, автомобиль кластери корхоналарининг кўпчилиги автосаноатнинг шуъба корхоналари эканлигига амал қилинадиган мавжуд модель инновацияларни жорий этиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни кенгайтириш ва диверсификациялаш учун ушбу корхоналарга етарлича рағбат бермайди.

Демак, мамлакатда маҳаллийлаштириш жараёнларини фаоллаштириш ва корхоналар ўртасида кооперация алоқаларини кенгайтириш мақсадида мазкур

жараённи тартибга солувчи ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш ва иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари ўсишининг институционал омилларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш зарур.

катта о'qituvchi, M.T.Muhammadaminova, TDIU

Qishloq xo'jaligida tovar ishlab chiqaruvchilarni soliqqa tortishda soddalashtirilgan soliqqa tortish tizimini o'ziga xos xususiyatlari

Mamlakatimiz oldida turgan qator iqtisodiy-ijtimoiy masalalarni hal etishda, shu jumladan yangi ish o'rinlarini tashkil etishda, bozorlarni raqobatbardosh sifatli bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan tovarlar bilan to'ldirishda va xizmatlarni tashkil etishda, fuqarolarning ish bilan bandligini ta'minlashda bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik tizimining asosiy tarkibiy qismi bo'lmish kichik biznes sub'ektlarining mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotini amalga oshirishda muhim ahamiyatga egadir.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona er solig'ining joriy etilishi o'z navbatida ularni foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, er solig'i, er osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq, mol-mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i hamda boshqa mahalliy soliqlar va yig'imlarni to'lashdan ozod qildi. Shu bilan birga yagona er solig'i to'lovchilari uchun bojxona to'lovlari, davlat boji, litsenziya yig'imlari to'lashning amaldagi tartibi saqlab qolindi.

O'zbekstonda yagona yer solig'ini joriy qilishdan ko'zlangan maqsad qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari mehnatining pirovard natijalaridan iqtisodiy manfaatdorligini kuchaytirish hamda qishloq xo'jalik korxonalariga soliq solish tizimini soddalashtirishdan iboratdir.

Mustaqillikka erishilganidan so'ng O'zbekistonda iqtisodiyotni erkinlashtirish, kichik biznesni jadal rivojlantirishga qaratilgan keng normativ baza yaratildi. Kichik biznes sub'ektlari erkinligining kafolatlovchi me'yoriy hujjatlar qonuniy mustahkamlab qo'yildi. Ushbu tadbirlar natijasida kichik biznes sub'ektlarining mamlakat ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishidagi ishtiroki va salmog'i oshib bormoqda. Shu boisdan yurtboshimiz 2016 yilning 16 yanvarida bo'lib o'tgan Vazirlar Mahkamasi majlisida Qishloq xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarga e'tibor qaratib, «...Mamlakatimizni demokratlashtirish va modernizatsiya qilish borasida boshlangan tizimli islohotlarni, iqtisodiyotimizda, avvalambor, sanoat va qishloq xo'jaligida tub tarkibiy o'zgarishlarni so'zsiz davom ettirish, xususiy mulk, tadbirkorlik va kichik biznesni jadal rivojlantirish va bu soha vakillari manfaatlarini himoya qilish, makroiqtisodiy mutanosiblikni ta'minlash 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishiga aylanishi zarur.

Qishloq xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish 2016-yil va yaqin istiqbolga mo'ljallangan iqtisodiy dasturimizning prinsipial muhim yo'nalishidir.

Aytish kerakki, mazkur tarmoqda xo'jalik yuritishning fermerlik tizimiga o'tilishi munosabati bilan fermerlar uchun ijara mulki huquqi asosida ajratiladigan yer maydonlarini optimallashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu tadbirni amalga oshirish, birinchi navbatda, sug'oriladigan dehqonchilik sharoitida, suv taqchilligi va yerlarning aksariyat qismi kuchli sho'rlangan bir vaziyatda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va qishloq tumanlarida ekin maydonlari amalda tuproq unumdorligi va yer boniteti bo'yicha keskin

farq qilishi bilan bog‘liq. Turli mintaqalarda tashkil qilingan fermer xo‘jaliklarining to‘plagan rivojlanish tajribasi, samaradorligi va rentabelligini hisobga olgan holda, ularni oqilona va qulay miqdordagi yer uchastkalari bilan ta’minlash uchun qattiq ish olib borishga to‘g‘ri keldi. Shu borada yer maydonlari hajmini aniqlashda subyektiv yondashuvlarga yo‘l qo‘ymaslik va bunday holatlarning oldini olishda ana shu o‘ta muhim ishni amalga oshirish mas’uliyati deputatlar korpusi, Fermerlar kengashi va jamoatchilik zimmasiga yuklatilgani hal qiluvchi omil bo‘ldi.”[119]

2016 yilgi soliq siyosatining asosiy yo’nalishlari hamda soliq qonunchiligiga kiritilgan o’zgartirishlarda qishloq xo’jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarning yagona er solig’iga stavkasi 2015 yildagi 6 foizli stavka o’rniga 2016 yil 1 yanvardan qishloq xo’jaligi erlarining qayta hisoblangan normativ qiymatiga nisbatan 0,95 foiz miqdorida belgilandi. Bunda, har bir xo’jalik bo’yicha qishloq xo’jaligi erlarining normativ qiymatini aniqlash O’zbekiston Respublikasi Er resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo’mitasining O’zbek davlat yer tuzish ilmiy-loyihalash instituti “O’zdaverloyiha” tomonidan amalga oshiriladi.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 18 avgustdagi “Qishloq xo’jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlash tizimini takomillashtirish to’g’risida”gi 235-sonli qarorining 5-bandiga asosan, tasdiqlangan Nizomga muvofiq aniqlangan qishloq xo’jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatidan kelib chiqqan holda yagona er solig’ini hisoblab chiqarish 2016 yil 1 yanvardan boshlab amalga oshiriladi. Keyingi yillarda mamlakatimiz miqyosida yaratilayotgan yalpi ichki mahsulotda kichik biznes sub’ektlari hissasi yildan yilga o’sib borayotgani ko’zga tashlanadi. Shu boisdan mamlakatimizda dolzarb hamda ustivor masalalardan biri kichik biznesni, mikrofirma va kichik korxonalar faoliyatini rivojlantirish, ularning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati va ulushini oshirish va o’z navbatida kichik biznes sub’ektlarini soliq-huquqiy maqomi va uni himoya qilish tizimini yanada mustahkamlash hisoblanadi. Kichik biznesni soliqqa tortish tartibini yanada rivojlantirishning ob’ektiv zarurligi avvalambor, barqaror iqtisodiy o’sishga erishish, iqtisodiyotning real sektortini katta hajmdagi investitsiyalar bilan ta’minlash, iqtisodiyotning jadal o’zgarishlarini rag’batlantirishning yangi bosqichidagi iqtisodiy islohatlar mazmun mohiyatidan kelib chiqadi.

Ш.Р.Заниддинов,
Тошкент олий ҳарбий-техник билим юрти

Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотлари етиштирилишини янада такомиллаштириш йўллари

Мева-сабзавотчилик қишлоқ хўжалигининг энг асосий тармоқларидан ҳисобланиб, ушбу йўналишни ривожлантиришда бир қатор ишлар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги, “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатни ривожлантиришнинг

[119] Islom Karimov. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o’zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo’l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. T.: O’zbekiston, 2016y.

устувор йўналишлари тўғрисида”ги, “2012-2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2012-2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни янада модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш дастури тўғрисида”ги қарорлари, 2011-2015 йилар даврида мева-сабзавот маҳсулотларини сақлашнинг моддий-техника базасини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари каби ҳуқуқий ҳужжатлар ушбу тармоқни янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун хизмат қилмоқда.

Қишлоқ хўжалигини ислоҳ этишда олиб борилаётган йўналишлардан бири суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш масаласидир. Ўтган йилларда бу борада амалга оширилган чоралар натижасида 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолатини яхшиланганлиги, мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида хосилдорлик бир неча центнерга ошгани билан баҳолаш мумкин[120].

Қишлоқ хўжалиги ер фондини қўллаб-қувватлаш ва сифатини яхшилаш, пахта экиладиган ерларни оптималлаштириш, бошоқли дон экинлари, сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик учун ажратилган майдонларни кенгайтириш ҳисобидан экин амйдонлари таркибида ўзгаришларни амалга оширилган ислоҳотларнинг яна бир йўналишидир. Бунинг натижасида Ўзбекистоннинг ғалла мустақиллигига эришганлиги, аҳоли жон бошига асосий озиқ-овқат маҳсулотлари – гўшт, сут, тухум ва мева-сабзавот маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлашга эришганлиги билан тўлиқ таъминлашга эришилганли билан изоҳлаш мумкин.

Мамлакатимиз келгусидаги мева-сабзавот маҳсулотлари этиштириш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича улкан имкониятлар мавжуд. Ўзбекистон ноёб тупроқ-иқтим шароити, қуёшли кунлар бир йилда 320 кун бўлиши, барча тўрт фаслининг изчил алмашинуви кенг турдаги юқори сифатли мева ва сабзавотларнинг асосий навларини етиштириш учун қулай имкониятлар яратади. Экин майдонлари таркиби оптималлаштириш натижасида, “Андижон, Косонсой, Чортоқ, Ўрта Чирчиқ, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилади, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ердан дон экинлари, сабзовот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар барпо этилди. Натижада 2012-2014 йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланган ҳолда, сабзавот етиштириш 16.3 фоиз, полиз экинлари 16.6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди”[121].

Озиқ-овқат маҳсулотлари етказиб бериш мақсадида2012-2015 йилларда жами 312 та мева-сабзавот, гўшт ва сут маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналарида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш белгилаб қўйилган эди. Шу жумладан, 169 та янги корхона қуриш ва 143 мавжуд корхонани реконструкция ва модернизация қилиш режалаштирилган эди. Ушбу қарорнинг ижроси таъминланиши натижасида мамлакатимизда 63,1 минг тонна мева-сабзавот, 16,5 минг тонна гўшт маҳсулотлари, 45,7 минг тонна сут маҳсулотларини қайта ишлаш қувватлари ташкил қилинди.

---

[120]Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. Статистик тўплам. Т-2014 й.

[121] Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 19 январь 2015 й. htpp://www.press-service.uz

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни сақлаш ва логистика хизматларининг замонавий тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Қишлоқ хўжалигини ислоҳ этиш ва модернизация қилиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини ва ирригация тизимини яхшилаш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва албатта мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга жаҳон бозоридаги талабни ошириш, уларни сақлаш, логистикасининг замонавий тизимини шакллантиришга аълоҳида эътибор қаратишимиз мақсадга мувофиқ бўлади.

старший преподаватель Г.Т.Юлдашев, ТГЭУ

Обеспечение конкурентоспособности продукции агропомышленного комплекса

Управление качеством- это процесс влияния, в результате которого субъект управления воздействует на те или иные факторы, формирующие качество продукции. Главной целью управления качеством является формирование высоких потребительских свойств продукции, максимально удовлетворяющих запросы фактических и потенциальных потребителей.

Конкурентоспособность продукции является одним из важнейших показателей, характеризующихэффективное функционирование предприятия в рыночной экономике. Под конкурентоспособностью продукции понимается способность выдерживать конкуренцию, т.е. возможность успешной продажи на конкретном рынке в определенный момент времени. Для этого товар должен удовлетворять конкретную потребность потребителя и быть доступным по цене. Конкурентоспособность – комплексная характеристика, определяющая предпочтение товара на рынке по сравнению с аналогичными изделиями-конкурентами как по степени соответствия конкретной общественной потребности, так и по затратам на ее удовлетворение. В основе конкурентоспособности продукции лежат качество и цена. Оценка конкурентоспособности основывается на сравнительном анализе его совокупных характеристик в сравнении с товарами-конкурентами по степени удовлетворения конкретных потребностей и по цене потребления.

Покупатель считает качественной ту продукцию, которая отвечает условиям потребления независимо от того, какие специфические потребности ей предназначалось удовлетворять. При оценке качества продукции сравнивается совокупность ее свойств с каким-то эталоном. Эталоном могут быть лучшие отечественные и международные образцы, требования, закрепленные в стандартах или технических условиях. Но основное место в оценке качества продукции или услуг отводится потребителю, а стандарты, законы и правила лишь закрепляют и регламентируют прогрессивный опыт, накопленный в области качества.

Важным фактором, воздействующим на достижение необходимого качества продукции, является стандартизация. Объектом стандартизации может быть продукция, услуги, нормативно-техническая документация устанавливает потребительские свойства продукции, ее параметры, размеры, химический состав, питательные свойства и др.Стандартизованная продукция (в зависимости от ее потребительских свойств) удовлетворяет потребности субъекта на различных уровнях.Ряд новых стандартов содержит требования сертификационных испытаний продукции, т.е. процедуры принятия и реализации международных норм оценки и контроля качества поставляемого в другие страны продукта.Таким образом, одной из основных задач стандартизации является оказание помощи товаропроизводителям в

производстве продукции такого качества, которая нужна потребителю и которая будет пользоваться спросом.

Вторым направлением стандартизации является регламентация требований к условиям и методам, обеспечивающим достижение высоких показателей качества продукции. В первую очередь это касается технологий производства.

По статусу стандарты делятся на обязательные и добровольные. В качестве обязательных в стандарты включаются показатели, обеспечивающие безопасность жизни и здоровья людей, охрану окружающей среды, методы контроля за соответствием обязательным требованиям и др.

В условиях рыночных отношений большая часть стандартов должна иметь рекомендательный статус. Однако именно их соблюдение в условиях конкуренции дает возможность товаропроизводителям обеспечить высокую конкурентоспособность продукции АПК.Стандартизация как неотъемлемая часть современного рынка неразрывно связана с сертификацией.Сертификация - средство гарантии производителя продукции полного соответствия ее требованиям нормативно-технической документации, переход к удовлетворению на качественно более высоком уровне требований потребителей, как на внешнем рынке, так и внутри страны.

В международной торговле обеспечение конкурентоспособности продукции невозможно без подтверждения ее актом сертификации. Изделие, прошедшее сертификационные испытания на соответствие стандартов ИСО или МЭК, признается покупателями во всех странах-участницах сертификационных соглашений по данному виду продукции.

Цена товара – наличие у товара набора параметров, совпадающих с параметрами потребления, который определяют полезный эффект, полученный покупателем от потрибления товара. При оценке этого эффекта учитывается не только результат, но и затраты на его достижение. Поэтому каждый товар характеризуется свойствами, определяющими размер затрат, необходимых для его покупки и потрибления. Совокупность этих свойств образует группу стоимостных параметров (цену потребления). Показатели эффективности повышения качества продукции.Улучшение качества продукции АПК имеет, прежде всего, социальное значение. Это говорит о том, что эффект от повышения качества продукции не всегда может быть определен путем прямых экономических расчетов и выражен в денежной форме. Однако в большинстве случаев улучшение качества продукции у производителей способствует росту прибыли.

Таким образом, конкурентоспособность продукции является важнейшим показателем эффективности деятельности предприятий. От нее зависит позиция предприятия на рынке, его финансовое положение. Поэтому обеспечение конкурентоспособности продукции должно занимать первостепенное значение в стратегии и тактике развития предприятия.

катта ўқитувчи, и.ф.н. Б.Э.Мамарахимов, ТДИУ

Иқтисодиёт тармоқларида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масаласи барча мамлакатларда муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти “2015 йилда мамлакатимиз

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО)га аъзо давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида Минг йиллик ривожланиш мақсадларига эришгани учун бериладиган мукофотига сазовор бўлган 14 та давлатдан бири сифатида эътироф этилди",[122]-деб таъкидлади. Шунинг учун ҳам бутун дунёда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларига жуда катта аҳамият берилади.

Бутун дунёда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларига жуда катта аҳамият берилади. Озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари 1996 йилда Рим шаҳрида бўлиб ўтган Жаҳон озиқ-овқат форумида муҳокама қилинган. Ушбу Форумда 130 мамлакат иштирок этди. Унда кам ривожланган мамлакатларга озиқ-овқат ёрдами беришга оид масалалар кўриб чиқилди. Чунки маълумотларга кўра дунёда қишшоқлар шу қадар кўпки, улар кундалик егулик овқатга ҳам эга эмас, очликдан азоб чекмоқда. Шу боисдан ҳам 2000 йилда БМТнинг мингйиллик саммитида қатнашган 189 та мамлакат раҳбарлари қабул қилган Мингйиллик ривожланиш мақсадларидан биринчиси ўта қашшоқликка ва очликка барҳам беришдан иборат деб белгиланган. Унга кўра 2015 йилга қадар кунига 1 доллардан кам даромадга эга аҳоли ҳиссасини ҳамда очликдан азоб чекувчи аҳоли ҳиссасани икки баробарга қисқартириш каби иккита муҳим вазифа қўйилган. Ўзбекистонда биринчи мақсад кам таъминланганликни ва қониқарсиз овқатланишни қисқартириш деб белгиланган. Ушбу мақсадга кўра мамлакатимизда 2015 йилга бориб, кам таъминланганликни икки баробар қисқартириш белгиланган[123]. Бу эса, жаҳонда, жумладан, Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг нақадар долзарб аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради.

Озиқ-овқат хавфсизлиги мамлакат аҳолисини асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини ўзи, мустақил таъминлашга қодирлигини ифодалайди. Шунингдек, озиқ-овқат импортига ўта боғлиқликдан халос бўлганлигини англатади. Озиқ-овқат хавфсизлиги фақат ички ўзини ўзи тўлиқ озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш билан чекланмайди. Бунинг учун озиқ-овқат импорти ҳам эътиборга олинади. Бунинг учун мамлакатда озиқ овқат махсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга кўпроқ эътибор берилмоқда. Жумладан, Пахтадан бўшаган экин майдонларида, аввало, сабзавот ва картошка, шулар қаторида озуқа экинлари, ёғ-мой олинадиган ва бошқа ўсимликлар экилади, боғ ва узумзорлар барпо этилади.

Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 21,5 фоиз, гўшт етиштиришни 26,2 фоизга, сутни 47,3 фоиз, тухумни 74,5 фоизга кўпайтириш, балиқ етиштиришни 2,5 мартага ошириш кўзда тутилмоқда.[124]

---

[122] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир // Халқ сўзи, 2016 йил 16 январь.

[123] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг БМИ саммити Мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. –Т.: Иқтисодиёт нашриёти, 2010. 15-бет.

[124] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. Бош

старшие преподаватели, Г.Т.Юлдашев,
Б.Т.Султанов, ТГЭУ

Вопросы развития экспортного потенциала региона

Формирование и развитие экспортного потенциала представляет собой сложный процесс, включающий внутренние и внешние экономические составляющие на всех стадиях функционирования региона как сложной экономической системы. Процессы распространения экспортной деятельности на региональный уровень требуют разработки соответствующей региональной политики. Так, в ходе эволюцииполитики государства, в течение переходного периода наблюдался отход от практики жесткого вертикального управления развитием экспортного потенциала регионов к либерализации экспортной деятельности, к оперативно-хозяйственной самостоятельности субъектов экономических отношений. В этих условиях формируется потребность разработки региональной стратегии долгосрочного экономического роста, научно-технического развития и международных экономических и торговых связей.

Управление эффективностью формирования и развития экспортного потенциала региона представляет собою многоуровневую систему функций макро, мезо и микросреды, направленную на достижение максимально возможного результата деятельности на зарубежных рынках.

По нашему мнению, с экономической точки зрения под экспортным потенциалом региона следует понимать максимально возможный объем экспорта конкурентоспособных на мировом рынке товаров и услуг при сложившейся региональной отраслевой структуре.

С позиции сущностного содержания, по нашему мнению, под экспортным потенциалом региона следует понимать совокупную способность региональной экономической системы производить соответствующие мировым стандартам товары, технологию, услуги при рациональном использовании природно-ресурсной базы данного региона.При реализации экспортного потенциала региона необходимо учитывать его структуру. Экспортный потенциал региона может быть определен как взвешенная сумма частных потенциалов. Экспортный потенциал региона включает в себя следующие частные потенциалы:

-ресурсно-сырьевой, который рассчитывается на основе средневзвешенной обеспеченности региона запасами природных ресурсов;

- производственный-совокупный результат хозяйственной деятельности предприятий региона;

- трудовой-характеристика работников предприятий региона, их квалификация и образовательный уровень;

- финансовый-совокупные финансовые возможности;

- потребительский-объем внутреннего и внешнего рынков, их характеристики

- инфраструктурный-экономико-географическое положение и качество производственной инфраструктуры;

- инновационный-уровень развития научно-исследовательской деятельности и возможности внедрения достижений научно-технического прогресса;

мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир // Халқ сўзи, 2016 йил 16 январь

- институциональный-степень развития ведущих институтов рыночной экономики, форм собственности, малого предпринимательства.

Данная структура экспортного потенциала региона, отражает как возможность, так и реализацию возможности выхода на внешний рынок с конкурентоспособной продукцией.

Потенциал экспортной деятельности определяется максимальными возможностями региона реализовывать продукцию на зарубежныхрынках сбыта. Данный элемент является основополагающим в структуре экспортного потенциала, так как современный мировой рынокявляется рынком покупателя, поэтому на первом месте стоят вопросы не столько производства, сколько реализации товара не только нанациональном, но и на международном уровне. Раскрывая сущность экспортного потенциала, необходимо обозначить мотивы, побуждающие экономическую систему региона и субъектов хозяйствования в регионе экспортировать свои ресурсы и продукцию, разрабатывать ипродвигать стратегию возрастающего участия региона в международном разделении труда.

В предстоящем периоде развитие экспортного потенциала и его товарной структуры будет определяться, по нашему мнению, двумя группами взаимосвязанных факторов. С одной стороны, это более или менее статичные факторы по своему характеру, характеризующиеся сравнительными региональными преимуществами в природно-ресурсной сфере с последующим усилением акцента на высокотехнологичную продукцию и продукцию высокой степени обработки. С другой стороны, это факторы динамично меняющихся конкурентных преимуществ, связанных с научно-техническими достижениями и инновациями. Соединение в одном регионе региональных и технологических конкурентных преимуществ усиливает его конкурентоспособность на глобальном экономическом пространстве, обеспечивает стабильное наращивание экспорта и его стимулирующее воздействие на развитие экономики в целом.

Значение экспорта готовых изделий, в первую очередь с высокой добавленной стоимостью, как фактора ускорения социально-экономического развития региона, очевидно, так как их производству присуща разветвленная система прямых и обратных связей,вовлечение в оборот смежных предприятий и отраслей, благотворно влияющих на рост и повышение конкурентоспособности экономики региона в целом, и практически безграничные возможности по расширению ассортимента и улучшению потребительских свойств выпускаемой продукции. Особую роль играет вывоз инновационной продукции, ноу-хау, инжиниринговых и консалтинговых услуг. Опыт развитых стран свидетельствует, что регионы, выступающие на внешнем рынке с новыми, инновационными продуктами, создают на нем новую нишу, при помощи активной экспортной политики и механизма поддержки продвижения соответствующей продукции, организуют внешний спрос, что способствует как росту занятости, ВРП в экспортирующем регионе, так и укреплению его позиций в мирохозяйственных связях.

Определяя направления развития хозяйственной системы региона, необходимо опираться на возрастающее значение организационно-экономического потенциала территорий, что значительно позволяет расширить возможности скорейшей организации производства новых товаров и услуг с максимально эффективным использованием производственного потенциала других стран и территорий. С этих позиций формирование благоприятных условий для организации новых производств и реализации инновационных предпринимательских проектов становятся основными

инструментами модернизации и развития хозяйственного комплекса региона. Формирование таких условий представляется возможным на основе решения двух взаимосвязанных задач – обеспечение доступа к наиболее эффективным мировым технологиям и доступа к зарубежным финансовым источникам. В сегодняшних условиях их решение может быть достигнуто, главным образом, за счет расширения активной интеграции экономики региона в систему международных хозяйственных связей, то есть путем расширения объема экспортных поставок, повышения их доли в валовом региональном продукте и, одновременно, посредством совершенствования качественных характеристик экспортного потенциала региона. Следовательно, сохранение, расширение и совершенствование экспортного потенциала региона является в настоящее время важнейшим направлением развития региональной социально-экономической системы. При этом, на наш взгляд, для формирования и развития экспортного потенциала Узбекистана и его регионов необходимо учитывать ряд следующих важных положений:

– требуется оценка экспортного потенциаларегионов , что представляет собой целостную совокупность природных, экономических, организационных, правовых, социально-культурных факторов, то есть система количественных и качественных показателей, характеризующих регион и позволяющих сопоставлять различные регионы, а также разрабатывать адекватную стратегию их дальнейшего развития;
– необходимо учитывать, какое место занимает регион в экспортном потенциале страны, а также его ресурсно-сырьевой потенциал - что, на наш взгляд, представляет особую важность для Узбекистана, демонстрирующей открытость экономики;

– проводить постоянный мониторинг экспортного потенциала региона, территории для анализа динамизма, связанного с возникновением новых отраслей и видов производств;

– необходима разработка стратегий развития регионов с высоким экспортным потенциалом, которые должны быть не только стандартными, но и гибкими для адаптации к рынкам микро и макросреды;

– эффективное использование экспортного потенциала региона, территории, что должно вести к повышению стандарта жизни его населения, так как существует тесная взаимосвязь развития экспортного потенциала с социальной динамикой, то есть с обеспечением занятости населения региона, анализируемой территории, повышением его жизненного уровня, формированием творческого характера труда;

– учитывать количественные показатели, характеризующие экспортный потенциал, которые следует рассчитывать как относительные – на душу населения.

В целях развития экспортного потенциала регионов Узбекистана требуется государственное управление процессом развития конкурентных преимуществ, которое должно охватывать следующие стратегические установки:

– стимулирование предложения дефицитных факторов производства, необходимых в деле подъема конкурентоспособности промышленности;

– повышение качества и совершенствование структуры совокупного спроса через систему конкурсного распределения заказов среди предприятий на производство высокотехнологичной продукции; установление жестких, приближенных к мировым, стандартов при ее приемке; патентная политика; предоставление финансовых и налоговых льгот предприятиям, инвестирующим в новые технологии;

– осуществление прямой государственной поддержки формирующихся конкурентоспособных секторов через инвестиции в инфраструктуру, привлечение

иностранного капитала, стимулирование наиболее эффективных фирм и предприятий;

– на высшем государственном уровне должна быть сформулирована и всемерно обеспечена задача планомерного обновления качества структуры экспорта за счет роста доли продукции экспортоориентированных отраслей. Формирование и развитие экспортного потенциала региона должно стать основой оптимизации структуры экспорта в сторону увеличения доли готовой продукции, соответствующей по уровню конкурентоспособности сегментам зарубежных рынков. Таким образом, экспортный потенциал базовых отраслей промышленности приобретает роль важнейшего стабилизирующего фактора в условиях развития экономики страны и его регионов, а также выступает практически основным источником валютных поступлений в бюджет.

ассистент, Ҳ.Б.Янгибоев, ТДАУ

Аграр соҳада инновацион фаолиятни ривожлантириш

Мамлакат иқтисодиётини барқарор ва жадал ривожлантириш эвазига аҳолининг турмуш даражасини ошириш, уларга муносиб ҳаёт даражасини яратишга қаратилмоқда. Бу мақсадни самарали амалга ошириш мамлакат иқтисодиётида мавжуд ҳар бир қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали ишлашига боғлиқ.

Инновациявий фаолият - бу ишлаб чиқариш ва инсон ҳаётий фаолиятининг бошқа соҳалари эҳтиёжларини қондиришнинг муҳим услубларидан бири ҳисобланган ҳолда, у фойдаланиладиган маҳсулотларнинг сифат ўзгаришлари, фаолият воситалари ва услубларини янгилаш йўли билан амалга оширилади.

Инновация - мавжуд тизимлар ривожланишини бошқариш жараёни бўлиб, унда инновациявий маҳсулот амалий қўлланилиш босқичигача олиб келинади ва бозор муваффақиятини таъминлайди.

Аграр соҳада инновациявий жараёнларнинг самарадорлиги, инновациявий стратегияни шакллантиришда қўлланиладиган усул ва услубларга, инновациявий маҳсулот категориясига, ишлаб чиқилаётган инновациялар турларига, илмий-тадқиқот ишлари натижаларининг ишлаб чиқаришда қўлланилишига боғлиқ бўлади.

Республика бўйича 2015 йилнинг 1 декабрь ҳолатига жами 101 минг та фермер хўжалиги фаолият кўрсаётган бўлиб, бир фермер хўжалигига тўғри келган ўртача ер майдони 36,1 гектарни ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида белгилаб берилган вазифалардан келиб чиқиб, бугунги кунда фермер хўжаликларининг моддий манфаатдорлиги таъминлаш ва рағбатлантириш ҳамда кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш бўйича тасдиқланган дастурлар асосида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантиришда инновацион фаолиятни қўллашнинг асосий мақсади – ер-сув, меҳнат ресурслари, минерал ўғитлар, техника воситаларидан унумли фойдаланган ҳолда фермер хўжаликларида даромадни оширишдан иборатдир.

Инновацион технологияларни киритиш асосида фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини жойларнинг ўзида ортиқча нобудгарчиликларга йўл қўймасдан қайта ишлаб, рақобатбардош тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариб, уларни

ички ва ташқи бозорларга чиқармоқдалар ҳамда қишлоқларда иш жойлари яратиб, қишлоқ аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи, хаёт фаровонлигини яхшилашга хисса қўшмоқдалар. Бунинг натижасида кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожланиши асосида жамият кўрадиган наф ҳам ортиб бормоқда.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида инновациявий бошқарувнинг мақсади, вазифалари ва услубларининг тадқиқотини давом эттириш учун, инновациявий бошқарув объектиниифодалаш ва унинг асосий тавсифлари ва хусусиятларини аниқлаш лозим. Бунинг асосий зарурияти шундаки, инновациявий бошқарув корхонанинг рақобат асосида ривожланиши стратегиясининг асосий элементларидан бири бўлган ҳолда, бошқарув инфратузилмасини яхшилаш ва фаолият мақсадларига янада самаралироқ эришиш имконини берувчи турли хил янгиликлар ва инновациялар хизмат қилади.

Инновациявий фаолият илмий, илмий-техник натижа ва интеллектуал салоҳиятни, янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот олиш мақсадида қўллашга йўналтирилган бўлади. Бозор шароитларида инновациявий фаолиятнинг асосий компонентлари бўлиб, инновациявий фаолият соҳасини ташкил этувчи янгиликлар, инвестициялар ва инновациялар хизмат қилади.

Аграр соҳада инновациявий фаолиятни бошқариш, бевосита инновациявий жараён орқали келажакдаги натижаларга эришишга қаратилган.

Инновацияларни бошқариш илмий-техник ғоя шаклланишидан тортиб уни тижорат асосида амалга оширилишигача бўлган барча қадамлар йиғиндисини қамраб олади. Ҳар бир янгилик ғояси яратилишидан уни амалга оширилишигача бўлган вақт даври инновациявий цикл деб аталади.

Инновациявий жараёнларни амалга оширишнинг самардорлиги кўпгина омилларга боғлиқ бўлади.

Инновацияларни бошқариш тизимининг барча элементлари фаолияти тўлиқ ўзаро мувофиқлаштирилгандагина, ушбу жараён бутунлиги ва узлуксизлиги, илмий-техник натижаларга эга бўлиши ва уларни ўзлаштириш муддатларини қисқариши таъминланиши мумкин.

Аграр соҳада инновацион фаолиятни ривожлантириш учун :

- қишлоқ хўжалиги корхоналарида етиштирилаётган маҳсулотларнинг, технология, ускуна ва бошқа воситалардан самарали фойдаланишда инновация усулларини жорий этиш;
- янгидан ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналарида молиявий барқарор ривожлантиришга эришиш учун инновацион ташаббускорликни қўллаб-қувватлаш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган корхоналарни ривожлантириш мақсадида уларда янги инновацион ғоялар билан таъминлаш;
- қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ходимларини малакасини ошириш билан боғлиқ фаолиятни яхшилашга доимо эътибор бериш ва инновацион фикрларини инобатга олиш;
- ривожланган давлатлар каби қишлоқ хўжалиги корхоналарида инновация фаолиятини самарали ташкил қилиш;
- қишлоқ хўжалиги корхонаси фаолиятини тубдан ўрганиш ва таҳлил қилиш ҳамда инновацияларни жорий қилиш қоидаларига мослигини текширишни йўлга қўйишни такомиллаштириш.

Д.Қ.Рахманова,

Тошкент Иқтисодиёт ва Бизнес коллежи

Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш,сифатини яҳшилаш омиллари

Маълумки,қишлоқ хўжалигининг ривожи озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенг йулга қуйишдан бошланади. Бугуннинг муҳим аҳамиятга эга вазифаларидан бири халқаро ва давлатлар миқёсида қишлоқ хўжалиги ва қишлоқ хўжалиги ҳудудларини ривожлантириш, озиқ-овқат маҳсулотларини етиштиришни кўпайтириш, шу билан бирга уларнинг сифатини таъминлаш масалаларини кўриб чиқиш ҳисобланади.Мамлакатда етиштириладиган озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва турлари, улардан олинадиган ҳосилнинг мазали таъми ва фойдали хусусиятлари, уларнинг миллий иқтисодиёт ва экспортда тутадиган ўрни, биринчи навбатда, шу давлатнинг географик жойлашуви, унинг тупроқ-иқлим шароитига, муайян маҳсулотни етиштириш маҳоратига, бундай маҳсулотларнинг маҳаллий ва хорижий бозорларда нечоғлиқ харидоргир бўлишига боғликдир.

Ўзбекистон мустақиллика эришгандан сўнг йирик иқтисодий муаммолар ва етишмовчиликларга қарамай, қисқа муддатда буғдой ва бошқа стратегик ахамиятга эга бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича мустақилликка эришди. “Юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтиришни таъминлайдиган кимё, нефть-газ ва нефть-кимё саноатини, машинасозлик, металлни қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, енгил, озиқ-овқат саноатининг юқори технологияларга асосланган тармоқларини ва бошқа соҳаларни юксак даражада ривожлантириш олдимизга қўйилган мақсадларга эришишнинг асосий манбаи бўлиши даркор” [125]дея Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялашнинг устувор йўналишларини белгилаб берди.Олиб борилаётган ислоҳотларнинг ижобий самараси сифатида, бугунги кунда Ўзбекистон озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириб чиқариш ҳолати талаб даражасида бўлиб, озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи тўлиқ таъминлай олмоқда. Таъкидлаш лозимки,Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари қисқа муддатда жаҳон бозорида харидоргир бўлган мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштирадиган ва экспорт қиладиган ҳудудларга айланди.2015 йилда ҳудудларда озиқ-овқат саноатини ривожлантириш учун 1минг 660 дан зиёд инвестиция лойиҳаси амалга оширилди. Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда 21 минг 500 фермер хўжалиги кўп тармоқли хўжаликка айлантирилиб, интенсив ва маҳаллий боғлар барпо этилди, гўшт, сут ва мева-сабзавотни қайта ишлаш корхоналари кўпайди. Чорвачилик, паррандачилик,балиқчилик,асаларичилик ҳамда сервис хизматлари ривожлантирилди. Натижада 96 минг 200 янги иш ўрни яратилди. Статистик маълумотларга кўра, 2015 йил 12 миллион 592 минг тонна сабзавот ҳамда картошка маҳсулотлари,1 миллион 850минг тонна полиз экинлари,1миллион 556 минг тонна узум ҳамда қарийб 3 минг тонна мева Ўзбекистонда етиштириб олинди. Халқаро миқёсда катта нуфузга эга бўлган Жаҳон иқтисодий форум рейтингига кўра, Узбекистон 2015-йилда мамлакатимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти(ФАО)га аъзо давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида Мингйиллик

[125]Президент ИсломКаримовнинг «Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. http://xs.uz/index.php/rasmij/item

ривожланиш мақсадларига эришгани учун бериладиган мукофотига сазовор бўлган 14 та давлатдан бири сифатида эътироф этилди.[126] Бу борадаги ютуқларни янада оширишда интенсив усулда амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни бажариш мақсадга мувофиқдир:

- Озиқ-овқат маҳсулотларини етиштиришни кенг тарғиб қилиш;
- Етиштирилган ушбу маҳсулотларнинг сифат кўрсаткичини узлуксиз оширишни амалга ошириш;
- Ердан самарали фойдаланиш
- Маҳаллий хомашё асосида юқори сифатга ҳамда қўшимча қийматга эга маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш;
- Экспорт кўламини ошириш;
- Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг диверсификациясини ошириш;
- Қишлоқларда озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш учун қушимча имкониятлар яратишни ривожлантириш ва бошқалардир.

Хулоса ўрнида айтиб ўтиш лозимки, Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни янада кенгайтириш, уларнинг сифат дараж асини таъминлаш ва озиқ-овқат саноатини ишлаб чиқаришни модернизация қилиш орқали тармоқни истиқболли ривожлантириш учун аҳоли эҳтиёжлари учун озиқ-овқат маҳсулотлариишлаб чиқарувчи, сақловчи ва қайта ишлашга ихтисослашган корхоналарни инновацион техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш,экспорт қилувчи субъектлар учун давлат томонидан иқтисодий қўллаб-қувватлашнинг бозор муносабатларига мос имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиш лозим.

ассистент, П.К.Рахимов, ТошДАУ,
талаба Г.Т.Исмоилова, ТДИУ

Интеграцион шароитда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш имкониятлари

Миллий иқтисодиётда қишлоқ хўжалиги салмоқли ўрин тутади. Чунки, қишлоқ хўжалиги нафақат мамлакатимиз учун, балки кўпгина хорижий мамлакатлар учун ҳам озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириб беради ва озиқ-овқат мустақиллигини таъминлайди, шу билан биргаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган саноат корхоналари учун хомашё етказиб беради ва қишлоқ аҳолисини иш жойлари билан таъминлашда ҳам ўрни беқиёсдир.

Айни пайтда мамлакатимизда 101 мингдан ортиқ фермер хўжалиги фаолият юритаётган бўлиб, юртимизда етиштирилаётган жами қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 98 фоизи фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳиссасига тўғри келади. Истиқлол йиллари мазкур соҳага алоҳида эътибор қаратилди, уни изчил қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш учун мустаҳкам ҳуқуқий база яратилди. Президентимизнинг 2012 йил 22 октябрда имзоланган “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-

[126] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган Мажлисидаги маърузаси.Халқ сўзи.16.01.2016

тадбирлари тўғрисида”ги Фармони соҳадаги ислоҳотларни янги босқичига олиб чиқди, ана шу ҳужжат асосида Ўзбекистон Фермер хўжаликлари уюшмаси тугатилиб, Ўзбекистон Фермерлари Кенгаши ташкил этилди. Шу билан биргаликда, Президентимиз томонидан 2012 йил 21 майда “2012–2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш дастури тўғрисида”ги қарор қабул қилинди. Қарорда қишлоқ хўжалигида жумладан, боғ ва токзорларда фойдаланиладиган бир қатор янги турдаги, замонавий, ресурстежамкор, бир йўла бир нечта агротехник тадбирларни бажариш имкониятига эга техникаларни маҳаллий шароитда ишлаб чиқаришини йўлга қўйиш, 2012–2016 йилларда техникалар паркини босқичма-босқич янгилаб бориш каби бир қатор долзарб масалалар белгилаб берилган.

Республикамизда бозор иқтисодиёти шароитида аграр соҳада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда экспорт имкониятларини шаклланишида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини деҳқон ва фермер хўжаликлари, агрофирмалар орқали бевосита экспорт қилишини рағбатлантириш борасидаги ҳуқуқий меъёрий асосларни янада такомиллаштириб борилмоқда.

Мамлакатимизда етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотларнинг таркибида инсон организми учун зарур витамин ва мениралар (масалан, узумнинг таркибида қанд миқдори 18-30 фоизни, помидор таркибида қуруқ модда 5,5 фоизни, гилоснинг Қора Наполеон нави диаметри 17-29 мм, қанд миқдори 10,84 фоиз, умумий кислоталик даражаси 0,62 фоиз, аскорбин кислотаси 22 мг фоизни ташкил этиши нормал ҳолат ҳисобланади. Гилоснинг Баҳор навининг эса диаметри 17-31 мм, қанд миқдори 13,8 фоиз, умумий кислоталик даражаси 0,33 фоиз, аскорбин кислотаси 15 мг фоизни ташкил этиши нормал ҳолат ҳисобланади.) мавжуддир. Ушбу кўрсатгичлар бошқа давлатларникига нисбатан анча юқоридир. Шу сабабли республикамизда етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотлари ташқи бозорда ўзининг муносиб ўрнини ва истеъмолчисини топиш имкони кундан кунга ошиб бормоқда. Рақобатбардош, сифатли маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш кўлами кенгайса, республикамизнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бўйича экспорт салоҳияти кенгаяди. Ўз ўрнида экспорт салоҳияти юқори бўлган мамлакатда валюта фондини ортиши имкони яратилади.

Дунё ҳамжамиятини ташвишга солаётган бир қатор муаммоларга қарамай, Ўзбекистонда кейинги 10 йилда сабзавот, картошка ва полиз етиштиришга ажратилган ер майдони 1,3 баравар, боғ ва узумзорлар учун ажратилган ерлар эса 1,2 баравар кенгайди. Натижада тармоқда ишлаб чиқаришни 2,5 баравар оширишга эришилди. Бундан ташқари, ўтган беш йил давомида 1,5 минг гектар майдонда 12 мингга яқин иссиқхона қурилиб, фойдаланишга топширилди. Энг муҳими, уларнинг 80,6 фоизи хусусий сектор ҳиссасига тўғри келмоқда. Ўзбекистон юқори сифатли мева, сабзавот, узум ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун жуда қулай иқлим шароитига эга. Шу билан бирга, юқори даромадли ташқи бозорда рақобатнинг кучайиши мева-сабзавот ва узумчиликнинг ривожланишига жиддий эътибор қаратишни тақозо этаётганини таъкидлаш жоиз.

Маълумки, айни пайтда барча тоифадаги хўжаликларимизда 260 минг гектардан ортиқ майдонга боғ ва 150 минг гектарга яқин узумзор мавжуд. Шу билан биргаликда қарийб 11 минг гектар майдондаги боғ ва узумзорларни қайта тиклаш белгиланган. Бу эса аграр ислоҳотлар муваффақияти унинг изчиллигида эканидан далолат беради. Соҳа мутасаддиларининг фикрига кўра, кейинги 10 йилда аҳоли жон бошига сабзавот ишлаб чиқариш 2 баравар, мева 2,4, узум 2,6, полиз 2,1 бараварга ошган. Натижада

Ўзбекистон МДҲ мамлакатлари орасида аҳоли жон бошига сабзавот ва узум етиштириш бўйича етакчилар қаторидан жой олди. Мева-сабзавот ва узумчилик тармоқларининг экспорт салоҳиятини юксалтиришда ҳам сезиларли ютуқларга эришилди. Бу борадаги ўсиш 2009 йилга нисбатан 3 бараварни ташкил этаётир. Хусусан, 2012 йилда Ўзбекистондан дунёнинг 80 дан ортиқ мамлакатига қиймати 1 миллиард долларлик сабзавот ва узум экспорт қилинди.

Охирги йилларда пахта ўсимлиги майдонларини қисқартириш ва озиқ-овқат ўсимликлари, шу жумладан ғалла, сабзавот, полиз экинлари, картошка экиш майдонларини кўпайтириш бўйича босқичма-босқич ислоҳотлар амалга оширилиб келинмоқда.Натижада ғалла экинларининг умумий экин майдонларидаги улуши 1991 йилдаги 25,7 фоиздан 2014 йилда 45 фоизгача, картошка ва полиз-сазбавот экинларининг улуши 8,8 фоизгача ошди, техник экинларнинг солиштирма оғирлиги 41,9 фоиздан 35, 4 фоизгача камайтирилди.Шунингдек, мева-сабзавотчилик ва узумчилик ҳам тез суръатлар билан ривожланмоқда ҳамда Ўзбекистон аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлашда салмоқли улуш қўшмоқда.

Охирги 5 йил ичида полиз-сабзавот ва картошка экин майдонлари 19 фоизга оширилди ҳамда боғдорчилик ва узумчилик майдонлари 11 фоизга кенгайтирилди.

Айни пайтда барча суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларининг 20 фоизи мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш учун фойдаланилади, ушбу соҳанинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришдаги улуши 41 фоизни, экспортидаги улуши эса 43,4 фоизни ташкил қилади.

Охирги етти йил ичида 36,8 минг гектар янги боғ ва 35,3 янги узумзорларни ташкил қилиш йўли билан 57,8 минг гектар боғ ва 37,6 минг гектар узумзор реконструкция қилинди. Охирги 5 йил ичида илғор хорижий тажриба асосида томчилатиб суғориш замонавий технологияси ва бошқа инновацияларни қўллаган ҳолда 23,5 минг гектар (барча боғлар умумий майдонининг 9 фоизи) юқори ҳосилли боғлар яратилди. Бундан ташқари 2009-2015 йилларнинг ўзидаёқ 2,6 минг иссиқхона хўжаликлари яратилди.

Охирги 10 йил ичида мева-сабзавотчилик ва узумчилик хом ашёсини қайта ишлаш ҳажми 4,2 баробарга, яъни 2004 йилдаги 557 минг тоннадан 2014 йилдаги 2320 минг тоннагача ошди.

Мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари дастури доирасида бир вақтда сақлаш 231,8 минг тонна маҳсулотни сақлай оладиган 347та замонавий омборхона қуриб, фойдаланишга топширилди ва 49,8 минг тонна сиғимга эга 80та мавжуд музлатиш камералари модернизация қилинди.

Мамлакатимизда ҳар йили 17 миллион тонна мева-сабзавот маҳсулотлари тайёрланади. Ўзбекистон жаҳоннинг 80 мамлакатига 180 дан ортиқ турдаги янги ва қайта ишланган мева ва сабзавотларни етказиб беради. Ўрик, олхўри, узум, ёнғоқлар, карам ва бошқа бир қатор маҳсулотлар экспорти ҳажми бўйича Ўзбекистон жаҳонда кучли ўнликка киради.

2016 йил охиригача Ўзбекистон Россияга мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини икки марта — 500 минг тоннагача кўпайтириши мумкин.

Ўзбекистондан Россияга мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ўтган йили 200 минг тонна (300 миллион доллар) ни ташкил этди, бу йил у 50—60 минг тоннага ошиши мумкин. Россияга мева ва сабзавотларни етказиб бериш Ўзбекистондан бундай маҳсулотлар экспортидаги улуши 80 фоизни ташкил этади.

Маълумотларга кўра, 2015 йилнинг ўзидаёқ Ўзбекистон Россияга мева-сабзавот экспорти ҳажми бўйича Польша, Испания, Аргентина, Марокаш ва Италия каби йирик етказиб берувчиларни ортда қолдирган.

Фермер хўжаликларини самарадорлигини ошириш ва экспортини юксалтириш учун қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилиши керак:

–фермер хўжаликларини сифатли уруғлар, касалликка чидамли ва ҳосилдор навлар билан таъминлашни йўлга қўйиш;

–агротехник тадбирларини сифатли бажариш учун зарур техника ва механизмлар тизимини ташкил этиш асосида маҳсулот етиштириш механизация даражасини ошириш;

–маҳсулот етиштиришда, айниқса, мева-сабзавотчиликда инфратузилмани ривожлантириш орқали маҳсулотни саралаш, қадоқлаш ва ташишдаги йўқотишларни камайтириш;

– маҳсулот сотишда маркетинг тизими ва ахборот-консалтинг хизматларини ривожлантириш орқали фермер хўжаликларида маҳсулот етиштириш рентабеллигини ошириш ва бошқалар.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилидиган бўлсак қишлоқ хўжалиги корхоналарида мўл ва сифатли маҳсулот етиштириб, экспортни йўлга қўйилса, биринчидан, фермер хўжаликларининг молиявий жиҳатдан барқарорлашувига олиб келинади, иккинчидан эса мамлакатга валюта тушуми кўпаяди. Бу эса иқтисодиётимизнинг юксалишига асос бўлиб хизмат қилади.

магистрант, Н.Яхшимуратов, ТДИУ

Ҳудудларда озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг истиқболли йўллари

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузасида

“...Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиши натижасида 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 21,5 фоиз, гўшт етиштиришни 26,2 фоизга, сутни 47,3 фоиз, тухумни – 74,5 фоизга кўпайтириш, балиқ етиштиришни 2,5 мартага ошириш кўзда тутилмоқда. Айни пайтда ана шу турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми сезиларли даражада ортишини ҳам ҳисобга олиш зарур”[127].

Реал сектор иқтисодиётнинг бевосита барча моддий неъматларини ишлаб чиқариш яъни, шу билан бирга озиқ-овқат саноати тармоқлари ҳамда унга боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалигини ҳам ривожлантиришни ўз ичига олади. Охирги 10 йилда аҳоли жон бошига гўшт истеъмоли 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотлари 1,6 марта, саноат усулида қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари истеъмоли деярли 4 баробарга ортганлиги эл-юртимиз фаравонлиги тобора ортиб бораётганлигининг

[127] Каримов И.А. Бош мақсадимиз–мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир.// Халқ сўзи. 16 январ 2016 йил.

исботидир. Озиқ-овқат саноатининг республика саноатидаги улуши ҳам ўсиб бормоқда. Агар 2011 йилда бу кўрсаткич 12,6 фоизни ташкил қилган бўлса, бугунги кунда деярли 17 фоизни ташкил қилмоқда. Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг йиллик ўсиш суръатлари ўртача 10 фоиз бўлмоқда.

Озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан ҳар йили ўртача 3,5 - 4 триллион сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, барқарор ўсиш таъминланмоқда. Жумладан, қандолат маҳсулотлари, шакар, гўшт ва гўшт маҳсулотлари, сут ва сут маҳсулотлари каби муҳим озиқ-овқат неъматлари тайёрлаш борасида кескин ўсиш кузатилмоқда. Бугунги кунда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси, “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик компанияси ва “Ўзвиносаноат-холдинг” холдинг компанияси таркибидаги ҳамда 10 мингдан ортиқ кичик бизнес субъектлари шуғулланмоқда.

Улар томонидан 3 мингдан зиёд номдаги турли хил маҳсулотлар ишлаб чиқарилмоқда. Бу корхоналарнинг жами маҳсулот ишлаб чиқаришдаги улуши 2011 йилда 16,5 фоизни ташкил қилган бўлса, фақат 2015 йилнинг ўтган даврида ишлаб чиқарилдиган озиқ-овқат маҳсулотларининг 40 фоизидан зиёди кичик корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу кўрсаткичларга янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиш, мавжудларини модернизация қилиш, шунингдек, маҳсулот турларини диверсификация қилиш орқали эришилмоқда. Ўтган даврда “Хоразм шакар”, “Ангрен шакар”, “Сиёб Саҳовати”, “Ренесанс Дизайн”, “Мармакс” каби қатор корхоналар ишга тушиб, озиқ-овқат саноатида салоҳиятли корхоналар қаторига кирди.

Республика озиқ-овқат саноатнинг юқори суръатларда ўсиш салоҳияти хорижий ишбилармонлар учун ҳам ўз бизнесларини бизнинг юртда ташкил қилишларига катта имкониятлар яратмоқда. Ўтган даврда дунёга таниқли “Нестле”, “Кока кола”, “Карлсберг”, “Бритиш Американ Табакко” компаниялари Ўзбекистонда ўз ишлаб чиқаришларини ташкил этдилар.

Республика озиқ-овқат саноати 1,5-2,0 млрд. долларга баҳоланган катта экспорт салоҳиятига эга. Агар, 1990 йиллар бошида Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар фақат 5 та давлатга экспорт қилинган бўлса, бугунги кунда улар Россия, Бразилия, Германия, Латвия, Литва, Корея, Туркия, Бирлашган Араб Амирликлари каби 80 дан ортиқ давлатларига экспорт қилинмоқда. Охирги 10 йилда мева шарбатлари экспорти 2 мартага, бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари экспорти ўртача 1,5 баробарга, нархлари эса 6 мартага ортди. Ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, таркибий ўзгартириш ва модернизация қилиш илғор давлатлар тажрибасини кўр-кўрона қўллаш орқали эмас, балки ўзимизнинг иқтисодиётимиз, бозор муносабатларимиз талаблари асосида, атрофлича комплекс таҳлил қилган ҳолда амалга оширилмоқда. Шу аснода озиқ-овқат саноатининг ривожланиши учун хом ашё базасини мустаҳкамлаш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатда қишлоқ хўжалигининг ривожланиб бораётганлиги, аграр соҳадаги давлат сиёсатининг оқилона юритилиши қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатининг ривожланишига ҳам асос бўлмоқда.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, ички бозор ва экспортга сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш мақсадида 125 та корхонада ISO-9001 халқаро сифат стандарти ва 200 дан ортиқ корхонада маҳсулот ҳавфсизлигининг ISO-22000 халқаро стандарти жорий этилган.

Қуйидагиларни тавсия сифатида келтириб ўтиш жоиздир, яъни, инвестиция лойиҳаларига хизмат кўрсатувчи тижорат банклари лойиҳаларни молиялаштириш, шунингдек маблағларни конвертация қилишнинг аниқ жадвалларини ишлаб чиқиши

ва амалга оширишини ташкил қилиш; замонавий технологик ускуналарни лизинг асосида харид қилиш орқали тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш; суғурта компаниялари томонидан лойиҳа ташаббускорларига ажратиладиган кредитларни суғурталаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологиялари бўйича озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси қошида ўқув марказини ташкил этиш.

А.Рахимов, ҚХИИТИ лойиҳа раҳбари
катта илмий ходим изланувчи Б.Джураев, ҚХИИТИ

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида маркетинг таҳлили

Истеъмол бозорларини кенг ассортиментдаги сифатли маҳсулотлар билан тўлдириб, харидорларни юқори сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилишлари учун кенг имкониятлар яратиш орқали соғлом турмуш тарзини таъминлаш иқтисодиётнинг асосий тамойилларидан ҳисобланади. Шу боисдан ҳам Республикамиз истеъмол бозорларини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш иқтисодий ислоҳотларнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Истеъмол товарлари бозорини таҳлил қилиш ва унинг ривожланиш даражасини белгилаш иқтисодиётнинг тараққиёт йўналишларини аниқлашга ёрдам беради. қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг катта қисми (97,8 фоизи) Республикамиз фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан етиштирилади. Бу эса аграр соҳада маҳсулотларни сақлаш, ташиш ва истеъмолчиларга етказиб беришда ўзига хос мураккаблик касб этади. Маълумки қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш мавсумий характерга эгадир. Шу билан бирга, ишлаб чиқарилган хом ашёлар ва истеъмол товарларининг харидорларга узлуксиз етказиб берилиши долзарб масала ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги маркетинг таҳлилининг ҳам асосий мақсади бу – нафақат бозордаги ҳозирги ҳолатни, балки кейинги ўзгаришларни ҳам ҳисобга олиб боришни кўзда тутади. Ривожланган бозор иқтисодиёти шароитида маркетинг тизимини таҳлил қилишда асосан эконометрик-статистик прогозлаштириш методларидан фойдаланиш нисбатан самарали ҳисобланади. Бундай маркетинг тадқиқотлариниқуйидаги тамойиллар асосида олиб борилиши мақсадга муофиқдир:

- бозордаги талаб ва таклиф мувозанатини тўғри баҳолаш;
- рақобатчилар фаолиятини тўғри таҳлил қилиш ҳамда тижорат рискларини оқилона ҳисоблаш;
- нарх сиёсатини муқобиллаштириш;
- маркетинг фаолият стратегиясини пухта ишлаб чиқиш.

Маркетинг тадқиқотларини олиб бориш қуйидаги моделда кўришимиз мумкин.

Қуйида келтирилган расмдан кўриниб турибдики, энг аввало маркетинг фаолиятида бозор конъюктурассини таҳлил қилиш лозим. Яъни, қишлоқ хўжалиги корхонасини маҳсулотни етиштиришдан аввал унинг истеъмолчилари тўғрисида тўлиқ ахборотга эга бўлиши ва шу асосда ўз фаолиятини юритиб бориши керак. Чунки, эркин иқтисодий шароитда бозор конъюктурасини аниқ таҳлил қилиш юқори иқтисодий самарадорликнинг меъзони ҳисобланади.

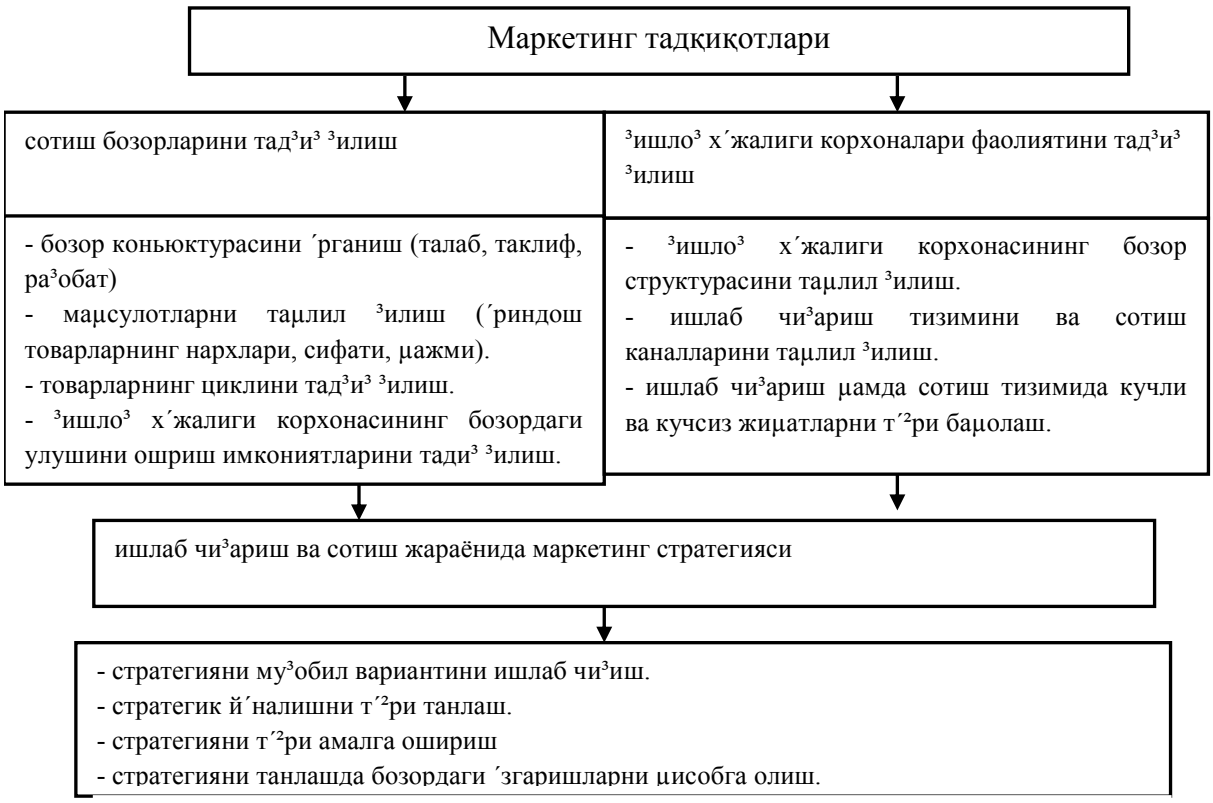

1 расм Маркетинг тад³и³отларини олиб бориш модели.

Бозор конъюктурасини таҳлил қилиш ва баҳолаш маркетинг фаолиятининг асосий қисми бўлиб, бозор ҳолатини ҳар томонлама тадқиққилиди ва бу жараёнда давлат сиёсатининг бозор ҳолатига таъсир даражасини таҳлил қилиш ҳамда аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатларини ҳам тўлиқўрганишни назарда тутади. Шу билан бирга, маркетинг тадқиқотларини олиб боришда бозор тенденциясига, товарлар циклигига, бозорларнинг мутаносиблиги ҳам таҳлил қилиб борилиши лозим.

Бозор иқтисодиёти шароитида фаолият юритадиган ҳар бир қишлоқ хўжалиги корхонаси эркин бозорга қайси турдаги маҳсулотни, қанча миқдорда ишлаб чиқариш ва қандай нархларда истеъмочиларга етказиб бериши лозимлигини тўлиқ прогнозлаб бориши лозим. Шундагина, барча деҳқон ва фермер хўжаликлари ўз фаолиятини самарали тарзда ривожлантира оладилар. Қишлоқ хўжалиги корхоналари ўз фаолиятларида юқори иқтисодий самарага эга бўлиши, доимий равишда сотиш каналларини оптималлаштириб боришларига бевосита боғлиқдир. ҳозирги кунда аксарият қишлоқ хўжалиги корхоналари ўз маҳсулотларини воситачилар орқали бозорга чиқаришни афзал кўришади ва шу йўл билан меҳнат сарфиниҳамда сотиш харажатлариниқисқартиради. Бу метод ҳам қайсидир моънода маркетингни бир кўриниши, лекин ҳозирги бозор шароитида ҳар бир ишлаб чиқарувчи маҳсулотининг истеъмолчилари ҳақида тўлиқ ахборотга эга бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини истеъмолга етказиб бериш билан боғлиқ бўлган фаолиятда маркетинг тизимларидан фойдаланиш зарурлиги ҳақида назария ва амалиётда кўплаб фикрлар билдирилмоқда. Иқтисодчи олимлардан И.М.Кроуфорд қишлоқ хўжалиги маркетинг тизимиҳақида тўхталиб, “....қишлоқ хўжалиги маркетинги - бу деҳқон ва фермер хўжаликлари ишлаб чиқарган товарларига оптимал нарх белгилаши эмас, балки бутун ишлаб чиқариш жараёнини тўлиқўз ичига олган ҳолда сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришга қаратилган тизимдир” деган фикрни илгари сурган.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим, қишлоқ хўжалиги маркетинги бозор иқтисодиётида муҳим аҳамият касб этиб, истеъмолчиларнинг талабларини тўлиқҳисобга олган ҳолда корхона фаолиятини ташкиллаштиради ва шу йўл билан тармоқ корхоналарининг ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун истеъмолчилар талаблари ўзгаришини прўогнозлаб боради. Шу билан бирга, маркетинг тазимини ривожлантириш орқали корхонанинг йиллик товар айланмасини ошириш, ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш ва корхонанинг бозордаги ўрнини мустаҳкамлашга эришилади.

катта илмий ходим-изланувчи М.С.Юсупов, ТДИУ

Мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлашнинг устувор йўналишлари

Кейинги йилларда бутун жаҳонни ташвишга солаётган глобал муаммолардан бири сифатида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор ва узлуксиз таъминлаш ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш кун тартибига қўйилмоқда. Глобал озиқ-овқат хавфсизлиги доирасида бизнинг мамлакатимизда ҳам бу масалани ижобий ҳал этишга бир қатор омиллар ва муаммолартаъсир кўрсатишигаэътиборниқаратмоқчимиз.

1. Мамлакатимиз Марказий Осиёмамлакатлари ўртасида аҳоли сони, унинг йиллик ўсиш суръатлари ҳамда зичлигижиҳатидан энг юқори ўринлардан бирини эгаллайди. Республикамиз аҳолиси йилига ўртача 550-600 минг кишига кўпайиб, БМТнинг прогнозларига қараганда 2050 йилга бориб 50 млн. кишига етиши мумкин.

2. Ўзбекистон аҳолиси сони шиддат билан ўсиб бораётган бир шароитдақишлоқ хўжалигига яроқли экинмайдонларининг чекланганлиги озиқ-овқат таъминоти масаласини янада кескинлаштиради. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига қараганда мамлакатимизда ўтган асрнинг 90-йилларида суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари аҳоли жон бошига нисбатан ўртача 0,20 гектарни(дунё бўйича 0,27 га) ташкил этган бўлса, 2015 йилда 0,14 гектарга яқин(дунё бўйича 0,25 га)бўлди. 2030 йилга бориб бу кўрсаткич ҳозирги суғориладиган ерлар ҳажми камаймаган тақдирда ҳам, фақат аҳоли сонининг ўсиши ҳисобига 0,12 гектарни(дунё бўйича 0,16 га) ташкил этиши кутилмоқда. Бу келгусида аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш масаласи янада мураккаблашишидан далолат беради.

3. Республикамизда мавжуд экин майдонларининг аксарият қисми ер ости сизот сувларининг яқинлиги ва бошқа сабабларга кўра у ёки бу даражада шўрланган. Хусусан, 2015 йилга келиб жами суғориладиган ерларга нисбатан кучли шўрланган ерлар салмоғи 2,6 фоиз (113,5 минг га), ўртача шўрланган ерлар 13,6 фоиз (586,9 минг га) ва кучсиз шўрланган ерлар 31,2 фоизни (1 344,7 минг га) ташкил этди, яъни жами 4306,8 минг гектар суғориладиган ерларда шўрланган ерлар салмоғи 47,5 фоизга тенг бўлди.

4. Республикамизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг экин турларига қараб 75-95фоизи суғориладиган ерларда етиштирилади. Аммо, республикамиз трансчегаравий сув оқимлари қуйи қисмида жойлашганлиги, шунингдек мамлакатимизда фойдаланиладиган сув ресурсларининг фақатгина 20,0 фоизи ўзимизда, қолган 80,0 фоизи қўшни ҳудудларида шаклланишини, Тожикистонда Роғун ва Қирғизистонда Қамбарота-1, Қамбарота-2 каби йирик сув иншоотлари қурилиши режалаштирилганини ҳисобга олсак, қишлоқ хўжалиги учун сув таъминоти масаласи нақадар мураккаб аҳволда эканлигига гувоҳ бўламиз.

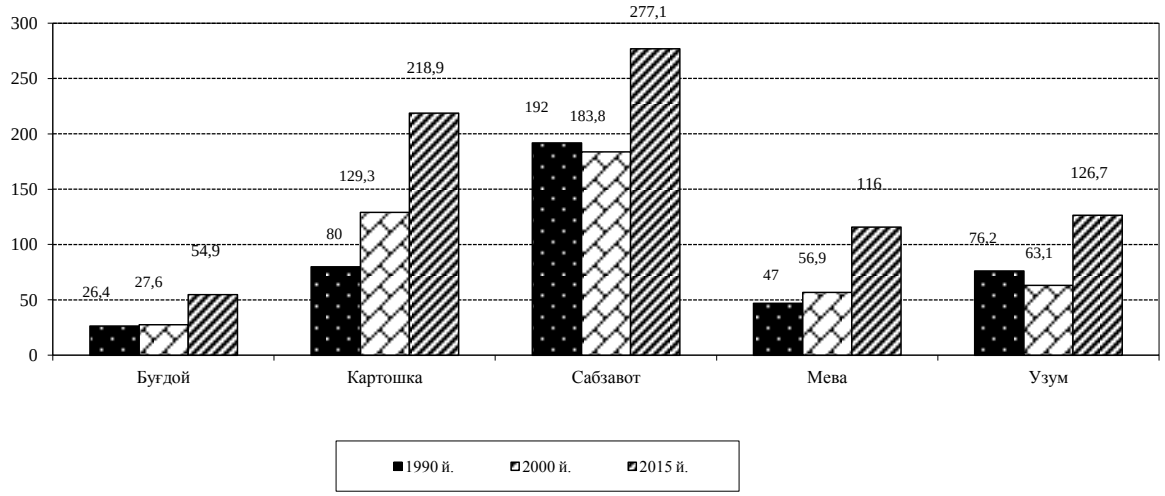

1-расм. Республика бўйича асосий қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигининг 1990-2015 йиллар давомида ўзгариши динамикаси, ц/га

Озиқ-овқат хавфсизлигини ҳал этишда бир қатор қийинчиликлар мавжудлигига қарамай, мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ҳам миқдор, ҳам сифат жиҳатдан мунтазам ошириб бориш ва шу орқали озиқ-овқат таъминотини мустаҳкамлаш борасида салмоқли натижалар қўлга киритилди. Жумладан, БМТ “Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО)”нинг 2015 йилда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида “Минг йиллик ривожланиш мақсадлари”га эришгани учун махсус мукофотига сазовор бўлган дунёдаги 14 та давлатнинг бири сифатида мамлакатимизнинг эътироф этилгани бу борадаги изчил сиёсатимизга берилган муносиб баҳо бўлди. Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигида амалга оширилган туб иқтисодий ислоҳотлар, тармоқда ишлаб чиқаришни модернизациялаш тадбирларинатижасида 2015 йилда 1990 йилга нисбатан буғдой ҳосилдорлиги 2,1, картошка ҳосилдорлиги 2,74, сабзавотлар ҳосилдорлиги 1,44, мевалар ҳосилдорлиги 2,47 ва узум ҳосилдорлиги 1,66 мартага ошди (1-расм).

1-жадвал

Ўзбекистонда аҳоли жон бошига* асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари

Маҳсулотлар Тури	Меъёр бўйича, кг	Ҳақиқатда, кг		2000 йилда меъёрга нисбатан, фоизда	2015 йилда	
		2000 йилда	2015 йилда		меъёрга нисбатан, фоизда	2000 йилга нисбатан, фоизда
Мева	65,3	31,7	86,8	48,5	132,9	273,8
Узум	13,9	25,1	49,9	180,5	359,0	198,8
Сабзавот	109,2	106,2	320,2	97,2	293,2	301,5
Картошка	50,4	29,4	85,3	58,3	169,2	290,1
Полиз	19,3	18,1	58,6	93,8	303,6	323,8
Гўшт (сўйилган вазн)	40,0	20,1	41,8	50,2	104,5	208,0
Сут	140,0	145,8	285,4	104,1	203,8	195,7
Тухум (донада)	121,0	50,4	175,0	41,6	144,6	347,2

* аҳоли сони: - 2015 йилда 31 625,9 минг киши; - 2000 йилда 24 908 2,0 минг киши.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида муаллифлар томонидан ҳисобланган.

2000 йилда аҳоли жон бошига ҳисоблаганда меъёрга нисбатан етиштирилган маҳсулот ҳажми мевада 48,5фоизни, картошкада 58,3фоизни, сабзавотда 97,2 фоизни,

полизда 93,8фоизни, гўштда 50,2фоизнива тухумда 41,6фоизни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб бу кўрсаткич мевада 132,9фоизни, картошкада 169,2 фоизни, сабзавотда 293,2фоизни, полизда 303,6 фоизни, гўштда 104,5фоизни ва тухумда 144,6фоизни ташкил этди

Фикримизча, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлмоғи лозим: мулкий ва таркибий ўзгаришларни чуқурлаштириш; ер-сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш; ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув танқислиги шароитида экинларни суғоришнинг замонавий усулларини жорий этиш; қишлоқ хўжалигини замонавий техникалар билан таъминлаш даражасини ошириш; озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш орқали мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш; ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва техник-технологик янгилаш; қишлоқда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаларни ривожлантириш; қишлоқ аҳолисининг турмуш сифати ва моддий фаровонлигини ошириш; аграр соҳада молия-кредит, солиқ ва нарх механизмларини такомиллаштириш;уруғчилик-селекция ишларини тубдан яхшилаш орқали экинларнинг серҳосил, сувсизлик ва касалликларга чидамли навларларини яратиш; экинларни интенсив парваришлашнинг замонавий агротехнологияларини жорий этиш; наслчилик ва зооветренария ишлари сифатини яхшилаш орқали чорва молларининг маҳсулдор зотларини яратиш.

Мамлакатимиз аҳолисини озиқ-овқат, жумладан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан йил давомида узлуксиз таъминлаш мақсадида 2015 йили мамлакатимизда “... 77 минг 800 тонна сиғимга эга бўлган 114 та янги совутиш камераси ташкил этилди ва модернизация қилинди. Мамлакатимизда мева-сабзавотларни сақлашнинг умумий қуввати 832 минг тоннага етказилди.

Маҳаллий корхоналарда қишлоқ хўжалиги хом ашёсини янада чуқур қайта ишлашни таъминлаш ҳамда шу асосда озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва уларнинг турларини кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 31 октябрдаги ПҚ-1633-сонли “2012-2015 йилларда республикада озиқ-овқат саноатини бошкаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ 2013–2015 йиллар оралиғида жами 298 бирлик мева-сабзавотларни қайта ишлаш корхоналарини янгидан қуриш, мавжудларини реконструкция қилиш ва модернизациялаш кўзда тутилган бўлиб, уларнинг қайта ишлаш қуввати 187 минг тоннани ташкил этиши белгиланган ва бу мақсадлар учун 81,3 млн. АҚШ доллари сарфлаш ҳамда 4136 та янги иш ўринларини ташкил этиш кўзда тутилган. Уларнинг 216 тасини янгидан қурилиши белгиланган бўлиб, уларнинг қайта ишлаш қуввати 127,8 минг тоннага тенг бўлади ва 58,6 млн. АҚШ доллари сарфланади.

Республикамизда сўнги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини саноат усулида чукур қайта ишлашни ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда. Қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлашни кенгайтириш борасида амалга оширилган мақсадли датурлар натижасида 2005-2015 йиллар давомида қайта ишлаш ҳажми меваларда 201,7 мингдан 570,4 минг тоннага (2,8 мартага), сабзавотларда 308,1 минг тоннадан 1 528,7 минг тоннага (5,0 мартага) ва узумда 192,5 минг тоннадан 383,2 минг тоннага (2,0 мартага) ошди (2-жадвал).

Истиқболда хомашёни жаҳон бозорида талаб катта бўлган маҳсулотга айлантириш учун қайта ишлашнинг 3-4 босқичли тизимига ўтишимиз зарур. Бу тизимнинг маъно-моҳияти шундан иборатки, у биринчи босқичда хомашёни

дастлабки қайта ишлаш, яъни ярим фабрикатлар тайёрлаш, кейинги босқичда саноат асосида ишлаб чиқариш учун тайёр материалларга айлантириш, учинчи, якуний босқичда эса истеъмол учун тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни назарда тутади.

2-жадвал

2005-2015 йилларда республикада мева-сабзавот ва узумни қайта ишлаш ҳажми ва даражаси динамикаси

Кўрсаткичлар	**2005 йил**	**2007 йил**	**2009 йил**	**2011 йил**	**2013 Йил**	**2015 йил***
Мевалар:						
Қайтаишлашҳажми, минг тонна	201,7	165,9	293,5	333,1	445,8	570,4
Қайта ишлаш даражаси. фоизда	21,2	13,1	19,0	17,7	18,9	21,1
Сабзавотлар:						
Қайтаишлашҳажми, минг тонна	308,1	634,0	679,6	778,6	1 252,2	1 528,7
Қайта ишлаш даражаси. фоизда	8,8	13,6	11,9	11,2	14,5	16,0
Узум:						
Қайтаишлашҳажми, минг тонна	192,5	191,1	231,2	252,2	305,1	383,2
Қайта ишлаш даражаси. фоизда	30,0	21,7	25,7	23,1	23,6	25,1

* 2015 йил маълумотлари прогноз кўрсаткичлар.
Манба: Ўзбекистон Республикаси Озиқ-овқат саноати корхоналари уюшмаси маълумотлари асосида тузилган.

Замонавий технологиялар асосида мева-сабзавот маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмини эса 5,7 карра ошириш имконини беради[128].

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва экспортга чиқариш борасидаги 2016 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 18 февралдаги ПҚ-2492-сонли “Республика озиқ-овқат саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори билан қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат хом ашёсини янада чуқур қайта ишлашни таъминлаш мақсадида “Ўзбекозиқовқатхолдинг” холдинг компанияси тузилди ва унинг таркибида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 7 апрелдаги ПҚ-2515-сонли “Янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи ихтисослаштирилган “Ўзагроэкспорт” ташқи савдо компаниясини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори билан “Ўзагроэкспорт” ташқи савдо компаниясини ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 8 апрелдаги ПҚ-2517-сонли “Мева-сабзавот маҳсулотларини тайёрлаш ва ғамлаш корхоналари уюшмаси – “Ўзбекозиқовқатзахира”ни ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори билан қишки-баҳорги мавсумларда ички бозорни озиқ-овқат билан узлуксиз таъминлаш мақсадида “Ўзбекозиқовқатзахира” уюшмаси тузилди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш даражасини ошириш ва озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлашга йўналтирилган корхоналар тармоғини кенгайтириш;

[128] И.А.Каримов. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир.//Халқ сўзи, 2016 йил 16 январь, №11(6446).

– мева-сабзавот маҳсулотларини сақлашга ихтисослашган совутиш камералари, уларни саралаш ва қадоқлаш пунктлари ҳамда ташиш билан шуғулланувчи махсус транспорт-коммуникация тармоғини кенгайтириш;

– қайта ишлаш саноатининг материал ва энергия сиғимини пасайтириш, ресурс тежовчи кам чиқимли технологияларга устуворлик бериш;

– қайта ишлаш саноатини модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш, илм-фаннинг ютуқлари ва илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жадал қўллаш;

– ишлаб чиқарилаётган тайёр маҳсулотлар ассортименти ва сифатини жаҳон андозалари даражасига етказиш ҳамда рақобатбардошлигини ошириш;

– мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва бир вақтнинг ўзида қайта ишлаш билан шуғулланувчи ишлаб чиқариш мажмуалари, холдинглар, кластерлар ва илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари фаолиятини кенгайтириш;

– қишлоқ жойларда мева-сабзавот ва узумни қайта ишловчи корхоналари учун зарур бўлган инфратузилмалар, биринчи навбатда йўллар, газ, электр ва сув таъминоти ҳамда бошқа инженерлик-коммуникация тармоқлари билан узлуксиз таъминлашни йўлга қўйиш ва бошқалар.

катта илмий ходим-изланувчи Ш.Ю.Азизов, ҚХИИТИ

Кичик турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқарувчи хўжаликлар ривожланишининг хорижий тажрибалари.

Қишлоқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқарувчилар тарихий даврларга мос равишда шаклан бир қанча номларда ёки тузилмада фаолият олиб борган ҳолда моддий бойликлар яратиш билан шуғулланганлар. Бу ҳар бир жамиятнинг танлаган бошқарув усули билан ҳамоҳанг равишда амалга оширилганлигини таъкидлаш жоиз. Биз яшаётган ва бизгача бўлган жамиятдаги иқтисодий тараққиёт давомида ишлаб чиқариш муносабатларининг юзага келиши ва ишлаб чиқарувчи кучларнинг ўзаро бирлашиши натижасида турли босқичларида ўзига хос бўлган иқтисодий тизимлар ривож топган. Инсоният тараққиёти босқичлари ва ҳар бир босқичга хос бўлган иқтисодий тизимлар мавжуд бўлган бўлсада, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши жамият ривожланишига қарамасдан икки хил ишлаб чиқариш билан шуғулланишмоқда. Бу қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг натурал хусусият касб этиши ва унинг товар маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилиши ҳисобланади. Шунга мос равишда қишлоқ хўжалик корхоналарининг ҳажми ва хўжалик субъекти сифатидаги фаолият йўналиши ҳам ўзига хос равишда шаклланган.

Натурал хўжалик ишлаб чиқариш мақсадларини ниҳоятда чеклаб, ишлаб чиқариш ҳажм жиҳатидан жуда оз ва тури жиҳатидан кам хил бўлган эҳтиёжларини қондиришга бўйсунган. Шунинг учун ҳам жамият аста-секинлик билан товар ишлаб чиқаришга ўтади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларнинг хўжалик субъекти сифатида шаклан йўналишини танлашда кўпроқ мулкий муносабатлар, яъни мавжуд ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилиш даражаси ҳамда уларнинг ўзаро боғликликда мавжуд бўлиши каби омиллар ҳам катта таъсир қилган. Даврлар ва иқтисодий тизимлар алмашиниши билан қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши давом этиб келаётган бўлсада, жамиятнинг иқтисодий ривожланиши ва иқтисодиётни бошқариш учун танланган усулдан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалик корхоналари

ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш шаклини танлашга мажбур бўлишади. Бу жараёнда айниқса, мулкка эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш хусусияти бирламчи аҳамият касб этгани ҳолда ишлаб чиқариш усули танланади. Хусусий мулкчилик тараққий этган жамиятда мулкни тўғри тасарруф этиш ва у орқали маълум бир даражада юқори даромадга интилиш ҳисси мавжуд бўлиши табиий ҳол сифатида қабул қилинади. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда доимий равишда товар маҳсулоти ишлаб чиқариш муҳим аҳамият касб этиб келган. Маъмурий бошқарув усули танланган тизим даврида ҳам мулк умумийликни кўпроқ ташкил этган бир шароитда инсонларда хусусий мулкчиликка бўлган интилиш сақланиб турилганлигининг бир кўриниши сифатида аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларини кўрсатиш мумкин.

Ишлаб чиқарувчи кучлар ривожининг муайян даражаси ишлаб чиқариш муносабатларининг у ёки бу турини тақозо қилади. Муайян тараққиёт даражасидаги ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатлари муайян турининг бирлиги ва ўзаро таъсири ишлаб чиқариш усулини ташкил этади. Аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжалиги, деҳқон хўжаликлари ва бошқа бир қанча хўжалик юритишнинг номлари кичик асосий мақсади натурал ишлаб чиқариш билан боғлиқ хўжаликларга қарата юритилсада, ушбу кичик хўжаликларнинг бозор муносабатларига хос иқтисодий қонунлар юзага келиши билан товар ишлаб чиқарувчи сифатидаги ўрни кенгайиб борганлигини таъкидлаш жоиз. Таҳлиллар кўрсатишича аҳоли хўжаликлари фаолияти билан боғлиқ хўжалик юритиш шакллари бошқа давлатларда ҳам ўзига хос равишда ривож топаётган бўлиб, уларнинг жамият ривожидаги ўрнини янада кенгайтириб боришга бўлган эҳтиёж юқорилиги намоён бўлмоқда.

Россия федерациясининг “шахсий ёрдамчи хўжаликлар тўғрисидаги” қонунига кўра бу нотадбиркорлик фаолияти шакли бўлиб, фуқаро ёки фуқаро билан биргаликда яшовчи ёки у билан бирга шахсий заруратини қондириш мақсадида шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш учун берилган ёки олинган ер участкасида унинг оила аъзолари томонидан биргаликда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш билан шуғулланувчи субъект ҳисобланади. Ушбу қонунчиликка кўра шахсий ёрдамчи хўжалик вакили ўзига ажратилган маълум бир миқдордаги ер участкасидан ишлаб чиқариш жараёнида фақат ўзининг ва оила аъзоларининг ишчи кучидан фойдаланади. Шу билан биргаликда Россиялик бир қанча олимлар, жумладан, Савченко П. В., Авдокушина Е. Ф ва М. Алиманалар томонидан мамлакатда аҳоли хўжаликлари ривожланиши нуқатаи назаридан келиб чиққан ҳолда, индивидуал тарзда фаолият олиб борувчи хўжаликларга ва қишлоқ хўжалиги соҳасида тадбиркорлик фаолиятини юритувчи бир хил турдаги хўжаликларда “шахсий ёрдамчи хўжалик “ термини билан биргаликда “аҳоли хўжалиги”, “деҳқон хўжалиги”, “ оила хўжалиги”, “фермер хўжалиги”, “меҳнат хўжалиги” атамаларини қўллаш мумкин деган фикрни илгари сурадилар. Бунақа тарздаги номланишларнинг кўпчилиги кўпроқ маҳаллий одатлар ҳамда хусусиятлар билан боғлиқ ҳисобланади. Россия федерациясида қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолият олиб бораётган аҳоли хўжаликларини таснифий белгиларидан келиб чиқиб қуйидаги турларга ажратилади: Ҳудудий аломатига кўра; демографик хусусиятига кўра; даромад олиш хусусиятига кўра; мулкий хусусиятига кўра; ижтимоий мақомига кўра; меҳнат салоҳиятига кўра:

Россия Федерацияси Статистика хизматининг маълумотларига кўра Ҳозирги пайтда Россия федерациясида ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулоти қиймати 2014 йил ҳолатига кўра 4225.6 млрд. рублни ташкил этган бўлса, шундан аҳоли хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот жами қишлоқ хўжалик масҳулоти таркибида 41

фоизни ташкил этган. Россия федерациясида жами қишлоқ хўжалик экинлари майдони 2014 йил ҳолатига 78525 минг гектарниташкил этган бўлиб, аҳоли хўжаликлари томонидан 3513 минг гектар майдонда деҳқончилик қилинган. Бу жами экин майдонининг 4.5 фоизини ташкил этсада, мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда ўрни беқиёс эканлиги таъкидланмоқда. Шундан картошка-сабзавот ва полиз маҳсулотлари экин майдони 2363 минг гектарни ташкил қилган. Шу баробарда шуни таъкидлаш жоизки, йирик шохли қорамолларнинг 44.6 фоизи, чўчқаларнинг 18 фоизи, қўй ва эчкиларнинг 46.7 фоизи ва паррандаларнинг 18 фоизи тўпланганлигини таъкидлаш жоиз. Шахсий ердамчи хўжаликлар томонидан 2014 йил ҳолатига 3553 тонна гўшт маҳсулоти, 14.5 млн. тонна сут маҳсулоти ва 9 млрд. Дона тухум маҳсулоти етиштирилган. Умуман шахсий ёрдамчи хўжаликлар ривожланишига муҳим эътибор қартилгани ҳолда аввало уларни ривожлантириш учун ҳам Федерал даражада ҳам ҳудудий даражада бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Россия федерацияси ҳудудий жиҳатдан катта давлат бўлганлиги сабабли қишлоқ хўжалигини қўллаб-қуватлашга доир тадбирлар ҳудудий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда қуйи даражада ҳам амалга оширилади.

Кичик турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқарувчи хўжаликлар яқин ва ўрта истиқболда юзага келадиган қатор иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этишда ўзига хос ролни бажариши, яъни қишлоқ хўжалигини барқарор иқтисодий ўсишини таъминловчи асосий хўжалик юритиш шакли бўлиб қолади.

катта илмий ходим-изланувчи М.Э.Рахматалиев, ТИМИ,
талаба С.А.Баҳромқулова, ТИМИ

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда паррандачилик тармоғининг ўрни

Мамлакатимизда фаолият юритаётган шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида парранда сонини кўпайтиришни рағбатлантириш, сервис хизматлари тармоғини ташкил этишга доир чора-тадбирлар дастурининг амалга оширилиши натижасида паррандачиликни ривожлантиришда ижобий силжишлар қайд этилмоқда.

Республикамиздапаррандачиликнириво жлантиришгажудакаттаэътиборберилмоқда. Жумладан, кейинги йилларда чорвачиликни ривожлантириш борасида2006 йил 23 мартда қабул қилинган ПҚ-308-сонли ва 2008 йил 28 апрелдаги ПҚ-842–сонли қарорлари ва 2006-2011 йилларда чорвачиликни ривожлантиришга мўлжалланган Дастурларнинг қабул қилиниши чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва асаларичилик сохаларини ривожланишини таъминлади.

Президентимиз томонидан сохани ривожи учун қабул қилинган 2 та мухим қарорлар ва ушбу қарорлар билан паррандачилик сохасига берилган имтиёзлар эвазига, тежалган маблағлар тухум ва гўшт маҳсулотларини ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги ҳисобига қатор ижобий натижалар қўлга киритилди. Алоҳида таъкидлаш жоизки, Республика паррандачилик асосан ахолининг шахсий ва фермер хўжаликларида шаклланган ва улар хисобидан жадал кўпаймоқда. Республикамизда паррандачилик фермер хўжаликларини ривожлантириш, уларда паррандачиликни ўпайтириш, ва кенгайтириш, паррандачилик маҳсулдорлигини ошириш мақсадида республикамизга кўпгина паррпандачилик фермер хўжаликлари янгидан шаклланди.

Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида паррандачилик тармоғининг ривожланишида табиийки, паррандалар наслининг алоҳида ўрни бор.

Жаҳонда тухум йўналишидаги паррандаларнинг ҳозирги кунда замонавий кроссларидан “Ломанн” (Германия), “Декалп”, “Хайсекс” (Голландия), “Хай-Лайн” (АҚШ) ва “Родонит-3” (Россия) зотлари маълум. Юртимизда ҳам улардан унумли фойдаланилмоқда. Масалан, Германиядан “Ломанн” зотлари келтирилган бўлиб, ҳозирги кунда мамлакатимиз бозорларидаги тухумларнинг 70 фоизи унинг улушига тўғри келади. Улар жигарранг, оқ ва очкулранг бўлиб, асосан Самарқанд вилоятидаги “Оғалик – Ломанн парранда” қўшма корхонасида етиштирилган товуқлардан олиняпти. Ушбу зотли паррандалардан уй шароитида бир йилда 270 дона, саноат усулида эса 330 донагача тухум олиш мумкин.

Кейинги йилларда республикада паррандачилик сохасида амалга оширилган чора-тадбирлар хусусан парранда сонини кўпайтириш ва четдан наслли парранда келтириш ва янгидан наслчилик йўналишидаги хўжаликлар ташкил этилганлиги уларда етиштирилган наслли паррандаларнинг шахсий, ёрдамчи ва фермер хўжаликларигача етказиб берилганлиги натижасида тухум ва гўшт ишлаб чиқариш ҳажмлари йилдан йилга кўпайиши кузатилмоқда.

Ҳаммамизга маълумки, паррандачиликнинг ривожи ва паррандачилик махсулотлари ишлаб чиқаришни жадаллаштиришдаги муаммолар озуқа базасини мустахкамлаш ва паррандаларни талаб даражасидаги тўйимли озуқалар билан таминлашга боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 апрелдаги ПҚ-842-сонли қарорига асосан чорва моллари озуқа базасини мустаҳкамлаш мақсадида озуқа экинлар майдонини ошириш, озуқа экинлар уруғчилигини ташкил этиш, кучли озуқалар етказиб бериш тизими белгилаб берди. Қарорга асосан ҳар бир туманда омухта ем, шрот ва шелуха сотиш бирлашмалари ва уларнинг кўплаб шахобчалари ташкил этилган бўлиб, бундан асосий мақсад шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларига кучли озуқаларни етказиш тизимини соддалаштириш, истеъмолчиларга тенглик асосида кучли озуқаларни ортиқча овворагарчиликсиз етказиб бериш кўзда тутилган.

Аҳолини медицина меъёрида гўшт ва тухум махсулотлари билан таъминлаш ва бу борада кенг қамровли ишлар олиб бориш, алохида дастурлар қабул қилиш долзарб вазифалар бўлиб ҳисобланади. Ахоли жон бошига бир йилда ўртача 9,648 килограмм парранда гўшти ва 121 дона тухумталаб этиладиган бўлса, бугунги кунда жон бошига гўшт 36 кг ва тухум -122 донани ташкил этмоқда. Паррандачиликда озуқа базасини мустахкамлаш, мавжуд озуқа майдонларидан самарали фойдаланишни, амалдаги қонунчиликка асосан хар 100парранда ҳисобига вилоятларниг тупроқ-иқлим шароитидан, ер унумдорлигидан келиб чиққан ҳолда чорвачилик йўналишидаги фермер хўжаликларига 0,30-0,45 гектардан суғориладиган ер майдонларини ажратишни талаб этади.

Ҳурматли Юртбошимизнинг дон мустақиллигини таъминлашдаги тамойиллари бир йўла аҳолининг шахсий ва дехқон хўжаликлари паррандасини озуқалар билан таъминлаш муаммосини ечиб берди. Улар учун улкан озуқа захираси яратилди. Шу боисдан ҳам аҳоли ва дехқон хўжаликларида чорва моллари сони ва махсулот ишлаб чиқариш ҳажми ошиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 1 мартдаги ва 23 августдаги “2011 йилда Республикада қорамолчилик, паррандачилик, балиқчилик ва асаларичилик тармоқларини ривожлантириш, озуқа базасини мустаҳкамлаш, озуқабоп экинлар уруғларини етиштириш тизимини яратиш, сервис хизматлари кўрсатиш сифатини яхшилаш, чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш ва маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш тўғрисида” Дастурларга мувофиқ 75 млрд. 966 млн.сўм, шундан 40 млрд. 524 млн. сўм банк

кредитлари ва 35 млрд. 442 млн. сўм фермер хўжаликларининг ўз маблағлари сарфланди ва 1492 та ишчи ўринлари яратилди. Чорвачиликни ривожланишига албатта чорва молларига малакали хизматлар кўрсатиш, уларнинг касалликларига қарши кураш энг мухим масалалардан биридир.

катта илмий ходим-изланувчи М.Э.Рахматалиев, ТИМИ,
талаба Д.ҲАзизова,ТИМИ

Паррандачилик тармоғини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Паррандачиликкишлоқхўжалигинингасосийтармоқлариданбирибўлиб, маҳсулотлар ишлаб чиқаришда,озиқ – овқат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. гўшт ва тухум маҳсулотларида инсон организмига керакли бўлган барча хаёт бахш озиқ моддалари билан таъминлайди. Истеъмол қилинаётган гўшт маҳсулотларининг асосий қисми хорижий давлатлардан олиб келинмоқда. Республикамизда ҳам ушбумаҳсулотлар билантаъминлаш борасида чора-тадбирларамалгаоширилмоқда.

Ўзбекистонда паррандачиликни ривожлантиришга ҳар доим эътибор берилган. Юртбошимиз И.А.Каримовнинг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорвачилик, паррандачиликни кўпайтиришни рағбатлантириш чора–тадбирлари тўғрисида”ги ва бошқа б и р қ а н ч а қарорлар ҳамда “Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари”асарида кўрсатиб ўтилган тамойилларни амалга ошириш ўзининг ижобий натижаларини бермоқда.

Республикада 2010-2015 йилларда паррандачиликни ривожлантириш ва йирик саноат паррандачилик корхоналарини имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш ҳамда Республика “Паррандачилик” уюшмасинифаолиятини такомиллаштириш тўғрисида 2010йил 15 февралда Вазирлар Маҳкамасида ўтказилган йиғилиш баённининг 1-иловасида 2010 йилдан 2015- йилларда:-паррандалар бош сонини ҳамда тухум ишлабчиқаришни 30 фоизга оширишни таъминлаш;-Республиканинг ҳарбир туманида 5-10 мингбошга мўлжалланган 3-5 та дан паррандачилик фермер хўжаликларини ташкил этиш ва уларни негизида қўшимча 4740 та янги иш ўринларини яратиш;- замонавий технологик жиҳозлар билан жиҳозлаш; - ташкил этилаётган паррандачилик фермер хўжаликларида озуқаларнинг тўйимдорлигини ошириш мақсадида витамин, бентонит ва чиғаноқ каби қўшимчаларни қўшиб аралаштириб озиқлантириш (смеситель) мосламасини Махаллийлаштириш Дастурига асосан республика корхоналаридаишлаб чиқаришни ташкил этиш;-Республикада паррандачилик соҳасида фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари, саноат корхоналари фаолиятига амалий ёрдамни кучайтириш мақсадида Республика паррандачилик уюшмаси фаолиятини қайтадан ташкил этиш, мутахассис кадрлар билан таъминлаш масаласи қўйилганлиги ҳозирги кунда аҳолини Паррандачилик маҳсулотлари билан таъминлашда паррандачиликнинг катта ахамиятга эга эканлигини ва долзарблигини билдиради

Бу муаммолар ечимининг асосийларидан бири, соҳагаянги, илғор технологияларни тадбиқ этиш, замонавий техника воситалари билан таъминлаш, технологик жараёнларни механизациялаштириш ва автоматлаштириш ва мутахассис кадрлар билан таъминлашдан иборатдир.

Паррандачилик маҳсулотларини етиштиришда сарфланадиган ҳаражатларнинг

60 фоиздан ортиғини озуқа ва унга боғлиқ ҳаражатлар ташкил этади. Озуқаларни озиқлантиришдан олдин албатта ишлов бериш керак. Ишов бериш операцияларидан энг катта меҳнат ва энергия талаб этадигани, бу озуқаларни бошқа бир турдаги озуқалар билан аралаштириш ҳисобланилади. Аралаш ем тайёрлаш натижасида унинг тўйимлилиги, хазм бўлиши яхшиланади. Қишлоқ хўжалигида янги ташкил этилган фермер хўжаликларининг фаолиятини таҳлил қилишда,уларда озуқа манбаларининг етишмаслиги, асосий техналогик жараёнлардаги ишлар қўл меҳнати билан бажарилиши, кичик механизация воситаларининг етишмаслигини кўрсатади. Фермер хўжаликларида янги қурилган молхона ва бошқа объектлар хам ҳозирги кунда ишлаб чиқарилмайдиган, ишлаб чиқарилса хам МДХ давлатларида ишлаб чиқариладиган машина ва жиҳозларни қўллашга режалаштирилган. Натижада фермер хўжаликлари эски қўл меҳнатига асосланиб меҳнат қилмоқдалар. Йирик фермаларда қўлланиладиган машина ва жиҳозларни кичик фермаларда қўллаш самара бермайди ва уч фазали электр тармоғи йўқ ерларда умуман мумкин эмас. Фермер хўжаликлари учун мўлжалланган озуқа аралашмаларини тайёрлаш агрегатлари республикамизда ишлаб чиқарилмайди. Фермерлар аралаш емларни сотув шахобчалари орқали олади. Улар фермер хўжаликлари талабларига жавоб бермайди. Ҳозирги кунда фермерлар ҳар хил турдаги донларни майдалаб ёки майдаламасдан тўғридан–тўғри озиқлантиради. Натижада озуқаларнинг тўйимли моддаларидан тўлиқ фойдаланилмайди.

Паррандачилик маҳсулотларини мўл–кўл сифатли қилиб етиштириш, шунингдек парранда маҳсулдорлигини ошириш ва бош сонини кўпайтириш, тўйимли моддалари етарли миқдорда сақланадиган озиқ тайёрлаш усулларини қўллаш озуқа захирасини яратишда катта аҳамиятга эга. Бироқ ишлаб чиқариш жараёнидаги узилишлар, иқлим шароитлари ва бошқа омиллар сабабли тўла қийматли озуқа тайёрлаш имконини бермаяпти. Ана шу туфайли озуқа таркибида тўйимли ва минерал моддалар 20-25фоиз га етишмайди. Шунинг учун мавжуд усуллар илғор тажриба ва фан-техника ютуқлари асосида яратилган янги технологиялар билан тўлдирилиши лозим. Негаки, молларга берилган асосий озуқалар тўлиқ ейилмаслиги ва ҳазмланмаслиги уни тайёрлаш ва сақлашда таркибидаги биологик фаол моддаларнинг йўқолиши ва исрофгарчилиги, шунингдек таркибида етишмаган тўйимли ва минерал моддалар билан тўйинтириш ёки меъёрлашдаги қийинчиликлар, рационда кўпгина озуқабоп минерал табиий хомашёлар, озиқ-овқат саноати чиқитларни қўллаш ҳамда қийин ва ёмон ейиладиган (дағал) озиқларни тўлиқ ейилишга ва ҳазмланишига эришиш имкониятлари йўқдир.

илмий ходими У.М.Халилов, ҚХИИТИ

Ғаллачилик тармоғини ривожлантириш борасидаги хорижий тажрибаларнинг муҳим жиҳатлари

Республикамизда буғдой ишлаб чиқариш ғаллачилик соҳасининг асосини ташкил этиб, халқимизнинг ризқ-рўзи, дастурхонимиз кўрки бўлган нон ва нон маҳсулотлари тайёрлашда қимматли хом ашё ҳисобланади. Ғалла етиштириш ва уни қайта ишлаш қадим замонлардан буён жамият ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин тутиб, инсон организми эҳтиёжи учун зарур бўлган углеводлар, оқсил ва бошқа фаол моддаларнинг табиий манбаи ҳамдир.

Шунинг учун ҳам дунёда озиқ-овқат муаммоси кескинлашиб бораётган ҳозирги мураккаб шароитда ғаллачиликни ривожлантириш, табиатнинг турли экстремал

шароитларига (қурғоқчилик, ҳаддан ташқари иссиқ ва ҳ.к.) чидамли, сифатли дон берадиган ғалла навларини яратиш, етиштирилган маҳсулотлардан тежамкорлик асосида самарали фойдаланиш, ғаллани қайта ишлаш саноатини модернизациялаш каби масалаларни ҳал этиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Республикамиз аграр тармоғида бозор тамойилларини жорий этиш бўйича олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар, мамлакатнинг ғалла мустақиллиги йўлида амалга оширилган чора-тадбирлар бир қатор ижобий натижаларни берди. Жумладан, ғалла мустақиллигига эришилди, дон ишлаб чиқариш ҳажми сўнгги 10 йил ичида 1,7 мартага ортди, ғалланинг янги навлари яратилиб, ҳудудлар бўйича тизимли равишда жойлаштирилиши ҳисобига ўртача ҳосилдорлик гектарига 55 центнерга етди.

Республикамиз Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги ПФ-7748-сонли “Ўзбекистонда Фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги[129]. Фармонида белгилаб берган вазифаларидан фермер хўжаликларининг иқтисодий мустақиллиги ва молиявий барқарорлигини ошириш, фермерларнинг ер-сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, замонавий технологияларни жорий этиш ва қишлоқ хўжалик хомашёсини комплекс қайта ишлаш, шунингдек, қишлоқда янги ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил қилиш ҳамда ривожлантириш ҳисобига механизациялаш даражаси ва рентабелликни оширишдан манфаатдорлигини рағбатлантириш каби муҳим вазифалар белигилаб берилган.

Агарда экин майдонларини кенгайтириш, ғаллачилик тармоғи учун талаб этиладиган сув ресурслари миқдорларини ошириш имкониятлари ўта чегараланганлигини эътиборга оладиган бўлсак, соҳани ривожлантиришнинг бирдан бир йўли - фан ва техника ютуқларига асосланувчи, ресурслар тежамкорлиги талабларига жавоб берувчи ғалла етиштиштиришдаги интенсив технологияларни кенг кўламда ишлаб чиқаришга жорий этишдир.

Статистик маълумотлар таҳлилларига этибор қаратадиган бўлсак, республикамизда сўнгги йигирма йилда ғалла ҳосилдорлиги муттасил ортиб бормоқда. Жумладан, республика бўйича бошоқли дон экинлари 1991 йилда 220 минг гектар майдонга экилган бўлса, 2014 йилда бу кўрсаткич 1454,8 минг гектарга ёки 6,6 баробарга кўпайди. Ғалла навларининг биологик хусусиятларидан келиб чиқиб, ҳудудларнинг табиий иқлим шароитига мос навларни танлаш ва жойлаштириш ҳисобига гектаридан 70-80 центнердан ҳосил етиштириш бўйича илмий асосланган агротехник тавсиялар ишлаб чиқилиб, ишлаб чиқаришга жорий этилмоқда. Натижада суғориладиган майдонларда ўртача ҳосилдорлик 1991 йилда 22,2 центнерни ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб 55 центнерга етган ёки 2,5 мартага ўсган.

Бироқ, ғаллачилик тармоғининг ривожланиб бориши, ғалла етиштиришдаги иқтисодий муносабатлар ва агротехнологик жараёнларни такомиллаштириш, меҳнатга ҳақ тўлаш, ғалла етиштирувчи фермер хўжаликлари билан тайёрлов, таъминот ва сервис тузилмалари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш зарурати сақланиб қолмоқда. Жумладан, ғалла етиштириш ҳаражатларининг юқорилиги, хизмат кўрсатиш тизимининг ривожланмаганлиги, кооперация муносабатларига эътибор қаратилмаётганлиги, ғаллачилик тармоғини янада ривожлантириш бўйича ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштиришни тақозо қилмоқда.

[129]Қишлоқ ҳаёти газетаси.2012 йил 23 октябр, 123(8048)-сон

Дунё ғаллачилиги амалиётининг кўрсатишича ғалла экинларини экиш, парваришлаш, маҳсулотни йиғиб олиш, ташиш, сақлаш, хом ашё ёки қайта ишланган ҳолда сотишгача бўлган жараёнлар ихтиёрийлик, ўзаро шериклик, ишончлилик ва ошкоралик тамойиллари асосида ташкил этилган фермерлар кооперативлари доирасида амалга оширилади.

Бу биринчи навбатда кооператив аъзоларининг мавжуд ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланиш билан бир қаторда муайян иш турини бажаришда вақт ва маблағ сарфини тежаш имкониятини беради.

Ривожланган мамлакатлар кооператив ҳаракатининг тажрибаси таҳлилига кўра фермерлар кооперацияси ғаллачилик тармоғи самарадорлигини оширишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

Фермерлар кооперативлари ривожланган мамлакатларнг ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига баҳо белгилашда улар муҳим рол ўйнади, шу билан бирга давлат томонидан ишлаб чиқарувчиларни субсидиялаш ва кредитлаш, кичик ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, экспортни субсидиялаш ва бошқа кўплаб масалалар улар иштирокида ҳал қилинади.

Бозор муносабатлари ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги кооперативлари нафақат маҳсулот ишлаб чиқариш, балки қайта ишлаш, сақлаш ва сотиш жараёнларини қамраб олувчи мураккаб ижтимоий-иқтисодий механизмга айланган.

Ҳар бир мамлакатда фермерлар кооперациясининг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Шу тариқа АҚШда 50 фоиздан ортиқ, Швецияда эса 90 фоиз фермер хўжаликлари турли кооперативларнинг аъзоси ҳисобланади. АҚШда таъминот, хизмат кўрсатиш ва сотиш кооперативлари, Швецияда эса ишлаб чиқариш кооперативлари кенг тарқалган. Ғарбий Европа мамлакатларида сўнги йилларда таъминот ва сотиб олиш фаолияти билан шуғулланувчи хизмат кўрсатиш кооперативлари ривожланиб бормоқда.

Германияда кооперативлар қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлашда катта рол ўйнайди. Ишлаб чиқариш хизматларини кўрсатишга ихтисослашган, хусусан қишлоқ хўжалиги техникаларидан биргаликда фойдаланиш бўйича кооперативлар ушбу давлат кооператив харакатининг ажралиб турувчи жиҳати бўлиб ҳисобланади.

Ривожланган давлатларда ғалла етиштирувчилар фаолияти самарадорлигини ошириш юзасидан тўпланган бой тажриба таҳлиллари асосида республикамизда ғаллачиликни янада ривожлантириш ҳамда фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қуйидаги самарали дастакларини жорий қилиш таклиф қилинади, жумладан:

- ривожланган давлатлар тажрибасига таянган ҳолда маҳаллий ғалла ишлаб чиқарувчилар фаолияти самарадорлигини оширишнинг муқобил йўли сифатида ҳамда тегишли тузилмалар иштирокида ишлаб чиқариш, таъминот ва савдо кооперативларини ташкил этиш;

- фермер хўжаликлари ҳамда техник хизмат кўрсатувчи турли мулкчилик шаклидаги тузилмалар (МТП, ММТП, агротехсервис) техника паркини янгилашни узоқ муддатли лизинг ва имтиёзли кредитлаш дастаклари ёрдамида молиявий қўллаб-қувватлаш;

- кооперативларни ташкил этиш орқали мавжуд моддий-техника ресурслардан самарали фойдаланиш, ғалла экиш, парваришлаш ва йиғиб олиш ишларини белгиланган муддатларда ва сифатли амалга ошириш имконини беради.

Ғалла етиштирувчилар фаолияти самарадорлигини ошириш ва уларни қўллаб-қувватлаш бўйича ўрганилган хорижий тажрибалар якуни асосида таклиф этилган юқоридаги механизм ва чора-тадбирларнинг амалга оширилиши республика ғаллачилигини ривожлантириш, тармоқ самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

G.Husanova,
H.A.Hakimov, TDIU

Qishloq xo‘jaligini yanada isloh qilish-oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash omili

Qishloq xo‘jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va tarkibiy o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish 2016-yil va yaqin istiqbolga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning prinsipial muhim yo‘nalishidir. Ayni shu boisdan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 29-dekabrdagi qaroriga muvofiq “2016-2020-yillar davrida qishloq xo‘jaligini yanada isloh qilish va rivojlantirish dasturi” tasdiqlandi.

So’nggi yillarda, turli fermer xo‘jaliklarining rivojlanish tajribasi, samaradorligi va rentabelligini hisobga olgan holda, ularni oqilona va qulay miqdordagi yer uchastkalari bilan ta’minlash bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirildi. Fermer xo‘jaliklarining ekin maydonlari unumdorligi va yer boniteti, kontraktatsiya shartnomalarini bajarishi, ish o‘rinlari yaratishi kabi jihatlar chuqur tahlil etilib, bir qancha yer uchastkalari optimallashtirildi.

Buning natijasida 17 ming 500 dan ortiq yangi fermer xo‘jaligi va 250 mingdan ziyod ish o‘rni tashkil etildi.

Paxta va g‘allachilik yo‘nalishidagi fermer xo‘jaliklarining yer maydonlari 50-60 gektar, meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan mulkdorlarning yer maydonlari 5-10 gektargacha etib belgilandi, yer maydonlari hajmini aniqlashda sub’ektiv yondashuvlarga yo‘l qo‘ymaslik va bunday holatlarning oldini olish maqsadida bu tadbirlar deputatlar korpusi, Fermerlar kengashi va jamoatchilik tomonidan ochiqlik va oshkoralik asosida o‘tkazildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 15-dekabrdagi “Fermer xo‘jaliklarini yuritish uchun berilgan yer uchastkalari maydonlarini maqbullashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, joriy yilning 1 yanvaridan fermer xo‘jaligini yuritish uchun yer maydonlari ajratish va taqsimlashning yangi mexanizmi joriy etildi. Endilikda qarorni tuman hokimi emas, balki O‘zbekiston Fermerlari kengashi va yer uchastkalari taqdim etish masalalarini ko‘rib chiqish komissiyasi xulosasi bo‘yicha xalq deputatlari tuman Kengashlari qabul qilmoqda. O‘zbekiston Adliya vazirligi, Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi fermer xo‘jaliklarining qonuniy manfaatlarini ta’minlamoqda, tugatish va tashkil etish ishlari tegishli tartibda amalga oshirilmoqda.

Saxovatli zaminimizda yetishtirilgan mazali va ekologik toza noz-ne’matlar butun dunyoda qadrlanadi. 2016-2020-yillarga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturda bu borada uzoq istiqbolga mo‘ljallangan qator muhim vazifalar belgilab berildi. 2020-yilgacha paxta xomashyosini yetishtirish va uni davlat tomonidan xarid qilish hajmi 3 million 350 ming tonnadan 3 million tonnaga bosqichma-bosqich qisqartiriladi. Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko‘ra, 3 million tonna paxta to‘qimachilik va yengil sanoat ehtiyojini nafaqat to‘la ta’minlaydi, balki O‘zbekistonning jahon bozoriga paxta tolasi va undan tayyorlanadigan mahsulotlar yetkazib beradigan mamlakat sifatidagi mustahkam mavqeini saqlab qolish imkonini ham beradi.

Bu jarayonda paxta hosildorligi 12-15 sentnerdan oshmaydigan past bonitetli yerlar bo‘shatiladi, asosan sho‘rlangan, paxta etishtirishga yaroqsiz bo‘lgan tog‘oldi yerlariga g‘o‘za ekilmaydi. Shu tarzda 220 ming gektardan ortiq maydonlar bosqichma-bosqich optimallashtiriladi.

Paxtadan bo‘shagan 170 ming 500 gektar sug‘oriladigan ekin maydonlarida sabzavot, kartoshka, ozuqa ekinlari, moy olinadigan va boshqa o‘simliklar ekiladi, bog‘ va uzumzorlar barpo etiladi. Ekin maydonlarining optimallashtirilishi va zamonaviy agrotexnologiyalarning joriy etilishi natijasida 2020-yilda boshoqli don yetishtirish hajmini 8 million 500 ming tonnaga, kartoshka yetishtirishni 35 foizga, sabzavotni 30 foizga, meva va uzumni 21,5 foizga, go‘sht etishtirishni 26,2 foizga, sutni 47,3 foizga, tuxumni 74,5 foizga ko‘paytirish, baliq yetishtirishni 2,5 martaga oshirish ko‘zda tutilmoqda.

Dasturga asosan mamlakatimiz hududlarida meva-sabzavot mahsulotlarini xarid qilish, saqlash, birlamchi ishlov berish, transportirovka qilish va eksportga ortish ishlarini amalga oshirishga ixtisoslashgan 17 ta Logistika markazlarni tashkil etish belgilangan.

Hozir fermer xo‘jaliklari barqaror rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan omillarni bartaraf etish, mavjud me’yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash yo‘li bilan mulkdorlar daromadini yanada oshirishga qaratilgan sa’y-harakatlar davom etmoqda. Bunday izchil islohotlar xalqimiz farovonligini oshirish bilan birga qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksporti hajmini kengaytirishda ham muhim omil bo‘ladi.

магистрантлар, М.К.Олимов,
А.А.Ўтбосаров, ТДИУ

Енгил саноат товарлари бозорида рақобат ва уни ривожлантириш асослари

Президентимиз томонидан “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш” концепциясида кўрсатиб ўтилган “Рақобат тўғрисида”ги янги қонун ишлаб чиқилди ва Сенат томонидан 2011 йил 5 декабрда маъқулланди. Қонунда **“**Рақобат-хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар бирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклайди**”** деб таъриф берилган.

Рақобат ишлаб чиқарувчилар учун бозорда ўз ўрнини эгаллаш, товарларни сотиш бўйича улушини кўпайтириш ва доимий ҳаракатда бўлишини ифодаловчи иқтисодий механизмдир. Шу билан бирга, рақобат ижтимоий жиҳатдан юксак сифат кафолати, нарх ҳимоячиси ва янги товарларни яратувчи омилдир.

Ҳукуматимиз томонидан иқтисодиётни мадернизациялаш дастурларида қабул қилинаётган барча истиқболли лойиҳаларда корхоналарни рақобат устуворлигини таъминлаш бош мақсад этиб белгиланмоқда.

Бозорда рақобат курашида енгиб чиқишнинг асосий воситаси бу-маркетинг стратегияларидир. Ҳар қандай бизнес фаолиятида маркетингдан оқилона фойдаланиш, юқори даражадаги фойдани таъминлаш ва рақобат борасида бардош беришда ҳал қилувчи омил вазифасини бажаради.

Президентимизнинг “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, Наманган вилоятида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 2010-2015 йилларда 2010

йилга нисбатан 2,3 мартага ортиши белгиланган эди. Шунга кўра, белгиланган давр мобайнида вилоятда саноатни ривожлантиришда унинг асосий тармоқлари фаолияти самарадорлигини ошириш диққат марказда бўлди ва юқоридаги қарор доирасида бир қатор салмоқли ишлар амалга оширилди.

Вилоят саноат ишлаб чиқаришида енгил саноат тармоғининг улуши 44,5 фоизга тенг. Бу Наманган вилоятида енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятида кенг тажрибани тўпланганлиги, уларнинг рақобатбардошлигини ошириш имкониятлари кенглигини тасдиқлайди.

Енгил саноат маҳсулотларининг айрим турларини аҳоли жон бошига сотиш кўрсаткичларининг таҳлилий натижалари эса вилоятимизда пахта толали ип газламалар, ипак газламалар, ички кийимбоп трикотажлар республикага нисбатан юқори (1-жавдвал).

Биз юқоридаги иқтисодий кўрсаткичларни илмий тахлил этиб, вилоятда фаолият кўрсатаётган юқори ишлаб чиқариш самарадорлигига эришаётган корхоналар маркетинг фаолиятини чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ қилиш, уларнинг янги имкониятларини аниқлаш ҳамда рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш йўналишларини белгилаш бўйича тавсиялар тайёрлашни мақсад қилдик. Вилоят маҳаллий бозорларда маркетинг тадқиқотлари орқали таклиф этилаётган енгил саноат маҳсулотлари ассортиментиларини баҳолаб, рақобат муҳитини аниқладик.

1-жадвал

Аҳоли жон бошига енгил саноат маҳсулотларининг сотиш кўрсаткичлари (сўмда)

Товар гуруҳлари	Республика бўйича		Наманган вилояти	
	2012 йил	2014 йил	2012 йил	2014 йил
Пахта толали ип газламалар	2492	3574	2009	4752
Ипак газламалар	1001	1599	1368	3598
Ички кийимбоп трикотаж	774	1300	537	1684

Жадвал: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Тадқиқот объекти сифатида Наманган шаҳридаги энг йирик бозор комплекслари: “Дўстлик” ноозиқ-овқат товарлари бозори, “Чорсу” савдо уйи, “Исфархон” супермаркети, “Лола” жаҳон бозорининг ихтисослашган савдо шохобчалари танлаб олинди.

Тадқиқот натижасида Наманган шаҳар бозорларидаги енгил саноат маҳсулотлари ассортименти, уларни ишлаб чиқарган мамлакатлар бўйича қуйидагича тақсимланди. (2-жадвал).

Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган: эркаклар тайёр кийимлари – 44 фоиз; трикотажи – 47 фоиз; пойабзаллари эса 60 фоиз, бироқ, аёллар: пойабзаллари – 3 фоиз; трикотаж – 12 фоиз; газламалар эса 13 фоизни ташкил этди. Шу кўрсаткичлар бўйича Хитойнинг улуши 38 фоиз; 22 фоиз; 30 фоиз; аёллар: пойабзаллари бўйича –

95 фоиз; трикотажи – 22 фоиз; газламаларда эса 46 фоиз. Корея эса аёллар трикотажи (61 фоиз) ва газламалар (35 фоиз)бўйича етакчилик қилмоқда.

Тадқиқот натижаларига кўра, Наманганда ишлаб чиқарилган эркаклар тайёр кийимлари, пойабзаллари ва аёллар трикотажлари ўзининг рақобатбардошлиги билан Хитой, Корея, Туркия ва бошқа мамлакатлар товарларини маҳаллий бозорлардан сиқиб чиқара олган. Бироқ, ҳали енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларимиз томонидан газламалар, аёллар трикотажлари, тайёр кийимлари ва пойабзаллари рақабатбардошлигини ошириш масаласи ўз ечимини топмаган.

2-жадвал

Наманган шаҳар бозорларида сотишга таклиф этилган енгил саноат товарлари ассортиментининг ишлаб чиқарилган мамлакатлар бўйича таҳлили

Товарлар	Жами тури	Ўзбекистонда		Хитойда		Кореяда		Бошқа	
		Сони	Фоизда	Сони	Фоизда	Сони	Фоизда	Сони	Фоизда
Газламалар	1433	181	13	665	46	497	35	90	6
Эркаклартайёр кийимлари	539	238	44	203	38	90	17	8	1
Аёллар тайёр кийимлари	392	114	29	189	48	57	15	32	8
Аёллар трикотажи	348	41	12	77	22	212	61	18	5
Эркаклар трикотажи	332	108	47	52	22	22	9	50	22
Эркаклар пойабзаллари	429	256	60	130	30	38	9	5	1
Аёллар пойабзаллари	227	6	3	215	95	5	2	1	0

Манба: Вилоят статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилди.

Ишлаб чиқариш салмоғининг кенглиги бўйича вилоятда эркаклар тайёр кийимлари ишлаб чиқарувчи қуйидаги енгил саноат корхоналари етакчилик қилмоқда: “Textile libos” МЧЖ, “Iftihor kiyim sanoati” МЧЖ, “Istiqlol textil dizayn” МЧЖлар, эркаклар пойабзали бўйича “Дамбоғ пойабзали савдо” корхонаси ва “Косонсой Ал-Азиз” МЧЖлар.

“Istiqlol textil dizayn” корхонаси дастлаб 2 турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарган бўлса, ҳозирги кунга келиб 12 турга етказиш орқали маҳсулот ишлаб чиқаришни 174 фоизга ошириб, 2014 йилда 108,0 минг АҚШ доллари миқдорида маҳсулотлар экспорт қилди.

“Текстил либос” МЧЖ томонидан “IMIR” савдо белгиси остида ҳозирда 20 хилдаги эркаклар костюми, 8 хилдаги эркаклар пальтоси ва 10 хилдаги болалар костюмларини ишлаб чиқармоқда. Корхона 2007 йилда 320 млн молиявий манбалар ҳисобига Туркия, Япония, Германия, Италия технологияларини олиб келиб фаолиятни кенгайтирган ва 2010 йилдан бошлаб экспортга маҳсулотлар чиқара бошлади.

Корхоналар томонидан маҳсулотлар ассортиментларини кенгайиши уларни маҳаллий бозорларда улушини кўпайиши ва жаҳон бозорларда рақобатбардош маҳсулотларини таклиф этишга имконият яратмоқда.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, рақобатбардошликнинг бош омили ассортиментлар сермаҳсуллиги шаклланишига бозорда қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

– енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектларнинг технология ва хом ашё таъминоти;
– маҳсулотларни сотиш усуллари;
– янги маҳсулотларга бўлган истеъмолчилар талаби;
– ташқи савдонинг ривожланиб бориши.

Масалан: Наманган шаҳридаги “Дамбоғ” ишлаб чиқариш ва савдо корхонасининг ассортиментга боғлиқ товар сотиш ҳажмини динамикасини хисоблаймиз. Корхона томонидан ассортиментни 1 тага кўпайиши натижасида унинг маҳсулот сотиш ҳажми 1,74 фоизга ошишини билдиради.

Шунингдек, Наманган вилояти пойабзаллар бозорида корхона маҳсулот сотиш ҳажмини 2012 йилда 0,02 фоиз, 2013 йилда 4,7 фоизга, 2014 йилга келиб 17,3 фоизга ошириб, соғлом рақобатта устун мавқеини эгалламоқда. Корхонанинг ассортимент стратегияси пойабзаллар хиллари бўйича сотиш ҳажмини доимий назорат қилиш, рақобатчиларникига нисбатан улушини баҳолаб бориш ва молиявий ресурсларнинг асосий қисмини уни чуқурлаштиришга йўналтиришдир.

Ассортиментни шакллантиришда ишлаб чиқарувчилар томонидан халқаро “Дизайн ва мода” марказлари фаолиятлари билан узвий алоқада бўлишлари, самарали сотиш ва ассортимент стратегияларини танлаш, айниқса, “интернет-реклама” хизматларидан кенг фойдаланиш орқали улушини кўпайтиришга ва халқаро рақобат муҳитига мослаша олиш имкониятларини оширишлари лозим.

Маҳаллий ва жаҳон бозорларидаги рақобат муҳитига фақат маркетинг тадқиқотларини олдиндан ўтказиш, талаб, таклиф ва баҳо ўзгаришларини ўз вақтида англаб етиш, товарлар рекламасини ташкил қилиш ва сотиш усулларини танлаш каби масалалари ечимини эса фақат самарали фаолият кўрсатаётган рақобатбардош корхоналарнинг маркетинг стратегияларидан фойдаланиш тажрибаларини янада оммалаштириш, янги илмий-услубий тавсиялар ва йўналишларни ишлаб чиқиш орқалигина ечиш мумкин.

магистрант, М.А.Михлиев, ТДИУ

Халқаро сифат стандартларини жорий этиш асосида озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозорига экспортини ошириш

Мамлакатимиз мустақиликка эришиши шарофати билан иқтисодиётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришлар жараёни рўй берди. Хусусан, республикамиз аҳолисини қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган озиқ-овқат ва бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини қондириш ва озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозорларига экспортини кўпайтириш орқали халқаро бозорга кириб бориш масаласи ҳам долзарб масалалар сифатида эътироф этиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг маърузасида таъкидлаганидек, “Жаҳон бозорларида рақобат тобора кучайиб бораётган бугунги шароитда иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини тубдан ошириш, экспортга маҳсулот

чиқарадиган корхоналарни қўллаб-қувватлашни кучайтириш, фермер хўжаликлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт фаолиятидаги иштирокини ҳар томонлама рағбатлантириш устувор аҳамият касб этади. Маҳсулот экспорти билан боғлиқ барча ҳужжатлар ва рухсат бериш тартиб-таомилларини расмийлаштиришнинг электрон шаклини кенг жорий этиш керак”[130].

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриш мумкинки, Ўзбекистондан экспорт қилинган мева-сабзавотлар динамикаси келтирилган бўлиб, унга кўра 2007 йилда 725,9 минг тонна маҳсулот экспорт қилишга эришилган бўлса, ўтган 2015 йилда 592 минг тонна мева-сабзавотлар экспорт қилинган. 2016 йилда эса 1400 минг тонна экспорт қилиш режалаштирилмоқда.

2016 йилда 19,7 млн. тонна мева-сабзавот, картошка, полиз ва узум маҳсулотларини етиштириш, мева-сабзавотлар экспортини ҳажмини 1,4 млн. тоннага ва қийматини 3 млрд. долларга етказиш вазифаси қўйилган. Мева-сабзавот маҳсулотларини жойлаштиришда қўшимча 200 минг гектар ер ажратилмоқда. Демак, 2016 йилда: мева-сабзавот маҳсулотларини ювиш, саралаш, кесиш, қуритиш, қадоқлаш бўйича янги қувватларни ишга тушириш, ҳар йили бўлиб ўтадиган “Агроминитех-экспо” кўргазма-ярмаркаларда кичик бизнес субъектлари, фермер, деҳқон ва агрофирмаларни кенг иштирокини таъминлаш ва логистика инфратузилмаларини яратиш ва ривожлантириш, ҳамда 1,4 млн.тонна мева-сабзавот, полиз ва узум маҳсулотлари экспортини таъминлаш лозим.

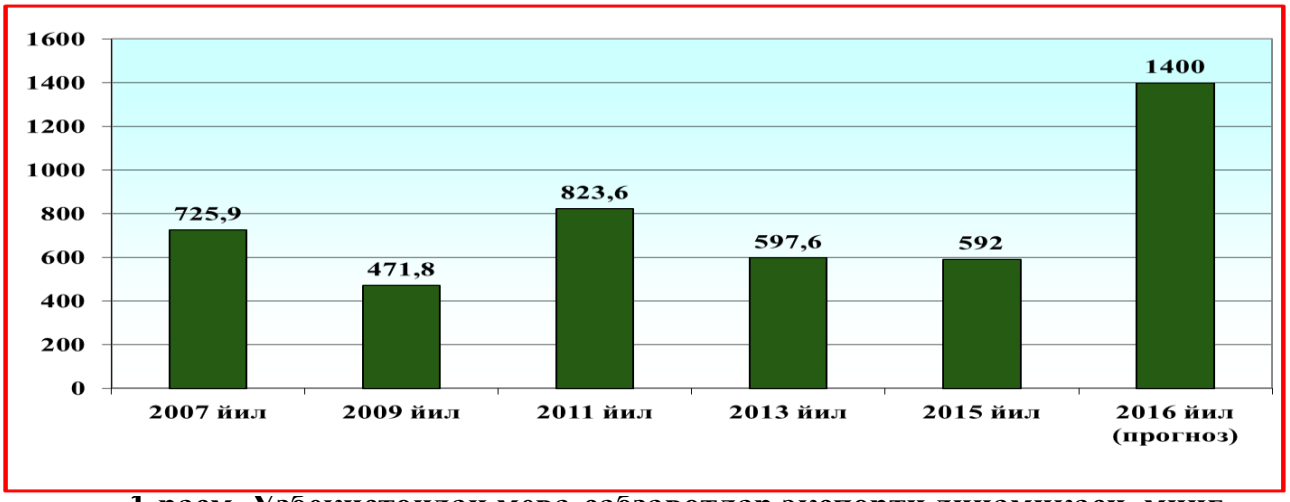

1-расм. Узбекистондан мева-сабзавотлар экспорти динамикаси, минг тонна[131]

Ҳалқаро ривожланган давлатларда ISO 22000 HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) яъни, «Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими ҳам қўлланмоқда. «Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга йўналтирилган, озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини бошқаришнинг мукаммал тизими ҳисобланади.

Ўтган асрнинг 90-йиллар бошида Европа Иттифоқи ушбу тизимни озиқ-овқат саноатида хавфсизликни таъминлай олиши мумкин бўлган энг самарали тизим сифатида қабул қилди. БМТ озиқ-овқат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги бўйича ташкилоти ҳамда Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан ҳамкорликда молиялаштириладиган ҳукуматлараро идора озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича

[130] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий р йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. Г//. 16.01.2016 й.
[131] Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

«Кодекс Алиментариус» комиссияси томонидан 1993 йили HACCP тизими ва уни жорий қилиш бўйича қўлланма ишлаб чиқилган.

HACCP стандарти ишлаб чиқаришни тўлиқ занжири, яъни ишлаб чиқиладиган маҳсулот хом ашёсидан, уни қайта ишлаш, сақлаш ва истеъмолчига етказишгача қўлланиши мумкин бўлган, озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш тизимига талабларни белгилайди.

Бу стандарт талабларини мустақил ёки ISO 9000 стандартлари асосидаги сифатни бошқариш тизимлари билан биргаликда қўллаш мумкин.

ISO 22000 HACCP тизими корхонада қуйидагиларни таъминлайди:

- корхонани ва маҳсулот сифатини бошқариш тизимини такомиллаштириш;
- маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини ошириш;
- озиқ-овқат маҳсулоти ишлаб чиқариш занжирида хавфли нуқталарни аниқлаш, уларни назоратда ушлаш, ҳамда самарали бошқариш орқали сифатли ва хавфсиз маҳсулот ишлаб чиқариш;
- истеъмолчиларни маҳсулот сифати ва сифат |барқарорлигига ишончни ошириш;
- янги бозорларга чиқиш ва амалдагиларини кенгайтириш учун имкониятларни ошириш.

Халқаро сифат стандартларини жорий этиш асосида озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозорига экспортини ошириш учун бевосита қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни амалга ошириш мақсадида қуйидаги асосий йўналишларни ривожлантириш заруриятини юзага келтиради: қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришда якка тартибдаги ишлаб чиқарувчилар аҳамиятини кучайтириш; уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳимоя қилиш; деҳқон ва фермер хўжаликларига самарали фаолият олиб боришлари учун амалий ёрдам бериш; кичик ва хусусий бизнеснинг иқтисодий асосларини мустаҳкамлашда қўллаб-қувватлаш; уларни аҳоли турмуш тарзини ошириш ва иқтисодий ўсишнинг муҳим омилига айлантириш; истеъмол бозорларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан тўлдириш ва улгуржи савдо тизимини янада ривожлантириш; мамлакат ҳудудларида импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ҳажмини кўпайтириш ва экспортни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш.

Ўзбекистонда халқаро сифат стандартларини жорий этиш асосида озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозорига экспортини оширишга жавоб берадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш даражасини ошириш ва тармоқнинг экспорт салоҳиятини юксалтириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

-қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлашга йўналтирилган корхоналар тармоғини кенгайтириш;

-мева-сабзавот маҳсулотларини сақлашга ихтисослашган совутиш камералари, уларни саралаш ва қадоқлаш пунктлари ҳамда ташиш билан шуғулланувчи махсус транспорт-коммуникация тармоғини кенгайтириш;

-қайта ишлаш саноатининг материал ва энергия сиғимини пасайтириш, ресурс тежовчи кам чиқимли технологияларга устуворлик бериш;

-қайта ишлаш саноатини модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш, илм-фаннинг ютуқлари ва илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жадал қўллаш;

-биринчи навбатда қишлоқ жойларга мос келувчи қулай ва юқори унумдорликка эга мини-технологияларга устиворлик бериш;

-ишлаб чиқарилаётган тайёр маҳсулотлар ассортименти ва сифатини жаҳон андозалари даражасига етказиш ҳамда рақобатбардошлигини ошириш;

-қишлоқ жойларда мева-сабзавот ва узумни қайта ишловчи корхоналари учун зарур бўлган инфратузилмалар, биринчи навбатда йўллар, газ, электр ва сув таъминоти ҳамда бошқа инженерлик-коммуникация тармоқлари билан узлуксиз таъминлашни йўлга қўйиш.

магистрантлар Ғ.У.Чоршанбиев,
А.Т.Исаев, ТДИУ

Реал секторнинг озиқ-овқат саноати короналарида маҳсулот ассортиментини шакллантиришнинг ташкилий - иқтисодий механизмлари

Товарларни таснифлаш уларни бирон-бир белгиларга боғлиқ ҳолда даражаларга бўлиб чиқиш билан боғлиқдир. Бугунги кунда озиқ-овқат саноати аҳолини сифатли товарлар ассортиментлари билан таъминлашда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Озиқ-овқатлар-озиқ-овқат хом ашёсидан тайёрланган ҳамда натурал ёки қайта ишланган ҳолида истеъмол қилинадиган маҳсулотлардир. Озиқ-овқат маҳсулоти муомаласи-озиқ-овқат маҳсулотини ишлаб чиқариш, тайёрлаш, харид қилиш, қайта ишлаш, етказиб бериш, сақлаш, ташиш ва реализация қилиш билан боғлиқ фаолиятлар мажмуидир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг соғлом овқатланиши соҳасида амалга оширилаётган чора-тадбирларни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги [132] 2015 йил 25 апрелдаги 102-сон қарорини бажариш юзасидан “2015-2020 йиллар даврида Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг соғлом овқатланишини таъминлаш Концепциясини ва чора-тадбирлар комплексини тасдиқлаш тўғрисида” давлат Дастури қабул қилинди. Дастур озиқ-овқат маҳсулотларини мамлакатимизда ишлаб чиқаришни, айниқса муҳим микронутриентлар билан бойитилган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни рағбатлантириш йўли билан аҳолининг соғлом овқатланишга бўлган эҳтиёжларини қондиришни таъминлайдиган шарт-шароитлар яратиш, маҳаллий хом ашё асосида озиқ-овқат маҳсулотлари яратиш, аҳоли орасида соғлом овқатланиш принциплари жорий этилишига кўмаклашадиган муҳитни шакллантиришдан иборатдир.

Қишлоқ хўжалигининг мева-сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик ва чорвачилик каби тармоқлари ҳам жадал суръатларда ривожланди. 2015 йил 12 миллион 592 минг тонна сабзавот ва картошка, 1 миллион 850 минг тонна полиз маҳсулотлари, 1 миллион 556 минг тонна узум, 2 миллион 731 минг тонна мева етиштирилди[133].

Хусусан 2020 йилда бошоқли дон етиштиришни 16,4 фоизга ошириб, унинг ҳажмини 8 миллион 500 минг тоннага етказиш, картошка етиштиришни 35 фоизга, сабзавотни 30 фоизга, мева ва узумни 21,5 фоиз, гўшт етиштиришни 26,2 фоизга, сутни 47,3 фоиз, тухумни – 74,5 фоизга кўпайтириш, балиқ етиштиришни 2,5 мартага ошириш кўзда тутилмоқда.

---

[132] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг соғлом овқатланиши соҳасида амалга оширилаётган чора-тадбирларни янада такомиллаштириш тўғрисида” 2015 йил 25 апрелдаги 102-сон қарори.

[133] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маруза Халқ сўзи 2016 йил 17 январ.

Қишлоқ хўжалиги хомашёсини чуқур қайта ишлаш, етиштирилган маҳсулотларни сақлаш инфратузилмасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатимизда мева-сабзавотларни сақлашнинг умумий қуввати 832 минг тоннага етказилди. Бу эса, йил давомида нархларнинг мавсумий кескин ошиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш, ушбу маҳсулотларни экспорт қилишни кенгайтириш, нарх-наво барқарорлигини сақлаш имконини бермоқда. Келажакда миллий хўжалик тузилиши тобора ўсиб бораётган иқтисодий силжишлар натижасида саноат корхоналарини хар тарафлама ривожланишига шароитлар яратиб, ижтимоий масалаларини амалга оширади. Озиқ–овқат саноати эса шу корхоналарнинг таркибий қисмини ташкил этиб, халқ фаровонлигини яхшиланишида ўзининг муҳим ролини уйнайди.

Озиқ–овқат саноати ишлаб чиқаришни ташкил қилиш хусусиятига қараб, мавсумли ва мавсумсиз корхоналарга бўлинади. Бундан ташқари, озиқ – овқат саноати, технология ва асбоб – ускуналар билан қуролланиш хусусиятига қараб биохимия, микробиология ва мехнат буюмларини кимёвий усулда ишлаш каби гурухларга бўлинади. Шуни таъкидлаш керакки, озиқ – овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш тузилиши – кўпинча географик зоналарни, у ердаги иқлимий шароитларни, милий урф – одатларни ҳисобга олиб тузилади. Бундай тузилиш ҳар бир худуд учун алоҳида ҳисобланади.

Озиқ-овқат саноати корхоналари маҳсулоти натурал ва қиймат кўрсаткичларда ҳисобга олинади. Натурал кўрсаткичларда (тонна, дона, туб, литр ва ҳоказо) маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми корхона ишлаб чиқариш қувватига ва аҳоли талабига боғлиқ.

Мамлакат миллий хўжалиги соҳаларининг иқтисодий-техник кўрсаткичи саноат ривожланиш даражасига боғликдир. Ахолининг юқори сифатли озиқ-овқат махсулотларига бўлган талабини тўларок қондириш хукуматимизнинг доимо назар эътиборида бўлмокда. Шу сабабли маҳсулот сифатини бошкариш ва ишлаб чиқариш қувватларидан самарали фойдаланиш натижасида маҳсулот таннархини пасайтириш, корхона рентабеллигини ошириш муҳим омиллардан биридир. Овқатланиш аҳоли соғлиғини белгилайдиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Соғлом овқатланиш-бу инсоннинг соғлиғи мустаҳкамланишига ва касалликлар камайишига кўмаклашадиган, унинг ўсишини, нормал камол топишини ва ҳаёт фаолиятини таъминлайдиган овқатланиш. Овқатланиш тузилмасида баланснинг ҳар қандай бузилиши инсон соғлиғига салбий таъсир кўрсатади, шунингдек турмуш сифати пасайишининг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Республикада озиқ-овқат саноати ривожланишининг тадрижий ўсишини таъминлашга ва мамлакатимизда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришга йўналтирилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бунинг ҳисобига кейинги йилларда аҳолининг овқатланиши сифати анча яхшиланди, озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш тузилмаси ўзгарди, жон бошига гўшт ва гўшт маҳсулотларини истеъмол қилиш 1,3 баравар, сут ва сут маҳсулотларини истеъмол қилиш-,6 баравар, тухум ейиш-2,2 баравар, сабзавотларни истеъмол қилиш-2,6 баравар, картошкани истеъмол қилиш-1,7 баравар, меваларни истеъмол қилиш-4,0 баравар ўсди.

Сифат ва хавфсизликка қўйиладиган замонавий талабларга мувофиқ озиқ-овқат хом ашёсининг асосий турларини мамлакатимизда ишлаб чиқаришни кенгайтириш, алмаштириб бўлмайдиган компонентлар билан бойитилган озиқ-овқат маҳсулотлари

ва болалар овқатланиши учун ихтисослаштирилган маҳсулотлар, парҳезли (даволаш ва профилактик) озиқ-овқат маҳсулотлари ва овқатга биологик актив қўшимчалар ишлаб чиқаришни ривожлантиришдан иборатдир.

Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида давлат томонидан нормалаш озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигига, уни ишлаб чиқариш, тайёрлаш, харид қилиш, қайта ишлаш, етказиб бериш, сақлаш, ташиш ва реализация қилиш шарт-шароитларига қўйиладиган талабларни ўз ичига оладиган санитария, ветеринария, фитосанитария нормаларини, қоидаларини ва гигиена нормативларини, давлат стандартларини, техникавий шартларни белгилаш йўли билан амалга оширилади[134]. Янги озиқ-овқат маҳсулотини ишлаб чиқаришга, янги технология жараёнларини, ускуналарни жорий этишга улар токсикология-гигиена экспертизасидан, ҳайвонлардан олинадиган озиқ-овқат хом ашёси эса ветеринария экспертизасидан ўтказилганидан ҳамда маҳсулот белгиланган нормалар ва қоидаларга мослиги ҳақида давлат санитария назорати органининг гигиена сертификати ёки хулосаси ёхуд ветеринария назорати органининг хулосаси олинганидан ва озиқ-овқат маҳсулоти давлат реестрига киритилганидан кейин йўл қўйилади.

Озиқ–овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг аҳамияти тобора ортиб маҳсулотлар сифати, тури, ҳажми ўзгармоқда. Республикамизда озиқ-овқат саноатини янада яхшилаш бўйича қуйдаги таклифлар мақсадга мувофиқдир:

- Озиқ-овқат маҳсулоти ишлаб чиқаришни, озиқ-овқат моллари билан савдо қилишни, умумий овқатланиш тизимини ривожлантиришнинг республика ва минтақавий мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш чоғида озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлашда қуйидаги тадбирларни амалга ошириш;
- Озиқ-овқат маҳсулотлари ва озиқ-овқат хом ашёсига тегишли бўлган техник регламентлар ва давлат стандартларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш;
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ишлаб чиқариладиган ва чет элдан етказиб бериладиган озиқ-овқат маҳсулотлари ва озиқ-овқат хом ашёсининг сифати устидан назорат қилиш механизмларини такомиллаштириш;
- Маҳаллий сифатли ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари турларини кенгайтиришга йўналтирилган қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ва бошқалар.

Юқоридаги таклифларни ишлаб чиқиришга тадбиқ этиш учун керакли чора тадбирларнинг амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлар эди

катта ўқитувчи, Р.Сайдақулов,
магистрант, Б.Н.Жумаев, ТДИУ

Реал сектор корхоналарида айланма фонлар маблағларидан самарали фойдаланиш йўналишлари

Иқтисодиётни барқарор, мутаносибли ва юқори суръатлардаги ўсишини таъминлаш учун омил бўладиган ушбу вазифаларни ичида мамлакатимиз корхоналарида тайёрланаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш

[134] Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни 1997 йил 30 август.

негизида миллий иқтисодиётимизнинг жаҳон хўжалик тизимидаги ўрнини мустаҳкамлаш масаласи ўта муҳимдир.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини оширмасдан, рақобатбардош иқтисодиёт, пировард натижада эса рақобатбардош мамлакатни барпо этмасдан туриб, ўрта муддатли истиқболда мамлакатимиз иқтисодиётини ривожланган демократик давлатлар даражасига олиб чиқишдек стратегик вазифани амалга ошириш мумкин эмаслиги президентимиз томонидан таъкидлаб ўтилди.

Саноат сиёсатидаги асосий устуворлик институционал ислоҳотларнинг сифатини ошириш ва тадбиркорлик фаолиятига кенг йўл очиб бериш, саноат ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва диверсификациялаш, инқирозга қарши чора-тадбирлар дастури доирасида 2008-2013 йилларда мамлакатларимиз иқтисодиётининг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, ўрта ва зоқ муддатда саноатни ривожлантириш бўйича дастурий чора-тадбирларни амалга оширишга қаратилди.

Президентимиз Ислом Каримов “Биз учун асосий вазифа – ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан узлуксиз янгилаб бориш, доимий равишда ички имконият ва захираларни излаб топиш, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, саноатни модернизация ва диверсификация қилишни изчил давом эттиришдан иборат бўлиши зарур.”[135] деб таъкидладилар.

Саноат ишлаб чиқаришини диверсификациялаш мақсадида 2006 йилдан бошлаб, саноатнинг энг муҳим 14 тармоғида, хусусан электроэнергетика, қора ва рангли метолургия, нефтьгаз, кимё, автомобиль, пахта тозалаш, енгил саноат, чарм пойабзал, ёғ мой ва фармоцевтика ҳамда қурилиш маҳсулотларини ишлаб чиқаришда модернизация, техник ва технологик янгиланиш дастурлари қабул қилинди ва амалга оширилди.

Ўз вақтида қабул қилинган чора-тадбирлар пировардида жаҳон молиявий-иқтисодиёт таъсири нафақат олди олинди, балки инқироздан кейинги даврда барқаро суръатларда ривожланиш учун зарур шарт-шароит яратишга хизмат қилди. Бу эса, саноат ишлаб чиқариши ривожланишининг сифатини ошириш учун ижобий омил бўлди.

Макроиқтисодий барқарорликни сақлаш ва иқтисодиётимиз рақобатдошлигини ошириш вазифаларини муваффақиятли амалга ошириш учун барча турдаги ресурслардан унумли фойдаланиш талаб қилинади, зеро ўтказилаётган ислоҳотларнинг муваффақияти ҳам иқтисодий самарадорликни ошириш муаммосининг қай даражада тўғри ҳал этилишига боғлиқдир.

Ҳозирги шароитда хўжалик юритиш самарадорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири тежамкорликдир. Иқтисодий ўсишнинг жадал суръатларини таъминлаш учун ижтимоий ишлаб чиқаришнинг моддий-техникавий негизларини модернизациялаш, ишчи кучи ресурсларининг самарали бандлигини таъминлаш каби долзарб муаммоларнинг ечими ҳам кўп жиҳатдан тежамкорлик тамойилларига амал қилишни тақозо этади.

Маълумки, республикамиз катта иқтисодий салоҳиятга эга бўлиб, ўтиш даврининг дастлабки йилларида хом ашё ва табиий ресурслар экспорти иқтисодий тараққиётнинг муҳим йўналиши бўлиб келди. Бу эса иқтисодиётимизнинг жаҳон бозори конъюнктуравий ўзгаришларига боғлиқлигини кучайтириб, кўплаб ресурсларнинг четга чиқиб кетишига сабаб бўлмоқда.

[135] Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир// Халқ сўзи, 16 январь 2016 йил.

Корхоналар ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилишда меҳнат куроллари (асосий фондлар) ва ишчи кучидан ташқари, айланма маблағларга ҳам эга бўлишлари зарур. Ҳар бир корхонанинг айланма маблағлари асосий фондларнинг техник ҳолати ва маҳсулот ишлаб чиқариш дастури билан боғлиқ. Корхона қанчалик катта ва унинг ишлаб чиқараётган маҳсулотлари турлари кўп бўлса, айланма маблағлар шунчалик кўп талаб қилинади. Айланма маблағлар ишлаб чиқариш ва унинг узлуксизлигини таъминлашнинг моддий асоси ҳисобланади.

Айланма тузилмаларни режалаштириш ва бошқаришнинг ҳозирги пайтдаги амалиётида ушбу маблағларнинг таркиби ва тузилмасини баҳолаш ва таҳлил қилишга, шунингдек, уларнинг функционал роли ва ҳаракатига катта эътибор қаратилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг«Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонига кўра корхоналарининг капиталлашув даражасини янада ошириш ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш; иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва бошқариш механизмларини такомиллаштириш; иқтисодиётни таркибий ўзгартириш; ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш жараёнига инвестицияларни, шу жумладан, тижорат банкларининг маблағларини кенг жалб этиш борасида ишлар олиб борилди. Булар корхоналарнинг айланма мабларини етарли даражада шакллантириш ва улардан самарали фойдаланишга имконият яратиб берди. Бу корхоналарнинг мавжуд айланма маблағларидан самарали фойдаланиш имкониятларини излаш учун асосий йўналишдир.

магистрант, Т. Хидиров ТДИУ
Т. Хушвақтова., Бахрин касб хунар коллежи
магистрант, С. Бақоев, ТДИУ
магистрант, Ф.Аслонов, ТДИУ

Агросаноат комплексида рақобатбардош маҳсулотларни етиштиришда инновацион технологияларнинг ўрни.

Бизга маьлумки бугунги кунда қишлоқ хўжалиги йирик тармоқлардан бири бўлиб, бу сохани янада ривожлантиришда мамлакатимизда ҳам Юртбошимиз томонидан кўплаб чора-тадбирлар, ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда бу соха жахон мамлакатларида ҳам кундан-кунга ривожланиб бориши натижасида ушбу сохада кўплаб янгиликларни йўлга қўйилаётганлиги айнан шу сохадаги янги ютуқларни юзага келишига сабаб бўлмоқда. Жумладан, Агросаноат комплексида ҳам бугунги кунда жахон мамлакатлари томонидан етиштирилаётган рақобатбардош маҳсулотларга тенглаша оладиган маҳсулотларни етиштириш мамлакатимиздаги долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Ушбу муаммони ечимини топишда бугун юртимизда олиб борилаётган ислохотлар, агросаноат комплексларидаги таркибий ўзгаришлар, маҳсулотларни сифатини янада яхшилаш энг замонавий инновацион ресурс-тежамкор технологиялардан самарали фойдаланиш муҳим жараёнга айланиб бормоқда. Агросаноат комплексидаги маҳсулотларни рақобатбардошлигини оширишда бир қанча усуллардан фойдаланиш мақсадга муофиқдир. Хар бир сохани ривожланиши бу бевосита илмий ва амалий тажрибаларга боғлиқ бўлган жараён ҳисобланади. Шундай экан бугун энг

ривожланган давлатларнинг агросаноат комплексларидаги қўлланиб келинаётган илмий ва амалий тажрибаларни, янгиликларни уларда фаолият юритаётган энг замонавий инновацион ресурс-тежамкор технологияларни яқиндан, мукаммал даражада ўрганиш мухимдир. Маҳсулотни рақобатбардошлиги бу иқтисодиётни ривожланишида қолаверса унинг рақобатбардошлигини ҳам янада ошишида бевосита муҳим бўлган омил саналади. Жахон мамлакатларидан Германия, Франция, Италия ва Голландия сингари мамлакатлардаги агросаноат комплексларида бугунги кунда экологик тоза даражада маҳсулотлар етиштириш йўлга қўйилган бўлиб бу маҳсулотлар дунё бозорида энг рақобатбардош маҳсулотлар ҳисобланади улар талаб даражасидан барча сифат кўрсткичларга жавоб бериб келмоқда. Уларнинг агросаноат комплексларида энг замонавий инновацион ресурс-тежамкор технологияларни жорий қилиниши орқали кам вақт сарфлаб юқори сифатли маҳсулот етиштирилмоқда. Ундан ташқари улардаги энг муҳим омил бу бошқа ривожланган давлатлар билан тариба алмашиши улардаги илмий ва амалий янгиликларни ўрганиши, маҳсулотни таркибини яхшилаш сифатини оширишда қўлланиладиган барча инновацион усулларни жорий этиб келинаётганлиги бугун ўз натижасини бериб келмоқда. Маҳсулотни рақобатбардошлигини оширишда ундаги сифат кўрсаткичларини доимий ўрганиб назорат қилиб бориш, экологик тоза даражада етиштириш имкониятларини кенгайтириш, ички молиявий ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланиш, маҳсулот таннархини пасайтириш орқали иқтисодий муносабатларни тартибга солиш, қолаверса маънавий ва жисмоний эскирган технологиялардан ўз вақтида воз кечиш орқали маҳсулотни рақобатбардошлик даражасини дунё талабига жавоб берадиган даражада етиштириш имконияти юзага келади. Маҳсулотни рақобатбардошлигини оширишда бугунги кунда дунё талабига айланиб бораётган инновацион технологиялардан кенг даражада самарали ва оқилона фойдаланиш мақсадга муофиқдир. Мамлакатимиздаги агросаноат комплексларидаги фаолият юритаётган технологияларни янада модернизация қилиш орқали махсулотни диверсификация қилиш имконияти юзага келади. Аксарият агросаноат комплексларининг таркибидаги технологиялар бугунги замон талабига жавоб бера олмаслиги улар маънавий ва жисмонан эскирганлиги туфайли бевосита ишлаб чиқаришга уни ташкил этишда бир қатор муаммоларни тўғдирмоқда буни натижасида эса замон талабига мос даражада рақобатбардош маҳсулотларни етиштирилмаётганлиги, сабаб бўлмоқда бу нафақат иқтисодиётимизга қолаверса экспорт салохиятимизга ҳам салбий таьсир кўрсатиб келмоқда. Бундай муаммоларни бартараф этишда икки муҳим омил мавжуд бўлиб улар мамлакатимиздаги агросаноат комплексларига энг замонавий инновацион ресурс-тежамкор технологияларни олиб кириш орқали ички ва ишлаб чиқаришнинг имкониятларни янада кенгайтириш ва уларни бошқара оладиган кадрлар салохиятини ҳам янада яхшилаш мухим жараён ҳисобланади. Жахон мамлакатлари тажрибасидан кўриниб турибдики, инновацион технологиялар тез ва юқори сифатдаги ишлаб чиқариш тизимини йўлга қўйиши, кам вақт сарфлаб энергия тежамкорлигига эга эканлиги, маҳсулотларни экологик тоза даражада етиштириш, қадоқлаш, сақлаш имониятларини йўлга қўйиши, иқтисодий муносабатларни яхшилаб маҳсулот таннархини пасайтириши, экспорт салохиятини ошириб рақобатбардошлик даражасини яхшилаши ҳамда кадрлар салохиятини хам хар томонлама юксалишига янги имкоиятларни кенгайтириб бераётганлигидан далолатдир. Инновацион технологияларни бошқаришда энг мухим жараён бу кадрларни технологиялардан самарали ва оқилона фойдалана олиши, улардаги малакани, ва кўникмаларни етарли даражада оширишдан иборатдир. Бунинг учун жахон тажрибасига эга бўлган кадрлар

мухитини шакллантириш мақсадга муофиқдир. Мамлакатимиздаги агросаноат комплексларида фаолият юритаётган мутахассисларни билим ва кўникмаларини янада ошириш учун хорижий давлатларда ўқитиш, амалиёт ўташи учун янги имкониятларни яратиб бериш мухимдир. Инновацион технологиялар бўлгани билан уларни бошқара оладиган кадрлар бўлмаса маҳсулотни сифати ва рақобатбардошлиги янада тушиб кетади шундай экан энг ривожланган хорижий давлатлардаги агросаноат комплексларидаги автоматлашган бошқарув тизимини, ишлаб чиқаришни, маҳсулотларни экологик тоза даражада етиштиришни инновацион технологиялар ва янгиликларни қўллай олишни мутахассисларимиз мукаммал ўрганиши учун ушбу агросаноат комплекслари билан хамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш орқали илмий ва амалий тажрибаларни, билим ва кўникмаларни янада ошириш имкониятлари юзага келади. Хар бир сохани равнақи кадрлар салохиятига боғлиқдир. Бугунги кунда мамлакатимизга инновацион технологиялар барча сохалар бўйича тадбиқ этиб келинмоқда. Бу борада мамлакатимиз рахбари ҳам ўзининг янги “Она юртимиз бахту иқболи ва бюук келажаги йўлида хизмат қилиш-энг олий саодатдир” номли асарида қўйидагича тўхталиб ўтади. 2015-йилда ва ундан кейинги даврда устувор вазифа-бу таркибий ўзгаришлар сиёсатини олиб бориш, саноатни диверсификация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технолгик модернизация қилиш, ахборот-коммуникация тизимларини кенг жорий этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг рақобатбардошлигини оширишни таьминлашдан иборатдир. Ўз олдимизга қўйган бу мақсадга эришиш учун ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш, иқтисодиётимизнинг реал секторида эскирган асбоб-ускуналар ва технологик қолдиққа бархам беришм каби принцпиал масалаларни хал қилиш, шунингдек, очиқ айтиш керак, ислохатларни амалга оширишда, биринчи навбатда мулкдорлик масаласида чала-ярим ишларга йўл қўймаслик, иқтисодиётни бошқаришда маьмурий буйруқбозлик усулларининг қолдиқларини бутунлай бартараф этиш зарур. Барчамиз бир хақиқатни яхши тушуниб олишимиз шарт. Яьни, таркибий ўзгаришларни амалга оширмасдан, ишлаб чиқаришни диверсифкация қилмасдан туриб, маҳсулотларимизни ташқи бозорларга олиб чиқиш бўйича экспорт дастурини жадал ривожлантириш, валюта даромадлари тушумини таьминлаш ва мамлакатимизда юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқариш қувватлари ва иш ўринларини яратиш ҳақида гапиришнинг ўзи мумкин эмас. Биринчи навбатда, жахон бозорида юқори даражадаги рақобатга дош бера оладиган ва келгуси даврда мамлакатимизда иқтисодий ўсишнинг, иқтисодиётни янада модернизация ва диверсификация қилишнинг локомативига айланиши мумкин бўлган тармоқларни жадал ривожлантириш ва аниқ йўналтирилган ҳолда қўллаб-қувватлашни таьминлаш лозим. Иқтисодиёти, аввало, хомашё ва яримтайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга асосланган давлатнинг эртанги куни гумон бўлиши барчамизга маьлум. Ўзбекистон жахон бозорида хомашё ресурслари, масалан, пахта ва бошқа хомашё турларининг бахоси кескин тушиб кетган вазиятларни ўз мисолида кўп бор кўрган, бошидан кечирган. Шу билан бирга, агар ана шу пахта хомашёсининг ўзини тўқимачилик ва енгил саноатнинг бошқа тармоқларида янада чуқур қайта ишлашни таьминлаб, четга бўялган ип-калава, трикотаж полотно ва матолар сотадиган бўлсак, кейинчалик тайёр тўқимачилик махсулотлари ишлаб чиқариш бўйича замонавий технологиялар ва дизайнни ўзлаштириб олсак, катта самарадорликка эришишимиз мумкин. Ана шу биргина мисол асосида бизда ҳали-бери ишга солинмаган қанча-қанча имкониятлар борлигига ишонч хосил қилиш қийин эмас деб ўйлайман.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, агросаноат комплексларидаги маҳсулотларни рақобатбардошлигини ошириш, экспот салохиятини юксалтиришда хорижий тажрибаларни кенг даражада ўрганиш улардаги илмий ва амлий янги тадқиқотларни, инновацион технологияларни, мамлакатимизга тадбиқ этиш ҳамда улардан самарали ва оқилона фойдалана оладиган кадрлар мухитини шакллантириш уларнинг билим ва кўникма, малакаларини хар томонлама юксалтириш орқали жахон мамлакатлари сингари рақобатбардош маҳсулотларни етиштира олиш имконияти юзага келади. Бу эса иқтисодиётимизни хам рақобатбардошлигини янада ошишига хизмат қилади.

магистрант, А. Б.Рахимберганов, ТДИУ

Пахтани қайта ишлаш корхоналарида харажатлар ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бозор механизмларига тезроқ мослашадиган янги бошқарув тизимларини жорий этиш билан бирга иқтисодиёт тармоқларини барқарор ривожлантириш республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

“Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида ҳам чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Мураккаб об-ҳаво шароитига қарамасдан, фермер ва деҳқонларимизнинг фидокорона меҳнати ва омилкорлиги туфайли ўтган йили мўл ҳосил етиштирилди – 7 миллион 500 минг тоннадан зиёд ғалла, 3 миллион 350 минг тоннадан ортиқ пахта хирмони барпо этилди.

Таъкидлаш керакки, бундай мўл ҳосил асосан қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни жадаллаштириш, селекция ишларини яхшилаш, ғўза ва бошоқли дон экинларининг районлаштирилган навларини жорий қилиш, замонавий агротехнологияларни ўзлаштириш эвазига таъминланди.

Қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш, етиштирилган маҳсу-лотларни сақлаш инфратузилмасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўтган йили қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган 230 та корхона, 77 минг 800 тонна сиғимга эга бўлган 114 та янги совутиш камераси ташкил этилди ва модернизация қилинди. Мамла-катимизда мева-сабзавотларни сақлашнинг умумий қуввати 832 минг тоннага етказилди. Бу эса, йил давомида нархларнинг мавсумий кескин ошиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсу-лотлари билан узлуксиз таъминлаш, ушбу маҳсулотларни экспорт қилишни кенгайтириш, нарх-наво барқарорлигини сақлаш имконини бермоқда.

Буларнинг барчаси фидойи деҳқон ва фермерларимиз, барча қишлоқ хўжалиги ходимларининг машаққатли ва шарафли меҳнати маҳсулидир, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз.”[136]

Шунингдек, маҳсулот ишлаб чиқаришда тежамкорлик тизимини жорий этиш, рақобат мавқеини мустаҳкамлаш ва маҳсулотнинг рақобатбардош-лигини ошириш, технологик қайта жиҳозлаш, ишлаб чиқариш самара-дорлигини таъминлаш каби вазифаларни амалга ошириш тақозо этилди.

[136] Каримов И.“Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир”. Халқ сўзи газетаси, 2016 йил 16 январь, № 11 (6446)

Пахтани қайта ишлаш корхоналари мамлакатимиз қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи тармоқлар иқтисодиётида салмоқли ўринга эга. Ушбу корхоналар пахта хом ашёси етказиб берувчи қишлоқ хўжалик корхоналари билан бир томондан, иккинчи томондан эса, ўзи хом ашё етказиб берувчи сифатида тўқимачилик ва ёғ-мой саноат корхоналари билан чамбарчарс боғлиқ ҳолда фаолият юритади.

Республикамизда амалга оширилаётган изчил иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири – пахтани қайта ишлаш корхоналаринингмодернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, инновацион технологияларни кенг кўламда жорий этиш асосида, пахта толаси таннархини пасайтириш ва сифатини яхшилашдир.

Пахтани қайта ишлаш корхоналарида харажатлар ҳисобини ташкил этишга қуйидаги тармоқ ва технологик хусусиятлар бевосита таъсир этади:

-хом ашёни йил давомида бир маромда қабул қилиш имконияти мавжуд эмаслиги, яъни пахта хом ашёсини корхоналар йилнинг маълум бир даврида (асосан сентябрь-октябрь ойларида) қабул қилиб олиши;

-хом ашёни узоқ муддат сақланиши (уларни қайта ишлаб бўлиш кейинги йилнинг июнь ойигача давом этиши);

-ишлаб чиқариш жараёнида ишлаб чиқаришнинг цехли тузилмаси йўқлиги;

-бутун ишлаб чиқариш давомида бир турдаги хом ашё қайта ишланиб, бир хил турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши.

Маҳсулот таннархи корхоналарда мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш, янги техника ва технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш, бошқарув ва инвестицион қарорлар самарадорлиги ва умуман харажатлар ҳисоби ва таҳлили ҳолатини белгилаб беради.

Пахта толасининг асосий қисми экспорт қилинишини ҳисобга оладиган бўлсак, жаҳон молиявий - иқтисодий инқирози давом этаётган ҳозирги даврда пахта толаси ишлаб чиқариш ва тайёрлаш корхоналарининг ички ва ташқи бозорларда барқарор мавқега эга бўлиши ҳамда пахта толаси рақобатбардошлигини таъминлашда таннархнинг аҳамияти янада ошади.

Ҳозирги кунда пахта толасининг таннархини аниқлаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февраль 54-сонли қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом”га асосан амалга оширилади.

Пахтани қайта ишлашкорхоналарида бошланғич ва йиғма ҳисобни такомиллаштириш бошқарувчиларни корхона фаолиятига доир ахборотлар билан тўлиқ ва ўз вақтида таъминлаб, бошқарув қарорлари самарадорлиги ошиб, корхоналарнинг эркин рақобат шароитида барқарор фаолият юритишига олиб келади.

Тола чиқишининг меъёрга нисбатан четланиши ва пахта хом ашёсини қайта ишлашда пахта хом ашёсининг саноат сортларидан - толанинг саноат сортларига ўтишдаги кўрсаткичлари ҳисобга олиб бориладиган ҳужжат

“Ишлаб чиқариш топшириғи (28-ХЛ)” деб номланади. Ушбу хужжатда асосан натурал кўрсаткичлар акс эттирилиши, ўзгаришлар сабабини аниқлаш имконини бермайди. Хужжат тўрт бўлимдан иборат ва унинг реквизитлари асосан матн кўринишида бўлиб, расмийлаштириш жараёни кўп вақт ва қоғоз харажатини талаб қилади. Шунингдек, пахта хом ашёсини бевосита қайта ишлаш биртехнологик жараёнга бирлашган жинлаш, линтерлаш ва тойлаш бўлинмаларидан иборат бўлиб,

“Ишлаб чиқариш топшириғи (28-ХЛ)” асосида, ҳар бир ички хўжалик бўлималарининг фаолиятини баҳолашга имкон бермайди.

Пахтани қайта ишлаш корхоналарида маҳсулот таннархини калькуляция қилишнинг оддий усули қўлланилади. Пахта толаси таннархини бошқаришда, унга жалб қилинадиган харажатлар иккита катта гуруҳга бўлинади:

1. Пахта хом ашёсини тайёрлаш, сақлаш ва қайта ишлаш жойига ташиш харажатлари. Булар пахта хом ашёсини уни етиштирувчи корхона-лардан сотиб олиш, пахта қабул қилиш пунктларида сақлаш ва қайта ишлаш жойига етказиб бериш харажатларидир.

2. Пахта хом ашёсини қайта ишлаш харажатлари. Булар асосий ишлаб чиқариш цехлари ишловчилари меҳнат ҳақи, ижтимоий мақсадлар учун ажратмалар, ишлаб чиқариш ускуналарини сақлаш харажатлари, умум ишлаб чиқариш харажатлари ва асосий фаолиятнинг бошқа харажатларидир.

Пахтани қайта ишлаш корхоналарида пахта толаси ишлаб чиқариш ва тайёрлаш харажатлари ҳисоби бўйича қўлланиладиган қуйидаги бухгалтерия счётларига қўшимча счётлардан фойдаланиш тавсия этилади:

2010 –“Пахта хом ашёсини қайта ишлаш харажатлари” счёти;

2011–“Пахта хомашёсисақлашхаражатлари” счёти;

2012–“Пахта толасини сақлаш харажатлари”счёти.

Тавсияқилинаётган бухгалтерия счётлари пахта хомашёсиқайтаиш-лаш, сақлаш бўйича харажатларининг пайдо бўлиш жойлари бўйича алоҳида ҳисобга олиш ҳамда бошқарувни харажатларининг пайдо бўлиш жойлари бўйича алоҳида-алоҳида маълумот билан таъминлаш имкониятини яратади.

магистрант, Д.Шодмонқулова, ЎзМУ,
талаба, Ж.Й.Ибрагимова, ТошДАУ

Фермерлик иқтисодиётига инвестицияларни жалб қилиш муаммолари

Фермер хўжалигини бошқариш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш технологияларини такомиллаштириш, аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш инвестицияларни жалб қилмасдан кўзланган мақсадга эришиш мушкулдир.

“Инвестициялар” ибораси Ўзбекистонда бозор ислоҳотлари йилларида кенг қўлланила бошланди.

Республикамиз ва чет эл илмий адабиётларида инвестициялар тушунчасининг қатор таърифлари мавжуд.

Нобель мукофоти лауреати У.Ф.Шарпнинг “Инвестициялар” дарслигида ёзилишича “Инвестициялар келгусида бойлик олишни кўзлаб ҳозирги вақтда маълум бойликдан воз кечишликдир”[137].

Ўзбекистонда бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш, мамлакатни модеринизация қилишга инвестицияларни жалб этиш, аввало, ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим соҳалари ва етакчи тармоқларини жадал ривожлантириш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди.

Кейинги йилларда республикамизнинг экспорт соҳасида, аввало, мамлакатимиз иқтисодиётини тубдан таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилиш, ишлаб

[137]Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции. Пер.С. англ. – М.: ИНФРА – М, 1999. – XXI, - С. 979.

чиқаришни модеринизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, замонавий бозор инфратузилмасини шакиллантириш борасида ижобий натижаларга эришилди.

Республикамиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек «Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, 2014 йил саноат соҳасида юксак технологияларга асосланган ва замонавий муҳим объектлар ва қувватларни ишга тушириш, инвестицияларни ошириш ва такомиллаштириш йўли бўлади.

Молиялашнинг барча манбалари бўйича капитал қўйилмаларнинг умумий ҳажми 14 миллиард 300 миллион долларни ташкил этади ва бу кўрсаткичнинг ўтган йилдагига нисбатан 10,1 фоизга ўсиши таъминланади, асосий капиталга киритиладиган инвестициялар ҳажми ялпи ички маҳсулотга нисбатан 2013 йилги 23 фоиз даражасида сақланиб қолинади.

Жорий йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 7,8 фоиздан иборат бўлишини таъминлаш, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 8,2 фоиз, қишлоқ хўжалигида 6,1 фоизга ошириш, чакана савдо айланмасини 14 фоиз, хизматлар кўрсатиш ҳажмини 17,4 фоизга кўпайтириш вазифаси қўйилмоқда.

Экин майдонларининг оптималлаштирилиши ва замонавий агротехнологияларнинг жорий этилиш ҳаётий зарурат ҳисобланади. Инвестицияларни жалб қилиш барча фермерлар учунташқи бозорларда харидоргир, юқори қўшимча қийматга эга бўлган замонавий тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва янги босқичга кўтариш тайёр маҳсулотлар экспортининг барқарор юқори ўсиш суръатларига эришишда, ҳеч шубҳасиз, катта замин туғдиради.

2016 йил учун белгиланган, умумий қиймати 5 миллиард доллардан зиёд бўлган 164 та йирик инвестиция лойиҳасини белгиланганлиги муҳим аҳамиятга эга

Ҳозирги даврда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва иқтисодиётимизни модеринизациялашда ички ва хорижий инвестицияларни жалб этишни янада кенгайтириш ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ўта долзарб аҳамият касб этмоқда.

Шулардан келиб чиққан ҳолда фермер хўжалиги иқтисодиётга инвестицияларни жалб қилиш хусусиятларини тадқиқ этиш ва инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўлларини аниқлаш долзарб йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Маълумки, инвестицияларни жалб қилиш барча фермерлар учун муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади. Замонавий техналогиялар асосида фермер хўжалиги фаолиятини ташкил этиш ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ривожланишнинг стратегик дастурларини амалга ошириш, янги бозорларни эгаллаш қўшимча маблағ қўйилмалари талаб этади. Мамлакатимизда фермерлик хўжаликлари фаолиятини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш ва реконструкция қилиш учун инвестицияларни жалб қилиш хал қилувчи аҳамиятга эга. Бу аввалambор аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам хорижий инвестицияларни фаол жалб этаётган фермер хўжаликларини иқтисодий рағбатлантириш ва зарур шароитларни яратиб бериш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Вилоятда хорижий инвестицияларга эга бўлган корхоналарни ташкил этиш, республика тармоқ дастурлари доирасида вилоятда маҳаллий қишлоқ хўжалиги хом ашё, меҳнат тресурслари асосида хорижий капитал иштирокидаги корхоналарни қуриш бўйича қатор лойиҳалар амалга оширилди.

Таркибий ва инвестицион сиёсатнинг стратегик йўналиши-мамлакатимизнинг иқтисодий, интелектуал ва илмий-техник салоҳиятларини мустаҳкамлаш, минтақаларнинг бой табиий, минерал-хом ашё ва меҳнат ресурсларидан тўла ва самарали фойдаланишдан иборат.

Юқоридагилардан келиб чиқиб инвестицияларни фермер хўжалигида қуйидаги жараёнларга йўналтириш мақсадга мувофиқ:

- давлат эҳтиёжи учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш тизими йўлга қўйилди;
- фермер хўжаликлари учун ерларнинг унумдорлигига боғлиқ бўлган ягона ер солиғи тўлаш бўйича имтиёзлар жорий этилди;
- фермерларга техника воситаларини имтиёзли шартлар бўйича лизинг асосида етказиб бериш тартиби жорий этилди;
- фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш тизими яратилди;

Кейинги йилларда фермер хўжаликларини молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштиришга эътибор берилмоқда. Бунда инвестицияларни жалб қилиш муҳим аҳамиятга эга. Киритилган инвестициялар асосан қишлоқ хўжалигида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, тармоқда таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳозлашга сарфланмоқда.

Г.Т.Исмоилова, ТДИУ

Қишлоқ инфратузилмаларини мувофиқлаштириш ва ривожлантиришда инновация - иқтисодиётимиз таянчи.

Бозор иқтисодиёти қишлоқ инфратузилмасини мувофиқлаштириш ва ривожлантиришда соҳанинг рақобатбардошлигини оширишни замонавий технологияларсиз таъминлай олмайди. Бинобарин янги тамойилларга асосланган қишлоқ инфратузилмасини мувофиқлаштириш ва ривожлантиришни кўзда тутувчи технологик инновациялар аграр сиёсатда амалга оширилаётган ислоҳотларни ҳал қилувчи жиҳати саналади.

Инновация республика иқтисодиётидаги тузилмавий ўзгаришларнинг ҳаракатлантирувчи омили бўлиб, қишлоқ инфратузилмаси инновация орқали рақобат жиҳатидан устунликка эришади. Улар рақобат бардошликка эришишнинг янги усулларини ўзлаштиради ёки эски усулларидан фойдаланган ҳолда рақобат курашнинг энг янги усулларини топади. Инновациялар маҳсулот, техника ва технологияларнинг янги кўриниши, ишлаб чиқаришнинг янги жараёни, маркетингга нисбатан янгича ёндашув ёки сервис соҳасининг янги услубида намоён бўлиши мумкин. Бу ўз навбатида қишлоқ инфратузилмасидан самарали фойдаланиш, илмталаб рақобатбардош хизмат кўрсатиш ҳажмини кенгайтириш мақсадида инновация фаолиятини кўчайтириш имконини беради. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози давом этаётган ҳозирги даврда ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ривожлантирилиши иқтисодиётни модернизация қилиш ва ҳаражатларни тежаш орқали маҳсулотлар таннархини пасайтиришда муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли ҳукуматимиз томонидан мазкур соҳани ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Президентимиз Ислом Каримов инфратузилманинг аҳамияти ҳақида фикр билдириб, «Инфратузилма мажмуаси иқтисодиётимизнинг бутун тизими таянадиган

пойдевордир. Республика бутун иқтисодий мажмуи ишининг уйғунлиги, унинг самарадорлиги, шунингдек, чет эл сармояларини жалб қилиш ва ўзлаштириш имконияти бутунлай инфратузилма тизими ривожининг ҳолати ва даражасига боғлиқ» - деб таъкидлаган эди. Инфратузилма иктисодий тизимнинг бир бўлагини ташкил қилиб, у ишлаб чиқаришнинг бир маромда фаолият кўрсатиши учун зарур шарт-шароитлар яратади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг истиқболдаги ривожланиши ва бозор муносабатларига самарали тарзда ўтиши хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожланишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Шу сабабли Президентимиз И.Каримовнинг асарларида ва мамлакатимизда қабул қилинаётган қонунлар, қарорлар ва бошқа хужжатларда хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда.

Давлатимиз бозор иқтисодиётига ўтиш билан бизнинг ҳаётимизга тадбиркорлик фаолияти бевосита кириб келди. Айниқса хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил этиш ва уларни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Хизмат кўрсатиш соҳалари мамлакатимиз иқтисодиётининг асосини ташкил қилиши мумкин. Хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил этиш ва ривожлантириш натижасида аҳолини иш билан банд қилиш миқдори сезиларли даражада кўпаяди. Айниқса, қишлоқ жойлар аграр секторда хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил этиш қишлоқ жойлардаги аҳолини иш билан банд қилишда муҳим аҳамиятга эгадир.

Юртбошимиз И.А.Каримовнинг 2015 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаларида таъкидлаб ўтганларидек: “2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш дастурининг асосий қоида ва йўналишларини сўзсиз бажариш бўйича бошланган ишларни 2016 йилда ҳам давом эттириш энг муҳим вазифамиздир”[138].

Инфратузилма жуда кенг камровли тушунча бўлиб, бу энг аввало ишлаб чикариш жараёнига комплекс хизмат кўрсатадиган хизмат турларини яратиш билан боғланган. Фермер хўжалигида ишлаб чикаришнинг якуний натижалари нафакат бевосита хўжаликнинг ўз имкониятларига боғлиқ бўлади, балки унга хизмат кўрсатувчи инфратузилма тармоқларининг ривожланиш даражаси хам ўз таъсирини ўтказади. Бундан ташқари юртбошимиз ўзининг «Жаҳон молиявий-иқисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарларида энг муҳим устувор вазифалардан бири – мамлакатимизни модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришдан иборат эканлигини белгилаб берган эди.

Мазкур устувор вазифага алоҳида эътибор қаратишнинг бир қатор сабаблари мавжуд. Жумладан:

---

[138] Каримов И.А. “Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси// Халқ сўзи15.01.2016 йил

Биринчидан, инфратузилмани ривожлантириш янги корхоналарни жойлаштириш ва бутун иқтисодиётни тараққий эттириш учун зарур қўлай шарт-шароитлар яратади

Иккинчидан, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ривожланган тизими, уларнинг самарали фаолияти ишлаб чиқаришдаги умумий харажатларни камайтиришнинг муҳим шарти ва омилидир.

Учинчидан, инфратузилмани ривожлантириш кенг кўламли инновацион ғояларни қўллаш мумкин бўлган соҳа ҳисобланади. Бу янги иш ўринларини ташкил этиш, аҳоли, айниқса, ёшларнинг иш билан бандлигини таъминлаш, кишиларнинг даромади ва фаровонлигини ошириш имконини беради.

Республикамизда ишлаб чиқариш инфратузилмаси асосий турлари бўйича хизмат кўрсатишни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши натижасида унинг юқори ҳажмларига эришилди. Ушбу инфратузилма объектлари томонидан биргина 2010-2015 йилларда ўртача 3 трлн. 978 млрд. сўмдан ортиқ хизматлар кўрсатилди.

Аграр соҳанинг ижобий натижаларга эришишида инновацияга асосланган ҳолда агрозоотехник тадбирларни сифатли ошираётган инфратузилма субьектларининг ҳам таъсири катта.

Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг қишлокда бозор инфратузилмасини мувофиқлаштириш ва ривожлантириш бошқармасининг аграр соҳа хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилма ооъекларининг ташкил этилиши, фермер хўжаликлари билан шартномалар тузиш ва уларга хизмат кўрсатиш, ҳамда кўрсатилган хизмат хақларини ундириш бўйича ўтказилган мониторинг натижаларига кўра таҳлил даврида инфратузилма объектлари томонидан: жумладан, муқобил МТПлар 35324 та шартнома бўйича амалда 77765 млн. сўмлик ёки жами шартнома қийматига нисбаган 77,5 фоиз хизмат кўрсатилиб, унинг 51888 млн. сўми ёки 66,8фоиз ундирилди.

Республикамизда қишлоқ хўжалиги учун инфратузилма хизматларини кенгайтириш борасида амалга оширилаётган кенг қамровли тадбирлар натижасида деҳқон ва фермерларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш инфратузилмалари сони ва улар томонидан кўрсатилаётган хизматлар тури муттасил ошиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотларига кўра, 2015 йил ҳолатига республикамиз бўйича 1641 та муқобил МТПлар, 1510 та сув истеъмолчилари уюшмалари (СИУ), 1357 та ЁММ сотиш, 904 та минерал ўғитлар сотиш, 2591 та зотли мол сотиш ва зооветеринария хизмати кўрсатиш, 346 та қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш ва сотиш, 115 та транспорт хизмати кўрсатиш ва 143 та тара идишлар тайёрлаш ва қадоқлаш шаҳобчалари фаолият кўрсатмоқда.

Моддий-техника ресурсларининг баҳолари кўп ҳолларда фермер хўжалигининг тўлов имкониятидан жуда юқорилиги, қишлоқ хўжалиги корхоналарига техник хизмат кўрсатиш тизими сақланиб қолишини тақозо этади.

Бугунги кунда ММТПлар фермер хўжаликларида механизация ишларини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда, аммо ММТПлар техник базасини муддатини ўтаган техникалари ҳисобига шаклланганлиги сабабли етарли даражада ва сифатда хизмат кўрсатиш имкони чекланган. Аграр соҳа бўйича пахта ва ғалла етиштиришда ишлатиладиган техникаларнинг 1000 гектар экин майдони ҳисобига меъёр бўйича ҳисоблаганимизда асосий турдаги техникаларнинг етишмаслиги аниқланди.

Қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланиши сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш катта аҳамият касб этади.

Республикамизда кейинги йилларда суғорма деҳқончиликда сув танқисчиллиги яққол сезилмоқда. Шу боис экин майдонлари таркибини кам сув талаб қилувчи экинлар ҳисобига кенгайтириш, сув заҳираларидан фойдаланишда илмий инновацион технологиялар жорий қилишни тақоза қилади.

Қишлоқ хўжалиги самарадорлигини оширишда сув ресурсларидан тежаб-тергаб фойдаланиш катта аҳамият касб этади. Афсуски, кейинги йилларда сув танқисчиллигига қарамасдан бир гектар ҳисобига сув сарфи ўсиб бормоқда. Масалан, 2000 йилда бир гектарга сарфланган сув миқдори 11,0 минг м ^{3} дан 2015 йилга келиб 12,8 минг м^3 га, шу жумладан вегетация даврида 7,7 минг м ^{3} дан 9,7 минг м ^{3} кўтарилди. Бунинг асосий сабаблари сувдан фойдаланишнинг экстенсив усулларини, эскирган технологияларни қўллаш билан боғлиқ.

Республикамиз Президентининг Фармойишига мувофиқ хорижий инвистицияларни жалб этилиши асосида республикамизда сув хўжалигини тартибга солиш ва ундан фойдаланиш самарадорлгини оширишга қаратилган 11та инновацион лойҳалар амалга оширилмоқда.

Республикамизда суғориш манбаларидан сув олиш, сув ресурсларини истеъмолчиларга етказиб бериш ва сув хўжалиги инфратузилмасини сақлаб туриш билан боғлиқ харажатлар давлат бюджети ҳисобидан таъминланмоқда. Ирригация тизимлари томонидан истеъмолчиларга етказиб берилаётган сув ресурсларига баҳо белгилаш механизмини жорий этиш ва такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Истиқболда республикамиз қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини барқарор ривожлантиришда суғориш технологияларининг самарали услубларини жорий этиш, жумладан, томчилаб суғориш, суғориш жараёнида экологик талабларга риоя этиш зарурлиги намоён бўлмоқда.

Миллий иқтисодиётимизда ислоҳотларни янада жадаллаштирилаётган ҳозирги вақтда, Республика ҳудудидда хилма-хил қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш ва уларни маҳаллий саноат корхоналарида мукаммал даражада қайта ишлаш орқали катта миқдорда қўшимча қийматлар ҳосил қилиш имконияти мавжуд.

Республикамизда иқтисодий ислоҳотларни жадаллаштириш орқали қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотлар қайта ишлаш ҳажми тобора ортиб бормоқда. Лекин, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашнинг ривожланиш тенденцияси етарли даражада эмас. Кўп жойларда етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг қайта ишлаш ва сақлаш технологияларининг ҳозиргача эски ҳолатдалиги, ҳар йили кўплаб мева-сабзавот маҳсулотларининг 18-20 фоизгача исроф бўлаётганлигига олиб келмоқда. Эндиги вазифа қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш саноатига чет эл инвестициясини ва инновацияорқали хорижий замонавий техника-технологиялар жалб қилиш ҳисобланади.

Фермер хўжаликларига турли ахборот, консалтинг, реклама ва шу каби бошқа хизматлар кўрсатиш бўйича инфратузилма муассасалари мавжуд. Фақат Ўзбекистан савдо-саноат палатаси тизимида туман ва шаҳарларда 185 та Ахборот маслаҳат маркази ва маркетинг хизматлари кўрсатиш шохобчалари 14016 та шартнома бўйича 281,4 млн. сўм ёки 52,3фоиз хизмат кўрсатилиб, 279,2 млн. сўми ёки 99,2фоиз ундирилган. Шу билан бирга фермерларга ахборот ва консалтинг хизматларини кўпроқ улар жойлашган ҳудудлар яқинида ташкил этиш асосий масала ҳисобланади. Янги ташкил этиладиган ахборот таъминоти ва консалтинг шохобчалари самарали фаолият юритиши ташкил этиш учун қўйидагиларга эътиборни жалб этиш зарур:

- Ахборот-маслаҳат, консалтинг шохобчаларида ишлаш учун банк- молия, солиқ ва бошқа тизимларда ишлаган ёки ишлаётган амалий тажрибага эга кадрларни, шу жумладан Олий ўқув юрти ҳамда Академик лицейлар ўқитувчиларини доимий ёки ўриндошлик асосида ишлашга жалб этиш;

- Янги ташкил этилаётган ҳамда фаолият юритаётган ахборот-маслаҳат консалтинг шохобчалари иш (хизмат) турларини кўпайтириш, улар фаолиятини фермерлар ўртасида тарғиб қилиш ва уларни ҳокимият ва бошқа давлат бошқарув идоралари томонидан қўллаб-қувватлашни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларини ривожлантириш ва уларнинг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш нафақат тадбиркорлик субъектларининг муаммолари балки давлатнинг ҳимоясида амалга оширилиши лозим.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мамлакатимизда хорижий инвесторларни жалб қилиш орқали қишлоқ инфратузилмасини янада ривожлантирар эканмиз, мазкур йўналиш бўйича қўйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз:

-жалб қилинаётган инвестицияларни қишлоқ инфратузилмасига йўналтиришда қўшимча имтиёзлар жорий этиш;

- замонавий юқори технологик ишлаб чиқаришни ташкил этишда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни янада жадаллаштириш;

- мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини модернизациялаш ва кенгайтириш доирасида инновацион лойиҳаларни амалга ошириш;

- соҳага инвестиция жалб этиш ёки инновацион янгиликларни жорий қилишнинг ўта самарали йўлларини ишлаб чиқиш.

Юқоридаги келтирилган муаммоли масалалар ҳал этилса республикамиз иқтисодиётида муҳим ўрин титувчи қишлоқ инфратузилмаси янада ривожланади ва бунинг натажасида қишлоқ аҳолиси фаровонлиги яхшиланади.

В.Ғ.Абдурахмонов, А.Ғ.Тўйчиев
Андижон ҚХИ

Тўқимачилик кичик бизнеси кооперацион алоқаларини ривожлантиришда молия-саноат гуруҳларининг ўрни ва аҳамияти

Мамлакатимиз минтақаларида тўқимачилик соҳасини, айниқса, йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосида ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш тўғрисида ҳукуматимиз томонидан чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бирига айланган бўлиб, мамлакатимиз иқтисодий ўсишини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш, бандлик масаласини ҳал этиш, аҳолининг турмуш даражасини оширишда уларнинг ўрни беқиёсдир. Хусусан, 2015 йилда ана шу йўналишдаги ислоҳатлар натижасида ялпи ички махсулотимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши 2000 йилдаги 31 фоиздан бугунги кунда 56,7 фоизга етгани ёки 1,8 баробар ошгани ушбу соҳада жами саноат махсулотларининг учдан бир қисми, қишлоқ хўжалиги махсулотларининг 98 фоизи ишлаб чиқарилмоқда. Иш билан банд жами аҳолимизнинг 77 фоиздан ортиғи мазкур тармоқда меҳнат қиалётгани бу фикрни яққол тасдиқлаб турибди .

Бу ҳолат эса ишбилармонлик фаолиятини тубдан яхшилаш, уни қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, имтиёзли молиявий кўмак беришга алоҳида этибор қаратилаётганлигидан далолат беради. Шулар асосида кичик корхоналарнинг сафи кенгайиб, улар истиқболини таъминлаш учун зарур шароитлар ва молиявий-иқтисодий имкониятлар яратилмоқда. Жумладан 2014 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 9 триллион сўмдан ортиқ ёки 2013 йилга нисбатан 1,3 баробар кўп кредитлар ажратилди. Бу соҳа вакиллари фаолиятини эркинлаштириш, ривожлантириш, ҳуқуқий ҳимоя қилиш, рағбатлантириш борасида ҳам салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Яъни, 2015 йилнинг 1 январидан бошлаб тадбиркорлар учун даромад солиғи ставкаси 25 фоиздан 15 фоизга 5 фоизга туширилди.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноатлаштириш сиёсатининг мақсади рақобатбардош саноат мажмуасини яратишдан иборат. Бу жараён саноат таркибида янги, қўшилган қиймати улуши юқори бўлган тармоқларни шакллантириш эвазига амалга оширилади. Замонваий шароитларда санаотлаштириш сиёсати давлатнинг ривожланиш стратегиясининг таркибий қисми бўлиши керак. Бу сиёсат давлатнинг маҳаллий хокимият органлари, хўжалик юритувчи субъектлар, илмий ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик тизимига асосланади. Амалга ошириш механизми эса, рақобатбардош саноат мажмуасини шакллантириш ва унинг самарали фаолият олиб боишини таъминловчи хуқуқий, иқтисодий ва ташкилий чора-тадбирлар тизимини кўзда тутади.

Ўзбекистон жаҳон бозорида хомашё ресурслари, масалан, пахта ва бошқа хомашё турларининг баҳоси кескин тушиб кетган вазиятларни ўз мисолида кўп бор кўрган, бошидан кечирган. Шундай экан пахта, пилла ва бошқа дастлабки хомашё ва ярим тайёр маҳсулотларни тўқимачилик ва енгил саноатнинг бошқа тармоқларида янада чуқур қайта ишлашни таъминлаб, замонавий технологиялар ва дизайнни ўзлаштириб, тайёр маҳсулотларга айлантириш орқали ишлаб чиқариш соҳаларида янги ҳаморликдаги мажмуаларни, ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этиш долзарб вазифалар ҳисобланади.

Худудлардаги тўқимачилик кичик бизнесини ривожлантириш ва уларнинг самарали фаолият олиб боришини рўёбга чиқаришнинг муҳим ва зарурий шарти инвестицияларнинг таваккалчилик даражасини, инвестицион фаолият юритишнинг шарт-шароитларини белгилаб берувчи, сиёсий, иқтисодий, хуқуқий, ижтимоий ва шу каби омиллар таъсири остида шаклланувчи, унинг инвестицион муҳити билан белгиланадиган инвестицион салоҳиятини ошириш ҳисобланади.

Инвестицион салоҳият деганда муайян иқтисодий тизим (корхона, холдинг, минтақа ёки мамлакат) ривожланиши учун инвестиция фаолияти мақсад ва вазифаларини амалга оширишда фойдаланиладиган ресурслар ва имкониятлар йиғиндисини тушиниш мумкин. “Иқтисодиётнинг инвестиция салоҳияти” тушунчасига иқтисодчилар турлича ёндашгалар. Уларнинг фикрига кўра, инвестициявий салоҳият доимо янгиланиб турадиган капитал қўйилмалар шаклидаги молиявий ресурслар йиғиндиси, инвестициявий тизимнинг моддий техника базаси ва инвестиция русурслари жамламасидир. Иқтисодий субъектнинг инвестицион салоҳияти эса бозор субъектларининг ҳар вақтда мутлоқ ёки нисбий устунликка эга бўладиган фаолият ва ишлаб чиқариш йўналишларига ихтисослашув имконияти ва тайёр эканлигини билдиради.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда тўқимачилик кичик бизнеси ҳали янада ривожлантирилиши зарур бўлган соҳалардан биридир. Ушбу соҳага инвестициявий

кредитларни ажратиш, техника ва технологиялар билан таъминлаш долзарб масала бўлиб, бунга эришишнинг самарали йўларидан бири молия-саноат гуруҳларини ташкил этишдир.

Тўқимачилик кичик бизнесини техника ва технологиялар билан таъминлашда молия-санаот гуруҳларини ташкил қилиниши муҳим аҳамият касб этади.

Молия-саноат гурухларида молия капитали билан саноат капитали бирлашиб, инвестиция жараёнларини фаоллаштиради. Бундан ташқари иқтисодиётда рақобатбордошликни ошишига таъсир кўрсатади. Ривожланган мамлакатларда банклар молия-саноат тузилмаларининг марказий органи ҳисобланади. Банк маълум корхоналар доирасида фаолият юритиши билан биргаликда уларнинг фондлари ҳаракати тўғрисида маълумотларга эга бўлади. Бирор муаммо юзага келадиган бўлса, у зарур чораларни қабул қилади. Чунки, ишлаб чиқариш жараёнининг натижаси унинг шахсий иқтисодий манфаатларига бевосита таъсир кўрсатади. Молия-саноат гуруҳи иштирокчиси бўлган корхонанинг молиявий ҳолати ёмонлашганда банк молиявий соғломлаштиришда фаол қатнашади. Муайян пул оқимларини ва тузилмавий ўзгартиришларни ўтказишда банкдан барқарор молиявий ҳолат талаб этилади.

Даврлар давомида пахта, ипак ва табиий жун маҳсулотлари етиштириш ва улардан тўқимачилик мато ишлаб чиқариш ўзбек халқининг миллий анъаналарига айланиб борган. Пахта ва табиий ипак толалари асосан тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун хом-ашё сифатида кенг фойдаланилган. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимиз ҳудудларида миллий тўқимачилик тармоқларини ривожланишига асос бўлган.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз минтақаларини ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш орқали аҳолини ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш, республикамизда ишбилармонлик муҳитини тубдан яхшилаш ва бизнесни юритиш шарт-шароитларини янада яхшилаш мақсадида Ҳукуматимиз томонидан катта эътибор берилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 15 ноябрдаги “Республика пиллачилик тармоғини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-512-сонли Қарори, “Ўзбекенгилсаноат” ДАКнинг 2011-2015 йилларда хорижий инвестиция ва банклар кредитларини жалб этиш асосида ипакчилик, пиллани қайта ишлаш ва шойи тўқиш корхоналари ривожланишининг комплекс дастури қабул қилиниши пиллачилик ва пиллакашлик соҳалари учун кенг имкониятлар яратиб берди.

Инвестицион дастурнинг биринчи босқичида (2006–2010 й.й.) ипакчилик соҳасини ўзаро-узвий уруғчилик ва пилла етиштириш соҳасида чуқур ислоҳотлар амалга оширилди. “Ўзбекенгилсаноат” ДАК таркибида пиллакашлик корхоналарини барпо этилиши натижасида ипакчилик саноати учун етарли миқдордаги ҳом-ашё базаси яратилди.

Инвестицион дастурнинг иккинчи босқичида (2010 – 2015 й.й.) замонавий техника ва илғор технологияларга асосланган янги шойи тўқиш ва тайёр ипакчилик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналарни барпо этиш, мавжуд корхоналарни модернизация қилиш ва қайта жиҳозлашни амалга оширилиши кўзда тутилган.

Бизнинг фикримизча, тўқимачилик кичик бизнесини ривожлантиришда ҳам тижорат банклари молиявий кўмаги ишлаб чиқариш жараёнига бевосита таъсир этади. Шунинг учун тўқимачилик кичик бизнеси фаолиятида тижорат банкларининг кредитларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу соҳани молиявий-техник

таъминлаш ва ишлаб чиқаришни ҳом-ашёлар билан таъминланишида тижорат банклари кредитлари муҳим роль ўйнайди.

Ҳозирги кунда вилоятимизда ишлаб чиқарилаётган тўқимачилик матоларини маълум қисми кичик бизнесда, шунингдек, ҳунармандчиликда ҳам қўлланилмоқда. Масалан: Андижон вилоятида бугунги кунда 2000 дан зиёд ҳунармандлар фаолият кўрсатиб келмоқда.

Юқорида баён этилганлардан шундай хулосага келиш мумкинки, худудлар тўқимачилик кичик бизнесини янада самарали фаолият юритиши ва унинг саноат махсулотлари ҳажмини кўпайтиришга таъсирини кучайтириш учун қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

- хусусий мулкчиликка асосланган тўқимачилик кичик бизнеси фаолиятини ривожлантиришни давлат томонидан тегишли хуқуқий, ташкилий-иқтисодий ва молиявий чора-тадбирлар асосида мунтазам рағбатлантириб бориш;
- худудлар тўқимачилик бизнесини ривожлантиришда молия-саноат гурухларининг таъсирини янада кучайтириш ва уларнинг кооперациялашувини вужудга келтириш;
- Тўқимачилик кичик бизнеси фаоляти учун янада қулай муҳит яратиш борасида ҳар бир худуддаги ўзига хос хусусиятларни ўрганиш ва улардан келиб чиққан ҳолда барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш;
- Тўқимачилик кичик бизнесида экспортбоб махсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтириш асосида, худуддаги экспортга махсулот чиқарувчи кичик бизнес субъектларига аниқ ва таъсирчан ёрдам кўрсатиш орқали уларнинг ташқи иқтисодий фаолият сохасидаги иштирокини кенгайтириш;
- Қишлоқ худудларига инвестицияларни кескин жалб қилиш йўли билан тўқимачилик саноат тармоқларини киритишни кучайтириш орқали у ерлада кичик бизнес, касаначиликни ривожлантириш ва янги иш жойларини ташкил этиш.

Демак, юқорида ўрганилган маълумотлар асосида айтиш мумкинки, тўқимачилик кичик бизнесини ривожлантиришда ҳам банкнинг инвестициявий кредитларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ келади. Чунки, бугунги кунда молиявий ресурслардан мақсадли фойдаланиш, уларни манзиллилигини таъминлаш ва молиявий ресурсларни устувор йўналишларга сарфлаш худудлар тўқимачилик кичик бизнесини ривожлантиришда молия-саноат гуруҳларининг ўрни ва аҳамиятини муҳимлигини кўрсатади.

Мухтасар қилиб айтанда, тўқимачилик кичик бизнес субъектлари фаолиятини ривожлантириш миллий иқтисодиётнинг барқарор суръатларда ўсишига замин яратиб, аҳоли бандлигини таъминлаш ва унинг турмуш фаровонлиги даражасини юксалтиришга муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

ассистент.М.З.Мухаммадиева.ТГЭУ

Инновационно-маркетинговой ацпекты развития экономики региона

В последнее время в научной литературе рыночной ориентации как философии бизнеса уделяется особое внимание. В частности, расширена концепция маркетинга, определяя рыночную ориентацию как “философию бизнеса, включающую всех

участников рынка и все уровни организации". Теория маркетинга предполагает наличие связи между интенсивностью рыночной ориентации и экономическими результатами деятельности. Следовательно, уровень развития маркетинга на промышленных предприятиях очевидным образом определяет не только степень фактической независимости предприятия в условиях рыночных отношений, но и естественным образом ограничивается общим характером развития ценностей, формирующих ориентацию предприятия на рынок.

Таким образом, в современных условиях верным индикатором уровня развития маркетинга на промышленных предприятиях является не столько распространённость навыков применения массовых методов маркетинга, а развитие навыков предугадывать новые потребительские предпочтения. Принципиально важным элементом управления промышленным предприятием становится аналитическая компонента концепции маркетинга. И это не удивительно, поскольку удовлетворение потребителя является центральным элементом рыночной ориентации любого.

Поскольку инновации – это форма управляемого развития уже существующих систем, то они, как необходимые условия перемен, играют все большую роль в деятельности промышленных предприятий. Поэтому инновация требует для своего внедрения комплекса организационно – управленческих изменений. То есть ее можно рассматривать как разновидность управленческого решения, в результате которого и происходят эти изменения. Рассматривая инновацию как разновидность управленческого решения, приводящую к различным изменениям, ее можно определить и как способ создания новых источников прибыли для предприятия или расширения потенциала уже имеющихся. Это обстоятельство позволяет утверждать, что увеличивая степень ориентации на рынок, предприятие в долгосрочной перспективе повышает свои экономические показатели и конкурентоспособность. Таким образом, рыночная ориентация предприятия выводит на первый план понимание того, что все ускоряющиеся рыночные перемены определяют и изменения самой сути потребностей. Эти изменения выражаются в возникновении новых тенденций, демонстрирующих изменения в характере потребления.

В настоящее время быстро меняются и способы удовлетворения потребностей, возможности удовлетворения одних и тех же потребностей в разных ценовых нишах для разных слоев населения. Современный рынок предоставляет человеку необыкновенно широкие возможности для того, чтобы просто сменить окружение или найти единомышленников, которые не будут считать те или иные потребности предосудительными или безумными.

Одним из основных выводов вышеизложенного становится то, что если раньше предприятия были заняты преимущественно уменьшением затрат, реструктуризацией и сокращением, то теперь более приоритетной для них становится стратегическая ориентация – на инновации, на первый план выходят новые разработки, способные удовлетворять самые разные тенденции изменений в характере потребления. Становится очевидным, что продлить историю любого предприятия в будущее можно лишь сознательным внедрением в систему управления предприятием «могильщика» старых подходов к управлению – реального маркетинга, приносящими плоды усилиями и действиями, но не декларациями и имитациями.

В современном мире любые инициативы, действия и призывы руководства препарируются в сознании отдельных членов коллектива предприятия как повод к обеспечению за их счёт собственного текущего финансового благополучия. Следовательно, альтернативой этому пути «в никуда» может быть только всеобщая

смена доминанты в сознании руководства предприятий с производственной ориентации на ориентацию рыночную.

До сих пор единственной «уступкой» промышленных предприятий маркетинговому прогрессу является различные элементы маркетинга, принимаемые за маркетинг: выставочная деятельность, неработающие подразделения PR, решение проблем сбыта с помощью рекламы и т.д. Однако бурное развитие экономики, процессы глобализации, насыщение спроса на товары, направленные на удовлетворение базовых потребностей рынка просто требуют «модификации» роли маркетинга в управлении рыночно ориентированного предприятия. Это связано с тем, что усложнение технологической, экономической и конкурентной сред приводит к тому, что предприятия «сталкиваются» с так называемой инновационной конкуренцией. Это обстоятельство подчеркивает, что в современных рыночных условиях инновации являются гораздо более принципиальным фактором успеха в бизнесе, чем несколько десятилетий назад. В связи с этим создание новых ценностей в стремлении наиболее полного удовлетворения потребностей потребителей устанавливает для субъектов рынка значимость главных типов инноваций, присущих всем регионам и отраслям:

1. Инновации в товарах (услугах)- разработка и организация производства радикально новых товаров (услуг), базирующихся на новых технологиях и связанные с тенденциями изменений в характере потребления;
2. Инновации в процессах – разработка новых способов производства товаров или предоставления услуг, отличающиеся более низкими затратами, более высоким качеством или более высоким сервисом;
3. Инновации в бизнесе – разработка новых видов бизнеса и новых способов осуществления хозяйственной деятельности, обеспечивающих конкурентное преимущество.

Поскольку инновационная конкуренция все чаще применяется для завоевания рынков, это обстоятельство, естественно, «подталкивает» руководство к усилению маркетинговой функции в управлении предприятием. Даже фанатичным скептикам становится очевидным, что между рынком и промышленностью существует своеобразный «пласт» – реальный маркетинг. Фактически руководитель предприятия подчеркивает, что маркетинг – это гораздо больше, чем просто удовлетворение запросов потребителей с выгодой для себя. Это философия, которая объединяет всё предприятие, потому что концепция маркетинга является основой всех существующих современных направлений управления, показывая, как могут быть увеличены компетенции предприятия для ускорения процессов адаптации к воздействию изменчивой рыночной среды.

Следовательно, именно осознанная маркетинговая деятельность обеспечивает взаимодействие промышленности и рынка, что приводит к необходимости формирования новой, благоприятствующей инновации среды, где ключевую роль играет стратегический маркетинг. В таких условиях роль маркетинга становится как никогда важной для развития предприятия. Поэтому характер и формы развития инновационных подходов к управлению промышленными предприятиями предполагает освоение принципиально новой культуры мышления и проявление стратегической значимости развитого маркетинга. И самое главное, – создание способности производить продукцию осмысленно, в соответствии не только с выбранной данным предприятием стратегией развития и текущими ресурсами, но и требованиями рынка и потребителей. Говоря иначе, в маркетинге, как и в других

областях менеджмента, есть необходимость практичной мудрости в соответствии с ситуацией.

Реальный маркетинг играет определяющую роль в управлении промышленными предприятиями для разработки товаров и услуг, творческих решений в рекламе и даже для принятия решений об эффективности тех или иных маркетинговых действий, для того, чтобы подменить ими или объяснить показатели экономической эффективности деятельности.

Поэтому развитие эффективных маркетинговых инициатив приобретает особый статус. Ни одно предприятие, ни один консервативный руководитель не может его остановить, затормозить, имитировать – можно лишь остаться на обочине, обрекая экономику собственного предприятия на скорое замещение иным субстратом. Внедрение и развитие маркетинга на предприятиях можно лишь возглавить, поняв логику его развития.

асисстент . В.Х.Ишмуратова.,ТДИУ

Мева-сабзавотчилик тармоғи рақобатбардошлигини таъминлашда соҳада маркетинг фаолиятини ривожлантириш истиқболлари

Бугунги кунда мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш самарадорлигини оширишга қаратилган ва бугунги кунда кўп қўлланиладиган чора-тадбирлардан бири маркетинг ишини қўллашдир. Мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш самарадорлигини маркетинг воситасида ошириш механизмини ишлаб чиқарувчининг таъминотчилар ва истеъмолчилар билан алоқаларни йўлга қўйишни қанчалик аниқ ташкил эта олиши ва рақобат устунлигига эга бўла олиши белгилаб беради. Маҳсулот етиштириш рақобатбардошлигини маркетинг орқали таъминлаш механизмининг асосий манбаси янгиликларни жорий этиш ҳисобланади ва зеро бу манба рақобатда етакчиликнинг алмашинувига олиб келади: янги технологиялар, истеъмолчиларнинг янгидан-янги талаблари, бозорда янги сегментнинг пайдо бўлиши, сотув жараёни компонентлари қиймати ёки мавжудлигининг ўзгариши шулар жумласидандир.

Мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш самарадорлигини оширишда маркетингни қўллаш бўйича назарий ва методик асосларни умумлаштириш, методик ва илмий асосланган амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишни талаб этмоқда. Хусусан:

-маркетингнинг назарий асосларини ўрганиш ва умумлаштириш ва аграр саноат мажмуасининг мева ва сабзавот етиштириш тармоғида маркетингдан фойдаланишнинг ўзига хосликларини ўрганиш;

-мева ва сабзавот етиштириш корхоналарида маркетинг тадбирларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш бўйича ёндошувларни кўриб чиқиш ва муайян бир тизимга солиш;

-турли хўжалик юритиш шаклларида мева сабзавот маҳсулотлари етиштириш самарадорлиги ҳолатини таҳлил қилиш ва баҳолаш;

-минтақадаги қишлоқ хўжалиги корхоналарида мева ва сабзавот маҳсулотларини сотиш каналларини ўрганиш;

-мева ва сабзавот етиштириш тармоғидаги корхоналарда маркетинг хизматларини жорий этиш ва фаолиятини юргизиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш;

-мева ва сабзавот етиштириш тармоғида товар ва нарх сиёсатини такомиллаштириш йўналиши ва маҳсулот савдосини рағбатлантириш тизимларини таклиф этиш.

Республикамизда 2013 йилда 2260,9 минг тонна мева, 1322,1 минг тонна узум етиштирилди.

Тиббий меъёрларга кўра бир йилда киши бошига Ўзбекистонда камида 65,3 кг мева ва 13,9 кг узумни истеъмол қилиш тавсия этилган. Республикада 2013 йилда аҳоли жон бошига 76,9 кг мева ва 43,2 кг узум маҳсулотлари ишлаб чиқарилди.

Республикамизда 2013 йилда сабзавот, полиз картошканинг ялпи маҳсулотини 2012 йилга нисбатан ўсиши сабзавот бўйича 110%, полиз маҳсулотлари бўйича 109 % ва картошка бўйича 110%ни ташкил этди.

Мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш корхоналарида маҳсулот етиштириш самарадорлигининг ошишини таъминловчи маркетинг фаолиятини ривожлантиришда қуйидаги муҳим аҳамиятга эга бўлган тадқиқотларни амалга ошириш лозим:

- мева ва сабзавот ишлаб чиқарувчиларга хизмат кўрсатувчи инфраструктура ташкил этиш. Ушбу инфраструктура мева ва сабзавот маҳсулотлари бозорида маркетинг фаолияти билан шуғулланадилар, бу эса корхонага ўз улгуржи савдо тизимини йўлга қўйиш имконини беради. Натижада эса корхона улгуржи нарх устига қўйиладиган устама нархининг катта миқдордаги улушига ўзи эга бўлади ва корхона ўз маҳсулотининг чакана нархини пасайтириш имконига ҳам эга бўлади;

- мева ва сабзавот маҳсулотлари бозорини ўрганиш тадқиқотлари ва мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва сотиш жараёнларини такомиллаштириш бўйича тадбирларни ишлаб чиқиш тадқиқотлари доирасида йирик қишлоқ хўжалиги корхоналарида маркетинг хизматларини ташкил этиш ва бу хизматлар самарадорлигини ошириш;

- муайян давр мобайнида маҳсулот етиштириш самарадорлигининг ўша маҳсулотнинг нарх даражасига боғлиқлигидан келиб чиқиб маркетинг бўйича нарх сиёсатини белгилаш;

- минтақавий мева ва сабзавотлар бозори ривожланиши бўйича таҳлиллар ўтказишда қўлланиладиган ёндошувлар ишлаб чиқиш. Бу нафақат мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва сотиш бўйича чуқур тадқиқотлар олиб боришни, балки талаб ҳажми ва таклиф ҳажми (алоҳида элементлар бўйича) ҳамда бозор конъюктураси коэффициенти каби бозорни ўрганишда фойдаланиладиган бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда бозорни ҳам чуқур ўрганишни назарда тутади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва экспортга чиқариш борасидаги 2016 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 18 февралдаги ПҚ-2492-сонли “Республика озиқ-овқат саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори билан қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат хом ашёсини янада чуқур қайта ишлашни таъминлаш мақсадида “Ўзбекозиқовқатхолдинг” холдинг компанияси тузилди ва унинг таркибида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 7 апрелдаги ПҚ-2515-сонли “Янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи ихтисослаштирилган “Ўзагроэкспорт” ташқи савдо компаниясини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори билан “Ўзагроэкспорт” ташқи савдо компаниясини ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 8 апрелдаги ПҚ-2517-сонли “Мева-сабзавот маҳсулотларини тайёрлаш ва ғамлаш корхоналари уюшмаси – “Ўзбекозиқовқатзахира”ни ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори билан

қишки-баҳорги мавсумларда ички бозорни озиқ-овқат билан узлуксиз таъминлаш мақсадида “Ўзбекозиқовқатзахира” уюшмаси тузилди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш даражасини ошириш ва озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлашга йўналтирилган корхоналар тармоғини кенгайтириш;мева-сабзавот маҳсулотларини сақлашга ихтисослашган совутиш камералари, уларни саралаш ва қадоқлаш пунктлари ҳамда ташиш билан шуғулланувчи махсус транспорт-коммуникация тармоғини кенгайтириш;қайта ишлаш саноатининг материал ва энергия сиғимини пасайтириш, ресурс тежовчи кам чиқимли технологияларга устуворлик бериш; қайта ишлаш саноатини модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш, илм-фаннинг ютуқлари ва илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жадал қўллаш;ишлаб чиқарилаётган тайёр маҳсулотлар ассортименти ва сифатини жаҳон андозалари даражасига етказиш ҳамда рақобатбардошлигини ошириш; мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва бир вақтнинг ўзида қайта ишлаш билан шуғулланувчи ишлаб чиқариш мажмуалари, холдинглар, кластерлар ва илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари фаолиятини кенгайтириш; қишлоқ жойларда мева-сабзавот ва узумни қайта ишловчи корхоналари учун зарур бўлган инфратузилмалар, биринчи навбатда йўллар, газ, электр ва сув таъминоти ҳамда бошқа инженерлик-коммуникация тармоқлари билан узлуксиз таъминлашни йўлга қўйиш ва бошқалар.

Мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш тармоғи барқарорлашгач ва маҳсулот етиштириш ҳажмининг ўсиши таъминлангач, айнан замонавий маркетинг концепцияси тармоқ корхоналарининг муваффақиятли фаолият юритишининг зарурий шартига айланади. Ушбу вазифани ҳал этишда нафақат маркетинг концепциясидан фойдаланиш, балки илмий-техник тараққиёти ютуқларидан фойдаланган ҳолда маҳсулот етиштириш ва қайта ишлаш технологияларини мунтазам такомиллаштириб бориш ҳам катта аҳамият касб этади.

Мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш самарадорлигини оширишнинг бош омили яхши йўлга қўйилган маркетинг фаолияти бўлиши керак. Бунинг учун ишчиларнинг ресурслардан самарали фойдаланишга бўлган манфаатдорлигини ошириш, маҳсулот сотиш ҳолатини яхшилаш, корхона моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш, рекламаларни ташкил этиш каби масалалар ҳал этилиши лозим.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ

Мавзусидаги республика

илмий-амалий конференцияси

ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР ВА МАЪРУЗАЛАР ТЎПЛАМИ

2016 йил 4 июнь

Муҳаррир: Ўроқов Н.

Мусаҳҳиҳ
Файзуллаев Ж.

Босишга рўхсат этилди. 31.05.2016. Қоғоз бичими 60х90 1/16
Шартли босма табоғи 28,0. Адади 200 нусха

____ - сонли буюртма.

100003, Тошкент ш., Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 49-уй.
Тошкент давлат иқтисодиёт университети босмахонасида босилди